

НОХЧИЙН ФОЛЬКЛОР

Грозный
"Книга"
1990

ЧУЛАЦАМ

Халкъан исбаьхьаллин хазна

1адатийн поэзи

Мифаш

Кьинхьегаман эшарш

Тийжамаш

Сардамаш

Наьрт-аьрстхойн дийцарш

Хьадисаш

Туьйранаш

- Инзаре тамашийначу х1умнех лаьцна туьйранаш
- Дийнатех лаьцна туьйранаш
- 1ер-дахаран хьокьехь долу туьйранаш

Берийн фольклор

Шира дийцарш (преданеш)

Кицанаш

Х1етал-металш

Халкъан тидамаш

Иллеш

- Чечанарчу Мадин Жаьммирзин илли
- Г1ебартойн Курсолтин илли
- Къеначу Дадин илли
- Ваша воцчу Сайлахин илли
- Эла Монцин, Жерочун К1ентан илли
- Ненан К1ентан, Дадин Йоб1ан илли
- Бос хазчу Мусан илли
- Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илли
- Къеначу Адин илли
- Жерочун К1ентан, Гуьржийн К1ентан илли
- Таркхойн К1ентан, Жерочун К1ентан, Жумин Акхтулин илли
- Таркхочун К1ентан, Жерочун К1ентан илли
- Анзоран Зазин илли
- Таймин Биболатан, дог майрачу Ч1егин илли
- Гуьржийн Анзоран, Х1ирийн Йоб1ан илли
- Исмайлин Дудин илли
- Эла Къахьармин илли
- Зайтан Шихмирзин илли
- Таймин Биболатан илли

- Эвтархойн Ахьмадан илли
- Несархойн Малсакан, Бетакан Са1дуллин илли
- Обарг Варин илли
- Дади-юрт яккхаран илли
- Девлатгирин-эвла йоккхуш даьккхина илли
- Зеламха Г1изларехь латаран илли
- Дестечун илли
- Бос хазчу Тахун илли
- Бежун илли
- Бектамаран Зайнапан илли

Узамаш

Халкъан новеллаш

Лирика

- Социале-политикан чулацам болу эшарш
- 1ер-дахаран хьокъехь эшарш
- Безаман эшарш
- Забаре эшарш
- Сатиран эшарш
- Хелхаран эшарш
- Лирикан тийжамаш

Сатира а, забар а

Аларш

Советан заманан фольклор

Билгалдаккхар

ББК 82
Ч-57

Х1оттийнарг Джамбеков Ш. А.
Художник Токарев Е. М.
Редактор Эльсанов И. И.

Чеченский фольклор: Составл., предисл. и коммент. Ш. А. Джамбекова. - Грозный:
Чеч.-Инг. издат.-полиграф. объединение "Книга". 1991.- 592 с.

ББК82

ISBN 5-7666-0061-5

© Джамбеков Ш.А. 1990. Составление

ЧЕЧЕНСКИЙ ФОЛЬКЛОР (На чеченском языке)

Составитель Шарани Алихаджиевич Джамбеков

Младший редактор Р.Х.Плиева. Художественный редактор М.Б.Магомаев.
Технический редактор С. П. Липатова. Корректор А. А. Виситаева. ИБ № 1806.
Сдано в набор 06.09.1990 г. Подписано в печать 2.12.1990 г. Бумага офсетная № 2.
Формат 60х84 1/16. Печать офсетная. Гарнитура литературная. Усл. печ. л. 34,41.
Усл. кр.-отг. 66,82. Уч.-изд. л. 35,79. Тираж 15000. Заказ № 8467. Цена 3 руб.
Чечено-Ингушское издательско-полиграфическое объединение "Книга"
Государственного комитета Чечено-Ингушской АССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли. 364907, Грозный, ул. Субботников, 35.

ХАЛКЪАН ИСБАЪХЪАЛЛИН ХАЗНА

Барта кхолларалла вайнехан халкъан исбаъхъаллин культуран мехала дакъа ларало. Вайн халкъан ширачу заманахъ хиллачу 1ер-дахарах, цуьнан лехамех, психологех лаьцна йозанан а, кхин долу а тоьшаллаш кьен хиларе хъаьжча, барта произведенешкахъ хаалуш долу генна хъалха д1адаханчуьн зов шена т1е тидам бохуйтуш ду. Цунна, 1илманан лехамашка диллича, ондда т1етовжа йиш яцахъ а, амма б1ешерашкахъ халкъан синкхетам, г1иллакх-оьздангаллин институташ и. д1. кх. кхуьуш, заманан йохаллехъ хийцалуш схъа муха еана боху маь1на дан таро ю.

И мехала г1уллакх гуттар тидамехъ латтадора оха х1ара книга вовшахтухуш. Цундела х1окху сюжето ешархо цецвоккхур ву аьлла, иза хъалха а ца йоккхуш, цуьнан лергана аьхна хир яц аьлла, т1аьхъа а ца тоттуш, цо т1екхуьучу т1аьхъенна хъалха д1адаханчун мелла а суртх1оттор ду боху илли, шира дийцар, кица, х1етал-метал, халкъан тидам юкъабалийна оха. И 1алашо мелла а юьззина кхочушъян г1ертарца доьзна ду х1окху юкъа массо а аьлла нохчийн фольклоран жанр шуна йовзийта г1ертар а.

Х1окху гуламна юкъа мел яхана барта произведени дуьххъара д1а а язйина, дуьххъара зорбане ара а йоккху боху х1ума мел деза хеттехъ а, цунна т1е а ца г1иртина тхо. Ешархочун синкхетам "самабаккха", цуьнан шен халкъан культуран мехаллех дозалла дан таро йолу некъ шорбан 1алашо йолу х1инцалца зорбане арайийлла, я цхъацца бахъанехъ арайийла йиш йоцуш лаьттина х1умнаш шуьйра юкъаялийна оха, цкъа делахъ, уьш карла а евр ю, шолг1а делахъ, церан эстетически шовкъо кхин цкъа а мехала т1елаткъам а бийр бу аьлла.

Шена т1е ондда тидам бахийта безаш г1уллакх хета тхуна вайн оьздачу, дикачу 1адатийн а, фольклоран а уьйр хадар. Халкъан изсехъ я этнографин 1илманехъ цхъацца хаамаш бисина вайнехан деле дог1а дехарца, зуда ялор йигарца, берийн ловзаршца, кхидолчуьнца, амма цаьрца цхъаьна леллачу эшарийн лар яйна. Т1епаза яйна аьлла догдилла ца лаба, уьш лахар вайн массеран а г1уллакх а хилла д1ах1оьттича, карор яра аьлла хета. Цу декъехъ тхайн дан аьтто баьллачунна оха зорбатуху "1адатийн поэзи" бохучу декъехъ.

Мифологис адаман уггаре а ширачу заманан синкхетам бовзуьйту. Цуьнца доьзна дийцарш 1аламат дукха хилла вайнехан. Амма уьш д1аяздина охъадехкина вуно к1езга ду, ткъа зорбане ара кхин к1езгох девлла. Халкъан культурана боккха изшам бу и. Иллеш д1аязданан г1уллакх вуно чолхе а, жоьпаллин а болх бу. И мехала хазна гульгеш а, 1илманца толлуш а г1уллакх дина волчу Вагапов Якъуба а, Эльмурзаев Сираждис а, Джамалханов Зайндис а, Мунаев Исмаь1ила а диначунна т1е шайн хазна йиллина кьоначу филологаша Кадиев Руслана а, Цуцаев 1алавдис а, кхечара а. Царна баркалла ала лаба тхуна.

Чаккхенехъ оха ялийначу комментарешка хъаьжча шуна хуур ду х1ара иттанах, иттанах адамаша цхъана бина болх буйла. Т1ейог1учу заманахъ а фольклораца уьйр-шовкъ йолу нах вовшах а тухуш, вайн халкъан барта хазна гульяран а, зорбане кечъяран а г1уллакх кхин а жигарадаккха 1алашо а ю тхан.

Джамбеков Ша1рани

1АДАТИЙН ПОЭЗИ

I. ДОГ1А ДОБХУШ ЛОКХУШ ЙОЛУ ЭШАРШ

1. КЪошкура х1ара ю,
Дог1а дайта, дели! Амин!
Х1ай-вай, к1ентий!
Дог1а лолахъ, дели! Амин!
Х1арт1а-буьрт1а ши буьрт1а,
Даьттан чохъ йобкаш.
Х1ай-вай, к1ентий!
Дог1а лолахъ, дели! Амин!

2. Дог1у дайта, ва дели,
Кхаш хъiekъайта, ва Сиела,
Цискен тасса лук1ум* дац,
Дж1алиен йуатта диоша йац.

3. Вай, Хьогали, Хьогали,
Дог1а дайта, дели,
Тигал чехка дайта,
Лаьтта мела дайта.

4. Хьогалай, Хьогалай!
Сигал мела даайта.
Лаьтта хъани доссайта,
Ден до бузайта,
Ненан ога саттайта!

* Лук1ум - гуьржийн маттахъ "юьхк", "б1аьлг" бохург ду.

II. ЗУДА ЯЛОР-ЙИГАРЦА ЙОБЗНА ЭШАРШ

1. Нус декъала ян даьхкинера тхо.
Нус декъала йойла ворх1 во1аца.
Элан йо1 санна, декъала хуьлда хьо,
Нийсархой хъайх хъегош, ирс-аьтту хуьлда хъан,
Яйчу чоьлпа санна, чохъ хъийзар хьо яцахъ,
Хьо йоьлла шуьйра ков дита ду хьуна,
Чоьрпи т1е пах санна, т1ехъийзар хьо яцахъ,
Айхъа беана беа некъ юха бан ду хьуна.

2. Хьо дала вуьтийла*,
Хьо г1оза къалойла,
Тхан хьоме нийсан.
Ираз долуш хуьйла.
Декъала хуьйла!

3. Тоха тIараш, вай вовшийн дика ду,
Лакха пондар, вай вовшийн дика ду!
Кхин хыйзар дац вай
Вай вешин дикане.
Нускал, хьо делха ма делха,
ХIара ловзар хьан ду!

4. Нускал догIу, ла-ла-ла,
ЙоI, хьо елха ма елха,
Ловзар хьан ду, ла-ла-ла.
Довла халха,
Вай вовшийн дика ду, ла-ла-ла,
Айъа эшар,
Вай вовшийн дика ду, ла-ла-ла.
Тоха куыйгаш, ла-ла-ла,
Кхин хыйзар дац вай
Вай вешин дикане, ла-ла-ла,
Вай хIинци боккхург
тIаьххара бал бу, ла-ла-ла!

*Зуда ялош волчу кIанте.

III. ГОВР ХЬОВЗОН ЙИШ

ХIе воьду сир-дин бере,
Хьан дин бетта
Хьеран бернах,
Хьо хьоу ветта
Кокан коьллах,
И кол ялла
КIоргачу хи чохь,
И хи далла
Шерачу майданахь.

МИФАШ

1. АКХАРОЙН ДАЙ

ХЬАЛIХА нанойн кийрара бераш кхоьхьуш хилла бах. Нагахь санна дIахьош долу бер декъачу дечиг тIе хаадахь*, ненан кхин доьзалхо хила йиш яц бах; нагахь санна тIедачу дечиг тIе хаадахь, кхин доьзалхо хириг хилла. Аза хьош хилла дуьненчу дала цхьа-ши де диссинчу хенахь.

Оцу тайпана нанойн кийрара даьхьначу берех хилаш бу бах, акхаройн дай.

Овш болатан накхош долуш, онда а, даккхийн догIмаш долуш а, турпала нах бу бах.

Кхузткъе кхоь эхка дийча, тоьпан бух ца багийча, цара вийш хилла шайн болатан накха тухий, чIархьаьлла ши дакъа дай.

Оцу акхаройн дайша хIунца а серчийн** жижигаш а даош, кхобуш ба бах, Башлам

т1ехь 1аш болу Хьур-1амий мехкарий. Оцу лам т1ехь даь1ахкийн хьаьттарчий ю бах, цара оцу мехкаршна даочу акхаройх хьайилла йолу. А мехкарий Соскин Солсас ч1ожаца*** болчу бердаца ца йташ, Башлам т1е йоьвлла бах.

* Охьахаадахь (диал.)

** Стерчийн (диал.)

*** Кхузахь хьехош долу ч1ож Шуьйта хьалавоьдуш, Зонахал т1ехваьлча ду.

2. АКХАРОЙН 1У

Цкьа талла ваханчу сагана ша дийначу экханан лергах дина х1ост карийна. Цо барамал т1ех акхарой дойаш хилла. Иштта наха, акхаройн дай бу бохуш, дийцаш, ца тешаш, ца вешаш хилла а саг.

Цкьа талла вахана аза, шена т1ера хьадаьккхина верта т1едачу попан йоккхачу гуьрга т1и хьала а уьллина, экхана тебаш 1аш хилла. Цунна гина акхаройн дас шен верта т1икхазачу гуьргах а, вертанах а ши дакьа даш шен накха тоьхна. Аза саг воцийла хайна, гуьрг т1е а хьаьжна, 1у д1авахана.

Циггара лечкьана, дукха сиха ц1а а веана, шен тоьпан бух а багийна, кхин талла ваха ца ваьхьна а саг.

3. ТУРС...

Дерриге акхарой хьагулдо бах акхаройн дайша:

- Турс! - алий, хьа а кхайкхий. Цара уьш дерриге а дагар а да бах, г1ийла дерш 1алаш а да бах.

Иштта акхаройн дай бу бах хьуьнан х1инца а.

4. ПХЪАРМАТ

Хьуна дала дика дийриг, диканца хьо дукха вахарг, вонна хьо т1ехьатеттарг, диканна хьо хьалхавахарг! Дийцаний-аьллий х1ун ду хьуна, ас цхьа туьйра дуьйцур ду хьуна, тур-тамаша буьйцур бу хьуна. Луна лергаш самадахалахь, берзан б1аьргаш серладахалахь!..

Ас хьуна дуьйцур ду оцу д1огарчу Башламана коьртехь ло маца дуьйна 1уьллу, шерачу аренашкаххьий, ламанийн басешкаххьий хаза хьожа йолу бецашший, тайп-тайпана зезагашший маца дуьй-на дуьйлу..

Мацах хьалха заман чохь и д1огахь шуна гуш долу лекха лаьмнаш кхин а лекха хилла, церан кортошкахь х1инца санна лой, шай а доцуш, хаза бецашший, зезагашший хилла. Ткьа хьалха заманчохь цкьа а ца дешаш лой, шай к1оргачу 1аннашкаххьий, ламанийц басешкаххьий, шерачу аренашкаххьий хилла.

Оцу хенахь вайн дай, наьрт-аьрстхой, 1аннашкаххьий, хьехаршкаххьий, лекхчу б1аьвнашкаххьий бехаш-1аш хилла. И д1огара лаьмнаш санна лекха хилла уьш. Церан дой а хилла иштта даккхий. Черчий санна ницкь болуш хилла наьрт-аьрстхой, берзалон санна майра хилла, ц1оькьаш санна каде хилла, цхьогалш санна мекар хилла.

Катухий, атта схьайоккхий, ламанан тарх кхуссуш хилла цара, мохь тухий ламанаш декош хилла. ц1ог1а тухий стигланаш егош хилла цара. Делахь а г1орасиз хилла уьш - ц1е ца хилла церан карахь.

Ницкь болу Села кьиза хилла, 1азапен хилла. Иза хилла стиглан да, ц1е а цуьнан долахь хилла.

Х1ун пайда бу ницкѣан а, цунах адамашна дика долуш ца хилча?

Х1ун пайда бу ницкѣан, цунах адамашна 1азап-бала хуьлуш хилча? Наьрт-аьрстхошна, шегара ницкѣ гайта, ц1еран хьорканаш т1е а хойй, инзаре йоккха г1овг1а г1аттош хилла Селас, стигла каглуш, дакѣанаш хуьлуш охьат1ейоьлхуш санна хоьтуьйтуш, ерриг стигла а кѣекѣош. Села 1аш волу стиглан 1аьрчеш даима 1аьржачу мархаша хьулдинера. Дог1анах юзайой, мархаш, лаьтта хьовсайой, оцу дог1анах ша, кѣора лаьтта елхайора, Селас, адамашна т1е кхин а доккха 1азап доссош. Кест-кестта цо, нуьрах-ц1арах дина села1ад кара оьций, лаьтта селахаьштигаш кхуьсса, дерриг а гонд1ахь дагош.

Дика а, вон а Селин карахь дара. Вонна комаьрша вара Села, диканна - сутар вара... Дика кѣаьхьачу кѣица кѣийсамехь доккхура адамаша, ткѣа вон - Селас ша луш дара. Стигалний, лаьттаний юккѣехь данм мостаг1алла лаьттара!

Селиний, адамашний юккѣехь даим кѣийсам лаьттара! Наьрт-аьрстхой балано мел татий, г1адьоьхура Села. Села г1ад мел ихь, г1айг1ане йоьдура Сата. Сатина ч1ога лаьар наьрт-аьрстхошна г1о дан, делахь а Селех кхоьрура иза.

Оцу хенахь ломахь вехара ницкѣ болу наьрт Пхьармат. Шен пхьалг1и чохь, нахана г1уллакх деш, дика пхьар хилла иза.

Пхьармат - эсала, комаьрша, ницкѣ болуш наьрт хилла. Кѣамел к1езиг деш, кѣа дукха хьоьгура Пхьармата. Ойланаш дукха йора, адамийн балийна х1ун г1оли йийр яра-те бохуш. Цо ойла йора, Селина долара а яьккхина, адамашна ц1е муха яхьар яра-те бохуш. Бертахь ца пора иза Селас.

Ша дуьнен чу ваьлчахьана нахана юккѣера диканиг, оьзданиг, хьекѣалениг схьагулдеш вара Пхьармат.

Цуьнан дин Турпал гуттара ломахь парг1ат лелара.

Олуш хиллера наьрташа Пхьармате:

- Дин беречунна к1елахь бахчало, кѣонаха кѣийсамехь вахчало. Хьан дин парг1ат х1унда лела?

Пхьармата жоп луш хиллера:

- Сан дин бахчабелла бу. Хан т1екхаьчча, сан дино стиглара хаьштиг дахьар ду!

Цхьана дийнахь Пхьармата шен Турпале мохь тоьхнера, Органан ч1ож декош, ламанаш дегош, самаваьккхина, Селига аг1о хорцуьйтуш. Геннахь ломахь бежаш болу дин, шен да кхойкхуш хезна, дуьхьал терсира. Ткѣес санна маса кхечира Турпал шен дена Пхьарматана дуьхьал. Карайцира Пхьармата чхьонкар, т1едуьйхира йоьзан г1аг1, хаьн т1е оьллира пхерчех юьзна хумп1ар, пхьаьрсах кѣвлира булийн не1арх йина йолу турс, коча тесира секхалад, юкѣах дихкира тур, буйна кѣвлира буьххьехь йоьза вед йолу г1оьмакх.

Шен Турпал динна юткѣа нуьйр а тиллина, хьехан ма1а юьззина доьттина йий а мелла, "Баках санна ког латийталахь сан, бадах санна куг латийталахь!" аьлла, дина а хиьна, цкѣа а цхьа а ца ваханчу, вахнарг вуха ца вог1учу новкѣа велира иза. Наьрт-аьрстхоша Пхьармат воьдучу новкѣа борц хьаьрсира, некѣ дика хилийта аьлла. Макхах буьзна мохк х1оттийра: "Воьдаш вайн-веса хуьлда хьо, вог1уш веза-вуьзна хуьлда хьо!" - аьлла.

Дукха ихира Пхьармат. Ворх дийнаххьий, ворх1 бусий некѣ бира цо. Ворх1 1ин, ворх1 лам хадийра цо. Шена т1ехь Села вехаш йолу стигал хьалалаьчна лаьттачу Башламанан духхе кхечира Пхьармат. Нисса хьала йолчу инзаре халчу басешкахула ирх некѣ бира Пхьармата. Башламанан коьрте велира иза. Башламанан коьртехь хаза хьожа йолу бецаший, тайп-тайпана зезагашший дара.

Оцу Башламанан коьрте сада1а юьсуш хиллера маьлхан нур догу Сата, Села-Сата, Селин езар, наьрт-аьрстхойн нана.

К1айн олхазар хилла дуьхьальбелира иза Пхьарматана. Адамийн маттахь цуо элира:

- Х1ай ницкѣ болу наьрт! Хьо лаа-тара ца ваьлла х1окху Башламанан буьххье.

- Бакъду иза, комаърша олхазар, со лаа-тара ца ваьлла х1окху Башламанан коърте. Со стигланан кхерчара адамашна ц1еран хаьштиг дахьа веана, и доцуш вухавоързур волуш а вац, - жоп деллера Пхьармата.

- Дикачу г1уллакхана араваьллачун некъ дика ца хилча амал дац. Ас г1о дийр ду хьуна, - аьллера Села-Сатас.

Юха а хаьттинера цо:

- Дин дика буй хьан?

- Мохал маса бу сан дин, - жоп деллера Пхьармата.

- Ницкъ болуш буй хьан дин?

- Сан дино берг тоьхначохь шовда гучудолу.

- Ницкъ болуш вуй хьо хьуо?

- Сан карахь шийла боърза бакхал, балозал к1еда хуьлу, - элира Пхьармата.

Села-Сатас дийцира Пхьарматана муха, муьлхачу новкъа вахча кхачалур ву Селин кхерча, дийцира цуьнан кхерчара ц1еран хаьштиг муха эцалур ду.

- Села х1инца вижина хир ву. Мох санна чехка хьайн дин д1ахахка. Селин кхерчана т1ехула кхоссабалийта иза. Цу чохь йогуш йолчу ц1арна хьо т1е ма нисвеллинехь, охьа-чукховдий, катохий, ц1еран хаьштиг схьаэца. Цул т1аьхьа хьайн дин, юханехьа, нисса Башламанехьа хахка. Ларлолахь! Инзаре ву Села! Къиза ву Села! Иза самавалахь дийна д1авохуьтур вац цо хьо а, я хьан дин а. Лаьтта ц1еран хаьштиг д1акхачор дац ахьа т1аккха.

Иштта, Сатас ма-хьеххара, г1удлакх дира Пхьармата.

Чехка хахкабелла, Селин кхерчана т1оьхула кхоссабелира Пхьарматан дин.

Охьакхевдина, ц1еран хаьштиг схьаэцна, Башламанан коъртехьа хаьхкира Пхьармата шен дин. Дин сов маса хьадарна, хаьштира т1ера г1евттинчу суйнаша дехха ц1ига диллира Пхьарматана т1ехьа. И суйнаш меран1уьрга дахана, самавелира Села. Гира цунна майрзчу наьрто шен ц1ергара хаьштиг хьош. Хаьара Седина, ц1е караеьча, стаг ницкъ болуш а, майра а хир вуйла, т1аккха иза шена дуьхьал г1оттур вуйла.

Боккха ницкъ карабахнера стагана. Кхеравеллера ницкъ болу Села. Доккха орца даьккхира Селас майрачу наьртана Пхьарматана т1аьхьа. 1аьржа буйса чохь йолу китт схьадаьстира Селас. Пхьарматана шен куьйгийн п1елгаш ца гуш, динан лергаш ца гуш, 1аржъелира. Са ца гуш дисира Пхьарматтий, цуьнан динний. Эхка дахана х1аллакхиларна кхерам бара царшинна. Амма тамашена хазачу олхазаро Села-Сатас, хьалха а даьлла, шен исбаьхьчу эшаршца некъ хьоьхура цунна.

1аьржачу буйсанан ницкъ ца кхаьчча наьрттий, цуьнан динний сацо. Т1аккха Селас схьадаьстира шен дарц чохь долу китт а. Чехка дарц т1аьхьахийцира Селас Пхьарматана. 1аьржачу буйсаной, чехкачу дарцой ч1ог1а хьовзийра Пхьарматтий, цуьнан динний. Т1аккха а, хазчу олхазаро Села-Сатас, шен т1емашца дорцана дуьхьало еш, шен эшаршца некъ хьоьхура царна.

Пхьарматана гира, шен карара догуш долу хаьштиг чехкачу дарцо дойуш. Ц1е йоцуш лаьтта восса таро яцара цуьнан. Шен чета диллира цо иза. 1ожаллин хелхарца майрачу наьртана гонах хьийзара буьрса дарц, 1аьржачу буйсано б1арзвинера, четахь долчу хаьштиго накха морцура. Дукха ч1ог1а ласторна, Органан хиш мокхазан бердашкара юьстах тийсинера, даккхийра нежнаш, орамашца бухдаьхна, чан хелигаш санна, стиглахула идадора.

Селина гира я 1аьржачу буйсане а, я ч1ог1ачу дарце а наьрттий, цуьнан динний сацалуш цахилар. Зен-зулам доцуш стиглан орцанах наьрт к1елхьараволуш лаьттара. Т1аккха схьадаьстира Селас морса шело чохь йолу кхозлаг1а китт а.

Морсачу шелоно ламанан тархаш лобдхуьйтуш, ламанаш хабийнера, делахь а майра наьрт Пхьарматтий, цуьнан дин Турпаллий хьалха д1аоьхура.

Ч1ог1а кхеравелира Села. Цунна гира майра наьрт Башламанна охьабуххе кхочуш.

Х1инца к1елхьараволуш лаьттара иза. Сов ч1ог1а г1ирвоьлла, ц1ерах-нуьрах дина, шен

селада схъэцна, наьртана тлаьхьа селахьштигаш кхийса вуьйлира иза.

Селахьштигаша ламанаш лестадора, глорийна лаьттина шовданаш доладалийтира.

Органан тулгеш, къаьхкина жан метта санна, ламанан басешкахула длай-схьай хьовдийтира, ламанан лекха тархаш, дийна йолуш санна, меттахъхьера.

Морсачу шелоне а, члоглачу дарце а, лаьржачу буьйсане а, села-хьаштигашка а ца сацавелира майра наьрт Пхьармат. Шега хьуьй-суш наьрташ болчу йоккхачу хьеха чу длакхечира нза.

- Хлан! Хлара ю шуна цле! - элира Пхьармата цецбевллачу наьрташка.

- Хлор блявна чу, хлор хьеха чу, хлор глал чу латаелаш цле! Глаттаелаш йоккха алу! Хлор цла чохь хилийталаш цле! Хилий-талаш йовхо! Хилийталаш серло!.. Ма яйталаш цле цкъа а! Хилда шу ирс долуш!

Тлаккха оцу хенахь йоккха гловла глаьттира Селас тлом беш... Стигла яра лаьтте гуттаренна а мостаглал хьедеш! Стаг вара Селига гуттаренна а кьийсам хьебеш! Села, гливвоьлла, оглазвахнера!

- Ирс долуш хуьлда шу! Шуна тлера Селин лазап длаайдархьама со лазапе вожа везаш ву! Ирс долуш хуьлда шу! Суна глайглане ма хиладаш!

Майра наьрт Пхьармат селахьштигашний, шелонний, дарцанний, лаьржачу буьйсанный дуьхьалвахара Башлам тле. Цуьнан коьрта тлоьхула селахьштигаш лелхара, дарцо длай-схьай веттара иза, куьйгаш-когаш шелоно дахьийнера цуьнан. Иза Села вара оглазваханчуьра васта ца луш.

Башлам тле, шена дуьхьал стиглан лаьрчашка хьалавоглуш май-ра наьрт гича, Селас меллаша катташна чу уьйзира дарций, шелой, буьйсий. Аренашкара, ланнашкара, лаьмнийн басешкара шело, цкъа а ца дешаш лиллина ло, глура меллаша Пхьарматана тлаьхьа Башламанан коьрте хьалаяхара. Лайн, шан йийсаре бахана длахлоьттира Башламанан корта, цкъа а кхин дла ца яккха цуо шен коьртах клайн башлакх хьарчийра.

Мохь туьйхира Селас:

- Айхьа стиглара ехьначу цларх хьегавойла хьо! Йовхонах хьегавойла хьо! - аьлла.

Шен тешамен лай, цхьа бляьрг болу лужа вахийтира Селас Пхьарматана дуьхьал гезан зленаш* а эцна. Башламанан коьрте длавихкира лужас Пхьармат оцу зленашца.

Пхьарматана лазапна аьлла, Селас хьалагулйинчу шелоно, глурано, лайно Башламанан корта глорош далечира.

Пхьармата лаьтта еанчу цларо дерриг дуьне дохдира, аренаш, ламанийн басеш, клорга ланнаш хаза хьожа йолчу бецаший, тайп-тайпанарчу зезагаший дукьдина длахлиттийра.

Массо а луйранна длавихкина волчу Пхьарматана тледоглу дерриг олхазарийн эла Ида. Пхьарматан голаш тле охьахой, даима дхьа хаттар до цо:

- Хлай декьаза Пхьармат! Хлай кьинан Пхьармат! Дохковаьллий хьо айхьа динчунна? Хьо дохковаьлলেখь, ас хьавийр вац хьо, ца ваьлলেখь, хьан долах дожур ду ас!

Шена хин долчу инзаречу лазапан ойла ца еш, гуттара а цхьа жоп ло Пхьармата:

- Хлан-хла! Дохко ца ваьлла. Ас адамашна ирс делла, ас ада-машна йовхо, серло елла! Дина даьллачу дикачу гуллакхана дохковала мегар дац!

Ткъа олхазарийн эла Ида шен болатан злок мокхазан тлулгех хьокхий ирйой, Пхьарматан долах дажа долало.

Пхьармата цхьа узар ца бо. Цуьнан бляьргаш чу цкъа а тлуналла ца юссу. Доккхачу доьналлица, воха ца вухуш, лов цо и доккха лазап, и доккха лазар.

Оцу хенахь дуьйна схьа ду-кх вайнехан наьрт-аьрстхойн кьонаха воьлхуш цахилар.

Оцу хенахь дуьйна ду-кх ламанийн бахьашкахь даиманна а ца дешаш дижна луо, ша, хьоккхуш шийла дарц. Пхьармат Башламанан коьрте длавихкича, цунна лазапна аьлла, Селас цига хьалагулдина-кх иза, даиманна а иза йовхонах хьего, цларах хьего.

Оцу хенахь дуьйна схьа ду-кх шерачу аренашкаххий, клоргечу ланнашкаххий,

ламанийн басешкаххий хаза хьожа йолу бецаший, тайп-тайпана зезагашший. Оцу хенахь дуыйна схьа ю-кх лавтахь йовхо, беркат, серло. И йовхо адамашна Пхьармата сана! Ткъа Пхьармат длавихкина ву оцу Башламанан буххье. Иза даиманна а доккхачу лазапехь ву, амма цкъа а лийр вац иза! Турпал ца ле! Турпал даим вежа!

* Йовза зленаш

5. ГЛАМАШКИН АБЛДА

Тхан ялхалгла да Гламашкин Аблда хилла Галанчложара. Цо Чларамхара зуда ядийна. Цхьана бердан хьехах длачакхийна цо иза.

И зуда длаяккха бла бан безаш хилла кхузткъе кхо блахо. И бла боглург бу бохуш, ворх1 дийнахь, ворх1 бусий чохь дахкийна цо жай, дахний. Кхузткъе кхоъ пху кечбина хилла цо ладаца кхосса.

Иштта цу хенахь кхузткъе кхоъ блахо воглуш хилла. Зудчуьнга ша и бла ларор бу, ахьа дахний хи тле хеца аьлла, ша длаlechкина хилла боху иза. И бежнаш Гиха тле хеца зудчо. Уьш тле хлит-хлиттанчара хи длалакьош хилла цара.

Тлаккха цу бежнашна и бла чухьабда. Аблдас церан лекхарчунна пху тоьхна: "везан дела тоьхначуьнга бен схьа ма баккхабалийталахь", - аьлла.

Церан тлом болабелла. Кхузткъа вийна цо, кхоъ клелхьараваьлла.

Уьш длабахча, хьеха чу лаьхкина дахний. Зудчо, цецьяьлла, хаьттина:

- И ахьа тоьхна пху царна дла ма кхетара, амма цара кхоьссинарг хьуна ма ца кхетара.

Цийндас аьлла:

- Хьан бала бац, глуплакх дац.

- Ахьа схьа ца алахь, ша Гиха чу эккхар ю, - аьлла зудчо.

Шозза сацийна цо иза Гиха чу эккхачара. Тлаккха иза кхин лений лен а ца лийна, цо шен коьртара месаш дла а яьхна, длагайтина хье тлера урс, кху уьрсаца кхо цлен тладам ца баьккхича, лийр волуш вац ша аьлла.

Турпал стаг хилла боху иза. И зуда ялийна там длаберзош масийтта бле етт, уьстаг1 делла цо сунцхошна.

Нойцалг1а бахна уьш. Йола нене длайийцина цуьнан кьайле: хьай тле луьллуш урс ду аьлла.

Стуннанас хабар дахьийтина, уьстаг1 тилабан урс дайта аьлла. Цо шен киснара схьа а даьккхина, кхин мокха дахьийтина. Стуннанас яра ца деза, кхин урс дайта аьлла хабар дахьийтина. Шегахь кхин урс дац аьлла цо. Стунанас юха а хабар дахьийтина, хьайгара важа урс дайта, шена хаа хьобгахь дуйла аьлла.

Кхин глуплакх ца хилла, цо дла а вирзина, шен хьай тлера схьа а эцна, дладахьийтина мокха.

Уьстаг1 тилина баьлча, стунанас чу а яьлла:

- Хла, хлара ду хьуна ахьа члагла хала дайтина урс, - аьлла, длаластийна, нойцана гола тле а тухуш. Аблда кхетта шена бинчу тешнабехках. Шена цлий ма даьлলেখь, глалий неларех боллу глу схьа а баьккхина - уггар хьалха шен стунана, тлаккха шен зуда, стунда, шега велуш верг вийна цо. И цо уьш байина глу хьалха иштта глала длакьовлуш буллуш хилла.

Цул тлаьхьа юьртах а ваьлла, вьожна боху иза.

Нахана а гуш, стиглара цхьа лаьржа бода тле а беана, цхьа лаьржа марха хилла стигал хьалаваьхьна боху иза.

6. ГІАМ

Цхъана нахана когаш хьалха йо1 йина хилла. Дикка хан яьлча, йо1 йоккха хилча, ч1ог1а боьха лелаш хилла иза.

Церан лулахь 1аш цхъа стаггий, зудий хилла.

Мосуьйттуза а цу лулахошна буьйсина юккьехь шаин корех чу хьобжуш, боккха сийна ши б1аьрг а кьегош, 1аьржа цициг гуш хилла.

Х1етахьлерачу хенахь зударий сих-сиха боьлхуш хилла г1амалха, цундела цу стага иза х1ун ду хааза 1ийр ма ва ша аьлла, ц1ийдина эчиг тоьхна хилла цу цицигана юьхь т1е.

Цхъа-ши ле даьлча, цу стагана гина хилла юьхь т1ехь ц1ийдина эчиган муо а болуш лелаш йолу шен лулахойн йо1.

Иштта хиина боху стагана и йо1 г1омалха йоьдуш хилар.

7. ХЬУЬНАН ЙО1

Цхъа к1ант вахна хилла лома жа дажо, т1аккха цунна цигахь хьуьнан йо1 гина хилла.

Ц1авеьначу цо д1адийцина, шена хьуьнхахь гинарг, т1аккха шолг1ачу 1уьйранна, буьйса чекхьяьлча, велла карийна иза. Нохчашна юккьехь дуьйцуш ду и хьуьнан йо1 гинарг и д1адийчича, ле бохуш.

8. ХЬУЬНАН ЙО1АН САРДАМАШ

Хьалха заманахь, иза ша шуна гуш хилар санна бакъ ма ду бохуш, дуьйцура тхан девашас, цхъа стаг вахана хилла юьстахо долу кха т1ера хьаьжк1ашна хе. Юха 1уьйранна иза ц1аван хьевелла аьлла хетта, цуьнан зуда яхана хилла т1аьхьа.

Ша йолчахь цецьяьлла йисина иза: чардакха т1ера охьяяьхкина лаьттахь 1охкуш, малх санна хазачу дашо басахь можа месаш гина цунна. Царах дукха кхоам хетта, оцу зудчо шен ц1ийндас хьакхарчий кьахко детта деана хилла тас схьа а эцна, цу теса чу гулийна и месаш. Цул т1аьхьа, ша еаний а ца хоуьйтуш, ц1аяхана.

Шен месаш хьейиний а хиьна, ша гиний а хиьна, цигахь хиллачу хьуьнан йо1а ч1ог1а чам байина хилла тхан девешин. Ша цхъаннина а ган йиш йолуш яц олуш хиллера оцу хьуьнан йо1а.

Цул хьалха а цига чардакхе йог1уш хилла и хьуьнан йо1. Делахь а цул т1аьхьа кхин ца еана. Цо дукха сардамаш дехна хилле-ра ша д1айоьдуш.

Иза цуьнан сардам хилла хеташ бара тхан нах шайна, шайн дахарехь ког метта ца х1отторна. И хьуьнан йо1 бахьанехь к1ур байна шайн олура цара.

9. АДАМ-ЛИЛБАЗ

Ч1ог1а бертахь 1аш-дехаш хилла зудий, майрий.

Шайт1ано шен к1орнеш адамашна вон белхаш бе аьлла арадаьхна хилла. Царех цхъанна т1екхаьчна хилла адам-лилбаз.

- Массо а х1ума дан дели соьга, адам-лилбаз, амма ч1ог1а бертахь 1аш долу зудий, майрий вовшех ца даккхадели соьга.

- Уьш ас бохур бу хьуна вовшех, иза хала г1уллакх дац, - аьлла лилбазо.

Цхъана дийнахь оцу зудчуьнга адам-лилбазо аьлла:

- И хьан майра шун лулара зуда езаш ву хьуна, хьо ца еза цунна.

Зудчо шен майра тергалвина, лулахочуьнга вистхуьлий-техьа аьлла. Цхъана дийнахь ц1авог1уш цунах б1аьрг кхетна, хьо йоьду аьлла, вистхилла иза, шен лулахо хиларе терра. Зудчо адам-лил-базо аьлларг цу т1е а тидина, шен дагахь дегабаам бина хилла.

Адам-лилбазо шен г1уллакх новкьа даьллий а хиьна, д1адолийна шен зуламе г1улкхаш.

Адам-лилбазо аьлла зудчунга:

- Аса хьуна хьо езийта молха хьобхар ду. Цунна наб кхеттачул тӀаьхьа цуьнан лога кӀелара кхо чо баккха уьрсаца.

Цул тӀаьхьа адам-лилбазо зӀе тесина майрачуьнца.

- И хьан зуда хьо вен араьлла ю. Цунна хьо ца веза, - аьлла цо цуьнга.

- Ой, со муха ца веза, тхойшиннал бертахь дехаш хӀусамдай-наний хир ма дац. Бакь дац ахь дуьйцург!

- Хьо ца теша, дика ду. ХӀета делахь тховса хьайна чӀогӀа наб кхетта кеп хӀоттае, тӀаккха хьожур ву хьо хьайна цо хӀун до.

Шена чӀогӀа наб кхетта кеп хӀоттийна хӀусамдас. Хар-хир деш Ӏачу майрачунна тӀехӀоттина зуда, кхо чо баккха. Урс гича, иза ша вен еьна моьттуш, хьалаиккхина хӀусамдас шен зуда йийна.

Орцахбаьхкина зудчунан цӀеранаш. Шайн зуда йийна карийча, цара шайн нуц вийна. Иштта шайтӀане ца даделла инзаре зулам дан ницкъ кхаьчна адам-лилбазан.

10. АЛМАЗАН САРДАМ

Цхьана стага шен кӀант вахийтина хилла Хорача тӀехула жа дажо. ХӀора дийнахь азлуш, гӀеллуш хилла кӀант. Цу гӀуллакхана тӀаьхьакхуьуш ца хилла да. Цо хӀора дийнахь йолчул а сов яа хӀума яхьуьйтуш хилла кӀантана тӀаьхьа, кӀиранна йогӀург шиная-кхаа дийнахь а йохьуьйтуш. Амма хийцам хуьлуш ца хилла. ТӀаккха да ша вахана кӀантана яа хӀума эьна.

Кхин кӀантера хӀумма а шена ца хезча, ша дӀавоьду аьлла. дӀалечкьина да. Оццу хенахь кӀантана тӀе а деана, алмаза, схьаеан вайшиннан юург аьлла, кӀантана еана юург яа хӀоттина.

Эццахь дас топ тоьхна алмазана. Алмазо цӀе яйла... кӀур байла... аьлла сардам боьллина.

Цул тӀаьхьа и да а велла, кӀант а хӀаллакьхилла.

11. АЛМАЗО КӀЕЖ ТЕССИНА МЕТТИГ

Тхан дена, Ӏелахьажина ден дедена Ӏисина алмаз ган а гина, цо цуьнан кӀеж* а яьккхина бохуш хезна шен дегара, Жаьмбекера.

Хьалха хӀокху дукьа тӀехь Ӏиса ша хилла Ӏаш. Дика вехаш стаг хилла иза. Дукха даьхний а, накхарш а лелош вехаш Ӏаш хилла иза.

РагӀу хилла берд йисте кхаччалц. Цу чохь дӀакьовлуш дакьийна жижиг а, яхьаш а, харанех диначу шелигаш чохь Ӏахьар а хил-ла цуьнан.

- Цу чу а оьхуш, и хӀумнаш лечӀайо алмазо, кху уьйтӀа охьа а хуий, тӀаргӀа буьтту сурт хӀиттадо, хьо цӀера массоза вели, - бохуш хилла Ӏисига цуьнан зудчо.

Ӏисас лардина и алмаз. ДӀа а лечӀна. Деана схьакхаьчна алмаз. Даьккхинчу туьраца тӀаьхьаваьлчачу Ӏисас масех го баьккхина, тӀаьхьара а бердах чу и алмаз тассаделча, кӀеж кера а сана, тур тоьхна схьаеккхина цо.

КӀеж дӀа а йиллина лелош хилла. Иза керта хилча, беркат ца оьшу олуш хиларна.

Ӏума дӀаваьлча, Жаьмбек жима хиларна, ша дикох лелор ю аьлла, Ӏуми йишас (Сюжахь маре хиллачу) дӀаяьхьна хилла иза.

Жаьмбек воккха хилча, и кӀеж схьаехна. Вукхара, ца карайо аьлла, схьа ца елла. Уьш чӀогӀа бахам тобелла и дӀаяьхьначул тӀаьхьа охьаевшина. Шишана чу а йиллина лелош хилла цара и кӀеж.

ХӀинца а ю тхан цӀийна юххехь "Алмазо кӀеж тесна меттиг" шех олуш меттиг.

* К1ажарш (диал.)

12. АЛМАЗИЙН БОБРА

Алмазаш долчу хенахь черкси, ног1ий хилла кхузахь бexаш (Теркайисте), х1инца Калаус олучух цу хенахь Алмазийн бoбpa олущ хилла.

Цигахь хилла дукха ч1ог1а даккхий, инзаре алмазаш. Маьхьарий хьокхуш, 1адош, талхош хилла цара адамаш. Церан зударий даккхий дог1маш долущ, накхой т1ехьа туьйсущ хилла. Божарий ч1ог1а ц1армат хилла.

Тхан юьртара цхьана стагана х1инчачул б1е шо хьалха, рег1ахь вижана 1уьллуш, да а деьна, т1ех1oьттина алмаз. Дукха кхеравелла, зуда яра я стаг вара ца хиьна цунна иза. Х1етахь бен кхеравелла ца хилла иза кху дуьненчохь цхьана х1уманах. Шегара топ тоьхна, цо кхерина алмаз. Цу алмаза хьаькханчу ц1ог1но 1адавина цигахь висина иза. Цуьнан говр кьехкина цу махьарах 1ела-юьрта д1аяхна. 1уьйранна г1аш д1авахана и стаг.

И стаг велла х1инчачул ткьа шо хьалха, цо дийцина бакьдерг ду иза. Уьш б1аьргашна гина кху заманахь адам дац, адамаш даха хевшича, царех кьехкина д1адевла уьш.

13. АЛМАЗАХ БАБЛЛА ПАЙДА

Дукха зама хьалха Ялхой-Мохк ц1е йолу эвларчу нахана шаьш цу юьртахь мас ву хууш ца хилла. Т1аккха цхьана х1ума хуучу зудчунна т1ебахана уьш. Цо царга аьлла:

- Тега а тегий, кхо ког болу хечи д1аолла эвла юккье. Шун юьрта дог1учу алмаза эра ду шуьга шу мел ду.

Т1аккха цу юьртарчу наха, шайга цу зудчо ма-аллара, кхо ког болуш хечи д1аоьल्लीна эвла юккье, ткьа шаьш цхьаццанхьа д1аличкьина. Дог1уш долчу алмазна кхо ког болу хечи гина. Цо т1аккха аьлла бах:

- Х1окху ворх1 эзар к1ур хьала боьдучу кху эвлахь кхо ког болуш мила ву-те? - аьлла. Иштта хиьна бах царна шаьш цу эвлахь мел ду.

КЪИНХЪЕГАМАН ЭШАРШ

КАХЪАР ХЪОВЗОШ ЛОКХУ ЭШАРШ

1. Хьовза, кахъар, хьовза, кахъар,
Беттана межарг буур бу.
Хьовза, кахъар, хьовза, кахъар,
Беттана межарг буур бу.

2. Кахъар, кахъар, хьовзалахь,
Жарж ахьа дукху баккхалахь,
Гали сиха дузалахь,
Чехка, чехка хьовзалахь.

ХЬОНКА БОККХУШ ЛОКХУ ЙИШ

3. Хьонка, хьонка, карабе.
Урс, ахь говза хадабе,
ТІоьрмиг сиха бузабе,
Мало ахьа эшае.

ТІАРГІА ХЬОВЗУШ ЛОКХУ ЭШАРШ

4. Урчакх, урчакх, хьовзалахь,
Бабин урчакх стамлолахь.
Хьийза, хьийза, урчакх, сиха,
Хьовза, хьовза, урчакх, чехка.

ТІаргІа бацлуш,
Урчакх стамлуш,
Пасат кІеда
Хир ма ю.

5. Урчукх, урчукх, хьовзалахь,
ТІаргІа сиха балалахь,
ТІаккха уьйриг хьарчае,
ТІаргІан тай а Іаладе.

6. ТІаргІа сема балалахь,
Лам санна хьала айлолахь,
ТІаргІа цхьалха балалахь,
Тхан мотт-гІайба кІадлолахь.

ТІаргІа семса балалахь,
Ломал лекха айлолахь,
ТІаргІа цхьалха балалахь,
КІайн ло санна, цІанлолахь.

ВОТТАНА ХЬОКХУШ ЛОКХУ ЙИШ

7. Шарша, шарша, чехка шарша,
Шарде аннаш, шера, шера.
Воттана сан ира ду,
Аннаш шардан кийча ду.

Шарша, шарша воттана чехка,
Шарде аннаш сиха, шера.

АСАР ДЕШ ЛОКХУ ЭШАРШ

8. Цел, цел, беркате цел,
Асар каде хьовзаде,
Луьста хьаьжкІаш нилхаяха,
Докъар алсам ахь хилийта.

9. Сах, сах, сах, каде хьовзалахь,
Сихха латтах лата, гам.
Асар човхош, хьаьчк1 ца лазош,
1аьнна сихха кечам бе,
Сискал, кхачам латтабе.

10. Гам, гам - гома бу.
Асар даккха ира бу.

11. Цеста, цеста, гам, ахь латта,
Асар чекх ахь даккха атта.

УЪСТАГ1АНА Т1ЕРА Т1АРГ1А ЛОРГУШ ЛОКХУ ЙИШ

12. Ч1од, ч1од - ира ду.
Т1арг1а хадод атта ду;
Ч1ог1а куьйгана к1еда ду,
Т1арг1ан гали дузуш ду.

Ц1Е ЛАТОШ ЛОКХУ ЙИШ

13. К1ур, к1ур, д1анехьа бала,
Ц1е - котам, схьанехьа яла.

БАМБА ЛАХЬОШ ЛОКХУ ЙИШ

14. Бамба, бамба буькьа бу,
Б1аьргаш ч1ог1а кхоьруш ду.
Куьйга п1елгаш каде ду.
Бамба сиха лахьор бу.

КИР ТУХУШ ЛОКХУ ЙИШ

15. К1ир, к1ир, нислолахь,
Х1усам серлаяккхалахь;
Беркате хьо хилалахь,
1а д1адаллалц латталахь.

КУЬЙР ЛАСТОШ ЛОКХУ ЭШАРШ

16. Куьйра, куьйра, ерзалахь,
Куьйрал боккха налха баккха,
Яьссел дукха шар даккха.

17. Куьйра, куьйра, ласта,
Куьйрал боккха налха бала,
1ам хеций шар дала.

18. Куьйра, куьйра, ерзалахь,
Сихха, куьйра, ерзалахь,
Сихха, куьйра, ерзалахь,

Куьйранал боккха налха болуш,
Органал шар долуш.

Алалай, балалай,
Алалай, балалай,
Азман, ма елхалахь,
Куьйра, куьйра йоьрзур ю,
Сиха куьйра йоьрзур ю,
Куьйранал налха болуш,
Органал шар долуш.

19. Куьйра, куьйра, ерза,
Куьйрал боккха налха бала,
Теркал доккха шар дала.

20. Ласта, ласта, х1ай куьйра,
Ерза, ерза, х1ай куьйра,
Куьйрал боккха налха баккха,
Яссел доккха шар даккха,

ПОП ОХЪАТУХУШ ЛОКХУ ЭШАРШ

21. Диг тоха,
Поп, боха;
Ч1ог1а дечиг,
Сихха йоха.

22. Диг, хьо ира хилалахь,
Попах нийса кхеталахь;
Поп, хьо чехка божалахь,
Диг, хьо каде хьовзалахь.

ГОТА ОХУШ ЛОКХУ ЭШАРШ

23. Расха дин, хьо болало,
Бергаш тухуш ч1ог1а,
Гота, т1аьхьа йолало,
К1орга хорсуш латта.

24. Гуота, сан урд ахь ахалахь к1орга,
Дазделла и латта даккхалахь ахьа самса,
Ас т1аккха безза баккхарца мекха,
Семсачу лаьтта т1е тоссур ду х1у.

КУЬЙГА ХЪАБЖК1АШ ЮБЙШ ЛОКХУ ЙИШ

25. Ялта, ялта, хьекъалахь,
Тойна даал хилалахь,
Лекъа накха санна далий,
Деъча, диссал хилалахь.

МАНГАЛ ХЬОКХУШ ЛОКХУ ЭШАРШ

26. Мангал, ира тур хилий,
Бецаш сиха цесталахь.
Мангал хьакха атта ду,
Алсам докьар кечдийр ду.

Цеста, цеста бецаш сиха,
Мангал хьакха кIад ца луш,
Мангал, мангал арт ма лолахь,
Алсам докьар кечделахь.

27. Мангал, мангал туьйсина бу,
Буц дIахьакха кийча бу.
Юькьа буц нилхайоккхуш,
Каьсарш даха кийча бу.

28. Чхьов, чхьов, чхьов,
Каде мангал, лоцуш йоккха аре,
Сиха докьарш, литташ хьаладе,
Гурахь хьегнарг Iаьно лоху.

29. ЧовхI, човхI, ира мангал,
Човхаде ахь сийна докьар,
Йожае ахь аьхка хенахь -
Хьо оьшур ю шелчу хенахь.

АХЬАР ЛОЦУШ ЛОКХУ ЙИШ

30. Цаца, цаца ласталахь,
Чехка ахьар лацалахь,
Пеш, хьо сиха латалахь,
Сискал хаза ятгалахь.

КЕРТ ЕШ ЛОКХУ ЙИШ

31. Хьокх, хьокх, беза хьокх,
ЧIогIа кхиэта лакхара уохь;
Кадебала хала болх,
Чубузале и дIора малх.

КЪИНХЬЕГАМАХ ЛАЫЦНА ЭШАРШ

1. Тоха метиг, Iотта бел,
Дейша асар цIенна.
Тахана белхи бу вайна,
Болх бан кIад ма далийта.

Асар дика дIадоккхур ду,
Дукха наха сан болх бийр бу.

Тховса синкъерам хир болуш бу,
Цхъаьне вай сакъуьйрур ду.

Гулло, нах, синкъераме,
Амма белхе биц ма бе.
Вай Даймохк мел хаза бу,
Асараш вай дийра ду.

2. Хъовза, хъовза белан мукъ хьо,
Бешахъ чехка хъовза хьо -
Дагна везнарг воглуш лаьтта,
И кхачале мор баьккхина,
Яла еза меттиг аьхкина.

3. Урс, хьо урс, ва ира урс,
Нани куьг ма хададе,
Нана мекар ма хила,
Дакъа доккха даккхахъа.

4. Тукар, каде долало,
Нийса хаза хадае.
Тай, хьо чехка меха дола,
ТІара дика пІелга бола,
Каде куьйгаш, сиха куьйгаш.
Бедарш тега сиха ду.

5. Ласта мангал, цаста буц,
Мох, хьо чехка хъовза кха тІехъ,
Малх, ахъ марца цестина буц,
Шад, ахъ каде гулЪе йол.

ТИЙЖАМАШ

ЙОІ НАННА ТИЙЖАР

1. ВА, АХЪА йинарг яла хъан, везни дела,
Дуьненан бІаьра гІийла хъежа, аьлла,
Йити-кха ахъа со, ахъа йинарг хъан яларг!

Ахъа гІийла яьккхина хан
Аса муха йицийир ю, ахъа йинар яларг!
Вай дела яла хъан ахъ йинар, везин дела!
Дуьненан марзонах яьккхи-кх
Ахъ со, ахъ йинарг яларг.

Эрна арадехи-кха ахъ тхо,
Ахъа йинарг яларг!
Мама-а олуш кхайкхина

Ели-кха со хьоьга.
Ахьа йинарг яларг,
Везин дела, воккха дела,
Сан гIийла нана йогIу хьуна,
Гечделахь цунна, везин дела!

2. Айхьа йинарг лойла хьан,
Хьанах тешна дити ахь тхо;
Тхан дог хьан оьцур ду?
Хьайл тIабхьа хьайх дисинчу дуьнене
ГIийла хьежа дити ахьа тхо,
Ма дог хьаста таг ца вити ахь,
Айхьа йинарг лайла хьан!

ЙО1 ДЕНА ТИЙЖАР

3. Дада-а, хьуна йинарг яла хьан!
"Дада" цIе ма-йоккху хуьлу,
ЦаI бен да ца хуьлу,
Дада, хьан мерзачу марзонах
Яьлла, со муха лелар ю?
Ва-а дада, хьуна йинарг яла хьан,
Дуьне ма-дду ма эрна дити ахьа тхо,
Ва-а дада, хьуна йинарг яла хьан!
Тхо хьан кхобур ду, ва-а дада?
Нийсархойх хьега дити ахьа тхо, ва-а дада!
Дада, хьуна йинарг яла хьан!

4. Ма гIийла дити ахь тхо,
Ма хьалхехь дIаваха хьо,
Тхо хьанах тешна дити ахь,
Ма хьалхехь дити ахь хIара дуьне,
Ма гIийла хьежа дити ахь тхо хIокху дуьнене!

ЗУДА ЦIИЙНДЕНА ТИЙЖАР

5. ЦIерачу дас-нанас жа тIе вахана бохуш,
Жа тIерачу жаIунаша цIа вахана бохуш,
Доккхачу Шалажо хин кIорге вохуш,
Кхелана цу герзаша хин гомхе вохуш,
Хьо вуьгийла ца хиъна,
Хьайн нана лойла хьан!
Дан амал ца хилла
Со езар лойла хьан!

6. Доккхачу дуьненахь,
Эрначу арахь
ТIетовжа белш йоцуш,
Ма байлахь йити ахьа со,
Хьайн нанас ца йинарг

Яла хъан делаъ.
Ца везачу хенахъ,
Веза бохуш, елхий ахъа,
Везавеллачу хенахъ
Велла, елхайо ахъа,
Со яла хъан делаъ,
ХIун дан деза аса хъуна,

7. КIа ахъа яхана йолу зуда цIа яле цуьнан майра кхелхина хилла. ЦIа еаначу зудчуьнга тезета баьхкинчара аьлла:
- Тийжалахъ, Iамех йиснарг, тийжалахъ...
- Тевжар ма ю, бакъдерг а олуш, тевжар ма ю, - аьлла, и зуда елха йолаелла: "Аса Iанно вайшинна цхъаьна баа бина цу со хъаьнца баа йити ахъ, хъо чаболахъ жоьжагIате вахарг", - бохуш.

ЙИША ВЕШИНА ТИЙЖАР

8. Ва нанас йинарг яла хъан!
Ахъа генара бадийна бихъина некъ
Ма шийлачу кхааца берзий-кха ахъа,
Ва нанас йинарг яла хъан!
Ахъа хъаьнга хIун эли-те,
Адам доцчу пана махкахъ?
Ахъа хIун лелий-те?
Нанас йинарг яла хъан!

Ва нанас йинарг яларг!
Хъуна коге мила вели-те?
Коьрте мила вели-те?
Нанас йинарг яла хъан!

9. Гага-а, нанас йинарг яла хъан,
Гага-а, цаI бен вацарий хъо-м,
Хъайн къена нана, хъаьнга кхилли ахъ?
Хъан кегий кIорнеш нехан неIарна тIехула лела.
ХIинцца вогIур ву аьлла, вахара хъо.
Сан цаI бен воцуш волу нанас винарг,
Нанас йинарг яла хъан!
Хъол сов амал дацара, ва нанас йинарг яла хъан!
Ва нанас йинарг яла хъан!
Со елча, дIа хъан юллур ю?
Ва-а нанас йинарг яла хъан!

Сан тезете мила хIуттур ву?
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
ХIинцца вогIур ву аьлла,

Вахнера хъо.
Ва нанас йинарг яла хъан!
Дала орца ца хили,
Ва нанас йинарг яла хъан!

Сан ца1 бен воцу нанас винарг,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Елча, ахъа д1аюллур ю бохуш, 1ийнера,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Ва нанас йинарг яла хъан!
Яллалца кхаба, елча йолла,
Аса хала кхийна сан г1ийла бо дара хьо,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Сан къена нана шийла баърчи иэцна лела,
Ва, Гага, нанас йинарг яла хъан!
Гага-а, нанас йинарг яла хъан!

10. Ва нанас йинарг яларг,
Хьо хъанах дагавели-те,
Ахъ х1ун лели-те пана махкахъ?
Нанас йинарг яларг!
Хьо-м вог1ур ву аьлла вахарий,
Х1ара шийла кхаъ х1унда байити-те ахъа?
Нанас йинарг лойла хъан,
Нана лойла хъан!

Хьо-м вог1ур ву аьлла вахарий,
Нанас йинарг яларг!
Ахъа х1ун эли-те тхоьга,
Ахъа х1ун де аьлла дити-те тхо х1окху пана махкахъ?
Нанас йинарг лойла хъан,
Нана лойла хъан!

11. Нанас йинарг лайла хъан,
Ваша волчух хъегаш лела йити ахъ со,
Хъайн нийсарошка ма г1ийла хъежа йити ахъ со,
Хъайн нанас йинарг лайла хъан,
Ма дагахъ доцург ди ахъ,
Ма хеназа дити ахъ х1ара маьлха дуьне!
Со х1ун бохуш хьоьжур-те х1окху хазачу дуьнене?

12. Нанас йинарг яла хъан,
Хъан багара мотт сецначу хенахъ,
Хьо шелвеллачу хенахъ,
Хъан сирла б1аьргаш хъаббиначу хенахъ
Дог лозуш, йоьлхуш лелла

Нанас йинарг яла хъан.
Хьо 1уьйранга валаре догдохуш,
Хьо суьйранга валаре догдохуш,
1уьйранна дан дезарг делкъана до ас,
Делкъана дан дезарг суьйранна до ас.
Бовха кхача шеллора сан
Хьо варе догдохуш,
Нанас йинарг яла хъан,

Хьо леллачу дуьнен чухула
Муха лелар ю со,
Нанас йинарг яла хьан,
Йоьлхуш лела еза
Хьо воцучу дуьнен т1ехь,
Нанас йинарг яла хьан.

13. Цхьаь бен воцу нанас винарг,
Нанас йинарг яла хьан!
Бодане латта нуьре хийла,
Ва нанас йинарг яла хьан.
Готта латта парг1ат хийла,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Бодане латта нуьре хийла хьан.
Нанас йинарг яла хьан!
Нанас йинарг д1аюллуш
Там барий хьо-м.
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Горгачу тезета мила х1уттур ву?
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Ган нанас йинарг ца хилча,
Тезет к1езиг ма хуьлу,
Цуьнан нанас винарг ма вац олий,
Тезет к1езиг ма хуьлу.
Сан нанас йинарг
Ледара ма йиталаш бохуш,
Лелаш там барий хьо-м,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Дуккха нанас бинарш баре хьан
Ца йоьлхур ярий со-м,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Деши санна волу,
Малх санна волу

Нанас винарг,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Нанас йинарг яла хьан!
Малх санна волу, сан ца1 бен воцу
Нанас винарг,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Сирлачу дуьненах бода хилла лела,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Латта а дуьне а мостаг1ий хилла лела,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Хьан беза бала белхо меттиг йоцуш лела.
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Селханчул тахана веза ву,
Ва-а нанас йинарг яла хьан!
Де мел дели карлавуьйлу,

Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Набаро 1еха яллалц,
Хьо даг т1ера ца волу,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Пхьобг1ана т1е кхаччалц
Нанас винарг хир вац-теша,
Бохуш лела,
Нанас йинарг яла хъан!
Нах шайн Дег1астане ц1а кхаьчча,
Декъана гонах лела.
Декъана гонах хьовза нанас винарг воцуш лела,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!
Т1еяха барз боцуш йиси
Нанас йинарг, Сибрех виси хьо,
Ва-а нанас йинарг яла,
Ва-а нанас йинарг яла хъан!

ЙИША ЙИШИНА ТИЙЖАР

14. Ва-а, со, нанас йинарг, яла хъан дела1!
Хъан г1ийлачу доьзалан б1аьра
Со муха хьобжур-те?
Ва, со, нанас йинарг, яла хъан!

Вай, дела яла хъан, со, нанас йинарг!
Ахъа г1ийла яьккхина хан ас муха йицийр ю?
Ва, со, нанас йинарг, яла хъан!

Вай, дела яла хъан, со, нанас йинарг,
Хьох дисина дуьне ас муха лелор-те,
Ва, со, нанас йинарг яла хъан!

Яла-а бохуш лелаш йолу со ели елара,
Хьо йиси елара хъайн доьзална,
Нанас йинар яла хъан!

Хъан кхелана реза йоцуш
Ца йоьлхий со-м, везин дела,
Къина ма ларалахъ,
Везин дела!

15. Нанас йинарг яла хъан,
Когара дуьйна коьрте хьийзаш,
Хьуна ян г1оле ца хили нанас йинчуьн.
Нанас йинарг яла хъан, сан г1ийла йиша!
Хьо йог1у некъ ларбина ели-кх со!

Вай, нанас йинарг яла хъан делаъ,
Хьох яьлла сан лела йиш яц бохуш ма леллера со!
Реза ю со делан кхелана!

Хъайн нанас йиначун къа ма хуьйла хьуна.
Вай нанас йинарг яла хъан делаъ!

16. Нанас йинарг лайла хъан,
Хьо лечул со хІунда ца ели-техъа?
Ма хъалхе дити ахъ хІара мерза дуьне.
Нанас йинарг лайла хъан!

17. Нанас йинарг яла хъан,
Когара дуьйна коьрте хъийзаш,
Гонахъ хъийзаш, хьуна ян гІоле ца хили,
Хъан нанас йиначуьн.
Нанас йинарг яла хъан,
Сан гІийла йиша,
Хьо йогІу некъ ларбина ели-кха со,
Вай, нанас йинарг яла хъан делаъ,
Хьох яьлла сан лела йиш яц.
Бохуш ма-леллера со,
Хъайн нанас йиначуьн къа ма хуьйла хьуна,
Вай, нанас йинарг яла хъан делаъ!

НАНА КІАНТАНА ТИЙЖАР

18. Ва хьо вина хъайн нана яла хъан дела1,
Ма дІатеси-кха ахъа тхо,
Ма дити-кха ахъа тхо,
Нана яла хъан дела1!

Ва ма хъалхе дІаваха-кх хьо, нана ялариг,
Ма дуьненах марзо эцна ца ваха-кх хьо,
Ма дукха везаш, мел хала кхиавинера аса хьо,
Нана яла хъан дела1,
Уггаре дуьне дезачу хенахъ,
ХьошалгІа веача санна, ма дІаваха-кха хьо.
Оха хІун дер-те? Муха дехар-те?
Ма байлахъ дити-кха ахъа тхо.
Ма дІатеси-кха ахъа хІара малх кхета дуьне!

19. Яллалц кхаба,
Елча, дІаюллур ю бохуш,
Аса хала кхиййна, сан къен дакъа,
Ва-а нана яла хъан!
Со хъаьнга кхилли ахъ,
Ва-а нана яла хъан!
Декъарлой шайн доьзалца чубоьрзу,
Со хъаьнца чуйоьрзур ю?
Ва-а нана яла хъан!
Ва-а нана яла хъан!

20. КІур боцуш цунна гонах хъаьвзи-теша хьо,
Ва-а нана яла хъан!

Нехан яй кхехкачу хьаьвзи-теша хьо,
Ва-а нана яла хьан!
Кхевддинчохь куьг диси-техьа хьан,
Ва-а нана яла хьан!
Ма Iуьллу хир ву хьо
Сиредни Азехь жIаьлеша голаш йожуш,
Ва-а нана яла хьан!
Акхароша бIаьргаш божуш,
Ма Iуьллу хир ву хьо,
Аса хала кхаьбна сан гIийла бо!
Ва-а нана яла хьан,
Сан гIийла бо!
Мацаллина кIелвиси и бохуш, Iа,
Ва-а нана яла хьан!
Хьан нийсархой лелаш гуш,
Ма хала хан йоккху аса,
Ва-а нана яла хьан!
Хьуна хаза хетачу сирлачу дуьненахь
Со мел хала лела,
Ва-а нана яла хьан!
Хьан жималлина нана яла хьан!
Хьан кхоьмана нана яла хьан,

ХIинца-хIинца чувогIур ву бохуш,
НеIаре хьоьжуш Iа,
Ва-а нана яла хьан!

ВЕШИН ЙОI ДЕВЕШИНА ТИЙЖАР

21. Ва-а, Махьмуд, вешина йинар яла хьан!
Хьан кегийчу кIорнешна
ХIун дийр ду-те оха,
Вешина йинар яла хьан!
Во-о вешина йинар яларг,
Ма эрна ара дехи-кха ахьа тхо,
Вешина йннар яларг.
Вай дела яла хьан вешина йинарг!
Ахьа гIийла яьккхина хан
Аса муха йицийир ю-те?
Ва, Махьмуд, вешина йинар яла хьан,
Хьо девешин метта вина ца леларий тхо-х,
Хьо-м ден метта варий тхан,
Со, вешина йинар яла хьан!
Везин дела, воккха дела,
Кьина ма ларалахь,
Вала йиш йоцуш, варий тха-м иза,
Гечделахь цунна!

САРДАМАШ

1. ЦІА ЛАБТТИНЧОХЬ нитташ бойла хьан!

2. Малх хьаьжинчу доттачу дийнахь догІа деаначугІорзолагаш тІехула сира говр а текхош, ваша веллача гІойла хьо!

3. Дала вуьжу каш гатдойла хьан!

4. Хьайн чохь баьрчехь вуьйлачех хуьлда хьо!

5. Цхьа ши зуда вовшашца дов даьлла яллаш хилла. Хил дехьий-сехьий ехаш хилла и шиь. Сарралц вовшашна къа дехна цу шимма. Цхьамма, эххара, аьлла: "Хьобхург лойла хьан!". Вукхо цунна дуьхьал хье ца долубйтуш, жоп делла: "Обцург лойла хьан!" Ойла йина наха, ма боккха ши сардам бу и шиь аьлла. ТІаккха кхеле диллина цара оцу шина сардамах чІогІох муьлха бу аьлла.

"Обцург лойла хьан" бохург чІогІа лерина. ХІунда аьлча, хьехча, хьекьал дІаэца "обцург" ца хилча, хьехча а, дан хІума доцу дела.

6. Ши лулахо хилла дов даьлла йоллуш. Цхьамма аьлла:

Бакь яийтинера хьо, дала хІаллакьярг, марера цІа-м! Вукхо дуьхьал бага тоьхна:

- Бакь бохучуьнан букь бойла, йиссина даьІахкаш кийра гІойла, хьайн дена наьІалт а хуьлда хьуна!

7. Вадарх ял йолуш,

Сацарх ун долуш,

Яккхалла яй лелхийла цуьнан,

Кьоьлла пен лелхийла цуьнан.

8. Шайн хьаша вогІу некь

Тиша лаьттийла шун,

Кешнашка боьду некь

ЦІина лаьттийла шун!

9. Цхьа стаг хилла шена вас йиначу стагана дика сардам болла хуучу стаге сардам буллубйтур бу-кха ша аьлла, говра а хиина араваьлла. Воьдуш хІара кхаьчна цхьана юьрта, эвла юккьехь лаьттачу пхьобхана тІевахана хІара. ТІаккха пхьобханахь лаьттачара хьаттина: "Хьо лаа лелий, хьо тара лелий?" аьлла. Лаа а ма лела ша-ма, тара а ма лела ша-ма, дика сардам болла хууш зуда елахь а, стаг велахь а лобхуш ма лелара ша-ма аьлла тІевеанчо.

Наха аьлла, оха элира алий, хІума ма дийца, хьо хІокху новкъа дІавахача, пхиалгІа цІа а дитина, ялхалгІа цІа чохь ю хьуна цхьа зуда, цунначул дикох сардам болла стагана хуур дац хьуна хІокху маьлхан дуьненан кІелахь.

Хьаьвзина и зуда ехачу уьйгІа вахана и стаг. Шен хІумнаш юьттуш йоллуш хилла и зуда. Зудчо хьаттина, хьо лаа а, тара а лелий аьлла. Со лаа а, тара а лела, сардам дика болла хууш воу стаг а, зуда а лобхуш шун юьрта кхаьчна, наха хьо йийцина, хьуна тІе хьажинера со аьлла цу стага.

ТІаккха оцу зудчо ша юьттуш йолу хІумнаш охьа а кхийснна, аьлла: "Веза хинволчу дела и бакь мел деца, ша воьдуш Іенийна чуьраш юха вогІуш лехьош вогийла и хьуна дийцинарг. Суна мичхьа хаара сардам болла, эхь ца хета кхарна!"

10. Йолаяла энаш доьлла,
Бете кховда ши куьг лехна,
Дала бале лоцийла хьо,
Г1оле хилар - дестар долуш.

11. Ас ца бина бохам хуьйла хьуна,
Ас бина цатам хуьйла хьуна,
Ас ца бина доьзал бала хьан,
Со йоцу зуда лойла хьан.

12. Шинари дийнахь - шиь лойла хьан,
Кхаари дийнахь - кхоь лойла хьан,
Еари дийнахь - виь лойла хьан,
П1ераска дийнахь - пхиь лойла хьан,
Шоьта дийнахь - х1у хедийла хьан,
К1иран дийнахь- кхерча нитташ болийла хьан.
Т1ехула т1е ворх1е дена наь1алт а хуьйла хьуна.

13. Хьал долу стаг волчу саг1а деха веана хилла цхьа стаг.
- Ахьа дуьненчохь олуш хезна боцу сардам алахь, аса шортта х1ума лур ю хьуна, -
аьлла вехачу стага.
Ма алийта шега аьлла, дехна саг1адоьхачо. Хьалдолу стаг ша бохучунна т1ера юха а ца
ваьлла, сардам боьллина саг1адоьхучо:
- Лекха ломал г1ум хуьлда хьан, х1ордал моз а, рема эмкалаш а хуьлда хьан. И эмкалаш
моз юккье а кирчина, цул т1аьхьа г1ум юккье а кирчина, т1елетта йолу г1амаран х1ор
буьртиган ц1арах наь1алт хуьлда хьуна а, хьан варх1е а дена а, - аьлла.

14. Шайна дукха езаш йолу йо1 маре йоьдуш ц1ахь болчара сардам буллуш хилла:

Марц1ийнан ж1аьлина йовзале,
Дец1ийнан ж1аьлина йицьялле
Юха йог1ург хийла хьо.

НАЪРТ-АЪРСТХОЙН ДИЙЦАРШ

НАЪРТ-ЭРСТХОЙН ПАЧЧАХЬ НАУРАЗ

ВАЙН махкахь - Нохч-Г1алг1айчохь баьхначу наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш дуккха
а ду. Наьрт-эрстхой Нохчийн махкахь а, Теркайистехь а, Г1алг1айчохь а баьхна боху.
Ножин-Юьртана гонаха баьхна наьрт-эрстхой. Цигахь болчу наьртхойн паччахь-
тхьамда хилла боху Наураз. Иза ваьхна г1ала хилла боху меттиг ю Ножи-Юьртана
дукха гена йоцуш ломан коьртехь. Г1ала хилла меттиг йоьхна, заманан йохалла, текхна
бердаш ду гуш.

Цул дехьа Г1ера-гоьза олуш лам бу. Цигахь наьрт-эрстхо Г1ера ваьхна. Наьрт-эрстхо
Г1аьла ваьхначу меттигах Г1аьла-чурт олу, И чурт ду боху пхи центнер беза хир болуш

болу тлулг, Глаблас кхо километр лакха лам тле хъалабаьккхина. Лам тле хъала а баьккхина, ластийна тоьхна лаьтта бахийтина боху и тлулг. Цунах аьлла цу меттигах "Глабла-чуьрте".

Кхаа лам тлехъ вехаш хилла Наураззий, Глалий, Глерий. Цу кхаа ломана юккъехъ пхиь-барх1 километр юкъ хир ю. Вовшашна хъашт а хилла меттиг хилча, мохъ ма-тоьхханехъ, цхъана лам тлера вукха лам тле диг кхуссуш хилла цара.

Ножин-Юьртана гонах бехаш 1аш наьрт-эрстхой болчу заманчохъ, лаьттан парг1ато лобхуш, Нашха-Юьртара нохчий баьккхина боху Ножин-Юьртана лаккха, Сесанан районерчу Ц1онтара. Цигахъ нохчаша бартбина хилла шайна баха наьрт-эрстхошкара мохк баккха.

Хъалха цкъа бертахъ бехна нохчаша мохк. Наьрт-эрстхоша бертахъ ца белла иза.

Тлаккха нохчаша аьлла: "Ворх1 дийнахъ шу кхузара д1адовлахъ оха х1умма а дийр дац шуна, нагахъ санна аша цу хенале тхуна мохк схъа ца лахъ, тхо т1амца т1елета шуна".

Шаьш йиллинчу хенахъ наьртийн эла, паччахъ Наураз а, цуьнан накъостий а д1а ца бевлча, нохчий царна т1амца т1елата кечбелла.

Борх1алг1ачу дийнахъ лаьмнийн массо а кортошкаххый, ба-сешкаххый лекхачу г1уркхашна буьххъе къаьжнаш а хъарчийна, царна тле ц1е а латийна, массо а маь11ехула Ножин-Юьртехъа т1ебуьйлабелла нохчий, маьхъарий а детташ. И берриге а лам ц1е йогуш гича, цунах кхеравелла Наураз а, цуьнан эскар а дедда Теркал дехъаьлла боху, т1амца дуьхъало ян а ца даьхъна.

ГЕРМАЧИГАРА НАЬРТАШ

Энгел-эвлана а, Азамат-юьртана а юккъехъ бу Яшарт ц1е йолуш барз. Цигахъ а, Гермачиг олучу меттехъ а бехаш хилла боху наьрташ. Наха ницкъаш беш бита а ца битина, Яшарт-барзера наьрташ Гермчигахъ болчарна т1ебахана баха. Цу шина меттиган юкъ исс-итт километр хир ю.

Гермачиг Энгел-эвлана ши километр къилбехъа, хъалха ю. Йоккха хъет санна горга меттиг ю иза, гобаьккхина яьккхина саьнгар а, цунна гонах бина вал а болуш. Юккъехъ цхъа г1ишлош хилча санна беа шу бу, шоралла ткъа г1улч хир болуш. Хъалха, геннарчу ширчу заманчохъ хиллачу г1ишлойн сурт ду цуьнан.

Шайна чу къовлабала Гермачиг бохучу ч1аг1онна чу булуш, юккъера латта ара а доккхуш, гонаха к1орга саьнгар а, лекха вал а бина наьрташа, адамаш т1е ца кхачийта. Цул т1аьхъа, нахана ца хоуьйтуш, лаьтта бухахула саьнгар а яьккхина, геннара хи далийна, ара ца бийла а, т1амах болчу кхерамах ларбала а. Шайна даа ялта а, даьхний а гулдина цу чу боьлла уьш.

Хъалха наьрташа ницкъаш беш, ца буьтуш хьийзийнчу наха, гул а белла вовшахкхетта, бахана голаьцна наьрташ чубоьллачу ч1аг1онна - Гермачигана. Амма г1еххъа к1отарал йолчу Гермачиган ч1аг1о онда йина хилла, нах х1етахъ йолчу говзаллийца чу а ца бахалуш, валах дехъа а ца бовлалуш бисина.

Шайга царна х1ума ца даделча, наха кхеташо йина: цу балхана х1ун далур дара техъа аьлли. Вовших дагабевлчахъ, нахана дагадеана, царна миччара даг1ахъ а, цхъанхъахула хи т1е дог1уш хила деза аьлла. Мала хи ца хилчахъ уьш мегар бацара аьлла.

Гермачигана т1е хи мичара дог1у хьожуш зен, цхъа йоккхастаг йолчу бахана уьш цунах дагабовла. Нахана дага ца дог1ург дика хууш, кхетаме йолчу йоккхачу стага аьлла:

Цу наьрташна т1едог1у хи, миччахула делахъ а, лаьтта бухахула дог1у. Иза гучадаккха реми юкъара кхаара эмалк айг1ар-говр лаца еза. Оцу айг1арна кхаа дийнаххый, кхаа бусий кхерзана мукх бао беза, хи а ца молуьйтуш. Тлаккха иза хъаг а бина, д1ахеца беза. Иза мича боьду хьожуш тергал бичаьхана, цо бахана гучайоккхур ю наьрташна хи т1едог1у меттиг.

Йоккхачу стага шайна хъехар ма-дарра, реми юкъара кхааричохъ болу айглар а лаьцна, цунна кхерзана мукх а баййна, иза дла а хецна, тлаьхъабевлла юьртара нах.

Кхаьрзинчу макхо чо а ягийна, хъагбелла, бларзбелла эмалк айглар, массо а меттехула дласахъаьдда, Гермачигана уллора дуйна хьожа а бохуш, йортахъ бахана Кхошкалде кхаьчна. Цига дла ма кхеччинехъа, Кхошкалдена уллохъ, регла клел яхана, цхъана-меттехъ хъалхара тла детта йоблла говр. Айгларо тла тоьхначохъ хъалха цкъа поппарх йина кхийра биргланаш, тлаккха царна чухула Гермачига кхаччалц охъадоглу хи гучадаьлла.

Айгларо лелориг а гина, тлаьхъаваьлла хьожуш лелачу стага, хитле охъа а таьлна, члогла гладвахна аьлла:

Ай, Кхошкелди (Глумкий маттахъ, ой, марша да хьо, бохург ду иза).

Адамаш сов хазаетта хъаьвзина. Цу меттехъ йиллина ю боху хлинца а нах бехаш йолу юрт - Кхошкалде. И хи карийчахъ аьлла долу "Кхошкалде" шен цле а йолуш.

Гермачигахъ болу наьрташ лаьтта бухахула, биргланаш чухула, шайна тле доглу хи хадийна сацийчахъ, хьогаллийна ницкъ а хил-ла, цул тлаьхъа мацалла а хлоьттина, цу орчохъ белла, хлаллакх-хилла, арабовла а ца баьхъаш бохуш дуйцу. Цхъаболчара, глевттина, кьайлах генна длабахана а олу. Цигахъ дикка хан яьлчи а карош хилла цара лелийна герзаш а, пхьеглаш а, кхийолу хлуманаш а.

НОВР А, ГЛОЖАКЪ А

Дуккха а хъалха заманчохъ, Теркайистахъ вехаш хилла боху ши наьрт-эрстхо: Новр а, Гложакъ а.

Новр цле йолу наьрт-эрстхо хлинца Лакха-Невре цле йолчу юьртахъ вехаш хилла.

Цуьнан цларах техкина боху Теркал сехьарчу нохчий ярташна - "Лакха-Невре", "Лаха-Невре" аьлла а, Неврена дуйхъал, Теркал дехъа йиллинчу глалглакхийн глалех (станциях) "Новр-гала" аьлла а цлерш. (Оьрсийн маттахъ "Нижний Наур", "Верхний Наур", станица "Наурская" олу царах).

Наьрт-эрстхо Гложакъ Ногламирзин-юьртахъ вехаш хилла. Теркайистехъ Ногламирзин-юьртахъ вехачу Гложакъан хилла цунна члогла дукхаезаш, хаза зуда Белши. Иза Гложакъе маре яхарх лаьцна иштта дуйцу: Башха хаза, куц долуш хиларал совнаха, деглехъ члогла ницкъ болуш, онда стаг а хилла Белши.

Ша маре глонйолу стаг шенчул ницкъ а, хьуьнар а алсамдолуш, тоьлла хила веза аьлла кхайкхийна Белшис. Охъатохарех шех летта стаг, ластавой охъатухий, шен коьртах чойш а дохий, цаьрца длавоьхкуш хилла боху цо.

Белшин хьуьнарш а, цуьнан хазалла йийцар а шена хезчахъ, говрахъ иза йолчу веана Гложакъ. Белшис ша маре глонйолу некъ бийичахъ, цунах лата кечвелла иза. Белшас аьлла Гложакъе: "Хьо сох лата веанехъ, говрара охъавосса, летар ду вайша".

Тлаккха Гложакъа жоп делла Белшина:

"Хьо зуда хиларна, охъа а воьссина, хьох латар бехке хета суна, говрахъ воллушехъа летар ву со хьох".

Белши, мухха а волу стаг говрахъ клелхула хъакха ца луш чекх-валалуш, лекха хилла.

Цу меттехъ тасаделла вовшахлетта и шиь. Гложакъан ницкъ Белшинчул тоьлла.

Белшин пхьарс а лаьцна, иза ирх а кхоьссина, охъайоглушехъа катоьхна схъа а лаьцна, говрахъ сацийна Гложакъа. Шен ницкъ цуьнчул эшчахъ, кьера а хилла, Гложакъе маре яхна Белши.

Гожакъа, ижуна талла воьдий, дуккха а зама йоккхуш хилла. Ша иштта ваьлла лелаш хиларна, шен зуда тлебоглучу кхерамах ларьярхъама, Ногламирзин-юьртана кьилбехъа, реглахъ, Белши тлехъ лайта, лекха барз-гу бина Гложакъа. Цхъаболчара бахарца, и гу Белшис шен кучахъ латта а кхоьхьуш бина. Цу барзах кху сохъта а "Белшин-корта" олу.

Ткъа барз беш шена чуъра латта кхехъначу орнах "Г'ожакъан 1уърг" олу, иза а цу юьртана уллохъ ду.

Лакха-Неврена къилбехъа боърах даьккхина а ду "Новран 1уърг" олуш, доккха, стаг чу а вахалуш, 1уърг. "Новран 1уърг" дикка к'орге, лаьттах чу а доьдий, лаьтта бухахула Теркаца охъадоьду. Нахана юкъахъ дуккха а хъалха заманчохъ дуйна дуйцуш хабарш ду, иза Девлатгирин-эвлахула "Бираз" тог'ехула чекхдолуш ду бохуш. Цу меттигах "Сатит'е" олу. Ткъа Лакха-Неврений, Девлатгирин-эвланий юккъехъ кхузткъа километр хир ю.

Цул совнаха, Лакха-Неврера "Новран-1уърг" Ног'амирзин-юьрта уллохъ долчу Г'ожакъан 1уъргх д'акхеташ ду боху аьлча а, Лакха-Неврера дуйна, лаьтта бухахула Ног'амирзан-юьрта удлохула чекхдолуш ду бохуш дуйцу. Оцу шина юьртана юккъера некъ шовзткъе итт километр сов бежа хир бу.

Цу кеппара Лакха-Неврера дуйна Теркайистехула хъала Ног'амирзин-юьртахула а, Лакха-Неврера Теркан йистонца охъа Девлатгирин-эвлахъ "Сатит'е" олучу меттехула а чекхдолуш ду боху и ши 1уърг.

Наьрт-эрстхойн Новран а, Г'ожакъан а истори иштта юьйцу.

Кест-кеста х'онсана лела воьдуш волу наьрт-эрстхо Новр, Ног'амирзин-юьрта кхочуш хилла. Цигахъ вехаш волчу Г'ожакъан, хазалла г'ара а яьлла, Белши боху зуда хааелла Новрана. Цига вахчахъ, Новрана Белши ч'ог'ла езаелла, дагайобхна. Х'1уьу а дина, а, велла а, висна а иза ялоза 1ийр ма вац ша аьлла, ч'1аг'ло йина цо.

Г'ожакъера Белши яккхар т'ехъ Новрана г'ло дина г'ебартойн эло.

Кхабанаш чохъ кечдина ниха а эцна, Г'ожакъан махка вахана г'ебартойн эла. Г'ожакъ лела ваханчуьра ц'1а вог'лу хан а ларйина, иза схъавог'лу волчу новкъа ниха чохъ долу кхабанаш ехкина эло. Хъаг а, мац а велла ц'1а вог'лучу Г'ожакъа, т'е мел кхаьчначу кхабанаш чуьра ниха мелла. Шен ц'1а кхоччуш, вехна кхид'ла а ца вахавелла, не'1аргехъ бертал охъавоьжна Г'ожакъ. Лечкъина къайла а ваьлла, иза ц'1а вог'лу ларвеш 1ачу г'ебартойн эло, меллаша, цунна ца хоуьйтуш т'е а вахна, тур тоьхна Г'ожакъан корта баьккхина. Цуьнан корта а бахъаш, Лакха-Неврерчу наьрт-эрстхочунна Новрана т'евеана эла.

Баьккхина Г'ожакъан корта барна, Новра, шен реми юкъара хаьржина, дикалlexъ а, хазалlexъ а цхъабосса йолу ткъеитт говр елла г'ебартойн элана. Цул т'1ахъа Белших шен зуда 1ина Новра.

Девлатгирин-эвла юххехъ ехаш хидла Новран важа зуда Сатиха. Цуьнан ц'1арах олущ ду цу меттигах "Сатит'е".

Лакха-Неврерчу "Новран 1уьргана" хъалха а хиьна, Новра дечган пондар лекхча, цу 1уьргаш чухула пондаран эшарш а хезий, шаьш йолчохъ: Девлатгирин-эвлахъ Сатиха а, Ног'амирзин-юьртахъ Белши а хелхайолуш хилла. Оцу 1уьрга чухула хаам а бой, шен зударий болчу сакъера воьдуш хилла боху Новр. Хъашт махилланехъа, т'ехиина ваха дика дой долуш йоккха говрийн рема а хилла цуьнан Лакха-Неврехъ кхобуш.

Цхъана сарахъ, "Новр1уьргахула" пондар локхуш шен мар Новр а волуш, Сатит'ерчу тог'ехъ хъелашкара шура йоккхуш йоллуш хилла Сатиха. Етт узучу татанах хиьна Новрана Сатихас шура кхаби чу ца йоккхуш, лаьтта охъа'енайойла, шега ладег'ла а яьлла.

Т'1аккха шен пондарца Новра Сатихана йиш лекхна боху:

- Узу, узу, доккха зуьдиг,
- К'1айн шура лаьтта узу.
- Доккха зуьдиг, лаьтта узу!

Цу кеппара йиш Ног'амирзин-юьртахъ ехачу вукху зудчунна Белшина а локхуш хилла боху Новра.

Теркал дехъа, цхъана пана махкахъ вехаш-лаш хилла доьналлица а, майраллица а главаьлла стаг Ноглин-Мирза. Цу махкахъ цуьнга кхочуш кхин стаг ца хилла нуьцкъана. Ноглин-Мирза тлехуш расха дин хилла, букъа тлоьхула лаьржа аса а йоьдуш, шел диканиг кхин хир боьцуш, махкахъ а цлеххана.

Ноглин-Мирзин хазалла юьйцуш зуда хилла, шен дегарий, ненерий Мирзас нуьцкъалла яккхина ялийна.

Хлонсана араваьлла лела вахчахъ, дукха зама йоккхуш хилла Ноглин-Мирзас.

Дей-буьйсий аьлла вахчахъ - ктира доккхуш, ктиранна аьлла вахчахъ - баттахъ воьлуш, баттана вахчахъ - шарахъ бен ца воьлуш лелаш хилла иза.

Аренашкахъ лела ваханчохъ хан дукха йоккхуш леларна гелбелла шен расха дин сада ла реме дла а хецна, цуьнан метта реми юьъара бора дин а лаьцна, цу тлехъ лела вахна Ноглин-мирза.

Кхаа баттахъ лела вахана дика хлонс а яхъаш цла веана, дика са а даьлна, юха а лела ваха кечвелла Мирза. Реме а вахана, цу юьъара дин схъалаца цуьнга хъаьжчахъ, тобаларан метта, кхин а азбелла, букъ а баййна, карийна цунна иза. Цунах шек а ваьлла, лерина охъа а хиьна ойла ян ваьлчахъ, Мирзас гуллакх кху некъаца тидина:

Хлокху сан динахъ я сан зуда оьху хир ю шен везарг волчу сакъера, я цуьнан везарг воьлу хир ву и йолчу сакъера. Цунах дерг ма-дарра гучудаккха цхъа хлума дагалаьцна Ноглин-Мирзас. Цул тлаьхъа, ша ижу лаха талла воьдуш, араволлушехъа шен зудчунна шед а тухий, олуш хилла цо:

- Эйт, гора сан нускал ял-кх, сол дика а, майра а клант вац дуьненахъ, сайчул маса дин цхъаннан а бац, хьол хаза нускал долуш стаг а карор вац.

Талла мосазза воьду, шен майрачо куралла еш тлехдетташ ен литтарш клорда а дина, зудчо майрачуьнга аьлла:

- Теркал дехъа веха наьрт-эрстхо Новр хьол майра а ву, дика клант а ву, цуьнан динал маса говр а хир яц, цуьнан зудчул - Сатихел хаза нускал а хир дац. Хьо хлун ала глерта суна? Клордийна суна ахъа ден дозаллаш а, хъан кура хабарш а.

Ноглин-Мирза сиха кхиьна шен зудчо динчу къамелан маьлнех.

- Новран корта хъуна хъалха база а, цуьнан хаза нускал Сатиха сайна зуда йина ялоза а лийр ма вац со, - аьлла, расхачу дина а хиьна, араиккхина Мирза.

Лакха-Неврерчу тоглен басахъ, луьйранна рема яжа дла а лаьллина, дечган пондар а локкхуш, хиьна лаш хилла Новр, Теркал де-хъа а вирзина, багахъ иллин узам а беш.

Цуьнан цлеххъана блаьрг кхетта, Теркал дехъа йоккха чан а глаттийна, говрахъ, ма-йогглу хаьккина воьлчу цхъана беречух. Воьлуш бере Теркайисте кхаьчна. Члогла леррина цуьнан тидам беш лаш хилла Новр, и бере Тер-ка чу муха вулу хьоьжуш.

Ноглин-Мирзас тлехъачахула, шед а тоьхна дуьххьал Терка чу тесна шен дин. Иза деза ца делла ша воллучохъ хъалаиккхина Новр, бере лаа а вац, мухха а волу стаг а вац иза аьлла. Новран вахарехъ дуьххъара блакъажор хилла иза. Хлунда аьлча, хи чу вулу бере, хъалха цкъа гечо а лохий, тлаккха чувулуш хиларна, хих дерг хлун ду ца хууш, озалуш хиларна. Ткъа кхунна воьлу гуш волу бере ма-ваггара, хлумма а тергал ца деш, говрана шед а тоьхна, тлехъачахула Терка чу тилла. Цунах хлун хуьлу техъа бохуш хьоьжуш лаш хилла Новр.

Терках а ваьлла, веана тлехъачахъ, Ноглин-Мирзас аьлла:

- Де дика долда хъан, дог майра Новр! Кху Теркал дехъа ноглийн аренашкахъ сол - Ноглин-Мирзел - дика а, майра а клант вац, Теркал сехъа хьол - наьрт-эрстхо Новрал - дикий, майрий клант вац а боху.

Дла гуш йолу раьглнаш хъан долахъ ю боху. Теркал дехъара мохк сан долахъ а бу.

Тахана вайша вовшах а летта велчахъ, дуьненчуьра цхъа дика клант длаволю. Иза ца дер вайша. Ши доттагла хила веза вайшиннах.

-Хьо лата веанехъ, лата кийча а ву со, нагахъ санна хьо хьошалгла веанехъ, хъуна дан

хьошалла а ду сан, - аьлла, жоп делла наьрт-эрстхочо Новра.

-Хьан ц1е йоккхуш хезна, хьоьца доттаг1алла таса веана со, - аьлла Мирзас.

- Делахь дика ду, хир ву вайша ши доттаг1а, - аьлла, хьаша вина Ног1ин-Мирзах Новра. Веанчу хьешана реми юккьера кхаа шарахь 1ахар лаьттина кхо кхел а йийна, дууш, молуш кхо дей, кхо буйсий хан яьккхина цу шимма. Доьазлаг1чу дийнахь 1уйьранна Ног1ин-Мирзас аьлла Новре:

- Хьо сан зудчун везарг ву боху, сан сий дожийна ахьа. Хьайн зудчуьнца Сатихица сакьерийта деза ахьа соьга. Иза ахьа ца дахь, лата веза вайша.

Наьрт-эрстхочо Новра жоп делла:

- Хьан зудчун сий дайарна бехке а ву со, бехке а вац, - бех-кен ву цуьнца сакьоьруш хиларна, амма бехке вац хьан зудчунна шен марал со дукхавезарна. Бакьду, сайн зудчун сий, со дийна мел ву, цхьаьнгге а дойуйтур долуш-м вац со.

- Делахь дика ду, - аьлла, летта и шиь. Ног1ин-Мирза ханна кьона а волуш, х1илла долуш ног1и хилла, ткьа наьрт-эрстхо Новр ханна воккха а, дег1ан ницкь г1елбалавоьлла а стаг хилла.

1уйьранна г1ушлакх хена, чучча а вахана, лата воьлла Новррий, Мирзий.

Леташ делкьанга а, т1аккха малхбузенга а ваьлла. Суьйранга лестичахь, Ног1ин-Мирзин дег1ан ницкь эша боьлла. Ша эшна. к1елвиса воллий а хиьна, тешнабехкаца х1илла дан дагадеана Мирзина. Цо наьрте Новре аьлла:

- Стигала хьала хьажал, Новр, стигалхула лелачу олхазарша а боху, хьо эша воллу, дерриге а соьгахьа девлла уьш.

Дагахь х1ума а доцуш наьрт-эрстхо Новр стигала хьала хьаьжна. Эццахь тешийтина к1ел ког а тесна, тешнабехк бина Новр охьа а тоьхна, кхоссавелла цунна г1ода юккье т1ехиьна Ног1ин-Мирза. Новрана т1ехиьна 1аччохь, Ног1ин-Мирзас аьлла:

- Со х1инца хьол тоьлла. Хьан са сан карахь ду. Селхана вайша кьонахийн кьамел дарна хьо вен ца лаба суна. Хьайн зудчуьнца Сатихица буйса яккхийта соьга, т1аккха аса ца вуьйш дийна вуьтур ву хьо!

Наьрт-эрстхочо Новра, шена чохь са мел ду, шен а, зудчун а сий дойур дац аьлла.

Иштта цо дуюхьало йичахь, шаьлта хьаькхна Новран корта баьккхина Мирзас.

Цуьнан корта таьлсаш чу а биллина, оцу буссахье вахана Сатиха а эцна, шозлаг1чу дийнахь, Терках а ваьлла, ног1ийн махка ц1а вахна Ног1ин-Мирза.

Вахана ц1а кхаьччахь, таьлсаш чуьра наьрт-эрстхочун Новран корта схьа а баьккхина, шен зудчунна хьалха охьа а кхоьссина, Мирзас аьлла:

- Х1ан, х1ара бу хьуна ахьа, сол дукха везаш, суна т1ехвиттинчу оцу наьрт-эрстхочун Новран корта. Х1ара ю хьуна ахьа хаза ю бохуш суна т1ехйиттина Новран зуда Сатиха! Х1инца ала х1ума дуй хьан?

Новран корта гичахь т1екхетта, иза кара а эцна, мара а 1уйьдуш, б1аьргех дуйлу хиш юьхьа т1ехула охьа а оьхуш, хала кьурдаш дарца Мирзин зудчо аьлла:

- Майраллий, хьуьнаррий, ницккьий тоьлла-м ца вийна ахьа Новр. Иза гуттара а хьол тоьлла а, майра а вара. Х1илланца тешнабехк бина хир бу ахь кхунна. Нийсачу новкьа кьевсичахь, ахьа а, цхьамма а эшор вацара наьрт-эрстхо Новр.

Ша х1илланца Новр вер шен зудчунна гучадаьлчахь, юьхь1аьржа х1оьттина, Сатиха хецна д1а а яхийтина, шен зуда шен дай, наний долчу д1а а йигна, г1езалойн махка д1авахана боху Ног1ин-Мирза.

Цигара ц1а йог1уш Теркайисте ма-кхеччинехьа, лекхачу бердах чу а иккхина, елла Сатиха а.

Ног1а-Мирзин-юьртахь еха Белши а, шен майра наьртхо Новр вийна аьлла хезчахь, лекхчу берда т1е а яьлла, 1инчу а иккхина, х1аллакьхилла, боху.

Теркайистехь 1елин-юьртахь а хилла боху дег1ехь ч1ог1а ницкь болуш наьрт-эрстхо Буг1а ц1е а йолуш. Белшина т1ехьйзаш иза а хилла боху.

Наьрт-эрстхойх Новрах а, Гложакъах а, Буглах а, церан зударех Сатихах а, Белших а
лаьцна дуьйцуш кхечу кепара хабарш а ду нехан.

СОСКАН СОЛСЕХ ДОЛУ ДИЙЦАР

Тумсойн лам тлехь, Галанчложа воьдуш ю Поьша олуш юрт. Цу юьртана гена йоцуш ю
Соскан Солсас тур тоьхна олуш цхьа тлулган тарх. Цийннал лекха богла а белла
лаьтгаш бу и тлулг. Гонах цхьана а тайпанара кхин тлулг а, чхар а бац цунна, еккьа буц
йоцург.

Тур муха лета хьажа Соскан Солсас тоьхна юккьехула шалго еш бекьна бу и тлулг,
бохуш дуьйцу цунах лаьцна.

Цунна гена йоцуш кхин цхьа меттиг ю. Цигахь шекаран корта чу хоьур болуш луьрг ду
(клаг санна). Соскан Солсин говро ког тоьхначохь даьлла олу цу луьргана. Адамийн а,
хьайбанийн а ког чу ца бахийта чу латта а тесна дладуькьина и луьрг.

Шуьйтан районерачу Зоьнах-юьртана юххехь цхьа боьра бу. Дуккха а блешераш хьалха
шовда хилла боху цу боьричухула доглуш. Некьана ткьейтт глулч лакхахь, стаг чу
лечкьийла йолуш цхьа хьех ду. Цу хьехахь ехаш-лаш кхо йол хилла боху (Кху сохьта
кхо йол ийна меттиг олу цунах).

Ткьейтт глулч клорга лахахь охьадоьдучу шовдана чу, шешан клажарех а тосий, клудал
а йоуьйтий, шайна хьашт хилчахь хи оьцуш хилла кхаа йола.

Кхо йол яьхна бохучу ламана дуьхьал, Малхбузехьа Варандахьа, кхин лам бу. Кхо йол
гучуьлччахь, цу ламтлера мехкарий болчу лам тле шен дин лобьхуьйтуш хилла боху
Соскан Солсас.

Ша лаш волчу ломара кхо йол йолчу лома тле кхийсаболуьйтуш, Соскан Солсин говран
бергаша йина олуш лараш а ю цигахь.

Цхьана а кепара Соскан Солсас лен а ца йитина, кхераелла, цу ломара едда Башлам тле
яхана боху и кхо йол.

КХАА ЙИШИН ТУЬЙРА

Дехаш-лаш хилла цхьа зудий, майрий. Церан кхо йол хилла. Дукха хан ялале зуда елла,
дай, кхо йол ий дисина. Шен еллачу зудчун сийнна зуда ца ялош вехха ийна да, шен
кхо йол а кхобуш. Амма эххар а ялоза а ца ваьлла, цо зуда ялийна.

Шен меран кхо йол ца езаш, уьш новкьа хилла йолчу дестечо, "ахьа и кхо йол дла ца
кхоссахь, ша хьобгахь ийр яц", - аьлла шен майрачуьнга. Кхеравелла да, кхо йол
хьуьнах а йигна, хьун юькьа йоллучу а яьккхина, охьа а йиллина, лечкьина цла вахана.
Хьуьнхула ехха лелла кхо йол шайн да лобьхуш. Эххар а шаьш длакхиссиний а хььна,
хьун лубьста йолччу а яьлла, шайна чохьлен тоьла а яьккхнна, яха охьахиьна.

Иштта уьш бехаш-лаш шен эскарца сакьера араваьлла паччахь кхаьчна царна тле.
Шегара бакьо а йоцуш шен махка тле вала ваьхьнарг мила ву аьлла, оьглазваханчу
паччахьо, хьаттина кхаа йоле. Шу хлун адамаш ду, аша хлун леладо аьлла.

Кхаа йола жоп делла:

- Тхо кхо йиша ю, дас дла а кхийсина, хьан махка тлехь ехаш-лаш, - аьлла.

Паччахьо хаттар дина йоккхах йолчу йише:

- Хьобга хлун гло далур дара сан эскарна? - аьлла.

Йола жоп делла:

- Собга цкьа хьакхийначу демах хьан дерриг а эскарна дуззалц яахлума ялур яра, -
аьлла.

Шолгла хаттар дина паччахьо юккьерчу йише:

- Хьобга хлун гло далур дара сан эскарна? - аьлла. Юккьерчу йишас жоп делла:

- Аса цхьана тларсигах хьан дерриге а эскарна кларх-маьхьсе дийр дара, - аьлла.

Жимах йолчу йише а дина паччахьо йоккхах йолчу шинга динна хаттар, цо жоп делла:
- Соьга турпала йол-клант далур дара, - аьлла.

Члогла реза хиллачу паччахьо аьлла:

- Делахь аса хьох сайн зуда йийр ю.

Паччахьо кхо йиша шен г1али чу д1а а йигна, жимах йолчух шена зуда а йина, бехаш-
лаш х1орш болуш, жимах йолчу йишас турпала йол-клант дина. Оцу буса паччахьан
ж1аьло клезий а дина.

Жимах йолчу йишица хьаг! лаьцна йолчу шина йишассий, пач-чахьан ялхоший оцу
буссахьехь, кхин г1арадалале, ши бер яьшки чу а диллина, хи чу а кхоьссина, зуьдана
клелхьара ши клеза а эцна, паччахьана т1е а бахана, цуьнга аьлла: - Х1ара ду-кх хьуна
хьан зудчо дина ши бер, - аьлла.

Оьглазваханчу паччахьо буьйр дина: "Чехка кех яккха шен ц1е йожийна йолу шен
зуда", - аьлла.

Цу заман чохь ши бер чохь долу яьшка, хе охьатакхийна д1айоьдуш, хьера клел а
нисьелла, хьера беранах а тасаелла сецна.

Араваьллачу хьеран хьархочо чуеьна яьшка. Цу чохь шена шн бер карийча, церан
исбаьхьа хиларх цецваьлла, и шиь шена кхаба дигина хьархочо.

Ворх1ара даллалц кхаьбча, шаьцшиь оцу хьархочун хиларх шекдаьллачу шина бери
хаьттина хьархочуьнга:

- Тхойшиь хьан дуй? - аьлла.

Хьархочо аьлла:

- Шуьшиь сан дац. Со хьера чохь 1аш хьер сецира сан. Араваьлла хьаьжча, хьеран
беранах тасаелла, сецна яьшка гира суна. Яьшка схьа а яьккхина, чу а еана, чухьаьжча,
цу чохь шуьшиь карийра суна. Кхин шуьшиннах хууш х1ума дац суна.

Кланта, хьархочо бохучуьнга дика ла а доьг1на, цо шаьш кхабарна баркалла а аьлла,
шаьшшиннан дай, наний лаха д1адаха пурба дехна хьархочуьнга. Хьархочо клентан
дехар кхочушдина.

Хьархочо шаьшшинна некъана кечбина кхача а эцна новкъа даьлла йол, клант.

Масех дийнаххьий, бусий д1аихча, кланта аьлла йоле: "Вайша кхузахь саца а сецна
даха деза, ткьа мел д1аихча а, вайшиннан ц1а кхочур олийла а дац".

- Кхузахь х1ун юуш 1ийр ду вайша? - аьлла йишас.

- Ас талла а лелаш ижо яхьар ю, ахьа иза кеч а еш, юур ю вайша, - аьлла вашас.

Иштта даха охьа хиьна и шиь, цу эрна арахь тоьла а яьккхина.

Царна хаа а ца хууш шайн ден - паччахьан махка т1ехь сецна хилла и шиь. Дукха хан
ялале шен эскарца сакьера араваьллачу паччахьана гина и шиь.

Шинан беран исбаьхьаллех цецваьлла, чехка ц1а а вахана, шен ялхошка д1адийцина цо
шена дайнарг. Уьш х1ун бераш ду хиьначу ялхоша: "Хьуна дайнарш шайт1анаш ду,
ахьа и нахала даккхяхь хьо хьерваьлларг лорур ву". - аьлла, паччахь кьовла а кьевлина,
ши бер х1аллакда дагалаьцна, паччахьан сардалх дагабовла бахана.

Сардал волчу а баьхкина, ши бер х1аллак х1ун дича дийр дара-те аьлла. шайна цу т1ехь
г1о дар дехна цара.

Сардала аьлла: "Делахь аса клант вохуьйтур ву, вахча юха ца воьгу волчу. Ткьа йиша,
цунна т1аьхьа а яхана, йовр ю".

Шозлаг1чу дийнахь син билгало дуьнен т1е йоллуш сардала ши бер долчу шен ялхо
вахийтина.

Ялхочо, ши бер долчу а веана, йоле аьлла (клант талла вахана хилла): "Делахьа ма хаза
йол ю хьо, иштта хаза ваша а хир ву-кх хьан. Шуьшиннан хазаллица цхьа х1ума эшара
шуьшинна. Кхаа ломал т1ехьа цхьана б1аьргаш боцчу воккхачу стеган дашон чо а
болуш газа ю и газа ялон хьайн ваша х1унда ца вохуьйту ахьа?" - аьлла.

Йол члогла резахилла, клант ц1а варе хьоьжуш елха а йоьлхуш 1аш хилла.

Ц1а веанчу вашас хаттар дина: "Хьо х1унда йоьлху, сан хьоме йиша, мила ву хьуна

цатам бинарг?" - аьлла.

- Вац суна цатам бинарг цхьа а, со йоблху кхаа ломал тлехьара дашон чо болу газа езаш, - аьлла йишас.

Дика ваха реза а воцуш, делахь а йишина луург дархьама, кхаа ломал тлехьарчу воккхачу бляьрзечу стеган дашо чо болу газа ялон ваха новкьа ваьлла ваша.

Вобд-вобду-уш масех дийнахь, бусий некъ бича, кхаа ломал тлехьарчу бляьрзечу воккхачу стагана тлехьачна клант. Аре мел ю дежаш жа хилла. Бляьрг тоьхна же юкьахь лаха а лехна, дашон чо болу газа гина, цунна тлеволавелла клант. И хиьначу воккхачу стага мохь тоьхна: "Жима кьонаха, кьахета суна хьан хазачу коьртах. Хийла дика клант вахана лаьттан кийра и сан газа бахьанехь. Длаглахьара хьо хьайн новкьа, и сан газа а йитина. Со бляьрзе воккха стаг а вара", - аьлла.

Клант вистхилла: "Воккха стаг, хьан бертаза хьан газа йига ца веана со. Амма ахьа лахь, хьан газане сатуьйсус члогла саготта йолчу сан цхьаь бен йоцчу йишина юьгур яра аса оцу жа юкьара дашо чо болу хьан газа", - аьлла.

Клентан хабарна члогла резахилла воккха стаг. "Иштта делахь, ахьа и дерриг а жа дладигча а дубьхал хир вац со", - аьлла, же юкьара кланте газа схьа а лацийтина, и газа а елла, клант новкьа ваьккхина воккхачу стага.

Члогла хаза хетта хьаьвзина йиша ваша дашон чо болу газа а ялош цла кхаччи. Дашо чо болу газа а йолуш дехаш-лаш хилла йиший-ваший, ваша талла а лелаш, йишас цлера гьуллакх а деш.

Уьш болчу вахчакь, паччахьана хиина уьш дашон газа а йолуш бехаш-лаш хилар.

Цецваьлла цла а вахана дийцина цо шена дай-на и тамашийна хлума шен ялхошка.

Паччахьана дайнарш жинаш ду, аьлла и кьовла а кьевлина, бахна уьш сардалх дагабовла, аьлла сардала: "Делахь, иза ша кхечахьа вохуьйтур ву, цигахь иза вуьйр а ву, йиша цунна тлаьхьа а яхана йовр а ю", - аьлла.

Сардала вахийтина шен ялхо клентан йиша йолчу (клант талла вахана хилла), цо йоле аьлла: "Хлинца цхьа дика хлара газа-м хил-лера шуьшинна, пхеа ломал тлехьа хье юккьехь цхьа бляьрг болчу наьрт-эрстхочун дашон лежаш бу, цхьа лаж беача, цунах хьуна лежийн беш а хуьлуш, уьш махо ластийча, горгали санна, диэка а диэкаш. Уьш дан хлунда ца вохуьйту ахьа хьайн ваша?"

Ваша цла кхачарга сатуьйсус, елха а йоблхуш лаш хилла йиша. Веана цла кхачначу вашас хаттар дина йише: "Хьо хлунда йоблху, сан хьоме йиша, мила ву хьуна цатам бинарг?" - аьлла.

Тлаккха йишас аьлла: "Ца бина суна цатам цхьаммо а, пхеа ломал тлехьарчу наьрт-эрстхочун дашон лежашка сатуьйсус йобл-ху со".

Цхьаммо тхойша вовшахдаккха глерташ лелаш мотт буй-те хла-ра аьлла, шеко а йолуш, делахь а йишина цатам бан цалаарна пхеа ломал тлехьара дашон лаж бан ваха новкьа ваьлла ваша, йиша шена кьинтлера а яьккхина, ша йишина кьинтлера а ваьлла. Вобду-вобдуш кхаа ломана тлехьара воккха стаг волчу кхачна клант. Ша пхеа ломана тлехьара наьртан дашо лаж бан вобду аьлла кланта дийчича, воккхачу стага кланте аьлла: "Хала некъ бу ахьа схьалаьцнар, атта дац наьрт-эрстхочун лежаш дан, цхьа а клант наьртан лежаш дахьаш вухавеана вац. Делахь а хьо вахаза ца лахь, аса гло дийр ду хьуна.

Дашо лежаш лардеш цхьа наьрт-эрстхо хилла ца ла хьуна, уьш лардеш черчий а, берзалой а ю хьуна.

Тлехоччушехь, мохь тоха: "Хлай черчий, хехь лаьтташ мацелла хир ю шу, схьаюьйла, хлара котаман жижиг даа шайна", - алий, котаман жижиг таса. Царна яла котамаш аса лур ю хьуна.

Оцу тайпана черчех тлех а ваьлла хьо длавоьдуш, берзалошна тлехочур ву хьо. Цаьрга а эр ду ахьа: "Берзалой, схьаюьйла, хехь лаьтташ мацелла хир ю шу, хлара бежнаш даа шайна". Царна баа аса ялх етт лур бу хьуна.

Берзалойл тлех а ваьлла хьо длавоьдуш, хи тле кхочур ву хьо. Хьо хи тле кхоччушехь, говрара охьа а воссий, канахь схьаэций, мала а малий, деллахь ма мерза ду-кх хьо алий, хи хьаста. Хих дехьаваьлла длавоьдуш, дашон лежаш тлехь долчу ложа тле кхочур ву хьо. Ложа клел вижина наьрт-эрстхо хир ву. Ложа тлехочуш, шед тохий, говр тле а хахкий, катохий цхьа лаж тлехоччушехь схьа а баккхий, говр юхахьовзае, лаж ахьа боккхушехь, самаваьлла наьрт-эрстхо тлаьхьавер ву хьуна. Иза тлаьхьа ца кхиахь, юхавоглур ву хьо.

Хьуна ша тлаьхьа ца кхуьий хиьча, мохь тухур бу цо хине: "Ва хи, же, ма вахийталахь и, лаж бадийна воьду хьуна иза", - амма хиэ хьуна хлумма а дийр дац.

Шозлагла мохь тухур бу наьрт-эрстхочо берзалошка: "Ва бер-залой, ма вахийталаш иза, сан лаж бахьаш воглу шуна иза", - аьлла, берзалоша а хьуна хлумма а дийр дац.

Кхозлагла мохь тухур бу наьрт-эрстхочо черчашка: "Ва сан черчий, ма вахийталаш и, вайн лаж эцца воьду шуна иза", - аьлла. Черчаша а хьуна дуьхьало ийир яц. Ткьа черчел хьо тлехваьлча, цла кхаьчча санна ву хьо.

Хлара хьан говр оцу глуплакхана ледара хета суна аьлла, клентан говр шегахь а йитина, шен реми юккьера тоьлла говр а елла, ялх етт а, дуккха а котамаш а елла, клант новкьа ваьккхина вок-кхачу стага.

Воьд-воьдуш длаоьхуш пхеа ломана дехьаваьлча, черчашна тле кхаьчна клант.

Шена воккхачу стага ма-хьеххара, "хлан, черчий, хехь лаьтташ мацъелла хир ю шу, схьаюьйлийша хлара котамаш яийша шай-на", - аьлла, котамаш черчашна а елла, длавахана клант.

Воьд-воьдуш берзалошна тлехьаьчна иза. Цаьрга а, черчашка санна, вист а хилла, ялх етт дла а белла, длавахана клант.

Хи тле ша кхоччуш, говрара охьа а воьссина, тлевахана канахь схьаэцца хи мала а мелла, деллахь ма хаза хи ду-кх хьо, аьлла и хьаста а хьаьстина, дехьаваьлла длавахана клант.

Воьд-воьдуш длаоьхуш мохо лестош, горгалеш санна, декачу дашо лежийн тата хезна цунна.

Герга кхаччалц тле а вахана, шед тоьхна говр тле а хаьхкина, тле кхоччушехь катоьхна лаж а баьккхина, говр чехкка юхаерзийна кланта. Лаж боккхуш даьлла тата хезна, самаваьлла наьртхо. Сихонца хьалаиккхина клантана тлаьхьахьаьдда иза, амма клант генна ваьлла воьдуш хилла. Ша тлаьхьакхуьур воций хиьча. Хиэга мохь тоьхна наьрт-эрстхочо: "Ва хи, ма вахийталахь иза, сан лаж бадийна воьду хьуна и", - аьлла. Хино клантана дуьхьало ца еш, клант тлех а валийтина, жоп делла наьрт-эрстхочунна:

"Цунна ян дуьхьало яц сан - ваьлла вац суна тлех и тайпа глуплакхе некьахо", аьлла.

Тлаккха берзалошка мохь тоьхна наьрто: "Ва берзалой, ма вахийталаш иза, сан лаж бахьаш воглу шуна иза", - аьлла. Берзалоша а дуьхьало ца еш клант тлех а валийтина: "Тхан яц цунна ян дуьхьало, цо санна тхо юзийна яц цхьаммо а", - аьлла.

Тлаккха черчашка мохь тоьхна наьрт-эрстхочо, амма черчаша а клантана дуьхьало ца йина.

Воккха стаг волчохь са а даьлна, цуьнан говр длаелла, шен говр а хиьна, цунна баркалла а аьлла, шен дашон Даж а бахьаш цла кхаьчна клант.

Шайн тоьлана гонах тлийриг а тесна, цу тле дашо лаж а оьллина, дашо чо болу газа а яжош лаш хилла йиший, ваший. Ваша талла а оьхуш, йишас цлера глуплакх а деш.

Веанчу паччахьана гина хлорш иштта лаш, шен эскарца сакьера араваьллачу.

Тохарчул члогла цец, а ваьлла, цла вахана дладийцина цо шен ялхошка шена дайнарг.

Ялхоша, хьалха санна, хлара кьовла а кьевлина, дладийцина паччахьан сардале и паччахьана дайнаг, уьш дагабевлла сардалх, и ши бер хлаллак хлун дина дийр дара те аьлла.

Сардала жоп делла, ша хлинца вахча ца воглу волчу клант дла а вохуьйтур ву, ткьа йо1, цунна тлаьхьа а яхана йовр а ю аьлла.

Вахийтина цо йо1 йолчу шен ялхо. Сардалан ялхочо йо1 йолчу а веана (клант талла вахана, ц1ахь ца хилла), аьлла: "Дукхаяхарг, х1инца х1ара дашо 1ежаш-м хилира шуна. Со шуна кхин а цхьа кхаь бахьаш веана. Ялх ломал т1ехьа ехаш-1аш ю исбаьхьа Маьлх-Аьзни, иза товр яра х1окху шуьшиннан дахар т1ехь, хьан вешехь. Иза шена ялон вахийта везара ахьа хьайн ваша".

Ваша ц1а варе сатуьйсус, йоьлхуш 1аш хилла йиша. Ц1а кхаьч-на ваша.

- Хьо х1унда йоьлху, сан хьоме йиша? Мила ву хьуна цатам бинарг? - аьлла, хаттар дина вашас йише.

Йишас аьлла: - "Цхьаммо а ца бина суна цатам, со йоьлху ялх ломана т1ехьа дукха хаза исбаьхьа Маьлх-Аьзни ю бохуш хезна, иза хьайна ялаяхьара ахьа".

Вашас йише аьлла: "Вайша вовшахдаларна кхоьру со, ткьа вайшинна Маьлх-Аьзни а ца оьшура".

Амма йишина ч1ог1а Маьлх-Аьзни ялон лууш хиларна, ваша, иза шена кьинт1ера а яккхина, ша цунна кьинт1ера а ваьлла, ялх ломал т1ехьа Маьлх-Аьзни ялон ваха новкьа ваьлла.

Воьд-воьдуш кхаа ломана т1ехьарчу воккха стаг волчу кхаьчна клант.

Д1адийцина цо воккхачу стаге, ша исбаьхьа Маьлх-Аьзни ялон воьдуш хилар.

Воккхачу стага аьлла: "Маржа клант я1, ма хала х1ума ду ахь дан дагалаьцнарг, веана вац кху новкьа вуха Маьлх-Аьзни ялон ваханарг, хийла дикачу клантах шагат1улг бина цо, маре ца йоьдуш".

Амма кланта ша шен цхьаь бен йоцчу йишин дуьхьа вахаза цавалар д1ахайтитча, воккхачу стага аьлла:

- Воьд-воьдуш д1аихчахь йолхалг1ачу ломах дехьаваьлча тоьгуш-доруш 1аш Маьлх-Аьзни гур ю хьуна. Ассалам 1алайкум, Маьлх-Аьзни, кланта йо1е луш ца хилара салам, делахь а хьобга дала мегар долу дела ло аса хьобга иза, алий, салам лолахь.

Нагахь иза йистхилахь, иза хьобга йог1ур ю, нагахь ца хилахь, хьох гоьллех шагат1улг хир бу. Нагахь йист хьайга и ца хилахь, шозлаг1а хаттар дийр ду ахьа, Маьлх-Аьзни, х1унда ца хуьлу хьо соьга йист, кьа ца хета хьуна сох а, сан йишех а? - алий. Иза хьобга йистхилахь, хьобга йог1ур ю, нагахь ца хилахь - хьох дегтех шага-т1улг хир бу.

Кхозлаг1а хаттар дийр ду ахьа: - "Маьлх-Аьзни, хьо йист-м ма хила, амма ахьа бехк боцуш сайн дег1 х1аллакдарна кьинт1ера-м вер вац хьуна со. Нагахь йистхилахь, иза йог1ур ю хьобга, нагахь ца хилахь, шагат1улг хилла керчана д1аг1ур ву хьо".

Цу кеппара хьехар а дина, клентан ледара говр шехахь а йитина, шен реми юкьара цунна тоьлларг говр а елла, клант новкьа ваьккхина воккхачу стага.

Воьд-воьдуш ялх лам а хадийна, Маьлх-Аьзни йолчу д1акхаьчна клант.

Воккхачу стага ма-аллара, тоьгуш-доруш 1аш хилла Маьлх-Аьзни. "Ассалам-1алайкум, ва исбаьхьа Маьлх-Аьзни, кланта йо1е луш ца хилар-кх салам, делахь а, хьобга дала мегар долу дела ло аса", - аьлла вистхилла клант. Маьлх-Аьзни йист ца хилла, клантах гоьллец шагат1улг хилла.

Шозлаг1а вистхилла клант: "Маьлх-Аьзни, х1унда ца хуьлу хьо соьга йист, кьа ца хета хьуна сох а, сан йишех а", - аьлла.

Йист ца хилла Маьлх-Аьзни, клантах деггелц шагат1улг хилла. Кхозлаг1а вистхилла клант: "Хьо йист-м ма хила, Маьлх-Аьзни, со бехк боцуш ахьа х1аллакварна со кьинт1ера-м вер вац хьуна", - аьлла.

Т1аккха йистхилла Маьлх-Аьзни: "Марша вог1улда хьо, хьаша. Со х1инца хьобга янза ер яц, хьобга а, хьан йишега а безам бахана сан, гечдо аса хьуна, хьох т1улг ца хуьлуьйтуш, - аьлла чехка кечъяла х1оьттина Маьлх-Аьзни, шена т1едухуш долу барзакь схьа а эцна, кхузза т1ек1елйина дашо г1аланаш уьйриг бина кисана а юкхуш.

Т1аккха кхо говр г1удалкхана д1а а йоьжна, цу т1е а хиьна, ц1а дан новкьа даьлла исбаьхьа Маьлх-Аьзний, йишин ваший. Дог1-дог1уш воккха стаг волчу схьакхаьчча и шиь. Ч1ог1а хазахетта воккхачу стагана, и шиь иштта деана охьадоьссича.

Шена воккхачу стага динчу диканашна кхаа денний, буйсанний цуьнан жа дажош сецна клант иза волчоь.

Воккха стаг сado1уш цѝахь а витина, дийнахь жа дажо вахана клант.

Дежаш ѝаьржачу Хожин махка тѝедаьлла хилла кхуьнан жа.

Шен махка тѝе жа даьлла дайча, оьгѝазвахна. мила ву сан мах-ка тѝе жа лалла ваьхьнарг бохуш, буьрса мохь а бетташ, тѝехьаьд-да клантана ѝаьржа Хожа.

- Со ву хьан махка тѝехь жа дажош верг, - аьлла, мохь тоьхна кланта дуьхьал.

- Делахь дата веза вайша, - аьлла ѝаьржачу Хожас. - "Латахь летар ву-кх", - аьлла кланта. Чучча вахана вехха летта и шиь вовшах. Эххар а кланта, охьа а тоьхна корта баьккхина ѝаьржачу Хожин. Тѝаккха цуьнан махка тѝехь сарралц жа а дажийна, цѝа веана клант. Воккха стаг цецваьлла висина, цкьа ца дуьзначу тайпана дуьзна шен жа гича. Клант хѝлумма а ца олуш ѝадѝийна.

Шозлагѝчу дийнахь жа дажон вахча, Кѝайчу Хожин махка тѝе жа а лаьхкина ѝаш хилла клант.

Шен махка тѝехь жа дайча, оьгѝазвахана: "Мила ву сан махка тѝехь жа дажон ваьхьнарг?" - бохуш, буьрса мохь а бетташ, тѝе-веана кѝайн Хожа.

- Со ву хьан махка тѝехь жа дажош верг, - аьлла, кланта дуьхьал мохь тоьхна.

- Делахь лата веза вайша, - аьлла, Кѝайчу Хожас. Дика ду делахь аьлла, летта клант.

Вехха вовшах летта и шиь. Эххар а кланта, охьа а тоьхна, корта баьккхина Кѝайчу Хожин. Кѝайчу Хожин корта ѝаьржачу Хожин коьртана юххе дѝа а биллина, сарралц цуьнан махка тѝехь жа а дажийна, сарахь жа а далош, цѝа веана клант.

Воккхачу стага "клант, хѝара жа ма дуьзна даладо ахь?" аьлча, "иштта беркате ѝу ву со", - аьлла забар а йина, кхин хѝлумма а ца дуьйцуш ѝадѝийна клант.

Кхозлагѝчу дийнахь жа дажо вахча, Хьаьрсачу Хожин махка тѝе жа а лаьхкина ѝаш хилла клант.

Шен махка тѝехь жа дайча, оьгѝазвахана, "мила ву сан махка тѝехь жа дажош верг", - бохуш, буьрса мохь а хьоькхуш, тѝевогѝуш хилла Хьаьрса Хожа.

- Со ву хьан махка тѝехь жа дажош верг, - аьлла, дуьхьал мохь тоьхна кланта.

Делахь вайша лата веза, - аьлла Хьаьрсачу Хожас.

- Со реза ву, - аьлла кланта.

Вехха летта и шиь. Тѝаьххьара а кланта, охьа а тоьхна, цуьнан а корта баьккхина.

Сарралц Хьаьрсачу Хожин махка тѝехь жа а дажийна, сарахь жа а далош, цѝа веана клант, кхаа Хожин кхо корта а бахьаш.

"Хѝан, воккха стаг, хѝорш кхаа Хожин кхо корта бу хьуна, хьайна ма-луьу жа дажор ду ахь церан кхаа лам тѝехь, хѝинца дуьйна дѝа", - аьлла, кхо корта воккхачу стеган когашка охьабиллина кланта.

Чѝогѝа баркалла бохуш, совгѝатана шен жех ах жа а делла, нов-кьа даьккхина воккхачу стага кланттий, шен нус Маьлх-Аьзний.

Шайн даьхни а далош, цѝа кхаьчна и шиь. Цѝа ма кхеччи, Маьлх-Аьзнис киснара уьйриг схьа а баьккхина, дѝаластийча, тохара санна, дашо гѝаланаш дѝахѝиттийна.

Кхузза тѝекѝелѝийна дашон гѝаланаш дѝа а хѝиттийна, Маьлх-Аьзни а йолуш, жа а, жена хьалха дашо чо болу газа а йолуш, даха охьахиьна йиший, ваший.

Йиша чогѝа йоккхаеш резахилла. Уьш бехаш-ѝаш веанчу паччахьана гина. Инзарваьлла цѝа а веана, дийцина цо шен ялхошк, шена яйна дашо гѝаланаш, царна гонах оьхкина дашо ѝежаш, дежаш лелаш, шайна хьалха яьлла дашо чо болу газа а йолуш жа, исбаьхьа йоѝ-клант, маьлхан нур санна йолу Маьлха-Аьзни а.

Цо дуьйцучуьнга дика ла а доьгѝна, бахана паччахьан ялхой паччахьан сардалх

дагабовла. Цаьрга дика ла а доьгѝна, аьлла сардала: "Сан кхин царна дан хѝума дац.

Дича цхьаь дийр ду. Паччахьан эскар схьа а гулдина, неѝар тѝехь доккха ор а даьккхина, дѝовш тоьхна кхача а кечбина, уьш чукхайкха беза. Орал уьш тѝехьовлахь, чу бало беза, дѝовш тоьхна болу кхача баон".

И дерриге а кхочуш а дина, Маьлх-Аьзниг1аьрга шен хьадалча вахийтина сардало. Хьадалчас бохучуьнга дика ла а доьг1на, Маьлх-Аьзнис шаьш х1инцца д1адог1у аьлла, и д1а а вахийтина, аьлла йишегий, вешегий: "Аша шиммо аса баькх-баьккхинчу бен ког а боккхур бацахь, аса кхоллург бен кхоллур а яцахь, г1ур ду вай", - аьлла. Маьлх-Аьзнис боххург дан реза хилла йиший, ваший.

Т1аккха паччахьан шуьне бахана х1орш. Хьалхаяьлла йоьду Маьлх-Аьзни орах т1ехьяьлла, пенан юххехула ког а ловзуш, цо бокх-боккхучу ког а боккхуш, цунна т1аьххье чекхдаьлла йиший, ваший.

- Х1ара кхача д1а а баккхий, кдин кхача ба тхуна, - аьлла Маьлх-Аьзнис, шаьш стоьла т1е охьахевшича. И кхача д1а а баьккхина, кхин кхача беана царна стоьл т1е.

Маьлх-Аьзнин хьекьалх цецваьллачу паччахьо хаттар дина:

- Шу х1ун адамаш ду дан мукъана а?

Шаьш х1ун адамаш ду ша дуьйцур ду хьуна, ахьа айхьа араьккхина хьайн хьалха хилла зуда а, цуьнан ши йиша а, хьайн сардал а, цуьнан ялхо а схьакхайкхяхь.

Паччахьо буьйр дина, и Маьлх-Аьзнис ц1е яьхна нах схьагулбе аьлла. Уьш берриге а схьагулбелла бевлча, Маьлх-Аьзнис аьлла:

"Чуьра ара а ма валийта, арарниг чу а ма ваййта".

Паччахьа, цо бохург кхочушдеш, не1аршна дог1анаш тоьхна, и нах схьа а балийна.

Т1аккха Маьлх-Аьзнис дийцина х1инццалц схьа паччахьан ялхоша лелийна ямарт г1уллакхаш.

- Х1ара зуда хьан зуда а ю, х1ара шиь кхо хьуна дина ши бер а ду, со хьан нус а ю, - аьлла.

Дерригенах а кхетгачу паччахьа буьйр дина "х1инццалц ша 1ехош, тешнабехк беш лелла болу сардал а, ялхой а Маьлх-Аьзниг1арна даьккхинчу ор чу а бокхий, т1е латта хьакха", - аьлла. Паччахьан буьйр кхочушдина сихонца.

Б1аьрзе воккха стаг а, хьеран хьархо а хьошалг1а а кхайкхина, паччахьа кхаа дийнахь, бусий дууш-молуш той дина.

Дуьне доладелчахьана и тайпа той цхьанна а гина а дацара.

ШИНА ДОТТАГ1ЧУН ТУЬЙРА

Хьалха заманчохь Байбурий, Г1амбурий бохуш ши доттаг1а хилла. Говрахь кхаа баттахь бан некъ хилла цу шинна юккьехь.

Шаьшшиь кьанвелла к1елвисча, вовшашкара хьал хаа пенах ц1ийн, шурийн ши пха тухуш хилла цу шимма.

Иштта цхьана дийнахь шен доттаг1чунна сагатделла Байбурас ши пха тоьхна: - нагахь санна доттаг1а Г1амбура парг1атехь велахь шурийн т1адам божийла, нагахь и балехь велахь ц1ийн кхо т1адам божийла, - аьлла.

Пхена чуьра ц1ийн кхо т1адам боьжна. Шен доттаг1чун бадин г1о лоцуш, аьчган маьнги т1ера охьа а воьссина, дечган маьнги т1е хиьна Байбура.

Чувеана воккхах волу к1ант. Хьаттина цо дега: "Дада, нахалахь бакъахьа дац хьо дечган маьнги т1ехь хиьна 1ар, схьабийца хьайгара бала", аьлла.

- Шен доттаг1а Г1амбура балехь ву. Цу бадин дакъалоцуш хиьна ша х1окху дечган маьнги т1е, - аьлла дас.

- Делахь хьайна лиьчахьана хуур-кх хьо аьчган маьнги т1е а, - аьлла, араваьлла воккхах волу к1ант.

Чувеана юккьера к1ант. Воккхах волчо аьлларг аьлла дега цо а.

Аравала, хьайн воккхах волчу вешех хилларг бен хир ярий хьох а! - аьлла дас.

Юха а аьлла к1анта: - бийцахьара ахьа хьайгара бала, бакъахьа дац хьо хьо дечган маьнги т1ехь 1ар.

Дас бийцина шегара бала цунна а. Амма иза а шен воккхах волу ваша санна, - Хьайна

лиъчахъана хуур хьо аьчган маьнги тӀе, - аьлла, араваьлла.

Жимах волу кӀант веана чу. Хьалхалерчу шиммо аьлларг аьлла цо а дега.

- Хьайл воккхах волчу шиннах хилларг бен хир вуй хьох а, аравала чуьра, - аьлла дас цуьнга а.

Амма кӀанта леррина юха а хаьттича, дас шегара бала дӀабийцина.

ТӀаккха жимах волчу кӀанта хаьттина: "ТӀехууш говр а, юкӀах доьхкуш герз а дуй хьан, дада?" - аьлла.

Схьаэцна тӀорказ чуьра шен герзаш дӀа а делла: "Хьуьлла борза кӀел бу хьуна тӀехуу дин, хьо гучуваьлча, хьо вен чухьодур бу хьуна иза, ткӀа тӀахьаьлла хьо ца хилахь цо вуьйр а ву хьо. Борза кӀелхьара схьаболлушехь, и тӀенаш тӀе хӀоттале, дуьрста дӀа а йоллий, чехкка тӀе нуьйр а тиллий, тӀехаа", - аьлла, новкӀаваккха кечвина дас кӀант. Дас ма-аллара, борза кӀелхьара дин схьа а баьлла, чухьаьдда боггӀушехь коьртах дуьрста а йоьллина, тӀе нуьйр а тиллина, кхоссавелла тӀехиьна кӀант дина.

Хаьттина цо тӀаккха дега: "Дада, хьо лелаваха новкӀа волуш, ахьа хӀун дора?" - аьлла.

"Ша лелаваха новкӀаволуш динахь цӀенна кхо го а боккхура ша, кевна тӀехула говр а оьккхуйтур ша", - аьлла дас. ГӀамбурана шен кӀант вовзийта, шен пӀелгах дуллу мухӀар а делла дас.

Схьаэцна ден мухӀар пӀелгах а доьллина, цӀенна кхо го а баьккхина, говр ков тӀехула а оьккхуйтуш, дӀавахана кӀант.

ГӀамбурас, Байбурас кхаа баттахь беш болу некъ цхьана баттахь а бина, Гамбура вехачу юьрта дӀакхаьчна кӀант.

Юьрта юккӀехь лаьтташ йолчу пхьоьхана тӀе а вахана, ГӀамбура веха меттиг хаьттина кӀанта. Пхьоьхано гайтинчу ГӀамбуран гӀаланашна-бӀаьвнашна тӀевахана, церан кетӀара дуьйна дӀайолу пурхе отуш говр хаьккина беречо.

ГӀамбура корах ара а хьаьжна: "Вонна вагӀахь, вон ма эшадойла хьуна, диканна вагӀахь, дика ма эшадойла хьуна", - аьлла вистхилла.

Вонна ца вогӀу ша, диканна вогӀу ша, хьан доттагӀчун Байбурин кӀант Баймарза ву ша аьлла, шен мухӀар долу куьг корах чукховдийна кӀанта. Баймарзин куьйгах доллу мухӀар гича, шен доттагӀа дагавеана, цуьнан безамна Баймарзин куьг кӀевллина марадоьллина ГӀамбурас.

ТӀаккха Баймарза говрара охьа а воссийна, чувигна ГӀамбурас. Могаш-паргӀат а хаьттина, уьстагӀий а дайина, шаш хӀума яа охьахевшича, ГӀамбуре хаьттина Баймарзас:

- Цхьа а йол а, кӀант а дац хьан? - аьлла.

ГӀамбурас шен йол а, кӀант а хилла а дац аьлла. ХӀума йиьна

паргӀатваьлчахь, делахь эвлаюккӀе гӀур вара ша, шена хьалхавала стаг велахьара, аьлла Баймарзас. Вахана шайн лулахо валийна ГӀамбурас цуьнца эвлаюккӀе ваха.

ХӀара шиь эвлаюккӀе воьдуш лулахоcho Баймарзина дийцина, ГӀамбуран ворхӀ кӀант а, цхьа йол а хилар а, ткӀа и йол Асран бохучу наьрт-эрстхоcho яда а йина, иза схьаяккха тӀаьхьаваханchoхь и ворх кӀанттий, йоллий дайна хилар а.

- Делахь вайша эвлаюккӀе гӀур вац, айхьа суна и дийцар адамана а ма хайиталахь, - аьлла юхавирзина Баймарза.

ГӀамбура волчу а веана, "со дала кхоьлличахьана чувижина вац со, суна ара мотт билла", - аьлла, ара мотт а биллийтина, буьйсанна юккӀехь хьала а гӀаьттина, шен дина а хиьна, ГӀамбурах лечкьина Асран наьрт-эрстхо вехачу лаьмнашка вахана Баймарза.

ВорхӀ дийнахь-бусий новкӀа дӀавахча, лаьмнех чувулучохь, багахь баьккхинчу цигаьркнанан кӀуьро ламанан боьра, дохк еача санна, дӀа а лоцуш, хье юккӀехь цхьа бӀаьрг а болуш, жа дажош Ӏачу наьртана тӀекхаьчна Баймарза.

- Ассалам Ӏалайкум, дала жа ма дебадойла хьан, зуламан дан, - аьлла вистхилла Баймарза наьрт-эрстхоchuьнга Асране.

- Ва Ӏалайкум салом, наха-м дебийла ма алара шена, ахьа ма дебийла ма боху шена? -

аьлла вистхилла Асран наьрт-эртхо.

- И дера боху ша, хьан и дебийла ца луу дела, хьайн метта-морт мичхьа бу дийца суна, - аьлла Баймарзас.

- Меттаморт-м хьуьллахь бу шен, х1инца ц1а ван йиш яц. Ж1аьлеша керта вуьтур вац хьо, царна тоха х1ара куй хьо, - аьлла шен куй кхоьссина Асрана Баймарзе.

- Хьан куй лело со бер дац, - аьлла, ког тоьхна, кхоьссина куй д1а а бахийтина, Баймарза меттаморт болчу д1аволавелча, наьрто кхунна кхочушдан т1едехкина:

"Уьйт1арчу 1ожа т1ера баккий 1аж а баа, чуьра диг схьаэций, ша ц1авеача, яа х1ума ян ц1е лато дечиг а даккха, божалахь бустош итт ка бу, уьш арахеций дуьйла а далийта, юург ян яй чохь хи а да, лаца а лаций, сискал-г1а а кечде, хьуьнах г1ой т1едачу дечгана к1елтилла декьа дечиг а лахьаде", - аьлла.

И г1уллакхаш цхьа а дан ницкъ кхьаьча ца хилла Г1амбурин ворх1 к1ентан.

Баймарзас, ша уьйт1а кхоччушехь, шена чухьаьлхина наьрт-эртхочун ворх1 ж1аьла тур диттина дийна, уьйт1арчу 1ожа т1ера дерриге а 1ежаш охьа а эгийна, 1аж озийна бух а баьккхина, дечиг даьккхина. Е чохь хи а деана, яй товхана чу а оьллина, чохь, пенаца хьалакхозуш болу дечган пондар схьаэцна, шена к1ордадал-лалц лакха а лекхна, цунах декьа дечиг а даьккхина, ц1е латийна. Т1аккха божличуьрчу итт уьстаг1на дуьхьлара чхарт1улг д1а а баьккхина, уьш ара а даьхна, дайина, уьш кхехко а оьхкина, охьахиьна Баймарза 1аш, веана наьрт-эртхо ц1а кхьаьчна.

Оьг1аз ваханчу наьрт-эртхочо Асрана хаьттина Баймарзе:

- Ж1аьлеш х1унда дайина ахьа? - аьлла.

- Гуш лаьтташехь ц1ий даккхийта дезара аса цаьрга? - аьлла Баймарзас.

- Лекхчи а ца тоьуш, пондар х1унда бохийна ахьа?-хаьттина Асрана.

- Жеро санна керта юххехь декьа дечгаш лехьош лела везара со? - аьлла Баймарзас.

- Хи деаний ахьа?

- Хи деана аса.

- Итт уьстаг1а мича бехьна ахьа?

- Итт уьстаг1а бен а бийна, оцу е чохь кхехкаш бу-кх, - аьлла жоп делла Баймарзас.

Баймарзех кхеравелла лата а ца ваьхьна, дукха оьг1азвахарна, х1ара гучохь 1а а ца велла, чуьра араваьлла наьрт Асран.

Итт уьстаг1а кхихкина баьлча, галнашца уьш баа а биьна, Баймарза охьавижна. Кхунна наб кхеттачу хенахь чу а веана, шена даа худар дан хиьна Асран. Худар дина доллучу хенахь самаваьллачу Баймарзас, наьрт ара а ваьккхина, худар шена диьна.

- Х1ума яан а ца ваьхьаш, х1окху дуьнен т1ехь хьох кхоьруш лелачул валар тоьла суна, лата веза вайша, - аьлла Асрана Баймарзе.

- Делахь, летар ву вайша, - аьлла схьалаьцна лаьттах тоьх-на гоьллелц лаьттах вахийтина наьрт Баймарзас.

Т1аккха схьалаьцна наьрто а вахийтина Баймарза гоьллелц лаьттах.

- Х1инца бен, хьох дика лата дага а ца деана суна, - аьлла ластийна тоьхна хьулваллалц лаьтта буха вахийтина наьрт Баймарзас.

Т1аккха наьрт-эртхочо аьлла:

- Ахьа х1уьу дича а, со лиьр вац, сан корта бат1а а бай, хье схьа а беллий, цу чуьрчу г1утахх чохь долу кхо урс схьа а эций, уьш а хьакхий, вей сихха д1аваккха со, соьга х1ара бала а ца хьобгуьйтуш.

Цо ма-баххара, тур тоьхна хье схьа а биллина, цу чуьра г1утаххара кхо урс схьа а эцна, Баймарзас аьлла, Асран наьрте:

- Ша вен ца вуьйш иштта балехь латтор ву хьо, схьадийца шена Г1амбурин ворх1 к1ант, цхьа йо1 мичхьа ду? - аьлла.

- Г1амбурин йо1 лакхарчу г1аланаш чохь ю, ткьа цуьнан ворх1 к1ант ц1еношна бухахь, ор чохь, борзалан* морзахаш юкьахь воллу, - аьлла наьрт-эртхочо.

Ор чу а вахана, ворх1 к1ант борзалан морзахашна юккьера парг1ат а ваьккхина, йо1

Ша Маьлх-Аьзни г1енах гина, и яло ваха араваьлла, аьлла Бай-марзас.

- Делахь, хьо иштта ма г1о, хьо иштта вахча хьоьга и ялалур яц: цунна хадеш паччахьан эскар ду. Ша г1о дийр ду хьуна.

Хьуьлла барз гой хьуна? Иза барз бац, иза шен нана Жоьра-Баба ю. Лачкьий цунна т1е а г1ой: "Баба, хьан к1ант ву со-м", алий цунна мараэккха. Т1аккха цо Маьлх-Аьзни яло некъ буйцур бу хьуна, аьлла, хьехар дина Гугус Баймарзина. Оцу тайппана ваха а вахана - "Хьан к1ант вуй со-м", - аьлла, Жоьра-Бабина мараиккхина к1ант.

- Сан к1ант вай хьо-м, схьадийца айхьа деанарг, - аьлла Жоьра-Бабас.

Баймарзас дуьйцучуьнга ла а доьг1на, Жоьра-Бабас аьлла:

- Эй-эй, иштта ялалур яц Маьлх-Аьзни. И ларьеш паччахьан эскар ду, ша г1о дийр ду хьуна: Маьлх-Аьзнис ловзош дашон бад ю, ша хьох дашон кхокха бийр бу. Маьлх-Аьзни ларьеш долчу эскаршний, г1аланашний юккьехь боьг1на дашон б1ог1ам бу. Оцу б1ог1ам т1е охьахуур ву хьо. Эскаро, тохий, ма тохий, - аьлла т1е тоьпаш лоцур ю хьуна. Эххар а "Маьлх-Аьзнина ловзо дика бу хара-м", аьлла схьа а лавцна, цара Маьлх-Аьзни йолчу чу кхуссур ву хьо - ишттий бен ялалур яц хьоьга Маьлх-Аьзни. Баймарза, дашо кхокха а бина, д1ахецна Жоьра-Бабас.

Т1емаш тоьхна ваха а вахана б1ог1ам т1е охьахьна х1ара.

Эскаро юла а юьйлина т1е тоьпаш лавцна. Цхьаболчара

т1ето-ха, вукхара ма тоха аьлла, эххар а схьа а лавцна, Маьлх-Аьзни йолчу чу кхоьссина к1ант-кхокха.

Цийнан соне д1а а тевжина, Маьлх-Аьзнига а хьожуш 1аш хилла кхокха.

Маьлх-Аьзнис кхуьнга схьа а хьаьжна аьлла: "Тамаша бу-кх хьо кхокха беларь. И хьан б1аьргаш шена вуьйцу хезначу Байбурин Баймарзичех тера хета шена".

Ша ву-кх и Баймарза аьлла, ша ма-варра а хилла д1ах1оьттина х1ара. Т1аккха ара а яьлла, хехь долчу эскаре йистхилла исбаьхьа Маьлх-Аьзни: "Д1асаг1о, ша маре яха йоллу", - аьлла.

1уьйранна са ма хилли, кхо говр йолчу г1удалкха а хиьна, ц1а дан новкьа даьлла х1ара шиь. Жоьра-Баба йолчухь буйса а яьккхина, новкьадаьлла схьадог1уш: "Жимма садо1ур дара ша", - аьлла, д1атав1начу Баймарзина набкхетта. Кхано самаваьлча, йоьлхуш 1аш карийна кхунна Маьлх-Аьзни.

Хьо х1унда йоьлху, нагахь хьо реза йоцуш йог1уш елахь ша хьайн г1аланашка юхаюьгур ю хьо аьлла Баймарзас.

Реза йоцуш йоьлхуш яц ша. И д1о йог1уш йолчу 1аьржачу морхах кхоьруш йоьлху ша. Ша г1аланаш чуьра араьлча, ша ядо бог1уш саьрмик бара, х1инца бог1уш берг а и бу моьтту шена, аьлла йо1а.

- Жима волуш шен да ца хиллехь, шел ницкь болуш стаг вац, кхера а ца кхоьруш говраш д1аяхийта, - аьлла Баймарзас.

Кхаьршинна кьамел чекхдаьлла далале бан а беана г1удалкхана хьалха охьабоьссина саьрмик.

Саьрмико адамийн маттахь аьлла: "Охьавосса оцу г1удалкхана т1ера, летар ду вайша". - Г1удалкхана т1ера охьа а воьссина, лата кечвелла Баймарза.

Саьрмико аьлла, кхоссар е шена.

Баймарзас аьлла, кхоссар ша йийр яц, хьуна езаш йолу Маьлх-Аьзни ядош вог1у ша, ахьа е шена кхоссар.

Саьрмико д1овш тоьхна Баймарзина. Т1аккха схьадаьккхина тур тоьхна саьрмикан корта баьккхина Баймарзас.

Кхин новкьахь хьовзам ца хуьлуш, Маьлх-Аьзни а ялош ц1а кхаьчна, шен дега Байбуре, Г1амбурин ворх1 к1ант, йо1 парг1ат даккхар а, ша мел лелийнарг а д1адийцина Баймарзас.

Схьаэцна, пенах тоьхна Байбурас шурийн, ц1ийн ши пха. Пе-нах шурийн кхо т1адам боьжна.

Байбура шен аьчган маьнги тIе ваьлла. Цул тIаьхьа ворхI дийнахь, ворхI бусий ловзар а дина, баха охьахевшина и накьостий, мерзачу безамца, дегнаш даккхийдерца.

* Борзан (бронза).

МАЙРА КIАНТ

Цхьана ден цхьа кIант хилла. Ша воккха хилча хаьттина цо шен дега:

И дIо гушьерш хIун гIаланаш ю? - аьлла.

- Царна чохь бехаш ворхI ваша, наьрт-эрстхой бу, - аьлла дас.

- Цаьрца хьуьнар кьовса воьду со, - аьлла дIаволавелла кIант, шен зилбухIар тур а эцна. ХIара воьду-воьдуш гIаланашна гергакхаьчначу хенахь, наьртийн нанас шен кIенташка аьлла:

- Цхьа стагт ма ву схьанехьа гIерташ, гуш.

- Иза нуьцкьал стаг волчух тера а ма ду. Цунна хIун дан деза-те вай? - аьлла наьрт-эрстхоша а вовшашка.

- Вай цунна дуьхьал вешан жIаьлеш - пхьаьрчий хеца деза: ледара кIант велахь, цара хIаллаквийр ву иза, ледара кIант вацахь - хIумма а дийр дац, - аьлла нанас.

ТIаккха наьрт-эрстхоша шайн пхьаьрчий тIехецна. ТIекхочкхочунна тур тоьхна жIаьлеш а дийина, волавелла гIаличу вахана кIант.

Цунах кхерабеллачу наьрт-эрстхоша барт бина: "И стаг дукха нуьцкьал стаг ву. Цунах вай вешан ваша а вина, ваьшца кхаба веза иза", - аьлла.

ХIара кIант чу ма-вогIура, дуьхьал бевллачу наьрт-эрстхоша "Ваша воцчунна ваша хили", - аьлла, маралелхаш, чувигна, шайн йиша кхуьнга а луш, ваха охьахайина.

ХIорш бехаш Iаш, цхьа масех шо даьллачу хенахь, кIанта аьлла:

- Суна сайн да-нана газа дукха хан яьлла. Уьш гаре сатесна, чIогIа царах хьаьгна а ву со. Шуна дукха хала ца хетахьара, цIа гIур вара со, сайн да-нана долчу.

ГIохьа, делахь, - аьлла, дика кечвина, шен нускалца вордана тIехь новкьа ваьккхина наьрт-эрстхоша шешан нуц.

- Шу дIадоьлхучу новкьахь, цхьана готтачу гечо тIехь дуьхьал куьзга лоцур ду шунна. Аша ца кхоьруш, лахкий тIехлелхийталаш шайн говраш. Нагахь шу кхераделла дохахь, бухарчу дуьнена гIур ду шу, - аьлла наьрт-эрстхоша. Оцу гечо тIе кхаьчча, кхарна дуьхьал куьзга лаьцча, дIалелхийтина кIанта говраш. Нускал а, говраш а бухарчу дуьнена чудахана, кIант йистах тасавелла, хала а, атта а чу ца воьдуш висна. ХIинца хIун дийр дара-те бохуш лелаш, вахна цхьана буьнна тIе кхаьчча кIант. Чувахана кIант Iаш, веьна чуваьлла цхьа кхо стаг.

- Марша вогIийла хьо! Воцчунна ваша ву-кх хьо, - аьлла маралилхина хIорш кIантана.

- Маршалла хуьлда, могуш хуьлда шуна а! - аьлла, мараиккхина царна кIант а. Эццахь вовшашка чIогIа безам бахна, доттагIий хилла царах.

Цхьана дийнахь толлуш лелаш, хIокху кIантана цхьана Iуьргахула лаьтта буха йоьдуш хаза йоI гина. ЦIа а веьна, цо шен накьосташка аьлла, шена хаза йоI ма гира цхьана Iуьргахула лаьтта буха йоьдуш.

И йоI тхуна гуш йолу дукха хан ю. Уьш бухарчу дуьненахь бе-хаш бу, - аьлла кхуьнан накьосташа.

Уьш болчу кхачаза Iийра ма вац со, - аьлла, тохавелла кIант.

Иштта атта дан цу Iуьрга чуваха. Чувах-вахнарг вагош ву цу чохь, - аьлла накьосташа.

ХIан-хIа, со Iалур вац цу чу вахаза, хIуьу а хилча а, - аьлла кIант ца Iийна.

- Вало делахь, цхьаьна гIур ду вай, - аьлла, бахана хIорш. ДIакхаьчча, накьосташа аьлла:

- Хьо хьаша ву: хьо хьалха вахийта бакьахьа дац Iуьрга, тхо гIур ду.

Хьалхарниг чувахана, шен дегIах муш а бихкина: ша "вогу", "вогу"! - аьлла

мохътоьхча, хъалавоккхур аша аьлла. Ыуьргана чувовдуш цхъа хан яьллачу хенахь - "вогу!", "вогу!" аьлла, мохъ беана. Оззийна хъалаваьккхина кхара иза. Шолг'аниг чувухана. Иза а, цо "вогу!", "вогу!" аьлча, оззийна схъаваьккхина.

Т'аккха майра к'ант вахана Ыуьрга: ша "вогу!" "вогу!" аьлча, - хеций чувахийталаш аьлла.

Кхоно цхъана хенахь "вогу!" "вогу!" аьлла, мохъ беача, - хецна Ыуьрга чу вахийтина кхара майра к'ант.

Дар-дарап аьлла бухарчу дуьнена кхаьчна к'ант. Чукхачарца вахана парт'аьлла хъалаиккхина, д'асахъаьжна. Гобаьккхина дашо бос лепаш г'аланаш, царна чохъ хазалла ялайоллуш кхо йол, тайп-тайпанара даарш-маларш т'ехъ долуш, х'иттийна шаннаш хилла. Царах ши йол еана маракхетта кхунна, "воцчунна ваша хили, хьо марша вог'ийла!" - аьлла. Кхозлаг'аниг букъберзийна д'ах'лоьттина, к'ант везавелла.

Маршалла-добналла хаьттина ваьлча, к'анта аьлла:

- Дуьло, лакхарчу дуьнена т'едевр ду вай, - аьлла.

- Х'ан-х'а, тхо девр дац хьалха, хьо вала. Хъан т'ехъ болчу накъосташа ямартло йийр ю хъуна: тхох т'еха а белла, хьо т'е ца волуьйтуш чохъ вуьтур ву цара, - тхо шайна дитархъама, - аьлла, дехна мехкарша.

- Х'ан-х'а, суна дика хаьа сайн накъостийн хьал. Со вер вац хьалха, шу т'аьхъа а дитина, - аьлла, майрачу к'анта цхъацца йоккхуш, кхоь а хъалаьяьккхина.

Т'аккха, т'аьхъхъара, к'ант хъалаволуш воллуш, т'ерачу накъо-сташа, мехкарийн хазаллах т'ехабелла, муш хадеш, чухецна. Вахна, тохара санна бухарчу дуьнена чувовжна к'ант. Парт'аьлла хъалаиккхина, д'асахъаьжча, - ша кхин а бухарчу, кхолаг'ичу дуьненахь карийна к'антана. Х'инца х'ун дийр дара-те бохуш, воьд-воьдуш, вахана, цхъана юьрта кхаьчча х'ара. Цхъа йоккха зуда дуьхьалкхетта, цуьнга хьал-де хаьттина кхо: г'уллакхаш муха ду шун? - аьлла. Зудчо жоп делла:

- Дера, к'ант, г'уллакхаш дика ма дац тхан юьртахь, цхъа саьрмик бу тхан юьртахь молу хи дихкина, тхоьга хи ца оьцуьйтуш. Цо хьогалла дойуш ма лаьтта тхо.

- Оцунна са ма гатде ахъа, йоккха стаг. Аса бийр бу хъуна цуьнан болх-м, - аьлла, вахана майра к'ант саьрмик болчу. Саьрмик хилла, ша болчохь цергаш вовших а хъекхош, седарчий лелхаш санна, багахь суьйнаш туьйсуьйтуш таш.

Майра к'ант шена гуча ма велли, стигал-латта дат'ло санна, шок етташ, ши аьрша хиллал мотт баьккхина, майрачу к'антана чухъаьдда саьрмик. Лачдоккхуш тур тоьхна, саьрмикан маттах ши дакъа дина майрачу к'анта. Меттан чевно б'агор байитина, дарбелла, ц'огана т'е ирах'уттуш, юха а чукхоссабелла саьрмик к'антана.

- Я лер, я вуьсур! - аьлла, мохъ тоьхна, т'екхоссавеллачу майрачу к'анта, тур тоьхна-тоьхна, исс дакъа дина охъабиллина саьрмик. Т'аккха чехкка ц'а а вахана, йоккхачу стаге аьлла к'анта:

- Х'инца даьккхи аса оцу моьлкъанан ворх'ле а са, яха хъайна х'инца маьрша!

Цул т'аьхъа йоккхачу стага цунах шен к'ант а вина, кхобуш хилла майра к'ант. Таш-вехаш. шен да-нана дагадеана, сагатдан воьлла к'ант. Т'аккха йоккхачу стаге дехна к'анта:

- Ч'ог'ла сайн дех-ненах хъаьгнера, уьш болчу г'ур вара со, ахъа лакхарчу дуьнена т'евала некъ хъехахъара, - аьлла.

- Хъуна а ца хъехна хъанна хьобхур бара аса и некъ. Со-м хъуна х'ун дика дийр ду ца хууш яра.

Д'огахула т'еболуш цхъа некъ бу. Оцу новкъахь кхо ка хир бу хъуна: цхъаь т'аьржа, важа - к'айн, важа - сира. Царах к'айчух хъан куьг кхетахь, цо хьо лакхарчу дуьнена т'е воккхур ву, вукхарах хъан куьг кхетахь, кхин а бухарчу дуьнена г'ур ву хьо, - аьлла йоккхачу стага.

Йоккхачу стага шена ма-хъеххара, к'айчу ках куьг а тоьхна, цо лакхарчу дуьнена т'еваьккхина майра к'ант. Хъалаваьлла д'авовдуш цхъана стагана т'екхаьчна х'ара,

к1айчу пхьагална т1аьхьахьаьдда, шена дуьхьалвог1уш воу. Дуьхьал иккхина, пхьагал мийр тоьхна охьайиллина к1анта.

- Х1унда йилли ахьа и пхьагал охьа, - аьлла велха х1оьттина стаг.

- Аса-м иза хьуна г1уллакх до аьлла ма дира: суна оьшуш а ма яцара х1ара, х1унда воьлху хьо? - аьлла майрачу к1анта.

- Пхьагал хьашт долуш-м со а ца воьлхура. Со дукха хенахь дуьйна сайн к1ант вайна, иза лоьхуш вара. Цхьана стага аьллера соьга, ахьа т1аьхьахьаьдда, к1айн пхьагал лаьцчахь карор ву хьуна хьайн к1ант, - аьлла. Х1инций-х1инций айса иза лоцу-кх, бохуш. са бага а кхаьчна, хьуьхь а воьлла, вог1уш вара со! Сох кьа ца хетара хьуна?! Со-х сайна к1ант карийна вели моьттуш вара. К1ант карочух ваьккхи ахьа со, - аьлла, юха а вилхина воккха стаг.

- Со ву хьан к1ант! Карий хьуна хьайн к1ант! - аьлла маракхетта к1ант шен дена, иза вевзина.

Вовшакхетта воккхавеш, ц1авеана да а, к1ант а.

Х1орш д1акхьаччахь, х1окху к1антана ямарт хилла доттаг1ий, гуттара хьерабевлла, ловзар деш хилла, мехкарий шайна а берзийна.

Т1аккха майрачу к1анта х1ара г1уллакх ма-дарра д1адийцича, юьртарчу тхьамданаша кхиэл йина, доттаг1чунна ямарт хилла нах юьртара ара баха беза, аьлла. Уьш юьртара арабаьхна, майрачу к1антана шен езар а ялийна, кхаа дийнахь, кхаа бусий той-ловзар а дина, майра к1ант ваха хаййна юьртахоша.

Кадениг, майраниг, шена вониг т1едеьча - ца вуху. Хих а, ц1арах а чекхвийларх - иза т1етт1а ч1аг1луш лаьтта. Хьуьнарен, май-раниг халкьо виц ца во. Тешамечух, майрачух лоций дас к1антана хабарш дуьйцу. Ткьа доттаг1чунна ямарт хилларг - наь1алтаца вуьйцу.

АХАРХОЧУН К1АНТ А, НАЬРТ-ЭРСТХОЙ А

Воккхачу стеган ахархочун, х1уьу а дичи а дег1 ца доккхуш, хан тоьхна цхьа к1ант хилла. Цуьнга дег1 даккхийтархьама ахархочо ца лелош цхьа а дарба дисна ца хилла. К1антана лелочу дарбанех дог а диллина, сецна да.

"Даа рицкьа лахаза-х вер ваций со", - аьлла шен жима к1ант кисна а вуллий, аха лелаш хилла воккхастаг ахархо.

Цхьана дийнахь иштта аха вахчахь уьрдана гобаккха ша воьдуш, жима к1ант нох д1адаханчу хорша виллина а витина, гобаккха вахана да.

Иза юхавале хоршаула волавелла лелаш волчу к1антана т1е наьрт-эрстхой кхаьчна.

Охькхевдина меллаша схьаэцна кисна а воьллина, жима к1ант шайн ц1а д1аваьхьна наьрт-эрстхоша.

Гонна ваханчуьра схьавеана да, ша хоршахь витина к1ант лехна, лехна, карорах дог а диллина, - цхьана ба1ала к1ел нахана вайна хир ву иза, - аьлла, цунах кьа а хетта, д1авахана.

Цул т1аьхьа дикка зама а яьлла.

Наьрт-эрстхоша, массо а тайпанара х1уманаш а яош, дарбанаш а лелош жима к1ант кхобуш диь шо д1адаьлла.

К1ентан ницкь а, цуьнан воккха хилар а зуьйш, наьрт-эрстхоша цуьнга аьлла:

- Хьада, вахана г1ой, хьуьнхара, хьайна новкьа воьдуш лелон г1аж яккхий вола.

Вахана к1ант, озийна орамашца бух а баьккхина, цхьа хьокха а бахьаш веана: "Х1ара мегар юй суна г1ожна?" - аьлла.

Наьрт-эрстхоша вовшашка а хьаьвсина аьлла: "Х1инца а жима ву х1ара. Д1авахийта мегар дан".

Кхин деа шарахь хьуьнан б1араш а даош, шайца кхаьбна к1ат наьртхоша. Т1аккха а вахийтина цара жима к1ант: "Хьада, хьайна новкьа г1аш воьдуш лелон г1аж яккхий

вола", - аьлла.

Вахана озийна орамашца бух а баьккхина, г1еххьа поп а бахьаш веана к1ант. "Х1ара мегар юй суна г1ожна?" - аьлла наьрташка поп д1акховдийна.

К1ентан ницкьана т1аккха а реза ца хилла наьртхой. Деа шарахь б1араш а даийна, юха а вахийтина наьрт-эрстхоша к1ант хьуьнхара г1аж яккха аьлла. Хьалхалерачул жимма боккха поп а баьккхина веана юха а.

Наьрт-эрстхой санна, онда ницкь а болуш, дег1 а даьккхина воккха хилла жима к1ант.

- Хьуьнхара яккхий, новкьа лело г1аж я хьайна, - аьлла вахийтина жима к1ант. Цигарчу дечгех уггар боккхах болу поп озийна бух а баьккхина, иза а бахьаш, ц1а веана иза.

"Х1инца шен дена д1авахийта мегар ду х1ара", - аьлла реза а хилла, вигна тохара шаьш схьавалийнчу охьавиллина наьрташа жима к1ант.

Оццу меттехь шен ирзехь, охуш воллуш хилла цуьнан да ахархо. Т1еваханчу к1антана шен да вевзина. Ткьа дена, хан зама а яларна, к1ентан дег1 доккха а хиларна, ца вевзина шен к1ант.

Охана деш лелачу ден, де дика а дина, хьекьийла а аьлла: "Со ахьа хоршахь витина вайна к1ант ву", - аьлла вовзийтина к1анта.

Да цец а ваьлла, воьхна хьаьвзина: "Бакь дац ахьа дуьйцург, сан к1ант кисна а хоьаш жима вара, хьох тера вацара" - бохуш.

Дена ша мел лелийнарг д1адийцина к1анта. Т1аккха тешна ахархо иза шен к1ант хиларх.

Готанца охана деш воллучу дега к1анта аьлла:

- Дада, ахьа, х1ара хьайн стерчий а эций, д1а а г1ой, сада1а. Аса айса чекхдоккхур ду охана. Со-со ц1а вог1ур ву. Хьо ц1а г1о.

Шен к1ентан ницкь мел бу хууш хилла дена. Амма к1ентан лаам кхочушбархьама, х1умма а ца олуш, д1авахана ахархо, стерчий а эцна. Ц1ахь яа х1ума еш хилла да.

Х1умма а хало ца хуьлуш, цхьана куьйга лаьцна нахарца ден урд а аьхна, новкьахь, хьуьнах озийна боккха поп а баьккхина, цу буьххье нох а оьллина, белш т1е поп а биллина, ц1а вахана к1ант. Шайн керта ма кхаьччанехь, нох охьа а диллина, ша беана поп гоьл т1е биллина, кхе тилла меггарг, кег а бина, чу вахана к1ант.

Во1 ц1а веана воккхавеш, цунна юург а кечийна 1аш хилла да.

Амма дас йина юург, турпала ницкь болуш волчу к1антана, кхачамбан аьттехьа а ца хилла. Цу юучух вуза а ца вуьзна, ц1ен т1ехь мел йолу хьаьжк1аш а, борц а биьна к1анта.

Шозлаг1чу дийнахь к1анта дега аьлла:

- Дада, вайша иштта 1ийна вер вац. Вайшинна даа а, мала а деза. Со цхьана элана йолах чух1отта г1ур ву.

Цу г1уллакхана дика реза воццушехь, дан амал а ца хилла, элана йолах чух1отта вахийтина дас шен к1ант.

Генна махка а вахана, цхьана юьртахь: "Йолах чух1отта стаг хьанна оьшу" бохуш, мохь бетташ лелаш хилла ахархочун к1ант.

Цхьана эло дуьхьал а ваьлла, "шена оьшу чух1отта ялхо", аьлла д1авигна к1ант.

Элан, х1ара к1ант воцург, кхин ялхой а хилла чух1итина.

Эло, шен ялхой 1уьйрре балха бохуйтуш хилла, бинчу балхана царна бог1у кхача царна д1а а луш.

Хьалхалера ялхой дечге д1а а хьовсийна, ахархочун к1ант волчу а вахна, вижна 1уьллу иза сама а ваьккхина, "хьо дечге ваха веза", аьлла цунна бог1у кхача д1абелла эло.

Ахархочун к1ант, меллаша к1егар хиьна, шена белла кхача баа а биьна, "дечге ваха-м кхуьур вара" аьлла, юха охьавижна. Делкьан хан хилчахь, вист а ца хуьлуш, вахана хьуьнхара озийна боккха поп бух а баьккхина, иза ц1а а беана, элана хьалха, гоьлаш т1е а буьллуш, кегбина охьабиллина.

"Оьг1аз водахь кхо х1уьу а дийр ду вайна", - аьлла, кхеравеллачу эло, шен зудчух дага

а ваьлла, дуккха а даьхний а делла длавахийтина ялхо - ахархочун клант.
Цла а вахна, хьанал болх а беш, шен деца ваха хьна наьрт-эрстхоша кхийна
ахархочун клант.

КХО ВАШИЙ, НАЬРТ-ЭРСТХОЙ

Цамгарх ша члаглвелчакхь, валарна кхеравеллачу воккхачу стага шен кхаа кланте весет
дина: "Дуьнена чохь хан йоккхуш, шаьш лела арадевлчакхь, цлечу а, клайчу а, лаьржачу
а боьранашкахь буйса яккха ма совцалаш", - аьлла.

Шайн да веллачул тлаьхьа, мацца цкба цхьа зама длаьлчакхь, лела арабевлла вежарий
ламанан цлечу боьра кхаьчна. Цигахь буйса а йоккхуш садогур ду вай аьлла, говрашна
тлера нуьйраш схьаэца воьлла воккхах волу ши ваша.

Жимах волчу вашас аьлла: "Вайн дас, ша леш, вайга весет ма дина: цлечу а, клайчу а,
лаьржачу а боьранашкахь ма совцалаш, кхераме ду шуна - кхузахь лан ца деза вай".

Воккхах волчу шина вашас човхийна жимах волу ваша: "Хьуна а, ванн дена а хлун
хаьара. Гловла а ца еш, длавижа хьо", аьлла.

Шина вешина набарш кхетта. Ткба жимахверг, дас дина весет даг тлера ца долуш, наб а
ца кхеташ, тевжина лаш хилла.

Буйсана хан яьллачу хенахь, когийн татанаша латтанаш а декош, багара кхуйсучу
суьйнаша сийна цле а кхерстош, кхо корта болу наьрт-эрстхо веана. Тле ма-кхаччара цо
дов хьадина:

Стигалхула лела олхазар тле мас таса а, лаьттахула лела эхка тле ког баккха а ца
даьхьчу сан махка тлехь верг мила ву? - аьлла.

Кланта, вижина луьллучу шина вешина а ца хозуьйтуш, кхо корта болчу аьрт-
эрстхочунна жоп делла:

Со ву, мохь а ца хьоькхуш, тлевола. Хьуна хлун оьшу? - аьлла.

Наьрт-эрстхо буьрса тлеволавелла. Кланта секхалодаца озийна члу тоьхна цунна. Халчу
чевнаца наьрт-эрстхо длавахана. Са хиллачул тлаьхьа, ши ваша самаваьлла, жимах
волчу вашас цаьрга хлумма а ца аьлла, новкба бевлла длабахана хлорш.

Длаоьхуш клайчу боьра кхаьчна вежарий.

Воккхах волу ши ваша шайн говрашна тлера нуьйраш схьа а эцна, уьш глевлинге а
ехкина, длавижа кечвелла.

Жимах волчу вашас юха а аьлла:

- Вайн дас ша лечу заман чохь вайга весет ма динера: "Клайчу боьрахь ма совцалаш"
аьлла.

- Хьайна цахуург юьйцу ахьа, - аьлла, жимах волу ваша човха а вина, охьавижна
воккхах волу ши ваша.

Хьалхарчу буса санна, наб а ца кхеташ, ладоьглуш лаш хилла жимах волу ваша.

Буйса юкбал тлехьяьллачу хенахь пхи корта болу наьрт-эрстхо веана:

- Стигалхула лела олхазар мас таса а ча даьхьаш, лаьттахула лела эхка тле ког баккха а
ца даьхш болчу сан махка тлехь верг мила ву? - аьлла, клоршаме мохь тоьхна цо а.

- Мохь ма хьекха, боьха хлума, хьо мила кхеро глерта. - аьлла секхалодаца озийна пха
тоьхна, хьалхарчунна санна, йоккха чов йина цунна а. Наьрт-эрстхо текхаш, халла
длавахана.

Хьалхарчу дийнахь санна, кланта шен вежарий сама а баьхна, цаьрга хлумма а ца олуш,
новкба бевлла длабахана.

Длабоьлхуш са а дайна, лаьржачу боьрахь буйса яккха сецца кхо ваша. Жимах волчу
вашас, хьалхарчу боьранашкахь санна, - кхузахь совца ца дезара вай, дас дина весет ду
вайга: лаьржачу боьрахь ма совца, бохуш. Цхьа бохам хиларна кхоьру со, - баьхна.

Цо бохург тергал а ца деш, воккхах волу ши ваша шайн говрашна тлера нуьйраш схьа а
эцна, уьш гевланге а ехкина, охьавижна.

Вежарех къястина длаваха а ца тарделла, хялха санна наб а ца кхоуьтуш, тевжина лаш хилла жимах волу ваша.

Тлаккха, буйса юкбал тлехъялчахь, ворх1 корта болу наьрт-эрстхо веана.

Мохь хьоькхуш, багахула суьйнаш туьйсус, тлеволучу ворх1 корта болчу наьрт-эрстхочунна а секхалодаца озийна пха тоьхна жимах волчу вашас. Деглах чекхбаьллачу пхано мела цлий а оьхуьтуш, кхин клантах лата ницкъ а ца хилла, юхавирзина ворх1 корта болу наьртхо а.

Луьйранна са ма хилланехь, царна хлумма а ца хоуьтуш, вежарий самабаьхна кланта. Некъ юьхьярлаьцна длаоьхуш хилла хлорш.

Дукха оьхуш, клезиг оьхуш, длаиханчул тлаьхьа, цхьана пана махкахь, кхо чиркх богучу шахьара кхаьчча вежарий. Царалахь цхьа чиркх цлен, важа клайн, кхозлаг1ниг - лаьржа богучу хилла.

Шахьарна йисте кхаьччахь, мичхьа даха деза вай аьлла, севцца вежарий. Жимах волчу вашас аьлла: "лаьржа чиркх богу меттиг цхьа хлума доцуш хир яц. Цига со г1ур ву.

Шуьшиь цлен а, клайн а чиркхаш догучу г1аланашка ваха веза".

Воккхах волу ши ваша цхьацца г1аланашка дла а хьажийна, ша лаьржа чиркх богучу г1ала вахана жимах волу ваша. Вахана длакхьаьччахь, лаьржа чиркх богучу г1алахь кхо йол карийна цунна.

Цлеххьана, х1ара клант чуваьлччахь, цецъяьллачу кхаа йишас тлехьяьдда дехар дина:

- Чехка длавалахь кху чуьра, ворх1 корта болу наьрт-эрстхо цла кхачахь, цо вуьйр ву хьо, - аьлла.

- Со цо вуьйр вац. Цунна цхьаь дер вай. Кху шахьарахь богу кхо чиркх бес-бесара х1унда бу дийца суна?- аьлла кланта.

Кхаа йола дийцина:

- Хьуна гуш йолу кхо г1ала кхаа вешин, наьрт-эрстхойн ю. Нагахь санна цлен чиркх байчахь - бухависинчу шина вешина хаам бу, кхо корта болу ваша наьрт-эрстхо вийна хиларан. Клайн чиркх байна меттиг хилахь - вукха шина вешийна хаам бу - пхи корта болу ваша вийна хиларан. Ткъа кхозлаг1чу г1алара лаьржа чиркх байчахь - церан уггар воккхах волу ваша, ворх1 корта болу наьрт-эрстхо вийна хиларан хаам хир бу, - аьлла.

Цул тлаьхьа наьрт-эрстхой цла бог1у некъаш муьлхачу аг1ор ду а дийцийтина кланта кхаа йоле. Иза дерриге а хиина ваьлччахь, г1али чуьра ара а ваьлла, наьрт-эрстхой цла бог1у болчу новкъа а ва-хана, клел хиьна жимах волу ваша.

Дукха хан ялале, мичара вели а ца хууш, шен лазийна, чов хилла, аг1о а текхош гучуваьлла кхо корта болу наьрт-эрстхо.

- Х1инца бер бац хьо моьлкъа сан карара, - аьлла тур диттина кхуьй а корта белаш т1ера охьабаккхина кланта.

Мехкарша аьлларг бакъ дуй хьажа, чехка шахьара вахана хьаьжна клант. Цлен чиркх байна карийна кхунна. Сихха хьяьдда юха а веана, тохарлерчу метте клелхиьна х1ара. Кланта секхалодаца ч1у тоьхна лазийна пхи корта болу наьрт-эрстхо тлеххьяьчна, аг1о а текхош. Цуьнан а тоьхна пхий а корта дла а баьккхина, хьяьдда шахьар чу вахана хьаьжна клант. Клайн чиркх а байна гина кхунна.

Юхавеана х1ара лачу заманчохь, секхалодаца пха тоьхна кхо чов йина, ворх1 корта болу наьрт-эрстхо тлеххьяьчна. Иза тлеххоччушехьа, вовшашна чуьчча а хьяьдда, тасавелла клант а, наьртхо а.

Вовшахлеташ х1ара шиь делкъанга ваьлччахь, ворх1 корта бол-чу наьртхочо, ницкъана ша г1елвала а воьлча, шен говре мохь тоьхна: "Х1инцачул хьоьгара г1о эшна дац суна, да висарг, дена бисарг, г1ой цкъа мала ной чохь хи да суна", - аьлла.

Говро ной чохь деана хи мала воьдучу наьртхочун, шен берриге а ницкъ гулбина тлеххеттачу кланта, тур диттина ворх1е а корта баьккхина.

Наьрт-эрстхочо вийначул тлаьхьа, вахана шахьара хьаьжча, лаьржа чиркх а байна карийна.

Ц1ен, к1айн чиркхаш богуш хиллачу г1аланашкара шен ший а ваша, кхо йо1 йолчу г1ала а вигна, оцу кхаа йо1ах йоккхах йолу шиъ, воккхах волчу шина вешиний, жимах йолу хазаниг - шений ялош, ц1ехъа баха арабевлла вежарий, церан зударий.

Новкъа д1аоьхуш, ницкъ ч1ог1а хиллачу жимах волчу вешина сада1а а лиъна, цхъана бай т1ехъ севцца х1орш. Цунна наб кхетчахъ, воккхах волчу шина вашас, жимах волчунна тешнабехк бан барт бина:

"Вай дахана ц1а кхаъччахъ, нахалахъ юьхъ1аьржо ю: вайшиннал жимах волу ваша хъуьнарна тоьлла аьлча а, цуьнан нускал вайшинчул хаза гича а. Вийна д1аваккха веза иза", - аьлла. Юха а, къахета кеп а х1оттийна, цуьнан когаш хедо сацийна цу шимма. Жимах волу ваша, наьртех летта г1елвелла, набарна ч1ог1а д1атаь1на. Воккхах волчу шиммо, иза хъаьла оьккхушехъ т1екхетийта, ира аг1о цуьнан голашна т1е а ерзийна, тур диллина, лерган пардош лелха санна ч1ог1а маьхъарий тоьхна: ва, ва б1о бог1у, хъалаг1атта!" - аьлла.

Набарх воьллу воллу жимах волу ваша, цецваьлла, хъаьлаоьккхушехъа ираллехъа шен голашка дерзийна диллинчу туьр т1е а кхетта, ши ког хадийна охъавоьжна.

- Х1инца кхузахъ яхка а елла берзалоша юур ю хъан ши гола, - цуьнга а аьлла, цуьнан нускал кхера а дина, иза шайца а долуш, ц1а вахана тешам боцу ши ваша.

Вежарша ямартлонца тур доьг1на баккхийтина шен ши ког лаьтта а боьллина, гена йоцуш, эрзалахъ йогуш гучу ц1арна текхаш т1евахана жимах волу ваша. И ц1е хилла эрзана юккъехъ яьккхинчу тоьлахъ йогуш. Хала а, атта а тоьлин не1 д1а а йиллина чу ваьлчахъ, цхъаь б1аьргаш боцуш, важа пхъаьрсаш доцуш заь1ап ши стаг карийна к1антана. Бертал а воьжна, ойланаш еш 1аш хил-ла бухара шиъ. Т1еваханчу хъешо садам а делла, бухарчаьрга хаьттина:

- Иштта дакъаза а х1унда ваьлла шуьшиъ, ойланаш а х1унда йо ашшиммо? - аьлла.

Заь1апчу шина стага бийцина шайгара бала:

- Х1ора п1ераскана буса дог1ий Ешапо олу тхойшинга: "Корехула долиий ц1ий мала аса шун я не1арехула долиий са эца аса шун?"

Охашимма цунна жоп ло:

- Са бохург мерза а, хала а ду, корехула долиий ц1ий эца тхан.

Т1аккха Ешап, корехула дог1ий, ша 1аббалца тхойшиннан ц1ий а молий, д1адоьду. Цу балхо дакъазаваьккхина тхойша. Тховса иза юхадог1у буйьса ю. Цуьнан ойла еш, г1айг1ане воьжна 1а тхойша.

Т1евеанчу когаш боцчу хъешо б1аьрзечуьнга а, куьйгаш доцчуьнга а аьлла:

- Кхин д1а йолчу ханна хъийзор вац шуьша къинхетам боцчу Ешапо. Вай цхъа барт бийр бу цуьнан 1азапах хъалха довла: тховса Ешап деачахъ ашшиммо цуьнга ала, ахъа даима а ц1ий муьйлуш к1ордийна тхуна. Кхин д1а са ца деттало. Не1арехула чу а долиий, тхан са а эций, вей д1аваккха тхойша. Вай цунна цхъа тешнабехк бийр бу. Со хъалаайбий не1арна т1ехула васхала вилла, шайш, не1арна цхъацца аг1ор а валий д1ах1отта. Ешап, ледеш, суна к1ел кисло аг1ор ер аша. Васхалара цунна кошкала хуур ву со. Сан буйьнара далалур дац шуна и йовсар. Т1аккха шуьша, цхъацца аг1ор т1екхета. Вай д1абоккхур бу шуна цуьнан болх.

Дагна парг1ат бевлла, боккха там хилла д1ах1иттина х1усамдай, Ешап дале шайн кечам а беш.

Цара ма-аллара, п1ераскан буса, ша йиллинчу хенахъ, коре а деана, хъалха санна чу мохъ тоьхна Ешапо:

- Корехула долиий, ц1ий мала ша шун я не1арехула долиий, са эца ша шун? - аьлла.

- Корехула дог1ий ахъа ц1ий муьйлуш к1елвисна волуш воллу тхойша. Не1арехула чу а долиий, са а эций, вей д1аваккха тхойша, 1азапехъ а ца валлош, - аьлла заь1апхоша.

Не1арехула чу а деана, кхеран са оьцур ша аьлла, Ешап чухула хъежа даьлчахъ, васхалара охъаькхоссавелла, цунна коьшкала хиинчу ши ког боцчо, борзанан морзахо санна, легаш 1аьвдина садукъдина Ешапан. Б1аьргаш боцург а, пхъаьрсаш доцург а

цхьацца агlor тлекхетта тасавелла Ешапах.

Царна дуьхьало ян ницкъ ца кхьачначу Ешапо дехар дина:

- Де ма дехьара со. Аша боху кхо дика дийр дара аса шуна, -аьлла.

- Хlун кхо дика дийр ду ахьа шайна? - аьлла хьаттичахь Ешапо жоп делла:

- Бlаьргаш доцчунна - бlаьргашший, пхьаьрсаш доцчунна -пхьаьрсашший, когаш доцчунна - когашший хуьлуйтур дара ша, - аьлла.

- Делахь оха ца дуьйш дуьтур ду хьо, и кхо дика ахьа тхуна дахь, - аьлла заьлапхоша.

Ешапо бlаьргаш боцчуьнга аьлла: "Бага эькхал суна". Вахана багаиккхина бlаьрзениг.

Ши бlаьрг ден а бина, багара юяхкоьссина Ешапо.

Шозлагla, пхьаьрсаш доцчуьнга аьлла Ешапо, бага эькха. Иза а бага иккхина, ши пхьарс а болуш араваьлла.

Тlаьххьара а когаш боцург хилла Ешапан бага эькха везаш. Шен шина накьосте когаш боцчо аьлла:

- Кху Ешапана легаш lуьйдуш ницкъбинарг ша ву. Кхо ницкъ а кхочуш ша схьаволуьйтур вац шен багара. Со бага эькхале, кхуьнан когаш а, куьйгаш а дla а дехкий, хlокхо тешнабехк бахь, хlара ден кийчча lелаш. Со кхо схьа ца лахь, хlара ден а дей, кхуьнан гай датla делахь. Цу чохь хир ву шуна со.

Шина накьостана и хьехам а бина, Ешапан багаиккхина ши ког боцург. Амма Ешапо, юха багара ара ца кхуссуш, чохь сацийна клант.

Шина накьосто мел хаза дийцича а, Ешапо шен кийрара клант ара ца валийтина.

Тlаккха оьглаз а вахана, цо шайгахь даллийначу lазапна чlогla дера волчу кху шимма, тлекхетта Ешапан корта а баьккхина, гай а датlийна, цу чохь воллу шайн накьост схьаваьккхина. Нанас дена ма-варра а хилла, шен когашна тlехь ира а хlоьттина волавелла клант.

Шаьш массо а товелла дlахlоьттичахь, баккхийбеш, вовшашна мара а лилхина, бlаьрзе хиллачой, пхьаьрсаш доцуш хиллачой шаьш хlаллакьхиларх хьалхадахарна когаш боцуш хиллачунча доккха баркалла а аьлла, шайн-шайн цla баха новкьа бевлла уьш.

Цla воьдуш, шина вешин жимах волу ваша зсий дажош lачу цхьана клантана тлекхьачна: цкьа вулий воьлхуш, тlаккха вулий - хелхавуьйлуш волчу.

Тlеваханчо цу кланте хьаттина:

- Цкьа вулий воьлху хьо, тlакка хелхаволу, и хlун ду ахьа дийриг? - аьлла.

- Тхан эвлара кхо ваша ваханера лела. Иза хьуьнарна шайл тоьлла аьлла, цla богlуш, тешнабехк а бина, царех жимах волчун когаш а даьхна, иза цигахь витина боху цуьнан вежарша. Цунах кьахетий воьлху со. Тlаккха халхаволу: сарахь цla вахчахь, шинан вешин ловзаргахь, чорпийн кад мер бу-кх аса, бохург дага я догlий воккхавеш, - аьлла, жоп делла эсий дажош lачу кланта.

Цу клантах кьа а хетта, цунна шена тlера цlена духар а делла, цуьнан этlна тиша бедарш шена тlе а юьйхина, цla вахана некьахо.

Ма-воддара ловзарга вахана клант.

Ловзаргахь бlаьрг ма-кхеттанехь, кху клантана а, кхо шена ялийначу хазчу йоlана а вовшен девзина, ткьа кхечарна вевзаш ца хилла хlара.

Ловзаргахь берш чlогla сакьералуш, нийсалгla кхосса, хlокху клентан хилла секхалад дула ца луш, бохкуш хилла.

Цаьрга цунах glуллакх ца далуш гинчу йоlа нахе аьлла:

- Дlо тlехьа хlоьттина lачу мискачу стаге лойша и секхалад, цо дула там бара иза.

Дlахьевсина клант гичахь, нах цунах ца бешаш бийлабелла: - цуьнга дулало секхалад? - аьлла.

Юха а йоlа дехар дича, цунна тамана, кланте делла секхалад,

Кланта, цлаза плелгаца секхалад дула а дуьйлина, йоlе хаттар дина: арарчу элана тоха ша я ломарчу лобмана тоха ша аьлла.

Йоlа жоп делла:

- Арарчу элан а х1ун бехк бу, лomarчу лoьман а х1ун бехк бу? Ямартлонца тоьхна хьайн ши ког а баьккхина, эрна арахь хьo д1а а кхоьссина, шайн ц1а а веана. х1ара ловзар а дуйлина. сакьoьруш 1ачу хьайн шина вешина тохахьа, - аьлла.
К1анта озийна секх1одаца пхенaш тоьхна шен ший а ваша охьавиллина.
Х1oьттина ловзар белхаре дирзина. Ловзаргахь сакьера баьхкина божарий - тезете х1иттина, зударий - белхарга хевшина.
Хазчу йo1a ма-дарра дерриге а дийцина шен майрачуьнга: лелийнарг а, хилларг а.
Вашас шен ши ваша д1а а воьллина, юха ловзар х1оттийна, шен вежарша шена бина тешнабехк нахе д1а а буьйцуш, шена т1ех1иттина халонаш а юьйцуш. Кхайкхина шен ши накьoст а валийна цу тойне.
Ловзар чекхдаллалц цаьрга хьoьжуш а лаьттина, балдаш ца т1адош, малар а мийлина, цергаш ца бехьеш, дуга а диина, со ц1а веара.
Ка а, бож а царна кхочуш, ност а, хьокхам а суна кхочуш, чекх делира ловзар.
Уьш бexаш бисира бах, и суна гина дан.
Бакьду я харц ду, сайга хаттар лууш дач.

НАЪРТ-ЭРСТХОЙ А, ДЕКЪАЗА СТАГ А

Наьрт-эрстхой хилла х1ордал дехьахь махлелoш. Цхьа декъаза стаг нисвелла цаьрца, цкьа уьш х1ордал дехьа меха боьлхуш. Наьрт-эрстхошна хаа а ца хууш, церан мачийн бахтарех а тасавелла, х1ордан кемана т1е а ваьлла, д1алечкьина иза.
Кема доьду-уш, х1орд ловзабаьлла. Тулг1енаша кема д1ай-схьай кхуьйсун ловзош хилла. Кема х1орда бухадахарна кхерам иккхина. Цхьана иаьрто мохь тоьхна:
- Вайх цхьаь валавеза, х1орда чу а кхосавелла. - Лечкьина воллу декъаза стаг вистхилла:
- Со ву вала кийча. Со лийр ву массарна а хьалхара.
Иштта, кеман т1ерачарех цхьаь х1орда чу ца кхоьссича, шайш кеманца массо а х1аллакьхирг хиларх тешаш хилла и наьртхой.
Т1аккха наьрт-эрстхочо аьлла декъазчу стаге:
- Хьуьлла гена йoцчуш г1айре ю. Оха цунна юххе х1орда чу кхуссур ву хьo. Цу г1айре т1е хьo атта вер ву. Тхан кема хьуна гучуьра даьлча, хьo цу г1айре т1ехь лийр ву.
- Мегар ду. Со реза ву. - аьлла жоп делла декъазчу стага. Цу сохьтехь х1орда чу кхосавелла и стаг. Д1асаетталучу тулг1енаша кьайлаваьккхина иза. Д1асаветталуш, т1амарш етгаш воллу х1ара, тулг1ено г1айри т1е кхоьссина. Цу г1айре т1oьхула волавелла декъаза стаг. Наьрт-эрстхойн кема а кьайладаьлла. Цара шайш кьайладевлча лийр ву аьлlexь а, ца леш висина декъаза стаг.
Ц1ехьана, х1орд т1ебог1уш санна а хетта, цхьана йоккхачу т1улган чхарана т1ехьа лечкьина х1ара стаг. Д1ахьаьжча декъазчу стагна гина йог1уш цхьа йоккха аьрзу. Иза кьеначу поп те а хиьна, ижу юуш 1аш хилла. Аьрзу, шен ижу йиина яьлча, д1аяхана. И доккха олхазар д1адахча, ойла йина стага: "И аьрзу 1ийначу метте поп т1е хаа веза со. Ишта а, вуьшта а вала деза сан". Вахана попа т1е хиьна стаг. Тохара санна схьа а еана, попа т1е ижу яа хиина аьрзу. Стаг гуш па хилла цунна. Шен ижу йиина яьлча, аьрзу хьалаг1аьттина. Иза г1оттуш цуьнан когах тасавелла х1ара де-кьаза стаг. Х1орда т1oьхула а яьлла, цхьана лаьмнаш т1oьхула д1айoьдуш хилла аьрзу, когах кхозуш х1ара стаг а волуш.
Д1аoьху-уш, цхьана хьаннаш т1oьхула довлуш, бухахь к1арраш oьхуш даккхий 1уьргаш гина стагана. "Дер веза со кхузахь чухецавала". - аьлла, охьахецавелла и стаг.
"Хьуьлла доьдучу аьрзуно хьoза чу кхоьсси", - бохуш д1асахьийзаш хилла бухахь болу наьрт-эрстхой. Х1ара стаг цу даккхийра дог1маш долчу адамех кхера а велла, цхьана т1улга т1ехьа д1алечкьина.
Хьажаюккьехь кеддал боккха цхьа б1аьрг болу наьрт-эрстхо а гина, дог а г1елделла,

охъавоьжна стаг. Наьрташна лехарх карош ца хилла х1ара. Юха меттавеана декъаза стаг. Наьрт-эрстхой д1а боьлхуш царна т1аьххье д1авахана декъаза стаг. Бертера цхъа боккха чхар д1а а хилийна хъеха бахана наьртхой. Царна т1аьххье х1ара стаг а вахана. Хъеха чу кхаьччахь наьрт-хоша йоккха ц1е а латийна, кхехка а бина, кхоь сай биьна. Наьрт-эрстхочо ка хъаьккхина схьагулйинчу даь1ахкаш юккье вахана хилла декъаза стаг. Даь1ахкаш а, цаьрца х1ара стаг а ара д1акхийсина цара. Наьрт-эрстхочунна-м и стаг цу даь1ахкашна юккьехь вуйла хууш а ца хилла. Цигара ведда, уьдуш хьаннашний, т1улгийн чхарашний юккьехула чекхваьлча, юьрта кхаьчна декъаза стаг. "Ма дика веана хьо цу хьаннашний, чхарашний юккьехула", - бохуш цецбуьйлуш хил-ла нах. Цу наха ц1енош а дина, цхьаммо кад, вукхо 1айг а белла, цигахь ваха хиина декъаза стаг.

НАЬРТ-ЭРСТХО А, ЛУРВОЬЛЛА СТАГ А

Цхъана юьртахь вехаш хилла лурвоьлла стаг. Мостаг1ех ларлуш хьуьна юккьехула лелаш хилла иза. Цхъана дийнахь шен мостаг1ий а хаабелла, лаьмнаш т1е а ваьлла, юха цхъана 1инчу кхаьчна х1ара. Цигахь садо1уш 1аш, мохо санна г1овг1а еш хезна цунна. Суьйранна малх чубузуш хан хилла и. Д1ахъаьжча цунна гина шена т1ейог1уш вотангарш. Цара шена гуобича, ч1ог1а кхеравелла лурвоьлла стаг. Иштта иза 1аш доккхачу татанца цунна т1евеьна цхъа наьрт-эрстхо.

"Хьо х1ун стаг ву?" - хаьттина кху стаге наьрт-эрстхочо. Лурвоьллачу д1адийцина ша лелориг. Т1аккха наьрт-эрстхочо аьлла: "Вало, буйьса яккха чу г1ор вайша". Цу шиннел хьалха а евлла чуяхна вотангарш а.

Уьш чу яхна евлча, царна т1аьххье д1а чу вахана х1ара шиь. Вотангарш шайн метте а лаьхкина, царна дуьхьал т1улг а х1оттийна, шен ц1а чу вахана наьрт-эрстхо кху стагца. Йоккха ц1е а латийна, шортта жижиг оьллина наьрт-эрстхочо. Иза а диьна, охъавижна и шиь.

1уьйранна хьалаг1аьттича, наьрт-эрстхочо аьлла лурвоьллачу стаге: "Хьайн пхъаьрсаш к1ел хъажал". Стагана шен пхъаьрсаш к1елахь цхъацца бог гина (цо диьнарг цу вотангарийн жижиг хилла). Т1аккха наьрт-эрстхо юха а вистхилла: "Вале, д1аг1о. Хьо х1инца турпал ву. Цхъанна х1уманах кхерам бац хьуна", - д1ахъажийна и лурвоьлла стаг цу наьрт-эрстхочо.

НАЬРТ-АЬРСТХОЧУН ОЛАЛЛА ДОЖОР

Дехаш 1аш хилла ворх1 ваша а, цхъа йиша а. Цхъана дийнахь йиша а яйна висина ворх1 ваша. Иза лаха арабевлла уьш. Лелаш-лелаш цхъаьна йоккхачу харанна т1екхаьчна уьш. "Т1аккха сацам бина цу чу даха. Х1орш чохъа ма-бевлли, т1екхетта кхарна наьрт-аьрстхо. "Шу лаа арадевллий?" - аьлла хаьттина наьрт-аьрстхочо ворх1 веше. Х1окхара шаьш йиша лаха арадовлар хайитича, ч1ог1а дар а велла, уюш байина цо. Т1аккха церан декъий чу а даьхьна, йишина хьалха охъадехкина наьрт-аьрстхочо.

Дикка йоьлхуш 1ийна йиша, шен байинчу вежаршка а хьоьжуш. Иза к1ордийначу наьрт-аьрстхочо аьлла ворх1 вешин йише: оцу ворх1 вешина т1ера ц1оканаш яхий, шена г1овтал е аьлла.

Ша х1ун дийр ду ца хиьна, хъехар дайта цхъана йоккхачу стагана т1еяхана йиша, гена йоццуш ехаш йолчу.

Йоькхачу стага шена ма-хъеххара, йишас аьлла наьрт-аьрстхочуьнга: "Шена ц1оканаш яра цхъана кхаа вешин ненан тукар деза, ткъа и ц1оканаш тега царех воккхачу вешин мекхах чохьш деза", - аьлла.

Т1аккха, цо ма-аллара, и кхо ваша вехаш волчу метте вахана наьрт-аьрстхо. Вахана, иза д1акхаьчча, ниха а молуш, сакьоьруш 1аш хилла кхо ваша. Наьрт-аьрстхо чуваьлча,

мозанал башха тергал а ца вина цара. Х1ара салам делла вистхилла, бехк а боккхуш, уыш шегяхъа ца хьовсарна.

Т1аккха вистхилла воккхах волю ваша: "Бехк ма биллалахъ, тхуна кху чу моза беана моьттура", - аьлла. Т1аккха цхъа жимма хан яьлча, ша деана г1уллакх д1ахъедина наьрт-аьрстхочо. Цо дуьйцуцух ца ваьшна воккхачу вашас аьлла: "Мел дехначуьнга луш хилча, тхан ненан тукар тоххара артделла хир дара, ткъа мел бехначуьнга бохуьйтуш хилча, сан мер к1ел цхъа а чо а бисина хир бацара!".

Цунна дарвеллачу наьрт-аьрстхочо шех лата везар д1ахайитина воккхах нолчу веше. Кхо де даьлча, вайна юккъехъ долчу дозан т1ехъ летар ву вайша, аьлла ч1аг1о йина цу шиммо.

Кхо де даьлча, йиллинчу метте ваханчу вешина вижина 1уьллуш наьрт-аьрстхо карийна. Цунна тошнабехк ца бархъама иза г1аттийна но. Т1аккха и шиь кхаа дийнахъ-буса летта. Доьалг1ачу дийнахъ кхаа вешин воккхах волчу вашас наьрт-аьрстхо лаьттаца д1анисвина, т1ехула т1е цуьнан корта а баьккхина.

Иштта наьрт-аьрстхочун олалла дожийна кхаа вешин воккхах волчу вашас. Ткъа йиша шена йигна цо.

НАЪРТ-АЪРСТХОЙЛ ТОЪЛЛА КУЛЛУБИ

Цхъана ненан цхъа к1ант хилла Куллуби бохуш ц1е йолу, чуьра аравала ца ваьхъаш. Цунна ша х1ун дийр ду ца хууш, ч1ог1а гатъелла хилла нана. Цхъана дийнахъ дагадеана кхунна ц1а чуьра уьйт1а а, кхин д1а а ч1епалгаш дахка. Куллубина дукхадезаш хилла ч1епалгаш. Т1аккха, шена дага ма-дарра, ц1а чуьра уьйт1ахула д1а ч1епалгаш дехкина кхо. 1уьйранна самаваьллачу Куллубийи гина и ч1епалгаш. Уьш дууш уьйт1ара араваьлла х1ара, ц1еххъана дуьне а, бехаш 1аш болу нах а гина, шайн ц1а дицделла, цхъаьна нана метте кхаьчна х1ара. Кхунна т1екхаьчна цхъа наьрт-аьрстхо, шен берашна ижо лаха араваьлла. Куллуби гина ч1ог1а хазахетта, наьрт-аьрстхо кхунна т1евеана. Иза ваа хазделлачу наьрт-аьрстхочо, кхуьнга вайша хьуьнарш къовса деза аьлла, кхунна тешнабехк ца бархъама. "Вайша аьлханах кхо т1адам баккха беа 1аьвдина, ткъа т1улгийн новкъахъ чан яккха еза", - аьлла. Куллубис аьлла: "Вайша и хьуьнарш кхо де даьлча къовсурду аьлла". Цо бохучунна т1етайна х1ара шиь. Мухха делахъ а, ца хууш ц1а кхаьчна Куллуби. Т1аккха кхо шен нене дийцина, ша наьрт-аьрстхочуьнца къовса деза хьуьнарш. Нанас, х1ара шен юьхьарлаьцначу некъах юха ца ваккхархъама, кхуьнга аьлла: "Х1ан, х1ара аьлха а, х1оа ду хьуна, кхин х1ара овкъаран т1оьрмиг бу хьуна, г1аш юккъе бехка чан яккха", - аьлла. Шен нанас шеге ма-аллара и х1уманаш а эцна, наьрт-аьрстхочуьнца хьуьнарш къовса вахана Куллуби. Д1аькхаьччи, кхунна бухахъ карийна наьрт-аьрстхо. "Хьо хьуьнарш къовса кийча вуй?" - аьлла, хаьттина наьрт-аьрстхочо.

"Дера ву", - аьлла вистхилла Куллуби. Т1аккха наьрт-аьрстхочо 1аьвдина аьлхинах ши т1адам баьккхина. "Х1ан, хъайга х1ун дало хъажал, Куллуби", - аьлла вистхилла наьрт. Куллубис х1оа (наьртана ца гойтуш), аьлха а цхъана 1аьвдина шен куьйгаш бехдеш, х1оа охъаланийна.

"Х1окху хьуьнар т1ехъ хьо туьйли", - аьлла наьрт-аьрстхочо, кхера а луш. "Делахъ х1инца т1улгийн новкъахъ чан хъаьнга яккхало, хьовсур ду вай".

Гена-гена а ваьлла, дуьхъал ведда х1ара шиь. Куллубис шен г1аш юккъера т1оьрмиган бертиг а ястина, овкъаран чан эккхийтина, ткъа наьрт-аьрстхочуьнга чан ца яккхаелла. Т1аккха кхин а ч1ог1а кхеравелла наьрт. "Со вен ма вехъара ахъ", - аьлла, дехна цо.

"Делахъ дика ду, тахана дуьйна ас бохург дийр ду ахъ, - аьлла Куллубис.

Иза шена т1ехула т1е ги а хайина, ша вехаш волчу вахана наьрт.

Ц1а чу а валийна Куллуби охъавиллина наьрт-аьрстхочо. Наьртан к1орнеша а, наьрто а долучу синан мохо ц1а чухула т1емаваьккхина лелош хилла Куллуби. Ахъ х1ун до,

Куллуби, хьо ма тхевнаца т1емаваьлла лелаш ву? - аьлла, хаьттина наьрт-аьрстхочо. Ша кхин х1ун эр ду а ца хиьна: "Х1окху тховх дисина шун ворх1е ден хилла тур ду бохуш хезнера суна. Иза схьа а эцна, шун массеран а кортош даха воллу со", - аьлла Куллубис.

Цуьнах кхерабелла бевдда наьрташ, ц1а чуьра ара а лилхина. Х1орш бевдда боьлхуш кхаа ламанал дехьа бевллачу хенахь кхарна дуьхьал кхетта цхьогал. "Аш х1ун до, шу стенах кхераделла девдда?" - хаьттина цо. Иштта шаьш Куллубих девдда хилар наьрташа д1ахайитича, цхьогало аьлла:

"Оцу ц1а чуьра аравала ца ваьхьачу Куллубих девдда шу? Дуьло, ас кхерор ву шуна Куллуби", - аьлла наьрт-аьрстхой т1ехьа а х1иттийна дог1уш, наьрташ бехачу уьйт1а кхаьчна.

Оцу заманчохь Куллуби цхьана доккхачу диттах чуха а тесна, 1аш хилла. "Хьо х1ун деш ву, Коллуби?", - хаьттина цхьогало. "Х1ара дитт эцна, шуна т1аьхьаван воллуш вара со", - аьлла Куллубис цхьогале. Иза хезначу наьрт-аьрстхочо: "Тхо Куллубига дайийта доллуш дара хьо!" - аьлла, лаьттах тоьхна, эькхийтина цхьогал. Т1аккха бевдда т1апьяьлла байна наьрт-аьрстхой.

НАЬРТ-АЬРСТХОЙ КХЕРОР

Хьалха заман чохь уллохула оьхуш доккха хи а долуш, юрт хилла. И зама хилла наьрт-аьрстхой уггаре а г1арабевлла, цара нахана зенаш деш, царна дуьхьало еш цхьа а стаг воцуш йолу хан.

Дег1ана тоьлла, массарел а г1араваьлла хилла оцу юьртана гена воцуш цхьа ворх1 наьрт-аьрстхо. Цу юьртана ч1ог1а зенаш дора боху цара. Цхьаь-шиь бежана царна тоьуш ца хилла дийнахь-бусий, юьртара даьхний х1аллакдина бовлуш хилла уьш. Т1аккха дагабевлира бах юьртара нах вовших. Уьш муха совзор бара техьа, х1ун дича бакъахьа хир дара техьа аьлла. Амма цхьана тайпана ян дуьхьало дага ца йог1ура царна. Кхин дан х1ума ца хилла, к1елбиссинера уьш.

Юьртахоша лоруш а воцуш, цхьа кьен-миска стаг веара оцу хенахь, юьртан тхьамданаш гулбеллачу майдана.

Ша совзор бу и наьрт-аьрстхой аьлла цо. Амма аш ло суна к1алд а, цхьа кад дама а, ю а. Уьш чухьа т1оьрмиг а. Воккхачу стага дуьйцучух шаьш ца тешахь а, цо бохуш йолу к1алд а, дама а, ю а, т1оьрмиг а белла, новкъа ваьккхира юьртахоша и кьен стаг. Кочахь оьллина и т1оьрмиг а болуш, юьрта йистехула охьаоьхуш долчу хин йистехь х1оьттина лаьттара воккха стаг. Хан зама ялале дехьа хин йистехь гучувелира цхьа наьрт-аьрстхо. Наьрт-аьрстхочо хичаш йира воккхачу стагана, воккха стаг кхеравалийтархьама.

Т1улгах хи даьккхира цо куьйгаш юкъа 1аьвдина. Воккхачу стага меллаша схьа а эцна, т1оьрмигчуьра, хи санна йолу т1еда к1алд куьйгаш юкъа 1аьвдира. Наьрт-аьрстхочул а туьйлира воккха стаг.

Т1аккха наьрт-аьрстхочо т1улг хьакха а бина, цунах чан яьккхира, шен ницкъ воккхачу стагана гайта, амма воккхачу стага шен дама схьа а эцна, цунна "х1уп" элира. Чан алсам елира. Воккхачу стеган "ницкъ" туьйлира. Т1аккха воккхачу стага омра дира, ша, ги а воллий, хил дехьа ваккха аьлла. Кхин дош ца олуш, мел-лаша воккха стаг ги а воьллина, хи чухула дехьа волуш лаьттара наьрт-аьрстхо. Наьрт-аьрстхочо хаттар дира воккхачу стаге: "Хьо ницкъ болуш хилча, оццул вайн х1унда ву хьо?", - аьлла.

Воккхачу стага жоп делира: "Дала з1енашца стиглах хьалавихкина ву со", аьлла. Наьрт-аьрстхочо элира боху: "Цхьа жимма охьахеца ала оцу деле", - аьлла.

Т1аккха воккхачу стага, схьаэцна, ю 1оьттина букъах. Наьрт-аьрстхочуьнга мохь белира: "Тоьур ду хьуна, хьалаайве ала цуьнга!" - аьлла мискачу стага ю схьаяьккхира букъаха.

Воккхачу стага сарралц цуьнга букъа т1ехь а лелавайтина, сарахь ша ц1а валавайтира.

Мискачу стага, шен зудчуьнца барт а бина, элира: "Ялол, зуда, ас байинчу наьрт-аьрстхойн жижиг кхехкадел тхойшинна", - аьлла. Кхеравелла доккха садаккхира наьрто. Цо садо1уш арахецначу х1авао воккха стаг тховх туьйхира. Наьрто хаьттира воккхачу стеган зудчуьнга и х1ун деш ву аьлла. Зудчо жоп делира, хьуна тоха дукьо доккхуш ву иза аьлла. Кхеравелла, ара а иккхина, вахара наьрт-аьрстхо. Шайн метте кхаьчча, ц1ахь болчу наьрташа хаьттира и хьан кочахь ерг х1ун ю аьлла. Иза не1аран гур хиллера цо араволучу хенахь цунах тасабелла. Наьрто д1адийцира шена гина долу х1ума. Кхеравелла наьрт-аьрстхой кхин оцу юьрта ца бахана боху.

ЯХЬ ЙОЛУ ЗУДА

Гунойн махка т1ехь баьхна бац наьрт-аьрстхой. Гуьна-юрт йиллина, Гундал охьахиьчахьана, луларчу нахаца ца мага боьлла Гундалан т1аьхьенах берш. Энакхаллой бахана хилла Веданара зуда яло. Зуда ялош бог1учу энакхаллошна к1ел а хевшина, гуноша цаьргара зуда а яьккхина, ц1ет а даьккхина. И шайна гуноша дина эхь шайга декха цадаларх дог а диллина болчу энакхаллоша, дукха даьхни а дехкина, гуношца т1ом бан наьрт-аьрстхой балийна, оцу баьхкинчу наьрт-аьрстхоша дукха гуной байина. Оцу хенахь энакхаллошкахь марехь хилла гунойн зуда. Оцу зудчо, шайн гуной бойуш ла а ца делла, и наьрт-аьрстхой шайн к1ошта кхаба а балийна, д1овш малийна, байина олуш ду.

Г1ЕЗАМАН 1ЕЛИЙ, ТУЛЛАМ-ОГ1ОЙ

Г1езамхий, Г1езаман 1елий бохуш, да а, к1ант а хилла нохчех схьаваьлла. Цхьана дийнахь к1антана дагадеара, шен жа debo, ламчу ваха. Оцу 1алашонца иза ламчу вахара.

Туллам-Ог1о хилла наьртех тоьлла наьрт. Иза хилла исс эзар ц1е йолчу шахьарахь вега цхьа а стаг шен ц1е яккха ца ваьхьаш верг. Иза вахана Г1езаман 1ела волчу ламанал говр а йолуш, ломан эханнал ша а волуш. "Ваг1ахь, бертахь схьавалор ву, ца ваг1ахь бертаза жа а, ша а валор ву", - аьлла вахана Туллам-Ог1о. Делкьа хан хиллале йолчу хенахь говр кхаьчна цуьнан цига, делкьа хан хилча ша а кхаьчна Г1езаман 1елина вуьйцуш хезна Туллам-Ог1о. Туллам-Ог1ос далале Г1езаман 1елас салам хьалха ша делира. Цул т1аьхьа Туллам-Ог1она даг т1е кхерам тесира. Говра т1ера хьаша санна охьавоссийра цо Туллам-Ог1о.

Т1ехьаьжна ойла йира цо: Маса уьстаг1 биьча т1еравер варате х1ара хьаша аьлла. "Кхуьнга дера баалур бац цхьа уьстаг1а бен, цхьаь баахь дика буу", - ойла йира цо. Шена а, цунна а цхьацца уьстаг1 бийра цо т1аккха. Г1езаман 1елас тидам беш хилла цо юучу х1уманан. Юург меллаша юуш хилла цо. Туллам-Ог1ос ах уьстаг1 баале, Г1езаман 1елас дийнна уьстаг1 биьна, Туллам-Ог1ос чорпин цхьа кад малале, Г1езаман 1елас чорпин яй мелла. Сахилча, шен жа генна д1а а лаьхкина, хаттар дина Г1езаман 1елас Туллам-Ог1ога: "Хьо стенна араваьлла, цхьа г1уллакх доцуш веана хир вац хьо? Х1инца хьан г1уллакхе а хьожур ву со".

- Со-м кхин доккха г1уллакх долуш а ца веана. Х1окху махка хьо веана аьлла хезна, хьобца гергарло таса веара, - аьлла. Туллам-Ог1ос.

Туллам-Ог1о ц1а вахара. Цул т1аьхьа диь шо зама елира. Шен осалчу наьрташка элира цо: "Г1езаман 1елин жа а дебна хир ду, со цигара ц1а веана диь шо зама а яьлла. Аш, даха а г1ой, цуьнан жа схьадаладе, бертахь ваг1ахь, ша а схьавалаве аьлла. Уьш баьхкина схьакхечира Г1езаман 1ела волчу. Кхузткье кхо наьрто вара уьш.

- Хьо бертахь ваг1ахь хьо вига а, жа дига а даьхкина тхо, - элира цара цуьнга.

- Со-м вог1ур вац, жа-м дубьгуйтур ду ас, - аьлла, жоп делира Г1езаман 1елас.

Жа а лаьхкина, уьш д1абахара. Цул т1аьхьа уьш гучуьра д1а бовлийтина, шен говрана

нуьйр а тиллина, Гезаман лела хаьхкина цла вахара. Пхьоханахь хиьна лаш волчу шен дега элира цо:

"Дада, хьо цла ваглахь хьобца глулакх дара сан". Да цла ца веа-ра. Нене элира цо, наьрташа жа а дигна цла веан со. Кхузткье кхоь пха кечбе суна. Ткьа ша секхлад кечдан волавелира иза. Нанас тлаккха хьехар дира цунна: "Схьавоьл, цкьа кхаьллина юург ткьаннан метта ю хьуна, шозза кхаьллинарг шовзткьаннан метта ю хьуна, кхузза кхаьллинарг - кхузткьаннан метта ю хьуна". Логал чоьхьа йолуш, ца йолуш кхузза хлума а кхаьллина, иза царна тлаьхьа ваха кечвелира. Нанас элира цуьнга: "Хьо юьртара дуьйна чехка водахь, тлаьхьа а кхиьна, кхера а велла, цла веанарг хир ву хьо, юьртах араваллалц меллаша водахь, юьртара дуьйна меллаша вахара иза, тлаьхьа кхиьна хир вац эр ду хьуна". Юьртах валлалц меллаша а вахана, тлаьхьа шен говр длаэккхийтира цо. Вухахьаьжначу уггаре а осалчу наьртана гира дладетташ долу суйнаш. Наьрто хаьттира шайн коьртачу наьрте: "И йоглу цлераш хлун цлераш ю?" - аьлла. "Гезаман лелин говран бергаша туьйсуйтуш суйнаш ду уьш ламанах дладетталуш дерш". - "И дладетташ долу дохк, хлун дохк ду?" - "Гезаман лелин говран мерлуьргах схьадетта дохк ду иза", - аьлла, жоп делла наьрто. "Жа дла а тасий, довда вай?" - аьлла, духа а хаттар лира цо. "Довда мегар дан, цла кхаьчча Туллам-Огloc дойур ду вай, кхузахь севцча, Гезаман лелас дойур ду вай", - аьлла, жоп делира наьрто.

Тлаьхьакхаьжначу Гезаман лелас кхузткье кхо пха тоьхна, кхузткье кхоь нарт вийра, шен жа схьа а даьккхина, шен глотанера хлумнаш схьа а эцна, шен да вехачу меттиге цла вахара Гезаман лела. Цла кхаьчча, Гезаман лелас шен дега элира: "Арахь вевзина члогла гергара стаг вара сан Туллам-Огloc бохуш, цига ваха пурба лахьара ахь". Цуьнан дехарна жоп а делла, дас иза новкьа ваьккхира Туллам-Огloc волчу вахийта. Цуьнан яра члогла хаза зуда. Зудчунна, шен бляьрг ма-кхийтти, Гезаман лела члогла везавелира. Зудчо Гезаман лелина дийцира Туллам-Огloc бинчу тешнабехкан хьокьехь.

Луьйранна Гезаман лелас элира: "Шена ахь бина тешнабехк гучубаьлла, хьо шех лата веза", - аьлла. "Ша муха летар ву хьох, ша ламанан эхханнал ма ву, хьобга ша хьала а айалур вац", - элира Туллам-Огloc. "Иза гур ду хьуна вайшиь лата ваьлча", - аьлла, жоп делира Гезамап лелас. Летира и шиь. Схьаэцна Гезаман лелас Туллам-Огloc гоьллец лаьттахвахийтира, тлаккха Туллам-Огloc лела гоьллец лаьттах вахийтира. Цул тлаьхьа хьала а айина, лелас Туллам-Огloc деггец лаьттах вахийтира. Гезаман лела цуьнан корта баккха воллучу хенахь: "Вен ма вехьара ахь, хьуна луьур дийр дара ас", - элира Туллам-Огloc. "Делахь, кхечухьара латта а кхоьхьуш, кхо барз а бийр бу ахь, кхо барз ахка а охкур бу ахь", - аьлла, шен йийсарш а балош, Гезаман лела шен да вехачу метте схьавеара. Хлеттахь аьхкина баьрзнаш "Аьхкинчу-Борзехь" аьхкина ду олуш ду вайн халкьа юкьахь.

ХЬАДИСАШ

(Легендаш)

СУЛАЙМА-ПАЙХАМАР А, ЗИНГАТ А

СУЛАЙМА-ПАЙХАМАР хилла новкьахула схьавоглуш.

Новкьахь дижина долу зингат самадаьккхина цо. Ша цо сама-даьккхича, дистхилла

зингат:

- Оффай, цхьа хаза г1ан гуш дара со - со паччахь а долуш. Ахьа сама ца даьккхинехьара кхиъ зовкх хьобгур дара хьуна аса.

- Деладахь ма паччахьалла а хилла-кх хьайниг, ши б1аьрг схьабиллича, д1а а долуш, - аьлла Сулайма-пайхамара.

- Оффай, - аьлла зингато. - ма паччахьалла а ду-кх хьайниг, ши б1аьрг д1ахьаббича, д1а а дер долуш.

ЗУНАН ХЪЕХАР

Сулайма-пайхамарна 1ожалла яхьяр деха кечделла хилла дерриг адам а, акхарой а. Ша массо акхарой а, дуьнент1ехь мел йолу х1ума схьагулъелла, цхьа зу йоцург. Зуна т1аьхьа говр яхийтина цара. Говраца схьа ца еана иза. Т1аккха ж1аьла дахийтина, цуьнца схьаеана.

Зу схьакхаьчча. Сулайма-пайхамара хаьттина цуьнга: "Говраца схьа ца яр х1ун дара хьан?" - аьлла. Зуно жоп делла: "Говр шен да вен а вийна, шена т1е мостаг1а хиъча а, д1айоьду, ткьа ж1аьло шен да массо а х1уманах ларво". Цул т1аьхьа зуно хаттар дина: х1инца ша х1унда ялийна аша? - аьлла.

Цуьнга шаьш лелош дерг дийцина цара. Ойла а йина, зуно аьлла:

- Деллахь Сулайма-пайхамар, кьоналла лур йолуш юн хьуна везачу дала? Мацах хилла Сулайма-пайхамар ву х1ара бохуш, массара а т1е п1елгаш а хьийзош, кьанвелла 1уьллур ву-кх хьо, цулла а нахана везачу хенахь валар тоьлу хьуна.

- Дера лоб зу бакъ, - аьлла, валар т1елаьцна Сулайма-пайхамара.

ЧОМ-БУЦ

Цхьа кхо жимстаг хилла лома йол хьакха вахана. Сарралц шайн цигахь йол а хьаькхна, ц1а бог1уш юьртахь д1ах1оттина ловзар гина царна. Шайн тишачу х1уманашца оцу ловзаре хьовса д1ах1иттина уьш, т1е а бахана. Царах уггаре а ирчих верг д1ах1оьттина а валале массара а хьовзийна, хелхаваккха боху хьо мехкарша, аьлла. Массо а кхуьнга хьаьжжинчохь висина хилла.

- Д1адовла, тиша х1уманаш а йоьхна, хелха волучохь вац со-м, - аьлла ц1а вахана к1ант. Ц1ахь шена т1ера тиша х1уманаш д1а а яьхна, кеч а велла вуха веача, к1ант цхьамма а тергал ца вина. И х1ун дара-техьа бохуш, к1ант ч1ог1а цецваьлла хилла. Юха ц1а вахача, шен эткаш чохь карийна нунна чом-буц*.

Т1аккха хиъна цунна ша мехкаршна х1унда везавелла хилла.

* Чом-буц ламанца хуьлуш ю боху. И дег1аца хилча, массеран а безам боьду боху. Цу т1е, дуьнен т1ехь массо а дуьхьало йохало боху, и буц карахь йолчу стаге.

ЗУНАН ОЙЛАНАШ

Муса-пайхамаран зуда цомгуш хилла боху. Х1ун дича толур яра хьо, аьлла, хаьттина боху пайхамара.

- Уггар а хазачу экханан жижиг диъча, толур яра ша, - аьл-ла боху зудчо.

Массо а экха схьагулдина боху, пайхамаро. Цхьа зу еана ца хилла, шега йола аьлчи а. Говр яхийтина боху, пайхамара зуне схьайола ала.

- Цхьана кхаа х1умана ойла еш ю ша, и ойла йина яьлча, д1айог1у алахь цуьнга, - аьлла боху зуно.

Кхин зу схъа а ца еана, шозлагла а говр яхийтина пайхамара цунна тлаъхъа.
Ойла йина ялаза ю ша, яълча длайогла аьллахъ цуьнга, - аьлла боху эуно юха а.
Тлаккха а зу схъа а ца еана, юха а яхийтина пайхамара говр.
Ойла йина ялаза-м яра ша, делахъ а длайоглур ю ша-м, - аьлла, длаяхана боху зу.
Пайхамара бехк баьккхина боху, зунах, ша пайхамар а вара, оццул члогла ша аларх,
кхозлагла говр яхийтича бен схъа ца еа-кх хьо, аьлла.
- Деллахъ, цхъана кхаа хлумана ойла ян а хиъна, и ойла йина ца йолуш, хьеели-кх ша,
бехк ма биллалахъ, - аьлла, боху зуно.
Кхузза говр яийтича бен схъа ца йоглуш, айхъа йина ойла шега я йийцахъ, - аьлла боху пайхамара.
Дика ду, аьлла зуно, - хьалхара аса ойла йина хлума хлара ду: хи ду-те дукхох я латта ду-те? Латта цхъана меттехъ лаьтташ хиларан а, хи даима оьхуш хиларан а ойла йича, хи ду-кхох карийра суна. Шоллагла сан ойла тлехъ сецна хлума хлара ду: белла нах бу-те дукхох я дийна нах бу-те дукхох? Хлара дуьне кхоьлличхъана схъа белла нах а дага лаьцча, белларш дукхох карийра суна. Кхоалгла: божарин бу-те дукхох я зударий бу-те дукхох бохуш, ойланаш йира аса. Шайн зударша бохург деш болу боьрша нах а длателерича, зударий дукхох карийра суна.
Тлаккха пайхамара тле куьг хьаьккхна боху, зуна, кхин хаза ю аьлла, цхъамма а ен ма йойла-кх хьо аьлла. Пайхамаран куьг тлех даьл-даьллачу злуй долуш, уггаре а хаза хилла зу - уггар ирча йирзина боху, цул тлаъхъа.

ДУЬНЕНАН БАЛА

Муса-пайхамар хилла боху, новкъа длавоьдуш. Ченашлахъ дла-са хьекхалуш йоллуш котам гина, боху цунна. "Ирс ял-кх хъан, кхин хлуманна а бала боцучу", - аьлла боху пайхамара шен дагахъ.
Едда тлаъхъа еаначу котамо:
- Деллахъ, пайхамар, кхаа клирнахъ хлоаш луьйсун, царна тле хьокхий накха члора а болиь, юха и клорнеш схъа а дохий, тлаккха уьш кхион глерташ, чуьркашна тлаъхъа а уьдий, тлаккха царех котам хилларг эмгар хуьлуш, борглал хилларг мар хуьлуш, ма хала лелара-кх со, ма вон эли ахъ суна иза, аьлла, бехк баьккхна боху пайхамарх.
Тлаккха аьлла боху пайхамара, котамана дуьхьал а вирзина, цхъацца бала боцуш цхъа а ца хил-хилла-кх кху дуьченчу, бехк ма биллалахъ суна.

БУХ1АНАН, МАЛХАН КЪОВСАМ

Моцах-моцах, тоххура цхъана длаяханчу хенахъ бухла хилла шен доттаглашна-олхазаршна гергахъ дозаллаш деш, дерриге а дуьне серладоккхуш, къагош берг шен ши бляьрг бу бохуш. И хааделла малхана. Цо бухлане аьлла:
- Ма глерта сан сий хъайна дерзо.
Бухла яша а ца яьшна цо бохучух:
- Хьо бу и сан сий хъайна дерзо глертарг, аьлла цо.
Иштта церан къовсам баьлча, схьагулделла дерриге а дийнаташ, цу шиннах бакъ муьлха лоб хьовса. Цхъадолу акхарой, олхазарш бухлано бохучух тешаш, вуйш малхехъа хилла.
- Дика ду, - аьлла малхо, со цхъана ханна длаlechкьар бу, ткъа шу бухлано дуьне серла муха доккху хьовсуш хила.
Длаlechкьина малх. Тебеана бода, кьерзош хилла бухлано бляьргаш, амма дуьне серладолуш ца хилла. Юха схьакхетта малх, серладаьлла дуьне. Хаьттина малхо:
- Хлун олу аша?
Массара а хьовзийна бухла, кхин ала хлума а ца хилла, тлема а яьлла, длаяхана,

лечкына, х1етахь дуьйна дийнахь гучу ца йолу бух1а, бусий бен.
Иштта хуьлу харцо лелочунна.

ПАЙХАМАРАН САРДАМАШ

Пайхамаран цхьа куз хилла бах, ламаз деш болу. Цо и куз, хина т1е а тосий, деш хилла ламаз. Цкъа шайт1анна и хаа а хиьна, цо пайхамарана наб кхеттачохь 1уьрг даьккхина боху, цунна.

Юха ламаз дан х1оьттича, иза хин буха ваха воьлла. Т1ехула д1айоьдуш хилла боху, кьиг. Пайхамара шена г1о дехна цуьнга. Амма кьиге, ша цхьа яла йоллуш йолчу говрана хьалха т1екхачча езаш ю, шен накьостий кхачале аьлла, д1аяхана.

Т1аккха пайхамара аьлла:

- Кьизен елла х1ума йоцург, кхин дак1а ма кхочийла хьуна. Цул т1аьхьа дуьйна елла х1ума бен ца кхочу кьийгана.

Т1ехйолуш хилла боху, буг1а. Ц1уьнга г1о дехна боху, цо, амма буг1ано аьлла боху, буйса йолале ц1а кхача езаш ю ша, кхузахь 1айла дац шен аьлла, д1аяхна иза. Т1аккха аьлла боху, пайхамара:

- Буйсанна бен кхин арайолийла ма хуьлийла хьан. Цул т1аьхьа буса бен араялийла доцуш, дийнахь яцош лелаш ю боху, и.

Кхокха хилла боху, т1ехболуш, цо шега г1о дехале сихха г1о дина бах, пайхамарна.

Т1аккха пайхамара:

- Даимана нахана дукха безаш бехийла хьо, аьлла, лаг т1е цо куьг хьаькхна боху, цунна. Цул т1аьхьа дуьйна цуьнан лаг кьегаш ду боху, наха лоруш олхазар а ду иза.

ДИНБЕРГ

Хьалха, хьалха заманчохь цхьа хаза йо1 кхиьна кьеначу дадин. Уллох1отта йиша йоцуш, дола дан ваша а воцуш хилла и йо1. И езаелла цу юьртарчу цхьана оьздачу к1антана. Церан безам де-дийне мел дели алсамболуш хилла. Шайн йо1ах, цуьнан безамах, цунна улло х1отта карийначу оьздачу к1антах йоккхает хилла баба, воккхавеш хилла дада. Амма... Амма ирсана т1аьххье схьагульелира бохаман тевне мархаш.

И йо1 юьйцу хезна имама нах бахкийтина йо1 еха. Дог эшна дадин: "Хьаьнга орца доьхур ду?... Йо1ана везаш верг а ц1ахь вац, иза имама г1азот даккха хьажийна. Х1ун дийр ду?" - г1айг1ане воьжна иза.

Амма дика адамаш дукха ду дуьненчохь. К1анте д1акхиадо хьомечуьнгара кост. Орцах кхуьу к1ант, шовданехь вовшахкхетий, барт бо чу шиммо. Оцу сохьта и хабар д1ахезна, имаман орца дог1у шовдане бог1учу новкьахула.

Йо1ий, к1анттий кхуьу клелхьарадала, говра а хуий дода и шиь. Кху шинна динан бергийн лар йойуш дин бергаш евла, бах. Цигара схьадаьлла олу цу бецах динберг алар.

МАЙРАЛЛА, НИЦКЪ, ХЬЕКЪАЛ

Майраллий, ницкьий, хьекъаллий хилла вовшашца кьийсалуш. Майралло аьлла:

- Со ца хилча, шу цхьа а х1умма а дан д1ахьара дацара! Ницкьо аьлла:

- Со ца хилча, шуьга х1умма а далур дацара!

Хьекъало аьлла:

- Со ца хилча, шуна мостаг1ана дуьхьал латта хуур а дацара. Иштта кьийсаделла, кьийсаделла цхьана воккхачу стагана т1е дахана уьш кхоь. Цара хаьттина воккхачу стаге: муьлху ду шайх бакъ? - аьлла.

Тлакка воккхачу стага аьлла, шуна хала ца хетча, аса шуьга цхьа х1ума дойтура дара. Уьш резахилла шайга аьллагунна.

Воккхачу стага деши делла цаьрга д1алачкьаде яьлла. Ша хаам бичхьана духа дахьар ду аша.

Майралло шен деши акхарой лелачу новкьа д1адоьллиина. Ша юха еьча а, кхузахь карорду шена аьлла.

Ницкьо маьлхан дуьхьал а бирзина д1адоьллин шегара деши. Юха беьча, карор ду шена аьлла.

Ткьа хьекхало цхьана шерачу араьх борзах доьллиина шен деши. Цул т1аьхьа дукха хан ялале воккхачу стага уьш юха шена т1екхайкхина.

Цо цаьрга шайш д1алачкьийна деши х1инца схьада шена аьлла.

Майралла яхана ша лаьттах д1адоьллиина деши схьалаха, амма ца карош, ц1аеьна.

Ницкьо маьлхан дуьхьал а бирзина аьхкина, деши ца карийна. Ткьа хьекьало ша хьалха д1адоьллинчу борзаха схьа а даьккхина, воккхачу стаге д1аделла деши. Воккхачу стага хаьттина майраллигий, ницкьигий:

- Аша х1унда ца деана деши схьа?

- Кара ца до шайна, - аьлла цара.

Тлакка воккхачу стага хаьттина цаьрга, мичаьх лаьттах доьлтира аша шайга делла деши?

Майралло аьлла, ша деши акхаройн новкьаьх лаьттах доьлтира. Воккхачу стага аьлла:

- Акхаройн некьаш дуккха а ду. Хьуна и цкьа а карор дац.

Ницкьо аьлла, ша маьлхан дуьхьал а дирзина, лаьттах доьлтира шеге делла деши.

Цуьнга аьлла воккхачу стага:

- Малх даима а лелаш бу. Хьунаь цкьа а карор дац хьайн деши.

Хьекьале а хаьттина цо изза. Хьекьало аьлла, ша шерачу араьх цхьана боккхачу борза т1ехь, к1аг а баьккхиина, д1адоьлтира деши.

Кхин цхьа х1ума а т1едиллина воккхачу стага царна:

- Цхьана меттехь цхьа ц1а даллал поп бу. Цунна уллохь лом ду 1уьллуш. Иза, схьа а баьккхина, схьа бан беза. Тлакка хуур ду-кха шуна муьлха тоьла.

Ницкь бахана поп хадон. Лоьмо ка а тоьхна, пхьарс а баьккхина, ц1абеана.

Майралла яхана поп хадон. Цунах кхераделла лом духадаьлла, амма диг деттарх поп меттах а болуш ца хилла.

Тлакка хьекьал дахана цига.

Цо лоьме аьлла:

- Ас майраллий, ницкьий схьа а далийна доьйтур ду хьо, ахьа сихха акхарой а кхайкхина, х1ара поп хада ца байтахь.

Тлакка хьекьало д1абаьхьна воккхачу стагана поп. Тлакка цо аьлла цаьрга:

- Х1инца шуна шайна а хаьа муьлху тоьла.

Майраллой, ницкьой аьлла хьекьале шайш хьайца дайта. Х1етахь дуьйна уьш кхоь вовшах ца кьаьсташ цхьаьна ду.

ОТТЙОКХ

Цхьа йо1 хилла, нана а елла, г1ийла дуьне дууш. Дас зуда ялийча, кхин а телхина цуьнан г1уллакх, десте вон хиларна. Даима говр яжо йохуьйтуш хилла иза дестечо. Цхьана дийнахь ц1ечу уьйригах шена пасаташ а еш, ойлане а яьалла, иза 1аш йолуш кхуьннан говр б1аьрг хьалхара т1апьяьлла, яйна. Шеге леха ма-ллу лехна цо говр, иза шена карране а кара ца йича, тегна яьлла цхьа пазат кога а йоьхна, лаьтташ хилла иза, кхин дан амал доцуш, елха а йоьлхуш: дестечо ша хьийзор юйла хууш, ц1а яха ца йоьхьаш.

- Везин дела, воккхун дела, олхазар хилийтахьара ахьа сох, - аьлла, дехна цо деле.

Хила а хилла, боху, цунах олхазар: цхъа ког цлен болуш, массо а хенахь синтем байна: "говр яц", "говр яц" бохуш, хъуьнан хотеш а екош, шен цла доцуш, цуьнга гуттар са а туьйсус, лелаш долу. Цунах халкъо отгйокх аьлла, цле тиллина боху.

БЕЗАМАН ЗЕЗАГ

Цхъана юьртахь дехаш-лаш хилла цхъа йоллий, кланттий. Члогла вовшийн дезаш хилла и шиь. Цу юьртахь лаш хилла цхъа глам-зуда. Хийла нехан барт бохийна хилла оцу зудчо, хийла вовшен дезаш долу йоллий, кланттий, бертахь долу зудий-майрий вовшахдаьккхина хилла цо, эладитанаш а лелош.

Иштта, цхъана дийнахь шовдана йистехь лаьтташ хилла хlara йоллий, кланттий. И зуда йоглуш гича, шаьшшиь ца довзийта, дедда и шиь. И зуда тлаьхьяьлла хилла боху, цу шинна.

Дала а, дола а меттиг юьтуш ца хилла цо цу шинна. Эххар а, кхин дан хlума а ца хилла, кешнийн керта иккхина хlara шиь. Шаьшшиь цуьнан кара гlур дуй а хиьна, кланта и йол кьевллина марайоьллина. И глам-зуда шайна тлаьхьякхиар лан ца лой, хала а хетий, кланттий, йоллий вовшаххьяьрчичохь, дог а иккхина, делла.

И шиь вовшийн марахь гича, ла а ца делла, делла глам а.

Йоллий, кланттий цхъана каш чу дlадоьллина наха. Юха бlаьстенан юьххьехь каш тle боккачу безамах дуьзна исбаьхья, цлен лепаш зезаг даьлла. Цуьнан цле петlамат тиллина боху. Иштта кхолладелла олу халкъалахь петlамат зезаг.

Ткъа и глам-зуда дlайоьллинчохь баl баьлла олу.

АН

Ан хилла доладелла лелаш. Цхъанце а lен-даха меттиг ца карош. Аттана тlедахана иза, цо цlога ластийна эькхийна. Цхъагална тlедахана - цо лергаш ластийна. Говрана тlедахана - цо кац тоьхна* эькхийна. Котамана тlедахана, цо тlемаш тоьхна эькхийна. Вижана lуьллуш стаг хилла. "Цо ша тle муха оьцур дара-те?" - аьлла, цунна тlедахана ан. Стага хьала ма гlаьттинехь, куьг хьяькхна цунна. "Шена дера тоьлу куьг хьоькхучохь" - аьлла, кхин стагах дlа ца кьяьсташ, таханалц, цуьнца лелаш ду ан.

* Це тохьна.

ЗАХАЛО

Цхъана стага, ша дуьненчохь йоккхачу хенахь, кхузткъа стаг вийна хилла. Ша воккха хилча ойла йина боху цо: "Делахь дукха адамна зен-зулам дина-кха ас, оцу везчу дала ас хlун дича гечдийр дара-техья суна?" Тlаккха маликаш дахийтина боху цо далла тle изза хаттар дан.

Дала жоп даийтина боху:

- Биь некь кьяьстича lежан дитт а догlий, иза доккха хилча, цунна тlера lаж ца кхаллийтуш оцу некья тlехула цхъа а дlа ца вохуьйтуш, уьш дlадовлалц lен веза ала цуьнга, оццул цо шен тlера саglадаккхяхь, геч дийр ду ша аьлла.

Иза шена схьахезча, цу стага дала ма-аллара, биь некь кьяьстачига, lаж а бийна, цхъа стаг дlаса ца вохуьйтуш хилла lаж ца кхоллуш.

Цхъана дийнахь цхъа стаг хилла чехка говр хаькхина новкъахула схьавоглуш.

Дуьхьялваьллачу воккхачу стага мохь тоьхна:

- lаж ца кхоллуш ма гlохьара хьо, - аьлла. Хlан-хlа, йиш яц сан, дукха чехка гlуллакк эьчна воьдуш ву со, - аьлла цу стаге.

Воккхачу стага, дог а даьтlа, топ а тоьхна, вийна и стаг. Тlаккха гуттар а йиш йоьхна,

маликаш юха а далла т1е дахийтина цо, ишта а, ишта а стаг вий ша, х1инца х1ун дийр дара-те ша аьлла.

Т1аккха дала жоп делла боху, цу стагана. Захало юккье мотт эцна воьдуш вара и стаг, иза ахь верна ша дерриге а гечдо хьуна аьлла.

ЗУ

Цхьана гарманан арахь Сулайман-паччахь хьостанна т1е кхаьчча. Цуьнан хи мелларг цкъа вала ца леш, дийна вуьсуш хилла. Ойлане воьжна, доллучу дийнатын мотт хууш волу Сулайман. Массо а са долу х1ума схьа а гулдина, хаттар дан кечвелла иза. Цхьа зу йисина цига ца йог1уш. И схьакхайкха дикачу кьонахчух йисина зуда яхийтина, амма зу ца еана. Дикачу к1ентан дин бахийтича а, ца еана иза.

Оьг1аза вазанчу паччахьа цунна т1ехьа ж1аьла дахийтина, цуьнца зу еана. Цкъа хьалха, хьо дикачу кьонахчух йисина зуда еача а, дикачу к1антан дин беача а ца йог1уш, ж1алеца яр х1ун ду хьан? - аьлла Сулаймас.

Дикачу к1ентан дин, ша кхечу дега ма кхаьчнехь, и виц а вой, кхечунна т1ебоьрзу. Дика кьонаха а вицво зудчо, шена кхиниг ма везавеллехь. Шелъелча, шийла ю а ца олуш, йохъелча, йовха ю а ца олуш, шен дена муьт1ахь долу, и виц а ца вен волу ж1аьла сайна царел дош хетадела еана со цуьнца. Х1инца де хьайн хаттар, - аьлла йистхилла зу.

- Х1ара хи мала, я ма мала ас? - аьлла хаттар дина Сулайман-паччахьа.

- И хи ма мала ахь, цо хьайна дахарца жималла а ца лахь. Къанвелча, ахь баьхна толамаш бицлур бу, хьан хазалла къанлур ю. "Х1ара Сулайма-юьхьиг ю" - бохуш, тускара а виллина, валаре са а туьйсус, кхуьйсус лелор ву хьо т1аьхьенаша. Соьга хаьттича, хьо х1инца, жима волуш, лийр вара. Х1инца велча, нахана хала а хетар ду. Сулайман-паччахь лийр ву, ахь баьхна толамаш нахана дагахь хир бу, хьан кхалхар дегнашна лавткъар ду. Ма мала ахь и хи, - аьлла чекхдаьккхина зуьно шен къамел.

СЕСКА СОЛСИН ХЬУЬНАР

Дег1астанахь долу адам х1аллакдан балла ша бохуш, дукха генара дуьйна керчаш бог1уш цхьа лам санна боккха 1екъа* хилла. Сескан Солсас хаьттина бах, цуьнга:

- Ахь х1ун до? Хьо мича боьда? - аьлла.

- Со адам х1аллакдаи боьду, - аьлла бах 1екъано.

- Ма г1о! Кхин д1а меттах ма хьалахь! - аьлла бах Сеска Солсас.

Бахаза 1ийр бац ша аьлла, керча а керчаш, ша ма-балла нохчашна зуламе бала бог1уш хилла и лам-1екъа.

Эцца оьг1азвахначу Сескан Солсас тур тоьхна ши дакъа а дина, лам буьххье лавтташ бу бах иза х1инца а. Эцца но саца ца бинехь, адамашна зуламе бер болуш а хилла и 1екъа.

Делкъан хан хуьлуш говран коьртах тарло бах и лам-1екъа.

* Боккха т1улг, чхар (диал.).

ЙОЬХЬ1АЬРЖА Х1ОЬТТИНЧУ ЙО1АХ ХИЛЛА Т1УЛГ

Цхьа воккха стаг хилла ламчуьра охьавог1уш. Хит1а еаначу йо1е, говр д1алацахь шен ламазана корта тоьхна валлалц, аьлла бах цо. Стаг ламазана д1ах1оьттича, д1атохаелла говр, карах а иккхина, едда. Говр лар ца яларна йоьхь1аьржа х1оьттинчу йо1а, деле дехна бах, шийла т1улг хилийтах1 шех аьлла. Дала жоп делла боху, оцу йоб1ан дехарна.

Циггахь охьаоьхуш хи хилла Датас хьоста олуш. Иза кхечахула д1адирзина боху,

х1етахь дуьйна. Тусойн аьхк хилла боху оцу Датас хьостанах.
Иштта хилла бу олуш ду, Нихлахь цхьана кха юккхехь лаьтта т1улг.

ГЕЗГАШ

Хьалха заманахь дин лелош болу нах лобцуш, хьийзош хилла керастанаша. Т1аккха цхьана пайхамарна т1аьхьабевлла хилла уьш, и лаца дагахь. Хьалхара ведда воьду иза цхьана харичу а ваьлла, хьулвелла боху. Иза д1атийна воллушехь, гезгаша маша тийсина боху, дуьхьала.

Т1аккха т1аьхьабог1у керастанаш, харин йисте а бахана, гезган машанаш а гина, цу чохь хир вац иза аьлла, д1абахана боху.

Т1аккха дуьйна олуш ду боху, гезиг ен мегаш дац олий.

ЙОВЛАКХ

Зуда ялоза к1ентан а, маре яхаза йолчу йо1ан а синош шайн дег1машцаний цхьана кхочу боху, зхарте. Иштта цхьа хаза куц долуш волу к1ант кхаьчна хилла цига хеназа. Стиглахула лелачу оцу к1антана охьахьаьжча, лаьттахь лелаш цхьа хаза йо1 гина. Яккхий, вуно хазачу куьцен к1ажарш хилла оцу йоь1ан. Цара хазийна хилла и йо1. Охьа а воьссина хьаьжча хир ярий-техьа иза иштта хаза, дагадеана к1антана. Деле дехна цо лаьтта воссийта ша аьлла. Дала пурба делла цунна лаьтта восса.

Стиглара охьахьаьжча цунна гиначул а эзарза хазох карийна к1антана йо1. Иза цецвоккхуш хаза хилла йо1 а, цуьнан к1ажарш а.

Далла т1евеана к1ант стигала хьалайккхийтахьара ахьа иза, аьлла дехар дахьаш. И муха йоккхур ю кхуза хьала? Дийна адам ма ду иза. Хан а кхачале эхарте муха ялор ю вай иза? - аьлла дала.

Оьг1азвахана к1ант шена дехар ца даларна. Иза к1антана восий даьллий хиъча, дала аьлла:

- Вало хьайна йог1ахь хьалайлае и йо1.

Лаьтта а воьссина, шеца стигла хьалайог1ахьара хьо аьлла, дехар дина оцу к1анта. Йо1 реза ца хилла.

Т1аккха к1анта, ша стигала хьалаволуш, киснара схьадаьккхина йовлакх тесина йоь1ан коьрта т1е.

- Хьо шена ца кхачахь хьан хазалла кхечарна гойтур ма яц аса, - аьлла.

БЕЗАМАХ ДИЙЦАР

Бакь ду-дац хьанна хаьа. Шаройн лаьмнашкахь вехаш-1аш хилла цхьа воккха стаг, къаналло б1аьрса а дайина. Хазалла юьйцуш йо1 хилла цуьнан, цунна 1уналла деш. Дуккха а кегий нах хилла йо1е безам болуш. Амма йо1 дагайобьхна, цунна везаш, цхьа к1ант бен ца хилла. Хьал долчийн дай-наной г1ерташ хилла и йо1 шайн к1енташна яло. Амма йо1 реза хуьлуш ца хилла.

Царах цхьамма йо1 шега ца еъча, цунна бекхам бан, лаьмнашкахь 1аш долчу г1еме дийцина цу йо1ах лаьцна.

Деана г1ам хаза йо1 ехачу х1усаме. Шена б1аьрга гушшехь безам бахна цуьнан йо1е. Дийнахь а, буса а йо1 тергалъеш хилла г1емо, иза ялон дог хилла. Мел т1аьхье а ка яьлла цуьнан ямартло ян. Хи т1е йог1уш лар а йина, ядийна г1емо йо1.

Йо1 ядор ма хиънехь, т1аьхьаваьлла и езаш, цунна а везаш волу к1ант. Лаьмнашка ирах хьодуш хилла г1ам. Т1аьхьа дин хохькуш хилла к1анта. Хиъна г1емана к1ант шена т1аьхьа кхиа воллий-ла. Шен боллу ницкъ гулбина Шаройн Лома буьххье даьлла г1ам. Т1аьхьахиъна вог1уш хилла к1ант. Лекхачу борза йисто х1оьттина г1ам. К1ант шена

тлекхочуш, йол бердах чухецна цо. Мохь баьлла кланте. Йолана тлаьххье бердах иккхина иза. Мел лазийнехь а, вовшашна тлекхача ницкъ тоьна цу шиннан. Мар-мара хьаьрчинчохь цхьаний са даьлла йоблан, клентан.

Ткъес тоьхна лаьмнашкахь. Стигал къевкъина. Догла дилхина. Вовшашна тле а беана, длатийна берд. Царна бухара ног етта доладелла хин татол. И ца ладелла геме. Охкуш хилла геме берд. Амма иза клорге мел дели, кхин а чехка оьхуш хилла шовда. Безамал ша ца тоьллий а, лалам а безамехьа хлоьттиний а хиьна гемана. Дог иккхина делла глам.

Йолана цхьа тешнабехк хиллийла хиьна воккхачу стагана. Иза лаха араваьлла, йоле кхойкхуш, воьлчу цунна татолан тата хезна. "Маржа, сан йол, мича яха-техьа хьо?" - аьлла, гелвелла хийисте охьалахвелла воккха стаг. Йоблан узар хезна воккхачу стагана хин гловланехь. Цо шага эсала хи малар доьхуш санна а хетта, канашца хи мелла воккхачу стага. Кьона волуш санна дегле ницкъ беана. Тлаккха цхьамма йоле мохь бетташ санна хетта воккхачу стагана. "И мила ву техьа?" аьлла, шена аз хезначу аглор длахьажа ойла йолуш, бляьрзе хилар диц а делла, бляьргех хиэ дашийна куьйгаш хьаькхна цо. Хьалха санна, бляьрса юха хилла.

Хиэ ног еттахохь вовшийн мар-мара а хьаьрчина, луьллуш йоллий, кланттий карийна дена. Гена доцуш луьллуш хилла глеман дакъа. Хиьна дена хилларг. Цхьана коша дладоблнна цо и шиь. Хлетахь дуьйна ю боху Шаройн-Органан гловланехь ши эшар: йоблан эсала аззий, клентан глоргла моххий.

Ша ца тешачо ладогла-кх Органан татане.

ШАЙТІАНАН РИЦКЪА А, ХІУСАМ А

Далла тле дахана хилла боху, цхьа шайтла. Цо аьлла боху, деле:

- Массо а адамана, акхарошна яа хлума а, чохь лан хлусам а елла ахь, шена я цла, я яа хлума а ма ца елла ахь.

Тлаккха дала аьлла боху:

- Наха бисмилла а даккхаза зайл дладобллина хлусам а хьан ю хьуна, наха бисмилла а ца доккхуш, еана яа хлума а хьан ю хьуна.

ПХЫДАХ ІОТТАБЕЛЛА БОХАМ

Хьалха заманахь стаг веллачу белхарехь цхьа а велалуш а ца хилла, хабар дуьйцуш а ца хилла.

Дела салам хилларг, вайн пайхамар длакхелхиначу хенахь массо а са долу хлума када йоглуш хилла. Тлаккха пхьид а хилла йоблуш йоглуш када, нелсагги тлоьхула оьккхуш, аркъала охьакхетта иза. Цунах массеран а белар иккхина, хлетахь дуьйна тезетехь, кадмехь вела а ло, хабар а дуьйцу.

ИРС

Цхьана наха нус ялийна хилла. Юха хлорш шайн сакьобруш лаш хилла. Сахуьлуш араваьлла марда, цунна шайн кетлара длайобдуш лар гина. Юха оцу лар тлехула хлара длавоьдуш, цхьа адамах сурт хилла хлокхунна хьалхара длаоьхуш. Воккхачу стага дехар дина, собар дахьара аьлла. Цо члогла аларна, важа сецна. Юха сецначуьнга хаьттина воккхачу стага:

- Хьо мила ву? - аьлла.

Ша ирс ду шун кертара дладобдуш.

Юха стага члогла дехар дина, юхадаглахьара хьо аьлла.

Хлан-хла, - аьлла, - со оьшуш стагга а вац шун кертахь. Со парглат дита. Ахьа бохху

цхъа дика дийр ду хьуна аса.

Воккхачу стага собарде, ша х1инца массарах а дагаволу аьлла.

Ц1а а вахана, воккхачу стага шен зудчуьнга аьлла, хьуна х1ун хуьлийла лаба аьлла, вукхо хаза 1аш хуьлийла лаба аьлла; йо1е хаьттина, хьуна х1ун лаба аьлла, цо хаза х1уманаш хуьлийла лаба шена т1ейоха аьлла.

Т1аьххъара шен керла ялийнчу несе хаьттина, хьуна х1ун лаба аьлла. Несо шена дера лаба вайн ирс, барт, имий-беркаттий долуш дехийла.

Ара а ваьлла, воккхачу стага д1адийцина шадерг, т1аккха ирсо ша духа дерза дезар ду аьлла.

ЛАЙКЪЕДАРАН БУЬЙСА

Цхъана нехан цхъаь бен йоцуш йо1 хилла бах. Ч1ог1а хаза хил-ла бах иза, оцу юьртахь а шел хазаниг йоцуш. Боьдуш мархан бутт хилла.

Цхъаьна буьйсанна, бутт юккье бахханчу хенахь, хьеший баьхкина кхаьрга. Т1аккха яа х1ума ян хьаьвзинчу х1усамнанна хи чекхдаьлла карийна. Цо аьлла шен йо1е:

- Сиха шовдан т1е а г1ой, хи дахьаш йола, - аьлла.

Йо1 хит1а яхана. Ткьа шен хьешашна юург ян хи доцуш, са б1арзделла лелачу нанас аьлла бах:

- Ша т1улг хила-кх хьох, дукха схьайог1ий, - аьлла.

Ткьа и буьйса лайкьедаран буьйса хилла бах.

Шен хи схьайоцуш йоллучу йо1ах ша-т1улг хилла бах.

Х1инца а бу бах шовдан йистехь оцу хазчу йо1ах хилла т1улг.

НЕНАН ДОГ

Цхъана к1антана ч1ог1а езаш цхъа йо1 хилла. Х1ора суьйранна йо1ана хит1а оьхуш хилла и. Йо1ана ца везаш хилла и кьант. И хьовзорхьама йо1а аьлла цуьнга, ша хьобга йог1ур ю, нагахь санна ахьа хьайн ненан дог схьа а даьккхина, схьадахьахь. Ц1а веьча, ч1ог1а ойлане воьжна, цуьнан ойлаеш 1аш хилла и к1ант. Х1ара иштта гича, нанас хаьттина, хьуна х1ун дина, хьобгахь х1ун бала бу дийца шега аьлла.

Т1аккха к1анта дийцина шен нене шадерг.

Нанас к1анте аьлла:

- Шен яккха езаш йиснарг дукха хан а яц, ша дукха ехий а ца хаьа. Шен к1ант ирсехь ваьхчахьана шена х1ума а ца оьшу.

Нанас даьккхина шен дог делла к1анте.

Дог карахь а долуш, йо1 йоьлчу ведда воьдаш хилла к1ант. Таса а велла вахьакхетта иза, керара дог керчана д1адахна. Т1аккха ненан 1аьнарца даго аьлла к1анте:

- К1ант, ма вон вахьакхийти хьо, лаза-м ца ви хьо? - аьлла.

ТЕКХАРГО АЬЛЛАРГ

Юрт а ягийна, луьстачу хьуьнан йисте кхаьчначу наьрто:

- Дадалург дада, т1ема дала ницкь берг т1ема дала! Со кху хьуьнах сийна ц1е лато доллу! - аьлла, мохь тоьхна дийнаташка, сагалметташка.

Кхин хьем ца хуьлуьйтуш, ша ма-аллара, хьуьнан цхъана маь11ера дуьйна ц1е тесна наьрто. К1елхьаравала ницкь кхаьчнарг к1елхьараволуш, ц1еран г1овг1а бен йоцуш тийналла х1оьттина хьуьнахь.

Яьгна ялла хуьн. Хилларг х1ун ду-те аьлла, хьуьн чухула доладелла наьрт. Хьуьнан цхъана маь11ехь алу т1ехь бетталуш 1еш текхарг гина наьртана.

- Дакьаза ма бала хьо, текхарг, х1ара ц1е йиллале ас тоьхна мохь ца хезар-те хьуна?

ХIунда Iий-те хьо кху цIеран юккъехь? - хьаттина наьрто гуш долчу суртех цецваьлла.
- Хаза-м дера хезира суна, наьрт, ахь аьлларг, ца хезира ала бакъо яц сан. Бакъду, наьрт, кху хьуьнхахь бина а, кху лаьттахь кхиъна а бара со. Ахь бохург дина, бовзачу хийрачу махка а бахана, кхечарна несалехь хуьлучул, кху сайн махкахь балар нийса хийтира суна. ХIокху лаьттан экъан тIехь суна массо а хIума дара гергара, хIара бара сан дайх бисина кхерч. Кхузахь сайн лаамехь Iожалла тIеэцар вуно нийса хета суна, - аьлла бала бетталучу текхарго, цец а даьлла, шегга хьобжучу наьрте.

ТУЬЙРАНАШ

Инзаре тамашийначу хIумнех лаьцна туьйранаш

1. ЧХЪАЙНИН ЧИЙРИК

IАШ ХИЛЛА цхьана йоккхачу шахьарехь Чхьайнин Чирик цIи а йолуш, цхьа Жерабабин кIант. Дийнахь сарралц дечках пондар а бина, аза а изсна, хин коьрте ворхI вешин йишина пондар лакха вахна аза. Лекхна кIанта пондар, новкъа ваха ваьлларг некъа тIи виссаш, хи тIа ваха ваьлларг хи тIа виссаш. ВорхI вешин йиша хьа а ца хьаьжна. А пондар оцу йоьIан коьртах тоьхна каг а бина, цIа вахна кIант.

ШоллагIча дийнахь сарралц пондар а бина, аза а изсна, хин коьрте вахна Чхьайнин Чийрик. Лекхна кIанта пондар, дукха гIийла, лекха ламанаш херцаш, доьду шовданаш сецаш, къона верг къанваш, къеначуьнан бIаьрса дайаш, сийна сигланаш тIиелххал, Iаьржа латтанаш бухдийлал. ВорхI вешин йишас ла а ца доьгIна. А пондар а, йоIан коьртах биттина каг а бина, цIа вахна кIант.

КхоалгIачу дийнахь а сарралц пондар а бина, сарахь хин коьрте а вахна, пондар лекхна Чхьайнин Чийрика. ЧIогIа самукъане хилла цо цу дийнахь лиэкхарг, къена берш къонбаш, къонбелларш хелха бийлаш, сиглахула доьду олхазар соцуш, лаьттола доьда экха дижаш, кешнашкара белларш гIиттош. Ткъа а ла ца доьгIна ворхI вешин йишас, - ела а ца елла, елха а ца йилхина.

ОьгIазвахна Чхьайнин Чийрик. ТIаьххьара ша бина пондар а йоьIан коьртах биттина каг а бина, цIа вахна аза.

Цу сарахь, шена йагIа хан а йиллина Iаш йолчу, ворхI вешин йиша йолчу виэна наха Дика КьонагI аьлла цIи а йоккхуш волу стаг.

- Шен хьобца цхьа а гIуллакх дац, - аьлла цуьнга ворхI вешин йишас. - Чхьайнин къутIа а дуьркина*, сан ворхI вешин керта ахь рема ца лаллахь.

Ткъа Чхьайнин Чийрик волчу вахна Дика КьонагI.

- Лиэла гIуо вайша, - аьлла Дикачу КьонагIчо. - Аравала меттиг а яц, пхьобьхана хIотта накьостий а бан. Цхьа жимма дуьненах бIаьрг тоха вайша.

- Дика ду делахь, - аьлла беркьачу дохарна, озачу говраца цунна улли ваьлла Чийрнк. Дикка шаьшиммо некъ бича, вистхилла Чхьайнин Чирик:

- Ахь берк ма билла, Бабига дIаала дезаш цхьа кост дера сан. ЦIа хьадий вола со?

- Вола, - аьлла, Дика КьонагI, собур деш, сецна.

КIора санна Iаьржачу дина а хайна, кIора санна Iаьржа ши леча шина белаш тIи а хадина, кIора санна Iаьржа ши изр улли а ловзуш, Iаьржачу дохарна кечвелла, детица, дешица кхелинчу герзашца шен гIодюкъ йиркина Дикачу КьонагIчунна тIи вена

Чхъайнин Чийрик. Гловшашка вистхилале "хьо ма хье вели" я "х1унца г1орг ву-кх" аьлла юха а:

- Берк ма биллалахь, - аьлла Чхъайнин Чийрика. - Х1унца а ц1а ца хьаьдча варг вац со. Бабига яра дог1а д1адала вицвелла хьавиэ хьона со. Хьо д1а волале. Со т1аьхьа кхирг ву хьона.

Дика Кьонаг1 хилаш долчунах кхетта а, ойла йина а валале ц1арул ц1ечу дохарца кечвелла, дешица-детица кхелина герзаш г1од юкье диркина, ц1арула ц1ечу дина хайна, ц1ен ши леча белаш т1и а ловзуш, ц1арула ц1ен ши изр улли а ц1узуш венна хьа кхашна Чхъайнин Чийрик. Хайна Дикачу Кьонаг1чунна шега яра ворка лург воцийла. Ч1ог1а доркохваьлла аза ша кхуьнца араваларна. Амма х1унца кхеравелла юхаверза даго виташ ца хилла.

Гловшашка кхи дош ала а кхиале, юха а вистхилла Чхъайнин Чийрик:

- Дика Кьонаг1, х1унца а ц1а ца хьаьдча ца вал со. Сайн кьена Баба кьинт1ера а ца йоккхуш муха г1орг ву со лела? Хьо д1авалале. Со окха дела сахьтехь т1аьхьа кхирг ву хьона.

Хилаш долчуьнан ойла йина, хирг долчунах яра тамаша тесна валале, ло санна к1айча дохарца кечвелла, дешин-детица кечдина герзаш г1од юкье диркина, ло санна к1айчу дина хайна, белаш т1и ловзуш ло санна к1айн лечарчий долуш, ц1узуш улли к1айн ши изр даьлла т1аьхьакхийна Чхъайнин Чийрик.

- Х1унца г1орг ву-кх вайши, - аьлла цо Дикачу Кьонаг1чуьнга.

Эхаш, эхаш цхьана жана т1екхьачна йорш.

- Яра жа ларка вайшимма, - аьлла Дикачу Кьонаг1чо.

- Овш сан дас мискачу нахана хьаша виэча а, вуьшта сакъина а даьа делла жа ду, - аьлла, ди д1ачовхина к1анта.

Шоллаг1а дежаш даркачу** даьхнина т1и кхашчна яра шиь.

- Я даьхни ларка вайшимма? - аьлла Дикачу Кьонаг1чо.

- Овш сан дас г1елчу нахана шура т1адам баккха а, даьтта-к1алд даккха а делла ду, - жоп делла к1анта.

"Дависа-кх хьо соьга диэнача", - бохуш, йоьхна ойла яш, дан амал доцуш, шен говр човхош, улли ваьлла Дика Кьонаг1. Т1аьххьаре а: яра-х ма яй цо лоллура аьлла:

- Яра говрийн рема лалц вайшимма? - аьлла Дикачу Кьонаг1чо.

- Г1елчу нахана дечиг да а, б1аьстина гота аха а сан дас елла говраш муха лоркур ю вайшимма? - жоп делла Чхъайнин Чийрико.

Кхи вист ца хилаш, "велла-м иштта а вуьшта а ваь1ллера со" аьлла, к1антана т1аьхьахоьттина Дика Кьонаг1. Цхьана боккхачу х1орда йисте шайшиь кхашча:

- Дика Кьонаг1, со оцу х1орда рема лалла вал хьона, - аьлла Чхъайнин Чийрика. - Со цу чу ваханачул т1аьхьа кху х1орда ти ламанаш санна яккхий 1аьржа чопаш яг1ахь, хьайн говра хайча варг вац хьо, сан дина а хай, к1оьла валалахь. Нагахь санна ло санна к1айн чопаш х1иттахь, сона х1умма а ца хиллийла халахь.

Чхъайнин Чийрик х1орда чу а ваг1на, ладег1а вуьйлира бах Дика Кьонаг1. Цхьа хан яьлладу хенахь х1орда т1и ло санна к1айн, ламанаш санна яккхий чопаш яьркара бах. Д1ахьаьдда к1ентан дина а хайна, д1аиккхина Дика Кьонаг1.

Кхино-о "ванах, к1айн чопаш яьркича ма вада ца элира цо", - аьлла, дага а дена, юха вена Дика Кьонаг1.

Х1орда чуьра хьалха леллина рема а йолуш, т1иваьлла Чхъайнин Чийрик.

Шайшиь вог1уш:

- Дика Кьонаг1, х1умма а дуй вайшинна т1аьхьа? - аьлла к1анта.

- Деллахь, ло санна к1айн дохк-марха ма ю вайшинна т1аьхьа кхийнна йог1уш, - аьлла Дикачу Кьонаг1чо.

- Т1амна т1аьхьа сеца хьо я рема леллина хьалха вал хьо? - хаьттина к1анта.

- Рема леллина хьалха вал со, - аьлла Дикачу Кьонаг1чо.

- Біж***, біжах даьлла, біж, хьо санна ца лена хьан да а вийнера оха, х'лунца хьо к'лут'а кхийна-кх тхан дог изт'ло, - моьхь бетташ т'лаьхьа кхийна кхо корта болу Ног'ло.
- Тамна кечле. Хьатоха сона пхо.
- Йигаш йолу рема а хьан ю, дагна дера а хьо хирг ву. Ахь тоха хьалха, - аьлла Чхьайнин Чийрика.
- Дика ду делахь, - аьлла Ног'лочо. - Хьала-ла кхоссавала ду вайшинна, д'ай-хьай кхоссавала дац, - олуш озийна пхо кхуьссина цо.
- Пхо т'ли кхочуш нуьйра чуьра хьала а кхоссавелла, т'лих а балийтина, пхо тоьхна, кхо корта болу Ног'ло а вийна, Дикачу Кьонаг'лчунна т'лаьхьа кхийна к'лант.
- Т'лаьхьа х'лумма а юьй вайшинна? - хаьттина цо, шайшиь дикка гена ваьллачу хенахь.
- Деллахь, т'лаьхьа кхийнна йог'луш цхьа ц'ен дохк-марха ма ю, - жоп делла Дикачу Кьонаг'лчо.
- Т'лаккха т'лаьхьа сеца хьо я рема леллина хьалха вал хьо? - хаьттина к'ланта.
- Рема леллина хьалха варг ву со, - аьлла Дикачу Кьонаг'лчо.
- Дика ду делахь, - аьлла буха сецна Чхьайнин Чийрик.
- Біж, біжах даьлла, біж! - моьхь бетта ваьлла ялх корта болу Ног'ло. - Ша веллалц хьан дас хьийзинера тхо, х'лунца тхо хьийзо хьо кьут'а кхийна-кх, - бохуш. Ткьа цо:
- Хьа тоха суна пхо, хьуо иштта майра хилча. - аьлла.
- Вийна ваша а хьан ву, юьгу рема а хьан ю, дагна дера а хьо хирг ву, ахь тоха хьалха.
- Д'ай-хьай кхоссавала дац вайшинне, хьалий-л'ай кхосса-вала ду, - аьлла пхо кхуьссина Ног'лочо.
- Цо кхуьссина пхо т'ле а кхачийтина пхийтта дол нуьйр чуьра ирх а кхоссавелла, шена кхуьссиначг т'лех балийтина, пхо тоьхна Чхьайнин Чийрика, пхийтта дол нуьйр чуьра ирх кхоссавелла, юха нуьйр ховччу хенахь дина т'лера чувайтина Ног'ло.
- Т'лаьхьа а кхийна, юха а дикка бежа некь шайшиммо биначул т'лаьхьа, Чхьайнин Чийрика хаьттина:
- Дика Кьонаг'л, х'лумма а юй т'лаьхьа гуш? - аьлла.
- Дера доллу дуьне ларжина, т'лаьхьакхийнна йог'луш цхьа л'аржа дохк-марха ма ю, - жоп делла Дикачу Кьонаг'лчо.
- Со х'лунца халачу т'ламе хотта везаш ву хьона, - аьлла Чхьанин Чийрика. - Нагахь санна, сан ницкь изшна, сан валар хилахь я сан дин сан ненан уьйт'ла лаллалахь, а рема айхьа Чхьайнин Чийрик вуьркина ялий али, ворх'л вешин керта лаллахь, - аьлла весет а дина юхавирзина к'лант.
- Т'лихьашна исс корта болу Ног'ло моьхь бетта ваьлла:
- Біж, біжах даьлла, біж, ша веллалц хьан дас хьийзинера тхо, ткьа х'лунца хьо кхийна-кх тхан дог изт'ло. Хьа тоха сона пхо, - бохуш.
- Вийна ши ваша а хьан ву, юьгу рема а хьан ю, дагна дера а хьо хирг ву, ахь тоха беза хьалха, - аьлла Чхьайнин Чийрика.
- Ч'лог'ла хьажийна пхо озийна Ног'лочо:
- Д'ай-хьай кхоссавала дац вайшинне: хьалий-л'ай кхоссавала ду, - аьлла.
- Ши пхийтта дол ирх кхоссавелла Чхьайнин Чийрик нуьйра чу ховш, пхо кхийтта, ша дина т'лера чу вужуш, боллучу нуьцкьах озийна, ша пхийтта дол ирх кхоссавелла Ног'ло нуьйра ховш, даг юккье пхо тоьхна, вийна.
- Ма-воьдду рема а, к'лентан дин а, кхаа ног'лочунан кхо дин а Жоьра-бабин керта леллина Дикачу Кьонаг'лчо.
- Велла сан к'лант? - хаьттина Жоьра-Бабас.
- Ца велла, - жоп делла Дикачу Кьонаг'лчо. - Хьо йохий ма хьовза, аз вай верзорг ву.
- Шен ц'ийнадех бисина ши дин а боьжна, цу т'лаьхьа пайтон а тесна к'лант л'уьллучу дахна Жоьра-Бабий, Дика Кьонаг'л'ий.
- Да велла юьсийла шу л'аржа кьайгаш, сан буьйра б'лаьргаш мийла дукха хан ца йисна шуна, - бохуш, цкьа кьайгашна пхорчий детташ, ткьа - Да велла йиса шу, меца

берзалоу, сан ховха даьларкаш яжа ма чIогIа яккхъелла шу, жимма собур дейша, - бохуш, берзалошна пхорчий детташ Iиллачу Чхъайнин Чийрикана тIекхъашна Дика КъонагIий, Жера-бабий бIаьргех цIий хъадалц дилхина, ткъа цулла тIаьхъа аза чIогIа ларош, кIедачу пайтон чу а виллина, ца бирзина йорш.

Жоьра-бабас есса пайтон тIахъа а тесна, хъалха шен цIийнадена лъбраш кхийлина ши говр дIахецна, лъбраш а баркош хъакхъашна.

Гулла лакха долуш пхъуьйшаш хъала а каршийна, дуьтIа тур шен буйна а лаьсна:

- КIант верзийначунна сахъа деший ду, амма цхъа делан кхиэл хилла аза оцу чевнех лахъ, ас кху туьраца шун кортош доххург ду, - бохуш хъийзаш хилла Дика КъонагI, шен цIа а, керта а верзаза.

Баккхийчу лъбраша, дуьненчу яккха тIаьхъайиснарг дукха хан йоцу дела, воьрзур вац бохуш, кегийчу лъбраша, шайна бала ца ларна, воьрзур ву а бохуш, дарбанаш долийна жимма гIоле Чхъайнин Чийрик веначу хенахъ, божли чу ваханчу Дикачу КъонагIчунна кIентан дина хъалххъхъ лаьтташ дашон-датон йоI карийна.

Чувеанчу цо:

Вайн хъойди чу лаьтташ йоI ю-кх, - аьлла Чхъайнин Чийрике.

- Хъан дина хъалххъхъ елахъ, сан ю хъона, сан дина хъалххъхъ елахъ, хъан ю хъона, - аьлла кIанта.

- Деллахъ ю аза хъан дина хъалххъхъ, - аьлла Дикачу КъонагIчо.

- Делахъ дера ю иза хъан, - аьлла Чхъайнин Чийрика.

Шен йоIаца Iаш волчу Дикачу КъонагIчо, шен зуда хила еза хъо, аьлла йоIе.

- Марш йоцу ХIолакхин марш хъан яккххина ца хайначуьнга гIорг йолуш яц ша, - аьлла йоIа.

Аза дIадисна Дикачу КъонагIчо кIанте:

- Аз цхъа хIума доцуш ена яц вайн хъайди чу, - аьлла Чхъайнин Чийрика. - Со аз хIун ду хъажа ца вахча варг ван.

Дикачу КъонагIчо, шена зуда а ца изшара, хъан чевнаш дIайирзина йовлаза а ю боххушехъ, шен дина нуьйр а тиллина, новкъа ваьлла кIант.

Цхъана йоккхачу шахъара кхъашна яра.

- Марш йоцу ХIолакхи, цо оллушехъ шахъар чу мел долу адам дедда, цхъа бIарзе саг висца.

ТIикхетта аза хъалаьнца:

- Ас марш йоцу ХIолакхи хъахошшехъ а, доллу адам дада ма деди, а хIун ду? - аьлла хаьттина кIанта.

- Делахъ бIаьрса а ца гуш волчу сонна хIу ховрг ду, дехъарчу шахъара а гIой, хаттахъ, - аьлла бIаьрзечо.

- ШоллагIча шахъара кхъашнача кхо:

- Марш йоцу ХIолакхи, - оллушшехъ, доллу адам тIапъаьлла сигла дели, лаьттах чу девли ца ховш дIадайна, царна хилларг хIун ду ца кхеташ тIаьхъависначу къорачунна тIекхетта Чхъайнин Чийрик.

- Ас марш йоцу ХIолакхи оллушшехъ, яра доллу адам тIапъаьлла дIа ма дай, кхарна хIу хилла? - аьлла кIанта.

- Деллахъ, къонах, наха дийнаш дерг хIу ду ца хезачу сона хIу ховрг ду аза, эцца дехъарчу шахъар чу кхъаьчча хаттахъ, - аьла къорачо.

КхаалгIачу шахъара кхъашна кIант.

- Марш йоцу ХIолакхи, - кхуьнан багара доллушшехъ, сигал хъаладели ца ховш я лаьттах чу дуьйли ца ховш, доллу адам тIапъаьлла дада а дедда, вада ца луш цхъа астагI саг тIаьхъа висна.

"Дала мукълахъ, хъо-м сан керара варг вац хъона", - аьлла, тIекхеттача кхо, пхъарс лаьсна сацийна астагI верг.

- Ас марш йоцу ХIолакхи оллушшехъ, йокха кхаа шахъара чу мел долу адам ма деди,

якхара лелорг х1ун ду, царна х1ун хилла? - аьлла Чхьайнин Чийрика. Ахь ма-дерра хьа ца дийцахь, ас окху минотехь корта д1абоккхург бу хьан.

- Хьо кхоьллинчу делан дуьхьа, ас элира ма алахьара ахь цхьаьнгге а. Йокха хьона гуш йолчу кхаа шахьар чу мел долу адам, ловкьаран**** даар а даош дацийна марш йоцчу Х1олакхис латта бухола цхьана Чхьайнин Чийрик ц1и йолчу клентан божли чу баккхайташ. Цундела бевдда а нах а. Д1о д1ахьаьжча, цхьа хоти гой хьона? - аьлла астаг1чо. Аза оцу марш йоцчу Х1олакхин беш ю хьона. Цига аз карорг ву хьона. Астаг1чо гойтинарг йоккха беш хилла. Оцу беша юккье г1ала карийна клантана. Дистхилаш гуш чу са долуш адам а ца карийна, г1али чу вахна Чхьайнин Чийрик. Цхьана чу ц1енкьа юккье 1иллаш дукха хаза зуда а хилла, цунна коьрте хайна велхаш марш йоцу Х1олакхи а, дехьа-сехьа хайна дешин-детин, дукха хаза ши йо1 а карина клантана. Цаьрга яра вист ца хилаш я овш кхуьнга бист ца хилаш дог1аббалц, б1аьргах болу хин т1адам мел бу билхина йорш. Ткьа марш йоцчу Х1олакхис д1адисна:

- Кхаа шахьар чу мел деха адмаш, ловкьаран даар а даош, дацийна ас хьан божли чу лаьтта бухола некь боккхуш, хьо вийцаш а хезна, хьан мена сона г1о дан ницкь кхочуг боцу дела. Цулла т1аьхьа а сайн йо1 хьан коьрана хьалха яйтира ас, хьо хьуо орцах варг вецар-те аьлла, хьона хилла чойнаш ховш.

Я хьона гинург сан х1усамнана ю. Ч1ог1а самукьне саг яра аза. Со мел г1елвелла я дог ца дог1уш хиларх цхьацца бегаш беш, п1елгаш 1итташ ловзарш дара цо. Цкьа цхьана дийнахь лела ваханчара ч1ог1а г1елвелла ц1а виэнача соьца даима санна п1елгаш 1итташ, ловзарш долийра цо. "Д1аялахь, дукха ловза-кх хьо, дог ца дог1учу хенахь а, - аьлла, ас д1а1оьттина пхьарсан гола, си метте а кхетта, елира аза. Оцул муьт1ахь, дог ц1ена йолу аза сайн керах яларна ч1ог1а воьхначу ас хьаец катоьхна сайн мара баьккхира....

Яра зуда денлург йолуш ю, ворх1 лам а битна, барх1алг1ачу лам т1ехьарчу сармакан ц1ий хьаькхча. Вайшиь кхана эна яххаш серлайовлучу хенахь цига ваха веза.

Ц1ий чу дотта шиша а кечдина 1ахоттина, х1ума а кхеллина, д1авижна яра шиь. Мерш йоцчу Х1олакхина наб а кхетайтана, г1аьттина араваьлла Чхьайнин Чийрик. Шен шиша кисна а диллина, дина нуьйр а тиллина, новкьа ваьлла аза. Ворх1алг1ачу лам буьххье яра шиь хьаладаьлча, ди админ маттахь бистхилла:

- Сан да, - аьлла цо. - Ахь кьа хеташ, хьоме лелина со. Тахна хьо кьинхетаме хилахь вайшиь дийна юхадерзар дац. Д1ахьажал, гой хьона а д1ора ц1еран 1аьмнаш? Овш оцу сармакан ши б1аьрг бу хьона. А д1алатта 1аьржа хоте гой хьона? Аза цуьнан кхес ю хьона. Д1о нур сегаш гой хьона, дог1а дог1уш хаьштиг детташ санна? Аза цхьа х1ума хаелла цо хьекхочо цергийн суйнаш ду хьона. Вайшиь д1орачу аза болчу лома буьххье хьаладаьлча, ши оьрг биллал ши клаг боккхуш, сона шина ге т1и т1а1аделахь, дукха кьиза шед тохий, ши айра даллал не1 даккхалахь. Иштта ахь со бурс бахь, вайша сармакан бага эккха кхиэдарг ду хьона. Хьайн кера даккхий тур а диталахь, цунна юххи лаций шиша а диталахь. Со ма-боьдду ц1оганоло ара а иккхина, кху лам т1и хьалабала кхебай - дарг ду вайша. Ца кхедай - делла ду вайшиь!

Варх1алг1ачу ломах шайшиь чу дирзича, ши оьрг биллал ши клаг боккхуш, ши ге а т1ийна, ши айра даккхал не1 доккхуш шед а тоьхна, деккхина тур а, шиша а шен кера лецира бах Чхьайнин Чийрика.

Дукха цо са б1арздина, ди сармакан бага иккхина ц1оганала ара а иккхина, лам т1и баьлла. Шен кийра лазош а хаделла, сармак д1аса меттахбаьлла а, хиллачох кхетта а балале, яра шиь аз т1аьхьакхирг боцчу даьлла.

Ц1а балийна дин ша хиллачу божали чу д1а а биркина, лач1ийна шиша д1а а хоттийна, клант д1авижна.

Кхино сахила герга дахханчу хенахь шина дина хьалха х1ума йила а, кху шинна воьдуш яа х1ума кечьян а хьалаг1аьттинчу шина йо1ана клентан дин дерриге а хьацарах буьзна, биь ког вовшах а хьаьрчина, корта а уьллина, беxьош лаьтташ

карийна. Сиха да сама а ваьккхина, шина йола хилларг хайтина. Да вала-кх хьо соьга диэначу, - аьлла воьхна хьавьзина марш йоцу Хлолакхи. - Оццул ас хала валийначу клентан дин цомгаш хили. Цуьнга бала сан а тайпа дин а мичара хирг бу? Хлунца ас хлун дарг ду техь?

Хьакхавелла-а набарх волуш санна, хьалаглаьттина Чхьайнин Чийрик. Хилларг цуьнга дладисна дукха воьхначу марш йоцчу Хлолакхис.

Меллаша дехьа чу а ваьлла, шиша дуьззина цлий а дахьаш, чу вена клант. Эцца хайна Хлолакхина кхо ша ваха вахна цлий денйла.

- Дала ма ваххле хьо, - аьлла берк баьккхина цо. - Со вижна лиллашехь вахна веана-кх хьо. Со накьост ца хетара-те хьона, хьо хьуо вахийта ма ца валийнера ас?

- Хьона хала ма хета, - аьлла кланта. - Хьо глуо накьост хеташ ца вахара со. Делахь а вайшиь цхьаьна вахнехь цлий дахьаг децара вайшиммо.

Циггара Хлолакхин зуда лиллачу чу а вахна, цунна тли цлий хьаькхна Чхьайнин Чийрика.

- Ох1-х1ай-кх, ма дукха лилли-кх со, - аьлла, н1абарх йолуш санна, клегар хайна зуда. Хлолакхин мерах а хьаькхна цлий. Мара ша хьалха ма-хиллара тобелла.

Ткьа цулла тлаьхьа дисна цлий шен цомгаш хиллачу дина тли хьаькхна, аза туо а бина, Хлолакхис оггар хаза шен жимох йолу дешин-детин йол а елла, цла вена Чхьайнин Чийрик. Важа йоккхах йолу йол а Дикачу Кьонаг1чуьнга яхна, цхьана керта овш бертахь баха хойшина, шуна дала дика дийцарш.

*Добькина (диал.)

**Дохкучу (диал.)

***Кьут1а

****Овкьаран (диал.)

2. ОХХ1АЙ

Цхьана сага шен клант деша длатосуш хилла. Кланта цхьа а хлума ца лamoш, аза хьа юхалуш хилла. Иштта лела клорда а дина а, клант а валoш цла воглуш, йовхонна хьаг а велла, лаьндаг1е лахайна воккха саг, "охх1ай" аьлла, доккха са а доккхуш.

- Хлун бах ахь? - аьлла, мичара вели а ца ховш, лаьтта хьала гучуваьлла цхьа еха маж а йолуш, коьртах кхакханах йина пес а йолуш волу саг.

- Ой, ас-м ца бах хьоь хлумма, - аьлла цецваьллачу клентан дас.

- А бохург хлун ду? - обг1азвахна лаьттара хьалаваьлларг. - Хьо кхайкхина хьалаваьлла вац со? Хлун бах ахь?

- Ой, дера ца кхайкхина со-м цхьаьнгге а, - юха а кхеташ ца хилла клентан да.

- Сан цле Охх1ай ю, - аьлла жино. - Со жин а ду, хьо кхайкхина хьадена. Валал, сан латта йиш яц, хьо хлун кхайкха дийци.

- Со яра клант деша д1авеллачуьра, кхин кхуо хлума лама а ца тигна, яра а валoш хьавоглуш г1ел а велла, лахайча, ас садаьккхира, "охх1ай" аьлла. Аза хьан цли юйла хайнехь йоккхург а ецара, - аьлла воккхачу сага.

- Сан бала бац оцуьнца, - аьлла жино. - Хьо соьга кхайкхина. Дика ду. Яра клант соьга хьало. Ас лoмарг ву яра. Нийсса шо кхачча кхузза хьавoьллахь, - аьлла, клант а иьсна, т1апьяьлла жин д1адайна.

Шен дас яра клант валийначу дийна дуьйна, кланте безам бахна хилла жинан йолан. Цо цхьана дийнахь кланте:

- Сан дас хьехаг ду хьона, хьайна мел ч1ог1а лемахь а, лаьмнац алалахь, цо виьрг ву хьо, - аьлла. Хьехаш хилла жино клантана:

- леманий хьона? - олуш, хатта а хоттуш.

- Ца лаьмна, - жоп луш хилла к'анта.

Нисса шо даьлча, к'ентан дега:

- Х'ан, д'аэца, - аьлла, жино, - Яр лемаг волуш вац. Д'аваккха, д'авига хьайна.

Ша ц'а кхаьчча, к'анта дега:

- Да, сох берстана бат'а боллаш су хирг бу хьона, - аьлла, - Со базара а бигий боркалахь. Амма кочара х'ума юха ц'а ялахь. Ахь аз д'алохь сан кхи ц'а вар хир дац хьона. Дуьнена т'и мел долу деший хьайна даларх л'еха ма лелахь.

Су хилла вигаш, говр хилла вигаш, ка хилий вигаш, дуьнена т'и дала мел кхуьल्लीна х'ума к'антах хилаш, аза дас базара юркуш, кочара х'ума ц'а а яхьаш, ткьа к'ант оцу делан сахьтехь ц'а кхочуш мах лело ваьллачу воккхачу сеган хьал-бахам г'овшах-кхетта.

Цхьана дийнахь бож хилла к'антах. Ауа юркуш лаьттачу кхунна, д'о базара юккьехола лелаш волу к'ентан хьехархо т'ивена, "божах х'ун дех ахь?" - аьлла.

Сага бехаш болу мах, ца кьовсуш, хьабелла жино. Коьртара х'ума хьаяла еза аьлла цо. Лург яц аьлла, да дуьхьалваьлла. Бежан итт мах белла, жино к'ентан да л'еха а вина, вортанахара х'ума хьаяьккхина.

Нахана гучуьра д'а кьайла а яьккхина, хьалаайяш лаьтташ етташ, т'и мийра бетташ, маж а лаций, текхаяш хилла жино бож:

- Собар де ахь, ахь соьга хьайна дешар ца лемна, ца бехира? Ас барг бу хьан болх, цкьа со ц'акхачайта ахь, - бохуш.

Жинан йо'ана гина бож ялош. Аза к'ант вуйла хайнача цо, иралх йолу йоллу х'ума хьоштаг' чу кхийсна.

- Йо'! - аьлла муьхь тоьхна жино. Хьада а урс, я цхьа нисьелла бож ялий ас вайна.

- Ца карадо сона! - аьлла дуьхьал кхайкхина йо'.

- Урс ца карадахь, диг да! - юха муьхь хьаьккхна ог'аздаханчу жино.

- Дера, дада, диг а-м ца карадо, - аьлла йо'а.

- Бен а яц, ира х'ума я, - аьлла жино.

- Дада, хьо хьуо ца хьаьжахь, сона цхьа а х'ума карош-м яц, - аьлла юха а йо'а.

Ог'аз дахана жин, бож д'а а йиркина, ираллах х'ума лаха дахна. Леч'на араяьллачу йо'а, вортанахара х'ума д'а а яьккхина, бож д'а а хесна, деле дуь'а дина:

- Везан дела, ши кхокха хилайтахь тхойшиннах, - аьлла.

Цу шиннах ши кхокха а хилла, а шиь д'аг'лоттуш гина жинан йиша т'аьхьа орцахьаьлла, мокха куьйра а хилла. аза т'аьхьа кхиэ даьлча:

- Везан дела, кхунах хи хилийталахь, сох пхьид хилийталахь, - аьлла, деле дехна йо'а.

Йо'ах пхьид хилла, к'антах хи хилла. Жинан йиша д'аяханийла хьажа хи чуьра хьала гучукьеддачу пхьидан, катюьхна б'арг а беккхина, аза шен чета а тесна:

- Х'унца-м, дала мукьалахь, яра ас сайн вешига д'а, хьо ваха, лург бера, - аьлла, сихьелла юхановкьа яьлла.

- Кхунах ц'и санна бовха малх хилийталахь, сох - мела мох, - аьлла, дехна к'анта деле. Йо'ах ц'и санна бовха малх хилла, к'антах - мела мох. Шен йохьеллачу жинан йишас, коч ластийна, б'аьрг лабоьжна. Т'екхеттачу к'анта б'арг ша хьалха ма-хиллара йо'ана д'абиллина. Юха а шиь дедда.

Жина дуьхьалкхетта йиша.

- Мича даха а шиь? - хаьттийна вашас.

- А шиь-м мича г'орг дара, со т'аьхьа яьлча, - жоп делла йишас. - К'антах хи а хилла, хьан йо' пхьид хилла, хи чу леч'нера. Со д'аяхнийла хьажа гучукьеддачу йо'ан, катюьхна б'аьрг хьабеккхи ас. Аза хьона ас хьа а биэ.

- Мичахь бу иза? - хаьттина вашас.

- Чета тесна ас аза-м, - аьлла, хьаьжначу йишица б'арг ца карина.

Эцна аза, дог а иккхина, елла.

Ог'азвахана т'аьхьадаьлла жин кху шинне. Керадаха доьлла яра шиь.

- Везан дела, тхойшиннах цхьаннех борс хилийталахъ, вукхунах буц хилийталахъ, - аьлла, дуьла дина кху шимма.

Йолах буц хилла, клантах борс хилла. Жин можа борглул а хилла, борс баа хоьттана. Бац юккъе боьжна бисначу цхьана буьртигах циги а хилла, тлехетта кланта борглул йийна.

Эцара кланттий, йоллий цла дахна. А шиь даха хайна.

3. ЦКЪА КАТОЪХЧИ, КХО ЛОМ ЛОЦУ БЕКСОЛТА

Цхьа зудий, стаггий хилла дехаш-лаш. Цу шинни Бексолта бохуш клант хилла, куьйга тле: "Цкьа катоехчи, кхо лом лоцу Бексолта", - аьлла дешнаш а долуш. И клант дийнахъ а чуьра аравала ваьхьаш ца хилла.

- Кхунах вайшинна клант хир вац: пхийтта шо кхаьччи а, я дийнахъ а, я буса а аравала ца ваьхьчи, вайшиь хлара ларвина дер дац, - аьлла, барт а бина, Бексолта хьуьнах длакхоьссина дас-нанас.

Хьуьнахъ, попан боьххье а ваьлла, лаш хиллера Бексолта, ша барзлош вахьарна кхоьруш.

Цхьана юьрта оьхуш адамаш дойуш лелаш хиллера цхьа борз. Оцу юьртара нах и борз ен а ца баьхьаш лелачу хенахъ, талла арабевллачу нахана Бексолта карийнера попа тлехъ лаш. Охьа а воссийна, Бексолте хаьттина таллархоша:

- Ахьа хлун леладо, хьо хлун стаг ву? - аьлла.

- Со-м хьуьнахъ лобмаш леца веанера, - тлиэра йозу царна гурриг куьг длакховдийна Бексолтас, нарах кхеравелла.

Бексолта карийна баккий беш, кхаьнаш дохуш, вадийна шайн юьрта вигина цара клант: "Ва, цкьа катоехчи, кхо лом лоцу Бексолта карийна вайна; кхуо юьйр ю вайн юьрта оьху борз", - бохуш.

Юьртахоша Бексолтийна дика герз а кечдина, уьш бахана борз ларьян хьуьнах.

- Борз йоглу йолчу со клелхуур ву, аша борз тлеталла, - аьлла, уьш дла а хловсийна, Бексолта попа тле ваьлла, барзо ша вахьарна кхоьруш.

Хинцалца санна, юьрта чу йоглу борз попа клел кхоччушехъ, охьахьаьжча, догладделла, Бексолтас тле а воьжна, букь кагбина охьайиллина. Ша йийна борз текхаеш, эвла чу веана иза.

- Ой, муха йий ахъ хлара? - аьлла, члогла тамаш бина дийнна юьрто а.

- И сайна тлехоччушехъ, цлаьхьана катоехна схьалаьцначу аса, саттийна кагйира иза, - аьлла Бексолтас.

Боллучу а махкана вевзаш, цлейоккхуш стаг хилла Бексолтех. Юьрто члогла дозулла деш хилла цунах.

Цул тлаьхьа цхьана юьртаца тлом хилла Бексолта вехаш волчу юьртахойн. Тлаккха цара хаттар дина Бексолте, хлун далур даратехьа аьлла.

- Тлом балур бу вайга! Соьга говр къастайта рема схьаялае, - аьлла Бексолтас. Дечка хьостум а эцна, ремина юккъехула волавелла Бексолта, говрашна и луйтуш. Хьостум лобьтича, длаэккхарг юьтуш, длавоьдуш цунна хьостум лобьтича, дла ца эккха говр карийра. Кхуьнан дагахъ хилла, ша тламна тлаьхьа вуьсу агло езаш, кледа говр лахар. Ткьа Бексолтийна нисьелларг мелхо а, тламе хохкуш, тламах йоблла говр хилла.

Члогла тамаша бина юьртахоша Бексолтина тламе хихкина йолу говр йовзарх. Хлорш тламна кечбелла, тламетле длабоьлхучу хенахъ, мостаггий-тлемалой гучу ма-бевли, тламана чухьаьдда Бексолтин говр, юьртахой тлаьхьа а буьтуш. Ша говре дла ца вахьийта, лавтташ йолчу шина дечгана юкьа хьавзийна Бексолтас шен говр.

Дехийсехий катоехна ши дечиг схьа а лаьцна, и шиь кхин дла ца хохуш, озийна бухьаьккхина Бексолтас. Тламе лело лемина йолчу говро оцу буьрсачу тламана юккъехъ и ши дечиг хьийзийна, доллу мостаггий эскар хлаллакьдина.

Т1амт1ехъ толам а баьккхина, юьртахой Бексолтийцана ц1абирзина.
Цуьнан бертаза цуьнгара даьллачу шина хьуьнаро дуьненчохъ ц1еяккхийтина
Бексолтин: "Цкьа катохчи, кхо лом лоцу Бексолта", - аьлла.
Цу ц1арца ваха хиина Бексолта.

4. К1АНТ А, ДЕН ШАД А

Цхьа да-нана хилла 1аш. Церан цхьа к1ант хилла. Юха и нана яла а елла, дас даьсте ялайна. Оцу даьстечунна и к1ант везаш ца хилла. Хала г1уллакхаш дойтуш, хьийзош хилла цо и. Юха даьстечо аьлла ц1ийндаьга, ахьа и к1ант д1а ца ваккхahъ, ша хьобгара д1аг1ур ю аьлла.

Т1аккха дас ваха а вахна, хьеший балайна шайга. Т1аккха и хьеший а балайна, к1анте аьлла:

Ахьа суна цхьа х1оъ ца дахьахъ, баь1 стагана кхарзал, ша хьо вуьйр ву аьлла.

- К1ант, кхера а велла, чу а вахана, воьлхуш 1аш хилла.

И шен чу а вахана, воьлхуш 1аш, буьйса юккье яьлла. Буьйса юккье яьлчхенахъ, цуьнан коре цхьа х1ума еана. К1ант ч1ог1а кхеравелла т1аккха. Оцу х1умано аьлла:

- Кхера ма ло, аса г1о дийр ду хьуна. Хьо д1авоьдуш хьун йолчохъ цхьа ц1а гур ду хьуна, цу чохъ цхьа зуда хир ю хьуна1 1аш, чу а ца воьдуш, ни1арх кхузза п1елг тоха, и ара ера ю хьуна. Амма новкьа д1авоьдуш, цхьа т1ай гур ду хьуна, юха очу т1ай т1ехула волуш, цо узурш дийр ду хьуна, кхера ма лолахъ.

Юха и к1ант вахна цига. Т1ай т1ехула волуш цец ца ваьлла иза, цо узурш деш. Юха оцу зудчо, х1оа а делла, ц1а вахайтана иза.

Дега д1аделла цо иза. Юха и х1оъ дега д1аделча, баь1 стагана и тоььна. Даьстечун ч1ог1а догдаьтг1а хилла, цо иза деана. Юха оцу дас аьлла к1анте:

- Х1оа-м деар ахъ, х1инца суна сан шад хьаян еза ахъ, нагахъ санна ахъ нехан шад яхьахъ, суна хуур ду, сайчун т1ехъ тоььна муьжалг ю.

Юха к1ант ч1ог1а кхеравелла хилла. Т1аккха буьйсана юккьехъ юха а и х1ума еана.

- И хала г1уллакх ду хьан дас хьуна т1едиллинарг, и шад хьан еллачу ненехъ ю. Кхана хьайн нана йолчу ваха дезар ду хьан. Новкьа д1авоьдуш, говраш гур ю хьуна ерстина, амма уллохъ буц гур яц. Царех цец ма ваьллахъ. Д1авоьдуш цхьа доккха хаза ц1а долчу кхочур ву хьо. Т1е ма кхаьччинехъ, кхузза хьайн нене кхайкха. Цо эр ду хьобга дан дезарг.

Т1аккха и к1ант вахна, говрех цец ца ваьлла иза. Юха доккха хаза ц1а гина цунна, т1аккха ц1а улле а вахана:

- Нана! - аьлла, мохъ тоььна цо. Нана ара ца яьлла, шолг1а тоььна цо мохъ, т1аккха а ца яьлла нана ара. Юха кхо кхоалг1а мохъ тоььча а нана схьа ца яг1ахъ, х1ара лийр волуш хилла. Юха ч1огг1а кхоалг1а мохъ тоььна цо "Нана" - аьлла.

Юха нана хьаььна. Нанас:

- Х1ун еза хьуна? - аьлла.

- Дадас шад я аьллера соьга, и хьобхъ ю боху.

Нанас т1аккха шад д1а а елла, к1анте аьлла:

- Хьо ц1авеьча, хьуна да а, даьсте а доьхьал хьодар ду хьуна, и шад д1а а ца луш, хьайна хьалха тоха ахъ. Кхин дерг хьайна хуур ду хьуна.

К1ант, шад эцна, ц1а вахана. Да, даьсте дубьхал хьаьда. Дас аьлла:

- Хьало сан шад, - аьлла.

К1анта и д1а а ца луш, хьалха тоььна. Т1аккха латта д1аса а декьаделла, и да а, даьсте а лаьтта чу дахна.

5. ЭЛА ТЕПСАРКЪИЙ, ЖОБРА-БАБИН ЖОНСАРКЪИЙ

Шуна дика дийцарг, диканца дукха шу дахарг, мацах-мацах зла Тепсаркъий, Жобра-Бабин Жонсаркъий бохуш ши жима стаг хилла цхъана йолана тлехъийзаш.

- Ахь Жобра-Бабин Жонсаркъа дла а вихкина, суна ездарин коч яхъахь, со хьобга йоглур го, - аьлла, и шиъ тлехъийзаш йолчу йола эла Тепсаркъе.

Йолана хьалха доккха дош а дийцина, Жобра-Бабин Жонсаркъа волчу вахана эла Тепсаркъа.

- Жобра-Бабин Жонсаркъа, вала, хлонсе глой вайша? - аьлла цо.

- Со-м ца воглу, эла Тепсаркъа, - аьлла Жобра-Бабин Жонсаркъас, - тлеюха бедар а яц, тлехаа говр а яц, юкъах дладехка герз а дац сан.

- Тлехаа говр-а, тлеюха бедар а, дладехка герз а ас лур ду хьуна, - аьлла хьовзийна иза эла Тепсаркъас.

Тлехаа говр а, юха бедар а, юкъах дладехка герз а делла, Жобра-Бабин Жонсаркъа шена улло а ваьккхина, волавелла эла Тепсаркъа.

Юртах бовлале Жобра-Бабин Жонсаркъа тлехиина йолу говр, букъ а кагбелла, охъа а кхетта, елла.

- Хлан-хла, - аьлла Жобра-Бабин Жонсаркъас, - вай даханза ца лаш делахь, сайна мел оьшу хлума айса кечийир ю ас.

Цул тлаьхъа юха а бирзина цла бахана уьш. Хьалха шен дас юхуш хилла бедар а юьйхина, цуьнан хилла герз а дихкина, шайн ден хиллачу гилана тле нуьйр а тиллина, кечвелла Жобра-Бабин Жонсаркъа.

- Эла Тепсаркъа, хлорда чу глур ву хьо я хлорда тлехъийр ву хьо? - аьлла, хаьттина Жобра-Бабин Жонсаркъас, шен накъосте.

- Со хлорда тлехъийр ву, - аьлла жоп делла эла Тепсаркъас.

- Со юха хьала тлеваллалц хлокху хлорда йисте телахь, - аьлла Тепсаркъе Жонсаркъас.

- со лиьр велахь, цласта санна цлен чопаш тлеевр ю хьуна хлордана, тлаккха хьо ма ваддало вадий гена валалахь; нагахь санна со ца леш вуьсуш хилахь, ло санна клайн чопаш тлеевр ю хьуна хлордана, тлаккха со юха хьалаволий хьажалахь.

И кьамел а дина, хлордана чувахана Жобра-Бабин Жонсаркъа.

Жобра-Бабин Жонсаркъа хлордан чу вахана шолгла клира дузучу хенахь, цласта санна цлен чопаш тлеевлла хлордана. Сов члогла кхеравелла, ша хлун дийр ду а ца хууш, вада а ца луш, висна эла Тепсаркъа. Тлаккха кхин кхо де даьлча, ло санна клайн чопаш юха тлеевлла хлордана. Клайн чопаш тлеевлла шена яйча, саца меттиг боцуш, члогла хазахетта эла Тепсаркъана.

Цхъа хан яьллачул тлаьхъа бляьрго ма-лоццу дукха хлонс яхъаш Жобра-Бабин Жонсаркъа тле а ваьлла, хлонс-говраш хьалха а лаьхкина, цлехъа бирзина уьш. Цара ялочу хлонсан доладелачу говрийн луйшца кхо цлоькъа айглар хилла: цласта санна, цлен, клор санна лаьржа, ло санна кьайн.

Оьхуш, тоьал хлорш генабевлча, Жобра-Бабин Жонсаркъа волчу аглорхъа тлехаьдда цласта санна цлен цлоькъа айглар. Хьажа юккье шедакъаж тоьхна. Жобра-Бабин Жонсаркъас юха човха бешшехь, эла Тепсаркъина тле а хьаьдда, пунна тлехула дехъа а кхоссабелла, хлорда чу бахана цлоькъан айглар.

Кхоьруш, кест-кестта тлехъа юхахьобжуш воглучу эла Тепсаркъас, цхъа юкь яьллачухула, аьлла Жобра-Бабин Жонсаркъе:

- Дло вайна тлаьхъа боглу бода хлун бода бу-теша, ма члогла тлетаьлна боглу иза?

- Иза-м вайна тлаьхъавоглу говрийн да вара. Дла а кьаьстина яханчу айгларо хаам бина цуьнга. Хьалхара рема лоллур ю ахь я тлаьхъара орца юхатухур ю ахь? - аьлла, вистхилла Жобра-Бабин Жонсаркъа эла Тепсаркъе.

- Ас хьалхара рема лоллур ю, - аьлла, рема а лаьллина длаволавелла эла Тепсаръа, тлаккха Жобра-Бабин Жонсаркъа, тламна кеч а велла, бухасецна.

Герга гѝортина говрийн да, ѝаьржа Хожа.

- Хѝан-хѝа, Жоьра-Бабин Жонсаркѝа, - аьлла цо, хѝинццалц хѝан дас хѝийзина тхо, хѝинца хѝо а волавелла тхо хѝийзон. Тѝом болабе хѝайна хѝинца.

- Ва ѝаьржа Хожа, дог дера а хѝо ву, сина саготта а хѝо ву, юьгуш йолу рема а хѝан ю. Болабе хѝайна тѝом, ѝаьрж-Хожа, - аьлла Жоьра-Бабин Жонсаркѝас.

Озийна ѝода пха тоьхна ѝаьржачу Хожас Жоьра-Бабин Жонсаркѝина. Хожас ѝад озошшехь, чуьра хѝалакхоссавелла, кхо-пхийтта аьрша ирхвахана Жоьра-Бабин Жонсаркѝа. Тѝаккха юха пхийтта аьрша ирхвахана Жоьра-Бабин Жонсаркѝа. Тѝаккха юза чувогѝлушехь, Хожин ѝодан пха кѝелхула чекхбалийтина. Нуьйра чу ша нис а велла, цо пха тоьхна ѝаьржачу Хожина. Син метта кхетта, хѝевзина говрара чувахана Хожа. Иза тѝехь хилла дин шайн реми юкѝа схѝа а лаьллина, тѝера охѝавоьссина Хожин корта схѝа а баьккхина, цунна тѝера ездарин коч-хеча а схѝа а даьккхина, уьш шен таьлсаш чу а диллина, эла Тепсаркѝина тѝаьхѝакхиина Жоьра-Баби Жонсаркѝа. Новкѝа сѝьавогѝлуш кхин а гена бевлча, Жоьра-Бабин Жонсаркѝа волчу агѝорхѝа тѝехѝаьдда кѝора санна ѝаьржа цѝоькѝа айгѝар. Хѝажа юккѝе шедакхаж тоьхна Жоьра-Бабин Жонсаркѝас юха човхабешшехь, эла Тепсаркѝина тѝе а хѝаьдда, цунна тѝоьхула а кхоссабелла, хѝорда чу бахана и цѝоькѝа ѝаьржа айгѝар.

Цѝхѝа хан яьлладу хенахь тѝаьхѝаваьлла эла Тепсаркѝиний, Жоьра-Бабин Жонсаркѝиний Хожин шолгѝа ваша.

- Хѝа-хѝа, Жоьра-Бабин Жонсаркѝа, - хаьттина эла Тепсаркѝас, - дѝо вайна тѝаьхѝабогѝу ѝаьржа бода хѝун бода бу-те? Ма доккха хѝума ду иза!

- Иза-м хѝума дацара, говрийн да ву иза, вайна тѝаьхѝавагѝлуш. Эла Тепсаркѝа хѝалхара рема лоллур ю ахь я тѝаьхѝара орца юхатухур ахь? - аьлла хаьттина Жоьра-Бабин Жонсаркѝас.

Ас хѝалхара рема лоллур ю, - аьлла, рема а лаьллина, дѝаволавелла эла Тепсаркѝа.

Тѝаккха, Жоьра-Бабин Жонсаркѝа, тѝамна кеч а велла, тѝаьхѝа сецна.

Герга гѝортина говрийн да, ѝаьржа Хожин шолгѝа ваша.

- Хѝан-хѝа, Жоьра-Бабин Жонсаркѝа, - аьлла цо, - хѝинццалц хѝан дас а хѝийзина тхо, хѝинца ахѝа а ца дуьту тхо даха, тѝом болабе хѝайн.

- Ва ѝаьржа Хожа, дог дера а хѝо ву, сина готта а хѝо ву. Юьгуш йолу рема а хѝан ю. Вийна ѝуьллуш волу ваша а хѝан ву, тѝом болабе ахь, ѝаьржа-Хожа, - олуш, жоп делла Жоьра-Бабин Жонсаркѝас.

Жоьра Бабин Жонсаркѝина ѝад оьзна пха тоьхна ѝаржачу Хожин вашас. ѝад озошшехь, нуьйра чуьра хѝалакхоссавелла, кхо-пхийтта аьрша ирхвахана Жоьра-Бабин Жонсаркѝа. Тѝаккха ша юха чувогѝлушехь, Хожин вешин ѝодан пха кѝелхула чекхбалийтина. Шен нуьйра чу а нисвелла, ѝода пха тоьхна хѝокхо ѝаьржа Хожин вешина. Син метта кхетта, хѝевззина говра тѝера чувахана Хожин ваша. Иза тѝехь хилла дин реми юкѝа дѝа а лаьллина, цунна тѝера ез-дарин коч-хеча а, корта а, схѝадаьккхина таьлсашна чу а диллина, эла Тепсаркѝина тѝаьхѝакхиьна Жонсаркѝа. Тѝаккха шайн рема лаьллина хѝорш дѝабоьлхуш, юха а Жоьра-Бабин Жонсаркѝа волчу агѝорхѝа тѝехѝаьдда ло санна кѝайн цѝоькѝа айгѝар. Жоьра-Бабин Жонсаркѝас хѝажа юккѝе шедакхаж тоьхна юхаэккхийначул тѝаьхѝа, эла Тепсаркѝа волчухула хѝаьдда, цунна тѝехула а иккхина, хѝордана буха бахана ло санна кѝайн цѝоькѝа айгѝар. Цу кѝайчу зйгѝарца орцах тѝаьхѝаваьлла хѝокхарна ѝаьржачу Хожин уггар а воккхах волу ваша.

Аренаш морцуш, лаьмнаш цовьстуш, сел буьрса тѝаьхѝаваьлла Хожин воккхах волу ваша Жоьра-Бабин Жонсаркѝиний, эла Тепсаркѝиний. Юхахѝаьжча, тѝегѝерта буьрса бода шен бѝаьрга гича, эла Тепсаркѝас аьлла:

- Жоьра-Бабин Жонсаркѝа, хѝун ду техѝа вайна тѝаьхѝа-догѝург? Ма буьрса ѝаламат ду иза!

- Иза-м хѝума дацара, - олуш, жоп делла Жоьра-Бабин Жонсаркѝас, - вайна тѝаьхѝа

вогIуш говрийн да вара иза-м. ХIа-хIа, эла Тепсаркъя, хьалхара рема лоллур ю ахь я тIаьхьара тIом юхатухур бу ахь?

- Ас хьалхара рема лоллур ю, - аьлла говраш а лаьхкина, дIавахана эла Тепсаркъя. Сеццa лаьтгачу Жоьра-Бабин Жонсаркъяна герга гIоьртина Iаьржачу Хожин воккхах волу ваша.

- ХIа-хIа, - олуш вистхилла воккхах волу ваша, - хIинццалц хьан дас хьийзина тхо, хIинца ахьа а дуьтуш дац тхо даха. ТIом болабе соьца, Жоьра-Бабин кIиллу!

- Дог дера а хьо ву, сингаттаме а хьо ву, оха юьгу рема а хьан ю, вийна Iуьллу ши ваша а хьан ву, - тIом болабе ахь, - олуш, жоп делла цунна Жоьра-Бабин Жонсаркъяс. Iад оьзна пха тоьхна Iаьржа Хожин вашас. Нуьйра чуьра хьалакхоссавелла, кхопхийтта аьрша ирхвахана Жоьра-Бабин Жонсаркъя. Юха чувогIушехь нуьйра чу хиьна иза. Цу хенахь Iаьржачу-Хожас тоьхна пха некха юккьехула чекхбаьлла Жоьра-Бабин Жонсаркъяна.

Хьала а иккхина, Iад оьзна пха тоьхна Жоьра-Бабин Жонсаркъяс. Деган метта кхетта, хьевззина динара чувахана Iаьржа Хожин ваша. TIаккха шен накьосте кхайкхина Жоьра-Бабин Жонсаркъя:

- Эла Тепсаркъя, корта а, тIера коч-хеча а схьадаккха хIокху велла Iуьллучу Хожин.

- Со ваьхьар вац, ас боккхур бац цуьнан корта а, я цунна тIера коч-хеча а, ваьхьар вац со, - бохуш, инзарваьлла хьевзина эла Тепсаркъя.

- Схьабаккха цуьнан корта, хIумма а хир дац хьуна, иза-м велла Iуьллужай, схьа ца баьккхича бер бац иза. Со динара охьа воьссича, юха тIехаалур воцуш, чов хилла суна, - аьлла Жоьра-Бабин Жонсаркъяс. Эла Тепсаркъя хIуьу а хилча а ца тигна велла Iуьллучу Iаьржачу-Хожин корта а, ез-дарин коч-хеча а схьадаккха.

Динара охьа а воьссина, хьовззийна корта а, ез-дарин коч-хеча а Хожина тIера схьадаьккхина Жоьра-Бабин Жонсаркъяс. Уьш шен таьлсаш чу дехкина ваьлча, юха шен дина ца валалуш висна иза.

- ХIа-хIа, эла Тепсаркъя, - аьлла цо тIаккха шена тешнабехк дагахь болуш волчу ямартчу накьосте, - Жоьра-Бабин Жонсаркъя вехка а вихкина дохьу ас, алий, хIара ез-дарин кучамашший, хечешший, говрийн ремий вайша ший а тIехьийзаш волчу йоле дIалолахь. TIаккха хIара кхо корта сан нене дIалолахь, со цIа вогIур воцуш вуйла дIа а хайиталахь...

Циггара, Жоьра-Бабин Жонсаркъя вита а витна, цIа вахана эла Тепсаркъя. Жоьра-Бабин Жонсаркъя вехка а вихкина вогIу ша аьлла, ез-дарин бедарш а, говрийн рема а йоле дIаелла, ткъа кхаа Хожийн кортош Жоьра-Бабин Жонсаркъян нене дIаделла.

- ХIумма а дац - шен а, шен ден а чIир-х лехний цо, - бохуш, кортош охьа а дехкина, уьш дIай-схьа а керчош, сакъераделла Iаш хилла Жонсаркъя вина нана.

ХIорш тIехьийзаш хиллачу элан йоьлан са кхиьна, эла Тепсаркъяс Жоьра-Бабин Жонсаркъя вихкина цахиларх. Шен говр-ворда а йоьжна, араьлла цхьана дуьнен тIехула дIайоьдуш, велла Iуьллучу Жоьра-Бабин Жонсаркъяна тIекхаьчна иза.

TIаккха, сов дукха цунна йилхина бIаьргаш а кхоьлина, лаьтташ говр а хилла Жонсаркъян.

Жоьра-Бабин Жонсаркъяна юххе охьа а хиьна, сов дукха елхарна ший бIаьрг а баьлла йисина йол а, цуьнан балина сов дукха елхарна йоьлан говр а.

Цу хенахь мичара долу ца хууш, йоьлан куча-кара "зов" аьлла, чудоьжна цхьа кIайн ши шай. Иза шен кучара охьаэга доьлла ахча ду моьттуш - даватIа хьа, кучара ахча охьаэга а доьлла-кх сан, аьлла, куьг хьаькхна схьа а эцна, иза буйна а доьллина, охьахиьна йол.

Цхьа хан яьллачу хенахь шен лешачу бIаьргех хьала хьаькхна цо куьйгаш, ши шай буйнахь а долуш. TIккха бIаьргаш шаьш ма-дарра хилла.

ГIаьттина дIа тIеяхана, Жоьра-Бабин Жонсаркъяна а хьаькхна цо кIайн ши шай.

- Ма дукха Iиллина со вижна, - аьлла, ирахIоьттина Жоьра-Бабин Жонсаркъя. TIаккха шинне а говрийн бIаьргех а хьаькхна цара кIайн ши шай - уьш а, бIаьргаш то а белла,

длахиттина.

Члогла даккхийдеш, мар-мара лилхина йол а, Жюбра-Бабии Жонсаркба а. Йол а эсна цла а вахана, цунах шена зуда а йина, ваха хийна Жюбра-Бабин Жонсаркба. Хинца а дехаш ду боху клантгий, йоллий, Жюбра-Бабий.

Дийнатех лаьцна туьйранаи

1. ЛУЛАХОЙ

Цхьана лулахь деш хилла чай, борзий, цхьогаллий - цхьана, шинарий, цициггий, нлаьний - цхьана. Цхьана дийнахь нлаьна яа дагадеана долу цхьогало аьлла чане: Вайн лулахой хьошалгla а кхайкхина, ахьий, барзой шинар даа деза, ткьа суна-м нлаьна а тоьур ю. Цутле оцу "цициг" боху хлумне а хьовсур вай (чанний, барзаний, цхьогалний цкьа а цициг гина ца хилла).

Дахана цхьогал лулахой хьошалгla кхайкха.

- Шинар, во-о шинар! - аьлла кхайкхина цхьогал.

- Мила ву кхойкхург, мила ву кхойкхург?! Йовханиг яа ца дуьту аша, шийланиг йохьян ца дуьту аша. Мила ву кхойкхург? - бохуш, аьрру агlor ворхlaза йолу топча а йолуш, арадаьлла шинар.

- И-м со дара, - аьлла цхьогало. Шуьга хьошалгla кхайкха деана.

Ой, хьо дара и, цхьогал, ма латта арахь, схьа чу дола. Тхо-м, цицго талла даханчохь лаьцна долу дерстина даттla доллу цхьогал а дийна дохку. - аьлла шинаро.

- Ой, цхьогал а дуу аша? - аьлла цецдаьлла цхьогал.

- Вай делара, даа а-м ца кардо, - аьлла жоп делла шинаро. Кхераделла, дедда цla дахана цхьогал.

- Кхайкхиний ахь? - хаьттина чано.

- Кхайкха-м кхайкхира, делахь а, цара цхьогал даа шайш аьлча, со даарна а кхераделла, цla деар-кх.

- И хлумн къамел ду? - аьлла чано. - Ялол, борз, хьо гlor цаьрга кхайкха, борза-х юуш хир баций уьш.

Еана схьакхаьчна борз:

- Шинар, во-о шинар! - аьлла мохь тоьхна цо. Цхьа а вист ца хилла. Юха а тоьхна барзо мохь, цхьа вист ца хилла. Кхозлагla мохь тоьхча:

- Мила ву кхойкхург, мила ву кхойкхург?! Шийланиг йохьян ца дуьту аш, йовханиг яа ца дуьту аш, мила ву кхойкхург?! - бохуш, мохь а бетташ, аьрру агlor оьллина ворхlaза йолу тапча а йолуш, арадаьлла шинар.

- И-м со яра, - аьлла барзо. - Чано шуьга хьошалгla кхайкха яийтина.

- Ой, хьо яра и? Схьа чу йола, тхо нисса хлума юуш дохкура. Тахана цициг талла дахча, цо ерстина яттla йоллу борз а йийна, и юуш дохку тхо-м. Схьайола чу, - аьлла шинаро.

- Ватта, сан дела! Борз а юу аша? - аьлла, цецьяьлла борз.

Яар-м ма дийца ахь, яа а-м ца карайо, - жоп делла шинаро.

Там бара кхара со а яа аьлла, кхераелла, едда цla яхана борз. Цla кхачча, дерриге чане дладийцина барзо, кхераелла гарранехь эга а еш.

- Со гlor ю цига-м, - аьлла тlaьххьара чано. - Ча-х юург хир ма яц цара.

Еана схьакхаьчна ча:

- Шинар, во-о шинар! - аьлла мохь тоьхна чано. Цхьа а вист ца хилла. Шолгla а мохь тоьхна чано. Юха а цхьа а вист ца хилла. Кхозлаха мохь тоьхча:

- Мила ву кхойкхург, мила ву кхойкхург?! Шийланиг йохьян ца дуьту аша, йовханиг яа ца дуьту аш, мила ву кхойкхург?! - бохуш, мохь а бетташ, арадаьлла шинар, хаьнтle оьллина ворхlaза йолу тапча а йолуш.

- Со яра и-м, шуьга тахана тхайга хьошалгla кхайкха еана, - аьлла чано.

- Ой, хьо яра и ча? Марша а йоглийла. Схьяяло чу, ма латта арахь, - аьлла шинаро.
- Х1ан-х1а, чу еана 1ан 1иш яц сан, шу хьошалг1а дог1у я ца дог1у хатта еана яра со, - аьлла чано.

- Делахь жимма собар делахь, чу а дахана цициге хатта деза сан, и реза хилахь, дог1ур ду тхо. Тахана талла даханчохь, цхьа нисъелла ча керара а яьлла, ч1ог1а дера 1аш ду иза, - аьлла шинаро.

- Ой, ча а юу аша? - аьлла, цецьяьлла ча.

- Яа а-м ца карайо, - аьлла шинаро. "Деладухьа, х1инца со кхераелла едда д1аг1ахь, кхеран жоппе ла а ца дуг1уш, бухарчу барзах, цхьогалх а ду-кх эхь", - аьлла сецна ча, шинар арадаллалц, ша ч1ог1а кхоьрушшехь.

Чохь шинаро х1ара кьамел дина шен накьосташка:

- Х1инца кхозлаха а кхайкха баьхкина вайн лулахой вайга хьошалха. Цхьа ямартло ян г1ерттий техьа уьш, - бохуш шек-м ду со. Делахь а, вай шайх кхоьрий хаахь, уьш гуттар майра бевр бу. Аса, оха ча юу аьлча а, д1а ца яхана, жоппе хьоьжуш лаьтта иза. Х1инца вай хьошалха ца дог1у алахь, чана хуур ду вай биттинаш аьшпаш буйла а, вай шайх кхоьрийла а. Цундела, хирг хир, вай хьошалха даха деза.

- Ахь бакь боху, тхо реза ду ахьа бохучунна, - аьлла т1етайна цицигий, н1аьний.

Шинаро ара а даьлла, сарахь д1адог1ур ду шаьш аьлла, жоп делла. Ч1ог1а кхераелла ц1а яхана ча.

Ц1ахь х1ара кьамел дина цо шен шина накьостага:

- Вайн лулахой тахана сарахь вайга хьошалха бахка реза хилла. Амма цициг бохург ч1ог1а кхераме экха ду моьттуш ю со. И меца хилахь, вай даа а мега цо. Цундела царна шортта юург а йиллина, вай д1аловчкьа деза. Х1ун хаьа, дуьзина даьлча, и к1ад а делла, цо вайна геч а дина, вай ца доий а.

- Бакьахь хир ду, - аьлла т1етайна борзий, цхьогаллий.

Сарахь шинарна уьйт1ахь г1одмийн ц1ов а биллина, н1аьнана шортта хьаьжк1аш а тесина, цицигана боккха ка бен а бийна, кхехка а бина, охьабиллина шаьш д1алечкьина х1орш. Борз г1одмашна юккье лечкьина, цхьогал учин тхевнах боллу хьостам бага а лаьцна, чукхозаделла, ц1ока ю моттийта ша, ча уьйт1ахь боллучу кхуора т1е яьлла.

Урам новкьа "г1овг1анца" схьабог1уш хилла "хьеший". Леккха корта а айбина, шен дех а, ворх1и дех а дисина герз а оьллина дог1уш шинар хилла. Ц1ога хьовздой, цуьнан букьт1а эькхий: "Маьу, маьу" - олуш, юха ц1ога хьовздой охьа эькхий: "Мила ву майра сох лата?!" - олуш, дог1уш цициг хилла. Шинарна хьалха а яьлла "1уь1арий-1уь-уь-1" бохуш йог1уш н1аьна хилла.

Баьхкина схьакхьаьчна уьш. Уьт1ахь а, чохь а цхьа а ца карийна, шинар г1ад даа х1оьттина, н1аьна хьаьаш яа х1оьттина. Ткьа цициг, д1ахьаьжина уьстаг1 а гина, шен сутар хиларца, меца а хилла, геннара дедда т1екхетта, м1араш хьоькхуш ка етташ, "хур-т1ур" деш жижиг чухьерчо х1оьттина. Цунна гена боцу такхора юккьехь йоллу борз, кхо еш йолу г1овг1а а хезина, цуьнга хьажа дагахь, жимма г1ад д1а-схьа а хилина, меран буьхьиг араьадина.

Такхоран юккьех1 жимма г1овг1а а хезна, дахка бу моьттуш, "маьу" аьлла дедда такхорана т1екхетта цициг. "Ша дууш долу жижиг а ца тоьана, со яа дог1у-кх х1ара", аьлла кхераелла борз, г1одмашна юккьера д1аиккхина. Д1аиккхиначу барзах кхераделла цициг, учахь кхозуш ериг ц1ока ю моьттуш, цхьогална т1ехула хьалахьаьдда. "Х1инца, борз лаца а ца елла, со даа дог1у-кх х1ара", аьлла кхераделла цхьогал, охьакхоссаделла барзана т1аьххье д1аиккхина. Ц1ока гуш лаьтташехь, "ден а елла", цхьогал а хилла д1аедча, кхераделла цициг уьйт1арчу кхорана т1ехула хьалахьаьдда. "Х1инца борзий, цхьогаллий шег а ца лацалой хиьчи, со лаца дог1у-кх х1ара" аьлла кхераелла ча, кхора т1ера чу а йоьжна, дог иккхина елла.

Цу дуьйнд1а, адамашна юкьара д1а а евлла, акха а евлла, хьуьнхяхь 1аш ю борзий, чай. цхьогаллий.

Туйра чекхдели,
Ладобгначунна - моз лайг,
Ца добгначунна - дуйрийн лайг!

2. БОРЗ

Цхьа борз хилла гуттар юучух юьзна. Кураяьллачу барзана хьаьжа цла яха еза ша аьлла дагадеана. Тлаккха коьллаш юккье а яьлла, коьртах яраш а хьарчийна, хьаьжа цла яха новкьа яьлла иза.

Оьхаш, генна а яьлла йоьдаш хилла борз. Йоьда-йоьдуш вирана тлекхьаьчна иза.

Кхераделла вир длаиккхина.

Вир, хьо дла ма лелха, хьо схьа ма лелха, со дикачу новкьа араяьлла. Со хьаьжа цла яха араяьлла, сох кхерам бац хьуна, аьлла барзо. Цо и аьлча, шен метта яжа длахлоьттина вир.

Тлаккха йоьда-йоьдуш тарана тлекхьаьчна хьаьжа цла йоьдуш йолу борз. Барзах кхера а белла, ту длаиккхина. Юьзана ша хлун дийр ду а ца хууш йолчу барзо аьлла:

- Хьо дла а ма лелха, ту, схьа а ма лелха, ту, со дикачу новкьа араяьлла хьуна, аса хлумма а дийр дац хьуна, сох ма кхера.

Ту бажа длахлоьттина, цо и аьлча.

Тлаккха длайоьдаш йолу борз говрана тлекхьаьчна. Хьалха вир а, ту а санна, кхера а елла, длаиккхина говр. Амма барзо сацийна иза:

- Хьо дла а ма лелха, говр, хьо схьа а ма лелха, говр, сох кхерам бац хьуна, со дикачу новкьа араяьлла, со-м хьаьжа цла йоьдаш яй, - аьлла.

Говр яжа длахлоьттина.

Йоьда-йоьдуш гена яьлча, борз мац а елла, глел а елла, ша ара беккхинчу некаяна дохкохьяьлла. Цунна дагадеана, юха а йирзина, шен коьртах йохку яраш дла а кхисина, вир а, ту а, говр а яа. Цо ша-шега аьлла: "Суна хлун хьашт ду хьаьжа цла яха. Цулла а сайна говран жижиг, теран жижиг, виран жижиг а дууш лаьн яй со".

Эццигахь юха а йирзина, цлехьа йолаелла борз. Схьайоглуш говрана тлекхьаьчна иза.

Говро барзе аьлла:

- Хьуо хьаьжа цла йоьду ца бахара ахьа, хьуо дикачу новкьа йоьду ца бахара ахьа?

- Со дера йоглу дохко а яьлла. Сайна виран жижиг, теран жижиг, говран жижиг дууш лен яй со, - аьлла барзо.

- Делахь дика ду хлета, - аьлла говро, - хьо ялалца а, хьо елча а яал хир ю-кха со хьуна, айхьа со яалай, сан когах боллу хьостам схьабаккхяхь, сагатдо сан цо.

Уллий а яхана, барзо ког схьалаьцна:

- Муьлха ког бу хьан иза? - аьлла. Борз улли йоглушехь, коьртах мийра тоьхна, говро кхоьссина длаяхийтина иза.

Шена чу са даллалц йоьжна а лиллина, хьала а глаьттина, юха а новкаяьлла борз.

Йоьдуш тарана тлекаьчна иза. Юха йоглу борз а гина, таро аьлла:

- Хьо юха ма йоглу, борз, хьуо дикачу новкьа яха араяьлла ца бахара ахьа?

- Со-м дохкояьлла, сайна теран жижиг, виран жижиг а дууш лай яй со, оцу дуьнен тле йоьдачул, - аьлла барзо.

- Делахь дика ду хлета, со хьуна ялалц баьал а, елча баьал а хир бу, хьалха сан маан чохь боллуш болу нлаьна схьабаккхяхь, - аьлла, дехар дина таро.

- Хьагайтал, мичахь бу и? - аьлла, улле еана борз. Иза хьалхайоллушехь коьртах маляш тоьхна лункар хлотийна иза таро.

Ша метта еача, меллаша хьала а глаьттина, юха новкьа яьлла борз. Йоьдуш, вирана тлекхьаьчна иза. Виро аьлла:

- Хьо юха ма йоглу, борз, хьуо хьаьжа цла яха яьлла ца бахара ахьа, хьуо дикачу новкьа йоьдуш ю ца бахара ахьа?

- Со-м дохко ялла юха ма йоглу, цуллий а сайна виран жижиг а дууш лаан яй со, - аялла барзо.

- Деллахь дика ду, со хуна яллалц а, елча а ябал хир ю хуна. Цкба хьалха хьалларчу барза тле а ялла, пихмоллин илли алийтахь соьга, - дехар дина вирос. Шега тлехьа я хьалха яла ца аларна хлума а шек ца яллачу барзо бакьо елла:

- Алахь, деллахь илли а.

Тлаккха барз тле а ялла, вирос мохь хьакхна:

- Н-на-на-на-на, - аялла.

И мохь хезна нахана. "Ва-а, варраш дойу вай", - аялла, орца а даьлла, наха шайн вирос дладигна, ткба барзана баьхьанаш, белаш, гложмаш йиттина, эхкхийна.

Тлаккха цара ша эхкхийча, хуьнах а яхана, цхьана дуькьачу линчу охьа а хийна, йилхина борз:

- Ахлий, ахлий, со хьабжан цла яха хьабжа вацарий, со говран хьастам хьабаккха пхьар а вацарий, теран маан чуьра нлаьна хьабаккха лор а вацарий, пихмоллин иллига ладегла замо а вацарий, - ахлий, ахлий, - аялла, кхин а глар айина хуьнан чохь барзо. Царна галдий-булдий, вайна клайн божжий, мозан лайггий.

3. ЭМКАЛ

Цхьана гуьйренан дийнахь ижу лаха арадевлла хилла хуьнан акхарой: чай, борзий, цхьогаллий. Кхин пхьор карадарх долу дог а диллина, хин йистерчу гу тле а хевшина, гледделла лачу кхарна ежаш йоглу эмкал тлехьачна.

- Ахь хлун до, эмкал?

- Борз санна тледоглуш ла а ду, луо диллале бохуш яжа глertaш ма йоллура со-м, - аялла эмкало.

- Иштта лелаш ду-кх тхо а. Цхьана кхета деза вай, - аялла акхароша.

- Суна цхьа хлума хетара, шу реза деллахь, - аялла хилла долчу цхьогало.

- Хлун хетара хуна? - аялча, цхьогало жоп делла:

- Вайна яа хлума каро а ца йоллу, хлара ла хала хлума а ю. Блаьстена юьххьехь со дендер аш. Де а дей, со даа кхааммо а, - аялла.

- Цунна дагадеанчух кхеттачу барзо аялла:

- Хьох-м яа хлума хир яцара: хьо жима ду. Со юьйр ю вай. Ас хала а доккху ла. Со деньер аша блаьста яьлча.

- Хьо а яа хлума хир яц, - аялла чано. - Хьо а ю жима. Со юьйр ю вай. Ахьчул а хала доккху ла ас. Со деньер аша блаьста, цо аьлча:

- Ла-а, ловх!.. - аялла эмкало. - Ла хала хлума ю. Аша массарчул а хала доккху ла ас. Со деньер аш, блаьста яьлча. Со массарел йоккха а ю. Со юьйр ю вай.

Цу тлехь барт а тайна, эмкал йийна. Цуьнан чуоко йила яхийтина чано борз а, цхьогал а.

Чуоко юьлуш лаш, лонжаре а хьабжна, цергах хи тесна мецачу барзана.

- Ма чомахь хлума ю-кх хлара! - аялла цо.

- Яа вайша и? - аялла цхьогало.

- Ча мегар яц. Дов дийр ду цо вайшинна.

- Чена-м хуург а дацара и... Нагахь цо и клажмехала даккхяхь, соьга хьожур хьо. Ас жоп лур ду цунна, - аялла цхьогало.

Лонжар диьна шиммо а.

Цланйина, йилина чуоко дласа а кегийна:

- Кху юкьара лонжар мича дахана? - буьрса хьаттина чано.

Иккхина цхьогале хьабжна борз.

- Цо хлун до, ша лонжар а диьна, соьга хьобжуш? - аялла цхьогало.

Ча барзана тлейирзина, борз яда иккхина, ча цунна тлаьхьа яхьелла - "тлап" аялла яйна

ший а, хьюнах а яхана.

Цигта д1агохаделлачу цхьогало цхьана 1уьрга кхехьна эмкалан жижиг а, чуоко а, ког-корта а, ц1ока а - ша йоллу х1ума.

Уьш д1а а лачкыйна, г1елделлачу суьртахь хийна 1аш хилла цхьогал.

Барзана т1аьхьа идда, х1отта а х1обттина, схьакхьачначу чано хьаттина:

- Эмкалах х1ун хили?

- Х1инца дуьйна а со кьюьйсусш вовшах летачу аша денийир яц со б1аьста яьлча, - аьлла, г1еттина, яьлла д1аяха-кх, - аьлла цхьогало.

Бетах мотт а хьаькхна, ча д1аяхана, цхьогало, 1уьрга а доьлла, б1аьсте яьллалц эмкал йиьна.

4. Х1ИЛЛАНЕ ЦХЬОГАЛ

Цхьана заманчохь мацалла х1ун дийр ду а ца хууш дисина цхьогал.

Лелаш цунна дагадеьна, дера деза ша нелаца гергарло таса, аьлла. Нал 1еха а йина, жимма хан а ялийтина, юур ма ю ша, аьлла ойла йина, цхьогал нал йолчу дахана.

- Дера, нал, х1инца юучуьнца хала а ду, вайшиь цхьаьний хьажа деза кхача лаха, хьо реза елахь? - аьлла цхьогала.

Цхьогал х1иллане ду, кхуьнца доттаг1алла тасар зене а дац, аьлла дагадеанчу нело:

- Иза бакь ду. Цхьаний лаха реза ю ша кхача! - аьлла.

Иштта и барт а бина, цхьаьний шаьшинна кхача а лохуш, йолаелла наллий, цхьогаллий.

Лелаш, хан яьлча, цкьа цхьогало аьлла неле:

- Вайшиь иштта леларх дика кхача ца нисло вайшиина. Дера еза вайшиь юьрта а яхана, цигахь котам-к1орни керадог1ийла хьажа.

Д1айоьдуш и шиь нисьелла уьшал т1е.

- Кху ишалх дихьа далалуррий техьа вайша, - аьлла нело.

- Ас баькх-баьккхинчула ког а боккхуш схьайола, - хьехардина х1иллане цхьогало, х1ара х1окху чохь а йиситина, юур ю ша бохуш йолу.

Цхьогало баьккхинчу ког а боккхуш, йог1уш йолу нал, цхьаьна меттахь чуйоьжна.

- Х1инца-м кара еара хьо, - аьлла, т1ехьа а даьлла, цхьогал нал яа доладелла.

Х1ара ша яа долла аьлла дагадеанчу нело аьлла:

- Цхьогал, хьо со яа доллий хиира суна. Цкьа со яа хьо йолаялале суна хьо гайта хьалха долахьа.

Цхьогал хьалха а даийтина, цунна к1омсар тухур ю ша аьлла, дагадеана цунна. И хиинчу х1илланечу цхьогало аьлла:

- Делахь, нал, хьалха дола ма алахь соьга. Кхузахь доллушехь эхь хеташ доллу хьуна со.

5. СУТАРАЛЛА

Гур хилла боьг1на, т1е дум а биллина. Цунна ша улло а дижина дуьме а хьоьжуш, 1аш хилла цхьогал, ша цунна т1екхевдича, схьалоцур ду-кх ша бохуш. Т1аккха цунна т1ееана борз. Х1ара иштта 1аш а гина, цецьяьлла иза:

- Хьо дуьме а хьоьжуш ма 1а, ва цхьогал?

- Марха ду сан, аьлла цхьогало, - суьйре т1еяре хьоьжу со.

Т1аккха т1екхетта борз дум схьаэца дагахь. Дуьмах д1ахьакхалушшехь, гуро схьалаьцна борз. Кхоссабелла сехьабаьлла дум. Цхьогало д1акхьаьллина иза. Барзо хьаттина цуьнга:

- Ахьа хьайн марха ду ца бохура, ва цхьогал, - аьлла.

- Аса даьсти-кх иза, - аьлла цхьогало.

- Ва цхьогал, аса маца достур-те и марха? - хаьттина барзо.
- Гуран да схьа ма кхаьччинехь достур ду-кх ахьа а, - аьлла, дладахана цхьогал.

6.МОХАНА АЬЛЛА БАРКАЛЛА

Цкъа мацах лаьтта бухахь ла а даьккхина, бляьсте тлееача, зинтаг шен бенчуьра ара дала гюьртина, амма цуьнан бен тлоьхула беьцхелиг хилла дижина луьллуш. Цо цуьнга аьлла:

- Дладала сан бен тлера, схьабеллийта соьга иза, бан безаш дуккха а болх бу сан.

Ткъа беьцхелиг меттах ца даьлла. Тлаккха зинтаг газа йолчу дахана.

- Во, газа-гуьзиг, бляьсте тлееана, сайн бен схьабелла со гюьртича, цу тлехула дижина беьцхелиг ду, и длакхалла яглахьара хьо.

- Эх1, цига йоглучул сайна сийна буц а юуш, шийла шовда а муьйлуш, 1ийча тоьла суна.

- Хьо кхалла-м ас борз йоуьйтур ю хьуна.

Во, борз - аьлла мохь тоьхна зинтаго, - сан бен тлехула дижина беьцхелиг ду, дладала аьлча а, дладолуш а дац, и длакхалла газа а ца йоглу, газа кхалла яглахьара хьо.

- Цига йоглучул сайна берстина думеш долу уьстаг1ий дууш 1ен яй со.

- Хьоьх лата-м ас жан-жляьлеш дохкуьйтур ма ду.

- Во, жан-жляьлеш, - аьлла мохь тоьхна зингато, - бен тлехула дижина луьллу беьцхелиг дла ца долу, беьцхелиг кхалла газа ца йоглу, газа кхалла борз ца йоглу, барзах лата дуьйлийша. Тлаккха жоп делла жен-жляьлеша:

- Цига доглучул тхайн луьно тесна даьлахк а цлубьеш, цо аьлларг деш 1ен дай тхо, ца доглу тхо барзах лата.

- Шуна глаж етта-м ас жалу воуьйтур ву.

- Во, жалу, бен тлехула дижина луьллу беьцхелиг дла ца долу, беьцхелиг длакхалла газа ца йоглу, газа кхалла борз ца йоглу, барзах лиаа жляьлеш ца доглу, царна глаж етта волахь.

- Цига воглучул сан дечиг-пондар мерзах плелг тосуш, тляьхьа глийла узум балош 1ер гюли хета суна.

- Х1ан пондаран мерз хадом ас дахка боийтар бу хьуна.

- Во, дахк, сан бен тлехула дижина беьцхелиг дла ца долу, и длакхалла газа а ца йоглу, газа кхалла борз ца йоглу, барзах лата жляьлеш а ца даьхки, жляьлешна глаж етта жалу а ца воглу, жалунан пондарн мерз хадом болахь, - аьлла, дехар дина зинтаго дахке, амма дахка реза ца хуьлу, цо олу:

- Эх1, цига боглучул хлокху луьргара оцу луьрга а эькхаш, 1ен бай со.

Оьглаз а дахана, зинтаго аьлла:

- Хьо кхалла-м ас цигиг доуьйтар дуй-ца.

Мохь тоьхна цигиге:

- Во, цигиг, бен тлехула дижина долу беьцхелиг дла ца долу, беьцхелиг кхалла газа а ца йоглу, газа кхалла борз ца еа суна, барзах лата жляьлеш а ца даьхки, жляьлешна глаж етта жалу а ца веа, жалунан пондаран мерз хадом дахка ца боглу, суна и длакхалла долахь.

- Цига доглучул сайн ненан меса-бедарш тлехь луьллур дай со.

- Хьан ненан меса-бедарш йовдо, ас мох боийтар бу хьуна. Во, мох, хьо болахь орцах, цхьа беьцхелиг ду сан бен тлехула дижина, дладолуш доцуш, и длакхалла аьлча газа ца йоглу, газа кхалла йолахь аьлча, борз ца йоглу, барзах лата дуьйлийша аьлча, жляьлеш ца доглу, жляьлешна глаж етта волахь аьлла, дехар дича, жалу а ца веа суна. Тлаккха жалун пондаран мерз хадом дахка а ца беа, дахка кхалла цигиг а ца доглу, цигган ненан мес-бедарш йовдо болахь.

Жоп делла тлаккха мохо:

- Собарделахъ, хъаша новкъа а ваьккхина, ламазана корта а тоьхна, со дла богла хъуна, - аьлла.

Хъаькхира мох шок тухуш, гира цицигана боглу мох, дла хъаьдира иза дахка кхалла, гира дахкана доглу цициг, дла хъаьдира иза жалунан пондаран мерз хадон, оглаз вахана жлаьлешна глаж етта вахара жалу. И воглу гина жлалеш барзах лата хъаьдара, борз газа кхалла яхар, газа бецхелиг кхалла яхара, бецхелиг лестира, дуьхьало ян глаьртина, газано и чехка длакхаьллира.

Бен марша белира, массо а юха бирзира, зинтаг шен бен гонаха хъаьвзира. Иза хлинца а мохана баркалла бохуш лаш ду.

7. ТЕШНАБЕХК

Едда йоглуш хилла меца борз. Цхъана а меттахъ юург ца карош схъайоглуш йолчу цунна хъуна юккъехула болчу новкъа варда длаяхана лар гина. Цу лораца гена ялалеш юучу хлуманан хьожа кхетта цунна. Барзана карийра йоккха горга сискал. И длакхалла цо бага глаттошехъ, мохъ хезна цунна.

- Ваша, ларлолахъ, - аьлла. Дла хъаьжча, цунна гина тледедда доглу цхьогал.

- Хлун боху ахъа, йиша? - хъаттина барзо.

- Цу сискалх дловш тоьхна хила мега. Хьо ларьян бохура аса-м.

Ойла йина барзо.

- Ткъа аса хлун дан деза кхунна?

- Хаац, - аьлла жоп делла цхьогало, - сайн вешина бохам ца хилийта, и яа а йиина, яла а реза ю-кх со, хьо реза елахъ.

Барзо жоп делла:

- Дика ду, длаяа.

Цхьогало йиина дийнна сискал. Ехха лийна борз, цхьогална хлун хуьлу хьоьжуш. Амма цунна хлумма а ца хилла.

Иштта борз лейина цхьогало, шена сискал а йиина.

8. КХО ГАЗА-ГУЪЗИГ

Кхо газа-гуъзиг яхана хилла ломал дехъа, яжа-кажа. Цхъа гай дерг, ша юьзина яьлчи, ши гай долчуьнга аьлла: хьо длайоглий, ша юьзна.

Вукхо жоп делла:

- Хъан цхъа гай дузарх сан шиъ ца дуьзина, длаяло, со тлаьхъакхуьур ю хъуна.

Цхъа ге дерг, длайобдуш, тел дехъа яла езаш хилла. Цу тлайна теле хлара кхочуш тел клелара схъа а яьлла, борз дуьхьал яьлла кхунна.

- Хьо стенгара йоглу, ва газа-гуъзиг?

- Ломал дехъара яжа-кажа яханачара йоглу.

- Хъан коьртахъ ерг хлун ю?

- Мала-тлоьлгаш ю.

- Хъан кочахъ ерг хлун ю?

- Муьсил-мехий ду.

- Хлан синпха хлунда беттало?

- Хьоьх кхоьруш беттало.

Барзо и длакхаьллина. Юха а шен метта длаlechкьина борз. Ши гай долчо ша юьзна яьлча, кхо гай долчуьнга хъаттина:

- Хьо длайоглий?

- Вукхо жоп делла:

- Хъан ши гай дузарх, сан кхоъ ца дуьзина, длаяло, со тлаьхъакхуьур ю хъуна.

Ши гайдерг новкъа яьлла цлаяха.

Т1ай т1е кхаьчча, вукхунна санна борз дуьхьала а яьлла, и д1акхаьल्लीна.

Кхано кхо гай дерг ц1а йог1уш, цунна дуьхьала а яьлла борз. Цо хаттарш дина кхуьнга:

- Хьо стенгара йог1у, ва газа-гуьзиг?

- Яжа-кажа яхана йог1у.

- Хьан коьртах ерг х1ун ю?

- Хьуна литта яхьаш ма1а-т1облгаш ю.

- Хьан кочахь ерш х1ун ю?

- Хьуна литта дахьаш муьсил-мехий ду.

- Хьан синпха х1унда беттало?

- Хьох лата дог хилла беттало.

Чухьаьдда цо берзан гех ма1аш тоьхна и дат1а а дина, шен ши накьост парг1атъяьккхина.

Борз хи чу а тесна, хьонг-т1онг, сан ши накьост бохуш, д1аяхана газа-гуьзигаш.

9. ЦХЬОГАЛЛИЙ, КЪИГГИЙ

Цхьана хьуьнхахь дехаш-1аш хилла цхьогаллий, кьиггий. Цу шинан а кхоккха к1орни хилла кхобуш. Иштта цхьаний х1ара шиь 1аш к1орнешна яах1ума ян яхана кьиг.

Кьиг кьайлаяьллачул т1аьхьа цхьогална цуьнан к1орни яа дагадеана. "Цунна хуур а дац хьан йиьна", - аьлла, цхьа к1орни йиьна цхьогало.

Кхано ц1аеьначу кьийго хаьттина цхьогале: шен к1орни яьхьна. И хьан яьхьна хаьий хьуна?

Шена-м ца хаьа аьлла цхьогало. Ша кхузахь мел ду, цхьа а х1ума ца еара кхуза.

Шолг1ачу дийнахь а яхана кьиг ижунна. Иза гучара кьайла-йоллушехь даханчу цхьогало кхин цхьа к1орни йиьна, беташ та11ош мотт а хьаькхна, шек а доцуш, шен бен юххе охьахиьна.

Шолг1а к1орни а ца карийча, ц1енна карзахьаьлла кьиг.

Х1инца а ца гира хьуна шен к1орни хьан ехьира, хаьттина цо цхьогале.

Шена-м хаац, аьлла цхьогало, и хьан хьур ю. Тахана а ма ца еана кхуза суна хууш х1ума.

Шолг1а а цхьогало иштта аьлча, цунах дегабаам хилла кьийган. "Цо ца йиьча, хьан юур яра уьш, цхьа а х1ума кхуза еана ца хилча?" - аьлла ойла хилла кьийган.

Билггала цо йиьний а хиьна, кхоалг1ачу дийнахь, ша ижонна йобдуш, кьийго цхьогале аьлла:

- Хьо ца дог1у соьца вайна яах1ума ян, цигахь котамаш, бедаш, хьуна яа бег1ийла дукха а х1уманаш ю хьуна, жимма хьайн чож тоьхна дог1ур ду хьо.

Вай д1аяла д1а, ша муха дог1ур ду? Хьо т1ема яьлла г1ур ю, ткьа со муха дан деза?

Доладелла ша-м далур дац цига, аьлла цхьогало.

Делахь, ша хьо шен букь т1е а даьккхина дуьгур ду, - аьлла кьийго.

- Т1аккха-м додог1ур дара со, - аьлла цхьогало.

Иштта шен букь т1е даьккхина цхьогал а эцна йобдуш хилла кьиг. Леккха стигала хьала а яьлла, к1елара д1а а иккхина, цхьогал чудаийтииа кьийго.

Хьийзаш чудог1уш хилла цхьогал, юххе а иккхина, кьийго хаьттина:

- Х1ун ду хьан дагахь, цхьогал? - аьлла.

- Дера, кьиг, сан дагахь-м дукха х1уманаш дара, и яза йисна хьан к1орни а т1аьхьа, - аьлла цхьогало.

Охьадеана цхьогал лаьттах кхетта делла.

Т1аккхола шен к1орни йоккха хиллалц сапарг1ат ижонна ихна кьиг.

10. БОРЗЗИЙ, ДІАММИЙ

Мацъелла, г1елъелла, ижу лъхуш лелаш хилла борз. Лела-аш д1аман бенна хьалха кхаъчна иза. Саца а сецна, лерина хьаъжна борз. Бенан не1 ч1аьг1на карийна. Сема ладоьг1на цо. Д1ам чохь ю-яц хаа. Д1ам чохь хилла. Т1аккха эсала, аз тодан а г1ерташ, чу йистхилла борз:

- Д1ам, хазаниг, чуяйтахьа со.

- Х1э-э, - аьлла д1амано, - йоллу хир яра хьо сан дерстина ц1ент1арш ийзо, сан ч1амара корта бажа.

Борз, дуй а бууш, хьастаелла:

- Хаьддачу* жана т1е кхочийла со, аса хьан дерстина п1ендарш ийзор делахь, чанг1а йоцу топ йожайойла суна, аса хьан ч1амара корта божур белахь!..

Барзо буург боккъала а дуй бу моьттуш, т1ехаьелла д1ам. Меллаша не1 д1айиллина цо. Цхап-аьлла т1екхеттачу барзо лаьцна иза Г1адьяханчу барзо аьлла л1аме:

- Х1инца-м ас ийзор хьаха дара хьан дерстина п1ендарш, х1инца-м ас божур хьаха бара хьан ч1амара корта! Д1амано берзан багахь йоллучохь аьлла т1аккха:

- Борз, яа-м юур яра ахь со. И-м хаьара суна. Бисмилла а алий, цул т1аьхьа "кхаара" а алий, йолаехьа со яа.

Барзо "кхаара" олуш. бага г1аттийна. К1омсаршна юкьара хах-аьлла д1амалъелла д1ам, нарт-аьлла шен бена чу иккхина. Дукха чехка шен бенан не1 т1еч1аьг1на, чуьовлаьеллачу д1амано аьлла барзе:

- Х1ета ма ца ийзий ахьа сан дерстина п1ендарш, х1ета ма ца бежи ахь сан ч1амара корта! Х1уьссик!

- Х1э-э, елла йолийла со, - аьлла барзо, - кхаара а ца олуш, шинара ца аьлла.

Иштта дегабаам хилла, д1аман бенан бертехь д1аса а х1аьвзина, яьлла хьуьнах д1аяхана д1амана тешнабехк бан аьтто ца баьлла борз.

*Тиллачу

Тер-дахаран хьокъехь долу туьйранаш

1. ЭЛАН ЙО1

Цхьана элан кхо йо1 хилла. Хьуьнарш кьевсина цара. Жимах йолчу йо1а, зудчо ца дича, ц1ийнах ц1а ца хуьлу аьлла хилла. Церан кьамел хезаш 1аш хиллачу дас сацам бина, юьртахь уггаре а кьен стаг а лехна, иза маре яла, цуьнан х1уьттарена. Дас кьобалдина захало т1е ца лоцуш, иза юьхь1аьржа х1оттина хилла йо1а.

Ша маре елла волу стаг ц1ин а вина*, шен кьел а ловш, ехаш 1аш хилла и зуда. Цхьана дийнахь х1онце воьдуш кхера к1етахула т1ехволуш волчу кхаа стага мала хи дехна цуьнга. Мала хи а кховдийна:

- Шу стенга доьлхуш ду? - аьлла, хаьттина цо цаьрга.

Шаьш мехе доьлхуш ду аьлла оцу наха.

Зудчо шен майра а вигахьара аша аьлла, дехна цаьрга. Вуьгур ву шаьш аьлла, оцу кхаа стага.

Чу а яхана, зудчо шен ц1ийндега, и вайн к1ета веана кхо бере, урх лаций говрашкара охьа а воссавай, чувалаве, деш мел долчу х1уманна хьалха а хила аьлла.

Шен зудчо ма-хьеххара, шен накьосташца г1иллакх лелош, к1еда-мерза, цхьана х1уманна т1ехь мало ца еш, дечунна т1ехь гуттар а хьалхе йохуш, шаьш арадаьккхина г1уллакх дикка чехк а даьккхина, ц1ехьа бирзина уьш. Бехачу новкьахь ч1ог1а хьогалло хьовзийна, саб1арздина церан. Новкьа схьабог1учу царна цхьана бердаха адам чохьа даладаллал 1уьрг гина. Оцу чу вайх муьлха ваьлча бакьахьа хир дара-теша,

цу чохь адам делахь, мала хи дохьур дара-кха бохуш, ойлаеш накъостий лаьтташехь, кьечу стага, ша хьожур ву цу чохь х1ун ду олий, 1уьрга чу ваьлла хилла. Цу чохь Жоьра-баба карийна цунна. Дехча, цхьа ведар хи делла цо некъахошна. Хи д1а а мелла, ведар юханехьа д1адала ваханчу кьечу стагана цхьа х1ума елла Жоьра-бабас, бехчелга юккье а хьарчийна:
Айхьа а ма яста х1ара х1ума схьа, хьайца болчаьрга а ма ястийта, ц1а а хьой, хьайн зудчуьнга д1ало, - аьлла цо.
Ц1а кхаьчча, зудчуьнга д1аелла цо и х1ума. Схьаяьстича, цу юккьехь кхо жовхар карийна цу шинна.
Кхарах х1ун дан деза шена хаьа хьуна, аьлла зудчо.
Цхьаь д1а а доьхкина, шайна йоккха г1аланаш яйтина цу шимма. Шолг1аниг д1а а доьхкина, г1аланаш чу х1оттон мел оьшу х1ума эцна цара. Кхоалг1а жовхар, куьцана, чу д1аоьллина.
И дерриге а д1анисделла даьлча, зудчо шен дега хабар дахьийтина, кхузткьа бере а валош, ша йолчу сакьера вола аьлла. Шега и тайпа хабар кхаьчча, дукха ца 1аш, да схьакхаьчна, шен нак1остий а балош.
Шен деца веана кхузткьа бере чу а вахийтина, зудчо шен да т1аьхьа сацийна. Ков йистера дуьйна ц1ийн не1ар саг1и т1е кхаччалца дарин туп а яржийна, цу т1ехула чу вигна цо шен да. Кхаа дийнахь, кхаа бусий са а кьийрина, хьеший новкьа бовлучу хенахь оцу зудчо шен да т1аьхьа а сацавой, чуьра дуьйна ков йисте кхаччалц дарин туп а яржайой, цу т1ехула а воккхий, новкьа воккху.
Д1асакъаьсташ, йо1а шен дега аьлла:
- Х1инца хиин хьуна, зудчо дича бен ц1ийнах ц1а ца хуьлийла.

*Ваха хаийна

2. ЯЙ КХАЛХАР

Молнесарта шайн лулахочуьнгара яй беьна хилла, эша а эшна. Яй ша д1ахьуш, чу ялг1у а диллина д1абаьхьна Молнесарта. Лулахочо, цецваьлла:
- Х1ара х1ун ялг1у ду? - аьлла хьаттина. Х1ара-м хьан яйно динера, - аьлла Молнесарта.
Кхин вист а ца хуьлуш, яй а, ялг1у а д1аэцна лулахочо.
Маццах, цхьа хан яьлчи, юха а вахна Молнесарт яй беа. Лулахочо чехка д1абелла цуьнга яй.
Яй д1а ца хьуш дуккха а хан яьлла Молнесартан. Т1аьхьара а шен яй д1абеха веьна лулахо. Молнесарта аьлла цуьнга:
- Хьажахь, хьобга ала вон хеташ 1ара хьуна ша, хьан яй, вай марша, кхелхина.
- Вай! Хьера-м ца ваьлла хьо, яй кхелхаш мичахь гина хьуна? - аьлла, цецваьлла лулахо.
- Х1унда ца хуьлу иза кхелхаш, ялг1у да а мегий цо, - аьлла Молнесарта.
Ала х1ума а ца хилла, шен яй Молнесартана а битина, ц1авирзина лулахо.

3. ЯМАРТЛО

Цхьана хенахь дехаш-1аш хилла цхьа стаг, зудий. Дика дехаш хилла и шиь, оьшуш х1ума доцуш. Зуда ц1ахь 1аш хилла, майра шен сагатделча, наггахь лулахошка воьдуш, шен са а кьоьрий, чувог1уш а хилла. Цул совнаха, наггахь, шен г1уллакх хилча, базара д1а-са воьдуш а хилла иза.
1аш-вехи-иш шен зудчух шекваьлла иза. Зуда догц1ена йоций-ла-м цунна хьалхехь хууш хилла, амма зуда-м диллина цунна дов деш хилла.
- Хьо валарг, хьо вераг, эхь ца хизта хьуна иштта хиина 1ан, нах ца го хьуна белхаш

беш бохку. Дечке г1ой, дечик мукъана а да. Цо гуттара а и дуьйцуш, диллина схьакхехъна, уьйт1е а юьзна лаьтташ дечик а хилла.

- Даа х1ума де, со кож* еха воьду, - аьлла араваьлла лулахошка вахана майра. Шен вир а кечдина, гарт лаьцна диг ирдина, кет1а а веана, цо зудчуьнга аьлла:

- Схьада айхъа дина даа х1ума, со кечвелла дечке ваха.

- Х1ара селхана хьох йисина сискаллий, дуьра к1алддий-м ю хьуна, и хьуна сов а ю-кха, -аьлла зудчо.

Юучунна т1ехула нахала вала бехк а хетта, дечке вахана и. Корехула и д1авоьдий а хьаьжна, и д1авахнийла хиъча, "Эх1ей, дела ма ва хьо юха" аьлла, цунна т1ехъа сардам а боьллина, шен везаре хаам бан кечъелла зуда.

- Селхана дуьйна корта лозуш ю со, молла волчу йоьду со, - лулахошка а аьлла, яхана иза.

Яхана д1акхаьчча, чохъ карийна цунна молла а, цуьнан къанъелла йолу зуда а. Могаш-парг1ат хаьттиначул т1аьхъа, аьлла цо молле:

- Коьртана жайна-х1айкал даккха хьо виге еана со, - аьлла.

Молла цо дуьйцуцух дика кхетта. Иштта хуьлуш хилла иза майра ц1ера моссазза вели а.

Суьйранна хьевелла-а веана майра ц1а. Хьуьнах цхъа боккха поп а лехна, цунах диг детташ, стаг чу хаьал меттиг а яьккхина, цхъана аг1ор куьг арадиллал 1уьрг а доккхуш, г1уллакх деш хьевелла хилла иза.

Кхуо ц1а деана дечиг а цхъа т1еда гаьннаш хилла. Цу т1ехула зудчо дов дан долийна цунна.

- Деллахъ, зуда, дов ма делахъ, - аьлла майрачо. - Цу хьуьнах цхъа х1ума хууш стаг а карийна, хьевелира со, - аьлла.

- Ой, мила вара иза? - аьлла хаьттина зудчо, ша ден дов диц а делла.

- Вай дечке доьлхучу боккхачу новкъахъ аьрру аг1орхъа болчу попа чу вог1у иза делкъан ламазна. Цигахъ гур вара иза. Деллахъ, ма бакъ х1уманаш дуьйцу цо. Иштта стаг наггахъ хир вац. Ч1епалг-х1ума ца хилча, ца дуьйцу цо, ца дуьйцу аьлча а, ца х1утту цуьнан бакъдерг. Хьо а яха мегир дара хьуна цига-м, хьайна лаахъ.

Шолг1ачу 1уьйранна яха араьлла зуда. Кхечу новкъахула хьалха вахана майра попа чу ваьлла. Еана схьакхаьчна зуда а.

- Деллахъ хьуна х1ума хаа аьлла, еанера со, х1ара ч1епалг дохьуш, - аьлла чу кховдийна цо уьш.

- Х1ума хаа бохуш-м ма ву со, - аьлла волавелла важа дийца. Гуттур дийцина, дийцина, уггар т1аьхъа аьлла:

- Мар ву хьан, хьо и ца везаш ю, везаш кхин стаг а ву хьан, - цо шега аьлча, зудчо аьлла:

- Х1ун дича лийр вара-те и сан мар? - аьлла.

- Шун ши етт бу, - дийца волавелла х1ума хууш верг, - 1аьржаниг, къорзаниг.

Къорзаниг хьан бу. Ши сту а бу хьан. И кхо хьайба, кхечу стагана х1ума ца гойтуш, дааде, лийр ву иза, б1аьрса а дайна.

- Стаг, вайн къорза етт бен беза вай, хьуна кхерам бу боху цо, и ца бехъ, - аьлла, майрачо, ма бейта боххушехъ, бейтина етт зудчо. И етт а бууш, толуш вог1уш хилла майра. Зудче кест-кеста:

- Б1аьрса довш ду-кха сан, - олуш. Т1еххъара а, б1арзвелла ша аьлла, сецна иза, х1умма цагург а хилла.

Х1ара билггал б1арзвелла, ца велла ца хууш, кхуьнан б1аьрган хьалха х1уманаш 1оьхуш хилла зудчо. Шена х1умма а ца гун кеп х1иттош х1ара а хилла.

- Суна оцу лакхахъ маьнга бе, цигахъ вита со, со новкъа ву хьуна а, чуоьхучарна а, - аьлла, шена лакхахъ маьнга а байтина, хьалаваьлла иза.

Т1аккха эвххъаза зудчо шеца 1ан молла валийна.

- Айг1арех ловза деза вайша, - аьлла, ловзадаьлла и шиъ. Кхоно молла хьалахъаьжна

лакхахъ вижинчуьнга.

- Хъайн да велла биссийла хъо айглар! - аьлла, ша хъала волуш шеца эцна йолу гларакх оцу бага тоьхна, мел йолу церг чуюхийтина цо моллин.
Со а вара цигахъ, и хуьлуш дерг а гуш. Хлетахъ дуьйна молла цергаш йоцуш висина.

*Дечиг даккха вобдуш вирана тлеюьллу коьжалгаш йолу нуьйр.

4. ДЕСТЕ

Дехаш-лаш хилла зудий, майрий. Цаьршиннан хилла ши бер. Дукха хан ялале нана елла дисина и шиь. Ша ялале майрчуьнга весет дина зудчо: ша елча, шен неларан мачаш неларан тлаьхъа хъала а охка, царех неца латталц зуда а ма ялае аьлла.

Зуда кхелхиначул тлаьхъа мачаш цо хъалаохка аьллача, хъала а оьхкина, царех неца латталц зуда ялор яц ша бохуш, лаш хилла иза.

Дечге оьхуш, дечиг а кхоьхьуш - тлаккха и дохка а духкуш, бераш кхобуш лаш хилла иза.

Луларчу жерочунна хлара везавелла. Ша йигахъ, бераш дика лелор дара ша бохуш, тлаьхъаьлла иза оцу стагана. Шега дина весет дла а дийцина, дохо йиш яц шен и бохуш, важа реза хуьлуш ца хилла. Кхин дан хлума ца хилла, ши бер долче эха йолаелла зуда, и шиь лехо. Ша шуьшинца дика хир ю, ирах кхозу мачашна ю литтина луьргаш а дахий, царех неца летта, ша йига алийша бохуш, дехарш деш хилла цо. Мачашна луьргаш а даьхна, зуда ялае баха доладелла ши бер. И шиь ленна а ца лийча, мачашка хъаьжна да, царна луьргаш девлла гина цунна. Боккьалла уьш нецаша даьхна моттаделла, дас зуда ялийна.

Дестечунна члогла ца дезаш хилла ши бер. Дукха хан ялале ши бер длакхосса бохуш, да хьийзош хилла цо. Дена берех кьа хеташ хилла. Тлаккха дестечо ша длаглур ю аьлла, ши бер цо дла ца кхоссахъ.

Кхин дан хлума ца хилла, да ши бер эцна хъуьнах ваха новкьа ваьлла, дечке доьлху вай аьлла, бераш а эцна.

Хлара шиь хъуьнхахъ а дитина, ша хлинца шовданан хи а дохьуш, схъавоглу аьлла, цла вахна. Да схъа ца воглуш, берашна са дайна. Бода ма-буьйллине, берзалой угла юьйлаелла. Кхераделла дитта тле а даьлла, буьйса яьккхина шина бери. И шиь охьадоссаре хъоьжуш, лахахъ гульелла берзалой а хилла. Царах охъа досса ца даьхъаш, кхо дей, кхо буьйсий даьккхина цу шимма.

Талла вахана воглу элана хезна цхъанхъа доьлху ши бер. Уьш лехна тлеваханчу элана члогла хаза ши бер гина. Бераш доцуш лаш волу иза, шена уьш карийна члогла воккхавеш, уьш а эцна цла вахана. Бераш хъекъале а, аьлларг деш а дика хъалакхийна паччахъан доьзалехъ.

Кхечу пачхьалкхера эскар тле а летта, доккхачу эскарна хьалха ваьлла, ваша тлам тле а вахана, цунна тлаьхъа сагатдеш лаш хилла цкъа йиша.

Дестечунна хезна хилла хлара шиь дийна ду аьлла. Цо сацам бина и шиь схъа и лехна, хлаллакдан. Цхъаьна дийнахъ дестечо, мах а белла, цхъа стаг ваийтина йол йолче, вешегара ду аьлла, кара кехат а делла. "Эла цлера а валийтий, ша долу жа схъадаладайта, эскар хлаллакхуьлуш ду шен" аьлла яздина хилла кехат тлехъ.

Йишас и бакъ хетта, дерриг жа дладелла-длавахийтина и стаг.

Юха а веана и стаг, эскарна говраш оьшу, говраш ялае, боху шега аьлла.

Йишас, ерриге говраш дла а елла, длавахийтина.

Юха а веана иза, ахча деза аьлла кехат дахъаш. Ахча а делла йола оцу стаге.

Цул тлаьхъа йолана мотт тоха еана десте:

- Бахам хлаллакбеш ю хъан йол, - аьлла цо паччахъе.

И хийначу паччахъо куьйгаш даьхна йол длахецийтина, хъуьнха а йигина. Йоьлхуш

длаоьхуш йолу и йол доккхачу хи тле кхаьчна. Дехьа ца ялалуш, хин йистехь хиьна лаш, йолана наб озийна. Гленах цунна гина цхьа воккха стаг. Цо йоле дийцина дестечо динарг. "Исс ломал дехьа цхьа ши берд бу, шина бердал дехьа цхьа шовда ду. Цу шовданан хи хьакхяхь хьан ши куьг юха шаьш ма-хиллара хир ду" аьлла, длавайна иза. Самаяьлла йол кхин а глайглане а йоьжна, йоьлхуш длаюьдуш хилла шен новкъа.

Мостагланна тлехь толам а баьккхина, цла веана клант. Шен йиша цлахь ца карийча, паччахье хаьттина цо, шен йиша стенга яхана аьлла. Паччахьо ца хаьа, яйна аьлла. И кароза цла воьрзур вац ша аьлла, ара а ваьлла, хьуьнахь длаоьхуш, глел а велла, дитта тле ваьлла, длавижа дагадеана цунна. Дитта тле ваьлча, цунна цхьа клур гина, глийла ирах оьхуш. Цу клуьрана тле вахна клант цхьаьна тоьлина тлекхьячна.

- Чуван мегар дуй? - аьлла, чу вахначу клантана ши куьг доцу шен йиша ца евзина, ткьа йишина и вевзина. Кланта бийцина ша арабаьккхина некь.

Буьйсанна хан яьллачу хенахь кхунна наб кхетта моьттуш, ша-шена къа-бала балхош, глийла елха а йоьлхуш, лаш хилла йиша. Цо дуьйцуриг хаза а хезна, клантана хиьна иза мила ю.

Цуьнга хлума а ца олуш, йишина хи лаха араваьлла клант. Шарахь некь бина, йишина хи дохьуш схьавеана клант. Шен йиша то а йина, десте лаха араваьлла иза.

Шен йиша а, десте а эцна паччахьана тле а вахана, дестечо мел лелийнарг дладийцина цо.

Паччахьо и десте ши куьг а даккхийтина, хьуьнах длахецийтина.

Цул тлаьхьа доккха той дина, дика мел волчу стагаца са а къийрина, ирсе баха хевшина уьш.

5. ГІАН

Дестей, меран кланттий дахана хилла хийисте кла дила. Малхе кла дакъо а диллина, клант юххе а хаййна, цла яхана десте. Ша цла йоьдуш кланте аьлла цо:

- Дла ма вижалахь, бажо кла-хлаллакдийр ду хьуна. Цла а яхана, юха схьакхьяьначу дестечунна клант вижина карийна, кла бажо хлаллакдеш хилла.

Иштта и клант вижна луьллуш карийча, дестечо мийра тоьхна, хьалаэьккхийтина.

- Кла-м шен да велла даахьара, глан гина валлалц вити велара-кх ахь со, - аьлла кланта.

- Шена дийца и глан, - аьлла хьовзийна дестечо клант.

- Десте лойла сан дуьйцур-м делахь, - аьлла, кланта ца дийцина.

Дестечо тлаьхьа тлулгаш детташ, цла лаьллина иза. Клант цла кхаьчча, дас хаьттина:

- Хьо ма сиха веа, - аьлла. Кланта жоп делла:

- Глан гинера суна, и шена ца дийчича, со лаьллина цла ваийти...

Хьайн дада лойла хьан шена дуьйцур дацахь иза аьлла, хьаставелла да.

- Сайн дада лойла сан и дуьйцур делахь, - аьлла, ца дийцина кланта дена а глан.

Дас а эьккхийна клант.

Дуьне мел ду длавоьдучу клантана дуьхьал зла кхетта.

- Хьо хлун деш лела, клант? - хаьттина эло. Кланта дийцина, шена гина глан ца дийчича дестечо а, дас а эьккхина ша аьлла.

Эло дехна, шена дийцахьара ахь аьлла. Цунна а ца дийцина кланта. Оьглаз ваханчу элас и клант бердах кхоссийтина.

Цхьана бердах яьллачу коьллах а тасавелла, висина клант чу ца вужуш. Цхьана дийнахь хи тле еанчу элан йолана гина и клант. Цеьцяьллачу йола хаьттина:

- Хьо хлунда ла куллах тасавелла? - Кланта ша дерг цуьнга дийцина. Цул тлаьхьа йола ша хи тле моьссаза йоьду, клантана бепиг а, жижиг а дахьаш хилла.

Цхьана дийнахь хьеелла яхана иза хи тле.

- Хьо хье хлунда елла? - аьлла, кланта хаьттича, йола дийцина, паччахьо цхьатера ши нлаьна яйитина шен дена тле. Царех йоккханиг а, жиманиг а къастае аьлла. Цунна хлун

дийр ду ца хууш ву шен да.

Шена еана хлума йиъна, кланта аьлла:

- Ыуьйранна яахлума таса ахьа цу шинна нлаьнна. Кьоначо махана дуьхьал а йирзина, юур ю, кьеначо махана букь а тоьхна, юур ю. Тлаккха и шиь кьасталур ю хьога кьенаниг а, кьонаниг а.

Цо ма аллара ши нлаьна кьаста а йина, длаяхьийтина йола.

Цул тлаьхьа паччахьо ши жлаьла даийтина цхьатерра а долуш: кьенаниг, кьонаниг харжа аьлла.

Юха а хьеелла хи тле еана йол.

- Стенна хьеелла хьо? - аьлча, йола дийцина.

- И-м хала доцург ду, схьало ахьа айхьа еана яахлума, - аьлла, хлума а йиина, кланта дийцина:

- Ыуьйранна жлаьлешна яахлума таса. Кьоначу жлаьло, кьеначунна ка а етташ, юур ю.

Цул тлаьхьа паччахьо цхьатерра ши говр ялайитина кьенаниг а, кьонаниг а кьастае аьлла.

Юха а хьеелла еана йол хийисте. Йола дийцина дерриг.

- Иза-м хала доцург дара, схьало ахь яахлума, - аьлла, схьаэцна жижиг а, бепиг а диъна, кланта дийцина.

- Хьайн дега хьайна глан гира ала. Ахь хийисте лаьллича, кьонаниг хийисте бацах ка а етташ глур ю. Ткьа кьенаниг сихха цла яха глертар ю, сихха хлоь баа. Иштта кьастае ахь ши говр.

Тлаккха паччахьо чхьонкар яийтина, хлара кхоссий шен глалин бохь дла а эца, цул пхийтта метр гена а яхийта аьлла.

Юха, гуттара хьеелла, хи тле еана йол.

- Хлун хилла хлинца? - аьлла кланта. Йола дийцина паччахьо аьлларг. И чхьонкар ца кхоссахь ша эла вохор ву аьлла. И муха кхуссур ю ца хууш, массо адам холчохь ду.

- Иза-м халадоцург дара. Схьало ахьа яахлума, - аьлла, схьаэцна бепиг а, жижиг а диъна. - Тоххара ахь бердах кхоссийтина клант хьала а ваьккхина, лахара етт а бийна, и клант доккха урс кара а делла, сан мара а хайина, оцу кланта и етт а биъна араваьлча, и чхьонкар кхоьссина паччахьан глала йохийна глан гира хьайна алахь.

Цо ма-бохху дийцина йола дега. Дас аьлла:

- Иза-м тоххар велла хир вара.

- Цкьа вуй хьажа, бахийтахь нах, муш а эций, - дехна йола.

Баханчу нахана, шедаг а лобкхуш, куллах тасавелла воллуш гина клант. Хьала а ваьккхина, схьа а валийна, йоьла кара хайина, етт а байина аравалийтинчу кланта кхоьссина чхьонкар, глалин бухь а оьцуш, пхийтта метр гена яхана.

Цул тлаьхьа паччахьо стаг ваийтина, массо хлума хиьнарг а, глала йохинарг а шена тлевайта аьлла. Шаьш доглуш хьодургаца хьада хьодург даладе, жлаьлех лата жлаьла а даладс, нлаьнех лата нлаьна а ялае.

Цо ма-боххура и клант эцна, паччахьана тлебоьлхуш хилла хлорш. Нлаьнех лата куьйра эцна, жлаьлех лата борз а эцна.

Длабоьлхуш клант гина царна, цхьа ког глода юккье тле а биллина, длайоьдучу, схьайоьдучу пхьагална тлара а тухий, уьш яжош лаш.

- Аша хлун до? - аьлла хаьттина оцу кланта кхаьрга. Шаьш-м паччахь волчу доьлхура аьлла кхара. Ша а ву шун накьост аьлла, тлаьхьахлоьттина иза.

Кхин а длабоьлхуш хлорш, лерг байтле а диллина, кхин гуш хлума доццухеь, воьлуш клант гина кхара.

- Ма тамашийна хлума ду хлара. Хьо стенах воьлу? - аьлла хаьттина кхара.

Бухарчу дуьненахь глуглех ловзуш бераш го шена, царех воьлу ша аьлла цо. Хлорш цецбевлча, цо аьлла:

- Иза-м тамашийна хлума дацара, тамашийна хлума чхьонкар кхоссар ду, - аьлла. Иза а

царах схьакхетта.

Исс ломал дехьабевлла хІорш дІаохуш, шерачу арахь Іад хьежош цхьаьна стагана тІекхьачна хІорш.

- Ахь хІун до? Гуш хІума доцуш, стенна Іад хьежош Іа хьо? - аьлла хьаттина кхара. Цо жоп делла: исс ломал дехьа сай го шена. ДерІах тоххал гуча а ца болуш, курах тоьхна къахко а ца лууш, Іа ша аьлла цо.

- Ма тамашийна хІума ду и, - аьлла цецбевлла хІорш.

- Тамашийна хІума чхьонкар кхоссар ду, - аьлла цо. Иза и царах схьакхетта.

Дукха хан ялале цхьана гаьнна тІехь Іачу шина кхокханна тебаш воллучу кІантана тІекхьачна уьш. Вовшашка шабарш деш Іачу кхокхашна хІун ду ца хоуйтуш, церан цІогана тІера пелагаш схьа а дохуш, хуьйцуш воллуш хилла иза.

- Ма тамашийна хІума ду ахьа лелорг, - аьлла, хІорш цец бевлча, кІанта тамашийна хІума хІара дац, чхьонкар кхоссар ду аьлла. И кІант кхарах схьакхетта.

ДІаохуш новкъахь ша борриг хІорд дІамолуш, юха и дІаохьцуш Іаш хилла цхьа кІант.

- Ма тамашийна хІума ду и, - цецбевлла хІорш.

- Иза-м тамашийна хІума дацара, чхьонкар кхоссар ду тамашийна хІума, - аьлла цо. Иза а кхарах схьакхетта.

Вайна эшахь берриг схьаоьцур бу ша хІорд, ца эшахь ах оьцур бу ша аьлла оцу кІанта.

- Ах схьаэца, - аьлла кхара.

Ах хІорд багахь болуш, кхуьнца дІабахна хІорш паччахь волчу.

Кхарна дІовш тоьхна яахІум ян еза бохуш дуьйцуш хезна кхаьрца бухарчу дуьненара ловзуш бераш хезначунна.

Кхокхин целагаш хийцинчо аьлла, хІумма дац, ша хуьйцур ю яахІума: цара шайна йина яахІума вайна а йиллина, вайна йинарг царна юьллур ю ша.

Эххара дІакхьачна хІорш паччахь волчу. Цкъа хьалха юучух кхетийта уьш аьлла, омра дина паччахьа.

- ДІахь юахІума, - аьлла, дІакхайкхина кхаьрга. ЯахІума схьаян ваханчу кІанта, ша ма-аллара, яахІума хийцина еана. Кхарна хІумма ца хилла, ткъа кхаьрца хІума йиьнарг велла.

Паччахьа кечдиначу массо тайпанарчу къовсадларшкахь тоьлла хьеший. Кхин гІуллакх хириг а ца хилла, хІорш багон сацам бина паччахьо. Иза хезна кхарна.

ХІумма а дац, шагахь хІорд бу аьлла хІорд багахь болчо. ХІорш чохь болчу цІийнах цІе тесна. Багахь болу берриге а хІорд дІа а хецна, ерриг гІала хІаллакьийна кІанта.

Паччахь а, цуьнан бахам а дІабаьхьна хино, иштта царна зен и дина, цІа баьхкина хІорш. Цул тІаьхьа, эло шен йол кІанте а елла, цунах эла а вина, вукхарах шен гергара нах а бина, баха ховшийна.

6. ВУОНАХ КХИЙРИНАРГ

Цхьа паччахь хилла Іаш. Цуьнга аьлла: "Ламаз де! Цхьа доккха хІума тІедан дезаш ду хьуна". Паччахь шена доккха хІума хиларна кхоьруш, ламазаш деш Іаш хилла.

Къанвелла иза, тІаккха кхин а чувоблла ламазаш деш хилла паччахьо. Юха къивелла иза (паччахьалла доьхна цуьнан). Ши кІант, зуда а хилла цуьнан. ТІаккха иза, шен доьзал а эцна, сагІа деха араваьлла.

ДІабоьлхуш, шайн сагІа доьхуш хІорш лелаш, хьуьнхахь кхуьнан цхьа кІант барзо ваьхьна.

ТІаккха а шена тІе цхьа доккха хІума дарна кхоьруш Іаш хилла иза, хилларг доккха хІума ца хеташ.

Юха цхьана хих чекхдовлуш, важа кІант хино ваьхьна кхеран.

Цул тІаьхьа а шена тІе цхьа доккха хІума ду дан дезаш, хІара-м доккха хІума дац,

бохуш 1аш хилла иза.

Сагла а доьхуш, шен зудчуьнца д1авоьдуш, цхьана паччахьо иштта лелачул а атта хир ду шуна, шена чух1оьттича аьлла. Цо аьллачунна т1етайна уьш. Кху стеган зудчо йиттина х1умнаш гича, цецъяьлла паччахьан зуда. Шен майрачунна-паччахьана гайтина цо уьш. Цара стаг д1авахийтина, зуда йитина, шайна г1уллакхаш дан.

Т1аккха д1авоьдуш хилла и стаг ша.

Цхьана меттехь, паччахь велла, х1оттон паччахь везаш хилла. Церан цхьана бун чохь цхьа олхазар хилла. И олхазар коьрта т1е хиьна стаг паччахь х1оттош хилла. Ша д1а ма-хеццина и олхазар кху сагла доьхуш лелачу стеган коьрта т1е хиьна. Юха а схьа а лаьцна, д1ахецча, т1аккха а цуьнан коьрта т1е хиьна и олхазар. Юха олхазар бун чу доьल्लीна наха, амма иза цу чуьра, 1уьрг а даьккхина, ара а даьлла, цуьнан коьрта т1е хиьна.

Т1аккха цу наха и стаг шайн паччахь х1оттийна. Цо т1аккха шен зуда схьаяло мила вохуйтур вар-те ша аьлла. Цхьа жима ши стаг хьалхаваьлла.

Шуьшиь хьенан ву аьлла хаьттича, цхьаммо ша барзо ваьхьнарг ву, вукхо ша хе ваьхьнарг ву, - аьлла.

Уьш цуьнан к1ентий хилла. Цара шайн нана ц1а а ялийна, хаза баха хевшина уьш.

7. ХЬЕКЪАЛАН Т1АЙ

Цхьана жимчу мехкан паччахье кехат даийтина хилла кхечу ницкъ болчу паччахьо. Цу кехат т1ехь цо яз деш хилла:

Хьан х1орда бухара айг1ар терсича, ворх1 лам битина барх1алг1ачу лам т1ехьара сан кхелаш остъевлла. Нагахь т1ом бан ца лаахь, суна т1е маслалатна ехха маж йолуш воккха стаг вайита, остъяьллачу кхузткъе кхаа кхелан дохкуна а дахьаш, г1аш а воцуш, говраца а, стиглахь а, лаьттахь а, чохь а, арахь а воцуш.

И кехат кхаьччахьана дог доьхна, ойланашка воьжна паччахь. Мел ойланаш ярх а, карош ца хилла паччахьана дуьхьал вахийта хьекъале, бег1ийла стаг. Т1аккха цо ч1аг1о йина, дуьххьара т1екхаьчначу стагах дагавала. Сагла доьхучуьн бедарш а юьйхина, араваьлла паччахь. Лелаш, г1улгех ловзуш дохкучу берашна т1екхаьчна х1ара. Кхунах б1аьрг кхеттачу бераша вовшашка аьлла:

- Сагла доьхучунна т1улгаш тохий вай?

Бераш совцийна цхьана эг1азчу к1анта:

- Ма тоха. И сагла доьхург вац, паччахь ву, - аьлла.

Паччахь инзарваьлла шена хезначух.

- Дийцахь, к1ант, со т1елхигаш йоьхна а ма вара, муха вевзира хьуна со?

- Д1адаханчу п1ераскан дийнахь маьждиге рузбана вог1уш ахьа лийзинчу цу хьан когех, боларх вевзира, - жоп делла к1анта паччахьна.

Оцу к1анте дийцина паччахьа шегга даийтинчу кехатах лаьцна. Ткъа к1анта аьлла:

- И-м к1адда а боцург дара, сан эрна хан ма яйа.

- Ой, к1адда а боцур муха ду и? Дийцахьа, х1ун дича х1ун хир дара-техьа? - хаьттина паччахьо.

- Сагатдан ца оьшу хьуна. Кхана 1уьйрана со хьо волчу вог1ур ву. Ахьа х1етале дикачех кхузткъе кхоь дин а, кхузткъе шиь бер а кечде. Х1оранна а- терсмаймал тур а, вир-б1арз а, бож а.

Ша ма-аллара кечам бина баьллачул т1аьхьа ницкъ болчу паччахьана т1еваха новкъа ваьлла и к1ант.

И паччахь вехачу шахьарна шаьш чоьхьа доьвлчхьана "г1алх" мел аьллачу ж1аьлин са даккха аьлла омра дин к1анта шен берашка. Ж1аьлеш дойуш, х1орш бог1уш, цецбевллачу шахьаран бахархоша хаьттина: Аш х1ун леладо, х1ай? - аьлла.

- Тхо паччахьана т1едог1уш ду! - жоп делла берийн буьйранчас. Кхарах лаьцна

паччахье хайитина наха.

Схьадахкийта, новкъарло ца еш, - аьлла паччахьо.

- Аш лелорг х1ун ду, ж1аьлеш дойуш? - хаьттина цо берашка.

- Сийсара, ворх1 лам а битина, барх1алр1ачу лам т1ехьахь, же юккье борз иккхина, жа х1аллакдеш, ас кхойкхуш мохь беттарх, царех цхьаммо а "г1алх" ца элира, - жоп делла к1анта.

- Ой, ворх лам а битина, барх1алг1ачу лам т1ехьара хьан жа дойуш, кхузарчу ж1аьлешна мичара хезар дара? - цецваьлла паччахь.

- Тхан паччахьан х1орда бухара айг1ар терсича, ворх1 лам а битина, барх1алг1ачу ломарчу хьан кхелашна а хезнерий и? - жоп делла к1анта.

- Хьо ву суна т1е вайитинарг, аса маж а йолуш, воккха стаг вайита ма аьллера?

- Маж-м х1окхуьнан а ю, - олуш, бож хьалха кхоьссина к1анта паччахьана. - Делахь а маж хиларх ца тоьа, хьекьал ца хилча.

Цецваьлла паччахь хаттарш дан волало, х1ара зуйш.

- Г1аш а, говраца а, стиглахь а, лаьттахь а воцуш, чохь а, арахь а воцуш стаг вайита ма аьллера ас. И мичахь ву?

Схьалаьцна вир-б1арз не1аран саг1е юккье х1оттийна к1анта, ши ког арахь а болуш, шиь чохь а болуш. Т1аккха ша т1ехиьна цунна, ц1оганехьа а вирзина.

- Г1аш а вуй со, говраца а вуй со, стиглахь а вуй со, лаьттахь а вуй со? Чохь а вуй со, арахь а вуй со?

Шен толамах дог диллинчу паччахьо дешин богичохь седанал а хьаььна хи х1оттийна шена уллохь. Ткьа к1анта цу боги чу ч1ешалг кхоьссина.

- И мукьана х1ун дара хьан? - хаьттина паччахьо.

- Бога дешиниг х1оттор - дешел а ч1ог1а наха хьайн сий до бохург дара хьан. Цу чуьра сирла хи - хьайн хьекьал дукха ду бохург дара хьан. Ас ч1ешалг тасар - оццул хьуна кьорга хетачу хьан хьекьална т1ай тиллина, сан хьекьал дехьа далалур ду бохург дара. Дан амал доцуш, кьера хилла паччахь.

8. МИСКАЧУ СТЕГАН К1АНТ

Цхьана мискачу стеган цхьа к1ант хилла. Ша валале дас весет дина к1анте:

- Вари, вари, аса ца аьлла олийла дац хьуна, куьйсачу стагана балха ма х1отталахь: куьйса стаг сутара а, тешам боцуш хуьлу хьуна, - аьлла.

Да веллачул т1аьхьа, кхин дан х1ума а ца хилла, чух1отта цхьана юьрта вахана к1ант. Духьалаваьлла кхунна цхьа куьйса стаг.

- Ахьа х1ун леладо, жима к1ант? - аьлла хаьттина цо.

- Со-м цхьанна чух1отта бохуш веьнера, - аьлла к1анта. Со ву-кх балха х1отта стаг лобхуш, - аьлла куьйсачу стага. Х1ан-х1а, куьйсачу стагана балха ма х1отта аьлла весет дина сан дас, - аьлла, д1аволавелла к1ант.

Т1е кхин бедар а юьйхина, дехьахула хьаьвзина веанчу тохарлеррачу куьйсачу стага хаьттина кхуьнга.

- Ахьа х1ун леладо, жима к1ант? Хьо ма лела? - аьлла. Со-м болх лобхуш ма лелара, - аьлла жоп делла, х1умма а шек воцуш к1анта.

- Со ву-кха балха х1отта стаг лобхуш, - аьлла куьйсачу стага.

Х1ан-х1а, куьйсачу стагана балха ма х1отта аьлла весет дина соьга сан дас, - аьлла к1анта.

Дехьо ваьлла х1ара воьдуш, кхин духар а дуьйхина, веана дуьхьал а ваьлла, юха а тохарлеррачу куьйсачу стага хаьттина:

- Ахьа х1ун леладо, к1ант? - аьлла.

Болх лобхуш лелара со-м, - аьлла к1анта. Со ву-кх балха х1отта стаг лобхуш, - аьлла куьйсачу стага.

- Ванах, шу дерриге а куьйса-м дан х1окху юьртахь мел дерш а? - аьлла, цецваьлла к1ант.

- Ду дера, - аьлла куьйсачу стага. Делахь, со хьуна балха х1оттаза вер вац-кх. Биначу балхана ял мел лур ю ахьа? - аьлла к1анта.

- Вайшиннах хьалхе дохковаьллачо лур ю ял: атьокх еккалц даош-малош кхобур ву ас хьо. Реза вуй хьо? - аьлла куьйсачу стага.

Оцу т1ехь барт а хилла, к1ант кхунна балха х1оьттина. Ц1а ма-кхеччи, кьуйсачу стага аьлла к1анте:

- Х1ара ворда а йожий, хьайца х1ара эр а эций, дечиге г1о вайна. Эр оьккху-оьккхучу оьккхур хьо хьайн ворданца.

- Дика ду, - аьлла, вахана, дечиг а дохьуш, эр лелх-лелхачу и лелхаш, ц1а вог1уш хилла к1ант. Шайн кет1а ма кхеччи, дахана ур, ловза а иккхина, кет1арчу утармин 1уьргах чекхьиккхина.

- Х1ей, дела диса хьо хьайн да велла! - аьлла, вахана, шен ворда д1а а хецна, хьаьккхина и вовшах а йоккхуш, утармин 1уьргах чекхьаьккхина к1анта.

Т1аккха т1евоьллачу к1анта, тоьхна цхьа сту а бийна, цунах кегийра дакьош а дина, и дакьош утармин 1уьргах чекхдохуш х1ара воллуш, веана ц1а кхаьчначу дас, куьйсачу стага, хаьттина:

- Хьо х1ун деш ну? Хьера-х ца ваьллнй хьо? - аьлла.

- Со-м х1ара не1алт хилла йовсар чекхдаьллачухула чекхвала г1ерташ ма воллура. Ворда а, цхьа сту а чекхбаьккхина волуш воллу со. Х1инца цхьа сту бен бисна а бац, - аьлла жоп делла к1анта.

- Д1авала, хьаштдоцург ма леладе! - аьлла, воьхна хьаьвзина куьйса стаг.

- Дохковолий хьо? - аьлла, хаьттина к1анта.

- Дохковала а, ца вала а х1ума дацара и-м. Х1ан, валал, дитал и, - олуш, куьйсачу стеган керта бахана х1орш.

- Хьадал, оцу вайн бешана керт ел! - аьлла, вахийтина куьйсачу стага х1ара к1ант. Кхано, керт йина ваьллий те х1ара аьлла, вахана куьйса стаг. Бешана гобаьккхина кегаш а йоьхкина, 1аш карийна кхунна к1ант.

- Х1ара х1ун ду ахьа динарг? Иштта йо керт? Аса даьхний чекх ца девриг керт е ца аьллера хьоьга? - аьлла, карзахваьлла куьйса стаг.

- Дера дац х1окхунах чекх-м, цхьа а бежна а, я стаг а! Хьажал, хьо валалой, хьо ца тешахь, - аьлла к1анта.

- Хьажахь оцо дуьйцучуьнга! - аьлла, кегаш т1ехула ког дехьа-боккхуш х1ара воллуш, дика лачбоккхуш хьокха тоьхна, ност а йош, куьйса стаг охьа а виллина, хаьттина к1анта:

- Валалур вуй? - аьлла.

Цул т1аьх1а, цхьана буьйсанна шен нене аьлла куьйсачу стага:

- И к1ант вай аттачу балхах дита ца воллу. Д1авахийтаза вер вац иза: Тховса оцу вайн 1ожа т1е а ялий, атьокхах ека хьо. Шен ял а елла, д1авахуьйтур ву вай и к1ант, - аьлла.

Т1еяьлла, "ат-йокх", "ат-йокх", аьлла атьокхах екна нана.

- Не1алт хуьлда хьуна! Стенна ека хьо, хьайн хан йоцуш? - аьлла, арахь вижина 1уьллучу к1анта топ тоьхна, охьаьхийтина куьйсачу стеган нана, атьокх ю моьттуш.

Т1аккха ойлаян хевшина х1орш: мар а, цуьнан зуда а:

- Вай х1инца довда деза, ца довдахь г1уллакх хир дац, оцо дерриге дойур ду вай, цхьацца х1илланашца, - бохуш.

Дика барт а бина, кечам бан боьлла х1орш, зудчо шайна некъана даа х1ума кечдина, майрачо чу х1умнаш а юкхуш, т1орказ кечдина.

Куьйса стаг ара а валийтина, х1ара к1ант х1умнашна буха, т1орказ чу д1алечкьина.

Майра а, зуда а, шайн т1орказ вирна т1е а диллина, д1абуьйлабелла. Д1аоьхуш, садайна. Т1аккха цхьана берда йистехь, г1ел а, мац а белла, буьйса яккха севцца х1орш.

Шайна юург схъаэца аьлла, тlorказан негlar хъалаайдина кхара.

- Дукха гена девллий-те вай? - аьлла, чуьра схъаваьлла хlара клант.

- Ой, хьо тамашена lаламат! - аьлла, цецбевлла, вовшашка хъавьсина хlorш. Тlаккха, кхин дан хlума а ца хилла, цхъана охъахевшина шайна хlума а йиьна, берда йисте, и клант а тlехь, дlабийшина.

Клантана наб кхетта хир ю аьлла хеттачу хенахь, майрачо зудчуьнга аьлла:

- Ас кхоно, хlокхуьнан наб чlагlъеллачу хенахь, хlокху берда йистера дlа а ваьлла, хlара ша вуьтур ву хъуна берда йистехь. Аса хъайна мlара кьовзийна муьшк йича, мийраш тохий чукхоссалахь иза.

Цара дуьйцург хезначу кланта, кхарна наб а кхетийтина, ша берда йистера вукху агlor а ваьлла, мlара кьовзийна муьшк йина зудчунна. Зудчо мийраш тоьхна бердах чувахийтина шен майра - куьйса стаг.

Куьйса стаг а кьарвина, шена йогlу кьинхьегаман ял а эцна, цlа вахана мискачу стеган клант.

БЕРИЙН ФОЛЬКЛОР

I. ЧЕХКААЛАРШ

1. ДlО ЙОьДУ котам бабин буьн чу йоьду.

2. Букъ клайн кьиг, мукъ буьткъа урс.

3. Лекъа - букъ, беда - букъ.

4. Сирчу аьттан сира ши шинара, lуьрре даьккхина дуьккъа шар.

5. Со шерша чохь ча чу ца шерша, ча шерша чохь со чу ца шерша.

6. Шар мелла ши газа, ша тlе даьлла ши шинара.

7. Да - чlогlа, lу - чlогlа, lу чlогlа - пхьу чlогlа.

8. Хьуьллу схъадогlу куьйра сан ненан буьна хьалхара бод бахъа догlу.

9. Кьийго - дог, котамо - бод.

10. Лакхе кхевдинарг лахе шершина, лахе кхевдинарг лакхе шершина.

11. Цхъа гиба,
Ши гиба,
Ши-кхо гиба.

12. - Вайн пхъакхоча* хlун егlа?
Букъ клайн кьиг егlа.

13. Ши-кхоъ капек, кхо-шиъ капек.

14. Кхо кыг, кхо туьма, кхо кхокха.

15. Ча такхо тача, тача такхо ча.

16. Цуцуш цацийна цу чохь беана гуо тІехь пхьалдиг.

17. Генахь лам бу,
Лам тІехь лом ду,
Лоьме пе тох,
И гинарг - вох.

18. Къена кыг - цІокъа лом.

19. Іаьржа буйса,
Аьрга кхор,
Аьрха говр.

20. Сийначу стигла
Мархаш теси,
Бовхачу кийрахь
Сан дог деши.

21. КІайн кыг къаьркъан къурдаш деш ю,
Къорза кыйгаш къехкайо кыйгаша.

22. Хъан киснахь ши сирмик,
Сан киснахь ши шай.

23. Пхиппа чІожах пхиппа вьда,
Пхи качал** пхьу тІаьхьа болаш.

24. Цеца чохь ну ца сону.

25. Сан шар шуна, шун шура суна.

26. Чопа чоьлпи чохь, чоьлпа чорпи чохь.

27. Шина чиркха ши шиша, шина шичин ши йиша.

*Пха кхочуча.

**Вортана тІехь "кач" санна томмагІа долуш.

II. ДАГАРДАРШ

1. ХІециг, бецІиг, бицІал цІахь, цІахь еки Ека - Іумар, иттаз пхьар, пхьера молла,
моьлкъан цІогу - зІовр, зІийр, зІовр.

2. О-мо шипетка, лети́на нетина парпалетина, доза-моза, кинноза.

3. Цхъара, цхъара цхъайтта, цІийн нана шийтта, ши мотт бетта кІудал, туп хьесий
дохуш, хеса тІулгаш куьйсусш, огурц, могурц, кІомсарш, кІалачІ.

4. Хи чохъ луйчуш шайт1анаш дара,
Вовшашна т1араш детташ дара,
Цхъанна ч1ог1а кхийтира,
Иза дала дижира.

5. Цхъа-цхъа цхъайтталиг!
Цхъана ненан шийтталиг!
Ши етт боьтту к1удалиг1
Бацайн б1аьвлиг!
Б1ав чуьра чухалиг,
Чуха юу йордалиг,
Йорда хьакха басалиг,
Баса бала хьан.

6. Х1ац1ий-биц1ий*
Биц1ан ц1оьлига,
Ц1ахьма - ц1оьлга**
Ц1илен дада***
1уьмен Чуопа.
Нана яла хьан,
Цух - ц1ухаре****,
Г1аш хьала1отта,
К1а охьахеца
Т1ам бузариг,
Буй бузариг,
Вай, вир хила
Касалга Май*****
Хьан ден букъа т1е,
Лап - тарш!*****

7. 1алелай, 1ела вог1а,
1елин дин сира бу,
Суьйра корта лекха бу,
Гарзан х1ун еха ю.
Вайн маьждиге салам дилла,
Шалажи х1усам йилла,
Пхийтта соьма пхи туьдаг,
Барх1 соьма барх1 туьдаг,
К1ант диканиг, дин диканиг,
Дага воьхна яла йоллу
Ами Х1овк.

8. Атта-батта сумма чи, чимчи-лечи
бамби х1ири, кадди-удди лес.

9. Х1атту-батту саммачу,
Чимчи лечи петербу.
Бамби, х1ири, винидес,
У, ту, лес.

10. Со воьдура, воьдура,
Хьаьжи хьера воьдура,
ТIаьхьа хьаьдда маж лецира,
Мажи карахь кIант карийра,
КIентан карахь шун карийра,
Шун чохь хIоа карийра,
ХIоь чохь сера карийра,
Сера, сера, молха.

11. Суьйре, суьйре - садайна.
ГIала вахча, етт байна;
ТIам, тIам - ведаран тIам,
Хьо дIавала, капитан.

12. Лаьмнаш юккьера стаг схьавелира,
Цо шен киснара урс схьадаьккхира,
Тухур ду - тухур дац,
Тоьхча, наха дуьтур дац.

13. Цхьа-цхьа цхьайтталиг,
Цхьа етт боьтту кIудалиг,
Баца хьайна бIовлиг,
Цуха-цуха цухалиг,
Кана даьлла цIинталиг,
ЦIа ма кхача голагаш,
Новкьа диса пIендараш.

14. Воьдуш, воьдуш вара со,
Ког кхерах кхийтира,
Охьахиьна вилхира,
ХьалагIаьттина тебира.
Уьрсан мIара карийра,
Матта Iуйшна белира,
Iаьржа Iахар белира,
Мангалхошна белира,
Бецан цIов белира,
Аттана белира,
Цо шурин кад белира.
И шурин кад
Товхан йисте хIоттийна,
ВегIаш, вегIаш вара со.
Ломара чуьркаш хьаьвдда,
Учара мазий хьаьвдда,
Цара мийраш тоьхна.
Сан шурин кад Iанабина.
Со сайн кетарх ши куьг тоьхна
Ведда дIавахара.

15. Дум, дум бишшари,
Чахь-чирг индарби,

Ай-вай иннаказ -
Бунч1!

16. Атка-батка,
Пила батка,
Яхана гутана,
Ганмазай.
Ай-уй верман т1уз -
Сезар кезар лебан чурт!

17. Цхъара-цхъара - цхъайтта,
Ц1ийнана - шийтта,
Ши мотт бетта к1удал,
Туп хъаса боккхуш,
Хъесалгаш кхуйссуш,
Обариг-мобариг,
К1омсар к1инц.

*Бизана, Хазбизана олуш Шуьйтахь Г1уш-Коьртана уллохь майда ю.

**Ц1оьлга - жимо килс, далла г1уллакх деш йолу меттиг.

***Ц1иле - мозг1ар.

****Цух - 1ахар.

*****Касалга Май - Македонский Александр.

*****Тарш - толлу ж1аьла.

III. Т1ЕХБЕТТАМ

Цхъамма т1ехтухуш хилла:
- Дехкашна ун деача, -
Бирдолаг хуьлуш,
Олхазарашна ун деача, -
Дахк хуьлуш
Лелаш йолу х1ума,
Д1аялахь!
Цунна дуьхьала олуш хилла:
- Дахка санна ирча велахь а,
Буьрка санна лоха велахь а,
Кийра буьззина дог долуш
Ву хьуна со-ма.

IV. БЕРАША ВОВШИЙН ХЬОВЗОШ ЛОКХУ ЭШАРШ

1. Автобус йог1у,
Г1овг1а яхъаш йог1у,
Аравала, ва Хъасан,
Хъан нускал дог1у.

2. Элита* - лита,
Лийча бахана ч1ара,

Хи доккха деана,
Такхийна чIара.

3. Хаважа, важа
Тхан бешахь ма важа.

4. Исапил цIе йолчунна тIехтуху:
Цхьа рапил, ши рапил... Исапил.

5. Исхьаьжа цIе йолчунна:
Цхьа хьаьжа, ши хьаьжа...
Исхьаьжа.

6. Тов, тов. Товсари,
Тойна хиина Байсари,
Цо даьккхина исс кIорни,
Царна юкьара меь кIорни.

9. Iиса, Муса ши ваша ву,
Церан нана Алпату ю,
Алпатун майра Шихмирза ву,
Шихмирзин мекхаш ши метар ду.

8. Абу-Бакар,
Тилла Бакар,
Машен Iоьху:
"ТIи-ТIи-итI".

9. Роза, хьоза -
Дитта тIехь кхоза.

10. Жовжа, Жовза,
Сохьтан цхьамза хьовза,
Сиха ма хьийза,
Хьан корта хьийза.

* Элита йоIан цIе

V. БЕРАША, КОРТОШ ВОВШАХКХЕТЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Сан санна ненан корта ма лозийла,
ШайтIанан корта лозийла.

VI. БЕРАША, ШАЙНА ЦХЬАЪ ЙИСТБАЪРГ* ИККХИЧА, ОЛУ ДЕШНАШ

Ас аьл-аьлларг олу сан хIума юу маккхал.

VII. БЕРАША, БИРДОЛГ ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Бирдолаг, бирдолаг,
Дай-нанйй делла бах,

Йиший-ваший дисна бах,
Ги боьттина х1оаш дахьаш дола бах.

*Бат саттор, хьовзор (диал.)

VIII. ЦХЬА Х1УМА ЯЙЧА, ЛАБТТАХ Ч1ЕШАЛГ А ЮЛЛИЙ, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1.Шайт1а, шайт1а, хьайн ц1енаниг д1аэций,
Сан тишаниг схьало.

2.Шайт1а, шайт1а, хьайн диканиг д1аэций.
Сан вониг схьало.

3.Шайт1а, шайт1а, хьайн дашониг д1аэций,
сан детиниг схьалохь.

IX. БЕРАША, ДОДА ЛАБЦЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Дода, дода, хьо юха йог1уш,
Суна жинсови хечий-коччий,
мачашший яхьа.

X. БЕРАША, Ц1ЕРАНА ГОНДХЬА ХЕВШИЧА ЛОКХУШ ЙОЛУ ЙИШ

К1ур-к1ур, д1анехьа,
Ц1еран котам,схьанехьа.

XI. БЕРАША, КЕМА ДОБДУШ ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1.Кема, кема, хьо стенга добду?
Хьо юхадог1уш, дари коч ялахь.

2.Кема, кема,
Делига маршулла лолахь.

XII. ГЕЗАГ 1УЪРГА ЙОДУШ ГИЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Гезг, гезг, хьаялахь,
Хьан дай-наний делла бах,
Хьобга ч1епалгаш дахьаш
Т1аьхьа йола бах.

XIII. ПХЬИД ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Ватта-пхьид, ватта-пхьид,
Сан ков-керта йог1ара хьо,
Муси мача юьйхина,
Моллин г1аж такхийна.

XIV. БЕРАША ЛУЬЙЧУ ЧУХЕНАХЬ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Ва хьогалай*, хьогалай,
Хьогало малдина
Хьо хаза хи,
Тхо энех, унах
ЦІана делахь
Хьайн беркатца.

*Хьогалай - вайнаха дукха делий лоручу заманахь сийдеш хилла дела.

XV. ЛИЙИНА ДОВЛУШ, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Дай-наний ма лайла,
Йиший-ваший ма лайла,
Шичий-маьхчий ма лайла,
Етт-эсий ма лайла -
Кхуза аркъал,
Кхуза бертал кхетта
Хьалаволу вай со.

XVI. ЛУБЬЧУЧУ ХЕНАХЬ МАЛХ МАРХАШНА ЮККЪЕХЬ КЪАЙЛАБАБЛЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Малх, малх хьажийта,
Хьозан хье кхехкийта,
Кьийган бІаьрг балийта,
Дела маьрша валийта.

XVII. ЛИЙЧИНА А ДЕВЛЛА, ХИ ЧУЪРА ХЪАЛАДЕВЛЧА, ЦХЪАНА КОГА ТІЕХЬ КХИССА А ЛУШ, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Суна тІера хи далийта,
Моьлкъана тІера чІор далийта.

XVIII. ЛИЙЧИНА А ДЕВЛЛА, ХИ ЧУЪРА ХЪАЛАДОВЛУШ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Цхъа ког, ши ког -
ШайтІанан ког.
ШайтІанан хІуьттаренна.
Кхуза чу а кхетта,
Хьала ер ма ю со.

XIX. ЛИЙЧИНА ДЕВЛЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Ва хьогалай, хьогалай,
Хьан беркат ма обшийла
Тхо дехачу юьртана.

XX. БЕРАША, ЛИЙЧИНА ДЕВЛЧА, ШАЙН ТІАДИЙНА ХІУМАНАШ ЯКЪОШ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Малх, малх, схяхъажа,
Къийган б1аьрг балийта,
Хъозан маж ягийта,
Сан х1уманаш якъаялийта.

XXI. БЕРАША, ЛИЙЧИНА А ДЕВЛЛА, ХИ ЧУЪРА ХЪАЛАДЕВЛЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Суна т1ера хи дожийта,
Лаьхъана т1ера чкъор дожийта.

XXII. ЛИЙЧИНА ДЕВЛЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Малик, малик,
Хъайн даьтга хъакхий.
Хъайн ехка хъакхий,
Аг1ор чкъор доккхуш,
Нийса чкъор доккхуш.
Сан корта шарбе.

XXIII. БЕРАША, ЛИЙЧА ДАХА САТЕСЧА, ЛОКХУШ ЙОЛУ ЙИШ

Малх, малх кхетийта,
Дуьне дохдалийта,
Мама араялийта,
Со ловза вахийта.

XXIV. ПОЛЛА ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Полла, полла.
Хъайниг санна
Дарин коч ялахъ;
Полла, полла.
Хъайниг санна
Дарин коч ялахъ.

XXV. Б1АЪСТЕНАН ЮБХХЪЕХЪ ПОЛЛА БАЙЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Полла бай - сан дег1 дай,
Полла бай - сан дег1 дай.

XXVI. ЛАЪХЪА ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Хъан бос, сан бос цхъаь бац!
Хъан бос, сан бос цхъаь бац!

XXVII. ЦХЪАНА ДАША Т1ЕХЪ ЛАЪЦЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Берашка хотту: сом хъенан дайна олий. Цхъамма сан дайна алахъ, ц1а а г1ой, д1авижа олу.

XXVIII. ЦIАЗА ПIЕЛГ ТIЕРА НАНА ПIЕЛГ ТIЕ КХАЧЧАЛЦ Я НАНА ПIЕЛГ
ТIЕРА ЦIАЗА ПIЕЛГ ТIЕ КХАЧЧАЛЦ ДАГАРДЕШ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. ХIокхо балийна.
ХIокхо урс хьаькхна.
ХIокхо тилийна,
ХIокхо кхехкийна,
ХIокхо кхаьल्लीна
ДIабахийтина.

2.- ГIовтта вай! - аьлла нана-пIелго.
- ГIевттича, хIун до вай? - хьаттима хьажочу пIелго.
- Кьола ца доьлху вай? - аьлла юккьерачу пIелго.
- Кьола дахча, кьа хир дац вайна? - хьаттина цIейоцучу пIелго.
- И кьай-балий ас сайна тIелоцу, - аьлла цIаза-пIелго. Цундела иза иштта жима бисна.

3. Нана-пIелго: хIума яий вай?
Хьажо-пIелг: мичара яа вай?
Юккьера-пIелго: дала еллачара!
Маза-пIелго: дала ца елча, хIун дийр ду?
ЦIаза-пIелго: лачIийна а, хьулийна а юур ю-кх*.

* Цундела иза уггаре а эгIаза, жима бисина боху.

XXIX. БЕРИЙН ЭШАРШ

1. Цицко пондар лекхира,
Дахко вота туьйхира,
Асет хелхаелира,
Дудас зуда ялийра.

2. Пису, пису - доккха ду,
Нур-Бакъи цул месал ву,
Там бара цIахь воцуш со,
Вай тIо биьна хила цо.

3. Цхьогалан йиш
- Долахьа, цхьогал,
Долахьа, цхьогал,
Луларчу юьрта
Бецийн маььнаш
Лечкьо гIор дара вайша.

- ДогIур-м дара со,
ДогIур-м дара со,
КIайн куй болчу
Нохчийн кIанта
Хьесийн тIергаш
Туьйсар яцахь,
Мажар тоьпаца
Лобцар дацахь,

Базара туькнахь
Кхозур дацахь.

4. Со вoьдура, вoьдура,
Хьaьжан цIа вoьдура,
Хьaьжас суна кхаь белира,
Кхаь аса зуьдана белира,
Зуьдо суна кIеза делира,
КIеза аса жаIуна делира,
ЖаIус суна уьстагI белира,
УьстагI аса далла белира,
Дала суна собар делира.
Собар сан куйн йистехь ду.

XXX. АГАНАН ЭШАРШ

1. Дуьйшуш, гIоза дийшараш,
ГIоттуш, гIоза гIовттараш,
Дийшалаш, дийшалаш.
Кегий кIорнеш, дийшалаш.

Дала дахадойла шу.
И долу гIа санна,
Дала дебадойла шу,
Дийшалаш, кегий кIорнеш.

2. ДIадижа, сан бер,
ДIадижа, сан бер,
Ас наьнька лаьцна хьуна:
Мох, малххий, аьрзуй.
Аьрзу цIа дIаяхара.
Лам тIехьа малх лечкьира,
Кхо буьйса дIаяьлчи,
Мох шен нана йолчу бедира.

3. Ма хаза ю буьйса,
Мела мох хьoькхуш,
Екхначу стиглахь
Седарчий ловзуш.
Корах чухьoьжуш,
Хьo ма серладолу,
Бетаса, делало,
ДIадижа, боли-лу,
Ламанан басенца
Мохаца техкаш,
Попано йийшийна
Шоршалан кIорнеш.
Мокхачу берда тIехь
Йижина кIорни
Сема сай Iуьллу бах,
ДIадижа, боли-лу.

ТIахъаьлла хир ву хьо,
ЦIоькъалом санна,
Къовсамехъ тор ву хьо,
Догмайра нохчо,
Алалай, балалай,
ДIадижа, боли-лу.

4. Чен чабол эцна,
Берзан йорт етташ.
Хъан науа йогIур ю,
ДIадижа, кIорни.

5. Хаза йина мамас,
Шена йина мамас,
Буса ловзон йина ю,
Дийнахъ хъаста йина ю.

Шена хаза йина ю,
Шена дика кхаьбба ю,
Сайна кхаба йина ю,
Суо кхабийта кхиййна.
Сайна кхаба йина ю,
Суо кхабийта кхиййна.

6. Дита, дита нанин кIорни,
Iадда дита нанин кIорни,
Мотт кIеда беза нанин кIорнина,
Наб хаза кхета нанин кIорнина.

7 Дижалахъ, жиманиг,
Мерзачу набарца,
ГIатталахъ, жиманиг,
КIоргечу хъекъалца
Мерза наб кхетийла
Жимачу кIорнина.

8. Дижалахъ, бабиниг,
Дижалахъ, дадиниг,
Мерзачу набарца
Дижалахъ, диканиг.

XXXI. БЕР ХЬОСТУШ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. Ког, ког, куьйран ког,
Билмовтнн буьлан ког,
Элмовтин элан ког,
Нах дегIе бахана хьуна,
Вайша тIаьхъадисина хьуна.

2. НАНАС КІАНТАНА ЭЛЛА ИЛЛАЙ

Куог-куог, куйрана куог, Іахарашка белла куог, мехкарашна тибана ког, халхарашта тибана куог, хоттала кхатта біѣих-бина куог, бай тІа хъекхана цІанбина куог.
Хъазалг-мазалг дІаѣа бегІача кхиера тІа ма халие, кхиера тІара біѣов сан йа хъуона.
Біѣов чура нускул сан да хъуна, нускулара кІаник сан ва хъуона, кІаникара кад а сан ба хъуона, када чура хІуѣа сан да хъуона, буили араиккха, хъан марцІай байна хъуона.
Мишта мака байна йох. Малхайн бала бойн, йох. Вошо вала ко инари, ко лакха цхъара бинари.

3. Хъала вогІу
Сай вогІу,
Туъхи дахъаш
Хъаша вогІу,
КІар-кІар-кІар!

4. Газа-гуъзиг йогІуш ю,
Бацах юъзна техкаш ю.
Нанна дукха езаш ю.
Нанас езаш кхобуш ю

5. ГІезикъ-мизикъ,
Хаза винарг,
БІе ткъес детта винарг,
ГІулакхашна коча винарг,
Нийсаршна хъеста винарг,
Тоѣллачарна ваккха винарг

6. Туъйра, туъйра дахана боху,
Лекхачу гаън тІе хиина боху,
БІаьргаш боцучунна гина боху,
Куъйгаш доцучо лаьцна боху,
Когаш боцучо эккхийна боху.
Бага йоцучо кхаѣллина боху.

7. Ког-ког, коьган ког,
Хаттала бахана бехбина ког,
Бацала хъаькхна цІанбина ког,
Гуки делла хъаьстина ког,
Мама белла тебина ког,
ЧІург делла Іехийна ког,
Іахаршна тсбна ког,
Мехкаршна шершина ког,
ГІала корах дой доху ког,
Ког-ког, коьган ког.

8. ТІабал-тІабал тІа деттачу,
Хуьм-хутал ятІинчу
ДІар-схъар цІа хъенан ду?
ЦІийна тІера бер хъенан ду?
Беран нана елла боху,

Чуч-чхьойриг ирхалелха,
Гомә кIужал яла гIерта,
Мезди ойлахь вата етта,
Перзи ойлахь пондар локху...
Гил-гил-гил!*

* И дешнаш олуш пIелгашца гилгаш доху берана.

XXXII. БЕРИЙН ЛОВЗАРШ

1. Тахьтаргех ловзар

Тахьтарг - поппарах бина кад бу. Иза куьйга тIе а буьллий, ун тIе я шерачу лавтта тIе бертал тухуш хуьлу. Бертал тоьхча, "тахь" аьлла тата а эьккхаш, иьккха беза и кад. Нагахь санна кьовсалуш шиь я кхоь-виь велахь, царах кад иьккхича, жимох Iуьрг даьлларг (я эьккхане а ца иьккхинарг) эшна лору. Эшначо шен тахьтаргах беккхина поппар чубилла беза, шел тоьллачун тахьтарган Iуьрг дIа а хьулдеш. Тахьтарг лавтта тухуш хIара тайпа йиш локху бераша: Тахьтарг, тахьтарг, эьккхалахь, ШайтIан ши бIаьрг баккхалахь.

2. Го юкьа валарх ловзар

Ловзуш болчара, цхьаь юккье а воккхий, цкьа хьалха го бо. TIаккха юккье ваьккхинчуьнга хаттарш а деш (кху лахахь далийна долу), цо эшарца а, куьйга-эшарца а жоп а луш, дIахьо ловзар:

Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, кIа дIа муха доь?
Ю к к ъ е р а ч о. КIа иштта дIадоь, кIа иштта дIадоь (куьйга-эшарца ган а гойтуш).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, кIа тIе муха долу?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта долу, иштта долу (куьйга-эшарца гойту).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, кIа муха хьокху?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта хьокху, иштта хьокху... (мангал хьакхаран кеп хIоттайо).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, кIа муха ору?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта ору, иштта ору (цIов охьа буьллий, тIе зIе тIехь йолу гIаж еттаран сурт хIоттадо).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, кIа муха охьу?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта охьу, иштта охьу (кахьар хьовзоран сурт хIоттадо).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, демах бепиг муха до?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта до, иштта до (бод хьеран, сурт хIоттадо).
Г о б и н а ч а р а. Схьадийцахьа, тхан ваша, бепиг муха доу?
Ю к к ъ е р а ч о. Иштта доу...

3. Кулоьках ловзар

Хьажочу пIелггал йолу йоца дечиг дIахIоттайо (цуьнан цIе кулоьк ю). Цунна тIера дIа пхиь сиз хьокху, хIора сиза юккьехь цхьанца метар меттиг юьтуш. Мала буург гIожа тIехь буйнаш дустарца кьаставо.

Цхьамма гIаж тоьхна айделла долу кулоьк схьалаьччий бен кIелхьара ца волу мала буург. Схьалацахь - мала баа дIахIутту гIаж тоьхнарг.

Дуьххьара гIаж уггар а генарчу (кулоькана пхеалгIачу сиза тIера схьатуху. Мала

буучуынга кулоьк сха ца лацалахь, иза деалгачу сиза тле волу. Тлаккха - кхоалгачу, юха шолгачу. Тлаьххье а хьалхарчу сиза тле.

Хьалхарчу сиза тле нисвелчий бен глаж дла а ца хьоцуш, тоха бакьо яц кулоьках. И бакьо йоккхуш ю хьалхарчу сиза тле кхачарца. Тлаккха пхеазза хьайн ницкъ мел бу глаж туху ахь кулоькана, иза хлоразза а генна дла а дохуйтуш.

Вукху деа сиза тлера кхуссуш йолу глаж буйнара дла а хьоцуш тоха еза кулоькана.

Хьалхарчу сиза тлера хьо пхобазза глаж тоьхна ваьлча, юха а генарчу, пхеалгла долчу сиза тлера дла а доладо ловзар.

Кулоькана глаж кхоссале хлара йиш а локхий, тлаккха глаж кхуссу кулоькана:

Дло-о йобдуш ворда ю,
Вордана тлаьхьа жлаьла ду,
Жлаьлина тлаьхьа кулоьк ду,
Кулоькана тлаьхьа Муса ву,
Дар-ров!

XXXIII. БЕРИЙН ЛОВЗАРШЦА ДОГЛУШ ХИЛЛА ХЕТТАРШ-ЖОБПАШ*

1. Цхьа-цхьа цхьайтталиг,
Цхьана ненан шийталиг,
Ши етт бетга гуьмалиг,
Бецан блевлиг,
Блаьвна чуьра чохьхалиг,
Чохьхьа тесна оьлтариг,
Хьала-охьа шото,
Шотоша бло буйцу.

- Блонна хьалха мила ву?
- Шел воккха Чиракх ву!
- Чиракхна хлун деза?
- Алдан-Малдан йол еза!
- Йолана хлун деза?
- Кураш боккха ка беза!
- Кобманна хлун деза?
- Яа хлума еза!
- Бацана хлун деза?
- Мангалхо веза!
- Мангалхочунна хлун деза?
- Думий-галий деза!
- Кхап-кхип!
Супа а ца луш дуун делахь!

2. Цициг-мициг,
Хьо мичахь дара?
- Говраш лamoш дара.
- Говраш мичахь ю?
- Глопа чу йобхкина.
- Глап мичахь ю?
- Цларо ягийна.
- Цле мичахь ю?
- Хино яйина.
- Хи мичахь ду?
- Старгланаша дла мелла.

- СтаргIанаш мичахь ю?
- Лома тIехьа яхана.
- Лам мичахь бу?
- НIаьнаша бохийна.
- НIаьний мичахь ду?
- Бедаша диьна.

3. - Цхьа-цхьа цхьайтталиг,
Ши етт бетта гуьмилиг**

- Гуьмилгахь хIун ю?
- Кур лекха ка бу.
- Кобмана хIун еза?
- Яа буц еза.
- Бацана мила оьшу?
- Мангалхо оьшу.
- Малгалхочунна хIун еза?
- Думий-галий деза.
- Думий-галий даалахь,
- Суна дакъа диталахь.

* Хьалха заманахь цхьадоу берийн ловзаршна тIаьхьа эшарш ялош хилла. Иштта хеттарш деш а, царна жобпаш луш а ловзарш хилла вайнехан. ХIинца дукхах долу ловзарш дицделла, амма халкъан иэсехь йисна цаьрца йоьзна хилла барта произведенеш (хеттарш - жобпаш).

**Гуьмалг - кхабанах тера пхьегIа.

4. ШайтIа кьардар

1. Цхьаь хIун ду?
2. Цхьана сил мерза хIун ду?

1. Шиь хIун ду?
2. Шина бIаьргал сирла хIун ду?

1. Кхоь хIун ду?
2. Кхо ког бола гIант хIоттинчахь лаьтта.

1. Диь хIун ду?
2. Биь са болу гIала хIоттинчахь лаьтта.

1. Пхиь хIун ду?
2. Пхеамо вихкинарг цхьаннина васта хала хира дара.

1. Ялх хIун ду?
2. Ялх етт болу дай-наний шарах а, шурех а хьобгур дац.

1. ВорхI хIун ду?
2. ВорхI кIант волу дай-наний дели а, сели а нисделла.

1. Барх1 х1ун ду?
2. Барх1 ту болу дай-наний нахал хьалха аха г1ур ду.

1. Исс х1ун ду?
2. Иссамо йитинарг вайн кен-керта а ма хьуьйзийла.

1. Итт х1ун ду?
2. Уьттолг1а сой, баддий лела дахара. Бад хилдехьа йисира, со сехьа велира.

1. Эх1, бад жима хилла хир яра?
2. Бад жима муха хуьлу, исс эзар ц1е йогучу шахьар т1ехь, т1ам д1а а кхуссий, 1индаг1 деш йолу бад.

1. Эх1, юрт жима хилла хир яра?
2. Юрт жима муха хуьлу, лаха мал1ехь тоьхна болу мохь лакха маь11ехь а ца хезаш хилча, лакха мал1ехь тоьхна мохь лаха маь11ехь а ца хезаш хилча.

1. Эх1, юрт кьора хилла хир яра?
2. Юрт кьора муха хуьлу, лаьхьно доккха нох хезча?

1. Эх1, лаьхьа саьрмик хилла хир бара?
2. Лаьхьа саьрмик муха хуьлу, буйна боьллича, буйнал сов ца баьлча?

1. Буй шелагал хилла хир бара?
2. Буй шелагал муха хуьлу, коьртах тоьхча, корта а ца бойча?

1. Корта берзан хилла хира бара?
2. Корта берзан муха хуьлу, мокхано а божуш хилча.

1. Мокх буолат хилла хир дара?
2. Мокх буолат муха хуьлу, ц1еро боддеш хилча.

1. Ц1е йовха хилла хир яра?
2. Ц1е йовха муха хуьлу, хино а йойуш хилча?

1. Хи шийла хилла хира дара?
2. Хи шийла муха хуьлу, малхо а дохдеш хилча?

1. Малх бовха хилла хира бара?
2. Малх бовха муха хуьлу, мархаша а бойуш хилча?

1. Мархаш юькьа хилла хира яра?
2. Мархаш юькьа муха хуьлу, мохо а йойуш хилча?

1. Мох ч1ог1а хилла хира бара?
2. Мох ч1ог1а муха хуьлу, сан ц1ийн мал1ера к1а юккьера шиь к1ан буьртиг а ца ластийра цо.

1. Эх1, хьуна-м к1ант а вина.
2. Х1а-вай, к1антана к1ант веш ца лаьтта х1ара дуьне?

1. И-м вала а велира.
2. Х1а-вай, леш-дубсуш ца лаьтта х1ара дубне?

1. Цул т1аьхьа-м сакъа а даьккхина.
2. Велчунна т1аьхьа сакъа доккхийла ца хаара хьуна?

1. Хьуна дитина дакъа цецкаш а диира,
2. Х1а-вай, ц1ахь воцчуьнан дакъа цецкаша дойла ца хаара хьуна?

Эццехь дог иккхина делла шайт1а.

5. - Д1а йоьдарг х1ун ю?
- Сийна-сийна кьиг ю.
- Цуьнан багахь х1ун ю?
- Боча, боча б1ар ду.
- Вахьадожахь х1ун дер?
- К1ел палас лоцар.
- Палас бат1ахь х1ун дер?
- Мехаца тоьгур.
- Маха каглахь х1ун дер?
- Пхьере хуттуьйтур.
- Пхьар лахь х1ун дер?
- Не1ар т1ехьа д1авуллур,
Т1е хи а доьттина.

ШИРА ДИЙЦАРШ

АСТАГ1А ТИМАР

ТИМАР ЖИМА к1ант волуш цуьнан ден хилла дуккха а жа. 1ахаршна юккьехь лелаш цхьа пхьагал гина Тимарна. Ша гиний ма хиьнехь, д1аиккхина едда пхьагал. Тимара цунна т1аьхьа а ведда, схьа а лаьцна, юха а 1ахаршна юккье яхийтин иза. Пхьагал д1аяда г1ерташ, Тимара юха а и схьа а лоций, 1ахаршна юкьа йохуьйтуш хилла. Сарахь ша 1ахарий чудухкучу хенахь и пхьагал а яхийтина цо чу. Т1аккха дега аьлла:

- Вайн 1ахаршна юккьехь цхьа х1ума ю даим уьдуш лелаш. Цул сиха йодуш х1ума ца гина суна: тахана цунна т1аьхьайдда ч1ог1а к1адвелла со, ен езара и.

1уьйранна жа арадоккхучу хенахь дас хаьттина цуьнга:

- И х1ума мичахь ю?
- Х1ара ю-кх, - аьлла д1агайтина Тимара пхьагал.
- Х1ета схьалаца!

Д1ат1екхетгачу Тимара, кьамкьарг схьа а лаьцна, пхьагал дена т1ееана. Цу сохьта дас пхьагал йийна. Цул т1аьхьа Тимаран г1ог1 дойна дас: хьо иштта витахь мегар вац, ахь берриг мохк а х1алакбийр бу аьлла. Цунах Тимар астаг1 хилла.

Да а кхелхина, кьий а велла, лелаш хилла Тимар. Цу т1е наха лачкьийна к1ант а вихьна хилла цуьнан. Цхьана дийнахь араваьлла лелаш, цхьана пхьалг1и чу а вахана, охьахиьна иза. Цу чуьрчу пхьерана, Тимар чувог1ушехь наб озийна хилла. Т1аккха Тимарна пхьеран мера чуьра араболуш цхьа моза гина. И моза болабелла чохь хи долчу

ной тIе а баьлла, тIаккха цу ной тIехь Iуьллучу морзахана тIехула а баьлла, пхьалгIи чохь лаьттах доллучу цхьана Iуьргах чубахана.

Дукха хан ялале моза, юха а беана, мера чу бахана. Цу сохьта пхьар самаваьлла.

- Ой, Тимар, хьо чувогIушехь суна наб ма озийнера. Цхьа гIан а гира суна, - аьлла, шена гIенах гинарг дийца волавелла пхьар:

- Со кхузара волавелла цхьана йоккхачу, шерачу арахула хIорда йисте кхечира.

ХIордана тиллинчу аьчган тIе тIоьхула дехьа а ваьлла, лаьттах доллучу доккхачу ор чухула лаьтта бухавахара со. Цу бухахь Iаламат дукха дети а, деши а гира суна.

Тимарна хиьна, пхьалгIа тIехь йолчу лаьттах боккьалла а дети а, деши а дуйла. Делахь а, "масане гIан го" аьлла, иза пхьалгIи чуьра араваьлла. ТIаккха, ши-кхо де даьллачу хенахь юха а веана, аьлла цо пхьере:

- Сайн цIенош духкур дара-кх ас.

- Хьенан ницкъ кхочур бу уьш эца? - аьлла пхьеро.

- Ахьа сайна хIара пхьалгIа а лахь, цхьа кIез-мезиг тIе ахча а лахь, хьуна лур ма дара аса уьш, - аьлла Тимара.

Цунна и цIенош дIа а доьхкина, цуьнгара пхьалгIа эцна Тимара. ТIаккха, пхьалгIа лаьттинчохь цIа а дина, и ша а, цуьнан ший а зуда а цу чуьра латта ахка болабелла, схьадаьккхина латта буса генна эвла йисте а кхоьхьуш. Уггар а тIаьхьа детиний, дешиний тIекхьачна уьш.

ТIаккха волавелла Тимар саьнгарш яха, иштта лелча ша гIара а вер вара, шен кIант вихьначу нахана а дIа а хезна цара и схьа а лур вара я кIант ша дийна велахь, тIевогIур вара, аьлла хеташ.

Вайн махкахь а, Гуьржех а, Устмалахь а, малхбалехьа йолчу пачхьалкхашкахь а дуккха а ю цо яьхна саьнгарш. Царех: "Тимара шен кIант лобхуш яьхна саьнгарш" олу.

Дуьненахь массанхьахула а дIахезна Тимар шен кIант лобхуш ву аьлла.

* * *

Тимаран кIант хилла, ша вихьначу нахехь эсий дажош. Жима хилла иза цу хенахь.

Цунна а хезна, иштта шен кIант лобхуш, саьнгарш а йохуш Тимар вогIу аьлла. И шен да вуйла хууш хилла кIантана. Цхьана дийнахь арахь дIакхоьссина говран корта гина цунна. ТIаккха цо берашка аьлла:

- ХIара корта турпалчу говран корта бу. Даьдала-кх хьан, иштта турпала говр елира сан.

ЧIогIа вилхина и кIант. Шен да Тимар санна, хIума хууш хилла и кIант. Цуьнца хиллачу бераша эле дIадийцина:

- Арахь Iуьллучу говран коьртах турпалчу говран корта бу а бахара цо, "турпала говр елира сан", бохуш велха а вилхира иза, - аьлла...

ТIаккха эло хIара шена тIе а валийна, хаьттина кхуьнга:

- Турпала говр евза хьуна?

- Евза-те, - аьлла Тимаран кIанта.

Эло массо а дика дин гойтуш чекхваьккхина иза, хIарий-хIарий яц турпала говр, Тимаран кIанта а бохуш.

Уггар тIаьхьа, дечган мукь болу тур хаьн тIехь а долуш, цхьана бокьа тIехь схьавогIучу стагах бIаьрг кхетта Тимаран кIентан. ТIаккха аьлла цо:

- Хьулла вогIу стаг тIехь Iен бекьа турпала а ю, цуьнгара дечган мукь болу тур цIокь-болатан терс-маймал а ду.

Бекьа а, тур а эцна эло. Бекьа лам тIе яхийтина, шеца кхоь кхел а йолуш.

Цхьа шо даьллачу хенахь цхьа кхел цIа а ялаяитина, и йийна эло. И ма йийнехь настаран даьIахк а йойна хьаьвсина уьш цуьнга. Тобпан чIуннал стомма тIум хилла цу чохь. ШолгIачу шарахь важа кхел ялийна цIа. Иза а ен а йийна, цуьнан настарх хьаьжна эла. ХIума тоьгу маха чубаххал бен тIум ца хилла чохь. КхоалгIачу шарахь кхоалгIа кхел ялийна цIа. Иза а ен а йийна, цуьнан настаран даьIахке хьаьвсича, иза

ерриг буту хилла.

- Х1инца то а елла, кхиъна яьлла говр, - аьлла ц1а ялаяйтина к1анта. Ц1а ялийча, и говр цхъаьнгге а сацалуш ца хилла, цу к1ан-те бен. Ков-кертана гонах пхийтта дол лекха керт а яйтина, эло и говр 1амае аьлла цу к1анте д1аелла.

Цкъа ша волчуьра д1а а кхайкхина, аьлла к1анта эле:

- Эла, аса х1инццалц дика г1уллакх дина хьуна, баркалла аллахь суна!

- Ма белахь суна и тешнабехк! - эло оллушехь, цу лекхчу кертах бекъа т1ехула а кхоссялийтина, вахана к1ант.

И вада ма ведданехь, эло т1аьхъа орца даьккхина.

Даккхий ц1огарчий, кхесаршший йолу дой шена т1екхуьучу хенахь моха дуьхьал хохкуш хилла цо говр. Сира дой т1екхача доьлча, жаг1ий т1ехула хохкуш хилла, чохь дахкийна дой т1аьхъакхиа доьлча, малха дуьхьал хохкуш хилла.

- Х1инца к1елхъара а вели хьо, хьуна дан х1ума а дац: хъайна даккхий ц1огарчий, кхесаршший йолу дой т1аьхъакхиа доьлча, моха дуьхьаллий, сира дой т1аьхъакхиа доьлча, жаг1ий т1ехулий, чохь дахкийна дой т1аьхъакхиа доьлча, малха дуьхьаллий х1унда хехкара ахъа и говр? - аьлла хьаттина цуьнга т1аьхъа хохкучех цхъаммо.

- Даккхий ц1огаршший, кхесаршший йолу дой моха дуьхьал идалац, цу ц1огарший, кхесарший мох лобцуш; сира дой жаг1и т1ехула ца идало, бергашна к1елхъара ч1ег1ардигаш дуткий долуш; чохь дахкийна дой хье т1ера даьлахк юткъа йолуш кеста хье чу малх а кхочий, малхана дуьхьал идалац, - аьлла жоп а делла, д1авахана Тимаран к1ант.

Нахана эсал а хеташ, и к1ант санна х1ума хууш хилла цхъа стаг. Цхъаьнгге а Тимаран к1ант лаца ца луш висинчул т1аьхъа, ша иза лоцур вара аьлла цу стага. Т1аккха эло и вахийтина к1антана т1аьхъа. К1ант цхъана хи чу кхаьчначу хенахь, цунна т1аьхъа кхиъна и стаг. Хи чу а ваьлла, секхалад детташ готте хьовзийна цо к1ант. К1антана, ша готте хьовзийнехь а, хиъна и стаг т1амехь лелла воцийла.

- Х1инцале а иштта со готте хьовзийначу ахъа, секхалад хи чу а 1обьтина ахь тоьхча, со а, сан говр а пархъаьлла харцахъа оьккхуйтур дар-кх ахь.

Т1аккха цу стага секхалад хи чу а 1обьтина кара оьццушехь къарсъяьлла кагделла.

Иштта цу говзаллица к1елхъара ваьлла Тимаран к1ант. Шен да мичхъа ву а хиъна, цунна т1евахана иза. И к1ант т1екхочуш, Тимаран б1оца мел йолу говр терсина, мел долу герз а тохаделла. Сахь дуьззина деши а делла, нах арабаьхна цу 1уьйранна Тимара:

- Маса стагана баьал кхача хир бу кху дешех алий хатта б1ох мел волчу стаге, - аьлла. Бахийтинарш бухбаьхкина.

- Цхъаболчуша б1е стагана баьал кхача хир бу боху, цхъаболчуша пхи б1е стагана баьал хир бу боху, цхъаболчуша пхи эзар стагана баьал хир бу боху, - аьлла цара.

- Кхин цхъа а стаг висний аша хаттаза? - аьлла Тимара.

- Нуьйр г1евланга а йиллина 1уьллуш цхъа берашха стаг бен ца висна, - аьлла жоп делла цара.

Цуьнга а хатта бахийтина. Т1аккха цо: "Мацвеллачу стагана цкъа баьал кхача хиллал х1ума а дац х1ара" аьлла жоп делла.

Цу жобпах иза шен к1ант вуйла хиъна Тимарна. Цо сихха и шена т1е валавайтина.

Саьнгар циггахь сецна.

ХЪЕКЪАЛ ДОЛУ ЗУДА

Б1аьвнаш-г1аланах ян хууш хилла цхъа да а, цуьнан к1ант а. Вахаран хьал-де кьен долуш хилла и шиь. Цхъана дийнахь дас аьлла шен к1анте:

- Х1а-х1а, к1ант, х1инца со воккха а хилла, вала герга а вахана, со дийна воллушехь, ахъа зуда яло лаьа суна.

Ден лаам кхочушбархьама реза а хилла, зуда ялийна кланта.

Кланта зуда ялоран глуклакх дладирзинчул тлабхьа воккхачу стага аьлла шен кланте:

- Хлан, хлинца дуйна даа а, мала а деза вайна, кьен нах дуй вай, хьалдолчу стагана йолах глала йотта ваха веза вайша.

Глала-блов юттуш шайна оьшу болу глирс а эчна, новкъя ваьлла дай, кланттий.

Волавелла длавовдуш новкяхь дас аьлла кланте:

- Клант, вайша бан безаш болу некъ бежа бу, иза бацбан бежа ахьа суна.

Дас бохучух ца кхеташ цецваьллачу кланта жоп делла:

- Дада, соьга муха бацлур бу некъ? Сан ницкъ кхочур ма бац иза кхочушдан.

- Делахь, тлехаа говр ялае суна, - аьлла дас.

- Ой, аса мичара ялор ю хьуна говр, хьуна шера ма хаьа вайн говр йоцийла, - жоп делла кланта.

- Делахь юхавоьрзур ву вайша, - аьлла, клант а эчна, цлехьа вирзина да.

- Цла ма кхеччинехь, хьайн зуда йита, - аьлла дас кланте. Ша реза воццухехь, шен дагахь: "воккхалла тилла хир ву-кх хлара сан да, цо бохург ца дохор аса, цуьнан лаам кхочушба бежа" аьлла, ша ялийна зуда йитина длаяхийтина кланта.

Шолгла а, ден лааме хьаьжжина кхин зуда а ялийна, ловзар а дина парглат ма веллинехь, кланте аьлла дас:

- Йолах болх лаха ваха веза вайша.

Хлумма а ца олуш, тохура санна, шен глирс а эчна, дена тлабхьахловттина клант.

Юха а, хьалха ма аллара, - я некъ бацбе шена, я тлехаа говр ялае шена аьлла дас.

Кланта а делла дена хьалха санна жоп, - "некъ а муха бацлур бу шегга, йоцу говр а мичара ялор ю ша?" - аьлла.

Тлаккха и клант валош юха цла а веана, зуда йита аьлла дас.

Дена хала ца хетийта, цуьнан лаам кхочушбеш пхи-ялх зуда йитина кланта, новкъяра деца цла а оьхуш.

Шен дас, гуьнахь а доцуш, балийна зударий буьтуьйтуш, глайглане воьжна лаш хилла клант, кхочуш хьерваьлла хир ву-кх шен да бохуш.

Шен цлийнда иштта глайглане хилар гучадаьлча, цунах шекъ-яьллачу тлабхьара ялийначу зудчо хаьттина майрачуьнга:

- Хьо даиманна а глайглане ма хуьлу, зударий сих-сиха хлунда балабо ахьа?

Кланта ма-дарра дладийцина зудчуьнга, шен дас новкъя ваьлча шегга олуш дерг а, цо шегга зударий битийтар а.

- Делахь, аса кхетор ву хьо, хьан дас хьоьга бохург хлун ду аса дуйцур ду хьуна, - аьлла, зудчо дийцина шен майрачуьнга:

- Дас хьайга некъ бацбе ма-эллинехь, воккхачу стагана товш долу, цуьнан самукьадолу кьамел доладе ахьа, - некъ боца хетар бу хьуна цунна. Хьайга цо говр ялае аьлча, - яккхий цхьа глаж ло цуьнга, глаж - воккхачу стеган говр ю хьуна.

Зудчо шена и хьехар дича, члогла воккхавеш самукьадаьлла клентан.

Зуда ялийна бал дладирзича, шолгачу дийидахь клант а эчна, новкъя ваьлла воккха стаг. Новкъя длавовдуш, хьалха ма-аллара, некъ бацбе шена аьлла дас. Цунна тов долу хаза хабарш дийца воьлла клант. Церг елаелла воккхачу стеган.

- Хлинца тлехаа говр ялае, - аьлла дас. Хьаьдда вахана, некъа йистехь йоллучу дечигах глаж якккхина, дега длаелла кланта.

Йовхарш тоьхна шен йиш а тойина, дас аьлла кланте:

- Хлинца хьуна хьекьал делла йолу зуда цлахь а йитина, мичча махка ваха а кхерам бац вайшинна. Юьззина зуда ю иза.

Воьд-воьдуш тлерлойн махка кхаьчна да а, клант а. Юьрта кхаьчча, бан болх хаьттина, тлерлойн эла волчу вахана и шиь.

Тлерлойн эло аьлла:

- Шуна боглу мах а лур бу аса, пхоьазза тлекелийина тлулгийн блов йотта суна.

Эцца элаца мах а бина, блов-гала йотта тлелаьцна шина маласточо.

Шешан болх длаболалучу заман чохь дас шен кланте аьлла:

- "Берзан луьргара берзан клеца а ма долийла, аганара элан клант а ма глоттийла" аьлла кица ду вайн. Хлара элий суна дика бевза. Гала йина воллушехь вайша вен хьожур ву эла, вайшимма хьегначу кьина мах ца балархьама. Кху элан дагахь дерг хлун ду хаа, кхуьнан йолана тлехьовза веза хьо, клант.

Воккхачу стеган клант дукха безамехь, куц долуш хаза стаг хилла. Дас ма-аллара, аьтто ма-беллинехь элан йолана тлехьавьзина клант. Йоблан члогла безам бахана кланте, цуьнга ша ян реза-хилар а хоуйтуш.

Эла, хлор денна сарахь а, луьйранна а, воглий хьожуш хилла белхалоша шен гала-блов муха ютту. Дикка хан длаяьлла цара белхаш а беш, гала еш лакха а йолуш.

Гала юттуш лахара тло-тлулг хьала кхоьхьуш йолу бларзнаш бечу балхахь шарьелла хилла, шашь лело дезарг хууш. Тлера мохьтлулг схьаэцча, шашь йовлий юха оцу некъа охьайоьлхуш хилла бларзанаш, лахахь гулбина тлулг болчу метте. Цигахь шайн букь тле тлулг биллича, меллаша блов ечу лекхачу метте, лам тле хьалайолалуш хилла уш. Гала юттуш лакха а яьлла, тхов тлетуьллу хан герга ма-кхеччинехь, кьайлах еанчу элан йола маласточун кланте аьлла:

- Гала-блов йина ма веллинехь, шуьша вен воллу сан да.

- Ахьа и соьга хайитарна хьуна баркалла боху аса. Хьо шек а ма хилалахь. Гала йина ма-еллинехь вайша додур ду. Ахьа цхьаьнгте а хлума ма алалахь, - аьлла кланта элан йоле.

Йол длаяхча, шен да волчу а вахана, цуьнга дийцина кланта, элан йола кьайлах аьлларг. Тлаккха дас vole аьлла:

- Тахана дуьйна блевнан бохь гоме ботта боло беза вайшим-ма. Шолгачу дийнать дуьйна галин бохь гоме ботта волавелла дай, кланттий.

Цхьана дийнахь тлевенчу элана гина галин бохь гоме буттуш хилар.

- Бловнан бохь гоме бутту аша, - аьлла эло белхалошка.

-Шена хууш ца хиллачуа, лакхара охьа а воьссина го баьккхина хьажа а хьаьжна:

- Эхл, дера гам а ма белла кхуьнан бохь, хлара нисба цлера чарх ца яйтахь ер яц, - аьлла, воккхачу стага.

Тлерлойн эло шен клант а, лай а кечвина маластойн чарх ян вахийта.

И шиь новкъа волуш воккхачу стага аьлла:

- Шуьша длакхьачча, цлахь бухахь хлокху сан клентан зуда ю шуна. Цуьнга тхойша могуш-парглат хилар а хайита, са ма гатде а ала. Оха юттучу галин-блавьнан бохь гамбелла, иза нисбеш йолу чарх ян вайитина ала. Цлахь йолу кьиг дла а хеций, куьйра тхо цла кхаччалц цлахь дита ала, дика кхаба а кхобуш. Тхойша, болх чекх ма-белли, цла воглур вуйла а хайита.

Длавахана маластой цла а кхьачна, церан цлахь йолу зуда цлахь а карийна, цуьнга мардас дина кост длааьлла элан кланта.

Хлусамнанас хлара ши хьаша дика тлеэцна, тоьхна кхарна уьстаг1 а бийна, шортта даа а, мала а шун хлоттош. Цул тлаьхьа, кхана чарх а елла, длавохуьйтур ву шуьша аьлла охьавижийна. Шега даийтинчу хабаран ойла ян яьлла зуда.

Бохь нисбеш цхьа а чарх а ма яц, я цлахь цхьа а кьиг а, я куьйра а ма дац. Цхьа бохам хилла хир бу царна. Яхана шен майрачун гергара нах а балийна, царах дага а яьлла, цаьрца барт бина цо шайн дай, кланттий цла валлалц элан клант дла ца вахийта.

Элан клант самавалале, меллаша и вижина луьллучу хлусам чу а бахана, тлебеттабелла иза чехкка длавихкина. Луьранна са ма-хиллинехь сама а ваьккхина, элан лай цла вахийтина зудчо, эле хлара хабар а дохьуйтуш:

- Хьуна йолах гала юттуш воллу сан мардай, майрий ахьа царна доглу даьхни дла а делла, маьрша цла вайитахь - хьан клант маьрша цла воглур ву, нагахь санна ахьа иза кхочуш ца дахь, хьуна хьайн клант кхин гур вац, - аьлла.

Веана цла кхаьчначу лено цу зудчо шена тедилланарг, ма-дарра длааьлла эле.
Шега и хабар кхаьчча, оьглаз а вахана, дарвелла ирх иккхина зла. Амма дан хлума а ца хилла висина.

Дас а, вола а, галин бохь нис а беш, глала йобттина ялийтина. Эло кхин царна бохам бан а ца ваьхьна, царна биллина мах дла а белла, цла вахийтина и шиь.

Дай, кланттий веана цла кхаьчча, бухарчу клентан зудчо дла а хецна, элан клант цла вахийтина.

Магастой шешан хьекьал долчу зудчуьнца парглат баха хевшина.

ХЬЕКЪАЛ ДОЛУ ВОККХА СТАГ А, КЪИЗА ЭЛА А

Хьалхалерчу заман чохь цхьа эла хилла нохчашна юккьехь вехаш, шен махка тлехь бехаш нах а болуш. Цу элан тедал хилла шен махка тлехь вехаш къан а велла, кхузткъа шо кхаьчначу стаге цхьацца хала хеттарш а дой, царна нийса жоп ца делча, цо юуш йолу хлума чохь йисар глоли ю олий, вуьйш.

Цхьана клентан цхьа да хилла кхузткъа шарал тлехваьлла. Цу кланта и шен да, верна кхоьруш, велла а аьлла, хьулвина кхобуш хилла. И хаа а делла, эло кхайкхина иза тле а валийна, аьлла:

- Ас цхьа-ши хаттар дийр ду хьобга. Цунах ахь нийса жоп лахь, верах хьалхавер ву хьо, ца лахь вуьйр ву хьо.

Воккхачу стага цу элана жоп луш аьлла:

- Делахь дика ду, сан оцу хеттаршна жоп дала ницкъ кхачахь, хлинчачул тлаьхьа кхин воккха стаг ца вен дош дала деза ахь.

Эло, цо бохург тле а лаьцна, бос цхьаь болуш, мас цхьаь йолуш цхьабосса ши борглал хьалха схьа а ялийна, хаттар дина:

- Хлокху шиннах йоккха муьлхариг ю?

Длавоьллачу воккхачу стага, и ши борглал ара мохе а яьккхина, хьалха хьаьжклаш а тесна, длахлоттийна. Цаьрга хьажа а хьаьжна, къонахчо эле аьлла:

- Хлара йоккха ю, хлара жима ю.

Эло цуьнга хьаттина:

- Муха хии хьуна цу шиннах йоккхахьберг а, жимахьберг а?

Воккхачу стага жоп делла:

- Цу шина борглалх йоккхахьберг, шегахь ницкъ болу дела, мохана дуьхьал а йирзина, хлоь баа хлоьттира, жимахьберг, шегахь ницкъ клезиг хиларна, мохехьа букь а берзийна, хлоь баа хлоьттира. Цу тидамах хиира суна цу шиннах йоккхахьберг а, жимахьберг а.

Эло цуьнга аьлла:

- Цхьаь хии хьуна. Хлинца хлара шолгланиг хьуна хаахь верах хьалхаволу хьо.

Воттаница шарбина, стомма юьхьиг а, юткъа юьхьиг а къаьстар йоцуш цхьа хен хьалха дла а хлоттийна, цуьнга хаттар дина:

- Хлокху хенан стомма юьхьиг муьлхарг хилла?

Длавоьллачу воккхачу стага и хен цхьана лекхачу басара чу-хаьхкина. Бухакхаьчча хьаьжначу цо аьлла:

- Хлара юьхьиг стомма хилла, хлара юьхьиг юткъа хилла. Эло цуьнга хаттар дина:

- Муха хии хьуна иза?

- Дечиган тедал ду, мел ахь цхьабосса ши юьхьиг нисйича а, охьанехь ша чухаьхкича, стомма хилла юьхьиг хьалха а йолуш, юткъа хилла юьхьиг тлаьхьа а йолуш, соцуш.

Эла, цо делла жопаш нийса хилар а магийна, цул тлаьхьа цкъа а воккха стаг ца вуьйш сецна.

ТАЙМИН БИБОЛАТТИЙ, ТАРКХОЙН ШОВХАЛЛИЙ

Хъаша-да дика тлеоьцуш ву бохуш, гларавалла хилла Таймин Биболат. И хезна Таркхойн Шовхал вахана Биболат волчу, и зен дагахь.

Вахана длакхаьчча иза.

- Ассалам лалайкум, Таймин Биболат. Тховса ахьа чу ца витахь, буйса яккха меттиг боцуш висина-кх со, - аьлла цо. Шена тле тиша бедар юьйхина хилла Шовхала, ша ца вовзийта.

Дика ду, шен тховса бахка безаш дукха хьеший бу, хлара ши цла-м лур ду хьуна аьлла, раглу клел витина цо Шовхал.

Баьхкина схьакхаьчча хьеший. Церан кьамел хезаш хилла Шовхална.

Говраш яйна шайн, ца карайо цхьа шо зама а ю, хлинца уьш йоцуш цла даха йиш а яц шайн аьлла хьешаша.

Цул тлаьхьа меллаша глаьттина, Теркайисте дла а вахана, шен юрт а глаттийна, сахилале Майратуьпа Таймин Биболат волчу веана хьешийн говраш а ялош Шовхал. Шен духар а дуьйхина, кечвелла Шовхал. Длабаха арабевлачу хьешашна гина говраш а, кечвелла лаьтта Шовхал а.

- Муха, мичахь карийна хьуна хлорш, - аьлла уьш цецбевлча, Шовхала аьлла:

- Шу оццул холчах лояттина дела, юрт араяьккхира ас говраш лаха.

Цул тлаьхьа и хьеший, Таймин Биболат шайца а волуш, хьошалг ла бигина ша волчу хлусаме Шовхала. Кхаа дийнахь-бусий хьошалла дина цо.

Ша цла воьдуш, дагадеана Таймин Биболатана, цо шен цле а ма яьккхира, ша мичара вевза-те цунна аьлла. Хаьттича, ша дага ца воглу хьуна, хьо волчу буйса яккха веана, аьлла Шовхала.

Дегле лазар а деана, вала воьжна Таймин Биболат. Ша леш цо аьлла, Таркхойн Шовхала шайна дина хьошалла а, ша цуьнца хлоттийна кеп а ла ца делла, леш ву со.

КІАНТ ЗЕР

Цхьана шийлачу цлевзинчу суьйренахь цхьа жима стаг эрна арахь чуваха цла доцуш висима хилла. Хьена-мила ву ца хаьа бохуш, сахьарчу наха тлеоьцуш ца хилла иза. Жима кьонах цленна чот йоьхна висинчу хенахь цхьана воккхачу стага ша волчу чукхайкхина:

- Схьавола, цхьана буйса йоккхур вай. Чохь сой, и вай йоллий бен стаг вац, - аьлла. Воккхачу стеган йол кхийна яьлла йол хила тарло. Ткьа иза суна гиллакхехь а ма дац аьлла, глайглане хьаьвзина клант. Цуьнан дагахь долчух шекваьллачу воккхачу стага, дуьхьло ца йойтуш, чу а вигина, йовхачу пеша хьалха охьа а хаййна:

- Ас хьо чу а витина, цундела ахьа сан йол йига еза, - аьлла. Цецваьлла, воьхна йоьхьанца клант, амма дагара ца хайитина.

Ша хьалхе длабоху хьоьга. Сан йоьлан ши бляьрг бац хьуна, сан йоьлан ши куьг, багахь мотт бац хьуна аьлла, тлетоьхна воккхачу стага.

- Хлумма а дац, - аьлла резахилла клант.

Цул тлаьхьа воккхачу стага схьакхайкхина шен йол. Члепалгаш чохь шун а дахьаш йол чоьхьа яьлча, цецваьлла, длахьаьжжинчохь висина клант, ша левина хилла-кх кху стага аьлла дагадеана цунна.

Тлаккха хаьттина кланта йоле, цу хьан дас хьо-м дала тоьхна ю ма бахара: ши бляьрг бац, ши куьг дац, бийца мотт бац...

- Сан ши куьг дац бохург, со сайн гуллакх доцучу ца глерта бохург дара хьуна, - аьлла, дладолийна йола кьамел. - Сан ши бляьрг бац бохург, со сайн бала боцучу ца хьоьжу бохург дара хьуна. - Мотт багахь бац бохург - сайн гуллакх доцург аса ца дуьй-цу

бохург дара хьуна.

Ма хьекъал долуш ю хIара йол аьлла, и тIаьхьа а хIоттийна, цIавахана кIант.

ОБЗДАНГАЛЛА

Таркхойн Шовхала Нохчийчуьра бу боху кIентий ша волчу хьошалла кхайкхина хилла. Iуьйранна уггаре дуьра кхача хьалха биллийтина цо хьешашна. Хьеший, яеззачул хIума а кхаьллина, дIабевлла. Делкъехь уггаре чаьмза юург хьалха йиллийтина, тохара санна, хьешо юьчул хIума а йиьна, дIабевлла уьш. Суьйранна уггаре чомехь пхьор хьалха диллина хьешашна. Iуьйранна а, дел-къехь а санна, кIеззиг хIума а йиьна, уьш дIабевлча, Шовхала хаьттина:

- Ма тамашийна хIума ду шена гинарг. Дуьра а, чаьмза а, чомехь а хиларх, цхьатерра бен ца йиьна-кх аша...

Эвтархойн Ахьмада жоп делла:

- Хьан шуьнехь чомаш хержа даьхкина дац тхо. Нехан шуьнехь кьонах а верстар вац, нехан хьавьди тIехь дин а берстар бац.

МУХА ХIОБТТИНА ГАЛАНЧIОЖАРА IАМ?

Iамкъе олуш йолчу кIотарахь хилла и Iам. Iам лаьтта дела олуш хилла цунах Iамкъе. Цу Iома хи чIогIа цIена а, дарбане а, деза а лоруш хилла. Цу Iамкъа Iаш болчу нехан цхьана озда йоцучу зудчо берийн боьха хIуманаш йиттина цу хийистехь.

Цул тIаьхьа и Iам, сту а хилла, болабелла ГаланчIожний, Ялхарний юккъе лаьтташ болчу ломах цхьа церг а йоккхуш, ГаланчIожа охьабеана. Цунах Iамбедеча олу.

Iамбедеча бохург - Iам бедда бохург ду.

Цхьана майдана йисте кхаьчна сту. Цу майданахь шайн-шайн ардаш охуш нах хилла. Иза майдана хьалабаьлла, уггар хьалха цхьана доьзална гина. Дас, нанассий и сту дIабोजа, ванн сту гIелбелла аьлла. Шина бери, нехан бу и боххушехь, дас схьа а лаьцна, дIабобжна сту.

Старо ког баькх-баькханчара хи долуш хилла. Цо кхозлагIа го боккхуш, баша а бешна, Iам хилла цунах.

И сту дIабोजа аьлла дай-наний, готий чу дахна, ши бер дIа а кхуссуш.

ХIета хIобттина и Iам, хIинца а болуш бу боху. ГаланчIожан Iам цIе тиллина наха цунах.

Ялхара оцу Iамкъе олучу кIотарахь хIинца а цхьа доккха орду боху, хьалха и Iам лаьттина.

КЪИЗА IАДАТ

Къан а велла, гIора а эшна, доьзална бале вала воьлча, халкъалахь сецна даьлла ламаст кхочуш деш, цхьана тускар чу а виллина, говран ворданахь кIанта дIакхосса ваьхьна хилла шен да. Генна, адам тIе ца кхочуча, дIаваьхьна цо иза. Цхьана берда йисте а ваьхьна, ша чукхуссуча даьлча, дас аьлла шен кIанте:

- Айхьа со чукхуссучу хенахь соьцане тускар ма кхоссалахь.

КIанта хаьттина дега:

- И хIунда бохура ахьа?

Дас жоп делла:

- И тускар хьуна хьайна а оьшур ду, хьайн кIанта, хIинца ахьа со санна, хьо дIакхуссучу хенахь.

Цо иштта хьехар дича, кIанта дикка ойла а йина, шен да юханехьа цIа ваьхьна.

И шиь цIенна герга кхочучу хенахь царна дуьхьал кхетта оцу стеган кIант. Цо, цец а

ваьлла, шен дега аьлла:

- Вай, ахьа юхавалош ма ву вайн дада. Иза дIакхосса ваьхьна вацара хьан?

Дас жоп делла кIантана:

- Соьга дадас элира: "И тускар дIа ма кхоссалахь соьцане, хьуна хьайна а оьшур ду хьуна иза, хьайн кIанта хьо дIакхуссу хан тIекхаьчча". Цо иза аьлча, ойла а йина, дош дац-кх аса лелорг аьлла, ойла хилла, хIара цIавалош воьлу-кх со.

ТIаккха жимачу кIанта шен дега аьлла:

- Хьо дада а эцна дIаваханчул тIаьхьа, сан а дезар ду-кх цкьа мацца а, сан дас шен дена диннаргдан, бохуш, ойла йоьхна, виссинера-кх со. Ма дика ду-кх ахьа дада цIа а валийна, сан са паргIатдаьккхина.

НЕНАН БIАБРХИШ

Цхьалхха цхьа кIант вара кьеначу ден, ненан. Дукхавезаш, Iалашвора цара шайн кIант. КIант кхиьна ваьлча, ломахь гIарабаьлла дика динний, нуьйран гIирссий, тIемалочун барзаккьий кечдира дас-нанассий шайн кIантана. Амма цунна цхьа бохам хиларна кхоьруш, цIера ара-м ца волуьйтура цара иза.

Цхьана дийнахь юьртара кIентий кечбелира ламанца сакьера баха. Цхьаь бен воцчу кIантана а лиира цаьрца ваха.

Дений, нанний тIевеьна, цо элира:

- Со а вахийтийша юьртарчу кIенташца дуьнене бIаьрг тоха. Суна лаьара, кийра бахьош долу, шал шийла шовда мала. Iуьйранна малх схьакхеташ, сарахь беттаса кхачлуш ган. Суна лаьара махо техкош, догIано дашош, малхо дакьош ламанан басешкахь лаьтта кьорза зезагаш ган, супа лаьара Iуйранна тхинах яжа арайолу лунан буьхьиг ган, гIелашна сагатделла сира сай гIергIаш ладогIа, Iаннаш, даккьаш декош, мацалла угIучу барзе ладогIа... Вахийтийша со кIенташца дуьнене бIаьрг тоха.

- ХIан-хIа, кIант ма гIолахь. Пурба дац хьуна! - элира кьеначу дас.

- Со кьинтIера ца ели хьуна, кIант, хьо водахь! - элира нанас.

Юртара кIентий сакьера бахара, цхьаь бен воцу кIант висира кхерчан а, цIийнан а гонах хьийза.

Цхьа хан яьлча, юьртара кIентий кечбелира экханна талла баха. Дений, нанний тIевеьна, кIанта элира:

- Со а вахийтийша кIенташца экханна талла. Суна лаьара ламанан курчу лечано ижонна мохаюьллуш ган, цуьнан ирачу мIараш юккье нисделла дала са легашка кхаьчна, жима олхазар детталуш ган, дог лоцуш пха тоьхна, стиглахула биркьаш дIа-схьа яржош, и кура леча чудаийта, лечанан мIарех кIелхьарадаьлла, сина маршо хааелла, стиглан сийначу Iаьрчешка жима олхазар хьаладолуш ган. Суна лаьара иччархочух ларбалархьама генна дIакхарстийна сирла бIаьрг ойлане баьллачохь сецна, ламанан лекхчу тарха тIехь кур аркьал тесна лаьттаху курчу хьехе* бIаьрг тоха: оцу семачу хьехана тебна улло вахана, дегI лардеш пха тоьхна, маьIах шотха доккхуш, иза кьахкийна, дуьнен чохь шел сема хIума дуйла цунна хайита. Суна лаьара масар** кьахкийна, эькхийна лаца, дуьнен чохь шел маса хIума дуйла цунна хайита. Бухбоцчу сийначу стиглара сирла седарчий санна долчу цуьнан хазачу бIаьргаш чу хьаьжна, хьаьстина, иза дIахеца, кьизчу ичархойл дукха дуьнен чохь кьинхетамен нах буйла цунна хайита. Вахийтийша со кIенташца экханна талла.

- Ваха пурба дац хьуна, кIант, ма гIолахь! - элира кьеначу дас.

- Со кьинтIера ца ели-кх хьуна, кIант, хьо водахь! - элира нанас. Корта охьаоллийна дIавахара кIант, ткьа цуьнан нийсархой талла бахара. Ден, ненан пурба доцуш цхьаннахьа а ца воьдура кIант.

ЦIеххьана ирча кхаь беара лаьмнашка: мостагI ву тIегIерташ аьлла, цуо буржалш дахьа ламанхошна тоха, леш бина уьш бацо.

Юьртара к1ентий, кьонахий кечбелира мостаг1ашна дуьхьалбовла. Аьртаниг ирйира, есаниг юьзира цара. Шен шири г1аг1 дег1е а дерзийна, тешаме герзаш юкьах а дихкина, к1ентан да а вахара мостаг1ашна дуьхьал, шен к1антана а ца хоуйтуш, лата везачохь - лата а, вала везачохь - вала а.

Шел хьалха д1акхаьчна, мостаг1ашца т1аме х1иттина т1емалой карийра цунна.

Къаьсттина ч1ог1а т1ом беш вара цхьа цавевза т1емало. Юьхь т1еобзна з1енийн цхар, т1едуьйхина болатан барзакь. мостаг1ийн декьех саьлнаш х1иттош, ткьес санна карахь лепаш шаьлта. Цецваьлла висира воккха стаг да а, цуьнца берш а.

- Мила ву и ч1ог1а т1ом беш волу т1емало? - аьлла, хаьттира воккхачу стага дас.

- Иза хьан к1ант ву, дада! Хьан цхьаь бен воцург! Дика к1ант кхийна хиллера ахьа!

Дала дукха вахаволда иза! - элира т1емалоша.

Амма хала дара и к1ант дукха вехар ву ала... Берриг шайн ницкь гулбира мостаг1аша.

Массо а цхьаь санна цхьаьний т1елетира уьш оцу турпал к1антана. Вуьйжира к1ант.

Велира турпал. Т1аккха т1етаьтира ламанхой мостаг1ашна. Х1аллакбира цара уьш.

Бисинарш лаьхкира. Дукха декьий дисира оцу т1еман арахь мостаг1ийн...

Г1оьмакхех, таррех барма а дина, т1е верта а тесна, ларвеш цу т1е а виллина, ваьхьира т1емалоша к1ант - турпал ваьхначу юьрта, винчу юьрта, нана ехачу кет1а...

Болатан г1аг1 малхехь кьегаш, кхачбеллачу баттах тера йолчу юьхьа т1ера сирла нур г1уьттуш.

- Х1ей вежарий! Собарделаш! - элира к1ентан дас. Севцира нах. Вистхилира к1ентан да:

- Кьонахий! Сан ницкь кхочур бан, к1ентан нене х1ара ирча кхаь д1ахайта... Со кхоьру х1окху кхоо нана а ерна... Вац шуна юккьехь маттана, д1атийра кьонахийн, т1емалойн тоба. Г1ехьха зама яьлча, нахах къаьстина, хьалхавелира башламанан бохь санна кьобжа корта болу воккха стаг.

- Схьаба суна дечган пондар! Цуо дуьйцура ду нене говзачу-хазчу маттаца к1ант валарх.

Лалур бу цуьнга и ирча кхаь! - элира воккхачу стага. Схьабеара пондар. Делха доладелира пондаран мерзаш. Бека болабелира пондар. Шен пондарца тобанна хьалхавелира воккха стаг. Араелира к1ант вина нана. Цунна гира вист-хуьлуш стаг воцуш, г1айг1ано кортош охьаохкийна лаьттаху т1емалойн тоба, хезира бекаш, боьлхуш пондар. Бармахь цавевзачу т1емалочун дакъа...

Буьйсанна декачу олхазаран эшарх тарлуш, шийлачу шовданан декаре буьйлуш, набарна бер дижо нанас олучу аганан иллек тарлуш бекара пондар. Пондаро дуьйцура нанас шен цхьаь бен воцу к1ант мел везаш кхийна, дуьйцура ненан сийлахьчу боккхачу безамах... Ц1ехьхана пондаран мерзаша ламанан лечанан г1ерг1ар хазийра, лосьман ц1ийзар, берзан уг1ар хазийра. Цуо дуьйцура к1ант-т1емало мел майра, доьнал долуш кхиьнера. Т1аьххьара а, т1еман герзаш вовшахдетталуш санна, кьора бийкира пондар. Хеталора, болатан тарраш турсех детталуш санна, мостаг1ий боьхна, маьхьарий хьобкхуш санна, т1еман марсаллехь майрачу к1антана т1ера барзакь болатан г1овг1анца декаш санна... Цо дуьйцура к1ант-турпал мостаг1ех мел майра летта, цо уьш муха х1аллакбина. Т1аьххьара цхьа сирла ц1ена аьзнаш г1евттира пондаран мерзех. Уьш декара маьлхан з1аьнарах тарделла. Хетара, цара дуьйцу Даймехкан хазаллех, ирсечу дахарх, Даймехкан сийлаллех, и сий кхуллуш, лардеш болчех лаьцна... Даймехкан дуьхьа баьхначех, Даймехкан дуьхьа беллачех цкъа а церан лийриг цахиларх...

Боьлхура пондар, тийжара пондар.

Ладобьг1ура к1ант винчу нанас. Гуора цунна бармахь дакъа. Вистхуьлуш цхьа а воцуш, кортош охьаохкийна лаьттара т1емалой. Кхийтира нана... Бармахь 1уьллург кхуьнан к1ант вара, кхуьнан цхьаь бен воцург... Дуьххьара араваьллера иза ненера пурба доцуш... Иза майра леттера мостаг1ех. Дуккха а х1аллакбинера цуо уьш. Веллера ша а. Веллера даима ваха! Иштта дуьйцура пондаро. Г1айг1ане йирзина цуьнан йиш...

Боьлхура пондар. Тийжара пондар...
Довха б1аьрхиш хьевдира ненан б1аьргех...
Къора узарш деш бекачу пондарна т1етевжира к1ентан нана.
Боьлхура пондар, йоьлхура нана...
Мацца цкъа нана т1ера д1аайелча, цецах санна 1уьргаш девллера пондаран уьн т1е.
Ненан довхачу б1аьрхиша дагийнера иза. Кхин а ч1ог1а г1арабаьлла бекара пондар.
Генна лаьмнашкахула д1аоьхура цуьнан аз. Цуо х1инца дуьйцура ненан кийрарчу
йоккхачу г1айг1анах, къахьонах, балех.
Боьлхура пондар, тийжара пондар...
Дег1 нисдеш, айаелира к1ант вина нана. Цуо доггах мохь туьйхира:
- Со къинт1ера ели хьуна, сан к1ант!
- Тхо къинт1ера девли хьуна, тхан турпал! - йийкира къонахийн тоба.
- Тхо къинт1ера девли хьуна, тхан турпал! - геннара схьахазийра гонахарчу курчу
лаьмнаша, 1аннаша, хиша, шовданаша... Боьлхура пондар, тийжара пондар...
- Аса декьалво хьо, сан к1ант! - мохь туьйхира нанас.
- Оха декьалво хьо, тхан турпал! - йийкира къонахийн тоба.
- Оха декьалво хьо, тхан турпал! - геннара схьахазийра гонахарчу курчу лаьмнаша,
1аннаша, хиша, шовданаша.
Боьлхура пондар, тийжара пондар...
Оьгура ненан б1аьргех довха б1аьрхиш... сийлахь латта а дашош!..

*,** Ломан акха гезарийн тайпанаш.

ШОТОЙН АЬСТМАР

Шотойн Аьстамар бохуш дика к1ант хилла. Наха, доьналла долуш майра ву, олуш
хилла цунах. Дукха ч1ог1а оьзда, г1иллакхе хилла иза.
Хьалха заманчохь жимачу зудчо дуьхьала вог1уш къонах стаг хилча, шен карара бер
кхечуьнга д1алуш хилла я охьа а дуьллий, д1анехьо йолуш хилла.
Шотойн Аьстамарана дуьхьал йог1уш нисъелла бер а карахь цхьа жима зуда. Кхунах
шен б1аьрг кхетча, шен керара к1ант охьа а виллина, д1анехьа яьлла иза. Т1евеанчу
Аьстамара, х1ара божа-бер дуй а хаьттина, юххе топ а, шортта ахча а диллана,
д1авахана.

БАКЪ БОЛУ ДОТТАГ1ИЙ

Дехаш хилла наний, к1анттий. И к1ант т1ехь луралла долуш хилла. Цхьана буйсанна,
лечкъина шен нана муха ю хьажа веанчу кхунна хабар деана: сихонца ц1ера вала, хьуна
ч1ир екха бог1уш нах бу аьлла.
Сихонца д1аваха дагахь х1ара воллуш кхин хабар кхаьчна: хьан езаш йолу йо1
кхечанхьа д1алуш ю, д1айига вола боху аьлла. Делахь х1инца ша х1ун дийр дара-техьа
аьлла х1ара 1аш волуш, кхуьнга кхечо, тховса хьан ца торру доттаг1ой бу бог1уш,
шаьш т1еэца аьлла кост схьатоьхна.
Х1ара иштта шадерг цхьанин т1е а г1оьртина, воьхна 1аш волуш нанна тосабелла
кхуьнан сингаттам. Цунах ца лачкъийна к1ацта х1умма а: деллахь, нана, иштта хабар
хезна шена, ша х1ун де аьлла?
Нанас аьлла:
- Ч1ир екха бог1у болу наха, дела 1ожалла хилла яьллекхь, шайн ч1ир оьцур ю хьуна.
Хьан йо1 хьо шена везахь, соцур ю хьуна. Доттаг1ий т1еэца ахь, уьш карор бу хьуна.
Резахилла к1ант, доттаг1ий т1еэцна цо. Х1орш сакьоьруш 1аш болуш, к1ант

сингаттаме хилар тоса а делла, хаьттина цара:

Шаьш дахкар ца тов-те хьуна я кхин сингаттам бу-техьа хьан дагчохь? - аьлла.

К1анта дийцина т1аккха. Шен нана муха 1аш ю хьажа веанера ша, хабар деара суна сихонца ц1ера вала аьлла, д1аваха кечлуш со воллуш, кхин хабар деара суна: еза йо1 маре д1алуш ю, д1айига вола аьлла. Т1аккха айса х1ун дер ца хууш со воллуш, кхечо элира: иштта аша хабар даийтина шаьш т1еэца аьлла. Цуьнан ойла еш 1ара ша, - аьлла дийцина к1анта.

Шайна моттара, хьан дагахь берг кхин сингаттам бу. Хьо вен вог1уш хилла хьан мостаг1 вийна, хьуна езаш йолу йо1 дехьа керта хьуна йоссийна, хьо волчу даьхкина к1ентий ду-кха тхо. Тхо муха к1ентий хета хьуна аьлла.

Т1аккха кхетта к1ант ша динарг нийса хиларх. Нанас аьлларг дича, ша юьхь к1айча х1уттург хиларх а кхетта иза.

ДОТТАГИЙ

Вехаш хилла цхьа ши доттаг1. Цхьаь ч1ог1а вехаш хилла боху, важа кьен хилла. Кьен 1аш волчунна ч1ог1а езаелла бехаш 1аш болчу нехан йо1. Ткьа оцу к1ентан нана а цо и бен ялон лууш ца хилла.

Вехаш 1ачу доттаг1чо ша болу шен бахам д1абелла шен доттаг1чунна. Ткьа цунах ч1ог1а кхаь хилла, и йо1 ялийна, ваха хиьна кьен 1аш хилла доттаг1.

Цхьана дийнахь газа дуккха хан яьлча, ша ца вовзийтуш, ша саг1а доьхург ву аьлла, кет1а веана бахам д1абелларг. Иза, х1ум-ма ца луш, д1авахийтина. Ч1ог1а и новкъадаьлла, ойлане ваьлла х1ара д1авоьдуш, цхьана базар кхаьчна. Кхунна т1евеана, цхьана воккхачу стага дехар дина, ша схьаваллалц х1ара гали лардахьара аьлла. Нагахь ша делкъале схьа ца ваг1ахь, хьайна дуьтур ахьа иза аьлла, д1авахна и воккха стаг. Ши-кхо де даьлча а, и схьа ца веача, чухьаьжча, кхунна гина гали дуьззина ахча.

И ахча схьа а эчна, д1аваханчу кхо керт а эчна, ша хьалха ма-хиллара ваха хиьна.

Дикка х1ара ваха охьахиинчу хенахь кхуьнан кет1а еана цхьа йоккха стаг. Ша хьайна чохь г1уллакх дан яийтахьара аьлла цо. Шен нана хир ю хьо тахана дуьйна д1а аьлла к1анта. Дукха хан ялале, оцу цуьнан нана ю бохучо йо1 хьахийна кхунна, резахилла кхо и ялийна.

Дагадеана доттаг1чунна, хьаха веза ша шен доттаг1 ву бохург шен ловзарга кхайкхина, бехкбаккха аьлла. Х1окхуо шен нана яхийтина цуьнга кхайкха.

Шен зуда ц1аялийнчохь, дика самукьадаьлла х1орш 1ача хенахь, кьамел долийра боху к1анта:

- Цхьа доттаг1 вара сан, хьал долчу нехан йо1 ца йоуьйту шега ша кьен ву аьлла, цо соьга аьлча, цхьа х1ума ца кхоош, цунна со долара ваьлла керт-ков д1аделла аравелира со, - аьлла и воллушехь, кьамел долийра боху вукхо: ша дийца мегар дарий цхьа х1ума? Цхьана диннахь хьо со волче кет1а веара, ас хьо х1умма ца луш д1а а вахийтира. Цул т1аьхьа базарахь цхьа воккха стаг веарий хьуна т1е, гали ахча дитина вахарий иза д1а? Ас ваийтина сан да вара хьуна иза. Хьо ваха охьахиьначу хенахь цхьа зуда еарий хьо волча, хьайна чохь г1уллакх дайта д1аэца аьлла? И сан нана яра хьуна, ас яийтина, ахь цунах хьайн нана йийр юй хууш. Оцу вайн нанас захало хьахийна зуда ялийний ахь? И аса хьоьга яийтина сайн йиша ю хьуна. Сайн йишин ловзаргахь 1аш волу со муха к1ант хета хьуна? - аьлла чекхдаьккхира боху цо.

Эццахь та а тайна, гергарло кхин а ч1аг1делла, ваха хиьна и шиь.

КЪИНОЙХ Ц1АНВАЛАР

Цхьа стаг хилла дуккха а кьинош т1е а хьерчийна, холча а х1оьттина, 1аш. Цхьана воккхачу стагана т1евахана боху иза.

Воккхачу стага аьлла:

- Хlара шаьпталан лаг* ду хьуна. Цхьана эрна ара дlа а гlой, цигахь хьайна цlено а дай, и шаьпталан лаг цигахь дlаде. Хьуо вала а волуш цхьа а стаг тlех ма валийталахь юург ца луш. Хьан кьинош тlера девлча, и шаьптал тlеер ю хьуна.

Воккхачу стага ма-аллара дlа а вахана, шапталан лаг дlа а дийна, юучух ца кхоьтуьйтуш цхьа а тlех а ца волуьйтуш, lаш хилла кьинош хьерчийна стаг.

Цхьана дийнахь, говр хаьхкина вогlуш хилла цхьа бере. Иза саца а вина, цуьнга чу а волий хlума а яйй гlуо аьлла стага. Тlаккха вукхо, хlара дlа а теттина, ша сиха ву, аьлла, говр дlахаьхкина.

Оьгlазваханчу стага тlаьхьа топ кхоьссина вийна бере. И ве а вийна, кхин цхьа кьа хьарчий-кх ша бохуш холчу вахана лаьтгачу кхунна гина доккха хьаладаьлла шапталан дитт.

Чlогlа цецваьлла иза:

- Хlокху массийтта шарахь гучу ца даьлла долу дитт, кхин цхьа кьа хьарчийча, тlе хlунда дели-техьа, - аьлла.

Юха а хьалхалерачу воккхачу стагана тlевахана хlара. Шена хилларг дlа а дийцина. Тlаккха воккхачу стага аьлла:

- Ахь вийна волу бере дезаш долчу йоланий, клантаний юккье мотт болла, иза цуьнга ца яхийта араваьлла хилла. Иза ахь нийса вийна. Безамна юккье мотт боллар чlогlа кьилахь ду. Ахьа хьайх мел хилла кьа тlерадаьккхина.

*Кхузахь - туьрккан лаг.

ЧIИНХОЧОЙ, ЧIЕНТИЧОЙ ДОЗА КЪАСТОР

Чlинхой, чlентий хилла боху, доза къастош. lуьйранна вада везаш хилла и шиь.

Цхьана дийнахь ведда гуо лаьцна меттиг царна юьсуш хилла.

Сиха водуш волу чlентий lуьйранна хьалххехь араваьлла хилла вада. Хьачарошца а доза лоцуш, шикъарошца а, зумсошца а доза лоцуш Чlинха охьакхаьчна боху иза.

Хlетталц вижина а lиллина чlинхо, сама а ваьлла, мац, а велла хилла. Юххерачу дитта тlехь суьйлин чlагlа* гина боху цунна.

- Хьажахьа, - элира боху чlинхочо, - селхана чу-чу бохуш, кхокха а хилла, тахана чlа-чlа а аьлла, со lехо дог хилла-кх кхуьнан.

Топ тоьхна и чlагlарг е а йийна, юуш lаш хилла боху и, ятта а еттина.

Тlаккха цунна вогlуш чlенти гина, берриг лам чу а лаьцна. Иза ла а ца делла, чlинхочо, чlентина топ а тоьхна, и вийна боху.

Ша охьавужуш чlентичо коьртара куй схьа а баьккхина, куй кхоьссина боху, меттиг схьалаца, ша леш воллушехь.

Цундела чlинхой дакъа доцуш бисина боху, клеззиг бен.

*Суьйлин кьиг.

МЕХКАН КХЕЛАН САЦАМ

...Генна хьалха дlаяханчу заманахь уггаре а лекхачу лаьмнаш тlехь, Малхйистахь, шарахь цкъа гуллуш хилла Нохчийчохь мел волу кьонаха-тlемало. Вехаш-lаш мел генахь хилча а, малх кхетале йиллинчу метте кхача везаш хилла хlора а. Ткъа малх схьакхеттачул тlаьхьа тlаьхьара веанчун корта боккхуш хилла.

Иза хууш вуно маса шен дин лоблуш вогlуш хилла цхьаь. Амма ламанан буххе иза схьанислуш, маьлхан хьалхара зlаьнарша серлабоккхуш гина цунна ламанан бухь а, нах гуллуш йолу майда а.

"Со тIаьхъависина ваьлла! ХIинца аса динан болар лагI ца дахь, наха со воьхна эр ду суна", - аьлла, дагадеанчу кьоначу кIанта схьадаьккхина кIайн йовлакх хьаькхна юьхь тIера хьацар а дакьийна, шена тIера бедар а нисийна, хIумма а ша шен син дуьхьа воьгуш воцуш санна, меллаша ламанан буьхь тIе а ваьлла, нахана тIевахана.

- Хьо тIаьхъависина, жима кьонаха! Дайн Iедал кхочушдеш, хьан корта баккха беза тхан. Вала кечло! - аьлла тхьамданаша цуьнга.

Вист ца хилла кIант. ДегIе зуз доуьйтуш долу и дешнаш схьа-хезча а, воха ца воьхна. Дуьненах сирла бIаьрг тоьхна, нахана ца хоуьйтуш цIеначу хIаваах кийра бузош доккха са а даьккхина, Iожалла тIеэца кечвелла кIант.

Тхьамданаша хаьттина цуьнга:

- Жима кьонаха, дийцахь, муьлхачу бахьаненна хьевелира хьо?

КIанта баккхийчу нахах бехк лаьцна, корта охьабахийтина.

- Дийца! - аьлла тIедожийна цунна тхьамданаша. КIанта эххара дийцина бахьана:

- Сийсара зуда ялийнера аса, цундела шен хенахь новкъа валар ца хилла хьевелла со...

- Дан хIума дац, дайн Iедал кхочуш даза ца довлу тхо, - аьлла тхьамданаша.

Амма кхэл кхочуш ян нах кхиале, хаам кхаьчна: "Ма-валла воьгуш кхин цхьа бере ву", - аьлла.

Собар дина наха и стаг схьакхаччалца. Ша майдана тIе хьала-воллушехь. беречо мохь тоьхна:

- И кIант дIахеца, со ву тIаьххьарниг...

ТIевеанчуьнга а хаьттина тхьамданаша, кхэл кхочушъяле хьалха, тIаьхъависаран баьхьана.

- Сийсара тIехьийза йоI маре яханера сан, - аьлла боху оцу кIанта. - Иза яхана волу кIант тахана шен хеннахь кхуза ца варна кхоьруш, са хилале схьа а веана, лам буххехь коьллашна юккъехь лечкъина Iаш вара со. Со кхийринарг хила а хили: и кIант, шуна ма-хаара, дукха хан йоццуш бен схьа ца кхечи. Ткъа со кийча ву вала. Кхочушде дайн Iедал...

Цецбаьхна оцу хаамо тхьамданаш. Дийцаре дан охьахевшина уьш и гIуллакх. Iуьйрана охьахевшина делкъанга бевлла тхьамданаш, делкъана охьахевшина суьйренга бевлла уьш, сацам ца хуьлуш. Эххара а шайн кхэл кхайкхийна цара:

- И тайпа яхь йолу, догцIена кIентий вайна юккъехь кхиарна, вайн дайн Iедал, бIешерашкахь кьонахийн-тIемалойн низам чIагIдеш хилла долу, кхин лелон ца оьшу аьлла хета тхуна. ХIинца дуьйна дIа цхьанна а мостагIчух, унах, баланах кхера ца оьшу вай...

ИСМАЙЛИН ДУДА

Исмайлин Дуда хиллера шен бежнаш дажош жима волуш. Цунна новкъа йогIуш цхьа жима зуда гина. И зуда хилла йоьлхуш. Дуьхьалваьлла Дудас хаьттинера:

- Хьо хIунда йоьлху, хIун хилла хьуна?

Ша ца йитича, жимчу зудчо аьллера: ша маре яхана ден цIа еача, шайн дас етт лур бу, аьллера шена, и дестечо бала а ца балийтина, марзошна тIеяха юьхь йоцуш, йоьлху ша. Дудас хаьттина: "Бос муьлха бу а, эса ду-дац, аьллерий ахь?"

Ца дийцинера ша аьлла зудчо.

ТIаккха Дудас схьа а лаьцна, шайн бежнаш юккъера етт дIабигийтинера цуьнга.

- Эса а ду хьуна кхуьнан и дIадига йогIур ю хьо, - аьлла цо. Оцу марзошна хийнера и цо динарг.

ГІИЛЛАКХ

Исмайлин Дуда хиллера шен некъа воьдуш. Дуьхьалкхетта цунна жима зуда, керахь бер а долуш. И шена дуьхьалвогӀу гича, нана и бер охъа а диллина, юьстах яьлла. Чехкка тӀекхийнчу Дудас, и кӀант вуйла шена ма-хиьнехь, цунна юххе шена юкъара схъа а яьккхина, тапча охъайиллина.

Цу кӀантана зуда ялийча, верта а, герз а, кхин долу совгӀат а дахьаш, воккха хиллачу Дудина тӀеанера оцу кӀентан зуда.

ОБАРГ ЗЕЛАМХИЙ, ЧЕРМОЕВ ТАПИЙ

Миллионер хилла волу Чермиев Тапа хилла боху цхъана йоӀана тӀехьйзаш. Цхъана юьрта ловзарга яхана Ӏаш и йоӀ хилла, шен бӀоца веана кхаьчча цига Тапа а. Нахана а хууш хилла боху оцу йоӀана и тӀехьйзаш хилар а, цо цунна хан йиллна хилар а. ЧӀогӀа вазвина тӀеэцна Тапа шен бӀоца.

Ловзар доладелла дӀадоьдуш, оцу йоӀана хаавелла шен везар кхечуьнга сакъоьруш Ӏаш хилар. ЧӀогӀа халахетта, ша стиглахь ю я лаьттахь ю ца хууш, йоьхна боху и йоӀ, и шена хиьча.

Хелхавала юкъаваьлла боху Тапа. Дерриг а халкъ хьалагӀаьттина. Вукху йоӀаца хелха а ваьлла, охъахиьна Тапа. Иза хелхаволуш, хан а йиллина йолчу хӀокху йоӀана когаш хьалха герз кхоьссина цуьнан накъосташа.

Цу хенахь цига, тӀехьаьжна беркъа а волуш, цхъа бере кхаьчна хилла боху.

Хелхаваккха юкъаваьккхина иза. ХӀокху йоӀа хабар кхетийтина цунах, иштта хӀокху дуьненан хӀума кхоор дацара ша хьуна, ша хелха а яккхахьара ахъа, хьайгахь герзах хӀума елахь. Тапина тӀекхаьчча, иза а кхоссахьара ахь аьлла. ХӀокху йоӀаца хелхаваьлла и бере. Кхо ма-аллара, Тапина тӀекхаьчча, хьалха лаьттах тапча йиттина кхо цунна, тӀе латташ а детташ.

Буьрса хьалаиккхира боху Чермиев Тапа. Ловзар дап-аьлла сечна боху.

- Цхъана лаьмнашкара охъавеана цхъа суьйле хир ву хьо, ас хоуьйтур ду хьуна, - аьлла, вист а хуьлуш, меттиг йиллина боху цо кхуьнца, лата дагахь:

- Хьо стаг велахь, иштта оцу метте вола, - аьлла.

- Вайшиннах суьйле мила ву цкъа къастор ду вайшимма, - аьлла вукхо, - наха вуьйцуш волу харачойн Зелама ша ву-кх хьуна, шена тӀехула долу верта даржош дӀа а дахийтина.

Верта охъакхоьссича, нахана гина боху цуьнан дегӀаца долу герз.

- Хьо стаг велахь, айхъа йиллинчу метте дӀавогӀур хьо, - аьлла, шен дина тӀе а хиьна, иккхина ваьлла вахана боху харачойн обарг Зелама.

САТИЙСАР

Цхъана юьртахь ехаш йолчу цхъана йоӀана тӀехьйзаш цу юьртара бехачу нехан цхъа кӀант хилла. Ткъа хӀара йоӀ гӀийлачу ден-ненан хилла. Ша вехаш хиларе терра, йоӀана даккхий хабарш дуьйцуш хилла кӀанта.

Цхъана дийнахь юртахь доккха ловзар хилла, цу ловзаргахь йоӀан тӀехьйзаш волчу кӀанта кхунна уллехь Ӏачу йоӀе сакъера аьлла хабар даитина. Ша лаьттахь ю, стиглахь ю ца хууш Ӏаш хилла йоӀ, шен нийсархошна хьалха юьхьӀаьржа а хӀоьттина.

Иштта хӀара холчахь Ӏача хенахь, дихъа сонехь Ӏаш волчу цхъана къонахчо тӀе хабар даийтина кхунна. Иза хилла цхъа беркъа хӀума тӀейоьхна, деха Ӏаьржа верта а доьхна. Самукъадаьлла йоӀан.

Ша халхаволуш ца хилла и къонах, делахь кхечаьрга йоккхуьйтуш хилла. ЙоӀ хелха моссаза йолу, тапча кхуссуш хилла къонахчо. Иштта яьлла дикка хан. Ша куралла

йиначу йолана оцул сий дан вахьнарг мила ву хаа лиинчу вехачу кланта аьлла:

- Ма кхисса и тапчанах, кхин и кхоьссинчуьнан соьца г1уллакх хир ду, кхузахь бераш а ду.

Тлаккха а йо1 хелхайолуш кьонахчо тапча кьобссина. Хьалаиккхина чухьабда вехаш волу клант. Гловг1анаш ца езаш волчу кьонахчо аьлла:

- Хинца кхуза ледалах стаг кхача мега, цундела со д1а ца вахча ца волу, хьобца дерг вайша кьастор ду нах боццучохь, гур ву вайша!

Тлаккха йоланна т1е а вахана. аьлла цо:

- Со юха воглур ву хьуна, маре ма г1олахь, со Зелама ву хьуна Харачуьра.

Иза дешнаш а аьлла, говра т1е а хиина, д1авахана кьонах. Ехха лаьттина йо1, ладийча санна. Ткьа Зелама боху ц1е ма-хеззина, бос хийцабелла вехачу клентан.

Дукха хан яьлла цул т1ехьа. Б1е сов шо а кхаьчна цу йоб1ан, кхин маре ца йобдуш. Ша маре ца яхарх иштта дуьйцу бахара цу йо1а: оцул юхьлаьржа х1обьтина, ша дог доьхна лача минотехь, цо шен клайн йина юьхь, цо шен дина сий диц ца луш, иза вогл1а ларвеш 1ийна ша. Оцул шераш д1аэхарх, иза вогл1ар вац аьлла дага ца деана шена.

КЪОНАХАЛЛА

Г1араяьлла хаза йо1 хилла цхьана юьртахь ехаш. Хьал долчу доьзалехь кхиьна хилла иза. И йо1 езаш хилла кьечу ден-ненан клант. Кьелла ца хьехош, цу кланте маре яха сацам бина хилла йо1а.

Хан хене яьлча, йоб1ан дена-нанна хиьна шайн йоб1ан дагара. "Цу кьечу писе йобдахь, дуьне дуьсуьйтур охашимма хьох", - ч1аг1о еш аьлла дас-нанас. Шаьш санна хьал долчу кланте шайн йо1 маре яла сацам бина цаьршимма. И тосаделлачу йо1а хабар кхетадайтина т1ехийзачу кланте. Ницкь ца кхаьчна клентан еза йо1 кьайлах д1айига. Ша оцул атта хетар хиьна клантана масех де даьлча.

Кхана сарахь марзахой нус д1айига бог1у боху хабар кхаьчначу 1уьйранна, хица юьхь юьлуш хилла йо1, шен б1аьрхиш лачкьо а лууш. Оцу миноташкахь шен п1елгах йоллу дашо ч1уг бага а тесна, юьхь т1е хи тоьхна цо. Шозза-кхузза, юьхьах хи тоьхначу хенахь багара дашо ч1уг легэшка а иккхина, са а ца даккхалуш, ша йолччохь ц1енкьа охьайоьжна иза.

Кхин иза метта янне а ца еача, орца даьккхина нанас. Йо1 елла хилар ч1аг1дина баьхкинчара. Тезет х1оттийна, цу дийнан делкьал т1аьхьа йо1 кешнашка а яьхьна, д1айоьллина.

И йо1 езаш хиллачу клентан ц1енош, ков-керт юьртан йистехь хилла, корах арахьаьжча кешнаш а гуш. Дика толлу ж1аьла (эр) хилла клентан, з1енаца ч1ог1а дихкина а долуш. Йо1 д1айоьллинчу суьйранна дуьйна, ца соцуш, леташ хилла ж1аьла. Ши де а даьлла, хьалха санна ж1аьла летачуьра а ца соцуш я юучух бат ца тухуш, б1аьргех хиш а ледаш.

- Ванах, х1окхо дан мукьана х1ун до-те? Х1инцалца ца лелийнарг ду-кх х1окхо лелориг, - аьлла, г1айг1ане хиллачу кланта ж1аьла д1ахецна буса. Д1а махийцинехь, кешнаш долчухьа д1адедда ж1аьла. Боккьал цецваьлла ж1аьлин да, иза кешнийн керт йолчухьа дедча. Карахь герз а доцуш, ж1аьлина т1аьхьа вахана клант. Д1айоьллінчу йоб1ан кошаи борза т1е а даьлла, уг1уш, лат-та ахка доьлла ж1аьла. Шекваьллачу кланта ведда вахана ц1ера бел а, лами а беана, даьстина каш. Т1аьхьара лахьта даьстича, доккха са доккхуш хезна кхунна. Х1ара кошара хьала а ваьлла, ла-дег1а х1обьтина.

- Х1ей, хиьна 1ийриг, хьо мила ву? - халла хезаш аьлла кошахь йоллучо.

- Со-м цхьаь хир вара, хьо мила ю? Са ду хьо, ц1ий ду хьо? - кхайкхина клант.

Йо1а шен ц1е яьккхина. Кланта аьлла:

- Хьо муха хуьлу иза, ахь ц1е йоху йо1 д1айоьллина ши де а хилча?

Хилларг ма-дарра дийца а дийцина, клант тешийна цо. Ціера шена тіеюха бедарш яр а тіедиллина.

Цо ма-бохху, цла а вахана, йолана тіеюха бедарш еана, йол цу кошара хьала а яккхина, юрта веана клант, ур-атталла дош а ца олуш.

- Хьалха со хьайн дола яккхийта, - аьлла йола, - тлаккха йоглур ю со дена-нанна дуьхьал.

- И гиллакхе доцуш хлума ду. Хлинца суна тлаьхьа а хлоттий, хеттарш ца деш, йолол, - длаволавелла клант.

Некьехьа долу кор диллина хилла клеззиг озийчахьана долуш. Меллаша йол цу корехула чу а ялийтина, тлаьххье чуваьлла клант. Кадаме баьхкина зударий хьалхарчу цла чохь хилла бийшина. Хан яьлла хан хиларна, йоблан да-нана долчу хлусаман не1 ца хьаеш, леш хилла и шиь. Тийжаш хилла йоблан нана. Жимма тийча, ма тийжахьа, хлай зуда, йоларий-м неха а беллий, - бохуш дов дан хлоьттина йоблан да.

Меллаша не1 а херьеш, буйса декьала еш, чуваьлла клант, йол ша йолччохь а юьтуш. Да-нана кьаьрззина хьаьжна.

- Шуьша доха оьшуш дан... Со хаза кхаь бохьуш веьна, - аьлла кланта.

- Тхойшинна хила хаза кхаь дуьнен чохь бан а бац. Чехкка кехвала! - тіечевхина да-нана.

- Со-м буйса яккха веана вац. Гиллакх-оьздангалла ларийна ас, тахана а цунах хервала ойла яц сан.

- Схьачуйола хлинца, - йоблан цле а йоккхуш, не1 херьеш вистхилла иза.

Товш тіедуьихина духар а долуш, ела а кьезаш, дена-нанна хьалха хлоьттина "елларг".

Нана кхетамаха яьлла. Метта еача:

- Хлара бахам хьуна бели охашимма, кьинтлера а даьлла, эхь-бехк дала лобрийла, клант, хлара йол хьуна ели охашимма, - хазийна дас-нанас.

Кьахкийча воьлхуш, хьаьстича воьлуш товш вац кьонах. Суна хлумма ца оьшу шуьгара. Шун йол юьгур яц ас. Хьанал кьоблла тоьлаш хета суна, хьарамчу хьолал, - аьлла, йол ца ялош, цла веана клант.

Цу дас-нанас шаьшиь даллалц некь ца хадийна боху оцу клентан. Кхечуьнга маре ца йобдуш, кьаньелла боху и йол а.

ШИРА 1АДАТ

Миклай заманал хьалха нохчийн цхьа 1адат хилла. Юьртахь, тоьлла, наха лоруш болу кьонахий хьа а гулбой, шун хьовзош хилла. Нохчийн тапча юла а юлий, шуьна юккье дла а кьовлий, логах тлийриг а йобхкий, шун хьовзош хилла, гонаха кьонахий охьа а ховший. Тлийриг, оза а лой, тапча йолуш хилла. Кхоьруш верг, и ялале, юккьера длавала таро йолуш хилла, амма юккьера длаваьлларг цул тлаьхьа шен нийсархошлахь вистхила йиш йоцуш а хилла.

Тапча яьлча, кьонахийх цхьаь я вуьйш, я лазош хилла. Тапча яьлча, лаза а вина, вала ца леш виснарг, болх балуш вацахь, цуьнан доьзална массара а гло деш хилла. Иза члогла лоруш а хилла цул тлаьхьа.

НЕ1

Хьалхалера заманчохь нах гло* 1аш хилла: корехь бляьрг боцуш, цлийнан туьнталг а йоцуш. Не1аре, чохь шийла ца хилийта, бежанан не1 тухаш хилла.

Цундела хлинца а не1арех не1 олу.

*Вон (диал.)

ЖИМА КАЛАКО

Иза дукха хьалха хилла цѣ ю Нихла юьртан. Эвлаяшна езна юрт ю боху и юрт. Цхьа тѣом хиллачул тѣахьа дукха хан яьлча, юха Жима Калако хиллачохь ваха охьахиъна Гучинний, Чѣининний жимах волу ваша Ниха.

Иза лаламат харцахьара, вон лелаш, девнаш дезаш стаг хилла бах.

Дукха йоккха юрт хилла хьалха Жима Калако. Цунна чудоглуш хилла хѣинца Ваьрде, Гѣуш-Корта, Регладухе, Поппарашка Чайморк, Чераморк, Кѣалхьан йист, Эшта, Дой ирзо тѣехь йолу латтанаш, меттигаш.

Хьалха, Жима Калако йолуш, нах бехаш-лаш хилла хѣинца йолчу Нихалан кѣилба-малхбалехьарчу меттехь. Цунах хѣинца а юьртан чохь олу.

Ниха веанчу хенахь хѣинца юрт тѣехь лаьттарг беллачу нехан кешнаш а долуш, яьсса майда хилла. Цунах Юьртан хьаьрим, олу.

Нихас цхьацца стаг вуьш хилла дов даьллачохь. И стаг волчарна томана дѣалуш хилла дуккха а латта. Иштта дѣаелла ю Ваьр-де а, Гѣуш-Корта а.

Жима Калако дѣалуш ехкар йолу кхаьл хахкийтина малх бузехьарчу дукьах (реглах) ирах. И охьайижжинчуьра дуьйна дѣа доза а тохийтина.

Ниха бохучу кланте еанчу йоблан ден хилла бохуш дуьйцу, Жима Калако. И йоб ден цѣа йобдуш Нихас:

- Хьан дас айхьа цѣ тоха аллалц цхьа а совгѣлат схьа ма эцалахь, - аьлла хьехар дина зудчунна, - тѣаккха Жима Калако а ехалахь вайна.

Дас йоб марцѣа юхайобьрзуш совгѣлатийн цѣраш тоьхна. Йоб йист а ца хилла. Тѣаккха:

- Цѣ тоха хьайна луьучуьн, - аьлла дас.

Йобла Жима Калако ехна.

- Шийра кхера хилда-кх и хьехар хьуна диначунах, - аьлла, дас йоблана елла Жима Калако.

Жима Калако бохург "Жима ялсамане" бохур ду а бах. "Жима беш" а олу цунах.

ВАХАС СТАГ ВИЙНА ИРЗО

Яьсси-хи йистехь лаьттаху лаларана кѣилбаседехьа лаьтташ ю жима юрт - Девлотби-клотар. Цунна лакхохь кхин цхьа жима юрт ю - Бешал-ирзе. Цу шина юьртана юкьахь "Вахас стаг вийна ирзо" олуш цхьа ирзо ду.

Хьалха заманахь оцу меттигашкахула лелаш хилла Ваха бохуш цѣеяххана обарг.

Цхьана дийнахь цхьана ирзо тѣехь шен жа дажош волчу цхьана клантана тѣебахана обаргаш, хьалха Ваха а волуш. Же юкьахь хилла боху кхиъна йоглуш шала йина ши бож. Вовшашца чѣогѣа уьйр йолуш, ежаш, дѣасхьакьаьстича, лаха а лаьхий, тѣеттѣа йобдуш хилла и шиъ.

Тѣебаьхкина, садаѣа охьахевшинчу обаргийн бѣаьрг кхетта кьаьсттина ша ежаш йоллучу цхьана божак. Дѣатѣекхеттаху цара и бож схьа а лаьцна, кѣилбехьа а ерзийна, охьайиллина. Ваха шаьлта хьакха кечвелла, ткьа цуьнан цхьа накьост бож дѣалаца хѣобьттина. Оцу минотехь, мичара еа а ца хууш, схьаиккхинчу вукха божо охьатаьлна воллучу Вахина коьртах маѣаш тоьхна. Юханехьа кхоссавеллачу Вахас ларамаза дѣаластийна шаьлта юххехь волчу накьостан логах тесна, иза вийна.

Хѣетахь дуьйна йиссина оцу ирзонна "Вахас стаг вийна ирзо" боху цѣе.

ВОРХ1 ВЕШИН ЙИШИН ЭКЪА

Тазбичахь цхьана ламанан басахь хѣинца а лаьтташ цхьа бѣов ю. Иза ворх1 вашас йобьттина олуш ду. И бѣов лаьтташ йолчу меттигехь луьллуш боккха тѣулг бу. Наха дуьйцу хьалхалера заманчохь и бѣов юттуш йолчу хенахь и тѣулг ворх1 вешин йишас

цхъана куьйга биллина баьхъана бохуш, и б1ов юттучу вежаршна яа х1ума т1е а йиллина.

Цу хьалхалерачу заманахь адамаш даккхий дог1маш долуш хилла. Х1инца и экъа масех стаге а хьалаайлур яц.

КУРЧАЛОЙ-ЭВЛАН Ц1Е МИЧАРА ЯБЛЛА

Чилла ц1е йолуш цхъа нус хилла цхъана нехан. Хаза а, кура а хилла иза. Цуьнан марзахой моз лелош, накхармозий 1алашдеш хилла. Цара шайгахь токхо йолчу хенахь, хама ца беш, цхъа накх д1акхоэссина. Кху несо иза схьаэцна.

Цул т1аьхъа хан яблла. Мацалла х1оьттина бах. Т1аккха цу несо шена карийна мазах буьззина болу накх схьаэцна. Уьш цу ма-цаллех бевлла, и моз бахъна долуш.

Иштта сий хуьлуш, д1ах1оьттина иза шен марзошна юккьехь. Цунах олуш хилла Кура Чилла. Цигара схьаяблла ю бах и Курчалой боху эвлан ц1е.

ВАРАНДА

Дукха-дукхе хьалха х1ордакеманашна т1е а хевшина, цхъа б1о кхаьчна хилла кху махка. Оцу б1онах схьакъаьстина, цхъа стаг висина хилла т1аьхъа. Иза лела-а-ш х1инца ши Варанда йолчу метте кхаьчна. Кхузахь х1етахь вехаш стаг а ца хилла. Бакьду, Ч1аьнтий-ч1ожах хьала а, Шуьйта чохь а бехаш-м хилла нах. Уьш наьрт-аьрстхой хилла.

Т1аккха и вай вуьйцуш волу б1онах къаьстина волу стаг, шена наьртийн тайпанара зуда а ялийна, ваха хиъна х1инца ши Варанда йолчу меттехь. (Шуьйта араволуш лаьтташ йолчу б1овнна дуьхьал, Варандойн лам т1е).

Цуьнан доьзал а хилла. Цкъа шен луларчу наьрт-аьрстхочуьнца дов даьлла цуьнан.

Секха-1одмаш тоьхна цара вовшашна. Х1окхунан пхьу наьрт-аьрстхочунна варох кхетта, ткъа наьртан пхьу кхунна бехкечу метта кхетта. Кхано, масла1атана нах юкъя бевлча, т1евеанчо шена йина чов езах ю, х1унда аьлча, шен кхин доьзалхо хила йиш йоцун дела аьлла, томана даьхни дехна наьрт-аьрстхочуьнгара. Цо дала а делла шег а доьхху даьхни.

Т1аккха масийтта шо даьллачул т1аьхъа т1евеанчунна к1ант вина. Кхуьнан девнахочо шен даьхни юхадехна. Иштта юха а дов тасаделла царна юккьехь.

- Шуна к1ант вина? - хоттуш хилла наха т1евеанчуьнга.

- Дера ван-м винера тхуна и, и варах дов а даьлла лелаш ду-кх тхо.

- Делахь вай хьаха еза цунна "Варан дов" аьлла ц1е тилла.

Иштта ц1е тиллина оцу к1антана. Цунах схьабевлла бу варандой а, оцу к1ентан ц1арах тиллина юьртана "Варанда" боху ц1е а.

ЖОБЖАХАТ-1ИН

Лаха-Варанда юьртана Къилбаседехъа ду Жобжахат-1ин олуш цхъа 1ин. Дийцарехь, цу 1инчухула хьалабевлла Лаха-Варандахула, Лакха-Варандахула Шуьйта бахана паччахьан салтий.

Батакъин (Шемалан цхъа наиб) т1емалой хилла паччахьан эскар Жобжахата 1инчухула хьала ца далийтуш, и 1ин лардеш. И т1амца схьадаккха г1ортарх кхин г1уллакх хила а ца тигна, паччахьан эскарийн хьаькамаша деши диллина Батакъина шаьш маьрша Шуьйта д1адахийтахь. Батакъас х1илла дин царна. Деши схъа а эцна, цо хьаладовлийтана паччахьан эскарш. Лаха-Варандахула чекх а девла, Лаха-Варанданий, Лакха-Варанданий юккьехь йолчу хьуьна юккье дирзича (х1етахь и ч1ог1а юккъа хьун хилла), шайн герзаш охъа а дехкина, хьаннаш хедош, некъ баккха х1иттина-салтий.

Шаьш хьаькхна хьун чалхашка охьаюьллун хилла цара. Цунах яьлла ю Чалхи-тIе аьлла оцу меттиган хIинца йоккхуш йолу цIе.

ТIаккха и салтий иштта некъ боккхуш бахкош, цIеххьана тIелеттачу Батакьин тIемалоша уьш хIаллакбина.

КИПЧИН ТIАБХЬЕ

Нохчийчохь бусалба дин тIеоьцуьйтучу хенахь и тIеэца ца туьгуш, шен доьзалца ведда Теркайисте вахана варандойн цхьа кIант Кипчи. Цхьана хенахь иза вехаш хилла хIинца СоIдин-кIотар йолчохь. ХIинца а цуьнан цIарах Кипчи-Iам олуш а бу СоIдин-кIотарахь. Цул тIаьхьа Теркайистехь, Оьрза-гIалахь ваха хиьна иза. Царах схьабевлла гIалгIазкхий хIинца а бу цигахь, шаьш тайпана варандой а лоруш. Цара хьалха заманахь шаьш долчу баьхкинчу варандошна доккха хьошалла деш хилла, маьхза хорбазаш а, па-станаш а, кхин тайпа совгIаташ а луш.

АКХТАРГАН ГIАШ

Цхьа нах хилла зуда яло бахана, зуда а йолуш волчу стагана. Хиьна зудчунна уьш стенга боьлхуш бу. Лекхачу акхтаргана тIе а яьлла, уьш богIий хьоьжуш Iаш хилла иза.

Геннахь уьш богIуш гинчу зудчунна кийра цIе яьлла, холча-хIоьттина иза. Кхунах яьллачу цIаро оцу акхтарган гIаш лесто долийна.

Иштта цигара дуьйна схьа лестах ду боху акхтарган гIаш. Мох хилча а, ца хилча а, даимана лестах ду акхтарган гIаш.

КИЦАНАШ

ХАЛКЪАНА IЕР-ДАХАРЕХЬ ЗЕДЕЛЛАРГ

1. БИИ КУОГ боллушиехьа говр а йолу гал. (УС-Е, 17)*
2. Бух боцу шелиг хих дузур дац. (УС-Е, 17)
3. БIаьргана гинарг тешаме ду, лергана хезначул. (НХК-19)
4. Валарах кхоьруш воцург лийр вац. (АДШ-1224)
5. Вираца лаьттина эса вирах Iаьхна. (НХК-20)
6. Воьдуш динарг хьесап дац, вогIуш динарг бен. (НХК-20)
7. Денна ца яхьа хе чалх. (НХК-21)
8. ДIагIоьртинчу стеран белкорта** йоьйна, юхагIоьртинчу стеран маIа йойна. (АДШ-1247)
9. Кепак тера йолу кибарчиг. (НХК-15)

10. Керлачу норо нехаш цIена йоху. (АДШ-1247)
11. Куьпчичо тIам шена луьучу буллу. (НХК-16)
12. Кхийринчу(н) нана йилхина яц. (УС-Е, 18)
13. Къеначу барзо ши уьстагI баьхьна. (НKK-16)
14. КIелахь гIура йоцуш, Iам тIехь ша бийр бац. (НХК-21)
15. Ла ца дугIучунна дина хьехар хьакхина хьалха оьллина жовхIар ду. (АДШ-1209).
16. Малх хьаьж-хьаьжначу хIу таса - хIу тес-тесначу IиндагI хIуттур ду хьуна. (НХК-16)
17. Маха лиелачухула тай а лиела. (УС-Е, 17)
18. Нехин диегIах боллун пхуо*** хионах боллуш санна хиета. (УС-Е. 17)
19. Оза делахь а, жижиг тоьла. (АДШ-1001)
20. Пхьеруо морзух лелабуо, куьг ца дагуон. (УС-Е, 17)
21. Саргах ца бина хIоз гIожух хир бац. (УС-Е, 17)
22. ТIам бойна леча ламанца тарлуш дац. (АДШ-1216)
23. Хи долчохь бен хуьлуш дац дахар. (АДШ-1216)
24. Хийистехь вехачунна хин гечо девза. (НХК-17)
25. Хьера йиллале, кIаркIар йиллина. (НХК-17)
26. Цамгар, йогIуш, неIарх йогIу, йоьдуш, механ Iуьргах йоьду. (АДШ-1216)
27. Цериг йоцуш буорз хир яц. (УС-Е, 18)
28. Цкъа кагъелла меже нийса ца хIоттаелла. (АДШ-1247)
29. ЦIа дагахь а - цIе тоьла, кха дагахь а - малх тоьла. (НХК-23)
30. ЦIарца бегаш ма бе, хих а ма теша. (НХК-23)
31. ЧIеруо лоху хи чохь кIоргу меттиг. (УС-Е, 17)
32. Шен хеннахь вижнарг кхаа вонах ваьлла, шен хеннахь гIаьттинарг кхаа диканах кхиьна. (НХК-18)
33. Iуьйре цIийелча - кхоллар кечье, суьйре цIийелча - кхаллар кечде. (НХК-18)

*ХIокхуьнан а, кхин дIайолчу шифрийн а маьIна далийна, Билгалдаккхаран

"Кицанаш" цIе йолчу декъа тIехъ

**Динбухка.

***Пха.

ДАЙМОХК

1. Вина мохк мазал мерза бу. (ЧФ-П, 189)
2. Дикачу пхьидо шен Iам хестабо. (АДШ-84)
3. Мехка доцчу изро пхьагал ца лаьцна. (НХК-25)
4. Нехан махкахъ эла хуьлучул, шен эвлахъ лай хилар тоьлу. (ХД-32)
5. ЦIийнах идда бежана берзан бага дахна. (ХД-45)
6. ЦIийнах идда бежана неIарца дайна. (НХК-23)
7. Шен ненан сий лардечо - Даймехкан сий а лардийр ду. (АДШ-114)
8. Шен цIа - цIен цIа. (НХК-25)

ГIИЛЛАКХ, ОЪЗДАНГАЛЛА

1. Болх бечу кхаьчча, - болх бе, юучу кхаьчча - яа. (НХК-14)
2. Воккхах волчунна хьо жимах вацахъ, жимохчунна воккхах а хир вац хьо. (ХД-12)
3. Воккхачо аьлларг дайна дац. (АДШ-33)
4. Воккхачо аьлларг динарг дохко ца ваьлла. (ХД-12)
5. Воккхачо аьлларг цадинарг бердах вахна. (НХК-36)
6. ГIиллакх дезаш волчунна и генахъ дац аьлла. (АДШ-1232)
7. Деца къамел ма де, нана юккъе лелае. (АДШ-39)
8. Дикачу гIиллакхо лех эла вина, вочу амало элах лай вина (ХД-20)
9. Къиг тIееьча, къиг а гIотту хьала. (НХК-28)
10. Оьздачу стага шен цIахъ а, хьошалгIахъ волуш санна юу хIума. (АДШ-30)
11. Стеган мах ша хадийнарг бу. (ЧФ-П, 183)
12. Шена во диначунна дика динарг, шен мостагIчуьнан чIир эцнарг ву. (АДШ-1229)
13. Юххерчуьнга мала а ца олуш хи мелларг а, мала аьлча, и мелларг а - ший а жIаьла ду. (АДШ-34)

ДЕШАР, ХЪЕКЪАЛ, КХЕТОШ-КХИОР

1. Дешар - серло, ца дешар - бода. (ХД-18)
2. Йоза доцу стаг шура йоцучу атгах тера ву. (АДШ-83)
3. Коьртехь хъекъал ца хилча, когаша къахьобгу. (НХК-37)
4. Кхоччуш хъекъал долчуьнан къамел доца хир ду. (АДШ-40)
5. К1езахь 1еминарг, пхъарахь а ца дитина. (ХД-28)
6. Майра ву алий, кура а ма вала, хъекъал долуш ву алий, сонта а ма вала. (АДШ-81)
7. Нахана юккъехь леларе терра бен хуьлуш дац хъекъал. (ХД-31)
8. Стеган хазалла ца лоруш, дикалла а, хъекъал а лара. (АДШ-82)
9. Ткъа шарачохь ца хилла хъекъал цкъа а хир дац. (АДШ-1216)
10. Хъекъал долуш верг мила ву? - аьлла. - Нахе х1ума хоттург ву аьлла. (АДШ-80)
11. Х1ума хаар - нахе ладог1ар. (НХК-23)

ДОБЗАЛ, ГЕРГАРЧУ НЕХАН ЮКЪАМЕТТИГАШ

1. Ваша ваша ву, эшначу меттехь хьалха х1уттуш велахь. (АДШ-1216)
2. Ваша воцу йиша - 1индаг1. (АДШ-1246)
3. Вежарийн безам - т1улгал а ч1ог1а бу. (АДШ-1231)
4. Дений-нанний муьт1ахь боцу добзал - гергара мостаг1. (НХК-27)
5. Дика добзал кхиьнарг нахалахь корта лекха хир ву. (ХД-19)
6. Добзал дика - беркат дукха. (НХК-28)
7. Лела ца хиьна нускал, олла баьхьна яй санна, духадеьна. (АДШ-1216).
8. Марцхошца кьийсина нус ц1ийнах яьлла. (ХД-29)
9. Несана хъекхийна цергаш к1антана яхна. (АДШ-1216)
10. Нуц валар - арахьара вон, нус ялар - чобхьара вон. (АДШ-1216)
11. Сунцхой а, ненахой а ца лоруш верг лай лерина. (АДШ-38)
12. Чохь ца хилла сий - арахь а хир дац. (НХК-32)

НАНА

1. Дикачу ненан - дика йо1 хуьлу, хазачу ненан - коча йо1 хуьлу. (АДШ-1730)

2. Нанас йина чов лаза ца лозу. (АДШ-49)

3 Ненан оьг1азло ло санна ю: дуккха а дог1а, амма сиха деша.
(НХК-28)

4. Ненан сий динарг махко а лерина. (АДШ-50)

ЙО1

1. Г1иллакхех бен хуур дац йо1 дика муьлхарг ю. (АДШ-1216)

2. Махмаран духаро хазьеш яц йо1, мел хаза заза хиларх къаьсташ бу ба1. (АДШ-1730)

3. Нанас хестийна йо1 мехала ца яьлла. (НХК-21)

4. Хаза йо1 кхиьначу ден сий алсамдолу. (ХД-38)

5. Хаза йо1 тиша коч йоьхча а, товш хуьлу. (НХК-32)

ЗУДА

1. Бартана чехка зуда хьуьнарна сов хир аьлла. (АДШ-1216)

2. Дика зуда - бахам, вон зуда - бохам. (АДШ-48)

3. Дика зуда ирс ду, вон зуда дов ду. (АДШ-1216)

4. Дикачу зудчун майра т1ехь беркъа хир вац. (АДШ-1216)

5. Зуда елхочо - бераш делхад. (АДШ-1730)

6. Зудчо боьллинчу сардамо - йицйо тоьпан чов. (АДШ-1730)

7. К1антана зуда ялийна - ненан к1удална т1е к1удал кхетта. (АДШ-1216)

8. Тхов т1ера чувовьжнарг - лазавой вуьсу, зудчун даг т1ера вовьжнарг - т1епаза вов.
(АДШ-1216)

ДИН

1. Вуьзначу мута1еламах дала ларвойла. (НХК-52)

2. Гуттар ца лаьтта моллина мовлад. (НХК-52)

3. Массо а стагана там бина дела а вер вац. (АДШ-103)

4. Меца волчу моллина бисмилла ца хеза. (АДШ-104)

5. Моллас саг1а даьккхича, шайт1ано зурма лекхна. (НХК-52)
6. Моллас, ша лелош дерг ма леладе, леладе бохург леладе аьлла. (АДШ-106)
7. Мурдана шайх веза, шайхана - шура еза. (НХК-52)
8. Саьрамсекхан к1олла, хьаьжц1а баьхьча а, ца яйна. (ХД-35)
9. Хила яздинчунна моллин дан х1ума дац. (АДШ-107)
10. Цхьа а стаг вац зингатаьн б1аьргаш, лаьхьан когаш, моллин саг1а гина. (АДШ-105)
11. Чоме хьовсий вай аьлла гай даьтт1ачу моллас. (НХК-52)
12. Шена х1ума елча, жен-ж1аьла а кешнашка д1адолла магийна моллас. (НХК-52)
13. Шена х1ума елча, моллас ж1аьлина а даьккхина жайна. (НХК-52)
14. Шина саг1ийна т1аьхьаваьлла молла цхьа а доцуш висна. (ХД-48)

СТЕШХАЛЛА, МАЙРАЛЛА

1. Аьтто боцчохь юхавалар - стешхалла яц. (НХК-44)
2. Аьхка лаьхьа гинарг - 1ай карсах кхийрина. (НХК-44)
3. Б1аьрг стешха - куьг майра. (НХК-44)
4. Вуьзначул т1аьхьа 1ийнарг стешха лерина. (НХК-27)
5. Глаз т1аьхьа хьаьдча, Бекха а ца воьхна. (НХК-44)
6. Котам а хилла веxачул, н1аьна а хилла, велча тоьла. (НХК-44)
7. Кхеравелча хиндерг, кхера ца велча а хир ду. (НХК-44)
8. Ла мел дийг1и, татанаш сов хеза. (НХК-44)
9. Ойла а ца еш, дош ма ала, аьллачул т1аьхьа, хьайн дашна т1ера а ма вала. (АДШ-94)
10. Стаг тоьлла ву алий, хьайн бакьо ма йита. (АДШ-1216)
11. Стешхачу ж1аьло т1ехьашха катуху. (НХК-45)
12. Чохь майралла - араьхь стешхалла. (НХК-45)
13. Ша буьйш, дехко а юхку цергаш. (НХК-45)
14. Шен кет1ахь н1аьна а хуьлу майра. (НХК-45)

ДИКАЛЛА, ВОЛЛА

1. Бедда боьдучу сена а аьлла. (НХК-19)
2. БIаьргаш боцчунна нехан бIаьргара кIай гина. (НХК-19)
3. Дика вахар - нах дика бовзар. (НХК-21)
4. Дика нIаьна - ялкхан тIехь кхойкху, вон нIаьна - миччахьа а кхойкху. (АДШ-1730)
5. Дикачу лулахочул дика хIума а дац, вочул вон хIума а дац. (ХД-13)
6. Дикачу лулахочуьнан астагI йоI маре яхна. (АДШ-92)
7. ДоттагIалла хадод лиьча, нуьйран хIоа бехна. (НХК-27)
8. Кьунна ша санна волу кьу вевза. (АДШ-1216)
9. Кьуьно бен хестор вац кьу-стаг. (АДШ-1216)
10. СовгIатана беллачу динна бага ма хьежа. (АДШ-45)
11. Уггар хазчу стагана а цуьнан ворта еха яра аьлла. (НХК-22)
12. Хьайга далург нахе де ма ала. (НХК-17)

ДОВ, ТIОМ

1. Дов даьлча, дов ца деш верг стаг а вац, цул тIаьхьа ца товш верг а стаг вац. (АДШ-96)
2. Дов - шар-худар дац. (НХК-27)
3. Зулам лобхург вонах ца ваьлла. (АДШ-58)
4. ТIамо стаг вина вац, тIамо саг вийна. (НХК-29)

ДОГЦIЕНАЛЛА

1. Доггах билхинчу бIаьргех цIий даьлла. (НХК-27)

ЯХЬ

1. Яхье даьлла эппаза туьмане кхаьчна. (НХК-25)
2. Яхь йолчу дагахь - хьагI хир яц. (ЧФ-П, 182)

IОВДАЛАЛЛА

1. Бацалла лаьллина вир баьIашка дахна. (ХД-9)

2. Хьо Iовдал вуйла хаййтина-кх ахь, - аьяла цхьаьнге. - Аса-м ца хаййтира, царна шайна хиир-кх, - жоп делла вукхо. (АДШ-1244)

3. Iовдалниг хье мел вин а Iовдалволу. (АДШ-1216)

ДОТТАГIАЛЛА

1. Ваша ваша вац и хьан доттагIа вацахь. (НХК-26)

2. Генара доттагIа - йобгIна гIала. (НХК-27)

3. Генара хиларх, тешаме доттагI, бIов санна чIогIа ву. (ХД-14)

4. Дикачу доттагIчуьнца дуьненан йисте а кхача хала дац. (НХК-27)

5. Дикачу кIантана доттагIий ца эшна. (НХК-27)

6. ДоттагIа коьрте хьожу, мостагI когашка хьожу. (НХК-27)

7. ДоттагIа шираниг тоьлу, керт - керланиг тоьлу. (НХК-28)

8. ДоттагIчун хьагI хала ю, мостагIчун ямартлонал. (АДШ-1730)

9. Сакхт доцуш доттагI лаца хьо гIертахь, и воцуш вуьсур ву хьо. (АДШ-28)

10. Эзир доттагIа верг ваьлла, эзир сту-етт берг велла. (НХК-29)

МАЛО

1. Беже ма тIаьхьа вьоду хьо аьлча, дIа тIаьхьа водахь а, цIа хьалхе вогIур ву ша аьлла. (АДШ-79)

2. ЖIаьло Iаьн тIехь чIагIо йо бах, бIаьсте ма-еллинехь шена бун йийр ю ша олий, ткьа бIаьста, юха а Iа тIекхаччалц ворданна кIел дуьжий Iуьллу. (АДШ-78)

3. Малонах мазал ца хилла. (АДШ-77)

4. Халонах кхийринарг, диканах кхетта вац. (АДШ-64)

5. ХIуманна мало ечо юьхь а паргIат юьлу. (АКШ-1216)

ЭРНА ЛЕР

1. Багахь дина хIоаш кхерзина дац. (НХК-14)

2. Боца муш а тоьлу десачу кьамелал. (АДШ-18)

3. Дукха лер - дети делахь а, ца лер - деши ду. (НХК-21)

4. Дукха лер - хьекъал ца тоар ду. (АДШ-23)
5. Дог Іахар долчуо тІуо багахь боккху. (АДШ-53)
6. Ира мотт - совгІат, беа мотт - таІзар. (АДШ-1216)
7. КІезиг дечо дукха дуьйцу. (АДШ-22)
8. Малар а доьттина дийриг - эрна къамел ду, меллачул тІаьхьа дийриг - дехна къамел ду. (АДШ-1730)
9. Хабарал худар тоьла. (НКХ-22)
10. Хабар дукха дийцинчо болх кІезиг бина. (АДШ-1216)
11. Хьайга догІург аьлла Іийча, пахана цкъа а кІордор вац хьо. (АДШ-18)
12. Церг - деши ду, мотт - бала бу. (АДШ-1216)
13. Яьсса хІума чІогІа ека. (ЧФ-11,185)

СОНТАЛЛА

1. Виро "вир" аьлча, вир аьхка дахана. (НХК-20)
2. Къахеташ ца лург дозаллина ло. (АДШ-1216)
3. Ма гІерта бердан йисте, ва вир! Сан коча йогІур ю хьо, - аьлла старо. (НХК-21)
4. Нехан юьртана наьІалт бохург - шен юьртах ваьлларг ву. (АДШ-1730).
5. Сихалла - сонталла, собар - кхетам. (НХК-39)
6. Сонтачу стага шен хьал хилча, - ши сте ялайо, хьекъал долчо - цІа лакхадоккху. (НХК-38)
7. Сонтачу стеган хьекъал вист ца хилар ду. (НХК-38)
8. ТІех аркъал ситтинарг букъ бойна висна. (АДШ-1216)

БАРТ

1. Барт болу ши стаг барт боцучу юьртал а тоьла. (АДШ-89)
2. Барт болчохь - беркат, барт боцчохь - зулам. (НХК-26)
3. Барт болчу цицигаша барт боцу берзалой эшийна. (НХК-26)
4. Барт боцучу доьзалехь беркат хир дац. (НХК-26)

5. Барт ийгIина доьзал - ка йоцу тIом. (НХК-26)

ХЬОШАЛЛА

1. Вуочу хIусамнанас, шина бIаьргана юккье шад а бой, тIеоьцу хьаша, амма йоьлуш новкъа воккху. (АДШ-29)

2. Къени вахна - къа дисна, хьаша вахна - иэьх дисна. (АДШ-26)

3. Ма хатта мила ву, вуза а вай, дIавижаве. (АДШ-24)

4. Оьзда воцу стаг хьошалгIа веьча, - дика кхаба, оьздачунна - ерг елча а, кхачам хир бу. (НХК-33)

5. Сакъерделча, - хьаша паргIатволу, сагатделча, - хьаша сихло. (АДШ-1730)

6. Хан яьлча вогIу хьаша - ахь лорург ву, шен хеннахь вогIург хьо лорург ву. (АДШ-1730)

7. Хьаша веьча, дIа-схьа ма хьежа, шуьча хьажа. (ХД-41)

8. Хьаша веьча хIусамден пхьор тоделла. (ХД-41)

9. Хьаша ца везачу хIусамненан бераш доьлхуш хуьлу. (ХД-41)

10. Хьаша ца везарг далла а ца веза. (ХД-31)

11. Хьаша ца везнарг нахана а ца везна. (НХК-34)

12. Хьаша ца вогIу цIа кошах тера ду. (ХД-44)

13. Хьаша ца вогIучу цIа чу беркат ца догIу. (НХК-34)

14. Хьаша ца леринарг хьошалгIахь а ца лерина. (ХД-41)

15. Хьешана дуьхьал нуй хьекхар - хьаша ца эшаран билгало ю. (АДШ-28)

16. Хьешана шега дIакховдийна меттиг ларъян хаа деза. (АДШ-31)

17. Хьеший оьхучу новкъахь буц ер яц. (НХК-33)

18. Хьо меца Iай а, хьаша вузаве. (АДШ-25)

КЪИНХЬЕГАМ

1. Аьхка мало - Iай хало. (НХК-14)

2. Аьхкена дийно Iаьнан бутт кхобу. (НХК-14)

3. Болх бар цхьа кьинхьегам, цабар - ши кьинхьегам. (АДШ-1216)

4. Дехарал - беже х1оттар сийлахь ду. (НХК-15)
5. Д1адийнарг - т1едалаза дуьсур дан. (НХК-15)
6. Ирхе ца яьккхича, пурхе ца кхаьчча. (НХК-15)
7. Къа ца хьегча, хи чуьра ч1ара а ца баьккхина. (НХК-16)
8. К1айчу куьгишна наха къахьегнарг диеза. (УС-Е, 17)
9. Массо а х1уманал мерзаниг - хьанал къинхьегам. (АДШ-1216)
10. Нехан х1умане са ма тийса, хьайн куьйгашка къахьегийта. (АДШ-76)
11. Охуш эллериг - оруш карайна. (УС-Е, 17)
12. Стеран ма1а т1ехь 1ийначу мозано баьхна: гота аьхна бог1у ша. (НХК-17)
13. Хала дара алий, х1уманна б1о а ма къажабе, атта дара алий, тассий а ма дита. (НХК-17)
14. Хьалххе г1аьттинчу 1уьнан жий шала бехкина. (НХК-17)
15. 1иллинчу т1улга к1ел хи ца кхаьчна. (НХК-18)

ХЪАЛ

1. Ахчано стигала боьду некъ лехна. (НХК-48)
2. Ахчано 1ай Башлам т1ехь паста караяйтина. (НХК-48)
3. Безам буьйцу - безам болчо, бахам буьйцу - са къен долчо. (АДШ-1730)
4. Безамо 1ехийнарг - дог-к1еда хуьлу, бахамо 1ехийнарг - дог-1аьржа хуьлу. (АДШ-1730)
5. Дукха дерстина вир бердах дахана. (НХК-49)
6. Карахь долчун хама барца кхуьу даьхни. (НХК-49)
7. Къаьркъано вахийнарг - вастало, хьоло вахийнарг - ца вастало. (АДШ-1730)
8. Т1ех юьзна вир хьерайолу, говр - хьокханна т1ейоьду, стаг - эькха. (АДШ-1221)

СОБАР

1. Дин хецна битинарг - лома кхаьчна, лаьल्लीна ваханарг - 1инчу кхаьчна. (АДШ-1730)
- 2 Кхихкича, т1ех ей а бог1у. (АДШ 1730)

3. Сатобхначу салтичух эпсар хилла. (НХК-39)
4. Сихалла а йохкий, собар эца. (АДШ-1216)
5. Сихалла - сонтала, собар - кхетам (НХК-39)
6. Сихалло - са даьккхина, собаро - лам баьккхина. (НХК-39)
7. Собар - толаман меттимотт. (НХК-38)
8. Стеган дикалла собарх хиьна, говран дикалла боларх хиьна. (НХК-39)

ТЕШНАБЕХК, ХЪАРАМЛО, АЫШПАШ

1. Аышпийн кIуьрехь бIаьргаш ца Iийжабо. (АДШ-1730)
2. ВорхI шо даьлча а карабо аышпаш шен баьрчехь. (ХД-13)
3. Нахана хьекхийна цергаш шех яхна. (АДШ-61)
4. Нехан куй айхьа баьккхичи, хьайн куй чета болла. (АДШ-62)
5. Тахана харц дерг ахьа дийцахь, кхана хьох тешар бац. (ЧФ-11, 188)
6. Тешнабехк бинчух боьду. (ЧФ-П, 183)
7. Хьарам диьначуо кьаьхьа Iеттина. (ЧФ-П, 182)
8. Цамоьттург хуьлу моттаргIанаш лелош волчунна. (ХД-43)

ДОШ

1. Аьлча дохковер волу дош, ма ала. (НХК-35)
2. Вон дош кьорачунна а хеза. (ЧФ-П, 186)
3. ВорхI воI волчу ден пхьобханахь дош лела. (НХК-12)
4. Даггара аьлла дош дагах летта. (АДШ-1216)
5. Дика дош сагIа лерина, вон дош кьа лерина. (ХД-18)
6. Кьонаха ваханчара дош дахьа, кьиг яханчара эхь дахьа. (АДШ-93)
7. Мел бехачу новкьа а, цкьа тоьхча, тоьа дикачу динна шед, мел йоккхачу майданахь а, цкьа аьлча, тоьа хьекьале дош. (АДШ-17)
8. Стеган дагара матто схьадуйцу. (АДШ-1231)

9. Топпо цхъаь бен ца вийна, матто эзар вийна. (НХК-42)
10. "Хаац" - цхъа дош, "гира", "дайра" - эзар дош. (АДШ-20)
11. Хазчу дашо лам башийна. (НХК-29)
12. Хазчу дашо лам дашо бина. (АДШ-15)
13. Хазчу дашо 1уьргара лаьхъа баьккхина. (НХК-29)
14. Хъан дош - дош дацахъ, дуй - дуй бац. (НХК-36)
15. Хьалха хъажий бен ког а ма баккха, т1ехъа хъажий бен дош а ма ала. (НХК-38)
16. Х1ор дешан а шен меттиг ю. (ЧФ-11, 182)
17. Шен метта ца аьлла дош хезна дац. (ЧФ-11, 184)
18. Шина балдех арадаллалц хъан лай ду дош, арадели - хьо цуьнан лай ву. (НХК-39)

СУТАРАЛЛА

1. Бен сту белча, батта пах ца белла. (НХК-51)
2. Дукха дезаро к1езиг дезийтина. (ЧФ-11, 188)
3. Латта кхача а дина, баларна кхийрина н1аьна. (НХК 51)
4. Хи дехахъ - меца вац, ца дехахъ - марха ду аьлла сутарчу х1усамнанас. (НХК-51)
5. Хиларо велийнарг - дацаро велхийна. (НХК-22)
6. Шина саг1е хъаьдда молла цхъа а доцуш висна. (НХК-51)

СТОГАЛЛА

1. Дагна там т1ех безнарг стогаллах воьхна. (АДШ-1216)
2. Къелле ма хъажа, стеган стогалле хъажа. (АДШ-1216)
3. Малар мала ахча лобхучул - ца мала стогалла лаха. (АДШ-1730)

ОСАЛАЛЛА

1. Букурвоьлла стаг кашуо нисвиер. (УС-Е, 17)
2. Вохвелча, воьлучо, шелвелча,-садуу. (АДШ-1730)

3. Да левинчо - нана а юхку. (АДШ-1730)
4. Дог-1аържа стаг хуьлу питане, ца кхеташ верг - эладитане. (АДШ-1730)
5. Къаьркъане марзвелларг баханах воьхна. (АДШ-1216)
6. Лаьхъанна ца хаьа шен д1аьвшо х1ун до, зударшна - шайн маттодийриг хаьа. (АДШ-1730)
7. Нехан воне ца хьийзинарг, шен вонехь ша висна. (АДШ-1216)
8. Ца лозу корта ма бехка. (АДШ-1216)

ДИН (ГОВР)

1. Алаша хастае, дина хаа. (ЧФ-11, 189)
2. Говран дикалла боларх хиъна, стеган дикалла собарх хиъна. (НХК-39)
3. Дика дин а боьду цкъа гор. (АДШ-112)
4. Дика дин - боьршачу стеган т1ам. (НХК-12)
5. Дикачу динна, цкъа тоьхча, шарахь тоьа шед. (ЧФ-11, 188)
6. Дин некъаца бевза, к1ант аренца вевза. (АДШ-44)
7. Сагатделлачу къонахчун дог дино хъаьстина. (НХК-44)

1АЛАМ

1. Буйса бодане мел хили, седарчий сирла хуьлу. (НХК-53)
2. Б1аьстенан мохо к1урз бахъа, гуьйренан мохо к1ир бахъа. (НХК-19)
3. Гурахь цхъана 1айг дог1анах варда хатт хуьлу, аьхка варда дог1анах 1айг хатт хуьлу. (НХК-53)
4. Даима эхарх, хи кхачалур дац. (НХК-36)
5. Коьртера дуьйна хъаьа хи. (ЧФ-11, 182)
6. Литтана т1е маккхал хиъча, гуьйре йоларан билгало ю. (НХК-53)
7. Ло доцуш 1а а хир дац, йовхо йоцуш аьхке а хир яц. (ЧФ-11, 184)
8. Хи гуттара цхъана хорша ца лела. (ХД-39)

Х1ЕТАЛ-МЕТАЛШ

1АЛАМАН ХИЛАМЕХ, СЕДАРЧЕХ, БАТТАХ, МАЛХАХ, ЛАБТТАХ, ХИХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

1. Х1ЕТАЛ-МЕТАЛ хайла хуна: букара е чуьра кегий жагла?*
2. Х1етал-метал хайла хуна: вайн бедана т1ера цаца буьззина г1улгаш?
3. Х1етал-метал хайла хуна: лахьо а ца терг, ласто а ца терг?
4. Х1етал-метал хайла хуна: мел дестарх а, хе ца хуриг?
5. Х1етал-метал хайла хуна: тоьхча, туьро а ца хадориг?
6. Х1етал-метал хайла хуна: хи чу кхоьссича, буха ца доьдург; ц1ерга кхоьссича, дага ца догуш дерг?
7. Х1етал-метал хайла хуна: дуьненна го туьйсуш йола йоргла Петламат?
8. Х1етал-метал хайла хуна: вайн ц1ийна т1ехьахула ч1ишаш лехьош йоьду Жоьра-Баба?
9. Х1етал-метал хайла хуна: ц1ергахь а ца йогу, хин буха а ца йоьду?
10. Х1етал-метал хайла хуна: вайн бедана т1ера ах сискал?
11. Х1етал-метал хайла хуна: 1уьйранна доглу ц1ен куьйра, суьйранна доглу к1айн леча?
12. Х1етал-метал хайла хуна: массо адамаша узуш болу етт?
13. Х1етал-метал хайла хуна: хуьл-хуьлуш - хингал, хилла даьлча, - хьокхам?
14. Х1етал-метал хайла хуна: бог1ам а ца х1оттош дина раг1о?
15. Х1етал-метал хайла хуна: массо а х1уманан беркат дахьаш воглу хьаша?
16. Х1етал-метал хайла хуна: дуьненан массо а шун х1оттош воглу хьаша?
17. Х1етал-метал хайла хуна: шарахь цкьа воглуш волу беркат доцу хьаша?
18. Х1етал-метал хайла хуна: туьнталга йисте хиьна можа хьоза?

*Х1окхуьнан а, кхин д1а долучу х1етал-металийн маь1на ца хуучунна иза карор ду текташ чекхъевллачул т1аьхьа далийначу Билгалдаккхаран "Х1етал-металш" ц1е йолчу декьа т1ехь. Х1ета - х1уманна духе кхиа г1ерташ верг ву, мета - х1уманна духе кхаьчнарг ву (Хасиев С.-М.).

АДАМАХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

19. Х1етал-метал хайла хуна: 1уьйранна - биь кога т1ехь, дийнахь - шина кога т1ехь, суьйранна - кхаа кога т1ехь?
20. Х1етал-метал хайла хуна: гонахь дечиг, юккьехь дилха?
21. Х1етал-метал хайла хуна: бухахь дилха, т1оьхлахь дилха, юккьехь дечиг?
22. Х1етал-метал хайла хуна: пхи шо кхаьчча, - буьхьиг, пхийтта - борз, шовзткьа - лом, б1е - котам?

АДАМИЙН ДЕГ1АН МЕЖЕНЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

23. Х1етал-метал хайла хуна: некьан дехьа-сехьа вежа ши ваша?
24. Х1етал-мстал хайла хуна: дуьне хьох д1ахьулдеш долу девзиг?
25. Х1стал-метал хайла хуна: ц1ечу г1оьжмаш т1е хевшина к1айн котамаш?
26. Х1етал-метал хайла хуна: сих-сиха т1етт1а боьду ши берд?
27. Х1етал-метал хайла хуна: цхьана г1айби т1е вижна волу пхи ваша?
28. Х1етал-метал хайла хуна: букь-хьалха, гай-т1ехьа?
29. Х1етал-метал хайла хуна: вайи тхов т1ера деман гали?

30. Х1етал-метал хаййла хьуна: хаза дийцича, хаза йолуш, къаьхьа дийцича, къаьхьа йолу х1ума?

31. Х1етал-метал хаййла хьуна: ден-ненан дарба доцуш йолу цамгар?

32. Х1етал-метал хаййла хьуна: цхьанна дуьхьал вьоду пхиь?

33. Х1етал-метал хаййла хьуна: х1окху дуьненчохь хан мел йоккху ган йиш йоцу х1ума?

АДАМАН Т1Е-КОГА ЮХУЧУ Х1УМАНЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

34. Х1етал-метал хаййла хьуна: хьалаерзийча, - яьсса, охьаерзийча, - юьзна хуьлуш йолу х1ума?

35. Х1етал-метал хаййла хьуна: дийнахь сарралц - юьзна, са-хиллалц,- мецнаш?

АДАМАША ЛЕЛОШ ЙОЛЧУ Х1УМАНЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

36. Х1етал-метал хаййла хьуна: къеначу стеган говр?

37. Х1етал-метал хаййла хьуна: ши ког лергаш т1ехь, ша мерана т1ехь ехаш ерг?

ВАЙНАХА ЛОРУШ ДОЛЧУ Г1ИЛЛАКХЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

38. Х1етал-метал хаййла хьуна: туьканахь юхкуш а йоцуш, цхьана а заманчохь, ехча, лур а йоцуш, нахана юккъехь эша а оьшуш йолу х1ума?

39. Х1етал-метал хаййла хьуна: болатал ч1ог1аниг?

40. Х1етал-метал хаййла хьуна: массо а меттехь оьшуш йолу х1ума?

Ц1ИЙНАХ, ЧОХЬ-АРАХЬ АДАМАША ЛЕЛОШ ЙОЛЧУ Х1УМАНЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

41. Х1етал-метал хаййла хьуна: сарралц - ши мостаг1а, сарахь - ши доттаг1а?

42. Х1етал-метал хаййла хьуна: даима стигала хьала хьобжург?

43. Х1етал-метал хаййла хьуна: т1ехь - ц1е, к1ел - хи?

44. Х1етал-метал хаййла хьуна: буйнал бен яц, амма ц1а серла доккху?

45. Х1етал-метал хаййла хьуна: ц1ога лаьцчий бен бедана чу ца боьдург?

Ц1ИЙНАН БАХАМЦА ЙОБЗНА ЙОЛЧУ Х1УМАНЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

46. Х1етал-метал хаййла хьуна: малх санна къега, лаьхьа санна шерша?

47. Х1етал-метал хаййла хьуна: жима а ю, 1аьржа а ю, дата а ца лета, цергаш а ца юхку, амма керта а ца воуьйту?

48. Х1етал-метал хаййла хьуна: говрал лекха, ж1алел лоха?

49. Х1етал-метал хаййла хьуна: ког - ц1а чохь, корта - арахь?

50. Х1етал-метал хаййла хьуна: масийтта 1уьргахула чекхьобккху илбаз?

51. Х1етал-метал хаййла хьуна: дерриг дуьне духа а духу, ша берзана а лела?

52. Х1етал-метал хаййла хьуна: ц1инц1алга текхо минцолг?

53. Х1етал-метал хаййла хьуна: буса доттаг1а, дийнахь тесна 1уьллу?

54. Х1етал-метал хаййла хьуна: хьуьнах корта биттан-биттана, ц1а а кхаьчна, - дижна 1уьллург?

55. Х1етал-метал хаййла хьуна: д1а - хьуна, схьа - суна?

СТОЪМЕХ, ХАССТОЪМЕХ, ДУУШ-МОЛУШ ДОЛЧУ СУРСАТЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

- 56. Х1етал-метал хаййла хьуна: цхьа корта, исс лерг, пхи даьлахк?
- 57. Х1етал-метал хаййла хьуна: муш бахлуш, сту берсташ?
- 58. Х1етал-метал хаййла хьуна: букур бабина чуьра ц1инн1алг к1орнеш?
- 59. Х1етал-метал хаййла хьуна: ц1а дуьззина хьеший бу, чу-ара бовла кор-не1 дац?
- 60. Х1етал-метал хаййла хьуна: стиглахь куй а бисна, вогуш верг?
- 61. Х1етал-метал хаййла хьуна: жимачу яй чуьра мерза даар?
- 62. Х1етал-метал хаййла хьуна: хинчохь беша т1улг?
- 63. Х1етал-метал хаййла хьуна: хилла яьлча, яа ца мегарг?
- 64. Х1етал-метал хаййла хьуна: лаьтта юьжуш, стигал г1оттуш, дег1 морг1ал шен хиллалц?

ХБАЙБАНЕХ, ДИЙНАТЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

- 65. Х1етал-метал хаййла хьуна: йоьдуш йитина йоьдург, йог1уш яхьарг йог1ург?
- 66. Х1етал-метал хаййла хьуна: хинна т1ай,некъана - накъост.
- 67. Х1етал-метал хаййла хьуна: дийнахь - эла, буьйсанна - лай?
- 68. Х1етал-метал хаййла хьуна: к1айчу т1улгаш т1ехь 1уьллу палсан т1елхиг?
- 69. Х1етал-метал хаййла хьуна: хийистера кьорза бохча?
- 70. Х1етал-метал хаййла хьуна: б1у-у боху, - буг1а а яц, латта охку - хьакха а яц?
- 71. Х1етал-метал хаййла хьуна: хи - дуьне, дуьне - эхарт?

ХБАЙБАНЕХ А, Ц1АХЬ ЛЕЛОЧУ ДИЙНАТЕХ А ДОХУЧУ СУРСАТЕХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

- 72. Х1етал-метал хаййла хьуна: ц1ечу бердах детталуш долу к1айн дог1а?
- 73. Х1етал-метал хаййла хьуна: чудотта бертиг а, лаца т1ам а боцург?
- 74. Х1етал-метал хаййла хьуна: цхьана чарми чохь шина басахь хи?

ЙОЗАНАХ, КЕХАТАХ ЛАБЦНА ДЕРШ:

- 75. Х1етал-метал хаййла хьуна: к1айн шаршу т1ера х1ун буьртигаш?
- 76. Х1етал-метал хаййла хьуна: к1айчу экъана т1ера 1аьржа сизаш?
- 77. Хетал-метал, хаййла хьуна: стиглара т1ай т1е йоьжча, ца юху, т1ай т1ера хи чу йоьжча, юху?

ЧОЛХЕ Х1ЕТАЛ-МЕТАЛШ:

- 78. Х1етал-метал хаййла хьуна: дуьнен т1ехь йоцу пхи х1ума?
- 79. Х1орд ловза а баьлла, х1урдакема доьхна. Цу т1ера цхьа стаг х1урдо цхьана г1айре т1е юьстахкхоьссина. Оцу г1айре т1ехь шаберш зударий хилла, юкьахь цхьа а борша стаг а воцуш. И зударий ч1ог1а хаза хилла, цхьа а ирча ю аьлла билгалъяккха зуда йоцуш.
Зударша сацам бина и стаг, зуламе валале, ирахьолла. Цу стага зударшка цхьа х1ума аьлла. Зударша цул т1аьхьа ца вуьш витина и стаг.
Х1етал-метал хаййла хьуна: цу стага зударшка аьлларг?
- 80. Цхьа сту хилла бежаш. Ворх1 ломал дехьа кхевдий буц кхоллуш, вукха ворх1 ломал дехьа кхевдий 1ам чуьра хи молуш хилла иза.
Мичара ели а ца хууш мархашкара, лакхара, цхьа йоккха аьрзу еана. Катоьхна м1арашца и сту схьа а лаьцна, мархашка д1аяхна аьрзу. Лелаш, лелаш охьа а хиьна, сту

баа меттиг лобхуш хилла цо.

Тлаккха цхьа йоккха бож яйна цунна лавтташ. Оцу бежан малаш тле а хиъна, сту биъна цо. Сту биъна а яьлла, шен злок оцу стеран пханаран даьлахках хьаькхна цлан а йина, и даьлахк охьакоьссина аьрзуно. Пханар доьжна наб еш луьллучу жаьуьнан бляьрга.

Цунах сама а ца ваьлла жаьу.

Аьрзу длаяхна. Кхано сарахь ша жа а лаьхкина цла воьдуш, жаьуьнна шен бляьрга яхана хлума хааелла. Хьекхийна бляьрг - длума схьа ца яьлла.

Цла веача шен нене аьлла цо:

- Баба, хлокху сан бляьрга цхьа хлума яхана, и схьаяккхяхь! Нанас схьаозийна хлума, схьа ца яьлла.

- Вай, хлара-м дер ю пханаран даьлахк, - аьлла нанас.

Тлаккха лулахочуьнга кхайкхина нана. Шиммо а озийна, - схьа ца яккхаелла.

Исс эзар клур болуш йоккха юрт хилла иза. Глаж такхол мел болу баккхийнаш а, бераш а гулбина, злаьнаш а тесна жаьуьнан бляьргара пханар схьадаьккхина. Шайн жаьу оцу балех хьалхаваларна баккхийбеш, оцу юьртахь болчу массо а наха сацам бина: исс эзар клур болу ерриг а юрт цу пханарна тлехь йилла. Чехка шайн юрт пханарна тле а йиллина, баха хевшнна нах.

Цул тлаьхьа цхьа тамашийна хлума хааделла юьртахошна. Буйьсанна хьеран тлулг санна, хьийзаш хилла церан юрт. Хлара хлун ду-те аьлла, кегий нах юьртара арабахана буйьсанна, и хлума ларьян. Хьаьвсича, гина царна, буйьсанна, цу пханари тлера церг етташ жижгаш даха оьхуш цхьа доккха цхьогал хилар.

Шозлаглчу буса оцу юьртахь топ йолуш мел волу 125 стаг ара а ваьлла, тоьпаш а йиттина, цхьогал дийна.

Луьйранна арабевллачу наха цхьогалан цхьан агло тлера цлока яьккхина. Оцу исс эзар клур болучу цлийнах мел волчунна цхьогалан цлоканах цхьацца кетар хилла.

Вукха аглор цхьогал даккха а ца делла, цлока тлехь йисна.

Луьйранан заман чохь хи тле йоглуш хилла цхьа кьена Жоьра-Баба.

- Хлара яра хлокху юьрте а тлеклел ца яккхаелла цхьогалан клорни? - аьлла, Жоьра-Бабас, чамий а лобттина, цхьогал вукха аглор даьккхина:

- Сан кхо шо кхачначу клентан клантана кетар хир ю кху-нах, - аьлла, бабас цхьогалан йисна цлока схьаяьккхина.

Шен клентан клантана кетар йина бабас, амма пхуйьшашний, кетаран кочаний цлока ца тоьъна.

Хаал оцу йийцанчех муьлха йоккха хилла: сту, аьрзу, бож, жаьу, цхьогал, Жоьра-Баба, я цуьнан клентан клант?

81. Цхьа жима стаг хиллера бах, хьошалгла вахана. Синкьерам бина хилла цунна.

Синкьерамехь лаш цо йолана тле хабар дахьийтина.

Йола жоп даийтина хилла, ирча ву аьлла.

Кланта йоле хаттар динера:

- Вала дисина цхьа сахьт бен хан а ца хилча, киснахь цхьа сом бен ахча а ца хилча, бархл лам битина иссалгачу лома тлехьа а ваьлла, дашо глала ян езаш волчу кланта хлун дан деза, - аьлла.

Йолана ца хиъна нийса дош дала.

Хлетал-метал хайила хьуна: оцу кланта деллачу хаттаран маьлна?

82. Цхьа кхо клант хилла цхьа йол езаш. И йол ялон дагахь арабовлу уьш. Хлорамма цхьацца совглат кечдина хуьлу цара йолана дала. Цхьамма - чухьаьжча, дуьнен тлехь мел хуьлуш долу хлума гойтуш долу куьзга, вукхо - сихха длакхачош болу куз-кема, ткьа кхозлаглчо - массо а цамгарх стаг товеш болу лаж.

Новкьахь хьалхарчуьнан куьзган чу хьаьжча, тайна езаш йолу йол лен цамгар кхетта гина царна. Тлаккха шолгачу клентан куз-кемана тле а хевшина, сихха и йол йолча длакхачна клентий. Кхозлаглчу клентан лаж а белла, тойина йол.

ТIаккха йоIа, совIатийн мехалле а хьаьжна, царах цхьаь къастийна.

XIetal-метал хаййла хьуна: муьлхачуьнга яхана и йоI?

83. Говрахь схьавогIуш цхьа стаг хилла, тIехьа цхьа йоI а хаййна.

"Хьуна тIехьа Iаш ерг мила ю?" - аьлла, шега хьаттича, цо жоп делла:

"Кхуьнан наний, сан наний - нус-марнаний хилла".

XIetal-метал хаййла хьуна: и йоI мила хилла?

84. Чу вогIуш цхьаь хилла, араволуш цхьаь хилла. Чувовдучо аьлла: "XIapa гIала хьена ю хайй хьуна?". Вукхо жоп делла:

"XIapa-м сан ден яра, амма со цуьнан кIант-м вац".

XIetal-метал хаййла хьуна: оцу хаттарна жоп делларг мила хилла?

ХАЛКЪАН ТИДАМАШ

1АЛАМАН ХИЙЦАМАШ.

1. IУБЙРЕ цIиелча, йочана хир ю олу, ткьа суьйре цIиелча, йоькхана хир ю олу.
2. KIур ирх оьхуш беллахь, йоькхана хир ю, нагахь агIор оьхуш беллахь, кхоьлина хир ю олу.
3. Говр йижича, йочана хуьлу олу.
4. Цициг хьаьрчина дижина, йочана хуьлу олу.
5. Стиглахь луьста седарчий хилахь, йочана хуьлу олу.
6. Беттан гуо лаьцна хилахь, йочана хуьлу олу, ткьа цIена, шера бутт хилча, йоькхана хир ю олу.
7. ЧIегIардигаш лахахула, лаьтта хьакхалуш-ца хьакхалуш лелаш хилча, йочана хир ю олу, уьш дукха лекха стиглахула лелаш хилча, йочана хир яц олу.
8. Мотт ца хуу бер "бур-бур" деш делахь - йочана хир ю олу.
9. Энаш долу стаг цара цIеххьана хьовзавахь, йочана хила герга ю олу.
10. Сийна бIаьргаш болчун бIаьргаш сов кьегина беллахь а, йочана хуьлу олу.
11. ЭттамаьIигаш сийналлина (бецана, дечкана) тIе йолуш елахь, Iа шийла хуьлу олу.
12. Гуьйранна дийначу бежанан яххьаш хебна делахь, Iа шийла хир ду олу.
13. Цициго аьтту тIодаца муцарг йилича, йоькхана хуьлу олу, ткьа аьрру тIодаца йилича, йочана хуьлу олу.
14. ЖIаьла лайлахь керчича, дарц долу олу.
15. Кьийгаш Iуьйранна маьхьарца меттахьевлча, йочана хуьлу олу.
16. Котамаш екча а, йочана хуьлу олу.
17. Селасат екча а, йочана хуьлу олу.
18. Дуьххьара стигла кьилбехьара кьевкьича, йоькхана хуьлу олу.
19. Зингаташ сингаттаме дIа-схьа хьийзаш делахь - йочана хила гIерташ ю олу.
20. Хиш гIовгIа еш делахь - йоькхана хуьлу олу.
21. Вовшашна тIе хиш диттича, йочана хуьлу олу.
22. Нагахь бераш арсех ловзуш делахь - йочана хуьлу олу.
23. Синтар дуьйчу хенахь буьйсанна беттаса кхетахь, стиглахь дуккха а седарчий долуш хилахь - дийначу синтаро хьекьана стом бахьа олу.
24. Зингатийн бен бохийча, йочана хуьлу олу.
25. Бийна лаьхьа коьллаш тIе я керта тIе хьалаобллича, йочана хуьлу олу.

ГІАН

1. ГІенах ціе гича, йоькхана хуьлу олу.
2. ГІенах сирлачу хих ваьлча, кьинойх ціанло олу.
3. ГІенах Іаьржачу жІаьло лаьцча, кІайчу жІаьло лаццалц далла гІуллакх дан деза олу. Ткьа кІайчу жІаьло лаьцча, Іаьржачу жІаьло лаццалц далла Іамал ян еза.
4. ГІенах церг яьккхича, чоьхьарниг ле олу, чкьа кхела яьккхича, араьхьара стаг ле олу.
5. ГІенах боьха хІума гича, хьагІ ю олу.
6. ГІенах барзо лаьцча, Іожалла йогІу олу.
7. ГІенах хьераваьлла стаг гича, Іеса валар ду олу.
8. ГІенах расха дин гича, кхаь хуьлу олу.
9. ГІенах кхелхича, самах ве́ха олу.
10. ГІенах боьха хІума йийча, хьагІ дІайолу олу.
11. ГІенах сауІа делча, тІера кьинош дІадовлу олу.
12. ГІенах даьржина хи гича, вуо догІу олу, ткьа сирла хи гича, - кхаь хуьлу олу.
13. ГІенах ціен хІума гича, тІе рицкьа догІу олу.
14. ГІенах ловзар гича, самах тезет ган ду олу, ткьа тезет гича, самах ловзар ган ду олу.
15. ГІенах кІайн хІума гича, дика ду олу.
16. ГІенах тІом гича, йоькхана хир ю олу.
17. ГІенах догІа тІе делхар делан кььнхетам бу олу.
18. ГІенах хи чуьра чІара баккхар - самах езаран куьг лоцу олу.
19. Моз а, хорбаз а гІенах йиьча, цамгар кхетар ю олу.
20. ГІенах кема гар, самах тезет ган ду олу.
21. ГІенах хих ціе яьлла цаp - вовших кьастар ду олу.
22. Самах яйна хІума гІенах каринчоь, самах а карайо олу.
23. ГІенах даьржина хи гича, йочана хуьлу олу.
24. Диь га долу буц гІевланга а йиллина, дІавижча, хин йолу зуда го олу.
25. ТІера хеча гІоьвлинга йиллича, вон гІенаш го олу.
26. Дуьххьара буйса йоккхучу ціийнан еа малІехь тІера охьа-яьхна хІумнаш а ехкина, охьавижча, хьайга йогІу йолу йоІ го олу.
27. Котаман ІаддагІа (букьа даьІахк) гІевланга а йиллина дІавижча, еза йоІ гІенах го олу.

АДАМАН ДЕГІАН МЕЖЕНАШ

1. Куьйган кераюкь кІамьелча, тІе рицкьа догІу олу.
2. Коган кераюкь кІамьелча, некь бо олу.
3. Меран буьхьиг кІамбелча, даггара кхаь кхочу олу.
4. Аьтту бІаьрг бегийча, хала хетар хуьлу олу.
5. Аьрру бІаьрг бегийча, хазахетар хуьлу олу. (ХІоранна а тайп-тайпана).
6. Мера кІело кІамьелча, жижиг доу олу.
7. Аьтту лерг дегийча, зуда ялайо олу, ткьа аьрру лерг дегийча, зуда дІайоьду олу.
8. Лергаш догуш велаь, цхьамма вуочу агІор хьехаво олу.
9. КІесар кІаг кІорга хилча, харц дукха лоь олу.
10. БІаьрган негІар тІехь сурх яьлча, бІаьрмециг ву (ю) олу.
11. Куьйга корта а лаьцна Іаш хилча, нана ле олу.
12. Хиьна Іаш когаш ластийча, нана ле олу.

НЕКЪ

1. Іаържачу цициго некъ хадийча, некъ ца тов олу.
2. Яьсса ведарш дуьхьал кхетча, некъ ца тов олу, ткъа - юьзна ведарш дуьхьал кхетча, тов олу.
3. Къорзачу цициго некъ хадийча, некъ тов олу.
4. Новкъа воьдучу хенахъ жиманиг хьалха ваьккхича, некъ бацло олу, ткъа воккханиг хьалха хилча, некъ тов олу.
5. Новкъа волуш тІехъ йолчу хІуманна маха баьккхича, некъ ца тов олу.
6. ДІа-схьа ваха кечвеллачунна тІаьхьа кхайкхича, некъ ца тов олу.
7. Нагахъ дІа-схьа ваха ваьллачара вуха верзахъ, некъ ца тов олу.
8. Мича воьдуш ву аьлча, некъ ца тов олу.

ХЪАША

1. НІана, чу а йирзина, кхайкхича, хъаша вогІу олу.
2. ДІакхоьссина хІума йогІаелча, хъаша вогІу олу.
3. Хьешо хІусам хийцича, хьешо газа яла еза олу.
4. Сингаттаме хъаша - бала бу олу.

ІОЖАЛЛА

1. ЖІаьла уьгІача, бежанаш тийжича, юьртахъ стар ле олу.
2. Юьртахъ бухІа екча, цхьаь кхелха олу.

РИЦКЪА

1. Бутт цІинлучу хенахъ дуьххьара иза гича, карахъ ахча я рицкъанах хІума хилахъ, и бутт чекхбаллалц ахча я рицкъа тоьал хир ду олу.
2. ЦІерах суйнаш хьуна тІекхиссалахъ - рицкъа догІу олу.
3. Харц рицкъа лобхуш волчунна дуьнено ша бо олу бах, бохам.

КЪОБЛЛА

1. ПІераскана дийнахъ мІараш яьхча, къен хуьлу олу.
2. Къечу стеган кечвалар маж яшар ду олу.

ТІЕХЬИЙЗА ЙОІ

1. Яа хІума юуш карара хІума охьайоьжча, тІехьийза йоІ мацъелла олу.
2. Хьоршамаш детташ велахъ, езачо хьехош ву олу.
3. Еза йоІ маре яхча, пхьуййша тукар диллина хелхаваьлча, иза цІа йогІу олу.
4. Езачуьнгара деана кехат кхе тесча, безам бов олу.
5. Еза йоІ маре яхча, цІа яр лаарца куьйгаш дилича, цІа йогІу олу.

АМАЛ

1. Маха боккхуш тайна шеднаш хуьлуш делахъ, и бедар йолу да сийдоцуш ву олу.

НУСКАЛ

1. Нускал доссинчара хьуш долу хьевлан шун дадийча, зуда цІа йоьду олу.
2. Нускал хелхадаьлча, майра кураволу олу.

ДЕГІ ДАККХАР

1. Лаьтта хьобкху нуй кхетча, лоха вуьсу олу.
2. ЦІул сара тоьхча а, иза карахь лелийча - а, лоха вуьсу олу.
3. Старана цІула сара тоьхча, цо дегІ ца доккху олу.

САРДАМАШ

1. Дечиг хаьрцахьа кхе тиллича, цу дечиго даьгна даллалц сардамаш доьху олу.
2. Ваша воцчу йишас боьллина сардам боьду олу.
3. ТІеюьихина мачаш а йолуш, хеча тІеюьихича, боьллина сардам хуьлу олу.

СИЙ

1. ЙоІа кІентан куй тиллахь, кІентан сий дов олу.

ИРС

1. Бедарна тІеюьихина йолуш маха баьккхича, ирс дов олу; бага цІаза пІелг биллина тега мега олу.
2. ЧІегІардиго чохь бен бахь ирс (беркат) хир ду олу.

КХИБОЛУ ТИДАМАШ

1. Дешкаш тІехь ло а долуш, дуьххьара корта баьшча, иза хьалхехь кьежло олу.
2. Шина стага олуш долу хІума цхьатерра цхьане алахь, цаьршимма цІе тоьхначу дийнахь хаза хетар хуьлу олу.
3. Ала дагахь долу хІума алале дицлахь, и бакь ду олу.
4. Дукха куьзгана хьежча, куьзгано хазалла дІаоьцу олу.
5. Лаьтта хІума а тоьхна, иза Іадда йитича, ненан корта лозу олу.
6. Ког я коган кІажа хьаьшча, ненан хан яцло олу, нагахь ахьа юха ца хьашахь.
7. HeIcaŋI tІe хиьчи, ненан хан яцло олу.
8. ЙоІе тІехьаша хьаьжча, безам бов олу.
9. Яа хІума юуш я хи молуш и "сих" эьккахь хІусамден дегаза юуш ю олу.
10. Иралла тІелаьцча, тІелаьцначунна тІе цІий догІу олу.
11. БІаьстенан юьххьехь пхьид гича, оцу шарахь дегІ деза хуьлу олу, ткьа полла гича, дегІ дай хуьлу олу.
12. Деш долу хІума кхузза дан деза олу, ца дича, Іаьржачу жІаьло лоцу олу.
13. Баккхаза маха хьаькхча, хьаьтта дІайолу олу.
14. Кхаьрдинарг тІе догІу олу.
15. Шалайинчу старгІанашца шалавинчу шина вашас дечиг нох такхийначохь цкьа а ца лекьаш хи дала деза олу.
16. Дикачу говро наб ирахь йо олу.
17. ХІоа кхерзина чІоьргаш* дІакхийсача, котамаш лекьа олу.
18. ХІоа кхерзина чІоьргаш стоьмашна тІе оьхкича, стоьмаш дукха хуьлу олу.
19. Дийна йолуш даьккхинчу берзан цІога хьайна езачу йоІах хьакхадалийтича, йоІана

тІех веза олу.

20. Зуьнан кІохцал а даьккхина иза хьайн бедарх доьллина лелийча, ахча ца хеда олу.

21. БІаьста дина маре ша тІехь йина гІала ю олу.

22. БІаьста маре яханарг йогІу олу, гурахь яхнарг - юьсу олу.

23. Кертахь текхарган цІе яьккхича, шура ца ета олу.

24. Дикачу хІусамнанас доьзалца цІийнда а хийшор вац, хьелашца сту а бузор бац олу.

25. Пасаташ юьйхина дІавижача кхетта цамгар дІа ца йолу олу.

26. Хаза хетар ловзарца доьрзу, халахетар тезетца доьрзу олу.

27. Нагахь стаг набарха хар-хир деш хилахь, цуьнан мача вукхахьа ерзича, дІатоь олу.

28. Отгйокх ека йолаелча а, хьамцо заадаьккхича а, гота кхидІа ца охуш, сацайо олу.

*Чкьобьргаш (диал.)

ИЛЛЕШ

ЧЕЧАНАРЧУ МАДИН ЖАЬММИРЗИН ИЛИ

Сеттачу поштанна йора дой ва доьжна,

Кечбели бахара цу Ростов гІалара

И кегий инарлаш

Инарлин воккхаха Ортам ва волуш,

Болабелла ма баьхкира Ортаман хьадалаш,

Шелахой лелачу шелахойн ирзошка.

Лам тІехь ло ва санна, кІайн четар ва тоьхна,

Де даан хевшира, тов, и кегий инарлаш,

Шелахой лелачу шелахойн ирзешка.

Испирташ ва детташ, кьаьркьанаш ва муьйлуш,

Де даа хевшичахь и кегий инарлаш,

Лен вуьйлуш тІехІоьттира цхьа кьена инарла:

- Ассалам Іалайкум, Гуьржехара ва Ортам!

Куьйга кохьар ва хьийзош, куьйга мукх ва бохуш,

Цу Турлон Іалхана йиллина Чечана,

Чечанахь цІе йолу и Мадин Жаьммирза,

Жаьммирзин ва йиша и сийлахь Аьлбика,

Дуткьа йийсар ва дина юьртаха яьккхина,

КІайн нускал ва дина цу Ростов ва гІала

Йоссийча ва санна, мел паргІат доу ахь,

Гуьржехара ва Ортам, и паччахьан алапа. -

Олуш, лен ва ваьлча и кьена инарла,

ТІаккха лен ма велира Гуьржехара ва Ортам:

- Шен дилха дог Іабадал паччахьан

КІайн эскар ахь шена даладе!

И сийлахь Аьлбика цу Ростов ва гІала

Йоссонза ша йитахь,

Паччахьа ва елла чин долу ва хорма

Стоьла тІе охьакхоьссина, гІаш салти хир ву шех

Олуш, вола ма велира и кьена инарла.

Ша далор ду хьуна, хьан дог Iабадал
Паччахьан кIайн эскар, ва Гуьржийн Ортam! -
Ша вахана ма кхечира и кьена инарла
Цу нана Петара ва бухе.
Гoма зурма ва лoькхуш, кIайн эскар гулдина.
Йoьза вoта ва етташ, эпсараш гулбина,
Ша вуха ма вирзира и кьена инарла,
Цу кIайчу эскарца, кьорзачу эпсаршца.
Хьакхин херсеш ва санна, уьш тIаьхьa ловзабеш,
Кечал* хьакха ва санна, ша хьалха ва ваьлла,
Вахана ма кхечира и кьена инарла,
Цу кIайчу эскарца, шeлахoйн ирзешка!
Ассалам Iалайкум, гуьржехара ва Ортam!
Яра ду ва хьуна, ахь шeга ва доьху.
Паччахьан кIайн эскар.
И сийлахь Aьлбика цу Ростов ва гIала
Йoссонза Iен вeлахь,
Хьан коьрта догIийла Aьлбикин ва тапта,
Ва Гуьржийн хьo Ортam!
Oлуш, лeн ва ваьлча и кьена инарла,
Дe доца ду бохуш, буйсанах ва лoьцуш,
Ша вола ма вeлира и Гуьржехара ва Ортam,
Цу нана-Чечана чу.
Буйсанна адамаш дIатуьйчу цу хeнахь,
Дуьнeнна гo лaьцна сийна xIopд ва санна,
Хьaьттана гo лaьцна чoвкарчий ва санна,
Уьшална гo лaьцна куьйса эрз ва санна,
Kхолха гo ма лeцира цу нана-Чечанна,
Буйсанна адамаш дIатийначул ва тIаьхьa.
Iуьйранна суьпа нах гIовттачу цу хeнахь,
ГIели диллина ва гIуммагIа шeн кeрахь ловзaеш,
Лaмазна ара ма вeлира Сулима ва молла.
Доллучу дуьнeнe сирла бIаьрг ва тухуш,
Сeма лa ма дуьйгIира Сулима ва моллас
Дуьнeнан ва кийра.
Зингaтo сийсaeн лaьттан туьйлиг ва санна,
Дуьнeнo сийсoш вайра, тoв, и мoкxа мoстaгIa.
Йoккxа-йoккxа ва лoьцуш делан цIe ва йoхуш,
Ша юxa чувирзира Сулима ва молла.
- Цхьa бaлa хир бу-кx кху юьртан
KIентийн кoртошкa кxаьчнaриг,
Дaлa шeн нуьцкьaцa и тIepa ойур-кxа, -
И Iуьйран ва лaмaз шa сихa ва эцнa,
Mаьждигe вaхaрa бaх Сулима ва молла.
Baxaнa мa xIoьттирa маьждиган мимар чу,
Йoьхнaчу Iуьйранцa, Сулима и молла,
Iуьйрeнан и лaмaз динa тIepa доккхур шa вa aьллa.
Яздинa Iуьллуш мa кaрнйра цунна
Цхьa бaмбин кIайн кeхaт,
Mаьждиган мимар чoхь.
Cхьaэцнa хьaьжирa бaх,

Сулима и молла кехатан ва букъа тIе.
Цу тIе яздина ма карийра Ортаман дуткъа куьг.
Даьстина ма дийшира и йора кIайн кехат:
- Шу дала ма дахло, хIай, нана-чечанхой!
Машарца ва кера Аьлбика ва йоьхуш,
Машарна ва кера Аьлбика ца елча,
Воккханиг ва вийна шийла дакъа дер ду ма боху.
Жиманиг ва лаьцна йийсар дер ду ма боху.
Машарна кера Аьлбика ца елча.
Шинхьахула неI йолу рузбанан ва маьждиг.
Корах алу ва туьйсуш, дагор ду ма боху, -
Олуш, кехат ма дийшира, Сулима ва моллас.
ТIаккха салаватдилла хIоьттира бах,
Сулима и молла маьждиган момсарера.
Маьждиге гулбелира, тов, чечанхойн кура кIентий,
Мохь бетташ, лен велира бах Сулима и молла.
- Дакъаза ма довла, чечанхойн тхьамданаш!
Дакъаза ма довла, чечанхойн кура кIентий!
Зингато сийсаен лаьттан туьйлиг ва санна,
Дуьне сийсош схьаваьржина яра мокха мостагIа,
Вайн жима Аьлбика машарна кера йоьхуш.
Машарна ва кера Аьлбика ца елчаь,
Воккханиг ва вийна, шийла декъий дохкур боху,
Машарна ва кера Аьлбика ца елчаь,
Жиманиг ва лаьцна, йийсар дер ма боху.
Шинхьахула неI йолу рузбанан ва маьждиг,
Корах алу ва туьйсуш, дагор ду ма боху.
Шу дика хьовзалаш, чечанхойн тхьамданаш!
Шу майра латалаш, чечанхойн кура кIентий!
Зударийн корталеш вайн коьрта догIийла,
Вешан сийлахь Аьлбика бертахь цаьрга лун елахь, -
Олуш, лен ва ваьлча Сулима ва молла,
Малхана шаьш лечкъа даккхий жIаьлеш ва санна,
Лечкъина хьулбелира чечанхойн тхьамданаш.
Малхана шаьш лечкъа кегий кIезий ва санна,
Лечкъина хьулбелира чечанхойн кура кIентий.
Ша цхьалха висира бах рузбанан
Маьждигехь Сулима ва молла.
БIаьрг тухуш ма хилира цу юьртан ураме,
Урамехь ма вайра, лачкъа кхетам боцуш
Висина цхьа жима ва кIанат.
Кхойкхуш тIе валийра бах и жима ва кIанат,
Сулима ва моллас.
- Ярабби цхьан делаI, хIай, жима ва кIанат!
Кхойкху алахьа цу сийлахь Аьлбике, -
Олуш, лен велира бах Сулима ва молла.
Ша хьаьдда ма вахара и жима ва кIанат
Аьлбика ехачу хIусаме, йоьхначу уьйренца,
- Ярабби, цхьан делаI, сий долу Аьлбика!
Хьоьга йола ма боху Сулима ва моллас,
Рузба дан диначу рузбанан маьждиге, -

Совр сийна ши пошмакх ерзана туьйдина.
Дарин кучан ва пхьуйшаш гоьллех хьала карчийна.
Чилланан хьесан жима йовлакх шен бетах доьल्लीна,
Ша йина ва нана шена хьалха яьккхина,
Маьждиге ма еара сий долу Аьлбика!
- 1уьйре дика йолда хьан, Сулима ва молла!
Хьо кхойкху аьлла ма еара со, Сулима ва молла.
Хьо лаа кхойкхурий, хьо тара кхойкхурий?
Ша лаа кхойкхура, ша тара кхойкхура хьоь.
Ша хьоьга кхойкхура, ва сийлахь Аьлбика,
Зингато сийсаен лаьттан туьйлиг ва санна,
Дуьне сийсош схьабьржина хIара мокха ва салтий,
Машарна кера хьо шайга ва йоьхуш,
Машарна кера хьо шайна ца елчаь,
Воккханиг ва вийна, шийла дакъа дер ма боху,
Жиманиг ва лаьцна, йийсар дер ма боху,
Шинхьахула не1 йолу рузбанан ва маьждиг,
Корах алу ва туьйсуш, дагор ду ма боху.
Хьо яханза ериг яц цу делан мостагIашка.
Къа деца, Аьлбика, зударийн, ва берийн,
Къа деца, Аьлбика, рузбанан маьждиган! -
Олуш, лен ма велира Сулима ва молла.
ДогIанха ма йилхира и жима Аьлбика:
Ма элин делир ахь, олуш делах бехк берг!
Ма элин делир ахь, олуш делах эхь дерг!
Къа дацийца шена зударийн, ва берийн,
Къа деци ва шена цу хенан ламазийн,
Къа дацийца шена рузбанан маьждиган,
Къа деци ва шена цу беттан марханийн,
Ша гIуриг яц хьуна. Сулима ва молла,
Цу делан мостагIашка!
Ша цаьрга ца яхчаь цIе йолуш ва елахь,
Кху нана-Чечанах сийна цIе кхарстийла,
ТIам тоьхна олхазар кху юьртах ца далалуш.
Ша цаьрга ца яхчаь хIорд хьоьдуш вз белажь,
Сийна хIорд хьодийла кху нана-Чечана чу,
Пелаг хьаькхна ва чIара юьстаха ца болуш.
Ша гIуриг яц хьуна, Сулима ва молла,
Цу делан мостагIашка.
Парз дина дехкина и беттан марханаш,
Цу хьакхин дилхаца ша муха дохор ду? -
Олуш, елха ма юьйлир бах бос хаза Аьлбика
ТIаккха лен ма велира Сулима ва молла,
Велхаран и шеддаш шен кийрахь сецадеш:
- Ма яккха дакъаза, хьо сийлахь Аьлбика!
Кханалерачу къематан цу дийнахь,
Зуд-кхажьпа ва хилла хьо цаьрга ца яхарна
Тоьшалла ша дийр ду хьуна. -
ТIаккха елха ма елира и жима Аьлбика:
Зударийн, ва берийн къила ца йоьр ша.
Рузбанан маьждиган къила ца йоьр ша.

Олуш, елха ма юйлира и жима Аьлбика:
Хьо марша 1ойла, ша йина ва баба!
Йоьхначу 1уьйренца кху юьртахь ца хилла
Шен жима ва ваша, и Мадин Жаьммирза.
Къематан ва дийнахь шен б1аьрга ма гойла!
Йоьхначу 1уьйренца кху юьртахь ца хилла
Шен жима ва шича, и Таймин Биболат,
Къематан ва дийнахь шен б1аьрга ма гойла!
Олуш, хьалхаваьккхира Сулима ва молла,
Йоьлхуш т1аьхь1оьттира и сийлахь Аьлбика.
Дахана ма кхечира цхьабосса ши накьост,
Мостаг1ий гулбеллачу шерачу майдана.
Ассалам 1алайкум, Гуьржехара хьо Ортам!
Хьоьга делла и салам дала ша оьцур-кха.
Ахь шега ва доьху юьртара йо1-йийсар
Х1ара ду ва хьуна.
- Т1еялал Аьлбика сеттачу поштанна.
Ша х1инца ца йолу сеттачу поштанна т1е.
Шен к1еззиг г1уллакх ду цу нана-Чечанахь
Олуш, чехка ма юйлира и цу юьртан урамах.
Дуткьа аз ва детташ, дог1наха ва йоьлхуш,
Дин дика мел болчун уьйт1а ва х1уьттуш,
Ша йоьлхуш ма кхайкхира и жима Аьлбика:
К1енташна б1аьрга ган ца кхочу ша Мадин Аьлбика,
Тахана ма хили ваша воцу ва йиша.
Дакьаза мя довла шу, чечанхойн кура к1ентий!
Яьккхинчун ю шуна со Мадин Аьлбика,
Доьхначу кху дийнахь, Чечанара кура к1ентий.
Олуш, йоьлхуш кхайкхича, орцахвала
Ца хилира яхь йолуш цхьа к1анат,
Цу нана-Чечанахь, доьхначу кху дийнахь.
Ша йоьлхуш ма йирзира
Мостаг1ийн цу куьпа сий долу Аьлбика.
Дан амал ца хилла, т1аккха пошта т1е
Ма елира бос хаза Аьлбика.
- Орцахбовла къонахий кху юьртахь бац хьуна
Т1аьме х1итта к1ентий вайн юьртахь бац хьуна.
Хьо марша г1олда хьо, сий долу Аьлбика! -
Олуш, вуха ма вирзира Сулима и молла.
Орцахбовла къонахий цу юьртахь ца хилла.
Т1аьме бовла ва к1ентий цу юьртахь ца хилла.
Г1одаккха ницкь эшна, мостаг1чун ницкь тоьлла,
Шаьш эцна ма ехьира бах сий долу Аьлбика,
Цу делан мостаг1аша.
Цу сарахь суьйренца, и юьртан мехкарий,
Суьйранна хи кхехьа хит1а эха ва боьлча,
Дой долу к1енатий цу юьртан урамехь.
Юьртарчу мехкаршна ва хьалха,
Деза хабарш ва дуьйцуш, дой хьийзо ва бевлча,
Дой доцчу цу к1ентийн дегнаш г1елло ва аьлла,
Дой доцу ва к1ентий дойх кхиор ша аьлла,

- Хьолахойн ва рема ша яло вахана
И Мадин Жаьммирза, цу эвла ва йистехь
ЦIоькьа рема сацийна, дой доцчу кIенташка
Дой леца гулло ва бохуш, кIенташка ва кхойкхуш,
Хьаьвзина ма хIоьттира вехачу ва уьйтIа
И Мадин Жаммирза.
Араялал, цхьанделхьа, сан хьоме Аьлбика,
Бехачу некъара беана дин дIай-схьай озабел.
Дой доцу ва кIентий ва дойха кхиин ша,
Ахь дукха дийцина эрмалойн совгIаташ
Хьуна алсам деана ша, сан хьоме Аьлбика
Олуш, кхайкха ва ваьлча, и Мадин Жаьммирза
Хьомсарчу Аьлбике,
Йоьлхуш ара ма елира, Аьлбикин ва нана.
ТIаккха лен ма велира, и Мадин Жаьммирза:
- Хьо дала ма яйа хьо, ша вина ва баба,
ХIара хIун ду-техьа, дакьа доцу ва белхар.
Хьо дала ма яйа, ша вина ва баба,
Хьо елххал ва бала хьан коьрте беача,
И сийна стигланаш тIеелхарна кхерам бу,
И Iаьржа латтанаш лелхарна кхерам бу,
Араяла алахьа хьомече Аьлбике,
Дин дIай-схьа хьовзабан. -
ТIаккха лен ма елира Аьлбикин ва нана,
Шен сирла ши бIаьриг догIнаха белхабеш:
Аьлбика чохь яцийца, шен жима Жаьммирза,
Мехкан боцу ва хьеший ва лула биссина,
ГIиллакхана, тамана кхайкхинчу яхана
Вайн жима Аьлбика.
ТIаккха вист ма хилира, ша винчу цу нене,
И Мадин Жаьммирза:
Мехкан боцу ва хьеший лулахошка биссарах
Кхайкхинчу оьхуш лелаш ма яцара
Вайн хьомсара Аьлбика.
Дийций ялахьа хьо шега билггал бакъдериг.
Ша вина шен баба!
ТIаккха елха ма елира Аьлбикин ва нана:
- Бакъдериг дийчича, хьох яларна кхоьру ша,
Бакъдериг ца дийчича, Аьлбикех йолу ша,
Ша вина, кхийина, шен хьоме Жаьммирза.
- Бакъдериг ахь дийцахь хьо шега ериг яц,
Бакъдериг ца дийцахь - Аьлбикех йолу хьо.
- Ша яла хьан делаI, шен жима Жаьммирза,
Дийцаза ца йолу ша хьобга ма-дарра:
- Зингато сийсаен лаьттан туьйлиг ва санна,
Дуьне дуьзна схьабаьржира и делан мостагIий,
Машарна шайн кера Аьлбика ва йоьхуш.
Орцаховла кьонахий кху юьртахь ца хилла,
ТIаьме хIитта кIентий вайн юьртахь ца бевлла,
МостагIийн ницкъ тоьлла, дан амал ца хилла,
Шаьш эцна ма ехьин вайн хьомсар Аьлбика, -

Олуш, елха ма елира Аьлбикин ва нана.
Iаламат яраббI, ша вина ва баба!
Шен жима ва шича и Таймин Биболат
Вийна йигина хир ю-кха и жима Аьлбика.
- Хьан жима ва шича и Таймин Биболат
Вийна-м дера ца йигна хьомсара Аьлбика.
Юьртарчу кIенташа хьашт доцуш кхобучу дойн и рема,
Цу мержойн кIенташа лаьхкина ва аьлла,
Ма вахана хьан жима шича и Таймин Биболат.
- Хьо дала ма яйа, ша вина ва баба.
Вайга сецалур бацийца чинна лекха хьаькмаш!
Вайна йобгIнехь цIа йогIур вайн жима Аьлбика, -
Олуш, нанас бер ва санна, шен нана Iехийна:
- TIамна хала нах ма бара и Iаьржа ва мержой,
ЛадогIий вола ша, цу Таймин Биболате
Олуш, юьртах ма иккхира бах и Мадин Жаьммирза.
Ша хьежан ма велира мостагIийн ларашка,
Йирзина ма карийра мостагIийн ва лараш,
Ростох-гIала боьдучу буткьачу ва новкьа.
Шен дине лен велира бах и Мадин Жаьммирза:
- ГIебартойн реманаш яжа лаьхки ва аьлча,
Аннаш тIе гора оьгу шен расха жима дин,
Буйсанна наб йоцуш, дийнахь тем бодуш
Кху денна кхаьбна ша хьо, жима расха дин.
ХIинца ели ва хьуна ша идон ва меттиг,
Ахь хIинца кьийсалахь лобмаца ва лелхар,
Ахь хIинца кьийсалахь лечанца ва идар!
Олуш, юткьачу шедаца кхоамза
Човхийра, тов, цу Мадин Жаьммирзас
Шен жима расха дин.
Ша бадар ийцира, тов, Мадин Жаьммирзин ва дино.
Карахь урх малйича, Ростох-гIалехьа ва идош.
Карахь урх кьевлича, - лаьттан кийра бух телoш,
Бадар эцна ма кхийра расхачу цу дино,
Буйсанна адамаш дIатуьйчу цу хенахь,
Некьа йисте садаIа тоьхначу кIайчу
Четарийн ва йисте и Мадин Жаьммирза.
Некь беха ва хилла, шайн догIмаш кIаделла,
Шайн чонна мацбелла, цу новкьахь ва севцца
Бара бах и делан мостагIий, цу сенчу ва бай тIехь.
Лекхачу динара ша лаха воьссина,
Четарна ва йистехь дин нуьйрах ва тесна,
Кога тата ва доцуш, ша каден
Ма вуьйлира четаршна ва юкьа,
Яхь йолу ва кIанат, и Мадин Жаьммирза.
Цу децийн дажаре, ва Iуьнан шакаре,
Хьалхара ва когаш байбина хьала ва уьйбуш,
Шен турпал гIогIаш тIе ша еза ва телаш,
Сема ла ва доьгIа гила борз ва санна,
Шен турпал гIогIаш тIе ша лоха лахвелла,
Сема ладуьгIира, тов, цу Мадин Жаьммирзас.

- Йоьхначу Іуьйренца цу юьртахь ца хилла,
Шен жима ва ваша, сан хьомен Жаьммирза,
Къематан цу дийнахь шен бІаьрга ма гойла, -
Парз дина дихкина хІара беттан марханаш,
Кху хьакхин цІокан тІехь дохо хилин ва техьа,
Парз дина дихкина хІара хенан ламазаш,
Кху хьакхин дилхаца дохо хилин ва техьа, -
Олуш, йоьлхуш аз хезира, бах, шен жимчу цу йишин,
Кийрарчу цу даго ладегІа ца витна,
Ша сиха тІевахара цу кІайчу четаршна.
Завалун** мокханца кІайн четар хадийна,
Ша каден велира бах четарал ва чохьа.
- Ассалам Іалайкум, Гуьржехара ва Ортам!
Стунваша веан хьан тховсалерачу кху буса. -
Олуш, чу ва ваьлча и Мадин Жаьммирза, -
Эсаро бос бехьна толлан гІа ва санна,
Ша вегон ма висира и гуьржийн ва Ортам.
ТІаккха хьала ма иккхира и жима Аьлбика.
- Рузбанан маьждигехь вайн баба елхийначу
Ортаман ва корта дог кхуьуш божабе,
Шен жима ва ваша, яхь йолу Жаьммирза, -
Олуш, лен ва яьлча, шен хьомсар ва йиша,
Совр баттахь ва доллу терс-маймал дуткъа тур
Ша каде даьккхина, дог Іабош ластийна,
Сел чехка ма божийра Ортаман ва корта,
МаргІала цу дегІаха, четаран ва цІенкъа.
Лерг лаьцна теси́ра бах цу жимчу Аьлбикас
Ортаман горга и корта цу гуьржийн таьлсаш чу.
Шен жима ва йиша шена тІаьхьахІоттийна,
Дин болчу вахара бах Аьлбикин
Хьомсара и ваша Мадин Жаьммирза.
Цу сенчу ва бай тІехь Іаьржа верта тесна,
Іаьржачу вертана тІе кІайн йовлакх тесна,
Цу кІайчу йовлакх тІе морса молха доьхкина,
Оьрсийн кепехь кьийлина и гІирмин сийна даш
Улло алссам диллина,
Ша тІамна каде кечвелира бах и Мадин Жаьммирза.
Коьртара жима йовлакх вешин кара ва туьйсуш,
Йоьлхуш дехар дан хІоьттира бах
Жаьммирзин хьомсар йиша, сийдолу Аьлбика:
- Ша яла хьан делаІ, шен жима ва ваша!
Цьха дела воцуриг хьесап дина вериг вац
Кху делан мостагІийн,
Динахь дуьхьал бІаьрг тоьхча.
Дуьхьал бІаьрг ца кхуьу цу делан мостагІийх.
Хьо цхьаь бен вацийца, шен хьоме ва ваша.
Вежарий болчу йижарех ша хьего воллу хьо,
Хьо каде валахьа, шен жима ва ваша,
Хьайн тешамечу расхачу ва дина,
Бахьалахь, тоьар ма дара Ортаман ва корта,
Цу нана-Чечана чу.

- Ма яла дакъаза, шен жима ва йиша,
Дин лаца хьо йолуш, т1аме х1отта со волуш.
Хала дац вайшинна кху маълхан дуьненахъ
Олуш, кхайкха велира бах
И Мадин Жаьммирза, цу делан мостаг1ашка:
- Вижина верг г1атталаш, семаниг кечлолаш,
Яьссаниг юзалаш, аьртаниг ирьелаш,
Х1инца шух кхианарг т1ам 1аьржа леча ду.
Горга вота ва тоьхна, четарех къаьстира бах
И делан мостаг1ий.
Йоьзан зурма лекхна уыц низаме х1иттийна,
Шаьш т1амна кечделира бах инарлин эскарш.
Т1аккха лета ма велира и Мадин Жаьммирза.
Ларамза яьллачо шишша цхьаьна ва вожош,
Дог кхуьуш тоьхначо кхоккха цхьаьна вожавеш,
Чинна лекха мел вериг ва хьалха вожавеш,
Ша эго болийра, тов, делан мостаг1ий.
Т1аккха лета ма бевлира Жаьммирзийн мостаг1ий.
Доьлла дохк ва санна, молханан к1ур керчабеш.
Детта дог1а ва санна, сийна даш ва детташ,
Бедарийн бехчалгаш дег1аца ва йогуш.
Ша цхьалха ма висира и Мадин Жаьммирза
Цу халчу ва т1амехъ.
Деттачу дошана пхьош дуьхьал ва туьйсуш,
Дин лаьцна ма йисира бах и жима Аьлбика.
Доьхначу цу дийнахъ, цу халчу ва т1амехъ.
Делкьанна ва дуьне къарлучу цу хенахъ,
Динан оьху ва чоко бухкаршца сецаеш,
Шен оьху ва чоко доьхкарца сецаеш,
Веана ма х1оьттира, вехачу шен уьйт1а,
И Таймин Биболат.
Доьлхуш ара ма делира Биболатан к1айн нускал.
Цу мелчу ва ц1ийна, цу чевнийн халалла,
Лаьцна хала охьа ма воссийра и Таймин Биболат,
Лекхачу шен динара, цу к1айчу нускало.
Цу чевнийн халалла ва вилла ца торуш,
Ховхачу цу метта хьала виллина,
Когашка ва юьйлуш, дог ц1андеш ва йоьлхуш,
Г1евланга ва юьйлуш, доггаха ва йоьлхуш,
Ша йоьлхуш ма хьаьвзира Биболатан и езар.
Делкьанна ва дуьне къарлучу цу хенахъ
Ладег1а велира бах и Таймин Биболат
Шен семачу ва лергашца, куьзганан кораха,
Дуьненан ва кийра сирла б1аьрг ва бетташ,
- Ладог1ахьа, цхьанделхьа, шен мерза ва езар!
Шена юьйлуш хезариг Жаьммирзин мажар ма ю, -
Олуш, лен ва ваьлча и Таймин Биболат,
Ладоьг1на чу ма деара Биболатан к1айн нускал,
Дуьненан ва кийра!
- Дакъаза ма вала хьо, сан хьомен Биболат!
Хьан хьомен шича Аьлбика йигначу

Цу делан мостаг1ашна ша т1аьхьа ма кхиъна
Аьлбикин и ваша дог майра Жаьммирза,
И санна волу дика к1ант т1амехь ша лаьтташ,
Ишттачу халчу цу т1аме ца воьдуш хьо 1ийчахь.
Ц1е йожорна кхоьру ша хьан, сан жима Биболат.
Варех йолу и чевнаш кисешца кьевлича,
Дег1аха йолу и чевнаш башлакхца кьевлича,
Белших ва йолу и чевнаш герзашца та1ийча.
Хьайн к1айчу нускало расха дин кечбича,
Жимачу нускало ойбуш дина ваьккхича,
Вахалур вацара-техьа хьо, х1ай Таймин Биболат,
Хьайн шичошна орцах, цу халчу ва т1аме?
Олуш, лен ва яьлча шен мерза ва езар:
- Адаман ц1ий муьйлу хин ц1убдар ва санна,
Шен дег1ах оьхучу ц1ийх хьо 1ебарг ца хилла,
Оьрсаша ва йина и йоьза ва турмал,
Сона сонара яккхий, уьнан б1ог1амца ва йог1ий,
Турмала хьажахьа цу халчу ва т1аме, -
Олуш, вист ма хилира и Таймин Биболат.
Турмала хьаьжна чудеара Биболатан к1айн пускал:
- Ша яла хьан дела1, ва жима Биболат,
Бедарийн бехчалгаш дег1аца ва йогуш,
Буьрсачу т1амехь гин шена хьан жима ва шича,
Деттачу ва дошна пхьош дуьхьал ва лобцуш,
Дин лаьцна яйн шена хьан жима ва шича -
Сий долу Аьлбика
Олуш, варех йолу ва чевнаш кисешца ва кьевлина,
Дег1ах йолу ва чевнаш башлакхца кьевлина,
Белших ва йолу и чевнаш герзашца та1ийна.
Шен к1айчу нускало расха дин кечбина,
Цу к1айчу нускало ойбуш дина ваьккхина,
Ша ваха кечвелира бах и Таймин Биболат
Халчу цу т1аме, доьхначу ва дийнахь.
- Сема ладог1алахь, шен мерза ва езар!
Дуьненан т1аьхьара, эхартан хьалхара ю,
Олийла яцийца и делан 1ожалла.
Цу халчу т1амера шаьш нийса накьостий
Ша маьрша ва даг1ахь,
Лечанца идар кьуьйсу х1ара расха жима дин,
Хьуна т1ера саг1ийна, мискачу нахана лур ша,
Цу халчу ва т1амехь шен валар ва хилахь,
Ша санна волу к1ант велла хьо санна нускал дисча,
Маре ца йоьдуш 1едал хуьлу вайн нохчийн нехан,
Ч1ир кхобу ва бохуш, ойла еш.
Биболатах йисна жеро ю бохуш,
Хьайн дег1ан ва б1аьра гоьртара к1иллош ца хьийсош.
Маре яха пурба ду хьуна, сан хьомсар ва езар,
Яхь йолуш дика к1ант карийна.
Ма г1олахь, цхьанделхьа, шен мерза ва езар,
Мошане ва маре
Олуш, д1а ма тилира и Таймин Биболат.

БIаьргана кьайла ва валлалц тIаьхьа хьобжуш йилхина
БIаьргана гена и ваьлча, кьайлаха йилхина,
Накха хазбан обькина и горга кIайн ахча,
Некхаца ка хьобкхуш ва куча делхийна,
Куьйчара схьаобцуш ва пхьуьйша дерзийна,
Дай-наной доцучу цу байшна
И кIайчу сагIийна ва декьна,
Ша йоблхуш ма хиира бах
Биболатан и езар, йобхначу хIусаме.
Вахана ма кхечира и Таймин Биболат,
Цу халчу ва тIаме.
- Ассалам Iалайкум, хIай, Мадин Жаьммирза!
ТIамна ка йолда хьан кхоьллинчу вайн дала!
- Iалайкум ва салам, хIай, Таймин Биболат!
Ма веа велира хьо кху халчу ва тIаме.
ТIамна хала нах бар-кха и Iаьржа ва мержой,
Ницкь хилла хир бу хьуна цу мержойн ва тIамехь.
- Ма дийцал ахь шена дош доцу хабарш,
ХIай Мадин Жаьммирза, шен хьоме ва шича,
Нохчийн дика кIентий паччахьан
Эскарех леташ, леш ма бу-кха
Олуш, лен велира бах и дикан ши кIанат.
Лата велира бах яхь йолу ши кIанат.
Кхоьллинчу ва дала цу делан мостагIийн
ТIемана ка йохийна,
Кхоьллинчу ва дала кху дикчу шина кIентан,
ТIеман ка даьккхина,
Вен везарг ва вийна, шийла декьий дехкина,
Ва даккха дезачун цIен цIетта*** даьккхина,
Шайн жима ва йиша, и хьомсар Аьлбика
Шайца цхьаьна ва йолуш,
Шаьш обьхуш ма кхечира, цхьабосса ши шича,
Вехачу цу эвла йисте, нана-Чечана.
- Хьо цIехьа гIолахь, ва Таймин Биболат,
Вайн жима йиша Аьлбика эций.
Шен кIеззиг гIуллакх ду рузбанан маьждигехь
Олуш, цIехьа верзийна и Таймин Биболат,
Хьаьвзина ма хIоьттира и Мадин Жаьммирза,
Рузбанан маьждиге.
Кхойкхуш гулбан болийра, тов,
Чечанхойн кура кIентий,
Кхайкхича ца веанарг, нуьцкьаха валавеш,
ТIаккха лен ма велира и Мадин Жаьммирза:
- Шу елла йовла шу, чечанхойн ва кIентий!
Сту боцуш шух верг ва старах кхиавеш,
Дин боцуш шух верг ва динах кхиавеш,
Ша лелаш ма вара, чечанхойн ва кIиллош!
Шу лелаш хиллера, шена ала дош лобхуш,
Шу мержойн кIенташка стерчийн бажа лобхкуьйтуш,
Варданаш рагIу кIел ва тоьттуш.
Цу мержойн кIенташка стерчийн бажа лобхкуьйтуш,

Нуьйраш ирх ва ухкуш,
Вай цхьаьна тарлур дац кху нана-Чечанахь!
Мохк беа гІо шайна Теркаца хьала-охьа.
* * *

Ва лата мел луучун леташ ка йолийла,
Ва вадан мел луучун уьдуш са долиийла!

*Хьажа: качал бохучу дешан билгалдаккхаре.

**Завьялов - капиталист.

***МостагІчун герз я меже - толаман тоьшалла (шира).

ГІЕБАРТОЙН КУРСОЛТИН ИЛИ

Йохалла ва яхьеш, шоралла ва шорьеш,
Юрт йилли бахар-кха Терк юха деддачу,
Цу Теркан тогІи чу цІонтаройн ва Дадас.
Уггар а кІеданиг лобмал каде ва волуш,
Уггар а Іовдалниг цхьогалал мекара ва волуш,
Дика кІентий ма кхиира цу Дадин ва юьртахь.
Цу дечган ва пхьеро хьокхуш йича ва санна,
ГІодюккьехь нисьелла, дегІана товш йолуш,
Дашах йоьттина йича санна, ши белаш ва йолуш,
Шуьйрачу белшашкахь боран кІажарш ловзаеш,
РегІан кока ва санна, Іаьржа бІаьргаш ва долуш,
ЦІулла сара ва санна, сетташ цІоцкъамаш ва долуш,
Лекхалла-лохалла дегІан кеп нисьелла,
Маьлхан нур ва санна, ша басна хазьелла,
Берриг а махкачохь йоккхуш цІе ва йолуш,
Хаза йоІ ма кхиира цІонтаройн ва Дадин.
ТІехьийза буьйлира цунна и юьртан кура кІентий.
Ша ваьлла ма вахара цІонтаройн ва Дада
Юьрта юккье ва динчу рузбанан маьждиге.
Молла кхайкха ва йинчу момсар тІе хьалаваьлла,
Мохь-цІогІа ва тоьхна, ша чехка гулбира цо
Цу юьртахь ва кхиьна и нохчийн кура кІентий.
ТІаккха лен ма велира цІонтаройн ва Дада:
- Дакъаза ма довла шу, юьртан кура кІентий,
Сема ладогІалаш ас дечу къамеле,
Ва шуна ма-хаьара, хаза йоІ кхиьна сан,
Вай даха йиллинчу горгачу кху юьртахь.
ТІехьийза шу доьлла, вовшашца ва къуьйсусх,
Ас хьоме кхийинчу сан хазчу йоІана.
Хьал долуш ву аьлла йохуьйтур яц аса,
Бахамна кьен хиларх, ца йохуьйтуш Іийр вац со.
Кьеналла-кьоналла ханна цхьаь ва болуш,
Лекхалла, лохалла дегІана цхьабосса,
Кхесарна, цІоганна цхьабосса ва болуш.
Цу басна-сибатна вовших къаьстир ва боцуш,
Цу гоьна шарбелла безамехь кхо айгІар

Балийнчу цу кланте ас маре лур ма ю,
Ас хьоме кхийна сайн хаза жима йол, -
Олуш, вист ма хилира цлонтаройн ва Дада.
Эца хьал ва дераш шаьш эца ма хьаьлхира,
Кьолаш дан леминарш шаьш лачкьон ма хьаьлхира,
Эца хьал ва доцу, кьола дан ца лемина,
Жерочун жима клант а цлехьа ма вирзира,
Глийлачу ойланца, доьхначу шен дагца,
Ца болучу когаца, шен басна клайвелла,
Кийрахь ен ойланаш, шен дагца сецаеш,
Дагахь ен ойланаш, хьаьнга ялхор ца хууш,
Глийлачу боларца, шен хлусаме ма кхечира,
Дан амал ва доцу Жерочун жима клант.
Цлонтаройн Дада кхайкхича и клентий гулбарна,
Шен цал бен воцу клант цига вахна хиларна,
Цлонтаройн цу Дадас хлун боху ца хууш,
Чохь лен са ца тийна, кетла яьлла ма яра,
Шен клантана сагатлуш, клант вина ва нана.
Глийла воглуш гира цунна, шен цал бен воцу клант.
Тлаккха лен ма елира клант вина ва нана:
- Дакъаза ма вала сан цал бен воцу клант.
Ваша воцу линдагла, тоба йоцу ва глаларт,
Ас хала кхийна, да воцу глийла бо,
Хьайн басна клайвелла, ца болучу когаца,
Мел глийла воглу хьо, вехачу хлусаме,
Хлун боху ва шуьга цлонтаройн цу Дадас?
Балхабел ахь соьга коьртера ва бала,
Кложамо цле санна, схьаэца хьожур со,
Ялхаел ахь суна, кийрара хьайн глайгла,
Гламаро хи санна, длахуда хьожур со, -
Олуш, йист ма хилира клант вина ва нана.
Тлаккха лен ма велира Жерочун жима клант:
- Дакъаза ма яла, со вина сан нана,
Цлонтаройн Дадас ма боху кху юьртан кленташка,
Клант вехаш ву аьлла йол маре лур яц ша,
И клант кьен ва хиларх, ца йохуьйтуш лийр вац ша,
Кьеналла-кьоналла ханна цал ва болуш,
Лекхалла-лохалла догломашна цхьабосса,
Кхесарна-цлоганна цхьабосса ва болуш,
Цу басна-сибатна кьаьсташ меттиг ва боцуш.
Цу гоьна шарбелла цхьабосса кхо айглар
Балийнчу цу кланте ша маре лур ма ю
Урдо-йохана ва доцуш шен хаза жима йол.
Эца хьал шайн дераш шаьш эца ма хьаьлхи,
Кьола дан леминарш шаьш лачкьо ма хьаьлхи,
Эца хьал ва доцу, кьола дан ца лемина
Хьан жима клант дан амал ва доцуш,
Глийлачу ойланца ша цлехьа ма веара:
Бахамна, хьолана вай глийла хиларна.
Длаала ца хлуттуш, дагахь тлехьийзаш ма вара со
Цлонтаройн ва Дадин цу хазчу йолана,

Суна схьахетарехь, со везаш ма яр-кха,
Сирла бІаьрг ва бетташ, ас юьртахь къастийна
ЦІонтаройн цу Дадин и хаза жима йоІ,
И доцург кхин нускал вайн керта ца дало,
Биьна дуй бара сан, со вина сан нана.
Хьох долу и эхь-бехк вайн дала лоьрийла,
Цул боккха бала бац сан коьрте суна бан,
Цул йоккха гІайгІа яц сан кийра ва хьовза,
Дагавала и тхьамда со воцуш ма ву-кха,
Хьалхавала воккхаха со воцуш ма ву-кха,
ТІаьхьахІотта кегирхой со болуш ма вац-кха,
Улло вала ахь вина сан ваша ма вац-кха.
Кхоьллина хилла со, кхоьллинчу вайн дала,
Дуьненан кху кийра дуьненан балийна,
Со вина ма хилла со винчу хьо нанас,
Дуьненахь дог дика ма хуьлда хьан аьлла.
Коьртера сан бала, кийрара ва гІайгІа,
Ялхо стаг ма вац, хьо йоцург дуьненчохь,
Со вина, кхиййна, сан хьоме ва нана,
Дийцахьа ахь суна, хьайн дагна хІун хета,
Со кийча ву хьуна, ахь бохург кхочушдан.
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима кІант.
ТІаккха лен ма елира кІант вина и нана:
- Ма вала дакъаза, сан цаІ бен воцу кІант.
Ваша воцу гІаларт, да воцу гІийла бо,
Хьо вохий ма хила, доккха хІума дац хьуна
ЦІонтаройн цу Дадин и хаза жима йоІ.
Ялалахь ялор вай цІонтаройн Дадин йоІ.
Ца ялалахь карор бу и саннарш сов шорта,
Хьан дадел дика кІант лаьтта тІехь вацара,
Сан яхь йоьхна ва меттиг адамна ца гойтуш,
Кху хене ма яьлла хьо вина со нана,
Эхь деца ва хьуна, хьайн дена вина волчу,
Со нанас вина волу, яхь йоьхна хьо хилча.
Духкуш ма карор дац и санна дика дой,
Хьал долчу кІенташна, мел чІогІа цара лахарх,
Цо буйцу кхо айгІар лачкъийна бало кІант,
Горгачу вайн юьртахь хІинццалц схьа кхийна вац,
Дуьненна юккьерчу хьаьжцІийнан ва санна,
Кху дерриг дуьненчохь йоккхуш цІе йолуш
Дика кІант ву хьуна гІебартойн Курсолта,
Хьо ваха ма веза, сан жима ва кІанат,
Цу нана-ГІебарта Курсолта ва волчу.
И вуьйцуш вара хьуна, хьан да волчу цу хенахь
Хьан деца ва цхьаьна вайн нохчийн кІенташа,
ГІебартойн Курсолта дика кІант ву бохуш.
И волчу хьо вахча, хьо боцуш вогІур вац,
Дуьнен чохь уьш беллахь, и цІоькъа кхо айгІар, -
Олуш, йист ма хилира кІант вина ва нана.
И датон дуьрста шен буйна йоьллина,
Божалан берте ма вахара Жерочун жима кІант,

Цу ханнийн божлера са цIена шен гила
Ша ара ма баьккхира Жерочун
цу кIанта. УйтIарчу гоьзанах и гила дIатесна,
Чергазийн юткъя нуьйр цуьнан букъ тIе тиллина,
Элаша бина гIирс цу дина берзийна,
Ша каде кечбира цо са цIена шен гила.
Ша чохъа ва ваьлла, кечвала ма вуьйлира,
Жерочун жима кIант, цу дуьхьал ото чохъ,
Шен дегIа юьйхира цо стунаша ва йина
ДегIа тIехъ товш йолу и оьзда ва бедарш,
Шен юкъях дихкира цо тешамен и герзаш.
Бухаройн холхазан куй
Серлонна богучу бIаьргаша тIе ва тоьттуш,
Оьзиган юткъя шед, шен буйна йоьллина,
Ша ара ма велира Жерочун жима кIант.
Гоьзанца дин хьерчаш, динца кIант ва хьерчаш.
Лекхачу попа тIе га саттош ва хуу
КIайн куьйра ва санна, шен дина ма хиира,
Дуьне дуьтуш дIабузу можа молх ва санна.
Юрт юьтуш, ма къяьстира Жерочун жима кIант.
Кулубе боьду некъ эпсаро ва санна,
Терка тIе боьду некъ муьжгичо ва санна,
ГIебарта боьду некъ ша юьхьар ма лецира
Цу Дадин юьртарчу Жерочун ва кIанта.

II

Шен дине лен велира Жерочун жима кIант:
- Дакъаза ма бала, схъалеба мотт боцу,
ДIааьлларг ва хуу са цIена сан гила,
Сема ла ахъ догIа, ас дечу къямеле,
БIаьстенаи кхаа баттахъ лекха лам баабеш,
Аьхкенаи кхаа баттахъ цIен сугIа даадеш,
Гуьйренан кхаа баттахъ горга хIоь баабеш,
Цу Iаьнан кхаа баттахъ кхехкош мукх баабеш,
Сабанца кхес юьлуш, херхаца гаь ва бошуш,
Жимчу берана ва санна, дайн ка тIе ва хьоькхуш.
ТIехъашха мох хъяькхна, чо бохорна ва кхоьруш,
Хъалхашха мох хъяькхна гIелбаларна ва кхоьруш,
Ас хала кхийра хьо бекъя йолуш ва дуьйна,
Сайн ваша вацарна, вешин метта хир бохуш. -
Хьолана стомманаш шаьш эца хъяьлхина,
Кьола дан Iеминарш шаьш лачкьо хъяьлхина,
Эца хъал ва доцу, кьоланна Iамаза,
Вайшиь ма доьду-кха Курсолта ва волчу.
Эца хъал долчеран эца ка ва яьлла,
Лачкьон Iеминчеран лачкьо ка ва яьлла,
Вайшиммочул хъалха кхо айгIар балабахъ,
Царна дIалур ма ю цIонтаройн цу Дадас
Ша хьоме кхийна шен хаза жима йоI,
ЮьхьIаьржо ма ю и, кIара дуьне мел дозу.

Нахана ва юккѣхъ дlалела юѣхъ йоцуш,
Таханчул сиха де вайшинна tle xlutтур дац.
Дуьненан кху кийрахъ вай дукха мел дахарх
Са кхоон ва делахъ, со велла буьсийла хьо,
Хьо кхоон ва белахъ, хьо белла вуьсийла со, -
Ша олуш, ѳзиган шедаца и чехка човхийна,
Цу турпал голашца сов чlогlа lаьвдина,
Архашкахъ ма малбира Жерочун цу кланта,
Кийрара дог хуу, схъалеба мотт боцу,
Ша хала кхийна са цlена шен гила.
Архашкахъ кѣвлича, мархашка ва кхийдаш,
Архашкахъ малбича, лаьтта бахарна ва кхоьруш,
Ша ида ма белира са цlена и гила.
Даккѣашка ша вуьйлуш, и даккѣаш ва хедош,
lаннашка ва вуьйлуш, и lаннаш ва цоьстуш,
Аренга ша вуьйлуш, аренаш идаетш,
Дуьне дуьтуш dлабузу нур дашо можа малх,
Dлабуза бегалуш, dлабузале ва хьалха,
Цу сарахъ суьйренца бузучу малхаца,
Цу динан дикалло, ва клентан майралло,
Вадийна теси́ра и глебартойн цу ара.
Цу хазачу суьйренца, бузучу малхаца,
Юьрта юккѣхъ битинчу ураман цу новкѣхъ,
Некѳо голатухучохъ, гульелла ма яра
Глебартойн кура клентийн вежарийн и пхьѳгlа.
Пхьѳгlана tle ма вахара Жерочун жима клант.
- Ассалам lалайкум, суьйре дика хуьлда шун,
Глебартойн кура клентий, вежарийн ва пхьѳгlа! -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима клант
- lалайкум ва салам, диканца вехалда.
Хьо марша воglалда, хьо лаа лелий хьо?
Ва тара веъний хьо? Мехкан воцу ва хьаша -
Схъадийцал хьайн glуллакх, тхо кийча ма ду-кха
Хьан glуллакх кхочушдан, мехкан воцу ва хьаша, -
Олуш, бист ма хилира глебартойн кура клентий.
- Баркалла шуна хуьлда, глебартойн кура клентий,
Сан glуллакх кхочушдан шу кийча хиларна,
Суна-ма хаар-кха хьешан glуллакх кхочушдан
Шу кийча хир дуйла, глебартойн ва клентий,
Дийцийша аш суна, глебартойн шу клентий,
Дуьненан юккѣерчу хьаьжцlийнан ва санна,
Кху нана-Глебартахъ йоккхуш цle ва йолу
Глебартойн Курсолта мичхьа чохъ вехаш ву?
Tлакхша шу ма довлу со хьешан ва бехках, -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима клант.
Царалахъ цхьа жимха ша хьалха ва ваьлла,
Ваьккхина вигира и Курсолта ва волчу.
Богучу бlаьргаш tle шурул клайн куй тоьттуш,
Цу марglал куьйгаца дуткѳа тур ловзадеш,
Кетlарчу жlайн glантахъ ша лоха лахвелла.
Цу хазчу суьйрене сирла бlаьрг ва бетташ,

Хиъна 1аш ма вар-кха г1ебартойн Курсолта
- Ассалам 1алайкум, суъйре дика хуълда хъан,
Кху нана-Г1ебартахъ дика к1ант ву бохуш,
Йоккхуш ц1е ва йолу г1ебартойн Курсолта! -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима к1ант.
- 1алайкум ва салам, диканца вехалда,
Хъо марша вог1алда, мехкан воцу ва хъаша!
Хъо лаа лелий хъо? Ва тара веъний хъо?
Сиха г1уллакх хъан делахъ, схъадийций вала хъо,
Сиха г1уллакх хъайн дацахъ, динара воссал хъо,
Цу дуьхъал ото чохъ, шиловкин* цу стоьл т1ехъ,
Цу оьрсийн г1анташкахъ ва лоха лахвелла,
Хъеначу даарца, масачу маларца,
Г1ебартойн Альбикас малар кад ва буттуш,
Дуьйцур ду вайшиммо дагара къамелаш, -
Олуш, вист ма хилара г1ебартойн Курсолта.
Т1аккха лен ма велира Жерочун жима к1ант:
- Дакъаза ма вала г1ебартойн Курсолта,
Сема ла ахъ дог1а ас дечу къамеле:
Йохалла ва яхъеш, шоралла ва шоръеш,
Горга юрт ма йиллира ц1онтаройн ва Дадас,
Терк юха деддачу цу Теркан г1айри т1е,
Маьлхан нур ва санна, хаза йо1 ма кхиъна,
Нохчийчохъ вехачу ц1онтаройн цу Дадин.
Бер долуш ва дуьйна, сирла б1аьрг ва тоьхна,
Къастийна ма яра сан сайн дагна дукхаезаш.
Горгачу цу юьртахъ ц1онтаройн Дадин йо1.
Сан дагна ва хууш со везаш ма яра и.
Мохъ-ц1ог1а ва тоьхна, горга юрт гулйина,
Шен барта схъаэлира ц1онтаройн цу Дадас:
"Хъал долуш ву аьлла хъолана хаьржина,
Сайн хаза жима йо1 ас маре лур ма яц.
Духарна къен волуш г1ийла стаг ву аьлла,
Ца йохуьйтуш 1ийр вац со сайн хаза жима йо1.
Дуьненан хъал-даьхни мел дукха ва даларх,
Ас маре лур ма яц сайн хаза жима йо1,
Къаналла-къоналла цхъабосса ва болуш,
Цу басна, сибатна цхъатера ва болуш,
Кхесарна, ц1оганна къасто меттиг ва боцуш.
Цхъабосса кхо айг1ар балийнчу цу к1анте
Ас маре лур ма яц сайн хаза жима йо1,
Эца хъал шайн дераш шаьш эца ма хъаьлхира,
Къола дан 1еминарш, шаьш лачкъо ма хъаьлхира,
Эца хъал ва доцу, къола дан ца 1емина,
Улло вала ваша воцу со г1ийла ма висира,
Дан амал ца хилла, ненах дагавелира со.
- Шех дага со ваьлча, тхан нанас ма элира:
"Дуьненна юккьерчу хъаьжц1ийнан ва санна,
Кху дерриг дуьненчохъ йоккхуш ц1е шен йолуш,
Дика к1ант ву хъуна цу нана-Г1ебартахъ,
Цуьнан яккха тиллина ц1е Курсолта ю хъуна,

Хьо ваха ма веза цу нана-Гіебарта,
Гіебартойн Курсолта вехачу цу хІусаме".
Сайн ненан цу дашца хьо волчу веана со,
Цул сиха ва гіуллакх суна тіедогІур дац,
ХІара дуьне мел лаьтта со дукха ва вахарх.
Динара воьссина со паргіат ва ваьлла,
Вехачу хьан хІусмехь, цу дуьхьал ото чохь.
Шиловкийн цу стоьл тіехь, цу оьрсийн гіанташкахь,
Хьеначу даарца, масачу маларца,
Гіебартойн Альбике буткьа кад буттуьйтуш,
Дагара кьамелаш паргіат дан ва доьлча,
Цу юьртан кІиллоша йигарна кхерам бу,
ЦІонтаройн Дадин и хаза, жима йоІ, -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима кІант.
ТІаккха лен ма велира гіебартойн Курсолта:
- Дакьаза ма вала, Жерочун жима кІант,
Суна-ма моьттар-кха, сел хала ахь дуьйцуш.
ХІара нана-Гіебарта таханлерачу кху дийнахь
Саьмгалан цу цІарца ягаяй дІаяккха,
Хьо ала ва гіерта. Жерочун жима кІант,
Ма хала гіуллакх дац ахь суна тіедеанарг.
Кху нана-Гіебартахь хаьржина ялийна,
КІайн нускал ма ду сан гіебартойн Альбика.
Альбика ялийнчохь хІоттийна ва долу
Той ловзар дІадаьлла кху тахна ва дийнахь.
Сан дегІан меже цуьнан дегІах кхетаза.
Дуьненан ва кьамел ас цуьнга ва даза,
ТіейогІучу кху буса со паргіат вац хьуна,
Кхана тіейогІучу цу делан буьйсанна
Хьан гіуллакх дийр ма ду, Жерочун жима кІант,
Хьо паргіат хила хьо, динара ва воссий. -
Олуш, вист ма хилира гіебартойн Курсолта.
ТІаккха лен ма велира Жерочун жима кІант:
- Дакьаза ма вала, гіебартойн Курсолта;
Ялийна чохь йолчу гіебартойн Альбикица
Хьайн долу ва гіуллакх ахь кхочушдер хІета,
Хьан гіуллакхе лалоьгіча, со сиха ца хилла.
Сан нанас вийцина гіебартойн Курсолта
Хьо хилла хир ма вац, кхин Солта лохур ас -
Хьо марша вехалда, хьайн кІайчу нускалца -
Олуш, юхасирзира Жерочун жима кІант.
Катоьхна, урх лаьцна, Жерочун кІант сацийна,
Кьамеле ма велира гіебартойн Курсолта:
- ХІай велла вала хьо, Жерочун жима кІант,
Кху дерриг дуьненчохь сан йоккхуш йолу ціе
Сан йожон воллура хьо, Жерочун жима кІант.
ХІун олу ахь хьоьжуш хьо зуьйш ма воллура со,
Дегбаам кийча хуьлу Жерочо кхиййча.
Хьо евзаш ца хилла кІенташа ен забар.
Кху маьлхан дуьненахь кхело бина ва беллахь,
Ахь буьйцу кхо айгіар тховсалерчу ва буса,

Дуьненчу сирла са хилале ва хьалха,
ДІатесна хир ма бу уьйтІарчу гоьзанах.
УьйтІарчу гоьзанах кхо айгІар ца тосуш,
Сахуьлунга со валахь, билгало ю хьуна,
Докъах мах боьхучу, вийнариг вуьсучу.
МостагІийн цу махкахь со вийна хиларан.
Вайн дуьхьал ото чохь суна биллина бу хьуна
Набарна ва вижа и ханна кІеда мотт,
Набарна вижа хьо биллинчу сан метта.
Со ларор ву хьуна, накъост хьашт дац суна.
Бехк буьллу даций хьан, Жерочун жима кІант,
Са цІена сан гила ша бажа бахна бу
Бацана сийначу цу лекхчу лаьмнашка.
И лоьхуш со лелча, хьем хир бу ва суна,
Хьайн гила ас бигарх, бехк буьллу даций хьан,
Хьо паргІат хилалахь, хьайн хІусамехь ва санна,
Олуш, динара воссийра цо Жерочун жима кІант -
Лекхачу попа тІе кІайн куьйра ва санна,
Ша хьаьвзаш хиира и цу дикачу ва дина.
Цу кетІа валарах юха чу ца воьдуш,
Цу сарахь суьйренца, бузучу малхаца,
Шен бен чохь дІанислун кІайн куьйра ва санна,
Цу кьохкан нуьра чохь ша нийса нисвелла,
Ижонна дІаоьккху кІайн куьйра ва санна,
Ша юьртах ма иккхира гІебартойн Курсолта.
Курсолтас хІоттийнчу кетІарчу цу гІантахь
Ша лоха лахвелира Жерочун жима кІант,
Чуваха бехк хеташ, цу гІантахь ма Іийра
Набарна адамаш дуьйшу хан тІекхаччалц,
Цу дадин юьртара Жерочун жима кІант.
Набарна адамаш дуьйшучу цу хенахь
Хьаьвзина чу вахна, ша охьа ма вижира
Курсолтина биллинчу кІедачу цу метта,
Цу дуьхьал ото чу Жерочун жима кІант.
И хууш ма яцара гІебартойн Аьлбика.
Набарна адамаш дІатийначу цу хенахь.
Хьаьвзина чухара гІебартойн Аьлбика
Цу дуьхьал ото чу набарна йижа дагахь.
Йижа улло гІоьртира и Жерочун кІантана,
ГІебартойн Курсолта цига Іуьллург ву моьттуш,
Вистхила бехк хетта, букь берзош ма вижира,
Курсолтин меттара Жерочун жима кІант.
Ша йоьхна ма йисира гІебартойн Аьлбика.
ГІебартойн Аьлбикас ша-шега элира:
"ИллахІи раббана, хІун хила доллу-те?
Куравала гІерта-те? Ца езаш хилла-те?
ХІун ду хьажа еза" аьлла, дагадеьна,
ШозлагІа тІегІоьртира гІебартойн Аьлбика.
Уллора дІатеттира Жерочун цу кІанта.
Аьлбика дІатоттуш, цуьнан некхах хьакхабелира
Жерочун цу кІентан, и маргІал ши пІелиг.

Цуьнан некхах хьакхабелла шен маргІал и ши пІелиг,
Дитт ирчу шен туьрца ша хьаькхна баьккхина,
Цу кІайчу киси юкьа, шед беш, ша хаьрчийна,
Кора тІе ма биллира Жерочун ва кІанта.
Ойла еш ма сецира гІебартойн Аьлбика:
"Ца ялийна хилла со гІебартойн Курсолтас,
КІайн нускал хир аьлла, ва шена нускална?
Ялийна хилла со, гІебартойн Курсолтас,
КІенташца яхьваьлла, цу кІентойл ва тола,
Со яха ма еза ну дадин хІусаме", -
Олуш, дагахь ва сецна, ша цІехьа ма яхара
Шен дадин цу хІусаме, гІебартойн Аьлбика.

III

Буйьсанах цхьа дакьа дІадаьллачу цу хенахь,
Еха арс ядийна, ша вахна ма кхечира
Боьлкузур цу гІала гІебартойн Курсолта.
Хьаьвзина вахара и инарлин цу гІопе.
Инарлин ма бара и цІоькьа кхо айгІар.
Цу чуьйнан ва божлахь, сов чІогІа чІагІонехь,
Чохь боллуш ма бара инарлин кхо айгІар.
Инарлин чІагІонаш шен куьйга йохийна,
Инарлин кхо айгІар ша ара ма баьккхира
Яхь йолчу цу кІанта гІебартойн Курсолтас.
Инарлин кхо айгІар шена улло ва лаьцна,
Ша цІехьа ма вирзира гІебартойн Курсолта.
Сахуьлу седарчий уьдучу цу хенахь.
И анан серлонаш туьйсучу цу хенахь,
Аренаш идаеш, ша веьна ма кхечира
ГІебартойн Курсолта цу нана-ГІебарта.
Хьаьвзина вахара и вехачу шен хІусаме,
УьйтІарчу гоьзанах кхо айгІар дІатесна,
Ша цІехьа вирзира гІебартойн Курсолта.
Жерочун кІант вижинчу цу дуьхьал ото чу.
Набарна самвира цо Жерочун жима кІант.
ТІаккха лен ма велира гІебартойн Курсолта:
- Дакьаза ма вала Жерочун жима кІант,
Сахуьлу седарчий шаьш уьдуш ма лаьтта,
И анан серлонаш дІахІуьттуш ма лаьтта.
Сахилла адамаш гІовттале ва хьалха,
Боьлкузур гІаларчу кьорзачу инарлин
И цІоькьа кхо айгІар шаьш улло ва лаьцна,
Вайшиь кьаста ма веза горгачу кху юьртах.
Хьо хьалагІаттал хьо, Жерочун жима кІант, -
Олуш, вист ма хилира гІебартойн Курсолта.
Ша хьала ма иккхира Жерочун жима кІант.
И цІоькьа кхо айгІар шаьш улло ва лаьцна,
Набарна бийшина и миска юьртахой
ГІовттале ва хьалха юьртаха ма кьаьстира
Яхь йолу ши кІант, тешамен ши доттагІа -

Шайн махкара дIаваллалц и новкъа ваьккхина,
ТIаккха лен ма велира гIебартойн Курсолта:
- Дакъаза ма вала, Жерочун жима кIант.
Пурба дац ва хьуна, со цига дIакхаччалц,
Дадин йоI ялийнчохь той ловзар дIахIотто.
Ас далор ду хьуна ловзаргахь той хIотто,
Ва вайна мел оьшу, хьолахойн сира даьхний,
Ловзарна хир ма ду, царна мала ма дезза
Бос сийна ва къаьркъа, и муьжгин ва чагIар,
Ловзаран да со хир ву, сайн куьйга юзор ас
Даарах, маларах цIонтаройн Дадин юрт.
Хьо паргIатхила хьо, со цига дIакхаччалц,
Сан хьомен доттагIа Жерочун жима кIант, -
Олуш, ист ма хилира, гIебартойн Курсолта.
"Сан хьоме кIайн нускал, гIебартойн Аьлбика,
ДIа хIунда яхара?" - Курсолтас ца олуш,
И яхаран ва бахъана Жерочун кIанта ца дуьйцуш,
Шаьш вовшех ма къаьстира тешамен ши доттагIа.

IV

Сахуьлу седарчий уьдучу цу хенахь,
И анан серлонаш туьйсучу цу хенахь,
Iуьйкъанна молланаш кхойкхучу заманчохь,
Iуьйкъанна суьпа нах гIовттучу цу хенахь,
- Ша вогIуш ма кхечира Жерочун жима кIант,
ЦIонтаройн Дадас йиллинчу, ша винчу юьрта.
Хьаьвзаш вахара и цIонтаройн Дадин цу гIопе,
Цу Дадин ва уьйтIахь дой тийса йоьгIначу
Цу кхолгон гоьзанах кхо айгIар дIатесна,
Шен хIусаме ма вахара Жерочун жима кIант.
Цу Iуьйкъа ламазана ша араваьллачу
ЦIонтаройн Дадина шен бIаьрга ма гира,
УьйтIарчу гоьзанах дIатесна ва лаьтта
Боьлкузур гIаларчу инарлин кхо айгIар.
Царна го ва туьйсуш ша хьежа ма велира,
Ша буьйцуш ма-хиллара кхо айгIар ма гира
ЦIонтаройн Дадина гоьзанах дIатесна.
Кхо айгIар балийнарг мила ву ца хууш,
"Кхо айгIар балийнарг мила ву кху юьртахь?"
Бохуш хетта ма велира, цIонтаройн ва Дада.
Горгачу цу юьртахь волуш да ца карош,
КIелвисира ма боху цIонтаройн ва Дада.
ТIаккха лен ма велира цIонтаройн ва Дада:
- Ма яла дакъаза, сан жима хаза йоI,
Ца хууш хир яц хьо кхо айгIар балийна кIант,
Дийцахьа ахь суна кху юьртахь мила ву,
Хьо хууш ва елахь, сан жима хаза йоI.
Вайна юккъера эхь-бехк вайн дала лобрийла, -
Олуш, вист ма хилира цIонтаройн ва Дада.
ТIаккха лен ма елира цIонтаройн Дадин йоI:

- Дакъаза ма вала сан къена хьо дада!
Хьох долу и эхь-бехк вайн дала лoърийла.
ХитIа яхна яра со кху тахана Iуьйренца.
Шен динан юьхь лаьцна хитIа веъна ма вара
Кху юьртахь ша веха Жерочун жима кIант,
Даьллачу хьацарна бакъабелла балаза,
ГIелбелла ма бара са цIена цуьнан гила.
ГIелбелла и гича, тера хеташ Iийра со
Кхо гила балийнчух цу кIентан и гила, -
Олуш, йист ма хилира цIонтаройн цу Дадин
Цо хьоме кхиййна и хаза жима йоI.
Кхайкхина валийра Жерочун жима кIант,
ЦIонтаройн цу Дадас ша вехачу шен хIусаме.
Сеттачу поштана йора дой дIадоьжна.
Механа деза совгIаташ цу пошта доьттина,
Шен хаза жима йоI цу пошта хаийна.
Шен кIайчу нускалца ша цIехьа ма хьажийра,
ЦIонтаройн цу Дадас Жерочун жима кIант.
ШолгIачу цу дийнахь ша вогIуш ма кхечира
Цу нана-ГIебартара гIебартойн Курсолта.
Сеттачу поштана йора дой ва доьжна.
Хьалаайба дайн долу, механа ва деза,
Нускална там болу и деза совгIаташ,
Шен пошта ма тарлу, цу пошта доьттина.
Хьалхоша кхиййна, хьолахойн жай, бажий,
Цу новкъа ма тарлу шена хьалха ва лoъкхуш,
Ша веъна ма кхечира гIебартойн Курсолта.
ГIебартойн Курсолтас хьолахойн далийна,
И сира ва даьхний ма деза дайина,
Ловзарга баьхкинчу кIенташна ва мийла
Бос сийна ва къаьркъа сов шорта хIоттийна,
Горга юрт гуллина, той-ловзар дIахIоттийра
Жерочун ва кIентан шуьйрачу цу уьйтIахь,
Инарла ша хиъна гIебартойн Курсолтас.
TIаккха лен ма велира Жерочун жима кIант:
- Дакъаза ма вала, гIебартойн Курсолта,
Сирла бIаьрг тохалахь доккхачу ловзаргахь,
Ловзарга гулбинчу юьртарчу мехкаршка,
Нускал дина ялон хаза йоI муьлхарг ю,
Юьртарчу мехкарех хьан бIаьрго къастийнарг,
Вай хьуна ялийна хьо цIехьа хьажор ву.
Хьан хьоме кIайн езар гIебартойн Аьлбика,
Хьoьгара дIаяхна хьо зуда йоцуш ву,
Сан хьоме доттагIа, гIебартойн Курсолта, -
Олуш, вистхилира, Жерочун жима кIант.
Ша реза ва хилла бIаьрг беттан ма велира,
Ловзарга гулбинчу цу юьртан мехкарех,
Цу нана-ГIебартара гIебартойн Курсолта.
Доккхачу ловзаргахь бIаьрго йоI ца къастош,
БIаьрг бетташ и волуш, цуьнан бIаьрго къастийра:
Дуьйлинчу ловзарга сирла бIаьрг ва бетта,

Самонна дитинчу аьнгалийн цу корах
ГІодаюккъех аракхевдина лаьтташ ва йолу
ЦІонтаройн Дадин йоІ, Жерочун кІентан ва кускал.
Жерочун кІанта хаьттира гІебартойн Курсолте:
- Къастийний хьан бІаьрго, мехкарьшна ва юккъехь,
Нускал дина ялон хаза йоІ? - ва аьлла,
ГІаккха лен ма велира гІебартойн Курсолта.
- Ма вала дакъаза, сан хьоме доттагІа,
Сирла бІаьрг туьйхира ас кху хазчу мехкарьшка,
ДІахьажал, цхьанделхьа, сан хьоме доттагІа,
Самонна дитинчу аьнгалийн цу коре.
Цу корехь лаьттачул хаза йоІ ца яйна,
Кху дегІа со волуш, нур долчу сан бІаьргашна.
И ялон ницкъ кхачахь, и езаш ма вара со, -
Олуш, вист ма хилира, гІебартойн Курсолта.
ГІаккха лен ма велира, Жерочун жима кІант:
- Дакъаза ма вала, ГІебартойн Курсолта,
Хьан бІаьрго къастийнарг девешин йоІ шича ю сан.
Ахь къастол хьо бакъхьа ма кхевдина,
Хьобга ас яйита цул аьтту сан болуш
Кхин йоІ-м яцара-кха горгачу кху юьртахь, -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима кІант,
Ловзара юкьа ша ваьлла вистхилира ма боху,
Ловзарга баьхкинчу цу юьртан кІенташка
Шуьйрачу шен уьйтІахь Жерочун жима кІант:
- Дакъаза ма довла шу, юьртан кура кІентий,
Бехк буьллу даций шун ас шайга аларна,
ДІадоха дезаш ду тахненна хІара ловзар.
Баркалла шуна хуьлда ловзарга дахкарна,
ХІай юьртан кура кІентий, шу кегий мехкарий,
ХІара ловзар духа деш шу духа гулдийр ду,
Шу цІехьа дерзийша, суна бехк ца буьллуш, -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима кІант.
Шаьш цІехьа ма бирзира ловзарга гулбелларш.
Йора дой дІадоьжна сетта пошта кечийина.
Механа деза совгІаташ цу пошта дехкина,
Сир диллина сетта пошта кечийина ша ваьлча,
Ша хьаьвзаш чу вахара Жерочун жима кІант,
Къамеле велира и цу Дадин ва йоІца:
- Дакъаза ма яла хьо, Дадин жима йоІ!
Сема ладогІалахь ас дечу къамеле,
Хьан Дадина балийна и цІокъа кхо айгІар,
Со бало ма вахара Курсолта ва волчу,
Кхо ког болчу жІайн гІантахь ша лоха лахвелла,
ЦІокъболат дуткъа тур шен куьйга ловзадеш,
КетІахь Іаш ма вара гІебартойн Курсолта,
Ас дехьна и гІуллакх шена дІа ва хиьча,
КетІара чу ца воьдуш, ша ваьлла вахара и,
Сан гІуллакх кхочушдан, кхо айгІар ва балон,
Ша цига дІавоьдуш, цо соьга ма элира:
"Ахь буьйцу кхо айгІар тховсалерчу ва буса,

Дуьнен чу сирла са хиларе ва хьалха
ДIатесна хир ма бу уьйтIарчу гоьзанах.
Сайн дуьхьал ото чохь суна биллина бу хьуна,
Набарна ва вижа, и ханна кIеда мотт,
Набарна вижа хьо биллинчу сан метта,
Со ларор ву хьуна, накъост хьашт дац суна", -
И соьга ша аьлла, Курсолта дIавахара.
Нах буйьшу хан хиллалц цу кетIахь ва Iийна,
Нах буйьшу хан хилча, чу вахна вижира со.
Цу дуьхьал ото чу, Курсолтин цу метта.
Со цу чохь дIавижар, Курсолта цIахь вацар
Ша хууш ма яцара гIебартойн Аьлбика.
ГIебартойн Курсолтин керла далийна и нускал.
Буйьсанах хан яьлча, суна улло ма гIоьртира.
Курсолта ву моьттуш, гIебартойн Аьлбика.
Вистхила бехк хетта, букь берзош, вижира со.
Хьалха яьлла йижа гIоьртира, гIебартойн Аьлбика.
И юха ва татта ас тIехьа кховдийнчу
Сан куьйган ши пIелиг цуьнан некхах ма кхийтира.
Дитт ирчу сайн туьрца, схьабаккхина биллира ас
Киси юккье хьарчийна, аьнгалийн цу коре
Сайн куьйгах баккхина и маргIал сайн ши пIелг,
Ас и деш ва гича, со Курсолта ву моьттуш,
Ша цIехьа ма яхара, гIебартойн Аьлбика.
И хууш вац хьуна, гIебартойн Курсолта.
"И цIа хIунда яхара" цо соьга ца олуш,
И цIа яхаран бахьна ас цуьнга ца дуьйцуш,
И хааза ма ву-кха гIебартойн Курсолта.
Ас цуьнга аьллера:
"Сирла бIаьрг ахь тоьхна,
УьйтIарчу ловзаргахь къастийнчу цу йоIах
Хьан нускал ва дина хьо цIехьа верзор ву".
Сирлачу цуьнан бIаьрго къастийнарг хьо ма ю,
Дехар до ас хьоьга, со юьхьIаьржа ца хIоттош,
ГIебартойн Курсолтин кIайн нускал ва хилла,
Хьо цуьнга дIаяхар, гIебартойн нус хилла.
ТIаккха а доьху ас, ас хьайга дийцинарг,
Аьлбика бахьанехь сайн пIелгаш ас дахар
Курсолте ца дийцар, цIонтаройн Дадин йоI. -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима кIант.
ТIаккха лен ма елира цIонтаройн Дадин йоI:
- Дакъаза ма вала, Жерочун жима кIант,
Хьо воцуш хIара дуьне оьшуш ма яцара со.
Ахь бохург ас ца дича, юьхьIаьржа хIутту хьо.
Ца яхча ер яц со, цу нана-ГIебарта, -
Олуш, ша ара ма елира, цIонтаройн Дадин йоI.
Сеттачу поштана кIайн нускал хайина,
ГIебартойн Курсолта ша новкъа ваьккхина:
- Девешин йоI хьоьга йоуьйтуш со хьоьца веъча,
Бехк буьллур бу суна, тхан нохчийн гIиллакхца.
Бехк буьллу даций хьан, со хьайца ца варах,

Хьо гIоза вехалда хьайн кIайчу нускалца, -
Олуш, цIехьа хьажийра цо гIебартойн Курсолта.

V

Еха аре ядийна, цу нана-ГIебарта,
Вехачу шен хIусаме ша вахана ма кхечира,
Шен кIайчу нускалца гIебартойн Курсолта.
ВорхI дийнахь, ворхI бусий той ловзар ва дина,
Даарах, маларах горга юрт Iабийна,
БорхIалгIачу цу буса нускал долчу чу вахара,
Яхь йолу дика кIант, гIебартойн Курсолта.
НаIара тIехьа ша лечкъаш, йоьлхуш гира цунна
ЦIонтаройн цу Дадин и хаза жима йоI.
ТIаккха лен ма велира гIебартойн Курсолта:
- Дакъаза ма яла, хIай нохчийн хаза йоI,
Со реза воцу дин со кхобуш вац хьуна,
Сайна реза доцу нускал со оьшуш вац хьуна,
Хьо хууш ма ю-кха сан куьг хьох кхетаза,
СхьайогIуш ва санна, хьо цIена ва хилар.
Суна реза хьо яцахь, ас йоссор ма ю хьо,
Дуьнен чу сатасале, хьайн Дадин цу баьрчче, -
Аьлла, вист ма хилира, ГIебартойн Курсолта.
ТIаккха лен ма елира, цIонтаройн Дадин йоI:
- Дакъаза ма вала, гIебартойн Курсолта!
Хьанна реза хир яра со, хьуна реза ца хилча,
Хьол дика кIант ма вац кху маьлхан дуьненахь,
БIаьргех хи делира сан беран хан дагаеьна, -
Олуш, йист ма хилира, цIонтаройн Дадин йоI.
ТIаккха лен ма велира гIебартойн Курсолта:
- Ма яла дакъаза, хIай нохчийн жима йоI.
Хьо йоьлхур яцара беран хан дагаярах,
Кху хене со волуш, беран хан дагалоьцуш,
Воьлхуш стаг ца вайна сан коьртан бIаьргашна.
Дехар до ас хьобга, дийцахьа ахь суна,
ХIай нохчийн жима йоI, хьо стенна йоьлхура?
Тоьшалла до ас хьуна и ахь соь ца дийцахь,
Ас тоьхча, сайн мажар сан дегIах ва латахь,
Кху тховса буьйсанна сахуьланга ца вала.
ДегIацохь са долуш, вайн делан тоьшаллех
Со аьлла ма вели, и хила ма деза, -
Олуш, вист ма хилира, гIебартойн Курсолта,
ТIаккха лен ма елира цIонтаройн Дадин йоI:
- Дакъаза ма вала, гIебартойн Курсолта!
Ма дийца аьллера соь Жерочун ва кIанта,
Ас хьоь и дийцича, со цунах ма йолу,
Ца дуьйцуш со Iийча, хьо вала ма воллу.
Жерочун жима кIант хьо волчу ва веьна,
И цIокъан кхо айгIар хьо балон ва вахна,
Вехачу хьан хIусмехь буьйса йоккхуш и висча,
Хьо вижа биллинчу хьан метта и вижча,

Цунах хьо ву моьттина цунна тIееънера
Хьан хьоме кIайн нускал, гIебартойн Аьлбика,
Вистхилла бехк хетта, цуьнга вист ца хуьлуш,
Букъ берзош вижнера Жерочун жима кIант.
Хьалхаяла гIоьртинера гIебартойн Аьлбика.
И юха ва татта цо тIехьа кховдийнчу
Цуьнан куьйган ши пIелиг дIакхетта хиллера
ГIебартойн Аьлбикин хьалхарчу цу некхах.
Цунах шен хьакхабелла и маргIал ши пIелиг
ДIабаьккхина хиллера дитт ирчу шен туьрца,
Хьоьца хьарам ца хила Жерочун цу кIанта.
ДIахадийна ши пIелиг, цу кисин цуьргана
Ша юккъе хьарчийна, биллина хиллера цо,
Серлонна дитинчу аьнгалийн цу коре.
Цунах хьо тарвелла, дегабаам ша бина,
ЦIа яхана хиллера гIебартойн Аьлбика.
Ша цунна вовзийтина и юьхьIаьржа ца хIотто,
Цуьнга вист ца хуьлуш, Жерочун кIант сецнера.
Цо сайна дийцина цуьнан маргIал и пIелгаш,
Серлонна дитинчу аьнгалийн цу корехь
Сайн бIаьрга ва дайча, цунах кьа ва хетта,
БIаьргех хи делера сан, гIебартойн Курсолта.
Жерочун цу кIентан девешин йоI яцара со,
Со еци ва хьуна Жерочун кIанта ялийна,
ЦIонтаройн цу Дадин и хаза жима йоI,
Олуш, йист ма хилира цIонтаройн Дадин йоI.
Цо шега и аьлча, цунах там ва хилла,
ЧIогIа вела ма велира гIебартойн Курсолта.
ТIаккха лен ма велира гIебартойн Курсолта:
- Ма яла дакъаза, цIонтаройн Дадин йоI!
Сайн куьйгаш дуур ас, хьоьца хьарам со хиллехь,
И суна ца хууш со гIалат ва ваьллехь,
ХIара маьлхан кIайн дуьне ас дуур дацара,
ХIинца ма хала дац хIара дуьне ловзадан, -
Олуш, вист ма хилира, гIебартойн Курсолта.
Сихонца хаамбеш, сов чехка гулбира цо
Горгачу юьртара кегийн нах, мехкарий,
Сихонца кечйира цо замошна тIеховша,
Йора дой дIадоьжна, и сетта поштанах,
Кегинчу нахаца, цу хазчу мехкаршца,
Пондарца, вотанца дукха замой кечбина,
Цу дезчу совгIатца, сетгачу цу пошта
Шен хьоме мерза нус - Дадин йоI хаййна,
Ховхара ха лоцуш, цунна улло ша хиьна,
Цу дикчу кIенташца, цу хазчу мехкаршца,
Шаьш хила ма-беззара новкъа уьш нисбина,
Ша юьхьар ма лецира Нохчийчу богIу некъ.
Цу алсам замошца, гIебартойн Курсолтас.
Аренаш идаеш, баьхкина кхечира уьш
Кху нана-Нохчийчу цу Дадин ва юьрта.
Хьаьвзина бахара уьш Жерочун кIентан цу хIусме.

Тохара ша диссинчуъра той-ловзар д1ах1оттийра,
Горга юрт гульина, г1ебартойн Курсолтас,
Доккхачу ловзарна ша юкъа ва ваълла,
Къамеле ма велира г1ебартойн Курсолта:
- Дакъаза ма довла, х1ай, нохчийн шу к1ентий!
Дика ладог1алаш ас дечу къамеле!
Нанас дена винчу вешел сан дагна дукхавезаш.
Тешамен доттаг1а ву сан Жерочун жима к1ант.
Сан декхар ма дара кхо далийна к1айн нускал
Сайн х1усме доссийна той-ловзар х1оттор.
Цундела йигира ас, той ловзар дохийна,
Цу нана-Г1ебарта, со вехачу сан х1усме,
Сайн хьоме хаза нус, ц1онтаройн Дадин йо1
Вехачу сайн х1усамехъ ворх1 дийнахъ, ворх1 бусий,
Той-ловзар латтийна, ас юха ма ялин,
- Сайн хьоме хаза нус, ц1онтаройн Дадин йо1.
Дакъаза ма довла шу, нохчийн ва к1ентий!
Даа ду ва шуна бордаха к1айн дилха,
Мала ду ва шуна бос сийна и къаъркъа,
Ма дезза дав шайна бордаха ва дилха,
Ма дезза мала шайна бос сийна и къаъркъа.
Ворх1 дийнахъ, ворх1 бусий той-ловзар
Лаьттар ду шуьйрачу кху уьйг1ахъ. -
Олуш, шен къамел ма сацийра г1ебартойн Курсолтас.
Хъаьвзина ма вахара г1ебартойн Курсолта,
Шен хьомемен доттаг1а Жерочун к1ант волчу.
Т1аккха лен ма велира г1ебартойн Курсолта,
Тешамен доттаг1чуьнга Жерочун цу к1анте:
- Дакъаза ма вала, сан хьоме доттаг1а.
Дика ладог1алахъ ас дечу къамеле:
"Ворх1 дийнахъ, ворх1 бусий той-ловзар латтийна,
Борх1алг1ачу цу буса гучавала вахара со,
Хъан хьомемен к1айн нускал лаьттачу ото чу.
Суна доьлхуш ма карийра, хъан хьоме к1айн нускал.
Д1алачкъо г1оьртира и шен елхар ва соьха.
Д1алачкъо и г1ертарх суна-м хиира
Цу дуьхьал ото чохъ и йоьлхуш хиллийла.
Ас цуьнга ма хаьттира и х1унда ва йоьлху,
И дуьхьал ма елира и суна ца дуьйцуш,
Дуй биира ас цунна, сайна и ца дийцахъ,
Дег1а чохъ садолуш, сахуьлунга ца вала.
Ца дуьйцуш ша 1ийча, со лийриг ва хилар
И шена ва хиъча, ца яьлла дийцира цо,
Ахъ шена дийцинарг ма-дарра ва суна.
Бехк буьллу даций хъан цу Дадин йо1ана,
"Ма дийца" ахъ аьлларг, ца яьлла дийцарна.
Дехар до ас хьоьга, цунна вас ахъ ца яр", -
Олуш, вист ма хилира г1ебартойн Курсолта.

VI

Шуьйрачу шен уьйтIахь, цу тамехь ловзаргахь
Ловзаран да хилла инарла Iаш волчу
ГIебартойн Курсолте ша дийриг ца дуьйцуш,
Дуьгуш нускал ва санна, шен гила кечбина,
Ша каден кечвелира Жерочун жима кIант.
Лекхачу попа тIе кIайн куьйра ва санна,
Шен дина ма хиира Жерочун жима кIант.
Кулубе боьду некъ эпсара ва санна,
Терка тIе воьду некъ муьжгичо ва санна.
Ша юьхьар лецира цо ГIебарта боьду некъ.
Дуьнен чу сирла са тосучу цу хенахь
Ша веьна кхечира и цу нана-ГIебарта.
Хьаьвзина вахара и Курсолтин цу хIусме.
Курсолтин ва уьйтIахь, цу дуьхьал ото чохь,
Серлонна дитинчу аьнгалийн цу корехь,
Цу киси ва юккье ша хьарчийна ва Iохку,
Шен куьйгах ша даьхна, и маргIал ва пIелгаш
Шен кисна доьхкина, ша ара ма велира,
Курсолтин хIусмера Жерочун жима кIант.
Ша ваьлла ма вахара Жерочун жима кIант,
ГIебартойн Аьлбика ехачу цу хIусме.
- Ассалом Iалайкум, де дика хуьлда хьан! -
Олуш, вистхилира и Аьлбикин цу дега.
- Iалайкум ва салом, диканца вехалда,
Хьо марша воьгалда, мехкан воцу ва хьаша!
Хьо лаа лелий хьо, ва тара веьний хьо?
Дийцал ахь хьайн гIуллакх, со кийча ву хьуна.
Кху нана-ГIебартахь хьан гIуллакх ва делахь,
И хилла ду хьуна, со дийна ва висахь.
ГIуллакх долуш хьо веьнехь дийцал ахь хьайн гIуллакх,
Буйса яккха хьо веьнехь, ва паргIат вала хьо, -
Аьлла, вист ма хилира Аьлбикин ва дада.
TIаккха лен ма велира Жерочун жима кIант:
- Дакъаза ма вала, хIай кьена воккха стаг,
Со лаа ма лела, ва тара ма веьна,
Со паргIат вац хьуна, буйса йоккхуш кхузахь Iен.
Ваха-ван ва гIуллакх со долуш вац хьуна.
Сан гIуллакх ва хиллехь, хьо кийча хиларна,
Баркалла ду хьуна, хIай кьена воккха стаг.
Ас хьайга дийцарах бехк буьллу даций хьан,
Хьох долу и эхь-бехк вайн дала лобрийла!
Цхьана нехан гIуллакхна со веьна ву хьуна.
Дийца ахь пурба лахь цхьа кIеззиг кьамел дара
- Хьан жимчу Аьлбике ас дийца ва дезаш, -
Олуш, вист ма хилира, Жерочун жима кIант.
- Дийца мегар ду, пурба ло ас хьуна, -
Олуш, вист ма хилира Аьлбикин ва дада.
Хьаьвзина чувахара Аьлбика ва йолчу
Цу дуьхьал ото чу Жерочун жима кIант:

- Де дика хуьлда хьан, г1ебартойн Аьлбика! -
Олуш, чу ва велира Жерочун жима к1ант.
- Диканца вехалда, хьо марша вог1улда,
Хьо лаа лелий хьо, ва тара веаний хьо?
Бехк буьллу даций хьан, ас хьайга хаттарах,
Дийцахьа ахь суна, хьо хьенан мила ву?
Хьо вевзаш ма яц со, - олуш, йист ма хилира
Малх санна нур лепа, г1ебартойн Аьлбика.
Т1аккха лен ма велира Жерочун жима к1ант:
- Дакъаза ма яла, г1ебартойн Аьлбика,
Хьуна со ца вовзарх, суна хьо ма евза,
Со лаа ца веана, ва тара ца лела,
Со хьенан мила ву т1аьхьа дуьйцур вайшимма,
Дехаре веана со, хьо йолчу хьан х1усме,
Эхь деци ва хьуна, со хьаша ва хилча.
Дехарна жоп ца луш, со юха верзийча.
Дуьйцур ду ас хьуна, ас деана ва г1уллакх,
"Дехарна жоп лур ду", - хьо аьлла ва яьлча,
Т1аккха хуур ду хьуна, со хьенан мила ву, -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима к1ант.
Т1аккха лен ма елира г1ебартойн Аьлбика:
- Дакъаза ма вала мехкан воцу хьо хьаша,
Дала там боцу ва дехар ахь дийриг хир дац соь,
Сан ницкъ кхочу дехар со делла ю хьуна.
Схьаала мегар ду, ахь деана ва г1уллакх.
Схьадийций валал хьо, мехкан воцу ва хьаша, -
Олуш, йист ма хилира г1ебартойн Аьлбика.
- Дийцахьа ахь суна, ц1а х1унда еара хьо?
Цу дикчу к1антера, г1ебартойн Курсолтера? -
Олуш, вист ма хилира Жерочун жима к1ант.
Т1аккха лен ма елира г1ебартойн Аьлбика:
- Дакъаза ма вала, мехкан воцу ва хьаша,
Эхь ма деца ва суна, хьо хьаша ва хилча,
Дехарна жоп ца луш хьо вухаверзийча.
Дуьйцур ду ас хьуна, со х1унда ц1а еара,
Цу дикчу к1антера, г1ебартойн Курсолтера.
Со йигна ца хиллера г1ебартойн Курсолтас.
К1айн нускал ва оьшуш, нускална ва аьлла.
Цо йигна хиллера со, г1ебартойн Аьлбика,
Г1ебартойн Курсолтас йигнийца г1ебартойн Аьлбика!
Ва бохуш, нахана ва юккъехь йоккхачу цу ц1арна.
Со цуьнга ва яхча, горга юрт гулйина,
Даарах-маларах горга юрт 1абаеш,
Ворх1 дийнахь, ворх1 бусий той-ловзар х1оттийна,
И ловзар чекхдаьллачу борх1алг1ачу цу буса,
Цу дуьхьал ото чу набарна ма вижира
К1едачу цу метта г1ебартойн Курсолта.
Набарна юьртахой бийшинчул ва т1аьхьа,
Д1айижа яхара со цу дуьхьал ото чу,
Йижа дагахь г1оьртира со Курсолтин цу метта.
Собгахьа букь берзош и охьа ма вижира.

Со цунна ца езар даго т1е ца лоцуш,
Хьалха йижа г1оьртира со г1ебартойн Курсолтина.
Т1ехьа куьг кховдийна, со юхатеттира цо.
Со юха ва тоттуш, цо т1ехьа кховдийнчу
Цуьнан куьйган ши п1елиг сан некхах ма кхийтира.
Сан некхах ва кхетта, шен куьйган и ши п1елиг,
Хьаькхна д1абаьккхира цо, дитт ирчу шен туьрца.
Баьккхина шен ши п1елг киси юккье хьарчийна,
Ша бихьна биллира цо, аьнгалийн цу коре.
Сох кхетта шен меже д1айоккхуш цо хилча,
Со муха 1ийр яра Курсолтин цу х1усмехь? -
Олуш, йист ма хилира г1ебартойн Аьлбика.
Т1аккха лен ма велира Жерочун жима к1ант:
- Дакъазз ма яла, г1ебартойн Аьлбика!
Сема ла ахь дог1а ас дечу кьамеле.
Терк юхадеддачу Теркан цу г1айри т1е
Йохалла ва яхьеш, шоралла ва шорьеш,
Горга юрт ма йиллира, ц1онтаройн цу Дадас.
Цу нана-Нохчийчохь, хазалла г1араяьлла,
Жима йо1 ма кхиира ц1онтаройн цу Дадин.
Т1ехьийза бевлира цунна цу юьртан кура к1ентий.
И к1ентий гулбина, цу Дадас ма элира:
"Хьолада ву аьлла, йохуьйтур ма яц ас,
Бахамна кьен ву аьлла, ца йохуьйтуш 1ийр вац со.
Кьеналла, кьоналла, цу басна, сибатна,
Кхесарна, ц1окана, лекхалла, лохалла
Цхьабосса ва болуш ц1оькьа кхо айг1ар
Балийнчу цу к1анте йохуьйтур ма ю ас.
Ас хьоме кхиинна, сайн хаза жима йо1".
Эца хьал долуш берш шаьш эца ма хьалхира.
Кьоладан 1еминарш шаьш лачкьо ма хьаьлхира.
Эца хьал ва доцу, кьола дан ца 1емина со
Курсолта ва волчу кхуза ма веара.
Яхь йолу дика к1ант, г1ебартойн Курсолта
Цу сарахь суьйренца кет1ахь 1аш ма вара.
Х1инца хьоьга ма-дийццара, ма-дарра дийцира ас,
Г1ебартойн Курсолте сайн долу и г1уллакх.
Дийцина со ваьлча, вуха чу ца вог1уш,
Сан дина ва хиьна, кет1ара д1а ма вахара,
Сан г1уллакх кхочушдан, г1ебартойн Курсолта.
Хьаьвзина веара со Курсолтин уьйт1арчу,
Цу дуьхьал ото чу, набарна ва вижа.
Со охьа ма вижира Курсолтин цу метта,
Курсолтас аьллера соь цу метта ва вижа.
Набарна адамаш дийшинчу цу хенахь,
Чуеьна, г1оьртира хьо цу метта ва йижа,
Хьо юха ва татта ас т1ехьа кховдийнчу
Сан куьйган ши п1елиг хьан некхах ма кхийтира.
Дитт ирчу сайн туьрца ас хьаькхна ма баьккхира,
Сайн куьйгах ва боллу и марг1ал ши п1елиг.
К1айн кисин цуьргаца хьарчийна биллира ас,

Аьнгалийн цу коре, сайн куьйган х1ара ши п1елг,
Хьох эхь-бехк ва хетта вист ца хуьлуш 1ийра со,
Г1ебартойн Курсолта со вац, хьоь ца олуш, -
Олуш, д1а ма гайтира, г1ебартойн Аьлбикина,
Шен куьйган и п1елгаш Жерочун цу к1анта.
Мела ладар ма хьаьдира Аьлбикин цу б1аьргех,
Жерочун цу к1антах кийрара дог лезна.
Т1аккха лен елира г1ебартойн Аьлбика:
- Дакъаза ма вала, Жерочун жима к1ант,
Со г1алат ма яьлла, ахь п1елгаш дахарна,
Со яла хьан дела1, Жерочун жима к1ант.
Х1ара маьлхан к1айн дуьне сох диса делир-кха,
Ахь п1елгаш дохучул, Жерочун жима к1ант.
Мел дукха вай дийцарх, хьан п1елгаш духа хир дац,
Диснарш а тоьар ду дикачу к1антана,
Дийцал ахь ва суна, хьайна ас дан луург,
Со кийча ю хьуна, хьан г1уллакх кхочушдан, -
Олуш, йист ма хилира г1ебартойн Аьлбика.
Т1аккха лен ма велира Жерочун жима к1ант:
- Ма яла дакъаза, г1ебартойн Аьлбика,
Ц1онтаройн Дадин йо1 ша суна ялийна,
Шуьйрачу вайн уьйт1ахь той-ловзар х1оттийна,
Даарах, маларах горга юрт 1абаеш,
Вайн х1усмехь 1аш ма ву г1ебартойн Курсолта.
Цхьа к1еззиг яхь яра сан г1ебартойн Курсолтица,
Йолахьа хьо соьца, сан хьоме хаза нус,
Г1ебартойн Курсолта вехачу цу х1усме, -
Олуш, вист ма хилира, Жерочун жима к1ант.
Цо шега ма-дийццара цо деана ва г1уллакх,
Геланча левина шен дега хаййтира,
Хьекъален цу йо1а, г1ебартойн Аьлбикас.
Сеттачу поштана йора дой ва доьжна,
Нускална там болу, механа, деза совг1ат,
Сеттачу цу пошта ма-дезза диллина.
Пошти т1е ма хаййра шен хаза жима йо1
Г1ебартойн Аьлбика, кьеначу цуьнан дадас.
Шен хьоме цу несан ховхара ха хьошуш,
Ша улло ма хиира Жерочун жима к1ант.
Хьаьвзина баьхкира уьш Курсолтин цу х1усме.
Ловзаргахь ва даа бордаха и дилха,
Ловзаргахь ва мала бос сийна и кьаьркъа
Ловзарна кхачамбал сов шорта х1оттийна,
Горга юрт гулийна той-ловзар ма х1оттийра
Курсолтин цу уьйт1ахь Жерочун ва к1анта.
Т1аккха лен ма велира Жерочун жима к1ант:
- Дакъаза ма довла, г1ебартойн шу к1ентий,
Даа ду ва шуна бордаха и дилха,
Мала ду ва шуна бос сийна и кьаьркъа,
Ворх1 дийнахь, ворх1 бусий той-ловзар лаьттар ду,
Олуш, д1а ма долийра сов тайна и ловзар,
Шуьйрачу цу уьйт1ахь, Жерочуи ва к1анта.

VII

Жерочун цу клентан шуьйрачу цу уьйтлахь
Ворх1 дийнахь, ворх1 бусий той-ловзар латтийна,
Даарах, маларах горга юрт 1абийна,
Ц1онтаройн Дадин цу юьртан 1одика ва йина,
Ша бигна ва болчу шен кегийн дошлошца,
Г1ебарта бог1у некъ ша юьхьар ма лецира
Цу дикчу ва кланта, г1ебартойн Курсолтас.
Шега хаттар ва доцуш, мича вахна ца хууш,
Шен хьоме доттаг1а, Жерочун жима клант,
Шен х1усмехь ша витина, ц1ера ваьлла хиларна,
Цхьа клеззиг дегабаам шен даго схьалаьцна,
Цу некъан бохалла ойла еш ма вог1ура
Яхь йолу дика клант г1ебартойн Курсолта.
Вехачу юьртана т1екхача мел вуьйли,
Хазар алсам ва долуш и хезаш ма вара
Шен юьртахь деш долчу ловзаран и г1овг1а.
Хеттаршка велира и шеца болчу замошка,
Цу хазчу ловзарах дилхан дог шекдаьлла:
- Шуна хабий, кегийрхой, и ловзар стенна до,
Шена чохь вай дехачу горгачу кху юьртахь? -
Бохуш, лен ма велира г1ебартойн Курсолта.
Цунна дала жоп доцуш, ладоьг1на ма бисира
Курсолтас гулбина Курсолтин и замой.
- Шаьш бахна кхечира уьш горгачу шайн юьрта.
Ловзаран татанах сема ла шаьш дуг1уш,
Хьаьвзина бахар уьш Курсолтин цу х1усме.
Ва царна ма карийра Курсолтин цу уьйтлахь,
Горга юрт гулийна тамехьа дика ловзар,
Ловзаран инарла Жерочун жима клант.
- Ассалом 1алайкум, де дика хуьлда хьан,
Сан хьомен доттаг1а, Жерочун жима клант!
Олуш, вист ма хилира г1ебартойн Курсолта.
- 1алайкум ва салам, диканца вехалда,
Тешамен сан доттаг1, г1ебартойн Курсолта! -
Олуш вистхилла, ма1а чу ма боьттира
И буткъа маларан кад Жерочун цу кланта.
Цу кедат1ера бухь ша хьалха д1амелла,
Бухабисна маларан кад кховдийна ма белира
Жерочун цу кланта г1ебартойн Курсолте.
Марг1ал куьг кховдийна, малар кад схьаэцна,
Кьамеле ма велира г1ебартойн Курсолта:
- Дакъаза ма довла шу, юьртара кура клентий,
Кху хене со волуш дика клентий дукха байна
Сан коьртах ва болчу сирлачу б1аьргашна,
Ца вайна сан б1аьрга Жерочун клант санна,
Тешаме ша волуш, собарен ва волуш,
Стигланаш т1еелхарх ша вухур ва воцуш,
Латтанаш бухдийларх кхералур ша воцуш,
Г1иллакхах, оьздаллах ша вуьзна ва волуш,

Х1ара санна дика к1ант кху маълхан дуьнен чохъ.
Кху к1ентан дикалла, шуна т1ера саг1ийна,
Кху маълхан дуьнен чохъ тхаъш дукха мел веа,
Вешел дукха ва везаш сайн кхуьнца тешамна,
Кад мала воллу со, дукха безаш сайн дагна.
Олуш, вист ва хилла, и буткъа маларан кад
Шен кийра ма биллира г1ебартойн Курсолтас.
Ворх1 дийнахъ, ворх1 бусий той-ловзар латтийна,
Даарах, маларах горга юрт 1абийна,
И ловзар д1акъовлуш шаъш буха ма висира
Тешамен ши доттаг1, сов дика и ши к1ант.
Г1ебартойн Курсолтин Нохчийчохъ долу г1уллакх
Кхочушдан кийча Жерочун к1ант ва волуш,
Жерочун цу к1ентан Г1ебартахъ долу г1уллакх
Кхочушдан кийча Курсолта ша волуш,
Ва вовшийн тешамца, цу вовшийн марзонца,
Г1ебартойн, цу нохчийн кхарда дог ва доцуш,
Шайн к1айчу нускалшца хъанал къа ва хьоьгуш,
Неханиг хъашт доцуш. миска нах 1алашбеш,
Дай боцу г1ийла бай, марой боцу и жерой,
Хьолахойн цу дохнах, паччахъан цу банкех
Оьшуш х1ума ца дуьтуш, шайн куьйга 1алашбеш,
Шаъш ваха ма хиира тешаме и ши к1ант.

*Дуткъачу уьнан.

КЪЕНАЧУ ДАДИН ИЛЛИ

Вахарна кыйвелча, гоьлана вазвелча,
Б1аьргана артвелча, кхаъ хуьлуш дагна,
К1ант вира бахара сил къеначу Дадина.
Хан-зама яьлла, к1ант кхиа ша воьлча,
Ша х1итта ма велира и шовданан цу коьрте.
Йоккхачу шахьарара цу к1енттан нийсарой,
Цу Дадин к1антах шайн баьчча ва вина,
Гоу бина цунна т1аьхъа ма х1иттира.
Элан сту Заьлбика хьаьжжинчохъ ма йисира
Цу Дадин ва к1анте.
Т1аккха ша ма къаьстира к1ентеха цхъа к1анат,
Мотт эцна ма вахара и 1алханан Т1урлога.
- Ассалам 1алайкум, 1алханан х1ай Т1урло,
Де дика дойла хъан ницкъ болчу вайн дала!
Шахьаран кегий нах, хъан хенан нийсарий,
Цу Дадин ва к1антах шайн баьчча ва вина,
Гоу беш т1аьхъа ма х1итти.
Сил мерза хъан езар, и элан сту Заьлбика,
Цу Дадин ва к1анте хьаьжжинчохъ ма йиси,
Хьо вола, цхъанделхъа, шовданан цу коьрте, -
Олуш, шаьшиъ веара шовданан цу коьрте.

- Ассалам Iалайкум, хьо кIентийн ва баьчча,
Къеначу цу Дадин стаг йоцу хIай къутIа!
Суьйре дика йойла шун кхоьллинчу вайн дала!
Ма довла шу дакъаза, шахьарара кегий нах,
Шен хенара нийсарий, хеназа кхаь хилла,
Воккхачу Дадина хIара къутIа ца динехь,
Баьчча воцуш дуьсур-кх шу
Кху маьлхан дуьненахь.
Ма яла хьо дакъаза, элан сту Заьлбика!
Нанас дагахь доцуш воккхачу Дадина
ХIара къутIа ца динехь,
Везарг воцуш юьсур-кха хьо кху маьлхан дуьненахь, -
Олуш, Iоттар ма йира, Iалханан TIурлос
Цу Дадин кIантана.
Дадин кIант дIатосуш, и кIентийн ва тоба,
Iалханан TIурлона гуо беш, тIаьхьа ма хIиттира,
Элан сту Заьлбика, хIокху Дадин ва кIанте,
Хьаьбжжнчохь ма сецира.
TIаккха вист ма хилира Iалханан хIара TIурло:
- Схьадовла, хIай кIентий, цу арарчу арешка,
Ижонна арадевр ду вай, -
Олуш, ижонна ара ма бевлира и кегий кIентой.
Къеначу Дадин кIант, бокх-боккху ког багарбеш,
ГIийла ен деган ойла шен кийрахь сецаеш,
Ша цIехьа ма вирзира шовданан коьртера.
ЙогIуш, тIаьхьа ма кхиира.
Шен деган езар, элан сту Заьлбика.
Ма вала дакъаза, шен деган хьо везар,
Къеначу Дадин кIант,
Бокх-боккху ког багарбеш, гIийла деган ойланаш
Хьайн кийрахь сецаеш,
Мел хала вирзи хьо шовданан кху коьртера.
Ца хезна ва хьуна, Къеначу Дадин кIант,
Коьртехь чов ва санна, тешам боцуш ву бохуш,
Iалханан и TIурло?
Iалханан TIурлос и кIиллон хабарш дийцарах,
Шен делах ялийла ша, хьоьга йогIуш ша яцахь.
Къеначу Дадин кIантI
- Дала сий дойла хьан, элан сту Заьлбика!
Туьран, тоьпан чов лобраша ерзайо-кха,
Элан сту Заьлбика, Iалханан TIурлос
Шена йина дешан чов
Йоьрзур яц шен-ма, вовших дог ца Iаьбча,
Оцу арарчу арешца тхойшиннах кIант къаьстина
Ваьллачул тIаьхьа бен къаьстира дац дов.
Шен делах биьнарг беза дуй беци шен,
Элан сту Заьлбика, хьо йигаза ва ца Iен! -
Олуш, цIехьа ма вахара Къеначу Дадин кIант.
- Дада, ва дада, кечбехьа ва шена
Турпала хьайн гила.
Дехкийтахьа ахьа шегга, латарна зеделла,

Болатан хьайн герзаш! -
Ша хьалаиккхира и кьена ва Дада:
- Ма валийла дакъаза хьо, шен цхьа жима кIант.
Тховсалерчу суьйранна хIун хилла вирзира-те хьо
Шовданан коьртера?
Iалханан TIурлос дешан кхоссар йин-те хьуна?
И гIирмин буйда даш тIедетта долиьча,
Букъ тIехьа хьо лобцуш,
И тIема мазлагIанаш шаьш лелха ва яьлча,
Пхаьрса кIел хьо идош, хьох TIурло винчу
Къеначу Дадин кIант вай со-м,
ХIунда ца элира ахьа цуьнга,
Шен жима ва кIанат? -
И шегла ла ца делла, дехьа чу, нана йолчу
Ма вахара и Дадин жима кIанат.
Цо нене ма элира даьттIачу дагаца:
- Баба, ва баба, ахь шена эцахьа
Га деха кIайн киса, и цIестан ва кIудал.
Ша кхоьхьур хьуна,
Мехкаршца ва кьуйсуш, и сирла ва шовда, -
TIаккха хьала ма иккхира кIант вина ва нана:
- ХIай Къена ва Дада, хьайн цхьан кху кIентан
Дог хIунда эшийна ахьа?
Турпала хьайн дин ахь каде кечбеллахь!
Латарна зеделлачу болатан герзашца
КIант каде кечво ша.
TIаккха Дадас ма элира кIант винчу цу нене:
- Дика ду, кечбийр бу ша са цIена шен гила,
Ша кхоьруш вацара хьуна хIара цхьа кIант
Ша ваьллачу шахьаран тхьамданаша
Пхьобханара эккхорна,
Iалханан TIурло шена дика вовзарна,
Ша кхоьруш вара хьуна, кIант вина ва нана,
Шен цхьанчу кIанта воккхачу Дадин
Лерехь хьо цIийзорна
Бохуш, кIант хьалха ваьккхина, гила тIехьа ва лобцуш,
ГIопе вола ма велира хIара кьена ва Дада.
Лекхачу цу гIопехь цо цуьнга ма элира:
- Шен цхьа хIай кIанат, тIаьххьара марзонаш
Юур яр-кха вайшимма
Воккхачу Дадин шерачу уьйтIахь.
Шед тохий цкьа гила хьовзабехьа аьлла.
TIаккха вист ма хилира къеначу Дадин кIант:
- Дакъаза ма вала хьо, шен кьена ва Дада!
Шахьарарчу тхьамданаша, хьан хенара нийсарша,
И воккха Дада шерачу цу уьйтIахь
КIант Iамош ву бохур ду хьуна,
Шахьарарчу кегийчу ва наха, шен нийсароша,
Къеначу Дадин кIант шен къеначу Дадин
Гила хьийзош ву бохур ду шена.
Леллахь, лелалур вар-кха хьан ханна жима кIант

Аренан кIенташца.
Ца лелалахъ, хъайн ханна жима кIант,
Зевалар хир дарийца
Ва хъуна,
Лелалур моьтту-кха шена хъан ханна жима кIанат.
- И олуш стаг воцуш, ялх вешин къаьхьо Iаьвши ша-ма.
Ша дехар до хьоьга, буйсана Теркаха хъайн
Волийла хилахъ, гила буха ма ийзалахъ,
Сацалур бац хьоьга, кху маьлхан дуьненахъ,
Нур долчу бIаьрго генара схьаловцуш,
Цхъа чиркхан серло гур ю хъуна
Цу турпал гилина.
Цу чиркхан серлонгахъ, цу гIалин ва гIопехъ.
Маьхьарца ва терсаш, сирла тIа ва детташ,
Ша соьцур бу хъуна, турпала хIара гила, -
Олуш, хъехар ша дина, вахийтина бахара
Шен цхъа жима кIанат, бегаху цу новкъа -
И воьдуш кхечира, тов, арарчу арешка,
Цу Теркан тогIешка къуй-кIентийн тобан тIе.
- Ассалам Iалайкум, къуй-кIентийн хьо баьчча,
Iалханан ва TIурло!
Де дика дойла шун кхоьллинчу вайн дала,
Iалханан хIай кIилло!
Шовданан цу коьртехъ зударшний, берашний юккъехъ
Хьо волуш, айхъа шена йина дешан кхоссар
Йицъялаза вуй-те хьо?
Дог лоцуш, дагах чекхъелир-кха шена,
Схъавала ва хIинца, кIенташха дIакъастий,
ХIокху сенчу кху бай тIехъ, кIант къастор-кха вай - шиннах. -
Шовзткъе итт бере, коьртара куйнаш схъадаьхна,
Кху кIантана хьалха охъдетташ.
Гор-бертал дехар деш, охъаййгира, тов:
- TIом ма хъебахъара ахъа, Iалханан TIурлога. -
ЧIогIа дехар дира кху жимчу кIанте.
- ДоттагIаш хилийтахъара ахъа вайша, - аьлла,
Оцу кIентийн дехар тIедега ва даьлчахъ,
Iалханан TIурлон хабар шена кIордо ва доьлча,
TIаккха вист ма хилира къеначу Дадин кIант:
- Iалханан хIай TIурло, доттагIаш вац вайша
Кху маьлхан дуьненахъ!
Делаха, къоранах дуй буур вайшиммо.
Яра шовзткъе итт бере тоьшалла ва лоцуш.
Дуьненахъ мел дукха вахарх, вовшашна тешнабехк ваьш цабан, -
Олуш, цу кIентех дIакъаьстира къеначу Дадин кIант.
Ша дехъа ма велира семачу, Теркаха.
Карара урх схъайохуш, лаьтта батт ва йохкуш,
Ша ида ма белира кхуьнан турпала ва гила,
Нур долчу шина бIаьрго генара схьаловцуш,
Цхъа чиркхан серло ю бахара,
Цу чиркха серлонгахъ, цу гIалин ва гIопехъ
TIа детташ ма сецира турпал хIара гила.

Урх юьйлина схъалаьцна, турпала шен голаш
Турпала гилина шуьйрачу шен некхе
Ва нуьцкъал талийна, кхуза шед ша тоьхна,
ТІеталийра бахара цу гІалин гІопана,
Ша дехъа ма иккхира, турпала хІара гила.
УьйтІарчу гоьзанах и гила дІатесна,
Лайн берд хила хІоьттинчу оцу гІалин ва сонах
Ирх велира бахара къеначу Дадин кІант,
ТІерачу гІали чохъ шен догуш нур долуш,
Исбаьхъа ша йолуш, шена карийра бахара
И гІалин ГІизларха.
Ша хъала ма иккхира и гІалин ГІизларха:
- ИллахІи яраббИ, тІам тоьхна олхазар
ТІехула дала шен болатан вежарша
Ца дитина йолчу
Хьо учахъ, хан йоцчу хенахъ хьийзарг
ХІун адам ду-теша?
- Къеначу Дадин кІант ву ша, са цІена стаг ву ша,
Хьо йохо, елхо веана вац ша.
Хьо каде кечлолахъ, хьо йига веана ша,
ДегІах мерза са къастаза шен дисахъ.
- Дика ду, кечло ша.
Шен делах биьна беа дуй болуш яра ша,
Кху коре кхачавеллачу кІанте бен маре ца яхан.
Хъан къена Дада кху коре кхачавала гІерташ,
Хеназа къежвелира хьуна олуш,
Охъа ма йоьссира и гІалин ГІизларха.
Ша хъалха хиьна и тІехъа хаййна, вогІуш ма кхечира
Къеначу Дадин кІант цу сенчу Терка тІе.
Гили тІера охъайоьссира и гІалин ГІизларха,
Іаьржачу буьйсанна шен нуьрен ши біаьриг
Кхерсто елира иза цу Теркан бердаца.
Дин лелла ма велира къеначу Дадин кІант,
Бердаца ва телош, оцу сенчу Терка чу.
Йоьлхуш, лен елира и ГІизларха:
- ИллахІи яраббий, къеначу Дадин кІант,
Ца хезна-те хьуна, хъайн воккхачу Дадегара,
Коьрта чов ва санна, тешам боцуш ву бохуш,
Іалханан и ТІурло?
Іаьржачу буьйсанна, цу Теркан бердашца,
Шен нуьрен біаьргашна ма дукха къеста-кха
Цу говрийн настарш.
Ма билгалъюьйлу-кха шена царалахъ Іалхакан ТІурлон
Турпал гилин настарш.
Готасий далийтахъа вайша бохуш,
Елха ма хІоьттира иза.
Готесна вала кийрарчу даго ца витина,
Вистхили бахара и Дадин жима кІант:
- Ма яла дакъаза, хьо деган шен езар,
Делах, коьрІанах дуй бууш, кІентий тешаш ва лоьцуш,
ЧІогІа чІагІонаш ю шаьшшинна, вовшашна

Тешнабехк ца бан
Олуш, и т1ехъа хаййна, сиха дехъа
Ма велира къеначу Дадин к1ант.
Цунна дехъахъ ма карийра къуй-к1ентийн и тоба.
- Ассалам 1алайкум, х1ай к1ентийн тоба!
Сахуьлу седарчий уьдучу кху хенахъ,
Ижонна акхарой тебачу кху хенахъ.
Х1окху Теркан тог1ешкахъ, боьхачу ишалшкахъ
Шу лаа лелий-те, 1алханан, х1ай Т1урло?
- 1алайкум ва салам, къеначу Дадин к1ант,
Эхъ доцуш хили-кх хьо, г1иллакх доцуш хили-кх хьо,
Хьо велла валариг, нускал т1ехъа хаййна,
Ден доттаг1ашца, саламаш кхуьйсусхъ,
Къамелашка вели-кх хьо, вай велла вала хьо! -
Бохуш, бехкаш даха ша х1оьттира 1алханан и Т1урло.
Цо шегга бехкаш ва даьхча, цунах шена эхъ хетта,
Букъ тухуш, ма хъавзийра турпала шен гила.
Гилина т1ера охъаиккхира и г1алин Г1изларха.
- Шега эхъ ва хетта, цо шена букътоьхча,
Оьзна схъадаьккхина болатан шен гоьрда
Ша кхузза ма туьйхира 1алханан Т1урлос.
- Тоьур ду-кха ва шена, 1алханан х1ай Т1урло,
Тоьх-тоьхнарг кийрарчу даго юхатуьйсусхъ лаьтта-кха,
Хъайн ч1аг1о йохий-кх ахъа
Олуш, къохкачу нуьйран дечига чу юьхъар
Охъа ма вахара къеначу Дадин к1ант.
Едда оьрзала ма иккхира къуй-к1ентийн и тоба,
Цу к1ентан садаьлча, кхаж тосур бу вай
Г1алин Г1излархина бохуш,
Йоьлхуш охъа ма ийцира турпалчу гили т1ера
Шен деган везар х1окху г1алин Г1излархас.
Цу сенчу цу бай т1е къилбехъа нисвина,
И охъа виллина, даржийна верта цунна т1е ва тесна,
Шийла мохъ ва бетташ, ша елха ма х1оьттира
И г1алин Г1изларха.
- Дакъаза ма яла, шен деган хьо езар,
Т1аьххъарчу шен дийнахъ ма нуьцкъала йоьлху хьо.
Багара дилхан мотт ца лелаш к1елбисча,
Ша леха ма вели шен цхъан и к1анат.
Ца карош буьйсан к1ел ша вахча,
1аьржачу буьйсанна, цу сенчу Теркаца,
Барзах уг1а ма х1оьттира х1ара къена ва Дада.
Воккха Дада барзах уьг1ча,
Цунах берзалой тарьелла.
Дуьхъал аз ма делира цу Дадин к1ентан:
- Ма йовла шу дакъаза, х1ай турпал берзалой,
Дег1аха мерза са къаьстина шен даьлча,
Багара дилхан мотт шен сецна ва баьлча,
Кхуьур ма яра шу шен голаш яжа,
Сихъелла хетий-кха шу, х1ай гила берзалой! -
Цу эсал мохо воккхачу Даде схъадеара

Шен кІентан гІийла аз.

- Ассалам Іалайкум, шен цхъа жима кІанат!

Чевнаш декъалийойла хъан кхоьллинчу вайн дала.

Далхаде ва хъайна кийрара дилхан дог,

Сил къеначу Дадина ма-дарра далхаде.

- ХІун дуьйцур ду хъуна ша, хІун далхор ду хъуна ша.

Мел дукха бу-хетий и делан мостагІий.

- Дакъаза ма вала хьо, шен цхъан жима кІант,

Дагна мел чІогІа ву-хетий хьо,

Хъажа пурба ло шена, хъайн дегІан чевнашка.

Шена евзачех юй-техъа хъан дегІан вон чевнаш?

Олуш, тІера верта дІатесна, ша хъаьжи бахара

ХІара къена ва Дада.

Шен бІаьрга ма яйн евзир бахара Іалханан ТІурлон

Болатан гоьрдан вон чевнаш.

Уьш шен бІаьрга ма яйн, кхин къамел доцуш,

КІантах дІакъаьстина тІаьхъавели бахара

Цу кІентийн-тобанна, хІара къена ва Дада,

Буйкъачу эрзалахъ де дууш ма карийра,

Къуй-кІентийн и тоба.

- Ассалам Іалайкум, къуй-кІентийн хьо баьчча,

Іалханан хІай ТІурло!

Хьоьца вогІу аьлча, ваййтира ша шен цхъа жима кІант.

ХІокху арарчу арешкахъ кІенташна юккъехъ

Гуш ма вац шена, ца вайра-те шуна иза?

Мичахъа велира-те шен жима ва кІанат?

- Іалайкум ва салам, хІай къена ва Дада,

ВаллахІи бакъ ма ду, сийсара хІоккху хенахъ

Шайна тІевеара хъан цхъа жима кІант,

Шайх дІакъаьстин а, оцу Терках дехъавелира и.

Ва тІеман татанаш шаьш лелха-м хезира шайна,

КІантах хилларг хІун ду-м ца хиира шайна. -

Дика ду, схъадовла, кІентий, оцу арарчу

Ижонна арадевр ду вай.

Цу дала вогІийнехъ, кІант кхуьур ву вайха, -

Олуш, готесна Вахара шен цхъа кІант волчу

Яра къена ва Дада.

ХІокху Дадин кІантана тІекхача доьлча,

Дадина тІаьхъара дІахедаш, оьрзал лелхаш,

Лечкъа ма елира и кІентийн тоба.

Стоммачуьра пхъарс лаьцна, вадийна тІевигира

Іалханан и ТІурло

Шен цхъан кІантана къеначу кху Дадас:

- Хъажахъа, цхъанделхъа, Іалханан хІай ТІурло!

Оьрсийчо берица хин чІара ва санна,

Верина охъавилли-кха ахъа, шен жима цхъа кІант.

Хъажахъа, цхъанделхъа, тоьх-тоьхнарг

Кийрарчу даг тІехъ соьцуш хилла-кха.

Дог ца лезира-теша хъан, мел жима вара-хетий,

Іалханан хІай ТІурло, тешнабехк бин олу даций хъан,

Болат шен гоьрда ша детта воллу хьоьх.

Шен цхъа жима кIант,
Хъажабел ахъа хъайн нуьре ши бIаьриг,
Дог Iабор вайшимма кху Iалханан TIурлох"
Олуш, мохъ аьлла, ластийна коьртах тоьхна,
Когашкахула чекхдаьккхира болатан и гоьрда.
Шиъ хилла охъавахара и Iалханан TIурло.
Шен делах дуй бууш, чIагIо ян велира и къена Дада:
"Шахъаран тхъамданашка, шен хенара нийсаршка,
И къена Дада, кIентий шеца берта а балийна,
Iалханан TIурло вен а вийна, цIа воьгуш ву бохург,
Шена цхъангге а да алийта, цхъацца билгало
Ер ма ю ша хIокху кIенташна тIехъ"
Бохуш, ша оьгIаз вахана, цу буюькчачу эрзала воьлла,
Цу кIентийн тобане мохъ бетта болийра
Къеначу кху Дадас.
Дадин маьхъаро кхерийна, цхъааций, шишший воьгуш,
TIегульели бахара къуй-кIентийн и тоба.
Цу массо кIантана билгалонна тIехъенна
Цхъацца чов ша йина,
И массо кIант шена хъалха верзийна,
Шен цхъа жима кIант цу къохкан
Дечиган чу ша хъалха ва лъоцуш,
Воьгуш цIа ма кхечира хIара къена Дада.
И массо кIант шаьш-шай цIа хъажийна.
Шен цхъа кIантана лакхенций, лахенций
Лехна баккхий, кегий лъоьраш балийна,
Баккхий лъоьраш коьрте баьхна,
Кегий лъоьраш когашка ховшийна,
Лъоьрашка вистхилира хIара къена Дада:
- ИллахIи ярабби дуьненан лъоьраш,
Шун дарбанийн ледарло йоцуш,
Кхо бутт кхачале шен кIантан кху чевнех
Тавалар хилахъ, сахъахъ деши дустуш,
Гирданахъ дети дустуш, шуна там бер ма бу ша.
И лъоьрийн дарбанаш леладай гIаттаве шен жима кIант.
TIаккха хитIа ма яхара и гIалин TIизларха,
Шовдан цу коьрте.
Йоьлхуш цIа ма еара иза шовданан коьртера,
Цунна хитIахъ ма яйнера элан сту Заьлбика.
- ИллахIи ярабби, кIант вина ва нана,
DIаала ахъа, цхъанделхъа, къеначу Дадега,
Ша хитIа яханчу шовданан цу коьртехъ
Шена мараиккхина цхъа йоI ма хъаьвзира,
Цо шега ма бахара: "Массарначул дукха везаш
Деган везар вара шен ахъ вина и кIанат.
Хъажахъа рицкъан балхе!
Шена хъалха вевзиншехъа, рицкъ хъоьца хилла-кха цуьнан!"
Олуш, и йилхича, хи чуьра кIудалш цигахъ йитина,
Шен бIаьргех хи хъаьдда, ша едда цIа еа,
Ша дехар до и шена тIе схъаялор.
Таханлерачу кху дийнахъ, и шена тIе схъа ца ялаяхъ,

КъинтIера ера яц ша, кIант вина хIай нана, -
ТIаккха Дада ма вахара шовданан цу коърте.
ГIизлархас хитIахь йитина кIудалш
Элан сту Заълбике елла,
И тIаьхьа хIоттийна, вогIуш цIа кхечира
И къена ва Дада.
Бутт кхочучу цу дийнахь шайн уьйтIахь
Турпал гила хехка волавелира бах,
Шен дегIах воккхавеш, хIара Дадин жима кIант.
Шен кIант дика товарна, лоьрашна там бина,
Уьш цIехьа хьовсийна.
Шен цхьа жима кIант шена улле хIоттийна,
Къена Дада ма вахара рузбанан маьждиге.
Цо цигахь тIегулбира цу юьртан-тхьамданаш,
Юьртара кегий нах.
ТIаккха цаьрга ма элира къеначу цу Дадас:
- ЛадугIуш хилалаш, шахьаран тхьамданаш,
Шен хенан нийсарий,
Аренан дика кIентий, шен кIентан нийсарий!
Дуьнен чохь шаьш мел дукха дахарх,
Шаьш мел дукха ижонна ара леларх,
Сан цхьа кIант шайца мел дукха леларх,
Шайца мел Iоттавелла хиларх,
Сан цхьа кIантаца иштта бегаш ма белаш,
Мегар дац ва шуна!

ВАША ВОЦЧУ САЙЛАХИН ИЛЛИ

Ва сарахь суьйренца, булучу боданца,
Шинна шортачу, кхаанна готгачу
Хьешана диначу цу чоьхьа оти чу
Ханна атта мотт биллина,
Атта гIайба товжа биллина,
И дарин юргIа шен дегIах хьерчош,
Набарча йижира, тов, ваша воцу Сайлаха.
Хан йоцчу хенахь, буйсанан кийрахь,
Мерза наб кIордийна, набарха елира
Ваша воцу Сайлаха.
Ва пхьуйрехь гулйина цIе ша Iуьйкьехь яржийна,
Цу мелчу овкъар тIе дайн чемхалг ва хьоькхуш,
Ойла ян хиира, тов, ваша воцу Сайлаха.
ТIаккха цуьнга лен елира йоI йина нана:
- Ша яла хьан делаI, шен жима Сайлаха!
Хан йоцчу кху хенахь набарха яьлла,
Пхуйрехь гулйина цIе Iуьйккьехь яржийна,
ХIокху шелчу кхерчан мелчу овкъар тIе
Дайн чемхалг ва хьоькхуш,
Мел доггах йо ахьа дагара ойланаш!
ХIун бала боьсси-техьа шортачу хьан кийра?

ХIун гIайгIа йоьсси-техьа горгачу ва коьрте?
Баланащ, гIайгIанащ ахьа шега ялхийча,
Мохо марха санна, аса ейур яра хьуна Бохуш,
лен ма елира йоI йина и нана.
Ша тIаккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Дакъаза ма яла хьо, ша йина шен нана,
Ша дуьйцуш ду хьоьга, ладугIуш хилалахь,
Бала беци шена, нанас дена вина
Цхьа ваша цахилар,
ГIайгIа еци шена, ден вешина вина
Цхьа шича цахилар,
ВоI воцуш ю бохуш, хьо тергал ца йо
Юьртарчу кIенташа,
Ваша воцуш ю бохуш, ша сийсаза хета
Юьртарчу кIенташна.
Исс эзар цIе йолчу йоккхачу шахьар чохь
Ша яха там болуш кIант хеташ яц ша.
Элий шуьна хевшича, элаша юьйцура
ГIалмакхойн и рема.
ГIалмакхойн рема лалла йоллу ша,
Ша йина шен нана.
ГIалмакхойн рема хьалха ерзор ю ша,
Ша йина шен нана.
ГIалмакхойн рема ша хьалха ерзийча,
ГIалмакхойн гIалара дуькьа орца дер ду,
Ша йина ва нана.
Орца тIекхийча, буьрсачу тIамехь, ша карзахе хьаьвзир ю,
Ша йина нана.
Цу халчу тIамо, апаро хи санна, ша гатте хьовзийча,
Хиэ бер санна, ша бIаьрзе хьовзийча,
Цу Теркал дехьа чехкачу тIамехь лаха йоллу ша
Ша яха там болу кIант
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Ша тIаккха лен елира йоI йина нана:
- Дижакхьа, цхьанделхьа, да воцу гIийла бо,
Дакъаза далан доллу хьо, да воцу гIийла бо,
Дижакхьа, цхьанделхьа, да воцу гIийла бо!
- Ма яла дакъаза, ша йина шен нана,
Юьртарчу кIенташа хьо тергал ца еш,
Ваша воцуш ю бохуш, ша сийсаза хеташ,
Даалац шега яра маьлхан дуьне.
Шен ойла ма еци цу Теркал дехьахь.
Юьртарчу кIенташна сийсаза хеташ,
Кху маьлхан дуьнен чохь сийсаза дуьне ца дууш,
И Iаьржа Iожалла ша эца ма йоллу.
Ялалахь ялор ша гIалмакхойн рема,
Ца ялалахь оьцур ша и Iаьржа Iожалла
Бохуш, шен вешин йисина зорбанан бедарш*
Сихонца ерзийра цо шен оьздачу дегIа,
Шен вешин дисина чал дера герзаш,
Ша юкьах кьуьйлуш, дихкира цо,

Шен вешин бисина са ц1ена гила,
Дуьгуш нускал санна, хаза кечбира цо.
Зорбанан бедарх, дерачу герзех ша ц1ена кечъелла,
Бухъ боцчу попа т1е дайн куьйра санна,
Гила хъаьвзаш бина**, кхерсташ т1еелира*** иза.
- Дакъаза ма яла ша йина нана,
Юхайог1ур алий, дог теший ма 1елахъ,
И 1аьржа 1ожалла ша кхайкхош ца йог1у,
Юхаяран х1ума дела воцчунна ца хаьа,
Хьо марша 1айла, ша йина нана!
Бохуш, д1ателира и ваша воцу Сайлаха.
Та1ана хъаьжча, шен говран лергаш ца гучу буса
Ша новкъа елира ваша воцу Сайлаха.
Аренаш идийра цо, ва раьг1наш хедийра цо,
Цу делан 1уьйренца Терка т1е кхечира иза.
- Ассалам 1алайкум, элан сту санна
Т1ехъ тийна дог1у Терк,
Т1ехъ бур-бур ва бохуш, бухахъ г1ерг1аш дог1у Терк!
Ва гатте дирзича, ц1оькъалом санна
Мохъ хьоькхуш дог1у Терк,
Хьан гечеш леа ша бере вацара,
Т1ера ша бере ледара ву алий,
Бухара гила г1ийла бу алий,
Ахъа бохам ма баккха, т1ехъ тийна дог1у Терк!
Бохуш, Терка чу тесира цо са ц1ена шен гила.
Динах кема ва дина, сов писак санна,
Шедан кхаж ва хьоькхуш,
Тиша кетар санна, пурхал Терк эт1ош,
Терк сехъа дуьтуш, ша дехъа елира
Ваша воцу Сайлаха.
Ша яха елира г1алмакхойн г1ала,
Х1ара йоьдуш кхечира г1алмакхойн г1али йисте.
Цу пхийтта 1уьнаца, шийтта ж1аьлица,
Г1алех елира г1алмакхойн рема.
Цу сенчу арахъ дика дин ловзош,
Хъаьвзаш т1еяхара ваша воцу Сайлаха...
- Рема йиги алахъа, г1алмакхойн инарле,
И дела ша воцург, шеца накъост воцуш,
Ша цхьалха ву алахъа, цхъа нохчийн жима к1ант.
Г1алмакхойн к1енташца орцах вала ала
Г1алмакхойн инарле, -
Бохуш, г1ала хъажийра цо г1алмакхойн жимаха.
Мела дог 1ийжалуш, шийлачу маьхьарца,
Ша г1ала ма вахара г1алмакхойн и жалу.
- 1аламат ярабб1й, г1алмакхойн инарла,
Мел боккха болх бу яра, мел тамашина х1ума ду яра...
"И дела ва воцург, шеца накъост воцуш,
Ша цхьалха ву ала, орцах вала ала", - бах хьоьга
Цу нохчийн цхъана к1анта,
Г1алмакхойн к1ентацша орцах вала бах хьоьга,
Бохуш, мотт ма бира, ва маттах хадаро.

Килсе хъаьдира и гIалмакхойн инарла.
Орцанан килс етташ, дошлой гулбира цо.
Орцанан килс етташ, гIашлой гулбира цо.
Доккха дуькъа орца гIалех даьккхира цо.
Мохал чехка береш хьалхашка бевлира.
Дахкал дуькъа орца тIехьашка делира.
Апаро хи санна, гатте ерзийра ваша воцу Сайлаха,
Хиэ бера санна, карзахе хьовзийра цу делан мостагIаша.
Шена хьалха нисвелларг шен дине кагвойтуш,
Шена улло нисвелларг туьраца цостуш,
Ведда нацкъара иккхинарг тоьпе лоцуьйтуш,
Чехкачу тIамехь летта цIе хилла.
Леттачу цIарна туху хи ва хилла,
Юкъахьийза елира ваша воцу Сайлаха.
Ведда кIелхьара ва ваьлларг
Ведда кIелхьара ва ваьлла,
Ведда кIелхьара ца ваьллачун шийла дакъа дижийна,
Ша цхьалха йисира и цу халчу тIамехь.
Дерачу чевнашна динахь Iе ца елла,
Кийрара дилхан дог гIелдала ва доьлла,
Цу сенчу бай тIе йосса юьйлира и цу дикчу динара.
Цу дикчу дино йосса ца юьтуш,
Ша ловзо яьккхира и цу сенчу бай тIехь.
Ва даге Iеткъош, турпала гола тeIош,
Болата гаьллашца, локкхаран архашца
Шен жима гила цицигал горгбина,
Мохал чехка вар долуш, чал дера ша волуш,
ВогIуш тIекхечира Жерочун жима кIант.
- Ассалам Iалайкум, хIай динан бере!
Чевнаш декъалайойла хьан ницкъ болчу дала! -
Аьлла, тIехьиккхира Жерочун жима кIант.
- Iалайкум ва салам, хIай нохчийн жима кIант!
КIезиг ладогIахьа ша дечу къамеле:
Дерачу чевнашна динахь Iа ца велла,
Кийрара дилхан дог шен гIелдала доьлла,
Динара восса воьллера ша, хIай нохчийн бере.
ХIокху дикачу дино ша восса ца вуьтуш,
Ловзаваьккхина ша хIокху сенчу арахь.
Кийрара дилхан дог гIелделла догIу шен.
Лацахьа, цхьанделхьа, болатан луьйта
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
- Дакъаза ма вала хьо, динан бере,
Теркал сехьа оьхучу цу дикачу кIентийн
Луьйтанахь леца ша оьху-х ца моьттий хьуна.
Кху Теркан гечешкахь са дийна мостагI шена карош,
Лаца бакьо яц шен болатан луьйта
Бохуш, тIехвелира Жерочун жима кIант.
Эгначу декъашна ког баккха меттиг боцуш,
МостагIийн декъашлахь говр хехка велира иза,
Цу Теркан гечешкахь леха велира иза са дийна мостагI.
Са дийна мостагI шена ца карош,

Хъавзаш т1евеара Жерочун жима к1ант.
- Дакъаза ма вала, х1ай динан бере,
Мел ирча т1ом бу ахь кхаърца бинарг.
Мел догтах летта хьо кху делан мостаг1ех.
Ша х1инца лоцур ду болатан хъан луьйта,
Ша х1инца лоцур ю хъан дикачу динан урх, -
Бохуш, динан урх лецира, болатан луьйта лецира,
Ша динара йоссийра цо ваша воцу Сайлаха.
Кийрара дилхан дог г1елдала доьлла,
Йоьжна йисира ваша воцу Сайлаха.
Воьхна хьийза висира Жерочун жима к1ант.
- Дакъаза ма вала, х1ай нохчийн бере,
Шайн къена дада волчу хенахь
И волча лестара юьртара баккхий нах,
Баккхийчу наха олуш хезна вара ша:
"Кху Теркал дехъахь халчу т1амехь висина,
Чевнаш алсам хилла г1елвелла висинарг,
Южалла еха а хилла рицкъа т1аьхъа хилча,
Кийрара детта ц1ий хецалора Теркан хи мелча,
Рицкъа т1аьхъа дацахь, дег1аха мерза са сихонца къаьстара".
Ахь чехка кхиадехъа сийначу Теркан хи
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Цо чехка кхиййра сийначу Теркан хи.
Теркан хи кхиййча, кийрара детта ц1ий
Хецаделла, йо1 парг1атъелира.
Ша к1егара хиира, ваша воцу Сайлаха,
Шен чухула юхучу кучан пхьуйшаш
Кучаха дехира Жерочун к1анта,
Ц1ен кучан пхьуйшашца
Цуьнан чевнаш йихкира Жерочун к1анта,
Ша парг1атъелира ваша воцу Сайлаха.
Ша дина хиира ваша воцу Сайлаха.
Ша дина хиира Жерочун жима к1ант.
Рема хьалха йолуш, шаьш ц1ехъа дирзира
Х1ара нийса ши накъост.
Терк дехъа дуьтуш, шаьш сехъадаьлча,
Къамеле елира ваша воцу Сайлаха:
Дакъаза ма вала, х1ай нохчийн бере!
Шена дог1у дакъа байшна декъалахь,
Шен к1езиг г1уллакх ду Теркаца хъала-охъа,
Ша къастаза ца волу хьох, х1ай нохчийн бере
Бохуш, лен ма елира ваша воцу Сайлаха.
- Дакъаза ма вала, х1ай динан бере,
Цу Теркал дехъа буькъа т1ом хезара
Ша юьртах ва волуш, баккхийчу нахана,
Ша вог1уш вайнера цу халчу т1аме,
Цу т1амах х1ума шега дийца аьлча,
Дийца х1ума ма дац шен, ма къастахъа шехара. -
Т1аккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Дакъаза ма вала хьо, нохчийн бере,
Цу т1амах х1ума ахъа дийцинарг ду хьуна,

Ца дийцинарг дац хьуна,
Вала айкх вац хьуна кху маьлхан дуьнен чохь,
Къастаза йиш яц шен, х1ай нохчийн бере
Бохуш, лен ма елира ваша воцу Сайлаха.
Ша т1аккха лен велира Жерочун жима к1ант:
Дакъаза ма вала, х1ай динан хьо бере,
Кху ремех х1ума шега дийца аьлча,
Дийца х1ума ма дац шен юьртарчу к1енташна,
Ма къастахьа шега хьо, х1ай динан бере
Бохуш, лен велира Жерочун жима к1ант.
Ша т1аккха лен елира ваша воцу Сайлаха.
- Ма вала дакъаза, х1ай нохчийн бере,
Цу Теркал дехьахь буькьа т1ом а бина,
Г1алмакхойн арахь 1уй буха човхийна,
Теркан гечошкахь буькьа т1ом а бина,
Г1алмакхойн шийла декъий эгийна,
Айхьа ялийна ала ахь г1алмакхойн рема,
Вала айкх вац хьуна кху маьлхан дуьненахь.
Къастаза йиш яц сан, х1ай иохчийн бере,
Кху Теркан гечешкахь, шега ладоьг1уш,
Цхьа накъост ма ву шен, ша кхача дезаш,
Г1алмакхойн ремин хьо воцург да воцуш,
Кху маьлхан дуьненахь вала айкх воцуш,
Шена дог1у дакъа байшна дала хьо векал вина,
Ша хьуна д1аели, х1ай нохчийн бере,
Ша вахаза йиш яц бохуш лен елира,
Ваша воцу Сайлаха.
Т1аккха лен велира Жерочун жима к1ант:
- Къастаза хьо ца 1ахь, х1ай динан ва бере,
Йицахьа шега хьайн яккха тиллина ц1е.
- Елха нана йоцуш, вала да воцуш,
Г1ийла к1ант ю хьуна шен яккха тиллина ц1е
Бохуш, д1ателира ваша воцу Сайлаха.
И къайла ва валлалц Теркаца охьа яхара
Ваша воцу Сайлаха.
И къайла ва ваьлча, шен нене боьду некъ
Цо юьхьар ма лецира.
Буйсанна хан йоцчу ва хенахь,
Буйса кхозлаг1чу декъе йирзинчу хенахь,
Ша йоьдуш кхечира и ехачу ва уьйт1а,
Дин уьйт1ахь охьабуйжира цуьнан,
Ша уьт1ахь охьаюьжира иза.
Ехачу шен уьйт1ахь г1ийла узар хезна,
Йоьлхуш, араиккхира йо1 йина нана.
- Ша яла хьан, дела1, да воцу г1ийла бо,
Х1ун кхечи хьуна т1е, х1ун бала хьийги ахь?
Бохуш, т1екхийтира йо1 йина ва нана.
Дин уьйт1ахь охьабоьжна шен,
Дин парг1атбаккхяхь
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Ядийна йихьира цо цу хьешан оти чу,

Дархочун метта и охъайиллина,
Дин парглатбаьккхира йол йинчу нанас,
Аддаме шен йолана чов хиллий ца хоуьйтуш,
Лоьралла дан елира йол йина нана.
Цо динчу лоьраллах лоьралла ва хилла,
Кхаа баттахъ 1иллина, йирзина, г1еттира,
Ша т1аккха лен елира, ваша воцу Сайлаха:
- Ма яла дакъаза, ша йина шен нана,
Дерачу чевнех, кхаа баттахъ 1иллина,
Йирзина г1етти ша, рицкъа т1аьхъа хилла,
Сагатлуш ма ю ша, сахъйзаш ма ю ша,
Гулдай, ховшадехъа кху хъешан оти чу
Вайн куьпахъ долу и кегий зудбераш,
Цхъа тийна синкъерам х1отто йоллура ша,
Кийрара мерза са шен мукъадаккха
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Ша араелира йол йина ва нана.
Гулдина, ховшийра цо и кегий зудбераш,
Хъешана ва динчу чоьхъарчу оти чу,
Цхъа тийна синкъерам х1оттийра боху.
Цу хъешашна ва динчу чоьхъарчу оти чу,
Чуэха юйлира маьрк1ажан к1иллош.
Теркал дехъара лобцуш, даккхий хабарш дуьйцуш,
Дуьхъал хевшира юьртара к1иллош:
Эвла йисте лела г1алмакхойн рема
Шай-шай ялийна ва бохуш, даккхий хабарш дуьйцуш.
Буйсанах ши дакъа хиллачу ва хенахъ,
Туьйдинчу мачашца, бухъ боцчу куйнаца,
Ч1урам хъарчийна болатан тур пхъаьрса к1ел лобцуш,
Хъийзаш чувеара Жерочун жима к1ант.
- Ассалам 1алайкуу, юьртара к1ентий,
Дала барт бойла шун - аьлла, д1ах1оьттира иза.
Цуьнгара салам дерзийра, цхъаь хъала ца г1оттуш,
Царна хъалхаваьлла, хъалха охъахаан
Зудберех эхъ хеташ, ша латта висира иза.
Хъалха ца ваьлча, хаан меттиг ва йоцуш,
Не1аран соне ша латта висира Жерочун жима к1ант.
Теркал дехъара лобцуш, даккхий хабарш дуьйцуш,
Эвлайисте лела г1алмакхойн рема
Шай-шай ялийна бохуш,
Дуьхъал 1еш хиллера юьртара ва к1иллош,
Дола дина, схъалаьцна, цхъаь къасто ца ваьхъаш.
Ша т1аккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Сема ладог1ийша, юьртара к1ентий,
Буйсанан х1ара зама д1аяьлла ма йоьду,
Х1ара кегий зудбераш ц1а дига деза шен,
Шу арадовлийша, юьртара к1ентий
Бохуш, араелира ваша воцу Сайлаха.
Цхъа к1еззиг зама сехъа чохъ яьккхина,
Хъийзаш, чухъара ваша воцу Сайлаха.
Теркал дехъара лобцуш, даккхий хабарш дуьйцуш,

Дуьхьал 1еш карийра юьртара к1иллош.
Дакъаза ма яла, юьртара к1иллош! -
Аьлла, йистхилира ваша воцу Сайлаха.
Х1ара кегий зудбераш ц1а дига деза шен,
Шу арадовлийша, юьртара к1ентий
Аьлла, ша араяьлча, к1еззиг арахь 1ийна,
Хьаьвзаш чуеан ша, юьртара к1иллош,
Охьахевшича санна, яккхий хабарш юьйцуш,
Дуьхьал 1ам ма ю шу, цхьа хьала ца г1оттуш,
Нана хьарам йойла аша, юьртара к1иллош! -
Бохуш, юкьаелира ваша воцу Сайлаха.
Шишша цхьаьна лььцуш, не1арах а етташ,
Аракхийса йолийра цо и юьртара к1иллош.
Б1аьрга б1аьца йина, куьйга амал йина,
Цо т1аьхьа сацийра Жерочун жима к1ант.
Т1аккха лен елира ша йинчу бабе:
- Дакъаза ма яла, ша йина баба,
Яра кегий зудбераш ц1а дигий йолахьа,
Ша йина баба
Бохуш, д1ахьажийра цо юьртара зудбераш,
Ша йина нана цариа хьалхаяьккхина.
Т1аккха лен елира Жерочун к1анте:
- Ладуг1уш хилалахь, Жерочун жима к1ант,
Цхьа-ши дош дара шен ва хьоьга хатта,
Бакьдериг дийцахьа ша хьайга хоьттучунна,
Цхьа рема ю, бах, горгачу эвла йистехь,
Юьртарча к1енташа шай-шай ялийна бохуш.
Дола дина бекъа къасто цхьа а ца ваьхьаш,
Цу ремех х1ума хууш да а вац боху.
Цу ремех бекъа къасто цхьа а ца ваьхьа боху,
Цу ремех хьуна хаьа бахара,
Дийцахьа шена хьайна хууш дерг
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
- Дакъаза ма яла, ваша воцу Сайлаха!
Цу реманах х1ума хьуна дийца ма дац шен,
Эвла йисте ваьлча лелаш гар доцург.
Эвла йисте хьо ялахь, шена санна, и хьуна а гур ю.
Сагатделла хир ма ю ша вина шен баба,
Ма шен доцу г1уллакх ду ахьа шега ва хоьттург,
Вахийта, цхьанделхьа, винчу бабина т1е, -
Бохуш, лен велира Жерочун жима к1ант.
Ша т1аккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- И рема яло ваханчу цхьана динан беречунна,
Цу Теркал дехьахь, чехкачу т1амехь и карзах хьийзаш,
Хьо орцах кхаьчна ма бахара цу динан беречунна;
Дийцахьа шена хьайна хууш дерг.
- Дакъаза ма яла, ваша воцу Сайлаха,
Ша г1ийла, миска хеташ йо хир ю-кха
Ахьа шеца ен хьайн забарш.
Туьйдинчу мачашца, бухь боцчу куйнаца,
Юьртахвала де доцуш, г1ийла стаг ву ша,

Вахийта бабина, сагатлуш хир ю иза, -
Бохуш, лен велира Жерочун жима клант.
Ша тлаккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Ма вала дакъа-ча, Жерочун жима клант,
Цу Теркал дехъа глалмакхойн рема
Лаьллина воглучу нохчийн беречунна,
Орца тле а кхиина, тламо гелвина,
Кийрара дилхан дог гелдала доьлча,
Шен дикачу динара и восса воьлча,
И восса ца вуьтуш, и ловзо ваьккхича,
Хьо орцах кхаьчна, ахь луйта ва лаьчна,
Воссийна бахара и нохчийн бере.
Хьайн кучан пхьуйшаш, кучаха схьадаьхна,
Ахьа йихки бахара цуьнан дера чевнаш,
Дийцахьа ва шега хьайна хууш дерг, -
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Ша Тлаккха лен велира Жерочун жима клант.
- Хьуна дийца хлума дац шен, ваша воцу Сайлаха,
Ша аьшнаш ван глерта-те хьо,
Ша сийсаза ван глерта-те хьо?
Исс азар цле йогучу йоккхачу шахьар чохь.
Шахьар чохь бегахчу кегийчу кленташлахь
Ша глийла хеташ, йо-хета ахь шеца ен и забарш! -
Бохуш. лен велира Жерочун жима клант.
Ша тлаккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Ма вала дакъаза, Жерочун жима клант,
Ша хьоьца еш ериш забараш ю хьуна,
Хьан чухула юхучу кисин кучан пхьуйшаш
Куча тлехь делахь, Жерочун жима клант,
Схьагайта ахь шега хьайн кисин юткъа коч, -
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Ша тлаккха лен велира Жерочун жима клант:
- Сарралц деххарг сарахь дууш,
Сарахь дехнарг луьйранна дууш,
Юьртахь сагла доьхуш миска стаг вара ша,
Сарралц ша дехча, ши чами оьшуш,
Ахьаран гирда шен вовшахкхийтира,
Ахьаран гирда боьхкича, ши пхьош доцу коч ели шена.
Вахийта бабина, сагатдеш хир ю иза
Бохуш, лен велира Жерочун жима клант.
Ша тлаккха лен елира ваша воцу Сайлаха:
- Ладоггал, цхьанделхьа, Жерочун жима клант,
Ваша воцуш ю бохуш, ша сийсаза хетара
Юьртарчу кленташна,
Воl воцуш ю бохуш, ша йина нана
Тергал ца йора юьртарчу кленташа,
Исс эзар цле йогучу йоккхачу шахьар чохь
Ша яха там болуш клант ша хеташ яцара.
Ша йина нана тергал ца еш,
Ваша воцуш ю бохуш, ша сийсаза хеташ,
Даа ца делира шега яра маьлхан ва дуьне.

Исс эзар цIе йогучу хIокху шахьар чохь,
Ша яха там болуш кIант шена ца хетча,
Дагадеара шена ша яха кIант лаха.
Элий шуьна хевшича, улаша юьйцура гIалмакхойн рема,
ГIалмакхойн рема хьалха ерзийча,
ГIалмакхойн гIалара дуюькъа орца дер ду,
Орца тIекхавьча, ша тIамехь юьсур ю.
Чехкачу тIамо ша карзахь хьовзийча,
Шена орцах кхавьчначу кIанте ша маре гIур ю
Аьлла, яхара ша цу Теркал дехьа.
ГIалмакхойн гIали йисте кхетгачу малхаца,
Цу пхийтта Iуьнаца, шийтта жIаьлица,
ГIалех елира гIалмакхойн рема.
Цу сенчу араьхь, дика дин ловзабеш,
Хьийзаш, тIеяхара ша гIалмакхойн ремина.
Вейтта Iу, церан шийтта жIаьла
Дерен ва човхийна, юьстах дехира ша,
ПхуьйтталгIа Iу орца даккха хьажийра ша.
Рема хьалха ерзийра ша, Жерочун жима кIант,
ГIалмакхойн гIалара дуюькъа орца даьлла,
Мохал чехка береш хьалхашка бевлла,
Дахкал дуюькъа орца тIехьашха кхиина,
Апаро хи санна, ша гатте хьовзийра.
Хиэ бера санна, карзахе хьовзийра ша,
Цу дала шен гIо деш, лета елира ша,
МостагIийн эскар дохийна, даржийна,
Ша цхьалха елира ша цу халчу тIамера.
Дерачу чевнашна динахь Iа ца елла,
Ша йосса йоьлча, дикачу дино
Йосса ца юьтуш, ловзаяьккхира ша,
Цигахь хьо орцах кхиира, ахьа луьйта лаьцна,
Динара йоссийра ша, Жерочун жима кIант.
Кийрара дилхан дог гIелдала шен доьлла,
Йоьжна йисира ша цу Теркан гечешкахь,
Ахьа шена деара сийначу Теркан хи,
Теркан хи мелча, кийрара детта цIий
Ша хецаделла, ша паргIагьелира;
Хьайн кучан пхьуьйшаш кучах схьадаьхна,
Хьайн кучан пхьуьйшашца сан чевнаш йихкира ахьа,
Терках даллалц вайша цхьаьна схьаихира,
Къастаза ца яьлла, ша хьоьха къаьстира.
Нанас дена вина ваша воцуш ю ша,
Ден вешина вина шича воцуш ю ша,
Ша хьуна езахь, хьан эзар яр-кха ша,
Ша хьуна ца езахь, нанас дена йина, хьан йиша ю ша,
Ша хьайна езахь, стечалла йига ша
Бохуш, лен елира ваша воцу Сайлаха.
Хьавьзаш чувахара Жерочун жима кIант.
Хьалха йоьхуна дахьийтина, тIаьхьа замой бахийтина,
Цо шена ялийра ваша воцу Сайлаха.
ДIахьоькхучу мохо цадезарг дIакхьоьхьуш,

Схъахьобкхучу мохо дезараш тIекхьхьуш,
Шъаьшиъ даха хиира и нийса ши накъост.

*Фабрикан кIадинах йинарш.

**Хьовзош.

*** ПаргIата.

ЭЛА МОНЦИН, ЖЕРОЧУН КIЕНТАН ИЛИ

Исс эзар цIе йогу и горга шахьар
Шен куьйга кIел йолуш вара бах и эла Монца.
Адам алсам делира бах, хIонц эшан юьйлира.
Шен жима ялх ваша шеца цхъаьна ва волуш,
ХIонцана аравелира, тов, и эла Монца.
Аренаш идийна, и раьгIнаш хедийна,
Цу арахь аренца шайн даго лобху хIонц
Шайн кара ца юлуш,
Уьш хьийзаш, кхечира Чергасойн регIа.
Чергасойн юткъа рагI шаьш кхузза теллина,
Топ кхосса мостагI ва шайна ца карош,
Эрашна экха а ва шайна ца дулуш,
Аренгахьа лестира и эла МонцагIар.
Чохь куьзга лобцуш, тIехь совраш детташ,
ГIирмаша тойина бакъ гIирмин турмал
БIаьргашна лобцуш, бIаьрг бетта велира бах
И эла Монца.
Тамаша бан велира и эла ва Монца:
- Iаламат яраббий, шен жима ялх ваша.
Мел тамашийна хIума ду шен бIаьрга ва дайнарг.
Вай доьлхуш ца хилларг, вай догIуш
ХIун хилла-техьа
Исс эзар цIе йолчу йоккхачу вайи юьртахь?
Мел Iаламат ду шен бIаьрга ва дайнарг
Бохуш, хьалха ма велира и эла ва Монца.
Цунна тIаьхьа ма хIиттира и Монцин вежарий.
Ва сарахь суьйренца, бузучу малхаца,
Шайн юьртахь пхьобхьа дIахIуттучу заманчохь,
Пхьобхана кхечира эла МонцагIар.
- Ассалам Iалайкум, юьртара ва кIентий,
Суьйре дика йолда шун, ницкъ болчу вайн дала!
- Iалайкум ва салам, хIай эла ва Монца,
Хьо далла везийла, хьо марша вогIийла!
Дийцахьа, ахь шайна аренан ва хабарш. -
Бохуш, лен ва бевлча юьртара ва кIентий.
- Исс эзар цIе йогу хIара горга ва шахьар
Шен куьйга кхобуш вара ша, юьртара кIентий,
Адам сов ва даьлла, хIонц эша ва йоьлла,
Шен жима ялх ваша шеца улло ва волуш,
ХIонцана аравелира ша, юьртара кIентий.

Аренаш идийра шаьш, и раьг1наш хедийра шаьш,
Цу араьхь аренца шайн даго лобху х1онц
Ва шайна ца юлуш, шаьш хыйзаш кхечира
Чергасойн рег1а.
Чергасойн юткъа раг1 кхузза д1асателлина,
Топ кхосса мостаг1а ва шайна ца вулуш,
Эрашна экха а ва шайна ца карош,
Аренгахьа лестира шаьш, юьртара ва к1ентий.
Чохь куьзга ва лобцуш, т1ехь совра детташ,
Г1ирмаша тойина бакъ г1ирмин и турмал,
Куьйга ларам хьавзийна, б1аьргашна нисйина,
Б1аьрг бетта велира ша йоккхачу вайн юьрта.
Мел 1аламат дай-кха сирлачу б1аьргашна,
Ша воьдуш ца хилларг, вог1уш х1ун хилла-те,
Исс эзар ц1е йогучу йоккхачу кху юьртахь?
Дийцийша аш шена хаза ва хабар
Бохуш; лен ма велира и эла ва Монца.
- Шайн дийца дац хьуна хаза ва хабар,
Хьо воьдуш ца хилларг вог1уш дац ва хьуна
Бохуш, лен бевлира юьртара к1ентий.
Т1аккха ваьлла вахара и эла ва Монца,
Шен жима ялх ваша шена т1аьхьа ва волуш,
Юрт бертахь диллинчу рузбанан маьждиге.
Шен кегийчу мута1еламашна делан жайнаш хьобхуш,
Хьуьжарехь 1аш ваний, тов, цхьа 1елам молла.
- Ассалам 1алайкум, х1ай 1елам-молла,
Суьйре дика йойла хьан, кхобллинчу дала! -
Аьлла, т1ех1обттира х1ара эла Монца,
Шен жима ялх ваша шена т1аьхьа ва волуш.
- 1алайкум ва салам, х1ай эла Монцаг1ар.
Шу марша дог1ийла, шу марша лелийла.
Хьо далла везийла, ва эла Монца!
Хьайн жима ялх ваша хьайна т1аьхьа х1оттийна,
Зорбанан бедарах, дерачу ва герзех,
Шу дуьттина кечделла, дикчу дойшка хевшина,
Шу лаа лелий-те, х1ай эла Монцаг1ар? -
Бохуш, лен ма велира и 1елам молла.
Ша т1аккха лен велира и эла Монца:
- Исс эзар ц1е йогу х1ара горга ва шахьар
Шен куьйга кхобуш вара ша, х1ай 1елам молла.
Адам алсамделира, х1онц эша юьйлира.
Аренаш идийра ша, и раьг1наш хедийра ша,
Шен жима ялх ваша щеца цхьаьна ва волуш,
Шайн даго лобху х1онц ва шайна ца юлуш,
Шаьш хыйзаш кхечира Чергасойн раьг1нашка.
Чергасойн юткъа раг1 кхузза шаьш теллира,
Топ кхосса мостаг1а ва шайна ца воьлла,
Эрашна экха а ва шайна ца карош,
Аренгахьа лестира шаьш, ва 1елам молла.
Чохь куьзга лобцуш, т1ехь совра детташ,
Г1ирмаша йина бакъ г1ирмин турмал,

Куьйга ларам хъавзийна бIаьргашна нисйина,
БIаьрг бетта велира ша йоккхачу вайн юьрта.
Веха Дадин кертахь цхьа маIа ва йолуш,
Жоьра-бабин кертахь важа маIа ва йолуш,
Мокха марха яй шена горгачу вайн юьртахь.
Мел тамашийна хIума ду шен бIаьрга ва дайнарг,
Мел Iаламат дай-кха сирлачу бIаьргашна.
Ша воьдуш ца хилларг, воьгуш хIун хилла-техьа?
Хьажахьа, цхьанделхьа, цу делан жайнашка
Бохуш, лен велира и эла Монца.
Кегийра ва жайнаш ша хьала ва кегош,
Даккхийра ва жайнаш ша охьа ва кегош,
ТIехьежа велира бах и Iелам молла.
- Тамаша ма бехьа, хIай эла Монца.
Ахь тамаша бан хIума ца дайна ва хьуна,
ХIоттийна бIогIам ва боцуш, тесна тIай ва доцуш,
И сийна стигланаш латточу ва дала,
ТIаьхьа да воцуш, хьалха Iу ва воцуш,
Тосуш докьар доцуш и хьуьна акхарой
Кхобучу вайн дала
Веха Дадин йоьIан кхоллам
Жоьра-Бабин кIантаца язбеш хIотта тарлур ду,
Хьайн бIаьрга яйначу цу мокха морханах
Ма бехьа тамаша, хIай эла Монца.
Хьалахьаьжача, стигал ю, дIасахьаьжча, дуьне ду,
Охьахьаьжча, латта ду, латтанаш, стигланаш
Iаламан васташ ду.
Ахь тамаш бан хIумма а ца дайна хьуна, -
Бохуш, лен велира и Iелам молла.
ДаьтIначу ва дагна корта ша хьийзабеш,
Бойначу букъана пурхал куьг хьоькхуш,
Къамеле велира хIара эла Монца:
- Дела дага ва ваьлла кхоьллина кхолламаш,
Ша дага ва ваьлла кхолламаш бохийна,
И веха Дадин йоI ша шена ца йигахь,
Цуьнан коьртахь Iуьллу и кьорза тапта
Шен коьрта догIийла, хIай Iелам молла! -
Бохуш, чувирзира и эла Монца.
Шен жима ялх ваша шена тIехьа ва волуш,
Шаьш хьийзаш кхечира уьш шаьш бехачу хIусаме,
Хьешийн дой туьйдучу* шайн дика дой туьйдда,
Цу хьешан оти чу уьш паргIат хевшира.
Даа хIоттийра боху бордаха ва дилха.
Мала хIоттийра боху кхо сом лун и малар,
Шаьш шуьна хевшира, хIара эла МонцаIар.
ТIекхайкха вахийтира лулара жимаха,
Шаьш дехачу хIусаме Жерочун кIанте.
Вахана элира цо Жерочун кIанте:
- ЛадогIал, цхьанделхьа, Жерочун жима кIант,
Ва хьоьга ма кхойкху и эла Монца.
ТIевола ма боху хьоь ша вехачу хIусаме, -

Аьлла, схьавирзира лулара жимаха.
ГІелвелла чувирзира Жерочун жима кІант,
Бабас кхача кечбечу товханан коге,
Цу мелчу кхерчан мелчу овкЪар тІе
Дайн чемхалг хьобкхуш, ойла ян велира иза.
Лен юьйлуш тІехІоттира кІант вина нана:
- Ша яла хьан делаІ, шен жима цхьа кІант,
Мел Іаьржа Іаржвелла, мел мокха макхвелла,
Мел Іункар ваха хьо, мел бертал таьІи хьо!
Баланаш, гІайгІанаш ахь шега ялхийча,
Мохо марха ва санна, ша ойЪур яра хьуна
Бохуш, лен елира кІант вина нана.
Ша тІаккха лен велира Жерочун жима кІант:
- Бала-м бацара шена, гІайгІа-м яцара шена,
Ва шега ма кхойкху и эла Монца.
Ваха бакъ ву-те, ца воьдуш Іер-те ша
Бохуш, ойла йора ша, ша вина баба
Бохуш, лен ма велира Жерочун жима кІант.
Ша тІаккха лен елира кІант вина нана:
- Кхайкхинче ва вахар, гІиллакх ма ларара
Хьан дадас Тимарбис,
Дийцинче ладогІар, хьекъал ма ларара,
Хьо ваха ма веза хьайга Монца кхойкхучу, -
Бохуш, лен ма елира кІант вина и нана.
Шен юкЪах кьийлина чал дера герзаш,
ЮкЪара даьстина, дуьхьала пенах обхкира цо,
Шен дегІа ерзийна зорбанан бедар,
ТІера схьаяьккхир, дуьхьал пенах оьллира цо.
Цу Іуьнан бедар шен дегІа ерзийра цо,
Цу Іуьнан йоккха гІаж ва юьхьар луьйзуш,
Туьйдинчу мачица, бухь боцчу куйнаца,
Ша ваьлла вахара иза цу Монцин гІоне.
Вахана кхечира иза цу Монцин кетІа:
- Ассалам Іалайкум, хІай эла Монца,
Шун** декъала дойла кхоьллинчу дала!
Хьо кхойкху бахара, хьо лаа кхойкхурий? -
Аьлла, тІехІоттира Жерочун жима кІант.
- Іалайкум ва салам, Жерочун кІилло,
Хьо марша йогІийла, хьо марша лелийла,
Ша лаа ма кхойкху, ша тара ма кхойкху.
Вийнариг вуьсучу мостагІийн цу махка,
Шаьш лела ма доьлху, Жерочун жима кІант,
ДокЪах мах боккхучу цу пана махка тІе,
Хьо вогІий шайца цу пана ва махка?
Кхачаза волчу кхаьчна, цавевзариг вевзина,
Сарахь аренца мерза сакьийрина,
ЦІехьа доьрзур вай, Жерочун жима кІант
Бохуш, лен велира бах, и эла Монца.
ТІаккха лен велира Жерочун жима кІант:
- ТІехаа баций шен са цІена и гила,
ТІеюха яций шен зорбанан бедар,

Дехка даций шен чал дера герзаш,
Туьйдинчу мачашца, бухь боцчу куйнаца,
Ша муха воґур ву цу пана ва махка,
Юьртах а вала йиш йоцуш, гIийла,
Миска стаг ву ша
Бохуш, лен велира бах Жерочун жима кIант.
ГIеюха еара оьзда йоцу бедар,
Духка деара тишделла герзаш,
ГIехаа ялийра цхьа Iаспар алаша.
Шаьш дойшка бевлира хIара эла Монцаґар:
Шаьи баха бевлира уьш цу пана махка.
Цу юьртан урамаш хьийзачу кхаьчча,
Ша тIаккха лен велира и эла Монца:
- ЛадоґIал, цхьанделхьа, Жерочун ва кIилло,
Шен кIеззиг гIуллакх ду веа Дадин кертахь,
Ша сиха воґур ву, шу кхуза совцалаш
Бохуш, дIатилира и эла Монца.
Дог этIаш, турпал гола ша теIаеш,
Чоьжашка кхерстаеш, оьзиган шед ва егташ,
Локкхаран архашца, болатан гаьллаца,
Шен жима гила цицигал горгбина,
ГIалин коре тесица цу эла Монцас.
Ша коре еара и веаху Дадин йоI,
Къамеле велира и эла ва Монца:
Дела дагаваьлла, хьоьца кхоллам язбина
И Жерочун кIилло ша йохка юьгу хьуна,
Цунах эцна ахча совґIатна тоьлуш,
Цунах делла даьхни урдошна ва тоьлуш,
Дела дагаваьлла кхоьллина кхолламаш,
Ша дагаваьла кхолламаш бохийна,
Ша шена юьгур хьо, хIай веаху Дадин йоI,
Бохуш, лен ва ваьлча и эла Монца,
Ша тIаккха лен елира и веаху Дадин йоI:
- Цунах делла ахча совґIатана ахь дахьахь,
Цунах делла даьхний урдошна даладахь,
Ша йоґур ю хьоьга, хIай эла Монца.
Ца дендерг дийр баьхча, дешан сий дов,
Дешан сий ва дайча, хьан олалла дужур ду,
Ца дендерг ма дийца, хIай эла Монца.
Воьхкинчохь соцуцух тера ца хета шена,
Куьйранан ва санна шаьш лепаш долу
Цу Жерочун кIентан нур догу бIаьргаш
Бохуш, лен елира цу веаху Дадин йоI.
Ша тIаккха лен велира хIара эла Монца:
- Ша хир ду аьллариґ хилла ду хьуна,
Ша хир дац аьллариґ ца хилла ду хьуна,
Ша аьлла ма вели, и сецна ма дели
Аьлла, схьавирзира хIара эла Монца.
Яха елира кху кIентийн гIера.
Яра кIентийн гIера юьртаха йолуш,
Ша тIаккха лен велира Жерочун жима кIант:

- Дакъаза ма вала, х1ай эла Монца.
Вай дагалаьцнариг гена меттиг ма ю-кха,
Вухаваран х1ума дела воцчунна ца хаба,
И делан 1ожалла ша кхайкхош ца йог1у,
Цхъа нана яра шен, шел сов во1 воцуш,
Цуьнга воедийла хайитина, кьинт1ера яьккхина,
Вухавог1ур вара ша, шу кхуза совцахь,
Шайн керахдалахь, шу шеца ва дуьйлийша
Бохуш, лен велира Жерочун жима к1ант,
Ца варна кхоьруш, уьш улло бевлира,
Бахана кхечира, уьш цу к1ентан г1опе,
Ша дуьхьал елира к1ант вина ва нана,
Ца1 воссош санна, массо а динара воссийна,
Хьешийн дой туьйдучу церан дика дой туьйdda,
Ц1а чохъа оти чу уьш парг1ат ховшийра цо.
Т1ехьийза велира Жерочун жима к1ант.
Даа х1оттийра бордаха дилха.
Мала х1оттийра бух сирла малар.
Даарца, маларца уьш парг1ат ховшийна,
Ша араваьлла, сехъа чу веара иза.
Шен юкъах кьийлина тишделла герзаш
Юкъара даьстина, ц1енкъа охьадехкина,
Шена т1еерзийна оьзда йоцу бедар,
Т1ера схьаяьккхина ц1енкъа йиллина,
Дуьхьал пенах кхозу зорбанан бедар,
Пенара схьаэцна, шен дег1а ерзийна,
Дуьхьал пенах кхозу чал дера герзаш,
Цу цхьалха доьхкарца шалха дихкира цо
Герз юккье хьарчош, бедар т1ехьарчош.
Цо чехка йихкира уьш алашин г1онжаг1е,
Коьртах яьккхина жулар цуьнан гоь т1е егташ.
Шен дадин бисина ворх1 шарахь чохь кхаьбна,
Ханнийн божлахь боллу и расха жима дин,
Гаь т1е т1ара детташ, уьйт1а балийра цо.
Ловза-лета и буьйлуш, цо кечбан ца вуьтуш,
Дуьгуш нускал санна, цо хаза кечбира и.
Бухь бойначу попа т1е дайн куьйра ва санна,
Дин хьаьвзаш бина, кхестах т1евелира иза.
Даге 1еткьош***, турпал гола телош,
Чоьжашка кхерстош, оьзиган шед егташ,
Локкхаран архашца, болатан гаьллашца,
Шен жима гила циццигал горгбина,
Вехачу шен уьйт1ахь дин д1атесица цо.
Т1аккха чукхайкхира и цу эла Монце:
- Вай дахаза 1ийр дацахь, шен г1уллакх чекхдаьлла,
1ен парг1ат вай делахь, даа-мала ду вайна
Бохуш, чукхайкхира Жерочун жима к1ант.
Шаьш дойшка бевлира и эла Монцаг1ар.
Цу к1ентийн г1ера кертах йолуш,
К1ант т1аьхьа сацийра к1ант винчу нанас:
- Ладог1ал, цхьанделхьа, шен жима цхьа к1ант,

Бер хена дуьйна, жимчохь дуьйна,
Шеран шийтта баттахь хан йолчу хенахь,
Мерза наб йохош, набарна юьйлуш,
Шерачу цIенкIа горга го боьгIуш.
Хьаи кIайчу хьаьж тIе кIайн накха телош,
Агана гIожа тIе пхаьрсан дол туьйсус.
Ша хьуна эхьна шен хьена кIайн накха
Ша хьарам бо хьуна, шен жима цхьа кIант,
Монцина са а йитина, шена дуьхьал хьо вагIахь.
Монцина са а йитина, шена дуьхьал ца воьгIуш,
ТIехь корта боцуш хьайн дакIа дайиталахь.
Хан йоцуш йогIур яц и делан Iожалла,
Садаьллачохь юьсуш хуьлу кIентан голаш,
Монцин дог а кхаьрдаш, шена дуьхьал ма воьллахь
Бохуш, чуйирзира кIант вина нана.
Яха елира боху цу кIентийн гIера.
Цу юьртан урамаш хьийзачу кхаьчча,
Ша тIаккха лен велира Жерочун жима кIант:
- ЛадогIал, цхьанделхьа, хIай эла Монца.
Тохара хьо вахча, шена ца хеттарг,
Ша хIинца вахарх, хьуна ма хеталахь.
Шен кIеззиг гIуллакх ду веа Дадин кертахь
Бохуш, даге Iеткьош, турпал гола гIертош,
Чоьжашка кхерстош, озиган шед етташ,
Локкхаран архашца, болатан гаьллашца,
Шен жима гила цицигал горгбина,
ГIалин коре тесири Жерочун кIанта.
Ша коре еара вехачу Дадин йоI.
Къамеле велира Жерочуи жима кIант:
- Дела дагаваьлла, вайшинан кхоьल्लीна
И делан кхоллам.
Ша дагаваьлла, бохо воллу и эла Монца,
Цу пана махка ша вохка ма вуьгу
Цу элан Монцас,
Шех эцна ахча совгIатана теларх,
Сийсаз ма хета алалахь хьайн кегийчу йижаршка,
Шех эцна даьхний урдошна теларх,
Сийсаза ма хета алалахь хьайн къеначу даде,
Бала хилин-ц шена хьо езаран марзонах,
Хьо дукхаезаро махкаха ваьккхи ша
Бохуш, лен велира Жерочун жима кIант.
Ша тIаккха лен елира вехачу Дадин йоI:
- Ма гIохьа, цхьанделхьа, цу эла Монцица,
Уллохь вежарий болуш, тобанца ма ву иза.
Уллохь ваша воцуш, хьо цхьалха ма ву-кха.
Тешнабехк берий-техьа цу эла МонцагIара? -
Бохуш, лен елира и вехачу Дадин йоI.
- Ца вахча вуьтий ша цу эла МонцагIара?
Нуьцкъашха вуьгуш ма ву ша цу пана ва махка,
Хьо марша Iойла-кха, шен мерза езар
Бохуш, дIатилира Жерочун жима кIант.

Йоьлхуш чуйирзира вехачу Дадин йо1.
Юьртаха елира кху к1ентийн г1ера.
Яха елира боху цу к1ентийн г1ера,
Тийса йолийра шера аренаш.
Хедо йолийра лоха раг1енаш,
Дукхий-к1езиг ихначу хенахь.
Цхьана гена махка бевллачу хенахь,
Т1етел1а бевлира Монцин вежарий.
Къамеле бевлира уьш цу эла Монце,
Ладог1а велира Жерочун жима к1ант.
- Кхузара т1ехдевлча, вайн хьаша ма вац-кха,
Кхузахула йохка вай Жерочун к1илло? -
Бохуш, хеттарш хезира Жерочун к1антана.
Цу сенчу ара дин д1асатесна,
Къамеле велира Жерочун жима к1ант:
- Кхузара т1ехдевлча, шуп хьаша ца хилча,
Кхуза йохкарх 1ай шуна Жерочун к1илло?
Исс эзар ц1е йогу и горга шахьар
Хьайн куьйга кхобуш, юьртан эла хьо велахь а,
Кху арахь аренца х1ара доза баьччалла
Шега схьа ма дирзи, х1ан эла Монца.
Кхузара т1ехваьлча, шен хьаша ву хьуна,
Схьавола шена, ша хьошалг1а вуьгур хьо
Бохуш, хьалхавелира и ц1оькьалом санна.
Льоман к1езий ва санна, уьш т1аьхьа ва болуш
Ц1оькьалом ва санна х1ара хьалха волуш,
Цхьа дукхий-к1езиг ихначу хенахь,
Цу пана махка т1е кхаьчначу хенахь,
Цу эрна хотешка, цу ирзийн ара,
Сарахь суьйренца, бузучу малхаца,
Стиглахула хоьхкуш куьйранаш долуш,
Лабттахула хоьхкуш и иэраш долуш,
Церан буйнара яьлларг шен тоьпе лоцуьйтуш,
Вог1уш, дуьхьалкхийтира и эла Хаси:
- Ассалам 1алайкум, х1ай эла Хаси!
Ницкь болчу дала суьйре дика йойла хьан, -
Аьлла, динара воьссира Жерочун жима к1ант.
- 1алайкум васалам, Тимарбин жима к1ант!
Марша ва хьо, дела1, Тимарбин жимаха,
Шена-м вевзир вацара хьо,
Хьан динах вевзи шена
Бохуш, маракхийтира и эла Хаси.
- Хьо лаа ваьллий хьо кху к1ентийн г1еранца?
Бохуш, лен велира и эла Хаси.
- Лахалахь лохур ша да вийна мостаг1,
Баккхалахь бохьур ша мостаг1чун корта,
Лахкалахь ялор ша мостаг1чун рема.
И дагахь ваьлла ша, х1ай эла Хаси,
Хаац шена, накьостийн дагара
Бохуш, лен велира Жерочун жима к1ант.
- Ницкь болчу вайн дала ка йойла хьан цу т1ехь! -

Ша хьалдха велира и эла Хаси,
Ша динара воьссина, Хаси дина хаййна,
Ша улло велира Жерочун жима кIант.
Ша хьалха велира и эла Хаси,
Уьш баха бевлира цу Хасин хIусаме.
Уьш бахана биссира цу Хасин гIопе.
Хьешийн дой туьйдучу церан дой туьйдда,
ТIера нуьйраш схьаэчна, дой паргIатдаьхна,
Цу хьешийн оти чу уьш паргIат ховшийна,
Царна даа хIоттийра цо бордаха дилха,
Мала хIоттийра цо бух сирла малар,
Кад буттуш тIехIоьттира Жерочун жима кIант.
Маларо шайн кортош дахийначу заман чохь
Къамеле велира и эла Монца:
- ЛадогIал, цхьанделхьа, хIай эла Хаси,
Ца хаьа-техьа ва хьуна, дика кIентий ва лесташ,
КIентий зело меттиг, хIай эла Хаси,
И хьуна хаахь, вай цига гIор дар-кха, -
Бохуш, лен велира и эла Монца.
Ша тIаккха лен велира хIара эла Хаси:
ХIокху кIентан да волчу хенахь,
Шаьш дукха лестара Iожалкхин лома.
Цу ломахь ма вийна кхуьнан да Тимарби,
И вийчаьхана ша вахаза ма ву цига,
Цу ломахь и вийна ворхI шо дIа ма дели,
Лата луучунна лата меттиг яра цигахь,
Вада луучунна вада меттиг яра цигахь,
Вала луучунна вала меттиг яра цигахь.
КIант цигахь зелур ву, хIай эла Монца
Бохуш, лен велира и эла Хаси. -
Сирла са даьржаш вай цига гIур ду-кха, -
Бохуш, набарна бийшира хIара эла МонцагIар.
Мерзачу набарах адам дулучу хенахь,
Дайн куьйгаш Iуьттуш, набарха бохуш,
Байн когаш луьйзуш, чуй, арий буьйлуш,
Дика дой кечдира цу эла МонцагIара,
Шайн дойшка хевшира и эла МонцагIар.
Цара юьхьарлецира шайн цIехьа богIу некъ.
Деана хилира и делан сирла са,
Бахана карийна цу эла Хасина,
Басах тилира и, сибатах вуьйхира иза:
- Бер хенахь дуьйна, жимачу хенахь,
Хьеший дукха лаьттинера ша волчу тхов кIел,
ХIара санна хIума шена-м ца дайна,
И муха вахар ду, воьду-вуьту доцуш?!
Шен делах биьнариг беза дуй беци шен,
Шайна эшна гIуллакх цара шега ца дийцахь,
ДегIах мерза са цаьрга цIа ца дахьийта.
Вайшиннам хьошалла эшна баха-те уьш?
Вайшиннан хIусамах ца бешаш баха-те уьш?
Вайшиннан даарах ца бузуш баха-те уьш?

Вайшиннан маларах ца Iебаш баха-те уьш? -
Бохуш, тIаьхьаваха дин кечба хIоьттира иза.
- Вайшиннан даарах ца бузуш ца бахана,
Вайшиннан маларх ца Iебаш ца бахана,
Вайшиннан хIусамах ца бешаш ца бахана,
Шех эцна ахча совгIатана а луш,
Шех эцна даьхний урдона а луш,
Цу веxачу Дадин йоI шена яло воьдуш ву иза.
Цо деана гIуллакх цуьнан кхочушхилла.
Ша деана гIуллакх шен кхочушхилаза ду,
Ша кIезиг листина Iожалкхин лома,
Хьо дукха листина Iожалкхин лома.
Лома некъ хуу хьо хьалхавала,
Лахалахь лохур вайша да вийна мостагI,
Баккхалахь боккхур вайша мостагIчун корта,
Лахкалахь ялор вайша мостагIчун рема, -
Бохуш, лен велира Тимарбин жима кIант.
Зорбанан бедарех, дерачу герзех
Шаьш цIена кечвелла дика дой кечдина,
Шаьшшинна баа ва кхача шайн дойшка берзийна,
Ваха новкъа ма велира хIара тайна ши кIант.
Ва дукха-кIезиг ихначу хенахь,
Цхьана гена махка ваьллачу хенахь.
И шиь воьдуш кхечира Iожалкхин лома.
ДIахьийзаш, схьахьийзаш ломах хьалавелира,
Цу ломахь карийра Iожалкхин рема;
Толлан гIуркхашца, юткъачу шакаршца
Рема хьалхаерзийра кху дикчу шина кIанта.
Новкъаяла ца туьгуш, юха тIехьийза елира
Iожалкхин и рема.
Ша тIаккха лен велира и эла Хаси:
- Новкъаяла ца туьгу Iожалкхин рема.
ЦаI хьалха ца валахь, Тимарбин жима кIант.
Хьалхашха некъ хаа атта хир ду хьуна.
ТIаьхьашха ларвала хала хир ду хьуна,
Хьо хьалхавалахь, Тимарбин жима кIант. -
Бохуш, лен велира и эла Хаси.
- Хьалхашха некъ хаа хала хета шена,
ТIаьхьашха ларвала атта хета шена,
Кху ламана некъаш ша хууш вац хьуна,
Хьо хьалхавалахь, хIай эла Хаси, -
Ша тIаккха лен велира и эла Хаси:
- Iаьржа Iожалкха тIекхача волахь,
Мохь хьакхий вадалахь ша волчу агIор.
Кхоьссинарг ца кхета цу делан мостагIна.
Кхеттариг ца лета цу делан мостагIах,
Ша чIогIа стаг ву и, дин дика бу цуьнан,
Хьо ларор вац хьуна, ша волчу хьадалахь,
И Iаьржа Iожалкх тIекхача волахь
Бохуш, хьалхавелира и эла Хаси.
Хьалхара хьаьжча, тIехьара тIаьхье ца гуш,

ТIехъара хъаьжча, хъалхара юьхъ ца гуш,
Сел еха хиллера боха Iожалкхин и рема.
Дукхий, кIезиг вахаваьллача хенахъ,
ТIекхийна велира и Iаьржа Iожалкх.
Стигал хъалавала стигал лекха ю хъуна,
Лаьттах чуволла латта чIогIа ду хъуна,
Тахана мича дер ду хьо, Тимарбин къутIа?
Шена-м девзир дацара хьо, эхъ доцу къутIа.
Хъан динах девзи шена,
Ша кхузахъ валлалц хъан Дадас хъийзира ша,
Ша хъийзо доллу хьо, Тимарбин къутIа? -
Бохуш, кхайкха велира и Iаьржа Iожалкх.
ТIамца кIел сецира Жерочун жима кIант.
Вовшашна туьйхира бакъ гIирмин мажарш,
ГIагI дуьхъал нисделла дегIе ца кхечира.
Вовшашна туьйхира болатан тарраш.
Аьчган гIагI цистира, дегIа тIе ца кхечира,
Вовшашна туьйхира хъенапан шаьлтанахъ,
Дитт духа керчаш ца леташ йисира,
Дойшкара воьссина, шаьш коча вахара
ХIара тайна ши кIанат.
Цкъа кIезиг-дукхий леттачу заман чохъ,
Жерочун кIентан ницкъ эша боьлла,
КIелваха вуьйлира Жерочун жима кIант.
Цуьнан корта баккха шен ницкъ боцуш,
ТIекерча велира и Iаьржа Iожалкх.
Дине вистхилира Жерочун жима кIант:
- Да велла биса хьо, са цIена сан гила,
Дикачу ва динна мотт хаьа олуш дар-кха,
Мохъ хъакхий, хьадахьа Хаси волчу агIор. -
Бохуш, лен ва ваьлча Жерочун жима кIант,
Шен турпал тIаш цуьнан коьртахъ детташ,
ТIехъийза белира са цIена гила.
Барзо лоццучуьра лаьцна, айвина,
Кхоьссира цо цу сенчу ара,
Керчаш тIевелира Жерочун жима кIант,
Цуьнан корта баккха шен гIора доцуш,
ТIекерча велира Жерочун жима кIант,
ТIехъашха рема яржа йоьлча,
Шекваьлла, вухахъаьдира и эла Хаси:
- Хаси вала хъан делаI, Тимарбин жима кIант.
Ницкъ бина хета-кх хъан ховхачу дегIана.
Ахъ хала боккхур бара могтагIчун корта,
Ша атта боккхур бу мостагIчун корта
Бохуш, тоьхна, баьккхира цо Iожалкхин корта.
Шен Дада вийначу мостагIчун корта,
Ког Iуьгтуш дIакерчош, лерг лаьцна схьаэцна,
Цо чехка биллира шен нуьйран гIонжагIе,
Цу таьлсан огане, мостагIчун корта.
Шаьш цIехъа вирзира хIара тайна ши кIант,
Iожалкхин рема хъалха йолуш,

Х1ара шиъ вог1уш кхечира цу эла Хасин юьрта,
1ожалкхин рема эвла йисте сацийна,
И шиъ парг1атвелира цу Хасин х1усамехъ.
Масачу маларца, бордахчу дилхаца
Кху дикачу шина к1анта мерза сакъоьруш,
Д1аделира, бах, кхо дей, кхо буйсий.
Ша т1аккха лен велира и эла Хаси:
Дуьненан даьхний, паччахьан ахча
Ша оьшуш вац х1уна, х1окху маьлхан дуьнен чохъ,
Цхьа дакъа декъалахъ г1ийлачу байшна,
Важа дакъа декъалахъ мискачу нахана,
Кхозлаг1а дакъа урдонна д1алой,
Цу вехачу Дадин йо1 ахъ хьайна ялае.
Мискачу нахана цхьа дакъа айхьа доькъуш.
Дакъа зца вола ала цу эле Монце
Хьайн Дада вийначу мостаг1чун корта
Бохуш, хьехар дина, гена новкъа ваьккхина,
Х1ара г1уллакх ду ца бах аса, Тимарбин жима к1ант.
Х1ара санна г1уллакх хьайна т1екхаьчча,
Ша волчу вар т1едуьллу ша хьуна,
Х1ара санна ва г1уллакх ша дина хьажор хьо.
Марша г1ойла хьо дела1, Тимарбин жима к1ант.
- Хьо санна дика к1ант шех хьайна тарвелча,
Ша волчу вог1ур хьо, шен Дадин доттаг1,
Шегара санна баркалла делера хуьлда хьуна,
Шен Дадин доттаг1! Марша 1айла хьо! -
Бохуш, - марша г1ойла хьо! - бохуш,
Б1аьргех оьху хиш мела ледош.
Вовшехкъаьстира и тайна ши к1ант.
Ша вухавирзира и эла Хаси.
Ша ц1ехъавирзира Тимарбин жима к1ант.
Х1ара вог1уш кхечира йоккхачу шахьар чу.
Цу юьртан шоралла урамца х1оттийра цо
1ожалкхин рема.
Юьртахъ тар ца елла, цу ремех цхьа ма1а
Эвлайистехъ сацийра цо.
Ша хьаьвзаш велира цу маьждиган момсуре,
Т1екхойкхуш гулдир дай боцу г1ийла бай,
Мискачу нахе т1екхайкха ша воьлча:
- Дакъа эца волахьа, х1ай эла Монца,
Жаг1ан 1ина йистехъ бай кхобуш ехачу
Жерочунна ша ден долу дакъа ша дер хьуна
Бохуш, т1евийхира цо и эла Монца,
Цхьа дакъа дийкъира г1ийлачу байшна,
Важа дакъа дийкъира мискачу нахана,
Кхозлаг1а дакъа урдона д1аделла,
И вехачу Дадин йо1 шена ялийна,
Шен Дада вийначу мостаг1чун корта
Цу Монцин г1опе мундана боьг1на,
Вехачу Дадин йо1аца х1ара ваха хиира,
Д1ахьоькхучу мохо цадезарш д1акхьохьуш,

Схъахьобкхучу мохо дезарш тIекхьхьуш.

*Дой дIатосучу меттиге.

**Кхузахь: яахIума хIотийна стол.

***Дагана Iеткъаш.

НЕНАН КIЕНТАН, ДАДИН ЙОIАН ИЛИ

Цу пенан сонаца мажар топ гIортыйна,
Юткъачу белашца болат тур ва лаьцна,
Кхо ког болчу жIайн гIанта ша лоха лахвелла,
Мокхачу овкъар тIе яйн чемхалг ва хьобкхуш,
Ойла ян хиира, тов, и ненан цхьа кIанат.
Дагца йина ва ойла шен кийрахь сацийна,
Ша ваьлла вахара, тов, шен доттагIа ва волчу.
- Ассалам Iалайкум, шен хьомсар доттагIа!
Суьйре дика хуьлда хьан, шен хьомсар доттагIа!
- Iалайкум ва салам, шен мерза доттагIа!
Вехийла хьо дукха, везийла хьо далла!
Хьо лаа ва лелий кху сарахь суьйренца?
Хьо тара ва лелий булучу боданца?
- Ша лаа ма лела, кху сарахь суьйренца,
Ша тара ма лела булучу боданца:
Ва шега нийсарийн доьзалаш кхиина,
Шел кегий мел болчара зударий балийна,
КIордийна ва шена шийла кхерч ларбан,
Шен хьомсар доттагIа, йоьхначу ойланца,
Шена ала алахьа ша винчу бабега
Юьртара цхьа гавур аьлла ма вахийтира,
Шен хьомен доттагIа, шен баба ва йолчу:
- Суьйре дика йолда хьан, ша ваза шен нана!
- Вехийла хьо дукха, ша ваза шен кIанат!
Хьо лаа лелий-техьа кху сарахь суьйренца?
Хьо тара лелий-техьа булучу боданца?
- Ша лаа ма лела кху сарахь суьйренца,
Ша тара ма лела булучу бодацца.
Ша волчу веьнера хьан хьомен ва кIанат.
Шен мерза доттагIа, шен бала ва балхо:
Ва шега нийсарийн доьзалаш кхиьна,
Шел кегийчара зударий балийна,
КIордийна ма боху шийла кхерч ва ларбан,
Шена ала ма боху юьртара цхьа гавур
Олуш, лен ва ваьлча, цо ваза цуьнан кIанат,
ТIаккха лен елира кIант вина ва нана:
- Ша ала ва цунна кху юьртахь хазаниг?
Ша ала ва цунна ворхI вешин ва йиша?
Ша ала ва цунна вехачу Дадин йоI? -
Аьлла, вахийти, тов, ша ваза шен кIанат.
- Ша воьгIу ва хьуна хьан нана йолчуьра,

Хъан бала балхийна, шен мерзан доттагIа.
Цо боху ва хьоьга:
"Ша ала ва хъуна кху юьртахъ хаза йоI?
Ша ала ва хъуна ворхI вешин ва йиша?
Ша ала ва хъуна хъал долчу Дадин йоI?" -
Аьлла, дIадалхина, тов, хьомсарчу доттагIчо.
ТIаккха лен ма велира и ненан цхъа кIанат:
- Ма ала алахъа, шен хьомсар доттагIа,
Ша винчу бабега юьртахъ хаза йоI ва шена,
Юьртарчу ва кIентийн къа хир ду ва шена.
Ма ала алалахъа, ша винчу бабега,
Хъал долчу Дадин йоI ва шена ялае,
Хъал долчуьра ю бохуш, кура хир ю шена.
Ма ала алахъа ша винчу шен нене,
ВорхI вешин ва йиша ва шена ялае,
Вежарий ва белчахъ гIийла хуьйшур ю шена.
Ахъ ала алахъа, шен хьомсар доттагIа,
Ша винчу бабега,
Эвла йистехъ вехачу къечу Дадин ва гавур
Шена ялае ва алий,
И аьлла вахийтира шен хьомсар доттагIа
Шен нана ва йолчу цу ненан цхъана кIанта.
Ша вахна ма кхечири ваза нана ва йолчу:
- Суьйре дика йолда хъан, ша ваза ва нана!
Ша далхо веъна хъуна хъан кIанта бохуриг
Аьлла, охъахира, тов, ваза нана ва йолчу,
КIентан бала ва балхо, и хьомен доттагIа. -
"Ма ала боху хьоьга юьртар хазаниг,
Юьртарчу ва кIентийн къа хир ду бах шена!
Ма ала, бах, шена хъал долчу Дадин йоI,
Хъал долчуьра ю бохуш, кура хир ю бах шена.
Ма ала бах шена ворхI вешин ва йиша,
Вежарий ва белча гIийла хуьйшур ю шена.
Шена ала бах хьоьга эвла йистехъ
Вехачу къечу Дадин гавур!" - аьлла,
Ша цIехъа ма вирзира хьомсара доттагIа,
ДоттагIчун ва бала цуьнан нене балхийна.
ТIаккха тоха ма елира кIант вина ва нана,
Юьртар тхьамданаш сов чехка кечбина,
Юьртар нийсархой царна юххе ва баьхна,
ЙоI ялон бахийтира кIант винчу ва нанас.
Къен Дада резахилла, йоI ялош баьхки, тов,
И юьртан тхьамданаш кIант вехачу ва керта.
Ялийна йоссийра, тов, ненан баьрчче, къечу Дадин гавур.
Той-ловзар хIоттийра, тов, кIант винчу нанас,
Шуьйрачу шен кертахъ, дог ловза ва лелхаш.
Кхаа дийнахъ, кхаа бусий той-ловзар ва дина,
И юьртан тхьамданаш шаьш цIехъа берзийна,
Ша паргIат елира, тов, кIант вина ва нана.
Буйсанан цхъа зама дIаяьллачу ва хенахъ,
Ваьлла чу вахара, тов, шен нускал ва долчу

И ненан ва кланат.

- Ког къуьйлуш дуьйхина шен маьхьсий, ва пезаг
Дладахал, хлай гавур, хьайн марг'ал п'елгашца,
Юкъ къевлина дихкина чилланан сан ветанаш
Дладахал, хлай гавур, хьайн марг'ал п'елгашца
Олуш, лен ва ваьлча шен хьомсар езаре,
Тлаккха лен ма делира цуьнан хьоме ва нускал:

- Ког къовлуш дуьйхина хьан маьхьсий, ва пезаг
Шен марг'ал п'елгашца ца дохуьйту делахь,
Хьо винчу хьан бабас т'ехьашха ва лобцуш,
Баба яла хьан бохуш,
Хьан нанас йинчу хьан хьомен ва йишас
Хьалхашха ва лобцуш, ша яла хьан бохуш,
Цу лобрийн мокханца эт'ийна дохийла хьан,
Хлай ненан ва кланат.

Юкъ къовла дихкина хьан чилланан ветанаш
Шен марг'ал п'елгашца ца дохуьйту делахь,
Хьо винчу хьан бабас т'ехьашха ва лобцуш,
нана яла хьан бохуш,
Хьан нанас йинчу хьан хьомен ва йишас
Хьалхашха ва лобцуш, ша яла хьан бохуш.

Цу лобрийн мокханца цобстуш дохург хуьлда хьан
Олуш, лен ва яьлча цу къечу Дадин йо1,
Тлаккха лен ма велира цу ненан дика клант:
- Зудареха даьлла зуд, кхяхьпачу ненан йо1!

Шен делах биьнариг беза дуй бара шен,
Кьеначу Дадин йо1 йийна бохург ца хилча,
Хьан горга ва корта баккханза ца ларна.
Бехк буьллур бу шена юьртарчу цу наха,
Къечу Дадин ва гавур ша йийна ва аьлла.
Хьан ц'ийнал тоьлийца шен гилин божал,
Хьан г'айбел тоьлийца шен нуьйран ва г'айба,
Хьан гоьнал тоьлийца шен нуьйран ва ичмик,
Хьан юрг'анал тоьлийца чергазийн шен верта
Бохуш, хьалаг'еттира, тов, и ненан ва кланат,
Чал дера ва герзаш шен мара доьхкина,
Ша ваьлла вахара, тов, шен гилин божал чу,
Дуьнен т'е сирла са тосучу заманчохь,
Ша вахана вижира, тов, цу гилин божал чу.

Ша араелира, тов, клант вина ва нана,
Сирла б'аьрг туьйхира, тов, дуьненан ва кийра.
Дуьненан го лаьцна сийна х'орд ва санна,
Уьшална го лаьцна куьйса эрз ва санна,
Юьртан го лаьцна и делан мостаг'ий
Шен б'аьрга алсам байна, ша чохьа йирзина,
Чуьра дог'ла ва эцна, ша ара ва яьлла,
Ша яьлла яхара, тов, божалин не'арге.
Т'ехула дог'ла ва тоьхна, клант божалахь витина,
Ша парг'лат елира, тов, клант вина ва нана.
Т'ом болий бахара цу делан мостаг'лаша,
Хехкан йолий бахара сир диллина г'удалкхаш,

Цу юьртан йохалла, доьхначу ва дийнахь.
Вовшахбетталуш бара, тов, цу юьртан тхьамданаш,
И ненан цхьа кланат шаьш коьртах ва вохуш.
"Клант дика ма вара и ненан цхьа кланат.
Дог майра ма дара цу ненан ва клентан,
Дин дика ма бара цу ненан ва клентан.
Таханлерачу доьхначу кху дийнахь,
Рузбанна ва дина рузбанан и маьждиг,
Корах ало ва туьйсущ, догучу кху дийнахь,
Меттанаш дастанза и эвхьен несарий,
Марзойн цлэраш ва йохуш, кхойкхучу кху дийнахь.
Яхь йолу и клентий бойучу кху дийнахь,
Вай хьомсара лелийна зударий, мехкарий,
Дуткьа йийсар дина, кхоьхьучу кху дийнахь,
Вайна гуш ма вац-кха и ненан цхьа кланат"
Бохуш лен бевлира, тов, и юьртан тхьамданаш.
Юккьера кьаьстира, тов, царлахь цхьа жимха:
- Сема ладогlалаш, хlай юьртан тхьамданаш!
Юккье хlума доьлла божал чу вижнера
И ненан цхьа кланат, хlай юьртан тхьамданаш.
Мацалла ва цлийза берзалой ва санна,
Цу чохь цлийзаш ма ву-кха цу ненан цхьа кланат,
Тlехула догlа ва тоьхна, нанас чохь витина.
И веха гlахьара шу, хlай юьртан тхьамданаш,
И винчу цу нене, доьхначу кху дийнахь.
Шаьш бевлла бахара, тов, цу юьртан тхьамданаш,
Схьадаьхна шайн куйнаш шаьш кера ва лаьцна,
Дехар дан хlиттира, тов, и юьртан тхьамданаш,
Клант винчу ва нене, доьхначу цу дийнахь.
- Шаьш хьобга ма воьху ахь вина хьан кланат,
Доьхначу кху дийнахь бохуш, лен бевлира, тов,
И юьртан тхьамданаш цу клентан ва нене.
Тlаккха лен ма елира клант вина и нана:
- Ша лур вац ва шуна ша вина шен кланат,
Биьнариг дуй бу шен кхоьллинчу цу делах,
Вехачу Дадин йo1 дехаре ца ягlахь,
Шен кланат ца вала доьхначу кху дийнахь.
Шу даха ма деза веха Дада ва волчу,
Дадега йo1 еха ша йолчу яйита.
Шаьш бевлла бахара, тов, и юьртан тхьамданаш,
Доьхначу цу дийнахь, вехачу Дадега дехаре,
Дехар дан хlиттира, тов, вехачу Дадега,
И юьртан тхьамданаш, доьхначу цу дийнахь:
- Оха хьобга йоьху-кха хьан жима хаза йo1,
Яхийтал ахь, делхьа, хьайн жима хаза йo1
Цу нене дехаре, доьхначу кху дийнахь, -
Бохуш, лен ва бевлча и юьртан тхьамданаш,
Ша чехка кечийина шен жима хаза йo1,
Яьккхина яхийтира цу нене дехаре.
lаьржачу шеликхах шерша шад ва бина,
Шен хечин ва когаш ша хьала карчийна,

Даьккхина хинкиса ша хьалха ва кхуйсуш,
Ша яьлла яхара, тов, цу нене дехаре.
Ша яхна кхечира, тов, кIант вина нана йолчу:
- Iуьйре дика йойла хьан, кIант вина ва нана! -
Ша еьна хьо йолчу, кIант вина ва нана,
Хьан кIанат ва веха доьхначу кху дийнахь
Олуш, лен ва яьлча вехачу Дадин йоI,
Цу божлан ва догIа ша цуьнга ва делла,
Яьккхина йигина божалан неIарге:
- Айхьа схьаваккхяхьа ша вина шен кIанат
Бохуш, лен ма елира кIант вина ва нана.
Ша яьлла яхара, тов, божалан неIаре
Вехачу Дадин йоI доьхначу цу дийнахь.
Цу божлан ва догIа ша чехка даьккхина,
Ша паргIатваьккхира, тов, и ненан цхьа кIанат.
Кечвелла хиллера и ненан цхьа кIанат.
Са цIена шен гила ша араозийна,
Дин таьIаш ва хилла, ша хьаьвзаш тIеваьлла,
Цу толлан гона тIе меца куьйра ва санна,
Шен динан букьа тIехь ша нийса нисвелла,
Кхайкхина яькхира, тов, ша вина шен нана:
- Хьо кьинтIера ялалахь, ша вина шен нана
Бохуш, лен велира, тов, и ненан цхьа кIанат.
ТIаккха лен ма елира, кIант вина ва нана:
- Шеран шийтта ва баттахь аганан цу гIожа тIехь
Пхьаьрсан дол ва туьйсуш, хьо кхаьбна хьан нана,
Хьан горга ва корта кера юккье ва керчош,
Ша хьуна ва эхьна кIайн-хьенан и кхача
Ша хьанал бин хьуна, ша вина шен кIанат. -
Лилбизан ва мохо некъан чан ва санна,
Ша чехка кех иккхира и ненан цхьа кIанат.
Ша вахна хIоьттира, тов, рузбанан маьждиге.
Юьртара и кIентий ва алсам байьина,
Зударех, мехкарех дуткьа йийсарш ва дина,
Бухубирзина хиллера и салойн ва элий.
Ша тIаьхьавелира, тов, и ненан цхьа кIанат.
Ша вахна кхиира, тов, цу салойн ва элех,
- Топ санна Iалайкум, хIай салойн ва элий!
Мел паргIат доьлху шу, бехачу кху новкьа.
ТIаме бовла тIемалой юьртара кхачийна,
Мел тийна догIу шу, хIай салойн ва элий.
- Iалайкум ва салам, ва ненан цхьа кIанат!
Дехар до шаьш хьоьга, хIай ненан цхьа кIанат:
Юьртара шаьш далон йоI-ийсар ва эцна,
Цу юьртара шаьш яхьа хIар кIайн хIонс ва эцна,
Алар, дийцар ва доцуш хьо цIехьа ва верзар,
Бехачу ва новкьа, хIай ненан цхьа кIанат, -
ТIаккха лен ма велира и ненан цхьа кIанат:
- ХIай елла йовла шу, хIай салойн чIаьнкIанаш!
Дуткьа йийсар ва дина аьш буьгуш ва болу
Юьртан мехкарий аш буха ва белча,

Аш яхъаш ва йолу юьртара к1айн х1онс
Аш юха ва елча, х1ай салойн ч1аьнк1анаш,
Юьртара шаьш байъина яхъ йолу и к1ентий
Мичара лур бу аш, х1ай салойн ч1аьнк1анаш? -
Бохуш, т1ае велира, тов, и ненан цхъа к1анат.
Ведда вала воьллариг шен тоьпо ва сацош,
Улло нисвеллариг шен туьро ва цостуш,
Хьалха нисвеллариг шен дино ва кагвеш,
Куьйра юкъа иккхина човкарчий ва санна,
Бохийна хьовзийра, тов, цу ненан ва к1анта,
И салойн ва элий, доьхначу цу дийнахъ.
Бохийна, баржийна, уьш д1асакхийсина,
Ца виссал ва чевнаш шен дег1ана ва хилла,
Дуткъачу йийсарца, цу к1айчу х1онсаца
Ша ц1ехъа вирзира и ненан цхъа к1анат.
Ша вог1уш ма кхечира вехачу ва юьрта,
Рузбанна диначу рузбанан маьждиге
Ша вахна х1оьттира, тов, и ненан цхъа к1анат
Йоккхучу х1онсаца, дуткъачу йийсарца.
И дуткъа ва йийсар ша парг1ат ва дитна,
Юьртарчу цу байшна х1онс екъа ва аьлла,
Ша ц1ехъа веара, тов, и ненан цхъа к1анат.
Ца виссал ва чевнаш шен дег1ах ва хилла,
Ша веана ма кхечира вехачу шен уьйт1а.
Орцах веана хиллера цуьнан хьомсара доттаг1а
Дог майра и Ч1ега.
Шаьш каден ийцира, тов, и ненан цхъа к1анат,
Айбина виллира, тов, цу нена баьрчче, ховхачу метта.
Бовдийна балийра, тов, дог майрачу Ч1егас
И баккхий ва лоьраш.
Ког къевлина дуьйхина цуьнан маьхьсин ва пезаг,
Цу лоьрийн мокханца, эт1ош схьадехин, тов,
К1ант винчу нанас т1ехъара лоьцуш,
Нана яла хъан ва бохуш,
Нанас йинчу цуьнан йишас хьалхашха лоьцуш,
Йиша яла хъан ва бохуш,
Юкъ къевлина доьхкина цуьнан г1овталан ветанаш,
Цу лоьрийн мокханца, цостуш дехин, тов.
К1ант винчу нанас т1ехъашха лоьцуш,
Нана лайла хъан бохуш,
Нанас йинчу ва йишас хьалхашка лоьцуш,
Йиша яла хъан бохуш.
Баккхийчу цу лоьрийн лоьралла ва хилла,
Товелла вирзира, тов, и ненан цхъа к1анат,
Товелла ва ваьлча, и ненан цхъа к1анат,
Нускал дало вахара, тов, цуьнан хьомен доттаг1а.
Ялийна, йоссийн, тов, хьал долчу Дадин йо1
Цуьнан хьомен доттаг1чо, дог майрачу Ч1егас.
Той-ловзар ва дина, мерза са кьийрина,
Дагара ва дуьйцуш, ша ваха хиира
И нийса ши к1анат, ва лайла ялалай!

Ва лата мел луучун - леташ ка долийла!
Ва вада мел луучун - уьдуш са долийла!
Ва далай далалай, далай, далалай!

БОС ХАЗЧУ МУСАН ИЛЛИ

Ва сарахь суьйренца, булучу боданца,
Шен нанас биллинчу к1едачу цу меттахь,
Ездарийн ва юрг1а белшах хьерчош,
Набарна тевжир-кха бос хаза ва Муса.
Дуьненан кийрахь ю-яц ца хууш йолчу
Ворх1 вешин цу йишас горгачу тхевнаш к1ел
Ша наб ян ца витна, дог карзахдаьлла,
Т1ашна т1е топ кхетта ц1ен экха ва санна,
Ша хьалаиккхира бах бос хаза и Муса.
И ваьлла вахара бах юьртан молла ва волчу.
- Ассалам 1алайкум, х1ай юьртан ва молла!
Юьйций-теша жайнахь, дуьненахь ю
Бохуш ворх1 вешин и йиша? -
Ша жайна ма хьаьжира и юьртан молла.
Ша жайнаш ма кегийра цу юьртан 1еламчас.
- Йийца ма юьйцу жайно, дуьненахь ю бохуш,
Куьцана таелла ворх1 вешин ва йиша,
Ляьттара адамаш т1екхочехь яц бохуш
Ма юьйцу ворх1 вешин цхьа йиша.
- Хьо марша 1алда хьо, юьртан ва молла! -
Аьлла, ц1ехьа вахара бах бос, хаза ва Муса.
Саг1а доьху таьлсаш шен коча оьхкина,
Саг1адоьхучун духар шен дег1а дуьйхина,
Шен новкьавелир-кха бос хаза Муса.
- Ва х1инца лохур ша, дуьненахь и елахь,
Ворх1 вешин цхьа йиша аьлла вахар и
Хийла зама ядийна, гена некъ эцна,
Вьодуш гена х1ара ваьлча,
Дог1уш кхунна т1екхечир-кха бос хаза экха.
Дуьхьал когаш тоьхна, лохалла лахделла, сецира и:
- Х1ай дог1у ва адам, дайна дац шена-м,
Х1окху маьлхан дуьненахь, хьол хаза адам!
Ва хьобца дика яра, дуьненан ва кийрахь
Ю-яц ца хууш йолу, ворх1 вешин ва йиша! -
Аьлла, т1ехтирила-кха бос хаза и экха.
И вьодуш кхечир-кха цхьана ц1енчу хийисте.
Цу ц1енчу хица шен ламаз эцна,
Шен перза ламазна кьилбанца нисвелла,
Ша до1а дина, шен ламаз дерзийна,
Бос хаза Муса д1авьодуш ляьтташ,
Эсара баьллариг мох ва боцуш.
Стиглара хьайнариг марха ва йоцуш,
Куьйранан мохах девдда дог1уш долу

Цхъа сийна кхокхий хевшира ма боху
Цу цIенчу хийисте:
- ХIай догIу адам, дайна дац шайна-ма,
Кху маълхан дуьненахъ, хьол хаза адам!
Ва хьовца дика яра ворхI вешин йиша,
Олуш, дIадахара и сийна кхокхий.
Дуккха а хан-зама яьллачу хенахъ,
И воьдуш кхечира бах цхъана юьртан пхьовхана,
- Ассалам Iалайкум, хIай юьртан кIентий!
Суьйре дика хийла шун, цхъабосса кIентий! -
Олуш, тIехIоьттира бос хаза Муса.
- Хьо марша вогIийла, хIай хаза сагIадоьхуриг!
Малх санна нур долуш, мел хаза адам ду-кха хьо.
Хьан коча доьхкина сагIа доьху таьлсаш,
Хьан дегIа дуьйхина сагIадоьхучун духар,
Къахета шайна хьох, мехка воцу хъаша аьлла,
Хьаьвссинчохъ бисира бах цу юьртан кIентий Мусан хозалле.
- Жимчохъ, берахъ дуьйна, дех-ненах хаьдда,
Йиш-вешех ваьлла, дан амал ца хилла,
Араваьллера ша, бехк ма билла шена!
Юьртарчу наха магош мила ву-те
Шун йоккхачу юьртахъ?
СагIийна дика а мила ву
Алахъара шега юьртарчу нахах?
- Юьртарчу наха магош ворхI ваша ма ву,
СагIийна дика церан йиша ю ма олу, -
Аьлла, уьш бистхилча. шеца цхъа жимха эцна,
Ша ваьлла вахара и ворхI ваша вехачу йоккхачу гIопе.
- Баркалла хуьлда хьуна, юьртара жимха,
Ша сагIадоьхуриг тIаьхьахIоттийна лела аьлла
Юьртарчу нахах эхъ хетар ду хьуна,
Юхаверза хъайна аьлла, и юхаверзийна,
Воьдуш кхечира и ворхI вешин уьйтIа.
Лакхарчу гIали тIехъ мисаран мехаца,
Ездарий тоьгуш, хиьна Iаш йолчу
ВорхI вешин йишин сирла бIаьрг ма кхийтира
Бос хазчу Мусах, хIара гучаваьлча.
ТIаккха схьакхайкхира цо ша йинчу нене:
- Йолахъа, цхъанделхъа, ша йолчу хIусаме.
Цхъа сагIадоьхуриг веана йоккхачу вайн уьйтIа.
Дайна ма дац шена цул хаза ва адам.
Малхал чIогIа нур дина, уьйтIе серлайохуш,
ХIоьттина лаьтта-кха и сагIадоьхуриг.
- ХIинцалц веанарг ма ца гора хьуна,
Мел дика вай хьуна и сагIадоьхуриг.
Цхъа чами буззий кIайн дама эций,
Цу чамин гIожа тIе датой сом диллий,
ДIаверзавехъа и сагIадоьхуриг.
Шишанан корехула бен дуьне ганза йолу,
Тхов кIелхьарниг бен латта хъашанза йолу
ВорхI вешин хьомсара йиша, -

Бухь бойначу хена тIера месала куьйра санна,
Лакхарчу гIалара, кхерташ, охьайоьссина,
И яьлла тIеяхара бос хазчу Мусана,
ТIаккха вистхилира бос хаза Муса:
- Баркалла хуьлда хьуна, ворхI вешин йиша.
Шен дагца чIагIо йина араваьллера ша,
Хьох бIаьрг ца тухуш, юха ца верза.
Кхоьллинчу дала ша ган яздинехь
Юха а вовшийн гур ду вай, ворхI вешин йиша,
Хьо марша Iайла! - аьлла, вухавирзира бос хаза Муса.
ТIаьхьахьаьжжинчохь, бIаьрган нур дIадахна,
Йисира бах ворхI вешин хьомсара йиша.
ТIаккха тIаьхьакхайкхира и бос хазчу Мусага:
- Цкьа юхаверзал хьо, хIай сагIадоьхуриг!
Ши-кхо дош дара шен хьоьга ала ва лууш.
Хьо велла ма йиса хьан, чуьртан говзанчо
Ерича санна йолу, хьан оьзда ши белаш!
СагIадоьхачух тера ма яц уьш,
Хьо велла ма биса хьан, аьнгагин говзанчо
Боьттича санна болу хьан Iаьржа ши бIаьриг!
СагIадоьхачух тера ма бац уьш,
Хьо велла ма йиса хьан, ирзохь баьлла
МаргIал сараг санна йолу,
Хьан оьзда гIодаюкь!
СагIадоьхачух тера ма яц иза.
Хьо сагIадоьхург ма вац, генара хьаша,
Шена гIенах дуьхьал хIуьттү
Бос хаза Муса ма ву хьо
Аьлла, чехка эцна вигира цо иза
Хьешана йинчу совнахчу хIусаме.
Исс куьцара духар цуьнан дегIа дуьйхина,
Даа хьена, мерза даар а хIоттийна,
Мала, мала тамехь, малар а хIоттийна,
Сакьера хиир-кха ворхI вешин цхьа йиша.
Аьхьа дарц хьийзочу Iаьржачу цу лам тIехь,
Цу Хасин Мусас рема лаьхкинчу ваханчохь,
ДогIмашна дера чевнаш хилла,
Дагнашна дарвелла, шаьш цIехьа вирзир-кха
ВорхIе а ва ваша.
Царна дуьхьал яхар-кха ворхI вешин нана. -
Таханлерчу дехачу кху дийнахь,
Цхьа сагIадоьхург а эцна, совнаха хIусаме а яхна,
Цуьнца сакьоьруш ю шун хьомен ва йиша.
Шун цIе йожош йоллу и, юьхьIаьржо ва йина! -
Сихонца коре ма хьаьдира,
Царех къаьстина цхьа ваша,
БIаьрга ма вайннехь вевзира цунна бос хаза ва Муса.
Ша аравелир-кха бос хаза хIара Муса,
Мусага маршалла, дийналла хьаттина,
Ма-дарра дийцира бах цу йишин вашас,
Эла Хасин Мусас шайн рема лахкар.

Дуьгуш нускал санна, гила каде кечбина,
Чал дера герзаш шен хене кьевлина,
И ваьлла вахар-кха аьхка дарц хьийзочу
Iаьржачу лома тIе.
Элашца, стунашца ша хаа ца ваьшна,
Нацкъара даьккхина шена шун хIоттийна,
Ламанан басонга и рема ерзийна,
Цу шуьнан гонах кхолха ха хIоттийна
Сакъоьруш Iаш вар-кха и Хасин ва Муса.
- Ассалам Iалайкум, хIай Хасин хьо Муса!
Де дика хуьлда хьан, ва сии долу эла!
Ша бехкал ваххалца яцара-техьа хьуна
ВорхI вешин и рема?
ДIайиганза ер ма яц ворхI вешин рема
Аьлла, вист ма хилира бос хаза Муса.
- Иштта ма дийца ахь шега, бос хаза ва Муса.
Елха нана генахь ма ю хьуна!
- Ма дийца ахь шега, хIай Хасин ва Муса,
КIиллойн хабар. Биьнариг дуй бу шен,
Чалхал дукха декъий шун дахка,
Хи санна дукха цIий шун Iанон! -
Аьлла, хьалха ерзийра цо ворхI вешин рема.
Цу толлан гIуркхаца и рема чехош,
ТIаьхьара буькьа тIом мажарца буха чехош,
Оьзиган шедаца шен гила чехош,
Лаьхкина ялийра цо ворхI вешин и рема.
Испирташ ва детташ, къаьркъанаш ва муьйлуш,
Сакъоьруш Iаш вар-кха йишин ворхI ваша.
Кад буттуш яр-кха ворхI вешин цхьа йиша.
- Цхьа дехар до ша шуьга, шен жима ворхI ваша
Бохуш, лен елира церан хьоме и йиша. -
- Шайга далун дехар лур ду шаьш хьуна,
ХIун боху ахь шайга, шайн жима ва йиша?
- Кедаца воьху ша шуьга бос хаза ва Муса.
- Ахь доьху дехар шаьш дели ва хьуна,
Тхан хьомсар ва йиша
Аьлла, кхаа дийнахь, кхаа бусий ловзар дина,
ДобалгIачу цу дийнахь, шайн махка тIера,
ДIадаллалц, и шиь новкъа даьккхина:
- ТIевеанчу хьешаца гIиллакхе йолуш,
Уллорчу лулахошца ийна йолуш
ХIара хьайца яхахь, кхобур ахь, бос хаза Муса,
ХIара иштта ца яхахь, цхьаь бен йоцу тхан йиша,
Еанчу кху новкъа цIехьа хьажор ахьа.
ХIинцачул гергарло тIаккха а хир ду вайн.
Шу марша гIолда! - аьлла, хIорш новкъа баьхна,
Шаьш цIехьа вирзира бах и жима ворхI ваша.

ТЕРКАЦА ХЪАЛА-ОХЪА ВЕХАШ ХИЛЛАЧУ ЭЛА МУСОСТАН, АДИН СУРХОН* ИЛЛИ

I

Къонаха мел вериг кхайкхина валийна,
Къонаха мел воцург кхайкхаза веана,
Цхъа юрт йиллира, тов, цу эла Мусоста.
Юрт йиллина ва ваьлча и эла ва Мусост,
Кхойкхуш тIебалийра, тов, цу юьртан тхьамданаш,
Гулбелла тIебахара цу юьртан тхьамданаш.
- Ассалам Iалайкум, хIай эла ва Мусост!
Хьо кхойкху аьлла ма-даьхки
Тхо юьртан тхьамданаш.
Хьо лаа кхойкхурий, хьо тара кхойкхурий?
- Ас лаа ма кхойкху, ас тара ма кхойкху,
Ас йоьху ва шуьга тIехь йоцу ва ясакх.
- Дакъаза ма вала, хIай эла ва Мусост,
Да эла хилла хьан, нана сту хилла хьан,
Хьо эла веца хьо, тхо Iаьржа нах деца,
Къа деца ва хьуна зударийн, ва берийн,
Эхь деца ва хьуна хьо санна
Ва болчу элашна ва юккъехь,
Ма ехахьа ахь тхоьга тIехь йоцу ва ясакх.
- Ас хир ду аьллариг ва хилла ма даьлла,
Ас хир дац аьллариг ца хилла ма даьлла,
Аш сиха схьалолаш тIехь йоцу ва ясакх! -
И аьлла ва ваьлча и эла ва Мусост,
ГIийла юха ма бирзира и юьртан тхьамданаш.

II

Хьаьвзина ма бахара и юьртан тхьамданаш
Рузбанна диначу рузбанан маьждиге.
Дагабийла ма хIиттира и юьртан тхьамданаш:
"Мусоста ма йийхира тIехь йоцу ва ясакх,
Мила хир ву теша Мусостан олалла
Дожийна ва дерзо яхь йолуш ва кIанат?"
Шайна дага ма веара и Адин ва Сурхо:
"Дин дика ва беца цу Адин ва Сурхон,
Герз дика ва деца цу Адин ва Сурхон,
Дог майра ва деца цу Адин ва Сурхон,
И Сурхо воьхур вай Сурхо винчу цу нене", -
Олуш, бахана кхечира уьш цу Сурхон ва уьйтIа,
Коьртара ва куйнаш шаьш кара ва эцна,
Гор-бертал ма ийгира и юьртан тхьамданаш,
Ша араелир, тов, Сурхо вина ва нана,
- Шу марша догIийла, хIай юьртан тхьамданаш!
Шу лаа леларий, шу тара леларий?
- Тхо лаа ма лела, тхо тара ма лела,
Хьоьга веа ма даьхкина хьан жима и Сурхо,

Вехча ло ахь тхуна хьайн жима и Сурхо, -
Олуш, лен бевли, тов, и юьртан тхьамданаш
- Доллачу дуьнен тӀехь сирла бӀаьрг ва тоьхна,
Сема ла ва доьгӀча, Сурхол сов амал дац,
ХӀай юьртан тхьамданаш, Сурхо винчу со бабин,
Вехча ца вала вина вац сан жима ва Сурхо,
Вехча вала вина ву сан жима и Сурхо, -
Олуш, чуюхар, тов, Сурхо вина и нана,
Набарна ва вижна шен жима и Сурхо,
Яйн муьшка ва йина, ша самаваьккхина,
ТӀаккха лен ма елира кӀант вина и нана:
- Со яла хьан делаӀ, сан жима ва Сурхо,
Хьо вижий ма Ӏилла, сан жима ва Сурхо,
Вижина Ӏуьллу Ӏуьйре яц ва хьуна еанарг,
- ХӀун хилла, хӀун дина, со вижна ца Ӏилла?
Дийцахьа ахь суна, со вина сан нана,
- Хьо вийхира ва соьга цу юьртан тхьамданаша,
Ас вехча велира хьо цу юьртан тхьамданашна,
ДегӀаха мерза са цара хьайга ва дехахь,
Ахь дакъхий дӀалолахь дегӀаха мерза са, -
Олуш лен ва яьлча ша вина шен нана,
Ша ара ма велира и Адин ва Сурхо,
- Шу марша догӀийла, хӀай юьртан тхьамданаш!
Шу даккхий дара-кха, со жима вара-кха,
Эхь-бехк хета ва суна, шу хьалагӀовттийша,
ДегӀаха мерза са аш соьга ва дехахь,
Ас шуна дӀадели дегӀаха мерза са,
Дог реза ва дина, хӀай юьртан тхьамданаш, -
Олуш, хьалагӀовттийна и юьртан тхьамданаш,
- Балхабел аш соьга коьртера баланаш,
Мажаран тоьпаца ас каде ойур бу,
Елхаел аш соьга кийрара гӀайгӀанаш,
Дуткъачу туьраца ас каде ойур ю, -
Олуш, лен ма велира и Адин ва Сурхо,
- Бала беца, ва Сурхо, и эла ва Мусост,
ГӀайгӀа еца, ва Сурхо, Мусостан и ясакх;
Мусостан олалла дожийна дерзатар
Хьоь деха ма даьхкина,
Кхоьллинчу цхьанделхьа, ва Адин ва Сурхо,
Дожадай дерзадехьа Мусостан олалла!
- Ма довла дакъаза, хӀай юьртан тхьамданаш,
Вежарий дукха бу цу эла Мусостан,
Ша ваьхьар вуй техьа Мусостан олалла дожийна дерзада?
- Мусостан ва санна вежарий тхо ду хьуна,
Мусостал лика кӀант хьо хета ва тхуна,
Дехар ду хьоьга, дожадай дерзадехьа Мусостан олалла!
Олуш, лен ма бевлира и юьртан тхьамданаш,

III

Цу к1айчу г1овталца, 1аьржачу вертанца,
Чо чехка чола куй б1аьштиг т1е тe1абеш,
Ва г1ожан меттана терсмаймал тур луйзуш,
Ша хьалха ва ваьлла, уьш т1ехьах1иттийна,
Хьаьвзина ма х1оьттира и Адин ва Сурхо
Мусостан ва уьйт1а,
Кхойкхуш ара ма ваьккхира и эла ва Мусост,
- Ассалам 1алайкум, ва эла ва Мусост!
- 1алайкум ва салам, ва Адин ва Сурхо!
Хьо лаа лелий-те, хьо тара лелий-те,
Х1орш т1ехьах1иттийна, хьо хьалха ва ваьлла?
- Со лаа ма лела, со тара ма лела,
Ахь йоьху бохий-ца кхаьрга т1ехь йоцу ва ясакх,
Дакъаза ма вала, х1ай эла ва Мусост,
Да эла хиллий-ца хьан, баба сту халлий-ца хьан,
Хьуо эла веца хьо, ва эла ва Мусост,
Х1орш 1аьржа нах беца, хьо эла веца хьо,
Къа деца ва хьуна зударийн, ва берийн,
Ахь кхаьрга ма еха т1ехь йоцу ва ясакх,
Ма еха ва аьлла дехаре веьна со,
- Хьо елла яла хьо, х1ай Адин ва к1иллу!
И ала еара хьо, х1орш т1ехьах1иттийна,
Хьо сиха ерзалахь, ва Адин ва к1иллу!
Ас хир ду аьллариг ва хилла ма даьлла,
Ас хир дац аьллариг ца хилла ма даьлла,
Аш сиха гульелаш т1ехь йоцу ва ясакх,
Аш сиха схьалолаш т1ехь йоцу ва ясакх! -
Олуш лен ва ваьлча и эла ва Мусост,
Т1аккха лен велира и Адин ва Сурхо:
- Хьо елла йолийла, х1ай эла ва Мусост!
Дада лай хиллий-ца хьан, баба вир хиллий-ца хьан,
Хьуо а лай веца хьо, х1ай эла ва Мусост?
Ахь хир ду аьллариг ца хилла ма даьлла,
Ахь хир дац аьллариг ва хилла ма даьлла,
Ахь к1иллу ву боху со Адин ва Сурхо
Хьан варх1е а ва дена цу Москох
Паччахьа совг1атна ва елла,
Цу бацах таелла, зезаго хазийна,
Хьан дола йирзина и охьара ва раьг1наш,
Хьалха ор ва доккхуш, т1ехь муш ва бустуш,
Караекъа г1ур ву со кханлерчу ва дийнахь,
Хьо цига ва воьллахь, ва эла ва Мусост,
Цигахь хуур ду вайна, к1иллу верг мила ву, -
- Кхетачу малхаца, хуьлучу ва сица
Эвла йисте гуллолаш, ва юьртан тхьамданаш,
Екъна караоьцур вай Мусостан и раьг1наш,
Мусостана дийр ду вай жерочун ва дакъа,
Делах бехк ва хетта, ва юьртан тхьамданаш, -
Олуш ц1ехьа вахара и Адин ва Сурхо,

Хъешашна диначу цу дуьхьал ото чохъ,
ДегIана ховха мотт ша куьйга биллина,
Набарна ма таьIира и Адин ва Сурхо.

IV

Деана ма хилира и делан хаза са,
Нур дашо можа малх кхетале ва хьалха,
Малхал хьалха схьакхета и маьлхан зIаьнараш
Хазлучу заман чохъ,
Дуьгу нускал ва санна, расха дин кечбина,
Хаза йоI ва санна, ша каде кечвелла,
Дин хьаьвзаш ва хилла, ша каде тIехиьна,
Ша ваха кечвелира и Адин ва Сурхо,
ЦIийзаш, юххе девлира и дуткъа ва эраш,
Декаш тIехьаьвзира, тов, чо шера куьйранаш,
Борз санна йора дин ша хала сецабеш,
Барзал майра дилхан дог ша кийрахъ ва сецош,
Чал дера ва герзаш шен юкъах ва къуьйлуш,
Чо шера куьйранаш тIобхула ва хьийзаш,
И дуткъа ва эраш ва улло ва цIийзаш,
Вахана ма кхечира и Адин ва Сурхо
Цу юьрта ва йисте, йиллинчу ва метте,
Ша хьалха ва ваьлла, уьш тIехьахIиттийна,
Ша воьдуш кхечира и Мусостан раьгIнашка,
Хьалха ор ва доккхуш, тIаьхьа муш ва бустуш,
Ша екъа йолийра цо Мусостан и раьгIнаш,
И делан делкъахан хилале ва хьалха,
Екъна кара ма елира цу Адин ва Сурхос
Мусостан и раьгIнаш цу юьртан тхьамданашна,
- Шу цIехьа гIо шайна, ва юьртан тхьамданаш,
Мерза са гатделла, самукъа ва даккха,
РагI талла воллу со, хIай юьртан тхьамданаш, -
Олуш, цIехьа хьовсийна и юьртан тхьамданаш,
РагI талла ма вуьйлира и Адин ва Сурхо,
Лаяттахула еддариг эраша ва лоцуш,
Стиглахула ва еддарг тоьпаца ва лоцуш,
Тоьпера ва яьлларг куьйранаша ва лоцуш,
РагI талла кIордолцца рагI толлуш ва лелла,
РагI талла кIордийча, и Адин ва Сурхо,
Лекхачу динара ша лаха воьссина,
Схьаэцна юткъа нуьйр гIевланга товжийна,
Даржийна ва верта шена тIе ва тесна,
Чал дера ва герзаш шен мара ва къуьйлуш,
Набарна ма вижира Мусостан цу регIахъ.

V

Мерзачу набарах воьллачул ва тIаьхьа,
Дахал воцуш ва дуьйна дилхан дог ва даьхна,
Тийсал воцуш ва дуьйна мерза са тийсина,

ХIокху Сурхос къастийна и бабин хаза йоI
Мусостан ва вашас Мусостана йиги бохуш,
ГIенах дуьхьалтеси, тов, цу Адин Сурхона,
Цу гIенан халалла мела хьацар ва хилла,
Набарах велира и Адин Сурхо.
- Да велла йиса шу, Мусостан ва раьгIнаш,
Набарна товш яц-кха Мусостан шу раьгIнаш, -
Олуш, ха хаьрцина, ша юха ма вижира и Адин ва Сурхо.
ШолгIа а вуьйлира и Адин Сурхо мерзачу набарах,
Дахал воцуш ва дуьйна дилхан дог ва даьхна,
Тийсал воцуш ва дуьйна мерза са тийсина,
Цу Сурхос къастийна и бабин хаза йоI
Мусостан ва вашас Мусостана ва йигна,
Мусостан ва нана ловзарга ва хьийзаш,
Ша вина ва нана ва йоьлхуш ва хьийзаш,
ГIан-набарш яйра,тов, цу Адин Сурхона,
Син метта топ кхетта цIен экха ва санна,
ГIехьа ши куьг ва тоьхна, ша хьалаиккхина,
Динан букь ва лоцуш юткъа нуьйр тиллина,
Дин хьаьвзаш ва хилла, ша таьIаш гIехиьна,
- Iаламат яраббий, хIай веза тхан дела,
ГIенаха дайнариг бакь хуьлуш дуй техьа? -
Олуш, юткъачу шедаца расха дин чехабеш,
Ша цIехьа вирзира и Адин ва Сурхо.
Шен динан дикалла, шен деган майралла,
Вахана хIоьттир, тов, и Адин ва Сурхо
Вехачу ва керта, йоьлхуш араелира Сурхо вина ва нана,
- Дакъаза ма яла, со вина ва баба,
Яра хIун ду техьа дакъа доцуш ва белхар?
Ахьа суна дийцахьа ва вайна хиллариг.
- Со яла хьан делаI, сан жима ва Сурхо,
Хила хIума ца дисна кху маьлхан дуьнен чохь:
Сан дагна ва езна и бабин хаза йоI
Мусостан ва вашас Мусостна ма йигна,
Мусостан ва нана ловзарга ма хьийза,
Хьо вина ва нана ва йоьлхуш ма хьийза.
ХIара маьлхан дуьне даа ма вехийла хьо,
Со елхийнчун нана елхоза Iен велахь,
Сан жима ва Сурхо! -
Олуш, лен ва яьлча ша вина ва баба,
И вухавирзира вехачу уьйтIара,
Хьаьвзина хIоьттира Мусостан ва уьйтIа,
Лекхачу динара ша лаха воьссина,
УьйтIарчу говзанах, дин лекха дIатесна,
Болатан туьра гIе деза ка теIадеш,
Хьаьвзина вахара и Мусостан хIусаме.
Барч буьзна бара, тов, и элийн ва стунаш,
Дух дуьзна бара, тов, и кегий ва элий,
Кад буттуш вара, тов, Мусостан ва ваша,
Дууш-молуш бара, тов, и кегий ва элий,
Морхашкахь ва лечкъа дашо малх ва санна,

Мусостан ва баърчехъ базаран кирхъанах
Ша лечкъаш яра, тов, и бабин хаза йо1,
- Ассалам Iалайкум, хIай кегий ва элий -
Олуш, чувелира, тов, и Адин ва Сурхо,
- Iалайкум ва салам, ва Адин ва Сурхо! -
Олуш, хъалагIевттира и кегий ва элий
- Хьо охъахаахъа ког лекхчу ва гIанта,
Даа ду ва хъуна бордаха ва дилха,
Мийла ду ва хъуна и сирла ва къаъркъа,
Сакъера бу хъуна и элийн ва стунаш, -
Олуш, лен ва бевлча и кегий ва элий,
TIаккха лен ма велира и Адин ва Сурхо:
- Шун дилха ва даа чо екха вац со-ма,
Шун къаъркъа ва мийла ва хъогах вац со-ма,
Стунашца сакъера кIиллу стаг вац со-ма, -
Олуш, лен ва ваьлча и Адин ва Сурхо,
Дезачу маларан кад ша бузуш боьттина,
Дехар деш, тIевеара цхъа воккха ва эла:
- DIалаций мала ахъ, ва Адин ва Сурхо,
Дезачу маларан кад, дехаре бу хъуна.
- Ахъ доьху ва дехар суна-ма ца хаъа,
Цхъа дехар ду сан-ма дала таро ва йоцуш,
Дийцал ахъ ва суна айхъа доьху ва дехар.
- Ас хьоьга ма-доьху, ва Адин ва Сурхо,
Мусост дукха ва везаш, Мусосте еана и бабин жима йо1,
Алар-дийцар ва доцуш йитина ва верзар.
- И дара ва хъуна ас хьоьга ва баьхнарг,
Ахъ доьху ва дехар дала таро йолуш дац,
Ас хаттар дийр ду-кха цу бабин ва йо1е,
Мусост дукха ва везаш еана цо бахахъ,
Пусар доцуш шуна ю и бабин хаза йо1,
Мусост дукха ца везаш, ялийна ша цо бахахъ,
ВаллахI, дера, воьрзур со сайн кIайчу нускалца, -
Бохуш лен ваьлча и Адин ва Сурхо,
TIаккха хъалаиккхира, тов, Мусостан ва ваша.
- ХIай, елла яла хьо, ва Адин ва кIиллу!
Эрмалойн ва баърчехъ турмала ва санна,
Товш хета ва суна и бабин хаза йо1
Мусостан ва баърчехъ, базаран кирхъанахъ.
- Суна цул товш хета, Мусостан ва ваша,
Хъан дуткъачу дегIана юьхьиг тIеерзийча осмалойн тапчанан, -
Олуш, каде яьккхина, кховдийна туьйхира, тов
Цу Адин ва Сурхос Мусостан вешина
ДегIана аттачу, садала сихачу.
И тоьхна вожийна, лен вели бахара
И Адин ва Сурхо цу бабин ва йо1е:
- Дакъаза ма яла хьо, бабин хаза йо1,
Мусост дукхавезаш, хьо цуьнга еанехъ,
Ца йига веьна со, бакъдерг ахъ дийцалахъ,
Мусост дукха ца везаш, хьо нуьцкъала ялийнехъ,
Хьо йига веьна со, ва бабин жима йо1, -

Олуш, лен ва ваьлча и Адин ва Сурхо,
- Вешан цIахь дуьйцур вай,
Кху нахехь ма дийца, ва Адин ва Сурхо, -
Олуш, букь тIе ши куьг ва тоьхна,
Сурхо хьалхаваьккхина, ша тIаьхьахIоьттина,
ТIаьхьа ара ма елира и бабин хаза йоI,
Шаьш хьаьрчаш делира, тов, расхачу ва дина,
Сакьера хевшина и элийн ва стунаш,
Даа-мала гулбелла и кегий ва элий тезета гулбина,
Ша цIехьа вирзира и Адин ва Сурхо цу бабин йоIаца.

VI

Шийла орца ма даьхьира цу эла Мусосте:
"Веза ваша ва вийна, олалла дожийна,
Нускал эцна ма воьду и Адин ва Сурхо", -
Олуш орца ва кхаьчча цу эла Мусосте,
Цу яйдакх ва говрахь, ерзанчу тоьпаца,
Цхьалхачу туьраца
Ша орцах ма кхиира и эла ва Мусост цу Адин ва Сурхох.
И эла ва Мусост шена орцах ва кхийча,
Лекхачу динара ша лаха ма воьссира и Адин ва Сурхо,
Ша тIаккха ма воьссира и эла ва Мусост лекхачу динара,
ТIаккха лен велира, тов, и эла ва Мусост:
- Топ кхосса ва суна, ва Адин ва Сурхо!
- Со-м дера ваьхьар вац хьуна топ ва кхосса,
Со кIиллу веца со Адин ва Сурхо,
Ахь кхоссал ва суна, ва элан ва Мусост,
Веза ваша ва вийна, олалла дожийна,
Нускал эцна воьдуриг со Сурхо веца, -
Олуш, кхайкха ва ваьлча и Адин ва Сурхо,
Ша мажар ма кхоьссира цу эла Мусоста.
Цу хIурдан ва мохо куьйса эрз ва санна,
Ластийна ма витира и Адин ва Сурхо Мусостан мажаро,
ДIаман баттахь ва йоллу бакь гIирмин ва мажар
Ша каде яьккхина, кховдийна туьйхира, тов,
Цу Адин ва Сурхос цу эла Мусостна
ДегIана аттачу, садала сихачу,
Ша тоьхна вожийра цу Адин ва Сурхос и элан ва Мусост.
Дукь лакха ва ваьлча, динаца ва ловзуш,
Дукьа лаха ва ваьлча, нускалца ва ловзуш,
Веана хIоьттира, тов, и Адин ва Сурхо вехачу ва уьйтIа.
ТIаккха араелира, тов, Сурхо вина ва нана,
- Хьайн елхийнчун ва нана елхийна хьо вагIахь,
Хьо марша вогIийла, сан жима ва Сурхо!
Хьайн елхийнчун ва нана елхоза хьо вагIахь,
Хьо марша ма вогIийла, сан жима ва Сурхо! -
Олуш лен елира, тов, Сурхо вина ва нана.
ТIаккха лен ма велира и Адин ва Сурхо:
- Берахь дуьйна ас лаьцна дуьненан ва гIиллакх
Дохоза ца Iийн хьо таханлерчу ва дийнахь:

Х1ара бабин хаза йо1 несалха ялий ас, -
Олуш, лекхачу динара ша лаха йоссийра и бабин хаза йо1,
Дой хыйзол ва йолу и йоккха ва уьйт1е
Т1ам хьовззол ца хуьлуш,
Ша халха ма хьаьвзира Сурхо вина ва нана:
- Хьо санна воцу к1ант ва нанас ма волда,
Сан жима ва Сурхо,
И вича ма ваха х1ара латта ва хьеша! -
Мерзачу безамца, хазачу ойланца
И нийса ши накъост сов хаза даха ма хии.

Ма лалда вай к1ентий вовшех тешам байна,
Ма лалда вай к1ентий вовшех безам байна,
Нанас дена ма волда яхь йоцу ва к1анат,
И вича, ма кхиа яра дуьне ва даа,
Нанас дена ма волда тешам боцу ва к1анат,
И вича, ма кхиа цу дийнахь делкьалца.

* Адин Сурхо Ч1ебарлара схьаваьлла ву. Х1инца а нахана довза а девзаш, т1ехь чурт а долуш, каш ду цуьнан Макажахь, профессора Чокаев Катис дийцарехь.
Илли т1ехь вуьйцу эла Мусост г1ебарто хилла. Иза Жимачу Г1ебартахь (х1инцалера Малхбекан район) вехаш хилла. Хетарехь, илли т1ехь дуьйцург Сурхос декьна латта ду.

КЪЕНАЧУ АДИН ИЛЛИ

I

Юьртарчу яхь йоцчу к1анта т1ехтохам ма бира
Пхьобг1ана ваьлла лаьттаху цу Адин Сурхона:
"Сел дика к1ант хьо хилчахь,
Воккхачу Адин к1ант - ц1е йоккху ва Сурхо,
Вон-дика деача хьан да и Ада
Нахаца цхьаьна юьртахь хила ма везара,
Цу ломан басешкахь даьхний кхобуш лелачул",
Шена бина т1ехтохам даге ла ца белла,
Дуьгу нускал ва санна, шеи гила кечбина,
Цхьабосса шен пхаьрчий ша улло даьхна,
Ша ваьлла ма вахар дог майра ва Сурхо.
- Ассалам 1алайкум, сан къена ва Ада,
Дебаре хуьлда хьан х1ар дуткьа деций!
- 1алайкум ва салам, сан жима ва Сурхо,
Хьо лаа леларий, сан хьоме ва Сурхо?
Хьо тара вуй техьа со волчу варца?
Т1аккха лен ма велир х1ар Адин ва Сурхо:
- Со лаа ма лела, со тара ма веьна,
Вон-дика ва хилча цу юьртахь,
Хьо ц1ахь бакьахь ма вара, иза д1адерзадеш,
Ц1а верза веза хьо, х1ай къена сан Ада,

Меттамотт ва хуьйцуш, ша дика дажор ду
Ахь лерина кхобу хIар дуткьа деций,
- Ма вала дакъаза, сан жима ва Сурхо.
Кхераме хета суна деций дажош хьо вита,
Кьинхетам боцуш ву и эла Тимаркьа,
Барт лохьа суна, сан хьоме ва Сурхо, -
Бохуш лен велир, тов, и кьена ва Ада.
- Хьуна барт бала уьйрех бехк хета шена
Олуш, жоп ма делир цу Адин ва Сурхос.
Ада велха ва ваьлча, кьа цунах хетарца,
ЧIогIа барт ма белир кьеначу шен дена
Яхь йолчу кху кIанта цу Адин Сурхос.

II

"Ахьа тIера бер* оьцучу ламанан кортошкахь
Дуткьа деций дажош ма сеци и Адин ва Сурхо,
ХIинца хьайна ма луьу баккхалахь
ЦIарна цIе яханчу цу Сурхон ва корта,
Кьена Ада ма виси юьртан тхьамда ва хилла", -
Бохуш мотт эцна ма вахар цхьа маттах ма лериг.
Мотт бахьаш веанчунна эпсар чин делла,
Ша цIехьа ма хьажийр цу эла Тимаркьас.
Испирташ ва детташ, кьаьркьанаш ва мийлош,
Сурхона тIелаьхкир паччахьан ва эскар,
Кхолха го ва лаьцна шаьш юкьа ма верзийр
И Адин ва Сурхо Тимаркьин салташа,
Сурхон меттамотт болчу ма вахар
ХIар эла Тимаркьа ямартчу цу дагца.
- Жа деббар хуьлда хьан, Адин ва Сурхо!
Ма маьрша лела хьо долларчу сан ломахь?
Со вевзий хьуна, хIай Адин ва Сурхо?
- Кьеначу Ада вуйцу хезна суна хьо, эла Тимаркьа,
Оьавоссал, цхьанделхьа, лекхачу динара,
Шуна даон ду сан-ма хьена ва дилха,
Мала хир ду шуна и сирла ва кьаьркьа!
- Хьан дилха даа екха дац тхо-ма,
Хьан малар мала хьогах дац тхо-ма.
Паччахьа суна совгIатана беллачу кху ломахь
Бажа сан бажо бецан цIов ца буьтуш,
Эмалка ремийна мала хи кьийдина,
Сов паргIат лелаш ву хьой, Адий,
Кхин кьуьйсур дац аша долара сан лаьмнаш, -
Бохуш лета ма вуьйлир хIар эла Тимаркьа,
Динчу нанойх Iовла Iахарий дIатоьхна, хецна,
Сан тIаьхьар де тIекхьаьчна ма дели бохуш,
Ша лета ма вуьйлир дог майра и Сурхо.
Динна хьалха нисвелларг бергаша ва кегвеш,
Шена улло нисвелларг тур тухий цостуш,
Ведда вала воьлларг эккхийна ва лоцуш,
Лечкьина хьулвелларг кьайла ваха ца вуьтуш,

И кхолха лаьцна го ша шалха берзийна,
И шалха бисна го ша цхьалха берзийна,
И цхьалха бисна го бохийна баржийна,
Ца виссал ва чевнаш шен дегIах ва хилла,
Жан метта ва вирзир и Адин ва Сурхо.
ТIехьашха тIевеъна, тешнабежк ша бина,
Сурхон корта ма баьккхир цу эла Тимаркъас,
Шен салтийн дукха декъий ломахь эгна дитина,
Дозална цIет дина Сурхон корта эцна,
Вахна цIа кхаьчна ловзар дан ма вуьйлир
Элийн баьчча хилла и ямарт Тимаркъа.

III

Сурхох дог диллина, терсаш цIехьа ма бахар
Сурхос безаш лелийна цуьнан хьоме ва гила,
Барзах угIа ма дуьйлир тешаме ва пхьаьрчий.
Ца биссал дера чевнаш дегIаца ва йолуш,
Гоьзан тIе ма тевжир и Сурхон ва гила.
Шаьш угIа ма дуьйлир цхьабосса и пхьаьрчий,
Кийра алу ва яьлла, ша ара ма иккхир
Сурхо вина ва нана доьхначу цу дийнахь.
- Хьо аравалалахь, хIай къена ва Ада! -
Бохуш, чу ма хьаьдир Сурхо вина ва нана, -
Да велча ва санна, гIийла ша терсаш,
Гоьзанца лаьтташ бу и Сурхон ва гила,
Доьттина доьша ца дууш, барзаха угIуш,
Хьаьлхина ма лела цу Сурхон и пхьаьрчий,
КIайн киса тиллийла ахь, хIай къена Ада,
Сурхон корта баьккхинчу Тимаркъин ва корта
Делкъахан хилале баьккхина ца вагIахь, -
Син метта топ кхетта цIен эхка ва санна,
Ша хьаьла ма иккхир и къена ва Ада,
- Шена ахьа еллариг шеран зама ма хета, -
Олуш дIатилир, бах, и къена ва Ада.
Хаьхкина ма кхечир ламанан кортошка,
Корта боцуш карийр, тов, шен жима ва Сурхо,
Ламанан ирзешкахь Тимаркъин ва махкахь
Дог Iабош вилхир, тов, и къена ва Ада.
Корта боцу и дакъа шен мара ва къуьйлуш,
Гила борз ва санна, ша хьалаиккхина,
Хаьхкина ма вахар дог эшна Ада,
Тимаркъа вехачу йоккхачу цу юьрта,
СагIадоьхучун ва бедар шена тIеюьйхина,
Хьенапан ва шаьлта пхьуьйшна чу лаьцна,
Воьдуш тIе ма кхечир Тимаркъин цу тойне.
Сурхон горга ва корта стоьл тIехь гарна кхерарна,
Ловзаран майданахь лаьттан бIаьра ва хьоьжуш,
Цу эла Тимаркъина ца вовзийта гIерташ.
- Ассалам Iалайкум, хIай эла Тимаркъа,
Де дика хуьлда хьан, той декъал дойла,

Саг1ина х1ума ло суна, миска стаг вара со, -
Бохуш лен ма велир и кьена ва Ада.
Т1аккха лен ма велир ловзаран да Тимаркъя:
- Дог дика хилла 1уьйре ю сан-ма,
Къеначу Адин Сурхон корта стола т1е х1оттийна,
Чувалий, халхавала, х1ай миска хъаша,
Къобал саг1а лур ду хъуна аса, -
Олуш, пондар лакха ма велир эла Тимаркъя.
Шен кочар и таьлсаш не1арге кхийсина,
Добхначу цу дагца ша халха ма хъаьвзир
И кьена ва Ада Тимаркъян х1усамехъ.
Къеначу цу Адех сирла б1аьрг кхетчахъ,
Пондаран йиш йоха ма юьйлир цу эла Тимаркъян.
- Дакъаза ма вала хьо, эла Тимаркъя,
Пондаран йиш х1унда йохий ахъа парг1атчу х1усамехъ,
Ч1ог1а сакъералуш, со халха волуш? -
Бохуш лен ва ваьлча и кьена ва Ада,
- Къеначу Адин берзан боларх тера хета суна
Хелхаран хъан болар, кьегина ши б1аьриг,
Лакхалац соьа х1ар мерзан пондар, -
Бохуш, лен ма велир и эла Тимаркъя.
- Хъуна мичар вог1ур вара и кьена Ада?
К1ентан Сурхон во д1адерзош хир вай и кьена Ада?
Суна саг1а ца дала ен бехказло хета суна
Ахъа х1инца дубйцуриг, ва эла Тимаркъя,
Кхана йог1учу 1уьйренца тешам бац хъуна
Цу кьеначу Адех, хьо парг1ат хила, -
Олуш улло нисвелла, каде шаьлта тоьхна,
Озийна ма баьккхир Тимаркъян ва корта
Цу кьеначу ва Адас цу Сурхон ч1ирна.
Тимаркъян горга корта таьлсаш чу боьллина,
Тимаркъян ва ловзар дохийна, эькхийна,
Ша ц1ехъа ма вирзир и кьена ва Ада.
Сурхон горга и корта докъяца биллина,
Сурхо винчу ненаца ша халха ма хъаьвзир
Дог майра и Ада доцучу дагаца.

*Биэр - йоккхуш йолу ял.

ЖЕРОЧУН К1ЕНТАН, ГУЬРЖИЙН К1ЕНТАН ИЛЛИ

Ва сарахъ суьйренца бузучу малхаца
Цу к1айчу г1овталца; исхаран чоьица
Чо чехка чола куй б1аьштиг т1е ва тоьттуш,
Расхачу ва динахъ ша ваьлла вахар, бах,
Хийисте пхьоьхана жерочун жима к1ант,
- Ассалам 1алайкум, х1ай юьртан кура к1ентий!
Суьйре дика йолда шун кхоьллинчу вайн дала!
- 1алайкум ва салам, жерочун жима к1ант!

Хьо марша вогIийла, хьо далла вoззийла! -
Олуш лен бевлира цу юьртан кура кIентий.

Йочанан ва мохо идо дарц ва санна,
Расхачу ва дино ша чехка идавеш,
Веъна тIе ма хIоьттир и Юьспан ва Тойсам
Хийисте пхьoьхана юьртарчу кIенташ тIе.
- Ассалам Iалайкум, хIай юьртан кура кIентий!
Суьйре дика йолда шун кхоьллину вайн дала!
Дакъаза ма вала, жерочун жима кIант,
Га доцу ва сара хадон атта бу хьуна,
ТIам бойна ва леча куьйрано хьийзадо,
Сан кIеззиг гIуллакх ду юьртарчу кIенташца,
Хьо юьстах валахьа, жерочун жима кIант.
- Iалайкум ва салам, хIай Юьспан ва Тойсам,
Хьо марша вогIийла, хьо далла вoззийла!
Га доцу ва сара хадон атта хир ма бу,
ТIам бойна ва леча куьйрано хьийзор ду,
ПаргIато ю хьуна, со новкъа ца гIерташ,
Хьайн долу ва гIуллакх ахь дийцан мегар ду, -
Олуш, цIехьа ма вахар жерочун жима кIант.

II

Хьешашна диначу цу дуьхьал оти чохь
Кхо ког болчу жIайгIента ша лоха лахвелла,
Пондаран кхаа пхенах маргIал пIелг ва туьйсус,
Ойлане велир бах жерочун жима кIант.
Пондаран гIийла аз ойлане дийкира,
ЛадoьгIуш хиллера цу кIентан ва нана,
ЛадoьгIна чуеар цу кIентан ва нана.
ТIаккха лиэн ма елир кIант вина и нана:
- Дакъаза ма вала сан жима хьо кIанат!
Мел гIийла йиш ю-кха пондарца ахь лoькхург!
Сел гIийла гIелвелла, ахь стенан ойла йо?
Дийцахьа хьо винчу доглозчу хьайн нене!
- Ма яла дакъаза, со вина сан нана!
Дийцаза цадериг ас дуьйцур ду хьуна: -
Со ваьлла вахара хийисте пхьoьхана,
Салам луш, гIевеара и Юьспан ва Тойсам,
Сан цIарах цо соьга элира иштта:
"Дакъаза ма вала жерочун жима кIант,
Га доцу ва сара хадон атта бу хьуна,
ТIам бойна ва леча куьйрано хьийзадо,
Сан кIеззиг гIуллакх ду юьртарчу кIенташца,
Хьо юьстах валахьа, жерочун жима кIант".
Салам схьайцир ас, гIиллакх ца талхадеш,
Собаре, сатухуш цIехьа со ма веа,
ЦIарна цIе яхна ву цхьа гуьржийн ва кIанат,
И бIаьрга ва ганза, доттагIа лацаза,
Кху цIехьа ца верзан, яр дуьне ца даан

Делах дуй биъна ас, сайн дагца ва ч1аг1беш,
Дуучух, молучух сайн кийра ца бузон
Ас ч1аг1о ма йина, дела теш ва лобцуш,
Со хоттуш стаг хилахъ, алалахъ ахъ цуьнга,
Сарахъ ц1а вог1ур ву, 1уьйранна со хаттахъ,
1уьйранна вог1ур ву, сарахъ со ва хаттахъ, -
Олуш, сиха кечвелир жерочун жима к1ант.
Дуьне дуьтуш д1абузу дашо малх ва санна,
Юрт юьтуш, юьртаха ма къаьстир жерочун жима к1ант.

III

- Буьйсанна наб йоцуш, дийнахъ тем ва боцуш,
Кху денна кхаьбна ас хьо жима расха дин,
Х1инца ели ва хьуна со идон ва меттиг,
Ахъ х1инца къийсалахъ лечанца ва идар,
Ахъ х1инца къийсалахъ лобмаца ва лелхар, -
Олуш, юткъачу шедаца кхоамза човхийна,
Урх тесна ма битир шен жима расх дин,
1уьйренца хьалха малх кхетачу,
Суьйренца т1ехьа малх д1абузчу цу гуьржийн ара,
Дей-буьйсий дадийна, бузучу малхаца
Вахана ма кхечир жерочун жима к1ант
Цу гуьржийн ва махка, гуьржийн к1ант вехачу.
Буьйсанна адамаш д1атуьй хан кхаьчча,
Шен жима расха дин урх тесна хобхкуш,
Мохь-ц1ог1а ва детташ, орца ша доьхуш,
Йохалла ша хедош гуьржийн к1ант веха юрт,
Ладег1ан велира жерочун жима к1ант:
"Вуьйцу ма-хаззара дика к1ант и велахъ,
Ц1арна ц1е ва яхна гуьржийн к1ант и велахъ,
И орцах вер ву-кха массарел хьалха", -
Бохуш ойла йира, тов, жерочун ва к1анта,
Ладег1а велир бах и гуьржийн дика к1ант:
- Дакъаза ма яла сан хьомсар хьо езар!
Мохь-ц1ог1а хеза суна, орца ша доьхуш,
Араялий ладог1ахьа доьхучу орцане,
Г1о оьшуш г1улкх делахъ, со вахан ма веза, -
Олуш лиэн ва ваьлча и гуьржийн дика к1ант,
Не1аргехъ ладоьг1на, нускал чудеара,
Ялийна бутт кхаьчна керла и хиллера,
Меллаша йистхилла элира цо цуьнга:
- Дакъаза ма вала, х1айн гуьржийн ва к1анат,
Схьахаан зе долуш х1ума дац цу арахъ,
Хьо парг1ат 1иллахьа аттачу цу меттахъ, -
Олуш лен ва яьлча шен мерза ва езар,
Син метта топ кхетта ц1иэн экха ва санна,
Т1иэхьа ши куьг ва тоьхна, ша хьалаиккхина,
Чергазийн зударша, цу гуьржийн зударша
Къуьйсусх дина барзакъа шен дег1а дерзийна,
Цхьалхачу туьраца яйдакхчу ва говрахъ

Ша орцах ма кхиир и гуьржийн дика к1ант.
- Ассалам 1алайкум 1аьржачу буйсанца!
Хьалхалаьллина рема йоцуш,
Т1ехьадаьлла орца доцуш,
Хууш хилла х1ума доцуш,
Орца доьхург мила ву-те?
- 1алайкум ва салам, х1ай гуьржийн дика к1ант!
Хьалхалаьллина рема йоцуш,
Т1ехьадаьлла орца доцуш,
Схьагуш хилла х1ума доцуш,
Орца доьхуш со ву хьуна.
Хьалха диэрза, гуьржийн кьут1а!
Ас вуьгур хьо нохчийн махка,
Ас вухкур хьо цу базарахь,
Мах ца кьуйсуш, н1аьнин мехах! -
Олуш лин ва ваьлча жерочун жима к1ант,
Даьккхинчу туьраца, расхачу ва динахь
Ша т1ехьах1оьттир бах жерочун жима к1ант.
Генна д1абахар уьш бистхилар ва доцуш,
Лиэн вели бахара и гуьржийн жима к1ант:
- 1аламат яраббий, ва нохчийн цхьалха к1ант,
Вижначуьра г1аьттина со орцах валарна,
Набарха валларха са дика гуш вац со,
Йийцахьа, цхьанделхьа, вай кхаьчна ва меттиг.
- Лиэн ма лел, цхьанделхьа, х1ай гуьржийн ва кьут1а,
Ас вухкур вай хьо-ма цу нохчийн базарахь! -
Олуш лиэн ва ваьлча жерочун жима к1ант,
Вист ца хуьлуш ма сецир и гуьржийн жима к1ант.
Некь бира цу шимма вистхилар ва доцуш,
Шолг1а а хаьттира гуьржичун цу к1анта,
Иzza жоп делира жерочун ва к1анта.
Кхин а гена некь бира цу дикчу шина к1анта.
Кхозлаг1а хаьттира цу гуьржийн ва к1анта:
- Дакьаза ма вала, ва нохчийн жима к1ант,
Дийцахьа, цхьанделхьа: вайша мичхьа кхаьчна-те?
- Ма вала дакьаза, х1ай гуьржийн жима к1ант,
Вай х1инца ма кхечи, шун даймохк кхачалуш,
Нохчийн а, гуьржийн а дозанаш кьаьстачу.
Т1аккха лиэн ма велир и гуьржийн дика к1ант:
- Ма вала дакьаза, х1ай нохчийн жима к1ант,
Хьешаца ас лобцу дуьненан ва г1иллакх
Дохоза ца 1ийн хьо тховсарчу кху буса,
Бехк-гуьнахь ва доцуш Гуьржехар ва дуьйна
Ахь соьга байтина инзаре беа некь
Цу делан тоьшаллах ас юха бойтур хьоь!
Хьо хьалха дерзалахь, ва нохчийн ва кьут1а! -
Олуш лиэн ва ваьлча и гуьржийн дика к1ант,
Т1аккха лиэн ма велир жерочун жима к1ант:
- Собаре хилалахь, х1ай гуьржийн жима к1ант,
Кхеравелла олийла даций хьан, гуьржичун ва к1ант,
Ас дуьйцур ду хьуна айса деана ва г1уллакх,

Ахь сема ладогIа ас дечу кьамеле:
Сан дагах дог дустуш доттагIа вацар сан,
Нанас дена ва вина ваша волуш вацар со,
Суьйранна дашо малх чубузан лахбелча,
Хийисте вахна, со пхьобханахь лаьттара,
Салам луш тIевеъна кIенташца дIахIобттир
ЦIарна цIе ва яхна и Юьспан ва Тойсам.
Цхьан хилар тIехтоьхна, со аьшнаш вира цо,
Со новкъа хетарца кьамеле велир и,
Со воцчохь дан дезаш кьамел ду элир цо;
ЦIарна цIе яхарца хьо вуьйцу хезнера,
Хьо хьахош хезначохь дика кIант вуьйцур хьо,
Хьо хьахош мел волчо тешама вуьйцур хьо,
ДоттагIа хьо лацан хьо волчу веъна со,
Сайн бIаьрга хьо ганза, сайн кийра ца бузон,
Хьо доттагI лацаца цу цIехьа ца верзан
Делаца чIагIо еш, хьо волчу веъна со,
Ас хьоьга ма-дийци сайн дагахь ва дериг, -
Олуш лизн ва ваьлча жерочун дика кIант,
- Хьо иштта ва веънехь, со волчу гIор вайша, -
Олуш, шеца вигир цо жерочун жима кIант.

IV

Цу ханнийн божалахь дой паргIат ва даьхна,
Цу хьешийн ото чохь шаьш паргIат ва бевлла,
Даан сиха хIоттийра бордаха ва дилха,
Малан сиха хIоттийра и сирла ва кьаьркьа,
Сакьеран ма хиир и дика ши кIанат.
Шена ша дуттуриг сов кIезиг ва дуттуш,
Жерочун кIантана ша алсам малийна,
Вахийна дIавижийр жерочун жима кIант
ЦIарна цIе яхначу гуьржичун ва кIанта,
Когех болатан буржол ва тоьхна,
Куьйгех чилхьесан гIоьмеш йоьхкина,
Жерочун жима кIант ша цхьалха витина,
Ша араиккхир, тов, и гуьржийн жима кIант,
Ша ваьлла вахар и инарлин ва уьйтIа,
Кхойкхуш ара ма ваьккхир и кьена инарла,
Кьамел дан ма велир и гуьржийн жима кIант:
- Ассалам Iалайкум, хIай кьена инарла!
Хазаза ва хабар ас дуьйцур ду хьуна,
Ахь сема ладогIа, хIай кьена инарла, -
Олуш, дийцан ма хIобттир и гуьржийн жима кIант:
- ГIалий йисте ва бовлан эпсараш ца буьтуш,
Майдана ва бийлан элийн стунаш ца буьтуш,
Адаман цIий муьйлун хин цIубдар ва санна,
Хьолахойн цIий муьйлу жерочун жима кIант
Буржола вилли ас вехачу хIусамехь,
Хин чIерал башха ша кара ца вогIу
Жерочун жима кIант йийсарехь ву вайна,

Схъавалон луо суна тоьлладех ворхI эпсар,
Кхоана луо суна эпсарийн ва хорма, -
Олуш, лиэн ва ваьлча и гуьржийн жима кIант,
И валон тоьлладех ворхI эпсар ва тоьхна,
Эпсарийн ва хорма цунна тIеюьйхина,
Ша цIехъа хъажийр бах къеначу инарлас и гуьржийн жима, кIант.
Корашкий, неIарей эпсараш хIиттийна,
Вахна чувелар бах, и гуьржийн жима кIант.
Яйн муьшка ва йина, жерочун жима кIант
Набарха ваьккхина, тIаккха лиэн велир бах,
И гьржийн жима кIант жерочун ва кIанте:
- Iаламат яраббий, жерочун жима кIант,
Хьо вижий ма Iилла аттачу цу меттахъ,
Схъахъажал, цхъанделхъа: муха кIант го хьуна?
Схъахъажал, цхъанделхъа, эпсарийн хормане:
Муха тов ва соьгахъ эпсарийн ва хорма?
Схъахъажал, цхъанделхъа, эпсарийн ва куйне:
Муха тов ва соьгахъ эпсарийн цIена куй?
ДIахъажал, цхъанделхъа, корашкий, неIарей:
Тоьлладех ва тоьлла ворхI эпсар гой хьуна?
Хьо лацан баьхкина эпсараш беца уьш,
Хьо кара валорна совгIатна елла-кха
Эпсарийн ва хорма къеначу инарлас,
ХIун хета ва хьуна, жерочун жима кIант?
- Дика хета ва суна, хьуна лууш и делахъ,
Хазахета ва хьоьгахъ эпсарийн и хорма,
Со бахънехъ ва хиллехъ, со реза ву хьуна,
Ирс долуш хуьлда и, гIоза лизлайойла ахъ! -
ШолгIа а хаьттира цу гуьржийн ва кIанта,
Иза жоп делир бах жерочун цу кIанта,
ТIаккха лиэн велир, тов, и гуьржийн дика кIант!
Схъахъажал, цхъанделхъа шен Iаьржачу бIаьргашка:
Со хетий ва хьуна, хIай нохчийн кIант,
ДоттагIа воьхкина, тешнабехк бен бериг?
Схъахъажал, цхъанделхъа, шен шуьйрачу белшашка:
ТIевеьна хъаша воьхкина, тешнабехк ва бина,
Эпсарийн куй туьллу кIант хетий хьуна со? -
Олуш араиккхина, ворхI эпсар эькхийна,
Юха чу ва веьна, къамел дан велира:
- ВорхI эпсар эькхорах, хьо шек ма ваьллахъ,
ЦIагар салт сан керта хьийзаш гур бац хьуна,
Сан кIеззиг гIуллакх ду веьхачу юьрта чохъ,
Хьо паргIат хилалахъ, жерочун жима кIант, -
Олуш, болатан буржол когех дIадаьккхина,
Чилхьесан гIоьмеш куьйгех дIа ва яьхна,
Ша араиккхир, тов, и гуьржийн жима кIант.

V

Ша ваьлла вахар бах и гуьржийн жима кIант
Хьолана цIе яхна цхъа эла ва волчу,

Цу элан хиллера хазалла гларьялла,
Гиллакхе, сов оьзда, малх санна хаза йол.
Кхойкхуш араваьккхина и мехкан ва эла,
Къамел дан ма велир и гуьржийн жима клант:
- Ассалам лалайкум, хлай гуьржийн ва эла!
Де дика долда хьан кхоьллинчу вайн дала!
- лалайкум ва салам, хлай гуьржийн дика клант!
Воглийла хьо марша, вьзийла хьо далла!
Хьо лаан вуй техьа, хьо таран вуй техьа?
- Со лаан ма лиэла, со таран ма лиэла,
Со хьоьга деха-доца сов дийцан веьна вац:
Нохчийн дикачу клантана хьоь йол ехан веьна со,
Ахь йигийтахь, йол эцна глур ву со,
Йигийтан ца лахь, йитина глур ву со,
Оьздачу клантана оьзда йол совлат ду,
Дакьаза ма вала, хлай мехкан хьо эла, -
Олуш, лиэн ва ваьлча и гуьржийн жима клант,
Шега йол ехнариг дика клант хиларна,
Дикачу клантаца гиллакх ша ца дохош,
Йол елла, верзийра цу мехкан ва эло
И гуьржийн жима клант, сов хабар ца дуьйцуш.

VI

Сов хаза совлаташ несана кечдира,
Хазачу нускалца сетгачу поштана
Хайир цо шен доттагI - жерочун жима клант,
Юххе дIа ва тесна цуьнан дин ва болуш,
Кхо дин боьжна пошта совлатех ва юьзна,
Расхачу ва динахь ша улло ва ваьлла,
Ша новкъа ма велир и гуьржийн жима клант.
Мар-зудий вовшашца сов бертахь хилира,
Вовшашца гиллакхе, мерза уьш хилира,
Морхашкахь ва лиэчкъа дашо малх ва санна,
Сетгачу поштанехь ша лиэчкъаш дара, тов,
И къона ва нускал - цу мехкан элан йол,
Жерочун клантана хьаьж тIе куьг ва хьоькхуш,
И хьостуш марзонца, и воккха ша виэвеш,
Баттал екхаелла, малхал ела ва елла,
Калакойн Iаж санна богу бос лепабеш,
Йоккхает хьоьжур и жерочун ва кланте,
Цу некъан бохалла шаьш гена мел девли,
Нускалан ва кара шен корта ва оьхуш,
Ойлане велир бах жерочун жима клант,
ТIаккха лиэн ма велир и гуьржийн дика клант:
- Дакьаза ма вала, сан деган доттагIа!
Ахь стенан ойла йо дуьненан ва кийрахь?
Схьайийца ахьа соьга коьртера ва гIайгIа,
Мажаран тоьпаца ас каде лобIур ю,
Белхабел ахь соьга кийрара ва бала,
Дуткьачу туьраца ас каде ойур бу,

Хьо волчу вай доьлхуш, хьо гIийла товш ма вац,
Ма вала дакъаза жерочун жима кIант,
Хьан дагах дог дустуш доттагIа ву хьан со,
Схьадийцал, цхьанделхьа, хьайн дагахь ва дериг,
- Ма вала дакъаза, хIай гуьржийн жима кIант
Ма билла суна бехк, бахьана а ва доцуш,
Ахь динар гIуллакх ду, гуьржичун жима кIант:
Яхь йолчу кIантана оьзда йоI совгIат ду,
Малх санна ва йоьлуш, баттал екха ва елла,
Оьздалло Iабийна хаза совгIат ду хIара,
Ас ойла еш дериг цхьа кхин ду ва хьуна:
Сан коьрте хьийзачу ойлано ма боху:
Вехачу хIусамехь белхар ду ва бохуш,
Юьспан Тойсаман ва кертахь ловзар ду бохуш,
Сан даго ма хьоьху, бехк суна ма билла, -
Олуш, лиэн ва ваьлча жерочун жима кIант,
ТIаккха лиэн ма велир и гуьржийн жима кIант:
- Сагатдан ца оьшу, жерочун жима кIант,
Со вахна хьожур ву вехачу хьан юьрта,
Хьо паргIат воьлур-кха, сан деган доттагIа, -
Шен жимчу динара ша лаха воьссина,
Жерочун цу кIентан дина ша ва хиьна,
Урх тесна битира и жима расха дин,
Ша сиха ма кхечир и гуьржийн жима кIант
Шен деган доттагIа вехачу ва юьрта.
Хьаьвзина вахар и доттагIчун ва керта,
Шена йоьлхуш ма карийр доттагIчун ва нана,
- Дакъаза ма яла, доттагIчун ва нана,
Яра хIун ду ва техьа дакъа доцуш ва белхар?
- Хьо марша воьгIийла, генара ва хьаша,
Хилан хIума ца дисна кху маьлхан дуьненахь:
Гуьржичун дика кIант доттагIа лацаза,
Дуучух, молучух шен кийра ца бузон,
И бIаьрга ца гича, кху цIехьа ца верзан,
Делах дуй ва бууш, ша чIагIо ва йина,
Ша ваьлла ма вахар сан жима ва кIанат,
Гуьржичун жима кIант доттагIа ва лацан,
Цу гуьржийн ва кIанта, тешнабехк ва бина,
Вийна аьлла хезна суна сайн жима и кIанат.
- Хьан кIанта доттагIа лаьцнариг со веца хьуна,
И хьуна хезнариг бакъ ма дац, баба,
Элан йоI несалгIа ша ялош воьлуш ву
Сеттачу поштанахь хьан жима и кIанат,
Хьо цунна ва елхахь, хьо елхан ца оьшу.
Дийцахьа, Юьспан Тойсам мичхьа ву вехаш.
- Ловзаран и гIовгIа хезаш юй ва хьуна?
И ловзар ду хьуна Тойсаман ва кертахь,
Бертаза ядийна, сан йоI ю цо йигнарг, -
Олуш, лен ва яьлча доттагIчун ва нана,
Кхин охьа ца вуссуш, ша вухавирзина,
Ша ваьлла вахар бах Тойсаман ва керта,

Доккхачу ловзарга, и гуьржийн жима кIант.
"Хьаша ву веана!" - аьлла, тIебаьхкина,
- Лекхачу динара хьо лаха воссахьа,
ХIай гуьржийн жима кIант, тхан дехар ду хьоьга, -
Охьахаон хьовзийр и кегийчу цу наха,
- Тхан долу ва гIиллакх шун долуш ва дацахь,
Со охьахуур вац, тIаккха со Iийр ма вац.
- Схьадийца, хIун ду и, хIай гуьржийн жима кIант.
- Несаца кьамел деш тхан Iедал ма дара,
И гIиллакх шун делахь, охьахуур ву со-ма, -
Олуш, лен ва ваьлча гуьржичун жима кIант,
- И гIиллакх ду тхан-ма, хьо охьахаалахь, -
Ловзарга сихонца и охьахайина,
Бал баккхан болийра кегийчу цу наха.
Бал боккхуш цхьа зама яьллачу хенахь,
Цара юкьаваьккхира гуьржичун жима кIант.
Лаьттахь бухь ва боьгIча, стоьл тIехь бухь бугIуш,
Инарлин стоьл тIера малар кад ца хьабеш,
Ша хелхахьаьвзира и гуьржийн дика кIант,
Пондарчо хьаьжжинчохь шен пондар сацийра,
Вотанчо хьаьжжинчохь шен вота сацийра,
Цецбевлла бисира ловзаргахь массо а.

Адам цец ва доккхуш, ша хелха ва ваьлла,
Нус йолчу вахар, тов, и гуьржийн дика кIант,
Ша йоьлхуш карийр бах доттагIчун и йиша.
ТIаккха лен ма велир и гуьржийн жима кIант:
- Дакьаза ма яла, доттагIчун хьо йиша,
Яра хIун ду ва техьа дакьа доцуш ва белхар?
Дийцахьа ахь суна, хьо хIунда йоьлху. -
- Нанас дена вина шен ваша воцуш,
Дагара ва дийца доттагIа воцуш,
Цул сов амал ва доцуш, цхьа ваша вара сан,
Гуьржичун дика кIант доттагIа лацаза,
Кху цIехьа ца верзан делах дуй ва биьна,
Гуьржичун жима кIант шен бIаьрга ца гича,
Дуучух-молучух шен кийра ца бузон
Цу делан тоьшаллах ша чIагIо ва йина,
Сан ваша вахнера цу нана-Гуьржийчу,
Цу гуьржийн ва кIанта, тешнабехк ва бина,
Ва вийна ма боху сан жима ва ваша.
Со цунна ма йоьлху, суна бехк ма билла. -
Олуш, лен ма елир жерочун хаза йоI.
- И бахьнель хьо елхahь, хьо елхан ца оьшу:
И гуьржийн ва кIанат со веца ва хьуна,
Хьан хьоме вешина элан йоI ялийна,
Хазачу нускалца и вогIш ву хьуна,
Хьан вешин тешамен доттагIа со ма ву.
Дийций яла хьо соьга билггал бакь ва дериг:
Цу Юьспан Тойсаме хьайн бертахь еьний хьо?
Бертаза ядийна, ницкь бина хьуна?

- Ваша цIера ваьлча, бертаза ядийна,
Нуьцкъала ялийна гIийла бо ду со-ма -
Олуш, лен ва яьлча, доттагIчун ва йиша,
И тIехьахIоттийна, ша аравелир, тов,
Хазачу цу дийнахь гуьржичун дика кIант.

Кхайкхина валийра и Юьспан ва Тойсам,
Бехк баккхан хIоьттир бах и гуьржийн жима кIант:
- Дакъаза ма вала, хIай Юьспан ва Тойсам,
ЦIарна цIе ва яхна, дика кIант вара хьо,
Жерочун жима кIант ша цIера ваьлча,
Цуьнан йиша бертаза ядийна яло,
Эхь хIунда ца хетта цIе йолчу хьуна?
ГIийла бо ма ду и, ахь нуьцкъаш далийнарг!
Ницкъ хиларх хуьлуш вац, яхь йолу дика кIант,
ХIилланах хуьлуш вац тешаме дика кIант,
Тешаме, гIиллакхо, собаро веш ву-кха,
Оьздалло, хьекъало, стогалло веш ву-кха
ГIиллакхах вуьззина яхь йолу дика кIант,
Доккха эхь ду хьуна, вон гIалат ду хьуна,
Бертаза, нуьцкъала гIийла бо далийна,
Вехачу кху юьртахь хьоьгара даьллари.
ДоттагIчун йишина ахь бина тешнабехк
Бекхан стаг ву хьуна тIекхаьчнари,
Iодикае хьайна вежарийн тахна! -
Олуш, каде даьккхир бах терсмаймал дуткъа тур,
Сел чехка божийр бах Тойсаман ва корта,
ДоттагIчун ва йиша ша тIехьахIоттийна,
ДIавахан вуьйлир бах и гуьржийн жима кIант.
- Тхайн ваша вейтина, тхешан нус ва эцна,
Вохуьйтур вац оха, хIай гуьржийн къутIа! -
Олуш, тIехьабевлир бах Тойсаман вежарий.
- Дакъаза ма довла, Тойсаман вежарий,
Цхьа дакъа тоьур ду тахана дIадоллан,
Хьаштдоцург мадийца, байшна ницкъ бан йиш яц!
Аьлла вистхилча и гуьржийн жима кIант,
Къарбалан ца тигна Тойсаман вежарий,
Тур деттан велир бах и гуьржийн жима кIант,
Ца ваьлла эгийр цо Тойсаман вежарий,
Ловзарга гулбелларш тезета ховшийна,
ДоттагIчун йишица ша цIехь вахар бах,
Дагна дар ва велла, и гуьржийн жима кIант.

VII

ДоттагIчун хIусамехь синкьерам хIоттийна,
Ша дуьхьал вахар и жерочун кIантана.
- Дакъаза ма вала, сан деган доттагIа,
Ахь ойла ма-ярра, шина кепара хеттариг
Ма-моьтту ца хилла, сингаттам ца хилла:
Элан йоI а ялош, хьо воьгу ва аьлла,

Синкѣрам ма хилла вехачу хъан хІусамехъ,
ЦІарна цІе яхначу Тойсаман вежарий,
Вовшеха ва летта, шаьш белла хиллера, -
Аьлла, дІадийцир бах цу гуържийн ва кІанта.
Шаьш цІехъа бахана, той-ловзар ва дина,
Кхаа дийнахъ, кхаа бусий сакъоьруш ва Іийна,
Мерзачу безамца хаза баха хевшир бах,
И нийса накъостий барт болчу доьзалехъ.
Шаьш лера ма-везза шайн хъаша лийрина,
Хаза новкъа ваьккхир бах и гуържийн жима кІант.
* * *

Ма лалда вай кІентий, вовшех тешам ва байна,
Ма лалда вай кІентий, вовшех безам ва байна!

ТАРКХОЙН КІЕНТАН, ЖЕРОЧУН КІЕНТАН, ЖУМИН АКХТУЛИН ИЛИ

Буйсанах кхо дакъа хиллачул тІаьхъа,
Іуьйранна седарчий уьдучу заман чохъ,
Нур дашо можа малх кхетале хьалха,
Набарха велир, тов, цхъа таркхойн жима кІант.
"ИлахІи яраббий, ма тамашина хІума ду
Суна гІенах дуьхьал хІоьттинарг,
Я билгал бакъ ду-те суна дуьхьал хІоьттинарг?
Я буйсанан йохалла гуш гІан-набарш ю-те?
Хаац и лаан дуй! Хъажа вахан веза со, -
Олуш, каде кечвелла, дин каде кечбина,
Ткъес санна чехка дикчу динан йоргІахъ,
Вахана кхечир, тов, и Жумин Акхтула вехачу цу гІопе,
Оьзиган юткъа шедшей динна етташ,
- Ша уьйтІа велир, тов, и Жумин Акхтула,
ЦІахъ вуй хьо, цхъанделхъа, хазачу Іуьйренца,
ЦІахъ велахъ, валахъа шуьйрачу хъайн уьйтІа,
Баттал векхавелла, малхал велавелла,
Ша уьйтІа велир, тов, и Жумин Акхтула.
- Іалайкум ва салам, хІай таркхойн жима кІант,
ЦІахъ ву со, тахана хазачу Іуьйренца:
Сиха гІуллакх хъан делахъ, со уьйтІахъ кийча ву,
Сиха гІуллакх хъайн дацахъ,
Хьо лаха воссахъа хъайн дикчу динара,
Даа деца вайшинна бордаха и дилха,
Сакъера беца вайшинна юьртара мехкарий.
ХІун оьшу те хьуна, хІай таркхойн жима кІант?
ТІаккха лен велир, тов, и таркхойн жима кІант:
- Ма вала дакъаза, хІай Жумин Акхтула,
Хъан даар даа чонна меца вацара со,
Хъан малар ва мийла чо йогуш вацара со,
Мехкаршца сакъеран саготта вацара со,
Буйсанах кхо дакъа хиллачул тІаьхъа,
Сайна гинчу вочу гІенаша со самаваьккхина,

Кхин вижа даго ца вуьтуш, со хьалагIаьттина,
Хьо волчу веа со, хIай Жумин Акхтула.
Дуьненан го лаьцна сийна хIорд ва санна,
Хьаьттарна го лаьцна човкарчий ва санна,
Уьшална го лаьцна куьйса эрз ва санна,
Инарлин орцано кхолха го юьртана лаьцна,
Жерочун жима кIант юьрта чохь гина суна,
Бералахь дуьйна жерочун кIантана езна
Мехкарийн тхьамда инарлас дIайобхуш гин суна,
Лаа дац и, гIенаша бакьдериг хьоьху,
Жерочун кIантана тIекхача ма веза,
ТIаккха лен велир бах и Жумин Акхтула:
- Делаха волда со, ва хьоьху волда со,
И гIенаш гина, со сама ца ваьлlexь,
Вайша кхача ма веза сихонца орцах.

II

- Араялал, цхьанделхьа, сан хьоме хьо езар,
Сихонца кечбехьа са цена сан гила, -
Олуш лен ва ваьлча и Жумин Акхтула,
Ша араелир, тов, Акхтулин и езар,
Цу ханнийн божлара са цIена и гила
Цу дато дуьрстанца ша кетIа баьккхина,
Гоь тIе дуьрста тоьхна, дIахийцир бахара,
Акхтулин езаро са цIена и гила,
Цунах бIаьрг кхиир, тов, цу Жумин Акхтулин,
Ша-шен цIока яккха цIоькьалом санна,
Шен сина дарьелла дера ча ва санна,
Ша кетIа иккхир, тов, и Жумин Акхтула,
Шийла мохь туьйхир, тов, боьдучу шен дине:
- Биса хьо давелла са цIека сан гила,
БIаьстенан кхаа баттахь лекха лам ва баош,
Аьхкена кхаа баттахь кхехкийна кIа даош,
Малдина хи мийлош, ас хьомсар кхебир хьо,
Мелчу хи чохь лийчош, моданах ва цIанбеш,
Шийлачу хи чохь лийчош, йора болабеш,
Бакхийчийн бIаьрг кхетча, бIаьргхиларна кхоьруш,
Кегийчийн бIаьрг кхетча, кьола дарна кхоьруш,
Ша хала кхийра хьо оьшучу кху денна,
Карара бели хьо оьшучу дийнахь!
ХIинца воьдучу новкъара со юхаверзахь,
Ас лохур беца хьо башлаьмнийн баххьашкахь.
Мажаран Iалашо тIелаццал меттиг
Хьан дегIах суна гуш хилахь,
Ас морцур беца хьо цу гIирмийн дошца!
Со санна мел волчу кIантана ас хьанал бин-кха хьо,
Со санна мел воцчу кIантана ас хьарам бин-кха хьо!
- ХIинца ахь ладогIал, сан ямарт хьо езар!
Ас дуьйцур ду хьуна билгал бакь мел дериг:
Оьшучу кху дийнахь сан цIоькьа и гила,

Гоъ тІе дирста тоъхна, ахъа дІа ма хийци,
Доха хІума дац сан, сан ямарт хьо езар!
И цхъа бекъа йина ца елла чергазийн кхелаш,
Хьо цхъа йоІ йина-х ца еллий массо а нана,
ХІинца воъдучу новкъара со юха цІа верзале,
ХІар санна хІусам кхин лахалахъ хъайна,
Со санначу кІантана ас хъанал йин-кха хьо,
Со санна воцчу кІантана ас хъарам йин-кха хьо,
Со аьлла ма вели, сан ямарт хьо езар! -
Олуш, лен велир бах и Жумин Акхтула.

III

Гош Іаържа шен гила ша тІаьхъа хІоттийна,
УьйтІа веар, тов, лулара цхъа жимха.
- Іуьйре дика йолда хъан, сан дика лулахо,
Оьшучу дийнахъ хъан эмалк карара баьлча,
И хезна веа со сайн гила балош,
Хъайниг санна дика бацахъ а,
Боларна йоргІа бу хъуна са цІена сан гила,
Чергазийн цу кхело бина бу и хъуна,
Тахана дуьненахъ, кханлерчу къематдийнахъ,
Хьо воцург да воцуш, ас хъанал бин хъуна
Сайн жима и гила, хІай Жумин Акхтула,
Оьшуш меттиг елахъ, со кийча ву хъуна.
ТІаккха лен велир, тов, и Жумин Акхтула:
- Хьо далла везийла, сан дика лулахо,
Со юха цІа вагІахъ, и зедовр дац хъуна,
Со юха ца вагІахъ, хІун ду хетий дин байча а.
Бохъ бойначу попа тІе дайн куьйра санна,
УьйтІахъ дин хъийзаш, ша дина хиир, тов,
И Жумин Акхтула.
Дуьне дуьтуш дІабузу нур дашо малх санна,
Юрт юьтуш юьртаха велир, тов, цІе йолу ши кІанат.
Цу некъан бохалла байн мукъам болийр, тов,
Цу Жумин Акхтулас:
- Делаха волда со, ва хьоьха волда со,
ХІай Таркхойн жима кІант,
Сайчул дика дин лаьтта тІехъ берг ловзош
Кхин хир бу моьттуш со варехъ,
Карий-кха тахана цул дика хІара гила;
Делаха болда хьо, са цІена хІай гила,
Оьшучу меттехъ са кхойина Іен беллахъ,
Дарц санна, даш дуьхьал тохарх, бухабаьн беллахъ.
Хъайн кура яьІна юхахьовзон елахъ, -
Бохуш, дин хьоьстуш, шаьш хъийзаш кхечир уьш
Жерочун жима кІант вехачу юьрта тІе.

IV

ГIенаха гинариг бакъ хилла карийра,
Дуьненна го лаьцна сийна хIорд ва санна,
Уьшална го лаьцна куьйра эрз ва санна,
Хьаьттарна го лаьцна човкарчий ва санна,
Юьртана кхолха го лаьцна гуш бара, тов,
Го готта боллучохь ринжа а даьккхика,
Юьрта чу вахар, тов, цIе йолу ши кIанат.
Оьзиган шодмашца дой каде чехош,
Шаьш уьйтIа иккхир, тов, жерочун кIантана и дика ши кIанат.
Шийла мохь туьйхир, тов, цу таркхойн кIанта:
- Ассалам Iалайкум, жерочун хьо кIиллу,
Кху юьрта гонаха кхолха го хIоттийна,
И кьена инарла маьждиган майдана хаийна,
Ма чIогIа чуйоблла жерочун хьо кIиллу,
Мел паргIат Iаш ву хьо, наб кхетча санна!
Ара мохь туьйхир, тов, жерочун кIанта:
- Iалайкум ва салам, хIай таркхойн жима кIант,
Сан деган доттагIа, хIай Жумин Акхтула!
Кху дийнан ойла еш кад мер ас бохуш,
Цу гIалин ннарлас хIун боху хьожур-кха аьлла,
Собар деш сецна со, набкхетта вац со-ма,
Ахь деза детта, хIай таркхойн жима кIант,
Со аравала шуьшиь суна бехкен вац,
Со ара ца волу, деган доттагIий,
УьйтIарчу говзанах дой ма тов тасий,
Сихонца чувола, яхь йолу ши кIанат.
Даа деца вайя бордаха кIайн дилха,
Мала деца вайна бух сирла и кьаьркьа,
Ваьшна ма тов дуьйцур вай кху дуьхьал оти чохь!
Хьаьвзаш чувеар, тов, цхьабосса ши накъост.
Ца диьча санна даа долиьр, тов,
Ца мелча сайна мала долиьр, тов,
Сакьера долиьр, тов, цу дуьхьал оти чохь.

V

Маларан кеп хилча, даарах вуьзча,
Ша хьалаиккхир, тов, и таркхойн жима кIант:
- Э, елла яла хьо, жерочун ва кIиллу,
Собца-ма кьийсир ахь мехкарийн и тхьамда,
Хьажахьа, маьждиган майданахь Iаш волчу
Кьеначу инарлас хIун боху хьажахь,
Юьртарчу баккхийчара ваийтина хьо алий,
Хаттахьа инарле, и хIунда веана!
Чо чехка чола куй бIаьштиг тIе туьттуш,
Диттаца шокьетта болатан дуткъа тур,
Баттара даьккхина, шен буйнахь ловзош,
Ша-шен цIока яккхан цIоькьалом санна,
Шен синна дарьелла дера ча ва санна,

Ша араиккхир, тов, жерочун жима кІант!
Ша хьаьвзаш вахар, тов, маьждиган майдана,
Инарла Іаш волчу базанан цу стоьл тІе.
- Ассалам Іалайкум, хІай кьена инарла!
Хьобга делла и салам цу дала оьцийла!
Хьо лаа лелий-те? Хьо тара лелий-те?
Маьждиган майданахь базан стол хІоттийна,
Раз кьолам хьобкхуш, кегІаташ яз деш,
Кху юьрта гонаха кхолха го хІоттийна,
Ма лерина хиъна хьо кху юьртан кийра!
Кху юьртан баккхийчара ахь хІун боху хьажа
Ваийтина ву со, шайн жимха вина.
Хьуна хІун лаьа-те, хІай кьена инарла?!
ТІаккха лен велир, тов, и кьена инарла:
- ЛадугІуш хилал хьо, хІай юьртан жимха,
Ас дуьйцур ду хьуна билгал бакъ мел дериг:
Бертахь аш ца лахь мехкарийн и тхьамда,
Воккханиг вийна, шийла дакъа дийр ду ас,
Жиманиг лаьцна, кІайн йийсар дийр ду ас,
Ураман некъашкахь буькъа поппар хІоттор бу,
Дуьхьало йинчунна лалийна даш кийра дуттур ду,
Яьккхинчу цІоки чу кегаш юхкур ю,
ТІаккха лен велир, тов, жерочун жима кІант:
- Э, елла яла хьо, хІай кьена инарла!
Ас-ма юьгуйтур яра хьобга мехкарийн тхьамда,
Юьртан дикчу кІенташа юьгуйтий хаац.
Собаре хила хьо, хІай кьена инарла, -
Со хьаьжна вогІур ву, йоІа хІун боху.
ЙоІ реза елахь, йоІ юьгур ю ахьа,
ЙоІ реза яцахь, йига хала ду хьуна! -
Хьаьвзаш вахар, тов, жерочун жима кІант
Мехкарийн тхьамда ехачу коре,
ЛадогІуш сецир, тов, мехкарийн тхьамдега,
Йоьлхуш хиллер, тов, мехкарийн и тхьамда:
"Со еза дог хиллачу кху юьртан кІенташкахь
Со юьртаха ца яккхийта яхь хир яц-те?
ЦІахь вац хетий жерочун жима кІант?"
И дешнаш шен лере хезча,
Шийла мохь туьйхир, тов, жерочун кІанта:
- Хьо елха ма елхал, мехкарийн хІай тхьамда,
Хьо тийжа ма тийжал, мехкарийн хІай тхьамда,
Хьо елхал хІума дац тахана хьо йоьлхург,
Сан кийрахь са мел ду, юьгур яц хьуна хьо инарлин замоша!
Хьо кхайкхош елар-кха хьо йинчу хьан бабас,
Яьккхинчу кІантана хьанал ю бохуш!
Кхайкхаяйтал, цхьанделхьа, хьо йинчу бабега,
Кху юьртан майданахь, кхузза мохь тухуш,
Яьккхинчу кІантана йоІ хьанал ю олуш! -
Аьлла, дІатилир, тов, жерочун жима кІант,
Вахана кхечир, тов, вехачу шен гІопа,
Ши накъост висинчу цу хьешийн оти чу,

Ця диъча санна, даа долиър, тов, бордаха и дилха,
Ца мелча санна, мала долиър, тов, бух сирла и къаьркъа,
Вовшашка дагара дуйцуш,
Сакъоьруш севцир, тов, цхъабосса накъостий.

VI

Ша йина шен баба шена хьалха яьккхина,
Йоьлхуш ша тІаьхьахІоьттина,
Юьртан майдана еар, тов, мехкарийн и тхьамда,
Шийла мохъ туьйхир, тов, йоІ йинчу нанас:
- Баккха там боцуш, деха урдо доцуш,
Яьккхинчу кІантана йоІ хьанал ю, - бохуш.
И мохъ-цІогІа хезна, стоьл тІе буй ва бетташ,
Ша хьалаиккхир, тов, и таркхойн жима кІант:
- Э, елла яла хьо жерочун хьо кІиллу!
Вийнариг вуьсучу, докъах мах боьхучу гарманан арахъ,
Саьрмикаш хьерчачу Ширванан цу арахъ,
Алмазаш цІийзачу ГІулгІозан боьрнашкахъ,
ГІургезо бен бечу Сусаханан кортошкахъ,
Цхьогалаш ловзучу коканан коьллашкахъ,
Ватто гІум къегочу цу Теркан гІайрешкахъ -
Вай кІентий мел гулделлачохъ,
Соьца-ма къийсир ахъ мехкарийн тхьамда,
Тахана къовса хьайна къеначу инарлица!

VII

Чо чехка чола куй бІаьштиг тІе туьттуш,
Бух шуьйра шен мажар белашкахъ сецош,
Дьттаца шокьетта болатан дуткъа тур,
Баттара даьккхина, гІожан меттана луьйзуш,
Ша араиккхир, тов, жерочун жима кІант.
Ша хьаьвзаш вахар, тов, маьждиган майдана,
Стунненах бехк лаьцна, юьстаха сецир, тов,
Жерочун жима кІант.
Кхунна йолчу маршонна букъберзош яхар, тов,
ЙоІ йина и нана.

VIII

Мехкарийн и тхьамда шена улло яьккхина,
Инарина хьалха вахар, тов, жерочун жима кІант
Лен вуьйлуш сецир, тов, къеначу инарле:
- Схьахьажал, цхьанделхьа, хІай къена инарла,
Хьалхашха хьаьжча кхеташ малх санна,
Хаза еца мехкарийн и тхьамда!
ТІаьхьашха хьаьжча бузучу малхал
Хаза еца мехкарийн и тхьамда
Ма хьоьца там бацара мехкарийн и тхьамда,
Тоьллера хьуна цу гІалин корехъ,

Базанан стоьл тIехь раз кьолам хьокхуш,
Паччахьан алапа дууш Iийнехьара!
Есаниг юзалахь, хIай кьена инарла,
Аьртаниг ирьелахь, хIай кьена инарла!
ТIаккха тIевирзир, тов, жерочун жима кIант
Мехкарийн тхьамдина.
- ХIинца ахь ладогIал, мехкарийн тхьамда:
Вайга веьна ву хьуна цхьа бехке ши хьаша,
Царшиннах цаI тIех забар йолуш ву хьуна,
Цо дуьйцург ахь тергал ма делахь,
И луьйччахь витий, цуьнга лер доцуш,
Кад бузуш буттуш дIахIотталахь
Цу дуьхьал оти чохь,
Сихлой йист ма хилалахь цу таркхойн кIанте, -
Аьлла, мехкарийн тхьамда цIехьа хьажийна,
Кьеначу инарлица эвла йисте таьIир, тов,
Жерочун жима кIант.

IX

Ша цкьа а ца яханчу жерочун кIентан гIопа
Яхана кхечир, тов, мехкарийн и тхьамда,
Эхьхеташ гIийлачу боларца чохьа елир, тов,
Цу хьешийн оти чу.
Стоьл тIе буй бетташ, ша хьалаиккхир, тов,
И таркхойн жима кIант:
- ИлахIи яраббий, хIай веан дела,
Тамашина хIума ду сан бIаьргашна гушдерг!
Я делера доьссина малик ду-те хьо?
Я делах даьлла шайтIа ду-те хьо?
Хьо-х яций-те жерочун кIанта йийцина
Мехкарийн и тхьамда?
Делах дуй буур бар ас хьо йоI бахьанехь,
МостагIашна цкьа мажар тIе ца яссо,
Схьахьажал, цьанделхьа, турпалчу сан дегIе,
Кхоам хета-кх суна хьо йоI бахьнехь эвл-йистехь
Ерина йохку йолчу сайн турпалчу меженех, -
Бохуш луьйчахь таркхойн кIант витина,
Кад ботта хIоьттир, тов, мехкарийн и тхьамда.

X

Сийна стигал тIеелха санна,
Iаьржа латта бухдала санна,
ГIеман тата делир, тов, цу эвла йистехь.
Боьттина кад арахь куьйгаш эгон долиир, тов, мехкарийн цу тхьамдин.
Стоьл тIе буй бетташ, ша хьалаиккхир, тов,
И таркхойн жима кIант:
- Э, елла яла хьо, мехкарийн тхьамда,
Жерочун кIант вийна, жерахь йиса йоллу-те?
Хьо йоха ма йоха, мехкарийн тхьамда,

Хьо кхера ма кхера, мехкарийн тхьамда,
Дуьххьар хIуттуш вац хьуна жерочун жима кIант
И санначу тIаме.
Эшна кIелвиса волахь, тIекхуьр ду хьуна
ХIара лоьман ши кIеза.
Iанийчун метта, кад бузий ботта ахь, мехкарийн тхьамда.
Кийрахь вота етташ, кадботта хIоьттир, тов, мехкарийн и тхьамда.

XI

Даарах шаьш вуьзча, маларх кеп хилча,
Ша хьалагIаьттир, тов, и таркхойн жима кIант:
- ХьалагIаттал, цхьанделхьа, хIай Жумин Акхтула,
Вайша ваха ма веза цу эвлан йисте,
Жерочун жима кIант муха лета хьажа.
ЛадугIуш хилахьа, мехкарийн тхьамда,
Цхьа аьрша лекха чо чехка чола куй
БIаьштиг тIе туьттуш,
Шедан кхожмел деха мекхаш мера кIелахь хьийзош,
Пхьаьрсал стомма бааран цигаьрка шен багахь ловзош,
Багахь бен мукьам уча кхаьчча а ца бохош,
Цхьа гIалагIазкхи вогIур ву хьуна,
Цхьа йоккха кIентийн тоба шена тIаьхьа йолуш,
Уьш массо а луьйта лоцуш, дойшкара биссабелахь,
Цаьр лер доцуш, даа бордаха
КIайн дилха ахь шорта диллалахь,
Мала бух сирла и кьаьркьа алсам хIоттаделахь,
Ахьа дийца ца оьшуш, шаьш хууш бу хьуна,
Хьо сих ма лолахь, мехкарийн тхьамда.

XII

ТIаьхьа хьаьжначохь мехкарийн тхьамда юьсуш,
Эвлан йисте таьIир, тов, цIе йолу ши кIанат.
- Ассалам Iалайкум, жерочун жима кIант,
ТIамна ка дойла хьан везачу дала!
Хьо ларавой техьа буьрсачу тIам тIехь?
Дикчу кIентийн тоба мел гульеллачохь,
Ахь юьйцуш кIордийнера мехкарийн и тхьамда,
Тахана и йоккхучу билгалчу дийнахь,
Ма ледара лета хьо, жерочун хьо кIиллу,
Хьо юьстах сацахьа, жерочун жима кIант,
Хьуна хилла чевнаш тоаме хир ма ю
Олуш, дIадерзийр, тов, цу таркхойн кIанта.
ТIаккха лен велир, тов, жерочун жима кIант:
- Iалайкум ва салам, хIай таркхойн жима кIант,
ХIай Жумин Акхтула.
Шуьша далла везийла, ва дукха вехийла,
Со дика лараво буьрсачу тIам тIехь,
Ва доггах ластийнчо кхоь цхьаьна вожаво,
Бертаза лестинчо шиь цхьаьна вожаво,

Дала ка дина сан билгалчу кху дийнахь,
Шуьшшиь хIунда воҁура, хIай таркхойн жима кIант?
Со воҁур вацара, шуьшиь санна хиллехь,
Мехкарийн тхьамдега буткѳа кад буттуьйтуш,
Сакьоьруш Iийр вара цу дуьхьал оти чохь,
Лахь, цхьаьна лер-вай, дисахь, цхьаьна дуьсур, -
Олуш, гоьлал лакхадаллац чоьин
Пхуьйшаш хьала хьаькхна,
Таркхойн жима кIант, и Жумин Акхтулий,
ТIехь мухаран сурт долу болатан
И тарраш баттара даьхна,
ТIамна юкѳа таьIир, тов, маьхьарий детташ.

XIII

Iуьйренца болийна тIом делкѳанга белир, тов,
Букѳ лоцуш син метта нисѳелла,
Тасалуш, вуьйжир, тов, жерочун жима кIант,
Лаьтта кхачале катухуш лецир, тов,
Мехкарийн цу тхьамдас жерочун жима кIант,
Гу таьIначу ваьккхина, шийла шовда малийна,
Аьхначу куьйгашца кIедачу бамбица
Деран чевнаш йихкина,
Юха юкѳахийцир, тов, жерочун жима кIант.
Шийла мохь туьйхир, топ, цу таркхойн кIанта:
- Э, елла яла хьо, жерочун хьо кIиллу,
Вийнариг вуьсучу, докѳах мах боьхучу гарманан цу арахь,
Саьрмикаш хьерчачу Ширванан цу арахь,
Алмазаш цIийзачу ГIулозан боьрашкахь,
ГIургIезо бен бечу Сосакхан кортошкахь,
Цхьогалаш ловзучу коканан коьллашлахь,
Батто гIум кьегочу цу Теркан гIайрешлахь,
Дика кIентий мел севцначохь, буьйсанна хан яьлча
Ахь дукха хьахайора мехкарийн и тхьамда,
Тахана хьо, нанас бер санна, кара-мара цо эцча а,
Ма ледар лета хьо, жерочун хьо кIиллу,
ХIун хилла-те хьуна, жерочун жима кIант?
ТIаккха лен велир, тов, жерочун жима кIант:
- Делаха волда со, ва хьоьха волда со, хIай таркхойн жима кIант,
Вай кIентий мел гулделлачохь,
"Езар йоккхучу дийнахь догах летара хьо", - бохуш,
Ахь со хьийзориг ца хилча,
Со кхин а догах летар вацарехь таханлерчу дийнахь, -
Олуш, юкѳатаьIир, тов, жерочун жима кIант.

XIV

Iуьйренца болийна тIом делкѳенга баьлча,
Делкѳехь болийна тIом суьйренга лестича,
Букѳ лоцуш кхеттариг син метта нисѳелла,
Тассалуш вуьйжир, тов, и Жумин Акхтула,

Лаьтта кхачале катохна лецир, тов, мехкарийн цу тхьамдас,
Вадийна ваьхьир, тов, жерочун кIентан гIопа.
КIеда мотт биллина, дера чов йихкина,
Охьавиллир, тов, и Жумин Акхтула.

XV

Цхьа аьрша лекха чо чехка чола куй бIаьштиг тIе туьттуш,
Шедан кхожмел деха мекхаш мера кIелахь хьийзош,
Пхьаьрсал стомма базаран цигаьрка шен багахь ловзош,
Багахь бай мукьам беш,
Цхьа кIентийн тоба шена тIаьхьа йолуш,
УьйтIа веар, тов, и гIалагIазкхи.
Баттал екхаелла, малхал елаелла,
Ша дуьхьал елир, тов, мехкарийн и тхьамда.
Уьш массо, луьйта лоцуш, динара воссийна,
Даа бордаха кIайн дилха алсам диллина,
Мала бух сирла и кьаьркьа шорта хIоттийна,
Сакьера ховшийр, тов, баьхкина и хьеший.

XVI

Маларан кеп хилча, даарах ша вуьзча,
ХьалагIаьттир, тов, и гIалагIазкхи:
- ГIовттал шу, цхьанделхьа, цIе йолу кура кIентий,
Вай довла ма деза цу эвлан йисте.
Жерочун жима кIант, таркхойн жима кIант
Муха лета хьовсур вай, - аьлла,
Эвлан йисте таьIир, тов, и гIалагIазкхи,
И кIентийн тоба шена тIаьхьа йолуш.
- Ассалам Iалайкум, жерочун жима кIант,
ХIай таркхойн жима кIант,
ТIамна кадойла шун везачу дала,
Шуьшиь тIехьа сацийша, шуьшинна хилла чевнаш тоьур ю, - аьлла,
ТIаме велир, тов, шен дикчу тобанца и гIалагIазкхи.

XVII

Iуьйренца болийна тIом суьйренга баьлча,
Кхолха го лаьттинчохь шалха го бисир, тов,
Шалха го лаьттинчохь цхьалха го бисир, тов,
Цхьалха хиллачохь дайнарив дийца
МостагIа цу арахь бIаьргана ган воцуш,
ТIехьа ши куьг дихкина,
И кьена инарла дойшна хьалха ваьккхина,
Хьаьвзина баьхкир, тов, жерочу кIентан гIопа,
Даа диллир, тов, бордаха кIайн дилха,
Мала хIоттийр, тов, бух сирла и кьаьркьа,
И кьена инарла маьнги кIел карчийна,
Сакьера хевшир, тов, цIе йолу кура кIентий.

XVIII

Маларах кеп хилча, даарах ша вуьзча,
Къиза катоьхна, и къена инарла
ЦIенкъа юккъе озийр, тов, цу гIалагIазкхичо,
Лен вуьйлуш тIехIоьттир, тов, къеначу инарлина:
- ДIахъжал, цхъанделхъа, хIай къена инарла, мехкарийн тхъамдега:
Хьалхашка хъаьжча кхеташ малх санна хаза еца и,
ТIаьхъашка хъаьжча кхетачу баттал хаза еца и,
Ма хьоьца там бацара мехкарийн и тхъамда,
Тоьллерий хьуна цу гIалин корехь,
Паччахьан стомма алапа дууш Iийнехъара?
Хьо ван-ма бакъ веъна, хIай къена инарла,
Хьо дика варна ас цхъа совгIат дийр ду хьуна:
Наггахь шарахь-баттахь сакъера,
- Сеттачу поштанна йора дой доьжна, -
Мехкарийн тхъамдий, жерочун жима кIант арадилучу дийнахь,
Церан поштанна хьалха хиъна дой лохку
Доьнчик ви-кха ас хьох хIар дуьне мел дозу!

XIX

Кхаа дийнахь, кхаа бусий ловзар латтийна,
Юьртан той дина, баккхий нах цIа маьрша берзийна,
Мехкарийн тхъамдий, жерочун жима кIанттий
Цхъаьна цIен тIе дерзийна,
Шаьш цIехъа бирзир, тов, цIе йолу кура кIентий
ХIар санна гIуллакх кхин вовшех Iотталахь,
Юха а вовшах кхетар вай, кIентий,
ХIара дуьне мел дозу шуьшиь аьтту болуш цхъаьна дехийла! - аьлла, -
- Iодика йолда шун, ва марша Iолда - аьлла,
Тобанна хьалха велир, тов, и гIалагIазкхи.
ДIасакъаьстир, тов, цIе йолу тоба.

Хилаза ца яьлла ша хуьлуш хилча,
Хуьлда вайн, кIентий, и санна езар!
Хилаза ца бевлла хуьлуш хилча,
Хуьлда вай, кIентий, уьш санна доттагIий!
Ма хIиттий вай кIентий, ирс дайначу цу коша,
Ирс дайна каш деца чохь боьха цIеннана!
Ма хIиттий вай, кIентий, ка доцчу цу тIаме,
Ка доцу тIом беца барт боцу ва доьзал!
Ва сарахь гIайгIа ю чохь вон цIеннана,
Iуьйренна гIайгIа ю йоьхна и ши мача!

ТАРКХОЧУН КІЕНТАН, ЖЕРОЧУН КІЕНТАН ИЛИ

Ша веза ца ваьлла маьрша стаг вийна,
Валал воцчу хенахь ден-ненах ваьлла,
Валал воцчу хенахь нийсархойх ваьлла,
Валаза ца ваьлла юьртаха ваьлла,
Шен хьалхарчу наха юьртах валар магийча,
Ша юьртах велир бах таркхочун жима кІант,
Ша ваьлла вахар бах таркхочун жима кІант
Цу нана ва ГихтІа,
Хьаьвзина ма ахар цу гиххойн пхоьхан тІе,
- Ассалам Іалайкум, хІай гиххойн кІентий,
Суьйре дика шун йойла кхоьллинчу вайн дала!
- Іалайкум ва салам, ва таркхойн жима кІант,
Хьо марша вогІийла, хьо далла воезийла,
Хьо лаа вуй техьа, хьо тара вуй техьа? -
- Ша лаа ма лела, ша тара ма лела,
Ша веза ца ваьлла, маьрша стаг вийра ша,
Валал воцчу хенахь дех-ненах вели ша,
Валал воцчу хенахь нийсархойх вели ша,
Валал воцчу хенахь юьртаха вели ша,
Шен хьалхарчу наха юьртах валар, магийча,
Шуна тІе веа со, хІай гиххойн ва кІентий,
Шена-ма везара шулахь тешаме вериг, -
Олуш лен ва ваьлча и таркхойн жима кІант,
ТІаккха лен ма бевлир и гиххой ва кІентий:
- Шайх кхачам беш хьо велахь, шаьш ду хьуна,
Шайх кхачам ахь ца бахь, цІе йоккхуш
Ву хьуна жерочун жима кІант
Кху нана ву Гихчоьх, тешаме ша волуш, -
Аьлла, вигна ма хІоттийр
И таркхойн жима кІант жерочун кІант волчу,
Кхойкхуш ара ма ваьккхир жерочун жима кІант,
- Ассалам Іалайкум, жерочун жима кІант,
Ша веза ца ваьлла, маьрша стаг вийра ша,
Валал воцчу хенахь дех-ненах вели ша,
Валал воцчу хенахь нийсархойх вели ша,
Валаза ца ваьлла, юьртаха вели ша,
Шен хьалхарчу наха юьртах валар магийча,
Тешаме доттагІа лацаза ца Іен-ма,
Цу делан кьурІанах биьна дуй бара сан,
Со ваьлла ма веар ку гиххойн кІенташ тІе,
Кху гиххийн кІенташа тешаме хьо вийцир,
Кху гиххойн кІенташа дика кІант хьо вийцир,
ДоттагІа хьо лаца хьо волчу веа ша,
ИлахІу ярабби, жерочун жима кІант,
Дехар ду шен-ма, ша бохург ахь дахь!
- Іалайкум ва салам, таркхочун жима кІант,
Хьо лаха воссал хьо лекхачу динара,
Даан ду вайшинна бордаха и дилха,
Малан ду вайшинна и сирла ва кьаьркьа,

ДоттагIа ву ша хъан, таркхочун жима кIант,
Кхерам бац вайна-ма, вайн делера боцург!
Олуш, охъавоссина таркочун жима кIант,
Цу ханнийн божалахъ дин паргIатбаьккхина,
Цу хъешийн ото чохъ шаьш паргIатвалла,
Даан сиха хIоттIийна бордаха дилха,
Малан сиха хIоттийна и сирла къаьркъа,
Сакъера хиина буйсанан кийрахI
И дика ши кIанат.
Мецачу ва чонна ва хъена даййна,
Горгачу коьртана ва малар малийна,
Буйса кхозлагIчу ва декъе йирзичу хенахъ
Набарна ма вижир и дика ши кIант.

II

Нур дашо можа малх кхетале хIалха,
Син метта топ кхетта цIен эхха санна,
ТIехъа ши куьг тоьхна,
Ша хъалаиккхира жерочун жима кIант,
Чергазийн зударша, цу гIумкийн зударша
Къуьйсусх дина барзакъ шен дегIа дерзийна,
Дуьхъал пенах кхозу чал дера герзаш,
Делан цIераш йохуш, шен гIодах дихкича,
Хъаьвзина ма вуьйлир цу ханнийн божала,
Цу ханнийн божлара шен жима расха дин
Цу дато дирстанца ша араозийна,
Бухъ бойначу попа тIе дайн куьйра санна,
Ша дина хиина, талла ваха кечвелир
Жерочун жима кIант цу бую раьгIнашка,
Чо шера куьйранаш тIоьхула ва хъийзаш,
Белшаш тIе ва хуьйшуш, и дуткъа ва эраш
Уллошха ва цIийзаш, ша воьдуш ма кхечир
Цу бую раьгIнашка жерочун жима кIант,
РагI талла йолийра жерочун цу кIанта:
Лаяттахула еддариг шен дино ца лоцуш,
Динера яьллариг эраша ва лоцуш,
Стиглахула еддариг куьйрано ва лоцуш,
Куьйранер яьллариг мажаро ва лоцуш,
РагI талла кIордоллац, рагI толлуш лелла,
РагI талла кIордийча,
Лекхачу динара ша лаха воьссина,
Юткъачу барголца дин-бажа лаьल्लीна,
Чергазийн юткъа нуьйр гIевланга йиллина,
Даржинна ва верта шена тIе ва тесна,
Чал дера ва герзаш шен мара къуьйлуш,
Набарах ма вуьйлир жерочун жима кIант.
Буйсанах цхъа зама яьллачу ва хенахъ,
Ирча гIан ва дайна, мела хъацар ва хилла,
Ша хъада ма иккхир жерочун жима кIант.
- ИлахIи яраббий, кхоьллин тхан дела,

ГIенаха ва дайнарг бакъ хуьлуш дуй техъа? -
Олуш, цIехъа ма ва вирзир жерочун жима кIант.

III

Буйсанан цхъа зама яьллачу хенахъ
Буйсанан кхозлагIчу декъехъ,
Йолаелла чуяхар цу хъешийн ото чу кIант вина ва нана,
Набарах ма велир, таркхочун жима кIант,
Дагара хайитир кIант винчу нанас таркхочун кIанте
Цунах дIакъаьхкира таркхочун жима кIант.
ШолгIа а тIегIоьртир кIант вина нана,
ТIаккха цунах хъакхбелир исхарин чоьин тIам,
Дуткъачу туьраца сел чехка баьккхира
Таркхочун кIанта исхарин чоьин тIам,
Хъаьдда дуьхьал ма яхар кIант вина нана
Шен жимчу кIантана,
Моттабеш йист ма хилир кIант вина ва нана:
- Дакъаза ма вала, шен жима ва кIант,
Ирча кхаъ беа ша: хъа деган доттагIа
Таркхочун жима кIант ша хъарам ма хили
Мерзачу хъан езаргана цу дуьхьал ото чохъ,
Тховсалерчу ва буса юьхьIаьржо йин хъуна
Мерзачу доттагIчо,
ТIехтохам хир бу-кха, доттагIа ца вийча, -
Олуш, лен велира кIант вина нана.

IV

Ша веа жима юрт хъийзаш сурт ва хIуттуш,
Йоккхачу гIайгIина шен корта базбелла,
Ша цIехъа ма веар жерочун жима кIант.
Вахан чувелира цу дуьхьал отона жерочун жима кIант,
- Ассалам Iалайкум, шен ямарт доттагIа!
Мел паргIат Iаш ву хьо аттачу цу меттахъ?
ХIинца лата веза вайша Сосанан цу мерехъ!
- Iалайкум ва салам, шен деган доттагIа,
Iаламат яраббий, жерочун жима кIант,
Ахъ хIун де бах шега йоьхначу кху буса? -
- Хъарам хилла бохий-ца хьо мерзачу езаргана,
ХIинца лата веза вайша, хъайн лата дог делах,
Хьо хила ма веза Сосаа цу мерехъ! -
Ша хъалаиккхир бах таркхочун ва кIанат,
Шен доцчу ва дагца каде кечвелира,
Шеи доцчу ва дагца дин каде кечбира,
Ша хъаьвзаш ма вахар Сосанан ва мере.
Таркхочун кIантана ша тIаьхъа ма вахар
Жерочун жима кIант Сосанан цу мере,
Салам луш, тIехIоьттир жерочун жима кIант;
Ассалам Iалайкум, сан ямарт доттагIа,
ХIинца лата ма веза Сосанан кху коьртехъ,

Ахь хьалха тоха шена, таркхочун жима кІант, -
Олуш, дІа ма хІоьттир жерочун жима кІант,
- Іалайкум ва салам, шен деган доттагІа,
Іаламат яраббий, жерочун жима кІант,
Ахь хІун де бах шега йоьхначу кху буса? -
Еса гарма ма туьйхир таркхочун ва кІанта,
Харц хилла ма йисир бархІ сонан и мажар.
ТІаккха лен ма велир жерочун жима кІант:
- Дакъаза ма вала, таркхочун жима кІант,
Харц хІунда хили-те бархІ сонан хьан мажар?
- Сан даге хьоьжуш ю бархІ сонан сан мажар,
ХІинца ахь тоха суна бархІ сонан хьайн мажар, -
Олуш, дІа ма хІоьттир таркхочун жима кІант,
Ша мажар ма туьйхир жерочун цу кІанта,
Дог лоцуш ели бах таркхочун кІантана,
ЦІен огар* ва багахь сира сай санна,
Детта цІий багахь, сийна даш ва кийрахь,
Ша вала ма вуьйжир таркхочун жима кІант,
Ша цІехьа ма вирзир жерочун жима кІант.
Гонах хьийза ма евлір чо меца берзалой
Таркхочун кІантана йоьхначу цу буса,
- Дакъаза ма йовла, чо меца берзалой,
Сан юткаь голаш, садаьлча, йожур аш,
Дакъаза ма йовла, бос Іаьржа хьаргІанаш,
Сан сирла и бІаьргаш садаьлча мер аша? -
Олуш лен ма велир таркхочун дика кІант.
Мохь олуш ма кхайкхир таркхочун жима кІант:
- Ма вала дакъаза, жерочун жима кІант,
Цкъа вухаверзахьа, кхоьллинчу цхьанделхьа.
Цкъа сема ладогІа ша дечу къамеле, -
Олуш тІевалийна, къамел дан ма велир
Таркхочун жима кІант:
- Дакъаза ма вала, жерочун жима кІант,
Ахь сема ладогІа ас дечу къамеле,
Ва веза ца ваьлла, маьрша стаг вийра ас,
Валаза ца волуш, юьртаха велир со,
Тешаме доттагІа лацаза ца Іен-кха
Биьнарг дуй бара сан,
Со вогІуш ма-кхечир цу гиххийн кІенташ тІе.
Цу гиххойн кІенташа тешаме хьо вийцир,
Цу гиххойн кІенташа дика кІант хьо вийцир,
ДоттагІа хьо лаца хьо волчу веара со,
Суна-м моьттура, доттагІа ас лехна,
Ас лехна хиллера сайн син мостагІа.
Делаха волда со, ва хьоьха волда со,
Жерочун жима кІант, хари, дериг ас дийцахь:
Буьйсанах цхьа зама яьллачу цу хенахь
Со волчу чуеар хьо вина хьан нана,
Собга дагар хайитир хьо винчу хьан нанас,
Со къахка ма-къаьхкир хьо винчу хьан ненах,
ШолгІа, тІе ма гІоьртир хьо вина хьан нана,

ТІаккха цунах хьакхбелир исхарин чоьин тІам.
Делаха волда со, ва хьобха волда со,
Сан цунах ва кхетта исхарин чоьин тІам
Сайн туьрца баьккхина цу дуьхьал ото чохь
И Іуьллуш бацахь, -
Дакъаза ма вала, жерочун жима кІант,
Елха нана йоцуш, вала да воцуш, доглозур воцуш,
ЦІен огар багахь сира сай санна,
Детта цІий багахь кху пана арахь,
Кху було раьгІнашкахь, берзалой тІегІерташ,
Со цхьалха витина, дІавахан воллур хьо? -
Олуш лен ва ваьлча Таркхочун дика кІант,
Ша цІехьа ма вирзир жерочун жима кІант,
Іаламат яраббий, юьхьІаьржо ю-кха хьо,
Тешнабехк хили шена кху маьлхан дуьненахь,
Бехк-гуьнахь доцуш, шен деган доттагІа
Вийна воьгІу ву-кх ша,
Бохуш, цІехьа ма вахар жерочун жима кІант.
Еана дуьхьал ма елир кІант вина и нана.
- Муьлха туьйли шуьшиннах, ша вина шен кІант?
Бохуш лен ва яьлча ша вина шен нана,
- Дакъаза ма яла, ша вина шен нана,
Шен деган доттагІа таркхочун жима кІант
Вийна воьгІуш веца ша олуш, лен ваьлча
Жерочун жима кІант, тІам тесна го тосуш,
Ша халха ма хьаьвзир кІант вина и нана.
Дуьттаца шок етта цІен горга болат тур
Баттара даьккхина, сел чехка божийра
Шен ненан корта жерочун цу кІанта.
Вахан дІа ма кхечир жерочун жима кІант,
Ша йоьлхуш ма карийр шен мерза ва езар.
- Дакъаза ма яла, шен мерза ва езар,
Шен деган доттагІа таркхочун жима кІант
Вийна воьгІуш ву-кха ша, тешнабехк хили шена
Кху маьлхан дуьненахь бохуш, лен ма велир
Жерочун жима кІант, -
Дакъаза маяла шен мерза хьо езар,
ХІун бала бу техьа шортачу ва кийрах?
ХІун гІайгІа ю техьа горгачу ва коьртехь?
Дийцахьа ва шена, хьо хІунда йоьлху-те? -
Олуш лен ва ваьлча жерочун жима кІант,
ТІаккха лен ма елир цуьн мерза ва езар:
- Дакъаза ма вала, жерочун жима кІант,
Ахь сема ладогІа, ша дуьйцур ду хьуна, -
Олуш дийца ма хІоьттир цуьн мерза ва езар:
Сийсарлерчу цу буса цу хьешийн ото чохь,
Хьан деган доттагІа таркхочун жима кІант
Набарах воккхуш, цунна чу ма яхара
Хьо вина хьан нана,
Дагара хаййтир хьо винчу хьан нанас
Таркхочун цу кІанте,

Ша вуха ма къаьхкир хъан мерза доттагIа,
IШолгIа дагара хайитир хьо винчу хъан нанас,
ШолгIа а дIакъаьхкир таркхочун жима кIант,
TIаккха цунах хъакхбелир исхарин чоьин тIам.
Делаха йолда со, ва хьоьха йолда со,
Шен цунах хъакхбелла исхарин чоьин тIам,
Таркхочун кIанта шен туьрца баьккхина,
Цу дуьхьал ото чохь и Iуьллуш бацахь!
ГIайгIа еца коьртехь, хъайн деган доттагIа
Вийна вогIуш хьо хилча,
Бала бу сан кийрахь, дуьненара яллалца
Бохуш, лен ма елир цуьн мерза ва езар.

VI

Ша сиха ма хъаьдир жерочун жима кIант
Буйсанан ва кийрахь Сосанан цу мере,
Вахана дIа ма кхечир Сосанан цу мере,
Валан керчаш хиллера таркхочун жима кIант,
TIаккха лен ма велир жерочун жима кIант:
- Дакъаза ма ваккха, сан деган доттагIа,
Тешнабехк хили хьуна кху маьлхан дуьненахь,
Делаха волда ша, ва хьоьха волда ша,
Хьох дисна яр дуьне, кхин лобху делахь
Олуш, хъаьвзаш го боккхуш, шаьлтан тIе вахна
Ша вала ма вуьйжир жерочун жима кIант.
Вовше, дукха хьирчина, шаьш велла велира
И дика ши кIанат Сосанан цу мерехь.

Вайн веччун ма хуьлда к санна да-нана,
Хилаза ца даьлла и хуьлуш хилча,
Церан балар хуьлда-кха, сацарах ун хуьлуш,
Дадарах ял хуьлуш, туьтан хIуш санна, дегнаш кийра эгна.

*Бецан тайпа.

АНЗОРАН ЗАЗИН ИЛЛИ

Ва сарахь суьйренца, бузучу малхаца,
Суьйренах къаьстина булучу боданца,
Шен нанас биллинчу кIедачу цу меттехь,
Ездариьн ва юргIа белших ва хьерчош,
Набарна тевжира бах ва ненан цхьа кIант.
Буйсанна хан-зама яьллачу цу хенахь,
ГIенаха дуьхьал теси́ра бах Анзоран ва Заза.
TIашна тIе топ кхетта цIен э́кха ва санна,
Ша хьалаиккхир, тов, и ненан цхьа кIант,

Цу кІанта схьакхайкхир ша винчу ва нене,
КІант волчу еара бах кІант вина ва нана:
- Ша яла хьан делаІ, шен жима цхьа кІант,
Іуьйренца тІетел а дохк-мархий ва санна,
ХІун бала бу-техьа хьан кийра хьийзариг?
Буйса кхаа декъе яханчу ва хенахь,
Наб кхета ца туьгуш, хьан кийра хІобтинарг?
Хотешка йоблху къена марха ва санна,
ХІун гІайгІа ю-техьа хьан коьрте йоблхуриг?
- ГІайгІа яц, бала бац, ша вина ва нана,
Дешарах кхачалац яра делан ва дешар,
Мел дарах кхачалац яра хенан ламазаш,
Дийнахь дешар доьший ша охьавижчахь,
ГІенах гІов хуьйшуш, Анзоран ва Зазас,
Наб кхета ца вуьту ехачу цу буса,
Дийнахь дешар доьшуш, буйсанна наб йоцуш,
Акха дечиг санна, вакъавелла воьду ша,
КъинтІера яла шена, ша вина ва нана,
Ша ваха ма воллу цу нана-Гуьржеха.
ЛадогІал, цхьанделхьа, шен жима цхьа кІант!
Ши-кхо дош дар-кха шен хьоь ала ва дезаш,
Цу шеран исс баттахь хьо кийрахь лелийна,
Шеран шийтта баттахь аганахь техкийка, кхиййна,
Буйсанна йижчйхь кога ага ва техкош,
Ша хьуна эхьна и хьанал кІайн кхача,
Хьакхийн цІий санна, хьарам бо ша хьуна,
Хьайна гІенах ма-гарра, Анзоран Заза
Самаха ганза, вайн цІехьа хьо вагІахь,
Хьайна самах яйча, йитина ва вагІахь -
Дуьгуш нускал санна, шен гила кечбина,
Ялон кІант ва санча, ша дика кечвелла,
Хийла зама ядийна, гена некъ эцна,
И воьдуш кхечир, тов, цу нана ва Гуьржех,
- Де дика хуьлда шун, хІай гуьржийн ва кІантий!
- Хьо марша вогІийла, мехкан воцу ва хьаша!
ХІинццалц ма вацара хьо, де дика дан вогІуш,
Са цІена хьайн гила хьацарна Іийдалуш,
Хьо лаа лелий-те, хьо тара лелий-те?
- Ша ара ва ваьлла кІезиг гІуллакх хилла,
Хьешан гІуллакхана дика вуьйцуш шун юьртахь мила ву-те? -
Аьлла, вист ша хилча, мехкан воцу ва хьаша,
БІаьрга бІаьца йина, и юьстахваьккхир, тов,
Тобана юкьара цу гуьржийн цхьана кІанта.
Цо эцна вигира и ша вехачу хІусаме,
И маса малар хьалха алсамхІоттийна,
И хьена дилхан даар шорта диллина,
Веана тІехІобтира и гуьржийн ва кІант.
- Тохара хьо волчу тобанахь
Дийца тешам бацара хьуна,
ХІинца паргІат дийцалахь деана и гІуллакх.
- Дешарх кхачалац и делан ва дешар,

Дарах кхачалац и хенан ламазаш,
Дийнахь дешар дешна со охъавижча,
ГІенах гІов хуьйшуш, наб яйтац ва соьга,
Хазалла гІараяьллачу Анзоран Зазас.
Дийнахь дешар доьшуш, буьйсанна наб йоцуш,
Акха дечиг санна, вакъавелла воьду ша.
Хьуна евзий-техьа, хІай гуьржийн ва кІанат,
Кху нана-Гуьржийчоьхь Анзоран ва Заза?
Биьнарг дуй бар-кха шен кхоьллинчу ва делах,
Шена гІенах ма-гарра, Анзоран Заза
Самах ганза ца Іен аьлла,
Шена самах яйча, йитина ца ваха.
Дакъаза ма вала, мехкан воцу хьо хьаша!
Ма кІезиг гІуллакх ду ахь шена тІедеьнарг,
Шена ма-моттара Петербухехь вехачу
Паччахьан хаза йоІ яло хьо веана.
Ахь паргІат даалахь яра хьена ва даар.
Ахь паргІат малалахь яра маса ва малар.
КІезиг гІуллакх дара шен йоккхачу Гуьржийчоьхь
Олуш, аравелира и гуьржийн ва кІанат,
Іуьйранна суьпа нах гІовттучу цу хенахь,
Набарна Іеса стаг таьІачу цу хенахь,
ЗазагІеран цІийнан кор ша бухдаьккхина,
Кхерсташ чувелира и гуьржийн ва кІанат.
Цо хьалагІаттийра Анзоран ва Заза.
- Дакъаза ма вала, хьо гуьржийн ва кІанат,
Дас-нанас бертахь дина захало дохо гІерта хьо?
Цхьа кІира дІадаьлча, хьуна юьгуш яра ша!
Собар доцуш хиларна, бехк буьллу ша хьуна.
- Ломал доккха ду шегяхь собар, ва Заза,
Мехкан воцу хьаша воьссина ша волчу,
Буьйсанна вижчахь гІенах дуьхьал хьо туьйсуш,
Кийрарчу дагна сел дукха хьо езаш,
Акха дечиг санна вакъавели боху цо,
Цуьнга яхар доьху ша, Анзоран ва Заза. -
Тикманаш йолу ездарий дегІа дуьйхина,
Бере кечвалла дети гІодах кьевлина,
Сов цІена ши пошмакх ша юьхьар туйдина,
Пошмакхийн цу кийрахь цІен кІархаш цІийзабеш,
Ойланан куралла кур аркъал ва туьйсуш,
Цунна тІаьхьа Іоьттира Анзоран ва Заза,
Ялийра цо иза ша вехачу хІусаме,
Сингаттамо кийрара дог ва дожийна,
Масачу маларо шен корта хьовзийна,
ДІатевжина хиллера мехкан воцу хьаша.
- ХьалагІатта, цхьнделхьа, мехкан воцу хьаша,
Хьуна гІенах гІов хуьйшу Анзоран Заза
ТІех Іоьттина ю хьуна, вайшиннан хІусамехь, -
Бохуш, вист ма хилира и гуьржийн дика кІанат.
Сахуьлу седарчий уьдучу цу хенахь,
Седарчийн серлонаш кьестачу заманчоьхь,

Механа деза совгІат Зазина делла,
- Шайн махка тІера и шиъ новкѣ даѣккхина:
- Собца гІуллакх хилча, тІаккха а вогІур, хѣо
Гуържеха, жимаха хѣо волуш ву хѣуна,
Шу марша гІолда, нохчий бегаху цу махка, -
Аьлла, цІехѣа вирзира бах гуържийн ѳзда кІант,
Нанас дена ма волда, яхъ ѳоцу ва кІанат.

ТАЙМИН БИБОЛАТАН, ДОГ МАЙРАЧУ ЧІЕГИН ИЛЛИ

Кхо ког болчу цу гІанта ша лоха лахвелла,
Дагца ен ойланаш ва сица сецаеш,
Кхо пха болчу пондарх маргІал пІелг ва бетташ,
Сахуълунга вели, тов, дог майра ва ЧІега,
Нур дашо можа малх дуьнен чу ва кхеташ,
Цо кхойкхуш тІевалий юьртара цхѣа жимха,
Лен вуьйлуш тІехІѳтти дог майра ва ЧІега:
- Ас кхайкхин хѣѳ, делхѣа, сан деган доттагІа,
Гулбехѣа ахъ шена и нохчийн кур кІентий,
Вай хІѳнце бига, кханалерчу ва дийнахъ
Олуш, лен ва ваьлча дог майра ва ЧІега,
ТІаккха лен ма велира юьртара и жимха:
- Ша кийча ву хѣуна и кІентий ва гулбан,
Кхин гІуллакх дарин хѣа, дог майра ва ЧІега?
Баркалла ва хѣуна, кхин гІуллакх дацара шен,
Сахуьлу седарчий уьдучу ва хенахъ,
Цул тІаьхѣа можа малх кхетале ва хѣалха,
И кІентий гулбелахъ, хІай юьртан ва жимха,
Алмазаш* дехкачу, алмазаш тийначу
ГІулозан цу боьра,
Цул билгал ю хѣуна, гІургІезо бен бен,
Сусаханан и коьрте,
Эцца ша карор ву, юьртара хІай жимха
Олуш, лен вели, тов, дог майра ва ЧІега,
- Хѣѳ марта Іайла-кх, дог майра ва ЧІега,
Цу нохчийн кІенташца ѳиллинчу цу метте
Со вогІур ву хѣуна, хѣѳ теший ва Іелахъ, -
Олуш, дІавахара, тов, юьртара ва жимха,
КІант дика мел вериг кхайкхина ва валош,
Дин дика мел бериг пусарехъ ва валош,
Шеца кІентий ва болуш, ша хѣалха ва ваьлла,
Ша вахара, ма боху, юьртара и жимха
Алмазаш дехкачу ГІулозан цу боьра,
Цул билгал ѳийцинчу, гІургІезо бен бечу
Сусаханан ва коьрте.
- Ассалам Іалайкум, дог майра ва ЧІега,
Іуьйре дика ѳойла хѣан гІургІезан кху боьрехъ!
Ахъ боху хІар кІентий ас балийн ва хѣуна, -
Олуш, лен велира, тов, юьртара и жимха.

- 1алайкум ва салам, х1ай нохчийн кура к1ентий,
Ша кхайкхи ва шоьга, х1ай майра ва к1ентий,
Дикачу цу дина хаа к1ант ца вуьтуш,
Шен нанна ва гергахь кхиа йо1 ца юьтуш;
Д1ахьабжча гуш долчу лекхачу ламанийн
Ша дола деш волчу,
Арарчу аренийн ша дола деш волчу
Цу эла Тепсаркьин и ц1оькьа ва рема
Лахказа ва а1ен,
Шен дагахь ч1ог1а дуй ва биьна вара ша,
Шу реза ва делахь, шу эцна г1ур ву ша,
Шу реза ва дацахь, пурба ду ва шуна,
Шайн ц1ехьа г1о шайна, х1ай нохчийн кура к1ентий! -
Бай т1ехь бокьийн санна, дегнаш ловза ва лелхаш,
Шаьш резахили, тон, и майра ва к1ен1ий,
Майра лом ва санна, ша хьалха ва ваьлла,
Берзалой ва санна, уьш т1аьхьа х1иттийна,
Ша воьдуш кхечи, тов, дог майра ва Ч1ега,
Тепсаркьин реми т1е, дагна дар ва велла,
И рема яний, тов, шерачу цу арахь,
Сов хаза ва ловзуш,
Шайна ловза к1ордийча, шортачу бацалахь,
Ва ежаш, ва лелаш,
Ремий 1у кхайкхина т1евалийна,
Туьра т1е ка дуьллуш, цуьнга лен ма велира
Дог майра ва Ч1ега:
- Хьо чехка ц1а г1олахь, х1ай ремин жима 1у,
Тепсаркье алалахь ша орцах ва вала,
Цо хьомен ва кхобу цуьнан ц1оькьан ва рема,
Дог майра ва Ч1ега ва хьалха ва волуш,
Цу нохчийн к1енташа ва лаьхки алалахь, -
Шийла кхаь ва эцна ша ц1ехьа хьаьдин, тов,
И ремин жима 1у, догдоьхна ва волуш,
И воьдуш ма кхечи Тепсаркьин х1усаме.
- Ассалам 1алайкум, х1ай эла Тепсаркьа!
Шийла кхаь бу хьуна, хьан рема ма лаьхки
Цу нохчинн к1енташа таханлерчу кху дийнахь,
Дог майра ва Ч1ега шайн баьчча ва волуш! -
Олуш, лен ва ваьлча и ремин жима 1у,
Ша хьалаиккхира, тов, и эла Тепсаркьа,
Кечвала вуьйли, тов, дагна дар ва велла,
Лаьтто ца лалла эскар шеца ва долуш,
И т1аьхьакхийн, тов, цу нохчийн к1енташна,
Дуьне дат1о ва санна, мохь-ц1ог1а ва детташ,
Ша кхайкхавелин, тов, и эла Тепсаркьа:
- Каравола ва суна, дог майра ва Ч1ега,
Коьртана маршо ю хьуна, хьо кара ва ваг1ахь,
Кара хьо ца ваг1ахь, коьртаха волу хьо, -
Т1аккха лен ма велира дог майра ва Ч1ега:
Караван вина вац, ша винчу шен нанас,
Ша лата вина ву, ша винчу шен нанас! -

Олуш, лен ва ваьлча, дог майра и Ч1ега,
Таккха лен велира и эла Тепсаркъя:
- Шаьш, тасий, довдийша сан ц1оькъя ва рема,
Массарна а коьртана маршо ю ва шуна, -
Олуш, лен ва ваьлча и эла Тепсаркъя,
Т1аккха лен ма велира, дог майра ва Ч1ега:
- Хьан рема ва тесча тхо стенна ва уьду?
Хьан рема ва тесна ида тхо ца даьхкина,
Хьан рема ва йига даьхкина дай тхо-ма,
Нагахь санна дуьхьало яхь, ва дала даьхкина! -
Т1аккха т1ом болий, тов, цу эла Тепсаркъас,
Молханан цу к1уьра дохк-марха ва х1уьттуш,
Т1ом кхехки болий, тов, цу нохчийн к1енташа,
Шаьш юкъя ва хоьхкуш, ва тарраш ва детташ,
Бухабуйлуш, хьежаеш, мажараш ва етташ.
Цу т1еман ч1ог1алла дой терса дуйлин, тов,
Молханан цу к1уьрна 1аьржа дохк ва х1уьттуш,
Шаьш дууш ва доцуш, шаьш молуш ва доцуш,
Кхо дей, кхо буюсий д1адаьллачу цу хенахь,
Цу эла Тепсаркыина г1оьнна т1е ва оьхуш,
Луьста эскарш ва долуш,
Хийцалуш д1ах1уьттуш накьостий ва боцуш,
Охьаховша йиш йоцуш, даа-мала ва доцуш,
Цхьаболу накьостий байьина кхачийна,
Цхьаболу накьостий чевнаша дарбина,
Г1елбала буйли, тов, и нохчийн ва к1ентий:
Мохь-ц1ог1а ва детташ, лен вели боху, тов,
Дог майра ва Ч1ега, к1енташка ва кхойкхуш:
- Вац техья ва шулахь яхь йолуш цхья к1анат?
Ц1е яьлчча ва санна, х1аллакхуьлуш дохку вай,
Вайх хилларг ва дийца, дийна стаг ца вуьсуш, -
Олуш, лен ва ваьлча, дог майра ва Ч1ега,
Кхокхашна юккьера к1айн куьйра ва санна,
Каде схьаиккхира цхья динан ва бере:
- Х1ун боху ахь шега, дог майра ва Ч1ега? -
Т1аккха лен ма велира дог майра и Ч1ега:
- Хьо г1олахь, сов чехка, х1ай динан ва бере,
И Таймин Биболат вехачу ва уьйт1а,
Алалахь ахь, цуьнга, орцах вола ва алий,
Дог майра ва Ч1ега, цу ехачу раьг1нашкахь,
Шеца к1ентий ва болуш, т1амо го ва бина,
Шайх хилларг ва дийца дийнан стаг ца вуьтуш,
Шаьш х1аллакдеш ма воллу и эла Тепсаркъя,
Шайх хилларг ва хаа, хьоь вола ма боху, -
И хабар ва эцна, ваьлла д1а ма вахара
И чехка ва бере.
Шен расха жима дин шедаца човхийна,
Мох санна сов чехка и каде ва бере,
Ша воьдуш ма кхечира Биболатан ва юьрта,
Сахуьлу седарчий уьдучу ва хенахь,
Дуьнен чу дашо малх кхетале ва хьалха,

Дуьнен чу сирла са даьржачу ва хенахь,
Шен шуьйрачу белшах колхозан бекх** кхоьल्लीна,
Богучу б1аьргаш т1е холхазан куй теттина,
Дуьненан ва кийра сирла б1аьрг ва бетташ,
Кет1а ваьлла ваний, тов, и Таймин Биболат.
Шен расха жима дин хьацарна 1ийдалуш,
Вахана, т1ех1оьтти, тов, и каде ва бере:
- Ассалам 1алайкум, х1ай Таймин Биболат!
1уьйре дика йойла хьан, дог майра Биболат!
- 1алайкум ва салам, х1ай, динан ва бере,
Везийла хьо доттаг1ашна, вог1ийла хьо марша!
Хьо лаан леларий, хьо тара леларий,
Хьан расха жима дин хьацарна 1ийдалуш? -
Олуш, лен ва ваьлча и Таймин Биболат,
Т1аккха лен ма вели и динан ва бере:
- Апарино хи санна, ша гатте верзийна,
Хе бера ва санна, ша чехка хьовзийна
Дог майра и Ч1ега, цу ехачу раьг1нашкахь,
Шеца к1ентий ва болуш, т1амо го бина ву,
Тхох хилларг ва дийца, дийнан стаг ца вуьтуш,
Тхо х1аллакдеш ма воллу и эла Тепсаркьа.
Тхох хилларг ва хаа хьоь вола ма боху,
Дог майрачу цу Ч1егас, х1ай Таймин Биболат! -
Кийрара далхийна, и каден ва бере,
Мах санна хьаьдира боьхничу цу т1ам т1е.
Шен куьйнах кадетташ, мох санна сов чехка
Кечвала вуьйли, тов, и Таймин Биболат.
Цу ханнийн божлара са ц1ена шен гила
Цу локкхар дуьрстанца ва уьйт1а ва оьзна,
Чергасоша кечийна локкхаран оьзиган нуьйр,
Шен кхаа бухкарца, динан букьа т1ехь кьевлина,
Чал дера и герзаш шен хене дихкина,
Барзал майра дилхан дог шен кийрахь сецадеш,
Ша араиккхира, тов, и Таймин Биболат.
Бухь бекьачу попа т1е месала куьйра ва санна,
Т1ам кхарстош, т1евелира к1елхьарчу шен динна,
Ша юьртах ва валлалц боларахь ва охьуш,
Ша юьртах ва ваьлча, и Таймин Биболат,
Лен вели, бахара, дикачу шен дине:
- Хьалха, малх кхетачу цу ног1ийн ва арахь,
Цу элийн к1айн даьхни аьхка дежа, ва аьлча
Хьо, чонна ца бузу са ц1ена сан гила,
Х1инца хьо бадалахь лечанца ва кьуьйсусш,
Кхийсабалар кьийсалахь майрачу лобмаца! -
Олуш, цо човхийра шен хьомсар ва гила,
Т1акка ида белира, бах, Биболатан ва гила,
Архашкахь кьевлича мархашка ва г1ерташ,
Ц1оькьалом ва санна, ша гена кхийсалуш,
Вадийна, кхиййра бах и Таймин Бибилат,
Йочанан ва мохо идон дарц ва санна,
Цу нохчийн к1енташ т1е, доьхначу цу дийнахь:

- Ассалам Іалайкум, дог майра ва Чіега!
Тіеман аьтто хуьлда шун, дог майра ва Чіега!
Тіедоглу ва хьуна тіам Іаьржа ва леча,
- Іалайкум ва салам, хІай, Таймин Биболат!
Воха-м ца воьхна со, - олуш, дІакховдий, тов,
Шен цІеша дуьзна куьг, цу Таймин Биболате.
Куьг лоцуш, хаьтти, тов, и мерза маршалла.
ТІаккха лен вели, тов, дог майра и Чіега:
- Хьо метта кхечи-кха, хІай Тайми Биболат.
Цхьа кІезиг сих хІума бен яц, хьуна, шена чохь,
ХІара белла Іохкурш накьостий бу хьуна,
Шен цхьа дегІ доцуриг цхьа дегІ ца дисана,
Таханлерачу дийнан тіом кайоцуш хили шайн,
Цу эла Тепсаркьин ва толам ма хили.
Ва тхуна лиьнера, хІай, Таймин Биболат,
Тхайх хилларг ва дийца хьо орцах ва ван.
Хьо тхуна тіекхечи, ас доьху ва хьоьга,
Тхох хилларг ва хилла дІадаьлла го хьуна,
Тхох хилларг ва дийца хьо цІехьа верзахьа,
Хьо цаІ бен ва вацийц, уьш дуккха а ва беци,
Верзахьа, цхьанделхьа, хІай Таймин Биболат! -
ТІаккха лен велира бах и Таймин Биболат
Велхаран ва шеддаш легашкахь сецадеш:
- Ма дийца ахь шега хила йиш йоцуш дерг,
Ма дийца ахь шега осала и хабарш,
Хьуна ма мотталахь ша ваьлла дІагІур ву,
Ша гІур вац хьуна, хІара нахана ва дийца,
Шен делах биьнариг беца дуй беца шен,
Шун догІмех хилларнг шен дегІах даза ца Іен,
Я шун массеран а чІир эций бен цІехІа а ваха
Олуш, цунна мала хи ва делла,
Кхалла хІума ва елла,
- ХІинца хьо хьажалахь, дог майра ва Чіега,
МостагІаш ва юккьехь ша муха ловзу
Олуш, юкьахьаьдира и Тайми Биболат,
Даьккхинчу туьраца, мохь бетташ, цІогІа детташ,
МостагІий ва луьста байначу ва юккье
Шен гила туьйсура цу Таймин Биболата:
Ва хьалха нисвелларг шен дине хьошуьйтуш,
Ва улло нисвелларг шен туьре цостуьйтуш,
Борз юкьаиккхича, жа-матта ва санна,
Йохийна, яржийра цо мостагІийн и гІера.
Ша алссам мостагІий байьинчу ва хенахь,
Дилха дог мостагІех Іабийнчу ва хенахь,
Юха хаьхкина тіевеара и Таймин Биболат,
Дог майрачу цу Чіегехь хІун хьал ду ша хьажа.
Шен герзаш мара кьуьйлуш, ша хиьна ва Іеччохь,
Шен дегІах мерза са дІакьаьсттина ва даьлла,
Хиьна Іаш ваний, тов, дог майра и Чіега.
Ца велча ва санна, шен бІаьргаш ва хьоьжуш,
Шен бІаьрга и дайча, дагна и дазделла,

Шен динара воьсси, тов, и Тайми Биболат.
Къилбехъа и нисвеш, и охъавиллина,
Юха шен дина а хиъна, дагна т1ех дарвелла,
И юкъа ма ваьржи мостаг1ийн цу туьпа.
Шен накъостий балар царна д1а ца хоуьйтуш,
Стигал къекъаш ва санна, шен герзех кадетташ, Л
атта дат1о ва санна, мохъ-ц1ог1а ва детташ,
Мохъ бетта велира, тов, и Таймин Биболат:
- Х1ай эла Тепсаркъа, ладог1ал ахъ шега,
Х1ара бераш ца дина вайшиннан наноша,
Х1ара бераш дойуьйтучул вайшиъ хьалха вала бакъахъ ду,
Хьо эла ва велахъ, шех дата вала х1инца
Олуш, кхайкха велира, тов, и Тайми Биболат
И дера мохъ-ц1ог1а шен лере ва хезча,
Эсаро бос бихъна толлан г1а ва санна,
Кхеравелла, бос бихъира цу эла Тепсаркъин,
Шен дина велира бах и эла Тепсаркъа,
Кхайкхина, элира бах цу эла Тепсаркъас:
- Ша жима ва волуш шен дада вийна,
И Таймин Биболат веца, хьо шега луьйриг? -
Олуш, лен ва ваьлча, и эла Тепсаркъа,
Т1аккха лен ма вели и Таймин Биболат:
- Хьан дада ва вийна Таймин Биболат
Ву хьуна со, Тепсаркъа. -
Геннара лен велира и эла Тепсаркъа:
- Схъакхосса ахъ шена, х1ай Таймин Биболат,
Ахъ тоьхнарг ца кхетахъ ас хьуна кхуссур ю. -
Т1аккха лен ма велира и Таймин Биболат:
- Ма дийца ахъ шега и к1илло хабарш,
Ахъ хьалха, ас т1аьхъа, ца бохур вайшимма,
Ваьш воллучуьра чучча дой хохкур вайшимма,
Вайшиъ т1етт1а кхочуш, ваьшшиннан кадаьлларг
Дийр ду вайшимма
Олуш, т1ехийцира, тов, цу Тайми Биболата
Са ц1ена шен гила,
Ша т1е ма-кхоччура, аьрру катохна,
И эла Тепсаркъа шен говрах къастийна,
Тур диттина, охъатесира 1аьржачу цу лаьтта,
Шен динара воьссинчу цу Таймин Биболата,
Дог 1абош, баьккхира Тепсаркъин ва корта,
Ц1ен дина, баьккхина цуьнан горга и корта,
Лерг лаьцна, тесира цо шен таьлсан оган чу.
Юха дина ва хиъна, юкъа хьаьдира, ма боху,
И Таймин Биболат, мостаг1ийн цу туьпа.
Мохъ-ц1ог1а ва детташ, дог ирах1иттадеш,
Хьалхашха нисвелларг шен дине отуьйтуш,
Уллошха нисвелларг шен туьре цостуьйтуш,
Ведда вала воьлларг шен тоьпе лоцуьйтуш,
Цхьаберш шаьш уьдуш, цхьаберш к1елбуьсуш,
Боьхна д1абахара бах Тепсаркъин накъостий,
Цу нехан мостаг1ех дилхан дог 1абийна,

Вен везарг ва вийна, шийла дакъа ва дина,
Ва даккха дезачун ц1ен ц1ет ва даьккхина,
Цхьа к1еззиг ва чевнаш шен дег1ах ва йолуш,
Ша юкьаравелира бах и Таймин Биболат.
Велхаран ва шеддаш легашкахь ца сецош,
Маь1-маь1нехь эгначу цу к1ентий ва декьий,
Ша гулдан ма вуьйлира и Таймин Биболат.
Билгалчу ва метте уьш охьадехкина,
Кадам беш т1ех1оьттира и Таймки Биболат:
- Дала шуна гечдойла, х1ай нохчийн кьонахий!
Доккха орца дар-кха шу, шух дозалла ва дечу,
Цу нохчийн кьонахашна,
Таханлерчу дийнахь шух белхар ма хили, -
Олуш, царна вилхина, царна кадам ша бина,
Шен дина велира бах и Таймин Биболат,
Шен динара б1аьрг тухуш докьашка и хьаьжча,
Т1ааьхьаьжожуш санна хийтира дог майра и Ч1ега.
И цигахь витина д1аваха а велла,
Юха т1евирзина динара воьссина,
Шен дина букьа т1е цуьнан дакъа даьккхина,
Ша ц1ехьа ма вирзира и Таймин Биболат,
Ша воьдуш кхечира, тов, и Таймин Биболат,
Цу Ч1егин ва уьйт1а, ирчачу цу кхоьца,
Доккха тезет х1оьттира, тов, цу Ч1егин ва кертахь,
Дерриг а хиллариг царна ца ва дуьйцуш,
Тепсаркьий ва корта ша хьалха биллина,
Тезетахь лаьттира, тов, и Таймин Биболат.
Цул т1аьхьа вахар, тов, и Таймин Биболат,
Байьинчу цу к1ентийн гергарчу цу нахе,
Уьш байьар хоуьйтуш, мичахь бу уьш дуьйцуш,
Декьий дан хьовсийра цо яхь йолу и к1ентий,
Цул т1аьхьа ц1а вирзира и Таймин Биболат,
Вехачу шен юьрта, доьхначу ва дагца!

*Зудчун суьртехь долу Са-ц1ий (миф.).

**Деха пхьуьйшаш долу кетар.

ГУЬРЖИЙН АНЗОРАН, Х1ИРИЙН ЙОЬ1АН ИЛЛИ

Цу сарахь суьйренца, бузучу малхаца
Лекхачу г1али т1ера мохьбетта велира бах
И гуьржийн ва Анзор.
Маьхьарца гулбира, тов, и гуьржийн ва к1ентий,
Цо цаьрга ма элира, дуьненахь мел долчу
Кьоман харжий хазчу йоь1ан сурт да шена, -
Гуьржийн к1ентий кечбелира бах йо1 лаха ва баха,
Уьш лелаш ма кхечир цу Буру ва г1ала.
Буру-г1алахь ма карийра царна
Г1алий инарлин чохь йо1ан сурт,

И йо1 хиллера цу гIалахь ехаш йолу
ХIирийн хаза йо1.
Инарло хаържина, къастийна йо1 йийцийтина,
И йолчу бахана, даьккхина ма дехьира, тов,
Цу гуържийн кIенташа хIирийн хазчу йо1ан сурт,
Гуържийчохь цIе йолчу эла Анзорана:
- Дуьненахь мел долчу къаьмнех хаържинчу,
Хазаллехь къаьстачу хIирийн йо1ан сурт
ХIара ду хьуна, хIай эла Анзор, - аьлла,
ХIирийн хазчу йо1ан сурт шена тIекхаьшча,
Цу йо1ан хазалло кхетамчуьра ваьккхина,
Вехха Iийна, синтеме ванза,
ХIирийн хаза йо1 ехаш Iа меттиг хатта
Хьекхале ца кхочуш, суьрта тIе вожна,
Цу суьртан хазалла бIаьрг тIера ца боккхуш,
Кхаа дийнахь, кхаа бусий вожна Iиллина,
ДобалгIачу дийнахь саметта деьна,
Ша кхойкхуш гулбира бах и гуържийн кIентий,
Эла Анзора, сурт долу хаза йо1
Мичхьара ю хатта, мила ю хаа.
Гулбинчу кIенташа ма дийцира Анзоре,
Шаьш даьккхина деана йо1ан сурт
Буру-гIалин инарлин чохь кхозуш хилар,
Суьрта тIехь ерг хIирийн хаза йо1 хилар.
Сихонца яздина ма дахьийтира,
Эла Анзора и бамбийн къайн кехат
Буру-гIалахь вехачу паччахьан инарле:
- Суьрта тIехь йолу хIирийн хаза йо1
Аш бертахь схьалахь, машар бу шуьца,
БертахI иза шега ца лахь, и Буру-гIала,
Лаьттина меттиг ца буьтуш, молханан кIуьраца
Эккхийтина, йохайо ша аьлла,
Ша хьийзаш ма вахара, и гIалин инарла,
Буру-гIалахь динчу рузбанан маьждиге,
Иза цIехьа ма веара рузбанан маьждиган
Момсар чу Анзоран кехат тесна.
Деана ма кхечира и делан пIераска,
Рузбана ма вахара бах и гIалин молла,
Момсар чохь карийра цунна гуържийн
Паччахьа - эла Анзора яздина кехат,
Рузбана ма гулбелира и хIирийн ва кIентий.
Моллас царна дийшира бах Анзоран кехат.
Йиш йоьхна ма бисира рузба дан баьхкинарш,
ТIаккха лен ма бевлира и хIирийн кегийрнаш,
Рузбанан маьждиган воккхачу цу молле:
- ЦIе йоккхуш хьийкьина нах ма бу цу йо1ан,
Пхи ваша кху Буру ва гIалахь,
Шайн йиша Анзор эле яхийта аларх,
Уьш резахир, цахир вайна хууш ма дан,
Царах дагадовла ма деза вай, кIентий, -
Ша хьаьвзина вахара бах и гIалин молла,

Хазачу ва йоьIан пхи ваша ва волчу, -
- Зударийн, ва берийн кьа лета вайха,
Рузбанан маьждиган кьахуьлу вайна,
Шайн хьомен ва йиша Анзоре ца лахь,
Вайн горга хIара гIала йохо ма бохку
Гуьржийн Анзоран гIеранера салтий,
Бохуш, лен а ваьлчн и гIийла молла,
Цунна жоп луш вист ма хилира бах
ХIирийн йоьIан хьомсарчу вежарийн тхьамда:
- Шаьш пхеа ва вешех цхьаь дийна ва волуш
Йигийта йиш ма яц шайн хьомсара йиша. -
Цул тIаьхьа цара ма яздира Анзоре кехат,
- Тхан бертахь хьомсара и йиша хьобга яла,
КийрахI са мел ду, тхо реза хир ма дац,
Тхан декхий дехкина, царна тIехула яьккхина
И хьомсара ва йиша ахьа йигахь,
Хьанал йо оха хьуна и жима ва йиша,
Бертаза йига вагIахь, хьайн ницкьаца
ТIевола, тхо тIамна кийча ду хьуна, - аьлла,
Пхеа вашас яздина и бамбийн кIайн кехат
Шега дIакхьашча, кехато бохучух
Ша кхиьна ваьлча,
Хенаш тIе топ кхетта цIен эхха санна,
Хьалаиккхина вахара и гуьржийн Анзор,
Гома зурма лекхна, гуьржийн салт гулбина,
Йоьза йота тоьхна, уьн могIара нисбина,
Царна хьалха дIахIоьттира бах и гуьржийн Анзор,
- ТаIий ладогIалаш, хIай гуьржийн кIентий!
Таханлерчу кху дийнахь вай доьлхуш ду шуна,
Пхеа вешин и йиша яккха, цу Буру-гIала.
Махкахь цIе йоккхуш хаза йиша ма кхиьна,
Цу гIалахь вехачу, цIе йолчу пхеа вешин,
Хьалххе дIахоуьйту шуьга, тешамен кIентий,
ТIамехь кхеравеллачун горга и корта,
Кьинхетам боцуш, кху туьрца боккхург хилар.
Вай даха ма деза цу Буру ва гIала, -
Анзора бинчу хаамна шаьш реза хилла,
Иттанна хьалха цхьацца эпсар ваьккхина,
Зингат санна дукха эскар тIаьхьа хIоттийна,
Новкьа велира, тов, и эла Анзор.
Сахуьлу седарчий уьдучу хенахь,
Кхолха го лецира бах цара цу Буру-гIалина,
Садолу хIума гIалеха ца долуьйтуш,
И делан сирла са хилла ва даьлчахь,
Лекхачу гIалин буьххье ша ваьлла,
Мохь беттан велира, тов, и эла ва Анзор:
- Аш бертахь схьалахь пхеа веший йиша,
Шун Буру-гIалина паргIато ло ша,
Бертахь хаза йоI схьа ца лахь,
ХIара Буру-гIала молханца оьккхуьйтур ша,
Бохуш, лен ма велира и эла Анзор.

Юьрта юкѡа гулбелла и хІирийн кІентий,
Шайш боьхна дІаса ма бахара доьхначу дийнахь,
Веана схѡаиккхира бах цу йишин
Пхеа вешех воккхаха цхѡа ваша:
- ТаІий ладогІалахь, хІай гуьржийн Анзор,
Массо а кѡѡмнашна юкѡахь цІеяхана
Хазалла гІараяьлла шайн йиша кхиъна.
Иза бертахь хѡайга лахь машар бу боху ахь.
Иза бертахь ца лахь нана Буру-гІала
Молханан кІуьраца оьккхуьйтур боху ахь,
Пхеа вешех воккхачу сох а,
Сол жимчу сан веа вешех а
Хѡайна луьур дер дара ахь,
Шайх болу кѡинхетам бе ца боху ша,
Кху нана БурутІехь дехаш гІийла дукха бай,
И кѡена дай-наной, зударий, бераш ма дара,
Церан кѡа хиларна кхерам бу хѡуна,
Церан гуо дІахецна уьш паргІат битар
Деха веанера со хѡо волчу.
Тхоеца дерг хѡайна ма луьу достур ахь,
Шайгара тоьлла яккхалахь йоккхур ахь,
Кху махкахь цІе яхана шайн хѡомсар и йиша, -
Бохуш, лен велира бах веа вешин и ваша.
ТІаккха вист ма хилира, тов, и гуьржийн Анзор:
- Дакѡаза ма вала хѡо, йишин ва ваша!
Шун хѡомсар и йиша тхан дола яланза,
Садолчу адамах, кху гІалахь, бан кѡинхетам
Болуш ма вац ша эла Анзор!
Бертахь лахь ялаяй схѡахІоттае шайн хѡомсар
Ва йиша - маьждиган кху майдана!
Иза дан хѡуна ца лаахь, хѡайн горгачу
Ва коьртах вала ма воллу хѡо, -
Олуш, вист ма хилира и гуьржийн Анзор,
Шен даьттІачу дагна букѡах куьг ва хѡоькхуш,
Ваьлла цІехѡа вахана, тІамна кечвелира бах
И йишин ваша, шен жимчу цу веа вешица,
Дуьнен чу сирла сатосучу ва хенахь
Буьрса тІом болийра бах цу гуьржийн Анзора,
И хІирийн хаза йоІ шеге схѡа ца елчахь
ХІара Буру-гІала йохийна йоккхур ша,
Махкачохь цІеяхана пхеа вешин ва йиша аьлла,
Вовшашка маьхъарий детташ, яхѡе буьйлуш,
Шайш летан бевлира бах и хІирийн пхи ваша,
Іуьйранна болийна тІом суьйренга ма бахара,
Сарахь болийча тІом Іуьйренга ма белира
Бертахь лета бевлира бах яхь йолу вежарий,
Болийна буькѡа тІом доьазлагІчу дийне баьлча,
Хийла декъий дехкина, тІом буьрсе баьлча,
Салоцчу хІоьънаш кхетта вуьйжира бах
Пхеа вешех кхѡа ваша, хІирийн йоьІан вежарех,
Эла Анзоран эскаран ницкѡ тоьлла,

Мохъ тоьхна, кхайкхина тIе ма ялийра,
Воккхачу цу вашас, шайн хьоме и йиша, -
ЛадугIуш хилалахъ, тхан хьоме ва йиша!
Анзоран и эскар сов дукха хиларна,
Хьан хьомечу вежарийн ницкъ кIезиг хиларна,
МостагIаша ма вожийн вайн хьоме кхо ваша,
Яхъ йолуш бара-кха и нохчийн ва кIентий,
ЧIир йоцуш ца дуьсура царна динариг,
Хьо яха езара цу нана-Нохчийчу,
Яхъ йолу нохчийн кIант вайна орцах вогIур ма вара, -
Олуш, лен велира бах шайн жимчу йишега
Вежарех воккханиг.
СагIа доьхучу ва бедар шен дегIа юьйхина,
Цу бедарна ва чохьха п-шамен герз лаьцна,
Юьхъ тIе модаш хьаькхна, шен басах юьхна,
Яхана тIехIоьттира бах пхеа вешин йиша,
БIо летош воллучу цу гуьржийн Анзорна.
- ЛадугIуш хилалахъ, хIай эла Анзор,
Со хьогга ала воллучу дешнашка, -
Олуш, тIеяхана, божарех тарьелла,
Къамеле ма елира и хIирийн хаза йоI!
- Доьзалехъ гIаддайна, цу нохчийн махкара
Кхуза сагIа деха веана, со нохчо ву хьуна.
ЦIе йоккхуш дика кIант хьо ву бохуш
Цу нана-Нохчийчохъ хьо вуьйцуш хезна суна,
Кху Буру-гIалахъ тIеваха хьаша вац шен,
Ахъ бечу тIамца гIуллакх долуш вац ша,
ГIалина лаьцначу гонах ахъ валийтича,
Винчу махка, Нохчийчу воьрзур вара ша, -
Олуш, лен елира бах сагIадоьхург ва хилла,
И хIирийн хаза йоI, пхеа вешин ва йиша.
"Некъа дIавоьду маьрша стаг ву хIара,
Нохчийчу дIаваха некъ маьрша бита кхунна", -
Аьлла, гIаролле кехат яздира бах
Кху гуьржийн эла Анзора.
Анзоран бакъонан и кехат шен кара ва кхаьчча,
Кхаа вешех бисинчу кхаа динах
Тоьлла дин, дог доьлхуш, схьалаьцца,
Шена тIера сагIадоьхачун и бедар
Сихонца дIакхоьссина, шен дегIан и бедар,
ДегI къовлуш, тIеюьйхина,
Дика кIант ва санна, дегI дайдеш,
ТIеелира бах и хIирийн хаза йоI
Гош Iаьржачу ва динна, доьхначу цу дийнахъ.
Беха некъ бадийна, хийла хан яьлчахъ,
Иза йогIуш ма кхечира, тов, цу нана ва ГихтIа.
Маьждиган майдана яхана, тешамен динна
Кхаа когана дерматан баргол тоьхна,
Сийначу бай тIе иза бажа лаьллина,
Тешамен шен герзаш маьждиган неIарх оьхкина,
Бос хазчу шен боснеш тIе гуьлмаьнда ийзош,

Г1елъелла лаьттучу кху х1ирийн йо1ана,
Веана т1ех1оьттира бах и гиххойн цхьа к1анат.
- Иллах1и ярабби, кхоьल्लीна хьо дела!
Х1ун адам ду-техьа хьо х1оьттина лаьттариг? -
Бохуш лен ма велира и Гиххойн жима к1ант.
Нохчийн маттахь йистхила ца хаарна,
Кху к1антах эхь хетта, букь тоьхна д1ах1оьттира
И х1ирийн хаза йо1, бийца мотт ца хаарна,
Цу йоь1ан хазаллех тамаша ша бина,
Дан дезарг х1ун ду ца хиьна,
И ваьлла ма вахара бах шайн юьртан
Тхьамда, воккха молла волчу.
- Талий ладог1алахь, х1ай юьртан молла,
Ша дуьйцур ма ду хьуна, хьан б1аьрга ганзаниг:
Маьждиган майдана дин бажа лаьल्लीна,
Тешамен шен герзаш не1арца оьхкина,
Маьждиган пенах букь тоьхна лаьтташ ма ю,
Туьй тесний бен, цуьнан хазалла, шеге адам
Хьожур доцуш, цхьа хаза жима йо1.
Цуьнчул исбаьхьа хаза корта шена
Байна ма бац ша леллачу меттигашкахь.
Хаьттинчу хаттарна дуьхьал дош ала
Хууш ма яц евзаш йоцу и хьаша
Бохуш, вистхилча и Гиххойн жима к1ант,
Ша ваьлла вахара бах и юьртан ва молла
Гиххойн юьртан маьждиган майдана,
Вахана д1акхаьшчахь иза вист ма хилира,
Нанас шена бийца 1аминчу
Цу нохчийн ва маттахь, ца евзачу хьеше,
Буьйцучу цу маттах йо1 кхеташ цахилар
Шена билггал хиьчахь, шолг1а вистхилира бах
И юьртан ва молла, цу 1арбийн ва маттахь,
Бос хазчу йо1а шена жоп ца делчахь,
Кхайкхина балийра бах цо, и гиххойн ва к1ентий,
Баьхкина маьждиган майдана ма гулбелира,
Юьртара к1енатой, бохург х1ун ду хьовса.
Х1ирийн йо1а буьйцучу цу маттах
Гиххойн к1ентий ца кхеташ,
Гиххойн к1енташа буьйцучух цу маттах
Х1ирийн йо1 ца кхеташ,
Пхеа вешин хьомечу йишин хазаллех
Цецбевлла, тамаша беш ма бисира,
Кхайкхина гулбина юьртара к1енатой,
Массо а тайпанара кечбина мерза,
Хьена кхача хьалха билларах
Цунах батт ца тухуш, г1елъелла,
Б1аьргех оьху мела хиш йовлакхца сецош,
Хьийкьинчу шен вежаршна дан амал доцуш,
Кийрара дог лозуш, шен бала д1абалхо
Бийца мотт боцуш, лаьтташ яра бах
Пхеа вешин хьомсара ва йиша.

Цхъана нана махка лелавахана, хийла хан яълча,
Вехаш 1ачу ва Гихт1а ц1а воґлуш волу
Дог майра и Зайтан Шихмирза
Веана т1е ма кхечира маъждиган пхьоъханна.
Майданахъ лаьтгачу цу х1ирийн ва йо1е
Нохчийн маттахъ маршалла хаьттира бах
Цу Зантан Шихмирзас.
Кхо хоьтгучу маршаллех йо1 кхеташ ца хилла,
Шозлаг1а маршалла ма хаьттира оьрсийн цу маттахъ
Зантан Шихмирзас х1ирийн йо1е.
Дуьхьал жоп дала ца хууш йисира бах
Пхеа вешин и йиша.
Х1ирийн маттахъ маршалла ма хаьттира
Цу Зайтин Шихмирзас ца евзачу ва хьеше.
- Делера маршалла хьуна хилда,
Х1ай ца вевза х1усамда, - аьлла,
Йоьлхуш Шихмирзина т1е ма кхийтира
И Х1ирийн хаза йо1, и вевзина ваьлча,
Т1аккха лен ма елира бах
И х1ирийн хаза йо1 цу Зайтан Шихмирзе:
- Та1ий ладог1алахъ, х1ай Зайтан Шихмирза,
Хьо вуьйцуш дукха хезна суна,
Сан хьийкьинчу вежарша.
Иштта хьуна вуьйцуш а хезна хир ма ву,
Мисканаш хьийзош, ницкьаш бен
И гуьржийн эла ва Анзор.
Цо кехат теснера шен хьомсара вежаршка:
- Аш бертахъ лахъ шайн хьоме и йиша,
Деший, детий алсам ду шуна,
Иза бертахъ ца лахъ и Буру ва г1ала,
Йохийна юьгур ю ша аьлла.
Хьомсарчу шен вежарша, шега ша ца елчахъ,
Луьра т1ом болийна, хьийкьинчу пхеа вешех
Кхо ваша вийна, т1ом беш ма ву
И гуьржийн эла Анзор,
Бухависинчу шина вешех воккхаха волчу
Ш вашас яра тадина,
Кху нана-Нохчийчохъ яхъ йолуш шу дара аьлла,
Цу нохчийн к1енташна динарг дуьсуш ма дацара,
Дийна висинчу шина вашас шайна орцах дуьйла аьлла,
Нохчийн к1енташка орца деха еана,
Цу пхеа вешин йиша х1ирийн йо1 ю ша, -
Аьлла, ма дийцира еанчу ва хьешо, -
Анзоран эскаран тоьпаша вагийна, тарраша
Цестина вожийна я болатан з1енашца
Лаьцна вихкина хууш дац, шен веза
Ши ваша, цу халчу ва т1амехъ,
Царна орцаха вала к1ант велахъ,
Цуьнга орца доьху ас
Олуш, елхаран кьурдаш кийрахъ худуш,
Беснешха охьаоьху хиш гуьлмаьндин т1емаца

ДIадохуш, гора юьйжира бах
Пхеа вешин йиша, и хIирийн хаза йоI.
ТIаккха лен ма велира хIара Зайтан Шихмирза:
- ТаIий ладогIалаш, гиххойн дика кIентий!
Вай долчу еанарг хазалла юьйцу хIирийн йоI ю шуна,
Цу эла Анзора, гуьржехара паччахьан
Эскар тIеозна, хIара бертахь шега ца елча,
Хьийкьинчу пхеа вешех кхо ваша вийна,
Висинчу шина вешех хиллариг ца хууш,
Буьрсачу тIамехь уьш холчахIиттичахь,
Дуьненахь яхь йолуш, вай, нохчий ду аьлла,
Вайга орца ала еана хьаша ма ю,
Кхуьнан вежаршна вошалла дан яхь йолуш
Волу кIант мила хир вара шулахь, - аьлла,
И Зайтан Шихмирза вистхилчахь,
Цхьаь цхьана тIаьхьавоьдуш, шишша цхьаьна воьдуш,
И гиххойн кIентий маьждиган майданара,
Телаш дIабахана,
Ша цхьалха висира бах и Зайтан Шихмирза,
Еанчу хьешана хьалха дикка юьхьIаьржа
Ша хилла, цуьнга лен велира, тов,
И Зайтан Шихмирза:
- Дакъаза ма яла хьо, хIирийн хаза йоI!
Хьо йохий ма хьовза, иршачу кху дийнахь,
Ша орцах воьду хьуна, хьан хьоме вежаршна.
Хьо паргIат хилалахь кху нана ва ГихтIахь, -
Олуш, вистхилла, тешамен шен хIусмехь
ХIирийн йоI йитина,
Стиглахь морха ва яьлча, дера лом ва санна,
Шен дагна дарвелла, са цIена шен гила
Кхоьмаза човхийна, ша воьдуш
Кхечира бах и Зайтан Шихмирза,
Цу Буру ва гIала буькьачу ва тIаме,
Аре юьзна декьий эгийначул ва тIаьхьа,
Карара хIоь-молха кхачийна, гIелвелла,
Ца виссал чевнаш шайн догIмашна йина,
ДегIан ницкь эшна, Анзоран эскаран каравахна,
Болатан зIаьнаш догIмашна хьарчийна,
И чуйнан гIомаш куьйгашна тоьхна,
Лаьцна ма карийра кху Зайтан Шихмирзина
ХIирийн йоьIан хьоме ши ваша.
ТIаккха лен велира бах хIара Зайтан Шихмирза,
Цу гуьржийн кIенташка:
- Ша кхойкху алийша, шайн эла Анзоре. -
Бахана вист ма хилира цу эла Анзоре,
Цуьнан тешамен салтех ши жимха:
- Цхьа нохчийн кьутIа ду хьоьга ва кхойкхуш.
- Иштта хабар шена тIе хIунда дахьара аша, - аьлла,
Човхийна вахийтира бах эла Анзора
И гуьржийн ши кIанат.
- Нохчийчохь цIе йоккху, ша, Зайтан Шахадирза ву ала

Цу эла Анзоре кхойкхург, - аьлла,
Юха а кхайкха ма вахийтира Зайтан Шихмирзас
И гуьржийн ши кIанат цу эла Анзоре.
ТIаккха а човхийна ма битира цо
И гуьржийн кIентий, тергал а ца беш.
Бертахь дийцарх гIуллакх цахилар хиъча,
Син метта топ кхетта сира сай ва санна,
Ша хьалаиккхира бах и Зайтан Шихмирза,
Динна хьалха нисвелларг цу дино кагвеш,
Улло нисвеллачуьнан туьрца корта боккхуш,
Гена вала воьллариг - мажаро лоцуш,
Дагна дарьелла дера борз санна,
ТIамна чу ма хьаьдира, тов, хIара Зайтан Шихмирза.
Гома зурма лекхна, йоьза вота тоьхна
Эпсараш гIовттийна, бIо лето велира бах
И элан Анзор кху Зайтан Шихмирзех,
Ша лета велира бах хIара Зайтан Шихмирза.
Цу сарахь болийна тIом Iуьйранга ва баьлча,
Iуьйранна болийна тIом суьйранга ва баьлча,
Мохь беттан велира бах и гуьржийн ва Анзор:
- ТаIий ладогIахьа, хIай нохчийн Шихмирза!
Болийначу тIамна ша дохко ма ваьлла,
Дуьненан даьхний дезаш хьо велахь,
Дуьненан даьхний сов шорта ду хьуна,
Паччахьан ахча дезаш хьо велахь,
Паччахьан ахча мел шорта ду хьуна,
Сан эскаран мерза синош лагIделла ма догIу,
Ахь де бохург ша дина ву хьуна,
Ахь сацаяр доьху ас еттачуьра хьайн мажар,
ХIай Зайтан Шихмирза. -
ТIаккха лен ма велира и Зайтан Шихмирза:
- Дакъаза ма вала, хьо гуьржийн ва Анзор!
Хьан даьхни схьаэца гIийла бо дац ша-ма!
Паччахьан ахча схьаэца мацвелла вац ша-ма!
Цу хIирийн йоьIан пхеа вешех кхо ваша вийна,
Бухависина, айхьа болатан зIенашца вихкина,
Лаьцна ши ваша шега схьалахь,
КхидIа тIом боцуш, ша паргIат дуьтур ду
Тешамен хьан эскар.
Ахьа, вихкинчуьра ваьстина, ши ваша
Шега схьа ца лахь,
Делана биънариг беа дуй бу ше-ма,
Цу нана ва Гуьржех шух дийна стаг ца вахийта
Олуш, лен велира, тов, и Зайтан Шихмирза.
Сир диллинчу почтанна йора дой ва доьжна,
Почтанан хьалха ша, Анзор, ва хиъна,
Лаьцна вихкина ши ваша цу почтана хаийна,
Уллорчу гIудалкха кхаа вешин декъий дехкина,
Веана схьа ма хIоьттира, бах и эла ва Анзор.
И гуьржийн Анзор, йийсарна ва валош,
И хIирийн ши ваша паргIатваьккхина валавеш,

Анзоран эскаро вийначу кхаа вешин декъий ва дахъаш,
Воглуш цу нана-ГихтIа кхечира бах
И нохчийн дика клант, Зайтан Шихмирза,
Шен хьомсарчу кхаа вешин декъашна
ТIеетталуш, доггаха хIирийн йол илхина,
Бухависинчу шина вешина шайн махка
ДIаверзар лабийла хиъчахъ,
Уьш цIехъа бигна,
Анзоран бIоно вийна
Кхо ваша верзо ма-веззара дIаверзийчахъ,
Вистхили бахара хIара хIирийн ши ваша:
- Дала сий дойла хъан, хьо, Зайтан Шихмирза!
Цу гуьржийн Анзоран эскаро шаьш холчахIиттийча,
Яхъ йолуш нах ма бу и нохчийн ва клентий,
Цаьрга орца алий гIо аьлла шайн хьоме
Ва йиша шаьш шу долчу ма яийтира,
Цо динчу дехарца тхуна орцах веана,
Вен везарг ва вийна, вежарийн чIир екхна,
Йийсар дина и эла Анзор валийна,
Анзоран балех даьхна, тхо паргIатдехин ахъ,
Шайн хьоме вежарий шайга дIабержабайтин ахъ.
Хьо санна воцуриг нуц оьшуш ма дац тхо.
Тхан хьомсар ва йиша, хIара хIирийн жима йол,
Ва хьобца товш хир ма ю. -
Олуш, вистхилла, Шихмирзина и елла,
Кхаа дийнахъ, кхаа бусий шайн чобтах
Той дина, шешан ловзар ва дина,
Дуьне мел дозу вежарий хир ду вай аьлла,
ДIай-схъай цIехъа бахара бах
Яхъ йолу ва клентий.
Ма хIитта вай клентий ка йоцчу цу тIаме,
ХIитганза ца довлахъ, хIуьттийла ва хилахъ
Цу Зайтан Шахмирзин ва санна,
ТIамна кайолийла вайн.
Нанас дена ма волда яхъ йоцу ва кланат,
И вича ма вахийла цхъана дийнан делкъалца.

ИСМАЙЛИН ДУДИН ИЛИ

Исс зар цIе йогучу цу Хьалха-Мартантехъ,
Сирла бIаьрг ма туйхира Исмайлин ва Дудас,
Дуучу даарна, тIеюхучу бедаршна
ГIелбелла гира цунна марой боцу ва жерой,
ГIелбелла гира цунна дай боцу гIийла бай.
Дай боцчу доьзалех, марой боцчу цу жеройх
Кийрара дог лозуш, ойлане ма велира,
ГIийлачех дог лозу Исмайлин ва Дуда.
"КъурIанах ас биънарг беца дуй беца сан,
Марой болчу цу зударех и жерой ца хьегош,

Дай болчу доьзалех г1ийла бай ца хьегош,
Даарна-маларна, т1еюучу бедаршна,
Маройболчу зударел и жерой толабан,
Дай болчу доьзалел г1ийла бай толадан,
И сайга ца далахь, г1ийлачех дог доьлхуш,
Кху Хьалха-Мартант1ехь х1ара дуьне ца даа", -
Бохуш, ойла ма сецира Исмайлин ва Дудин,
Ша араозийр цо, цу ханнийн божлара,
Кийрара дог хуу са ц1ена шен гила.
Шен уьйт1ахь йоллучу, дой тийса йоьг1начу
Цу кхолгон гоьзанах шен гила д1атесна,
Дуьгуш нускал ва санна, шен гила кечбина,
И оьзда ва бедарш шен дег1а юьйхина,
Тешамен и герзаш шен юкьах дихкина,
Вист ца хуьлуш ма сецира Исмайлин ва Дуда.
Т1аккха лен ма велира и беркьа динан бере,
- Дакьаза ма вала-кха, к1ентийн хьо баьчча,
Кхоьллинчу вайн делах беза дуй боу ас,
Шуьгара г1о оьшуш ас шуьга и элирехь,
Шуьга вист ца хуьлуш, со шуна т1ехваьлча,
Вайн нохчийн г1иллакхехь там боцуш хиларна
Ас шуьга элира и, бехк буьллу даций шун,
Теркан хи жимделча, шу парг1ат дог1ур-кха,
Со хьажа ма воллу ледарчу сайн дино
Бос сийна доккха Терк ва муха изт1адо, -
Олуш, вистхилла, Терка т1е човхийра,
Т1ехьаьжча сов ледара, меженаш турпал йолу.
Кийрара дог хуу са ц1ена шен гила.
Цу турпал бергашца Теркан бух кегабеш,
Шен турпал неххаца сийна Терк изт1адеш,
Терк сехьа ва дуьтуш, ша дехьа ма белира,
Кийрара дог хуу са ц1ена цуьнан гила.
Ту Теркал ва дехьахь, цу Теркан йистошца,
Куьйса эрз буьйлучу сийначу уьшал чохь
Хьаладаьлла ма хиллера ц,хьа шалго дуткьа тал.
Цу толлан ва дег1ах сийна дег1 хьарчийна,
Толлана буьххьерчу цу шалго шина гаьнна
Юккье корта биллина, ижонна б1аьрг бетташ,
Самоеш ма хиллера бос сийна цхьа саьрмик,
Бос сийна и саьрмик шен б1аьрга ца гарна,
Цу толла к1елд1ахула чекхволуш ма хиллера
Бедаршна ва беркьа и динан ва бере.
Кхоссалуш т1екхетта кхолха го ва боккхуш,
Болатан цу гуро гила борз ва санна,
Шен дег1ан нуьцкьаца хьарчийна ма сацийра,
Сийначу саьрмико и динан ва бере.
И бере ваьллачу цу сенчу ва Терках
Дехьа довла ца х1уттуш севцца шаьш хилар
Шен дагна 1аьткьина, ойлаеш ма хиллера
Яхь йолу дика к1ант, Исмайлин ва Дуду.
- Дакьаза ма довла, сан нийса накьостий,

Эхь дацара ва вайна и бере ваьллачу
Кху сенчу ва Терках дехьа довла ца даьхьаш,
Кху Теркан йистонца дласахьийзаш вай латтар.
Теркан гечо ца лохуш, и бере ваьллачу
Кху сенчу ва Терках довлалур дацар-техьа? -
Олуш вист ма хилара Исмайлин ва Дуда.
Цо иза аларна цига латта эхь хетта,
Течо леха ма велира и Дудин ва хьаша.
И бере ваьллачул цхьа жимма лахахула,
- Теркан гечо карийна, кхузахула хьовсур вай, -
Олуш, вист ма хилира и Дудин ва хьаша. -
Гечо зийна со ваьлча чудевр шу, к1ентий,
Кху сенчу Теркана, - олуш чу ма тесира,
Са ц1ена шеи гила, цу сенчу Теркана,
Яхь йолчу к1анта Исмайлин ва Дудас,
Дудина ва т1аьхьа Терка чу ма тийсира
Шайн турпал йора дой цу к1ентийн г1ерано.
Сийна Терк хадийна, шаьш дехьа ма бевлира,
Терк сехьа ва дуьтуш, дой дика хиларна.
Сирла б1аьрг ма кхийтира цу к1ентийн г1еранах,
Саьрмико лаьцначу беркьачу беречун.
Шийла мохь ма туьйхира цу к1ентийн г1еране,
Саьрмико лаьцначу беркьачу беречо:
- Дакьаза ма довла, яхь йолу шу к1ентий!
Болатан цу гуро гила борз ва санна,
Лаьцна со сацийна куьйсачу эрзалахь,
Кхолха го баьккхина сийначу саьрмико,
Дег1аха мерза са д1акьаьсташ лаьтта сан,
Кхуьнан нуьцкьан ч1ог1алла, кхо бечу нуьцкьана,
Вац-техьа ва шулахь суна орцах ва вала
Яхь йолуш дика к1ант, кхуьнан балех со ваккха?
Х1ара дуьне дезарна, валар сайна ца дезаш,
Ас орца дехарна бехк буьллу даций шун, -
Олуш, вист ма хилира и беркьа ва бере.
- Тхо девлла дац хьуна сийначу кху Терках,
Саьрмиках ва лета, х1ай беркьа хьо бере,
Тхо Терках ма девлла к1айчу х1онце сатуьйсусш,
Тхо доьлхуш ду хьуна цу к1айчу ва х1онце,
Хьайн сина амал айхьа ян еза ахь, -
Олуш, вист ма хилира и Дудин ва хьаша.
- Суна-ма хаар-кха мухха а волу к1ант
Саьрмикан ч1аг1онна т1еван ваьхьар воцийла.
Кху махкахь ц1еяхна дика к1ант ма вара
Цу Хьалха-Мартант1ера Исмайлин ва Дуда,
Ас орца ма дийхира шу к1ентийн г1еране,
Исмайлин ва Дуда шуьца хиларе сатуьйсусш,
И шуьца цахилар со хууш ва хиллехь
Орца доьхур дацара ас, бехк буьллу даций шун,
Ас орца дехарна, сайн синна б1арзвелла,
Х1онцан аьтто хуьлда шун, шу парг1ат хила,
Верзаза вер вац со, х1ара дуьне дукха дезарх,

Массарна а хинйолчу шийлачу 1ожалле,
Саьрмикан ва даар сайн дег1ах хиларна,
К1еззиг со вохарна, ца кхардар доьху ас, -
Олуш, и вистхилча, кийрахь дог тохалуш,
Б1аьргех суйнаш ма теси́ра Исмайлин ва Дудин.
- Шу, к1ентий, г1о шайна цу к1айчу ва х1онце,
Со вог1ур вац шуьца, кхид1а ван бакьо яц,
Вайн делах ас биьнарг бе́за дуй бе́ца сан,
Сайн дег1ах мерза са кьаьстинчул т1аьхьа бен,
Беркьачу беречун дег1аха мерза са
Ас кьаста ца дайта цу сенчу моьлкьане, -
Олуш, вист ша хилла, шен гила т1ехаьхкира
Цу эрзан бурсунна* Исмайлин ва Дудас.
Бурсунна т1е кхаьшча сирла б1аьрга ма кхийтира,
Бурсунна ва юккьехь, саьрмик шех хьаьрчина,
Ша лаьтташ ва волчу беркьачу беречух,
Исмайлин цу Дудин са ц1енчу ва гилин,
Цунах б1аьрг шен кхетча, кхералуш, буха иккхира
Исмайлин ва Дудин са ц1ена и гила.
- Олуш хезна ма вара со баккхийчу цу наха:
"Т1ера да воьхча бен, бухахь гила ца буху",
Со воьхна ва велахь, со велла буьсийла хьо,
Цу баьццарчу моьлкьанах хьо кхера ва беллехь,
Хьо белла вуьсийла со, - олуш, вист ша хуьлуш,
Оьзиган шедаца ша чехка човхийна,
Шен гила т1е г1орти́йра цу эрзан бурсунна
Барзал майра дог долчу Исмайлин ва Дудас,
Шен букьа т1ехь беречун дог меттахь хиларна,
Саьрмикна т1е бахар са ц1ена и гила,
- Воха ма вохалахь, х1ай беркьа хьо бере,
Хьуна орцах кхийнарг Исмайлин Дуда ву хьуна,
Со вийначул т1аьхьий бен хьо воейтур вац хьуна,
Хьох хьаьрчина боллучу баьццарчу моьлкьане, -
Олуш, вист ша хилла, озийна даьккхина цо,
Цу совран баттара, болатац дуткьа тур.
Ког ойбуш, тур туьйхира сийначу саьрмикна,
Ца леташ духаделира сийначу саьрмиках,
Шолг1а а тур туьйхира, ца леташ ма дисира.
Цу туьро лазийна ша оьг1а а бахарна,
Шен болчу нуьцкьаца ша ч1ог1а ма 1аьвдира
Дег1ех ницкь шен болчу сийначу саьрми́ко
И беркьа ва бере.
Цо ч1ог1а 1авдарна шийла мохь ма белира
Беркьачу беречун са ц1енчу цу гилин.
- Цу туьро лазийна, кхо ч1ог1а 1аьвдина,
Дег1аха мерза са д1акьаьсташ лаьтта шен,
Ца тухуш сацаде хьайн болатан дуткьа тур,
Летар дац хьуна и, летчуьра делин и,
Хьайн, ваккха ницкь кхачахь, схьадаккха хьажал хьо
Сан хаьн т1ехь ва кхозу болатан дуткьа тур.
И лата мега хьуна сийначу саьрмиках, -

Олуш, вист ма хилира и динан бере.
Озийна, даьккхина цуьнан баттара дуткъа тур,
Саьрмикна ма туьйхира Исмайлин ва Дудас.
Сийначу саьрмикан кхаа декъах чекхдаьлла,
Беркъачу беречун нуьйран х1оь ма хадийра,
Мисаран болатан дуткъачу цу туьро,
Куьйсачу эрзалахь, цу сенчу уьшла чохь,
Кхийсадала ма делира саьрмикан кхо дакъа,
Саьрмикан хьожанна, цу хьожанан ч1ог1алла,
Кийрарчу дегнашна и хьожа 1аьткъина,
Д1аваха ницкъ боцуш, шаш воьжна ма висира
И дика ши накьост, цу уьшал ва йистехь,
Царна улло ма буьйжира цу шинна ши гила.

Гуьржийчохь вехачу паччахьан сардало,
И сийна ва салтий ма-оьшшу гулбина,
Салташна ва хьалха цхьа эпсар ваьккхина,
Паччахьан сардала эпсаре аьллера:
- Цхьа саьрмик бу боху цу Терка ва йистехь,
Куьйсачу эрзалахь, цхьана сенчу уьшал чохь,
Цигара меттах балахь нахана зен дер цо,
И саьрмик хьоь беларь ас хьуна лур ма ду
Кьорзачу инарлин и сийлахь доккха чин.
Цу Терка ва йистехь шен салтий совцийна,
Лекхачу цхьана гу т1е ша хьала ва ваьлла,
Эрмалойн бакъ турмал б1аьргашна ша лаьцна,
Сирла б1аьрг ма туьйхира кьорзачу эпсаро
Цу Теркан йистонца, куьйсачу эрзала.
Цуьнан б1аьрго схьалецира куьйсачу эрзалахь
Сийначу уьшал чохь бийна 1уьллуш и саьрмик,
Уьшала йистехь ва 1уьллу и динан ши бере.
- Со шайна т1екхаччалц шу меттах ма довла, -
Ша олуш, вистхилла, салтий ва буьтуш,
Шен б1аьрга ва дайнарг цаьрга д1а ца дуьйцуш,
Ша хьавьзаш ма вахара и кьорза ва эпсар,
И саьрмик 1уьллучу куьйсачу эрзала.
Бен ваха и саьрмик ара ша валарна,
Кечамна схьаэцна, цуьнан киснахь ма хиллера,
Саьрмикан хьожанах стаг ларвеш ва долу,
Говзачу лобраша кечдина молханаш.
Ша царна т1евоьдуш киснара схьадаьхна,
Шеи мере уьйхьира цо и лобрийн молханаш,
Шен динан цу мере и молханаш ва оьхьна,
Царна т1е ша вахна, церан мере уьйхьира цо,
Говзачу лобраша кечдина и молха.
Цу лобрийн молханах шайна дарба ва хилла,
Цу уьшал йистера хьала ма г1евттира
И дика ши накьост, цу шиннан ши гилий,
Саьрмикан хьожнера уьш гена ва бохуш,
Уьш шеца ва болуш нацкъара ша ма велира,
Саьрмикан хьожанна и кьорза ва эпсар.

- Ма довла дакъаза, х1ай нохчийн дика к1ентий,
Сема ладог1алаш ас дечу къамеле, -
Олуш, лен ма велира и къорза ва эпсар, -
Гуържийчохъ вехачу паччахъан сардала
Кхайкхина дара суна инарлин къорза чин,
И саърмик ас бийчи, лур ду ша ва аьлла,
Кхачамбал салтий сайца цхьаьна ва болуш,
Со веъна вара кхуза и саърмик бен дагахъ.
Эрмалойп бакъ турмал б1аьргашца нисйнна,
Сирла б1аьрг туьйхира ас куьйсачу эрзала,
Сан б1аьрго схьалецира аш бийна и саърмик,
Шу нохчийн дика ши к1ант, шуьшиннен ши гила,
"Со кхуза вухакхаччалц шу парг1аг хила" аьлла,
Цу раьг1нийн басешкахъ салтий а совцийна,
Сайн б1аьрга шу дайний цаьрга ца хоуьйтуш,
Хьаьвзина, кхечира со шу долчу кху метте.
Х1ара саърмик хъан бийна хууш стаг ма вац-кха,
Вай кхо к1ант воцуриг, кху маьлхан дуьненахъ.
Оха бийна, аш бахарх шуна совг1ат лур ма дац,
И саърмик аш берна паччахъан сардало.
"Ас бийна и саърмик", шега ас ва аьлча,
Суна лур дара цо инарлин къорза чин,
Ас бийна аш алахъ и сийна ва саърмик,
Ва шуна мел деза ц1ен деший ду шуна,
Инарлин къорза чин со долуш ва хилча,
Паччахъан 1едалца шун г1уллах тасаделча,
Ч1аг1о йо ас шуна и г1уллакх кхочушдан,
Дехар до ас шуьга, ас бийна аш алар,
И сийна ва саърмик, ва нохчийн дика ши к1ант, -
Олуш, вист и хилча, цуьнца барт ва хилла,
Ц1ен деший схьайицира Исмайлин ва Дудас.
- Х1ара саърмик бийна к1ант муьлхарг ву шух? -
Олуш, хаттар ва дича къорзачу эпсаро,
Цунна жоп делира беркьачу беречо:
- Сох хьаьрчина ма бара и сийна ва саърмик,
Ас орца даьккхича, суна орцах ва кхиьна,
И туьрца цистинарг х1ара накъост ву хьуна, -
Олуш, вист и хилча, эпсаро ма элира:
И дийцахьа ахъ суна, х1ара мичара, мила ву?
Цу нохчийн к1енташа йоккхуш ц1е кхуьнан х1ун ю? -
Олуш, вист и хилча, беречо ма элира:
- Х1ара веци ва хьуна цу Хьалха-Мартант1ера,
Цу нохчийн к1енташа кхуьнан яккха тиллин ц1е
Исмайлин Дуда ю цу нана-Нохчийчохъ, -
Олуш, вист ма хилира и беркьа динан бере.
- Шайн г1уллакх ва хилча суна т1е дог1ур шу, -
Олуш, вист ва хилла, уьш ц1ехьа хьовсийна,
Маршаллица бухависира и къорза ва эпсар.
И саърмик цо бийна ва шена моттарна,
Инарлин чин делира къорзачу эпсарна
Цу Гуържех вехачу паччахъан сардало.

Беркьачу беречунна шегарчу цу дешех
Ах дакъа д1аделла, ша ц1ехъа ма вахара
Г1иллакхен дика к1ант, Исмайлин ва Дуда.
Горгачу шен юьртахъ, дай боцчу цу байшна
Шегара ц1ен деший нийсонца д1адекъна,
Шен 1усаме ма вахара Исмайлин ва Дуда.

Цхъана сарахъ суьйренца, са ц1ена шен гила
Цу ханнийн божалахъ ша парг1атбаьккхина,
Хьешашна ва динчу цу дуьхъал оточохъ
Набарна ма вижира Исмайлин ва Дуда.
1уьйранна ара ва ваьлча, шен гила ца карийра
Цу ханнийн божал чохъ Исмайлин Дудина.
Эхъ дайна хьийзачу, тешнабехк шех болчу
Цхъана юьртан к1иллочо лачкьийна хиллера
Цу ханнийн божлара са ц1ена и гила:
Гила шеца ва боцуш цу юьрта вуха ца ван,
Цу делан къур1анах беза дуй ша биъна,
Юьртарчу цу нахе гила байна ца олуш,
Юьртаха къаьстина г1аш новкъа ма велира
Яхъ йолу дика к1ант Исмайлин ва Дуда.
Шен хъаша ва воцчу горгачу цхъана юьртахъ,
Сирла б1аьрг ва тоьхна, шен даго къастийнчу
Юьртарчу цхъана х1усаме хьошалг1а воьссина,
Буйса йоккхуш ма сецира Исмайлин ва Дуда.
1уьйранна г1еттина Дуда новкъа ва волуш,
Цу Дудин х1усамдас Дудега ма элира:
- Г1аш х1унда лела хьо, мехкаи воцу х1ай хъаша?
- Г1аш лелаш хиллера, ша лела ва витча, -
Олуш, вист и хилча, сов каде ма кечбира
Са ц1ена шен гила цу Дудин х1усамдас,
"Хьо мичара мила ву, йоккхуш ц1е х1ун ю хъан,
Ахъ лелориг х1ун ду" 1усамдас ца олуш,
Хаттар шега ца дича, ша лело ва г1уллакх,
Ша мичара мила ву, Дудас цунна ца дуьйцуш,
Х1усамден цу динахъ ша новкъа ма велира
Тешамен дика к1ант, Исмайлин ва Дуда.
Массо а ярташкахъ сема ла ва дуг1уш,
Шерачу аренгахъ сирла б1аьрг ва бетташ,
Са ц1ена шен гила леа ма велира,
Гила шеца ва боцуш, ц1а вахан йиш йоцуш,
Массо а меттехула Исмайлин ва Дуда,
Х1ара дуьне ва толлуш, аренаш идаеш,
Сов гена ва махкахъ, цхъана юьрта ва йистехъ,
Локкхарах ва йина кхаа коган ва баргол
Когашна д1атоьхна, бежаш лаьтташ карийра цунна
Шен кийрара дог хуу са ц1ена ва гила.
Т1ехиъна ша бигна х1усамден и гила,
Кхаа коган и баргол цунна д1а ва тоьхна,
Шен гила ва болчу бажа д1алаьллина,
Чергасийн юткъа нуьйр г1евланга йиллина,

Набарна ма вижира Исмайлин ва Дуда.
Цу сарахь суьйренца, бузучу малхаца,
И датон дуьрста маргIал куьйга ловзаеш,
Хьавзина тIевеара цу Дудин гилина,
Цу юьртахь ша-веха цхьа ханна жима стаг,
Цу юьрта йистехь, сийначу цу байтIехь,
Набарна тевжина Iуьллучу цу Дудех
Сирла бIаьрг шен кхетча, цунна тIе ша вахана:
- Хьо марша вогIулда, мехкан воцу ва хьаша,
Суьйре дика йолда хьан, ницкъ болчу вайн дала!
Хьо хIунда Iуьллу кху юьрта ва йистехь?
Хьаша воцуш ву-хIети горгачу кху юьртахь?
Хьо лаа лелий хьо, ва тара веьний хьо?
Схьавола хьо соьца, ас хьаша вийр ву хьох,
Хьан долчу гIуллаке со хьожур ву хьуна, -
Олуш, вист и хилча, Дудас цуьнга ма элира:
- Маршалла хуьлда, диканца вехалда,
Сан долчу гIуллакхе хьо хьожург хиларна,
Баркалла ду хьуна, хIай жима кьонаха,
Ваха-ван гIуллак дан ахь суна дан дезаш,
Сан долу ва гIуллакх кхузахь далур ду хьоьга:
Вевзаш стаг цахиларх чувахнарг хIусам ю,
Со лаа ма лела, ва тара ма веана:
Юьрта йистехь сецира со, цу гилин да лаха,
Дийцахьа ахь суна, хьо вуй цу гилин да?
Ас оьцур ма бара и доьххуриг дIаделла,
Цу гилех бIаьрг кхетта, со сецна вара кхузахь,
Кийрарчу сайн дагна тIех дукха и безна,
Дийцахьа ахь суна, хьаьнгара эцна ахь?
ХIун делла ахь цунах и болчу цуьнан дена? -
Олуш, вист и хилча, цу кIанта ма элира:
- И гила ас эцна базаран мах белла,
Цу юьртан базарахь бухкуш сайна карийча,
И айса эцна да со хууш вац хьуна,
Цуьнан цIарца дIавийца, хIай бехке хьо хьаша,
Ас иза ма ийцира маьрша говр ю аьлла,
Ахь дечу кьамелехь хьан гила хила мега и,
Ас цунах белла мах хьоь боьхуш ма вац со,
Хьайн гила ва эций хьо цIехьа верза хьо,
Дийцахьа ахь суна, хьо мичара, мила ву?
Йоккхуш цIе хIун ю хьан, вайн нохчийн кIенташа? -
Олуш, вист и хилча, Дудас цуьнга ма элира:
- Со вехаш ву хьуна цу Хьалха-МартантIехь,
Сан наха йоккхуш цIе Исмайлин Дуда ю,
Хьо бехке ма вац-кха ахь хIара эцарна,
Кху девнна бехкен верг хIара йига веанарг ву,
Суна и хуур ду бехкениг мила хилла,
Дийцал ахь ва суна, ахь кхунах хIун делла? -
Олуш, вист и хилча, цу кIанта ма элира:
- Исмайлин хьо Дуда, суна вуьйцуш хезнера,
Хьо вовзар мах ма бац ас цунах дIабелларг,

Со лелаш ма вара, молчу хе ва санна,
Хьо вуйцуш хазарна, хьо гаре сатуьйсус
Ас цунах белла мах ас хьанал бин хьуна,
Хьо марша гIолда, некъ дика хуьлда хьан,
Вовду-вогIуш хьо чуван сан хIусам ю хьуна,
Хьан долчу гIуллакхе со хьожур ву хьуна, -
Олуш, вист ма хилира и нохчийн дика кIант.
- ХIара гIуллакх ахь дарна, баркалла ду хьуна,
Хьайн гIуллакх ва хилча, вогIур хьо со волчу,
Хьо марша Iолда хьо, - олуш, вист ша хилла,
Базарахь хинболчу цуьнан мехал сов ахча,
КIанта дIа ца эцна, цунна хьалха кхоьссина,
Ша новкъа ма велира, са цIенчу гилица,
Собарен кьонаха Исмаилин ва Дуда.
Хьаьвзина вахара и, некъана лелаян
Шега говр елла шен хьаша ва волчу.
Шен хьешан цу хIусмехь и буйса яьккхина,
Ша мичара, мила ву цунна дIадийцина,
Цо динчу гIуллакхна баркалла ва аьлла:
- Хьайн гIуллакх ва хилча, вогIур хьо со волчу, -
Олуш, вистхилла, маршалла ва делла,
Ша цIехьа ма вирзира Исмаилин ва Дуда,
Юьртарчу кIенташца шеи йолчу йохьана,
Шен гила байнийла нахана хаале,
Са цIенчу гиланца шен хIусаме ва кхачна,
Кьайлаха ладоьгIна, вехачу шен юьртахь,
Гила бигна и кIилло мила ву ва хьина,
Цунна дан ша догIург диначул тIаьхьа бен
Садолуш ца сецира Исмаилин ва Дуда.
Исмаилин Дудига лелон говр еллачу
Цуьнан хIусаман ва хьешан жимах волу и ваша
Цу гIизларан-гIали чу кIайчу хIонца ва вахча,
Паччахьан эскаро лаьцна чохь сацийна,
И воллуш хиллера паччахьан набахтехь.
Паччахьан суьдахоша цуьнан дов хаьттича,
Цунна кхиэл ма кхайкхийра ирх оллар магадеш.
Шийла кхаь ма кхечира цу Дудин хьешана:
"ТIедогIуш ва долчу оршотан цу дийнахь,
ГIизларан-гIаларчу йоккхачу майданахь,
Ирх уллуш ву", - аьлла, жимах волу цуьнан ваша.
И шена ва хезча, са карзахдаларна,
Вехачу шен хIусамехь ша саца ца велла,
ЦаI бен ноцчу вешина дан амал шен доцуш,
Хьаьвзина веара и Исмаилин Дуда волчу,
Цу сарахь суьйренца, бузучу малхана,
Ша вахана кхечира и цу Хьалха-МартантIе,
Исмаилин ва Дуда вехачу цуьнан хIусаме:
- Ассалам Iалайкум, суьйре дика хуьлда хьан,
Сан хьомен ва хьаша, Исмаилин ва Дула! -
Олуш, вист ма хилира и Дудин ва хьаша.
- Iалайкум ва салам, диканца вехалда,

Хьо марша вогIулда, сан хьоме гергарниг!
Воссахьа динара, - луйта ва лаьцна,
Динара воссийна, хьешийн чу и вигна,
Даарна-маларца и паргIат ваьккхина,
Хьо лаа веаний, ва тара лелий хьо? -
Олуш, вист ма хилира Исмайлин ва Дуда.
- Со лаа ца лела, ва тара ца веана,
Цул сов амал сан доцуш, сол сов амал
Цуьнан доцуш,
Сол жима ша волуш, цхьа ваша вара сан,
Цу ГIизлар ва гIалахь набахте чохь воллуш,
ГIедогIуш ва долчу оршотан цу дийнахь,
ГIизлара цу гIалин йоккхачу майданахь
Ирх уллуш ву аьлла шийла кхаь кхаьчна соь,
И сайна ва хезча, чохь Iен са ца тийна,
Самукьадаккха веара со хьо волчу кху хIусаме, -
Олуш, вист ма хилира и Дудин ва хьаша,
- Дакъаза ма вала, сан хьоме ва хьаша,
Сема ладогIа ахь кху маьлхан дуьненчу,
Цул даккхий хIуманаш дукха гур ду хьуна,
Вонна тIе ша кхачарх воьхна хила ца веза,
Дикне ша кхачарх Iехавала мегар дац,
Вонна а, диканна а собаре хила веза,
Бехк буьллу даций хьан, сан хьоме ва хьаша,
Со вахаза вервоцуш цхьа гIуллакх ма ду сан,
Со вуха чукхаччалц хьо паргIат хила хьо,
Хьайн хIусамехь ма-хиллара, вехачу сан хIусамехь,
Олуш, вист ша хилла, и паргIат ваьккхин,
Ша стенга ва воьду цуьнга ша ца олуш,
ГIизларан-гIала боьду некь ша юьхьар ма лецира,
Шен дикчу цу динахь Исмайлин ва Дудас,
Цу динан дикалло, ва кIентан майралло,
Сахуьлу седарчий уьдучу цу хенахь,
И анан серлонаш туьйсучу цу хенахь,
Вадийна теси́ра и ГIизларан цу гIала,
Цу гIалахь инарла чIагIвина хиллера, тов,
Исмайлин Дудас саьрмик берна инарлин чин делла
Цу Дудин доттагIа и кьорза ва эпсар.
Хьаьвзина ма вахара Исмайлин ва Дуда,
Инарла вехачу инарлин цу хIусме.
Цу шедан кхожаца аьнгалийн кор тоьхна,
Набарна самви́ра но и кьорза инарла,
Вистхиларх вевзина, чувола ма элира
Кьорзачу инарлас Исмайлин Дудега.
- Ассалам Iалайкум, Iуйре дика хуьлда хьан,
ХIай кьорза инарла! - олуш, чу ма велира
Инарлин цу хIусаме Исмайлин ва Дуда.
- Iалайкум ва салам, диканца вехалда,
Хьо марша вогIулда сан хьоме доттагIа!
Хьо лаа лелий хьо, ва тара веаний хьо? -
Олуш, вист ма хилира и кьорза инарла,

- Со лаа ца лела, ва тара ца веана,
Дика ладогIалахь ас дечу къамеле:
Паччахьан суьдахоша ирх оллар магийна,
ТIедогIуш ва долчу оршотан цу дийнахь,
ГIизларан майданахь ирх олла кечвина,
Набахти чохь воллу и нохчийн цхьа кIанат,
Хьоь веа веана со, вала амал хьан делахь,
И дан ницкъ хьан бацахь, бехк билла ца веана, -
Олуш, вист и хилча, инарлас ма элира:
- Дакъаза ма вала, Исмайлин ва Дуда,
Суна ма моттара, сел чIогIа ахь дуьйцуш,
ГIизларан хIара гIала йохае, ва аьлла,
Со волчу хьо веана, хан йоцчу кху хенахь,
Ахь суна тIедеанарг доккха гIуллакх ца хилла,
Сатуьйсус ма вара со, цхьа гIуллакх ва хилла,
Хьо сайна тIеваре, ган лууш хиларна,
Ахь деана и гIуллакх хилла ду ва хьуна,
ТIедогIуш ва долчу оршотан цу дийнахь,
Iуьйранна бархI сахьат долучу цу хенахь,
Хьо хила ма веза ГIизларан майданахь, -
Олуш, жоп ма делира Исмайлин Дудина,
Цу дикчу ва кIанта, къорзачу инарлас.
Цо шена деллачу цу жоьпах воккхавеш,
Шен дикчу цу динахь, некъ пурах ша цоьстуш,
Ша веана цIа кхечира, вехачу шен хIусаме,
Яхь йолу дика кIант Исмайлин ва Дуда.
"Хьо стенга вахнера?" - Дудин хьешо ца олуш,
Ша цига вахара, Дудас цуьнга ца дуьйцуш,
Хьеначу цу шуьнахь, масачу маларца,
Хьешашна ва динчу цу дуьхьал ото чохь,
Сакъера ма хиира и нийса ши накъост
Оршотан и суьйре шайна тIе ва кхаччалц,
Оршотан суьйранна Дудас ма элира:
- Вайшиь хила ма веза ГIизлара цу гIалахь,
Кханалерчу Iуьйранна борхIалгIачу цу сохьтехь,
Дуьгуш нускал ва санна, дика дой кечдина,
Цу хазчу бедаршца шаьш каден кечвелла,
ГIизларе боьду некъ шаьш юьхьар ма лецира,
Ва сарахь суьйренца, цу дикчу шина кIанта.
Iуьйранна бархI сахьта долучу цу хенахь,
Шаьш вахна кхечира ГIизларан цу гIала.
Хьаьвзина бахара уьш цу гIали ва юккье,
Базарна йитинчу йоккхачу майдана.
Базаран майданахь дIайоьгIна ма лаьттара,
Адамаш ирх ухку и толлан тангIалкхаш.
ДIатесна ма кхозура чилхьесан тIергаш.
ДIахIоттийна ма лаьттара беа когара лекха гIант.
И сийна салтий шена гонах ва болуш,
И къорза инарла шена хьалха ва волуш,
Коьртах боьллина гатанан тIоьрмиг ва болуш,
Когашна ва тоьхна аьчган буржал ва долуш,

Куьйгашна тоьхна болатан гIоьмаш ва йолуш,
Майдана ма валийра и нохчийн ва кIанат.
Ша вехьна ваьккхира и цу лекхчу ва гIанта,
Цуьнан коча дIатесира чилхьесан и тIийриг.
ТIаккха вист ма хилира и кьорза инарла:
- Ма вала дакъаза, хIай нохчийн жима кIант,
Хьайн дегIах мерза са къаьстачу кху дийнахь,
Алан дош дуй хьан, дан дехар дуй хьан? -
Олуш, вист и хилча, цу кIанта ма элира:
- Дуьнен чохь мел йолу са долу массо хIума,
Са дала дезаш ю, дола хан тIекхаьшча,
Мел дукха со вахарх, цкъа вала деза сан,
Со воьхна вац хьуна садолучу кху дийнахь,
Дан дехар сан ма дац, кхиэл нийса ма йина.
Сол сов амал шен доцуш цхьа ваша вара сан,
Дагахьбаллам ца буьсу, и ваша воцуриг.
Соьга барт ца хоьттуш дIадаккхий вала хьо
Сан когаш кIелхьара беа когара лекха гIант, -
Олуш, вист и хилча, инарлас ма элира:
- Исмайлин ва Дудас сайга динчу дехарна
Ас паргIат витин хьо, хьуна йинчу цу суьдах;
И лаьтташ ву хьуна и хьоме хьан ваша,
Цунна улло ма лаьтта Исмайлин ва Дуда.
Хьайн дагара ва дуьйцуш, цаьрца дIагIо хьайна,
Олуш иза дIахецна, маршаллица бухависира,
Цу ГIизлара-гIалара и кьорза инарла.

*Кхузахь куллана.

ЭЛА КЪАХЪАРМИН ИЛЛИ

Ден кхалхар дазделла, сина бала ва хилла,
Буьсанна хан яьлча, наб йоькьуш гIеттина,
Дагара дIадийца уллохь ваша ца хилла,
Шел жима шен йиша гIатто ца хIоьттина,
Ойла еш ва лаьтташ хIара эла Къахъарма,
Саламца тIехIоьттира кхуьнан ден ши ваша,
Ден марзо кхачийна ша гIийла висарна,
Шега ла шаьш догIа боьхкина моьттуш,
Шен бала кхачарна сов воккха вийна,
Баьрчче ша бохуш уьш охьаховшийна,
Лен вели бахара хIара эла Къахъарма:
- Шул сов амал дац-кха сан, хIай сан ден вежарий,
Сан бала ва кхаьчна шу гучадовларна,
Мерзачу саламца хьаьвзаш чудаьхкина,
Коьртера бала аш, бекьна дIабаржорна,
Баркалла олу ас, хIай сан ден ши ваша!
Дог реза дина аш со паргIат ваккхарна,
Цхьалха со цахиларх дог тешна даларна,

Со хьалххе гIоттур ву йогIучу Iуьйранна,
Шу соьца гIитталаш, сан хьомен тхьамданаш,
Шу тIаьхьа ва долуш, со хьалха ва ваьлла,
Хьалхара гIулч юстуш, тIаьхьара муш бустуш,
Кхаа декъехь йокъур ша дех йисна и раьгIнаш,
Иштта дIа-схьа йокъур ша и шера аренаш,
Уьйрашца ва кьестош, эшош вайх цхьа воцуш,
Кхаа декъехь йокъур ша ден йисна и рема.
Шу толош докъур ша дех дисна деций.
ВорхI башха неIарашна догIанаш диттина,
Детех бух ва буьзна, тIе деши доьхкина
Йоьттина лаьтта дех йисна и хазна,
Кхаа декъехь йокъур ша шуьшинца, - бохуш,
ТIаккхе лен велира бах хIара ден ши ваша:
- Дакъаза ма вала, тхан вешин жима воI,
Тхо даьхкина дацар-кха, вехачу хьан хIусаме,
Дех дисна хьан даьхний декъна хьоь деха,
Тхо догIуш ма даьхкира кхаь бахьаш хьоьга:
Хьо волчу сакъера, хьо вовзар дезаш,
Ден доттагI хьан хилла паччахь ву вогIуш.
Ца вевзина ва хьаша вайн хIусамехь лара,
Сов чIогIа лерина кечам бан беза,
Даан хIитто ма деза ца диьна даарш,
Мала хIитто ма деза ца мийлина маларш, -
Бохуш, лен ва ваьлча, хIиллане ши ваша,
ТIаккха лен велира, тов, и эла Къахьарма:
- Паччахьо ца диьна, цуьнан бIаьрга ца гина,
Чам болу даарш леа хала хир ду-кха,
Каро хала хир ду-кха ца мийлла и маларш,
Доцуриг доцуш ду, и лаха хан оьшу,
Даа шорта диллина бордаха и дилха,
Мала шортта хIоттийна бух сирла и малар,
Лийрина берзор вай мехкан боцу хьеший,
Собаре хилалаш, сан хьомен тхьамданаш, -
Олуш, лен ва ваьлча, хIара эла Къахьарма,
Лен вели бахара хIара мекар ши ваша:
- Ден доттагI ва хилча, ша паччахь хилча,
Ахь иштта верзийча, веанчу паччахьо
Бехк буьллур бу хьуна, хIай эла Къахьарма.
Ва хьоьга боккху бехк дегнашна ца безна,
ХIара еха ва буьйса кхаа декъе ерзийна,
Ойла йира охашимма даарийн, маларийн,
Тхан ойла ма сеци лечанан кIорнеш тIехь,
Кхерзина уьш йохкур вай баьхкинчу хьешашна,
Мала охьадуттур вай церан сирла бIаьргаш,
И хила ма тарло ганза пхьор, паччахьна,
Ахь сиха кечъехьа буланан и асаш,
Вай яхьаш догIур ду лечанан ши кIорни,
Цара хаза дийцарна ша Iехавелла,
ШайтIанан некъашца ша юьртаха ваьлла,
Сов алсам гулйина буланан асаш,

Ша хьалха ва ваьлла, уьш шеца ва болуш,
Буйсанна хан яьлча, мокхазан цу бердах,
Ваха вели бахара и эла Къахьарма.
Хьаьвзаш шаьш дIакхьашча мокхазан бердах,
Буланан и асаш шен гIодах йихкина,
Асанан юьхьагаш ден вежаршка кховдийна,
Мокхазан цу бердах, лечанан бен чу,
Ша бердах вахара бах и эла Къахьарма.
ДIакхечи ша аьлла буха хаам ва бина,
Лечанца ши кIорни цу бен чохь кьийсина,
Хьолаха ва хаьдна, гIорасиз хилла,
Ша виса ва ваьлча, лечанан бен чохь,
Дуткьачу озанца, дан амал дайна,
Буха мохь туьйхира бах цу эла Къахьармас:
- Кьийсар тамаша бац ненаца ши кIорни,
Мел боккха тамаша хилла и хIоттарх а,
Соьга яккха ма ца ло ненара ши кIорни,
Хьалаоза асаш, тIеваккха ша аьлла.
ТIаккха лен велира, тов, хIара ден ши ваша:
- Мокхазан кху бердах, лечанан бен чу
Ваккха вахийтина ма вац хьо, эла Къахьарма,
Яккхалахь яккха ахь ненера ши кIорни,
Бен хьуна буьсур бу, хIай эла Къахьарма,
И хьоьга ца далахь, хIара дуьне мел деха,
Хьо цунна вити шаьш, хIай эла Къахьарма
Бохуш, лен ва ваьлча хIара ден ши ваша,
Да велла дисина шен даьхни дезаш,
БIаьрмециг ва бевлла, шен дохина тебаш,
Ша вен уьш гIерттар девзина ваьлча,
Лен вели бахара хIара эла Къахьарма:
- ГIорасиз ва хилла, дан амал доцуш,
Орца ша дехарх, гIо дан стаг воцчу,
Лечарчий декачу мокхазан кху бердах,
Ма вита ша бохуш, ден шина веше,
Дуьхьал лен велир-а бах хIара ден ши ваша:
- Кхаа декъехь доькьучул лакхара лаьмнаш,
Лакхара аренаш, дежа хьан даьхни,
ВорхI башха неI йолуш, ворхI догIа тоьхна,
Дас йитина хьан хазна
Шина декъе екъан мел атта ду шайна,
Къахьарма бохуш, майра шаьш кхойкхуш,
И асаш дIахецна Къахьарма витина,
Шаьш цIехьа вирзира бах хIара ден ши ваша.
Ша цхьалха ва витча, лечанан цу бен чохь,
Дагца ша чIагIо еш, тIаьхьа мохь бетташ,
Кху балех ша валахь шуьша вен бохуш,
Кхойкхучохь витина эла Къахьарма,
Лакхара ламанаш, ломара деций
Доькьуш, шаьш биссина лахарчу ара,
И шуьйра аренаш, реманаш екъна,
ПаргIат цIа вирзина, са паргIат даьлла,

Вешин йо! шаьш елхош, маьхьарца йожийна,
Шаьш екъа х!иттира бах и ц!ера хазна,
Къахьарма ганза кхаа дийне яьлла,
Турмалца хъежарх б!аьрго и ца лаьцна,
Сина са хъаьвзина, садала доьлла,
Хин коьрте ва вог!у Къахьармин доттаг!а
Шен б!аьрго ва лаьцча, цу сарахь суьйренца,
И ц!естан ва к!удал шен пхъаьрсах тесна,
Ша чехка яхана шовданан коьрте,
Б!аьрга б!аьца ва йина, куьйган эшарца,
Кхойкхуш т!евалийна Къахьармин доттаг!а,
Лен ели бахара Къахьармин езар:

- Хайий-те хьуна, доттаг!чух хилларг?
Ч!ог!а сахъаьвзина и б!аьрга ца гуш! -
Вистхили бахара Къахьармин доттаг!а:
- Суьйранна ва вахча, к!иранах ваг!ац,
!уьйранна ва вахча, баттахь ц!а ваг!ац,
Да валаран и къахьо кийра ца таръелла,
Синан са хъаьвзина, бала совбаьлла,
Вахана хир ма ву эла и Къахьарма.
Собаре хила хьо, доттаг!чун езар,
Вог!ур ву Къахьарма, де-дийне долуш.
Т!аккха лен елира бах доттаг!чун и езар:
- Шийтта куьзга чудетташ, чохь сенаш дохуш,
Эрмалойн пхъераша шаьш къуьйчуш ва йина,
Эрмалойн турмалан куьйга бера ва хьийзош,
Ламанаш, аренаш хъалхахъа ийзош,
Ас ч!ог!а ма теллин и лела ва некъаш,
Жа дежа ламанаш, и шера аренаш,
Мокхаза берд боцчо дуьненах тешайо,
И эла Къахъа ма шеца вац бохуш,
Мокхазан цу бердах цхъа леча ду хьийзаш,
Чудаха ца х!уттуш, шен бенах къехкаш,
Къахьарма ву боху-кха даго цу бен чохь,
Суьйранна гулъехъа буланан асанаш
Къахьармин бахамна б!аьрмециг ваьлла,
Ден шина вашас тешнабехк ва бина,
Витина моттало-кха мокхазан бердах,
Вайша хъажа ма деза мокхазан бердах, -
Олуш, лен ва яьлча доттаг!чун езар,
Ша сиха кечийна буланан асаш,
Сов каде кечвелла, са ч!ог!а хъаьвзина,
Доттаг!чун и езар йолчу ша вахана,
Цунна хъалха ва ваьлла, и т!аьхъа ва йолуш,
Лечарчий хьийзачу мокхазан бердах
Ваха вели бахара Къахьармин доттаг!а,
Кхочучу шаьш кхаьчча, бердах ладоьг!на,
Къахьармин и узар цу бердах хезна,
Кхайкха ели, бахара, Къахьармин еза:
- Асаш шаьш кховдайо, хъалавала, - бохуш.
Т!аккха лен велира бах эла Къахьарма:

Ден шина ва вашас ша бердах витча,
Паччахьна ва гергахь сий кIезиг хилча,
Лечанца кыййсина гIорасиз хилча,
Мацалла дарбелла кийра шагбелла,
Дуьненах долу дог диллина ваьлла,
Iожалле сатуьйсуш лаьттаху муьрехь
Ша вала витийша, доттагIий, бохуш.
Юха а лен елира бах Къахьармин езар:
- Делаха йолда ша, ва хьобха йолда ша,
Шен сина ва везна хIай эла Къахьарма!
Ахь дуьту хIар дуьне сайх дитар,
Ва тховсалерчу йобхначу кху буса,
Сан сина кхаь бацахь, кхоьллинчу делора
Дуй ма боу ас хьуна, хIай мерза везар,
Хьо хьала ца валахь чуэьккха! - бохуш,
Шен хьомен и езар бердах йогIур хиларх
Дилха дог тешна,
Дуьненах валарал, езачух ша валар
Дагна даз ва делла, йобIан сий лардина,
Хьалавели бахара и эла Къахьарма.
Хиллариг, дог доьлхуш, цаьрга дIадийцина,
Уьш цIехьа дIахьовсош, ша къаьсташ вирзина,
Вахана дIакхаьчча вехачу хIусамехь,
БIаьргарчу ва хишца шен йиша ва елхош,
Дех йисна шен хазна шина декье ерзийна,
И йобкьуш карийра, тов, и шен ден ши ваша.
Биьна дуй ца къарбеш, ший вийна, виллина,
Кхайкхина балийна лулара лулахой
Резабеш дIаделла и алсам цIен деши,
Хьалхарчу кхаьллийлахь, шиннен кIаг цаI болуш,
Царна барз ва шарбеш, уьш юьстах теттина,
Буйсанна вижина хIара эла Къахьарма,
Iуьйранна ва гIаттош, набарха воккхуш,
Кхайкха вели бахара цхьа динахь бере:
- ХIара тептар ду хьобга Боьлкузур гIалара,
Кхачалахь а кхачадар цу Москох гIала,
Ца кхачалахь а кхачадар цу Москох паччахье,
Хьуна тIе ма дуьллу, эла Къахьарма.
Паччахьан и дешнаш дагардина вели ша,
ХIара тептар ду хьуна, Къахьарма, аьлла,
Ша вухавирзина и динахь бере,
ГIорасиз хиларна дан амал доцуш,
Ойланаш гулйина, сема ладоьгIча,
Дагавеа бахара и Шотин Аьстамир
- Листа да ва воцуш, юьрта тIе эхь дарах
И листа лараво Шотин и Аьстамир,
Схьакхайкха хьо цуьнга, сан хьомсар ва йиша, -
Аьлла, дIагIаттийра бах шел жима шен йиша.
И везаш хиларна гаре сатуьйсуш,
КетIа ша йодарна юьхь тIехь цIийелла,
Кхайкха ша езарна езаран бос хуьйцуш,

Яхана дIакхаьчча, кетIахь мохь тоьхна,
Ша араваьккхина и Шотин Аьстамир,
Шен вашас и кхайкхар цуьнга дIахьедина,
Юхайирзи бахара Къахьармин йиша,
Беже хьон шен кожалг белша тIе биллина,
НеIаран ши мача когашна туьйдина,
Цу дезчу саламца Iуьйре дика ва йина,
Хьаьвзаш чу велира бах Къахьарма волчу,
Юьртара дика кIант и Шотин Аьстамир:
- Кхойкхурий хьо собга, Къахьарма? - бохуш.
ТIаккха лен велира бах хIара эла Къахьарма:
- Дуьненан цу дохнан вежарша хьийзийна,
Шен алсам и даьхни шайна дIадезна,
Лечанца бен кьийса цу бердах витина,
ГIорасиз ва хиллалц лечанца кьийсина,
Да валаран и къахьо ва кийрахь Iаьткьина,
Даг тIера ва дилха айпашка дирзина
ГIелвелла хиларна амал-гIад дайна сан.
Ахь бехк ма билла, ва Шотин Аьстамир,
Тахана Iуьйранна веанчу беречо
Цхьа тептар дитина вехачу хIусамехь:
Кхачалахь а кхачадан цу Москох гIала,
Ца кхачалахь а кхачадан цу Москох паччахье.
Хьо вацахь, кхин ма вац и тептар кхачо,
Вехачу шен юьртахь, ва Шотин Аьстамир.
Дуьхьал лен велира, тов, хIар Шотин Аьстамир, -
- Шеца гIуллакх ва хилла хьо кхайкхина вацара,
Кхул хьалха кху юьртахь еанчу заманна,
Цундела веара со белаш тIехь кожалгца,
Боху хир ва аьлла, вайн юьртан беже гIо.
Хьобца гIиллакх ва дезаш, хьо тхьамда лоруш,
Со иштта схьаварна, ледарло яларна,
Ахьа бехк ма биллалахь, ва эла Къахьарма,
ТIе-кога юьйхина, юкьах герз дихкина,
Ва каде кечбина гош Iаьржа и гила.
Ша вуха ма вогIу, кхоьллинчу цхьанделхьа
Олуш, дIавирзича, хIара Шотин Аьстамир:
- Герз сайниг дехкахь, дин сайниг бигахь,
Дика кIант Аьстамир, -
Бохуш аз ва даржош,
Кхойкхуш тIаьхьа ва ваьлча, хIара эла Къахьарма,
Юха а лен велира бах и Шотин Аьстамир:
- Шен доьхку ва герзаш хьан герзел ма тоьла,
ТIехуу ва гила хьан гилал ма тоьла,
Бохуриг ма дацара шен и, эла Къахьарма,
БIаьргана девзинчу нишанца* яра-кх шен
Шийтта са болу эрмалойн ва мажар,
ТIедеттачу дошана шен агIо дIакхийдо
Iемина бар-кха шен гош Iаьржа сира дин,
Лахь вала лаар-кх герзаш буьйнахь,
Са цIенчу шен гилица, бехк ахь ма билла

Аьлла, цIа вахана, тешамен шен герзаш
Шен юкъах дихкина, гош Iаьржачу дина
Хьаьвзаш тIе ша хиъна,
Ша юхавеана, Къахъармин ва уьйтIахь
Лен вели бахара и Шотин Аьстамир:
ХIай эла Къахъарма, везира** юьртахо!
Дохьуйтуш дац хьуна хIара тептар гIала,
Ара ца волуьйтуш гIалара салти,
Шен ворхIе кIантаца, цу аьчган тIе тIехь,
И Галойн Аькхта ву кIелонна хиъна,
Валарна ца кхоьру ша я верна ца кхоьру ша,
Сан хьомен юьртахо, эла Къахъарма,
Со воьдуш вац хьуна, вогIур ву аьлла,
Я новкъа ца воу, вогIур вац аьлла,
Нагахь со висахь, юха цIа ца воьрзуш,
Сан къеначу цу нанна шарахь цхьа боьзан коч яр
Хьоьга доьху ас, Къахъарма, аьлла,
Новкъа вели бахара Шотин и Аьстамир.
Нохчийн лаьмнашна хьийзаш тIехваьлла,
Чергасийн раьгIнаш кхачийна ваьлла,
Шерачу цу ара лаха ша вуссуш,
Урхана ва хецна, шедаца багийна,
Гош Iаьржа шен сира хецна ша битина,
Нуьйр чохь ца соцуш, шен динах хьерчаш,
Цецваьлла схьахьоьжу и Галойн Аькхта
Вистхила кхиале шен ворхIе кIантаца,
Аьчган тIех ва ваьлла, цу Москох гIала
ТеIа вели бахара хIара Шотин Аьстамир.
Вахана дIакхаьчна цу Москох гIала,
Цу Москох паччахьан гIопе дин туьйсуш,
ГIарол деш ва лаьтта эпсарш чехош,
Лен вели бахара и Шотин Аьстамир,
Аравала ва бохуш Москох паччахье,
- Хьуна аравер ма вац и Москох паччахь,
Ахь, чугIой, дийцалахь хьайн долу гIуллакх, -
Олуш, лен ва ваьлча цхьа къена эпсар,
Макъарца човхийна ва шеда вагийна,
Хеташ къа ва доцуш, буйнаца Iадийна,
Цу гIалин ва гIопах паччахьан хIусаме
Ша чехка тесира бах дикачу кIанта,
Тешамен шен сира дин.
Шен уьйтIахь ва хезча и ирча маьхъарий,
Ша чехка йиллина хIусаман неIарш,
Аравели бахара и гIалин паччахь.
И гIалин паччахь шен бIаьрго лаьцча,
Лен вели бахара и Шотин Аьстамир:
- Боьлкузур гIалара хIара тептар схьакхачаран
Билгало ло шега схьа! - бохуш,
Цецваьлла ша хьоьжуш цу нохчийн кIанте,
Лен вели бахара и гIалин паччахь:
- Динара воссахьа, хIай нохчийн дика кIант,

И тайпа кхаъ бахъаш веана вацара,
Горгачу кху гIала, нохчо я салти.
Беанчу кхаана совгIат ду шорта,
Хьо лера кийча бу гIалара эпсарш.
Сакъера шорта бу и гIалин стунаш.
Денна дIахъовсочу цу аьчган тIе тIе,
ДIахъажо кечвинарг везткъе итт бере,
Кхин кечван везарг итт бере веца,
Уьш берраш хьоьца, хьо новкъа ваккха
Кийча бу хьуна, хIай нохчийн дика кIант,
Денна ша хъажочу бIе эпсарх, салтех,
Итт юха верзава цу Галойн Аькхтас,
Ша динарг дийца аш паччахье олий.
И итт а ца вирзи тахана юха,
Хьо цаьрца гIур ву дIа, хIай нохчийн дика кIант, -
Бохуш, лен ва ваьлча хIара гIалин паччахь,
ТIаккха лен велира бах хIара Шотин Аьстамир:
- Воьгуш а ца веана бIе салтица, эпсарца,
Воьдуш а гIур ма вац, нохчийн кIант цаьрца,
Тептар дIаэцарх билгало ло соьга,
Хъаша ахь ца леларх бехк буьллу даций шун,
Хьуйсуш бац вайшинга сан мехкан вежарий,
Со идо ма воллу ламана боьду некъ, -
Дийцарах нохчийн кIант къарвала ца тигна,
Ша бохучунна тIе и воьрзург цахиларх
Кийрара дилха дог тешна шен даьлча,
Тептар схъакхачаран билгало елла,
И Шотин Аьстамир ша новкъа ваьккхира бах
Цу гIалин паччахь, марша гIо хьо аьлла,
Дуьне дуьтуш дIабузу дашо малх санна,
Эзар кIур буьйлу и гIала ша юьтуш,
Нохчийчу богIучу шуьйрачу цу новкъа,
Тебачу Эххано ва санна, сема ла доьгуш,
Ша цIехъа вирзира и Шотин Аьстамир.
Шена тIевоьгуш и шена бIаьрга вайча,
Кхайкха вели бахара и Галойн Аькхта:
- Йохариг цу гIала, ва Москох паччахье,
И тептар кховдийна хьо верзар бакъ делахь,
Кхин машар бац хьоьца, хIай динан бере;
Нагахь хьо ваханехь хIонсана гIала,
Машарна ву кийча, некъ буьту хьуна,
ТIаккха лен велира бах Шотин и Аьстамир:
- Боьлкузур гIалара и луьра тептар
Цу Москох паччахье дIакхачар чIагIдеш,
Язйина билгало шен четахь Iуьллуш
Ша воьгуш ва вацахь,
Маьлхан дуьненахь
Ахь маршо ца елча кхин маршо яцахь,
Маршалла ма хуьлда сан горгачу коьртана! -
Бохуш, лен ва вуьйлуш, дин шога чехош,
ТIегIерта ва ваьлча и нохчийн дика кIант.

Юха а лен велира, тов, хІара Галойн Аькхта:
- Дин буха озалахь, хІай нохчийн цхьалха кІант!
Машарна кІелхиьна ша Аькхта вац хьуна,
Ша хиьча а хуур волуш шен ворхІ кІант вац хьуна, -
Цо схьаден и къамел хадале ва хьалха,
Бетта мохь чулаца шен кийра гатбелла,
Садетта ца делла, дера мохь тухуш,
Кочара шен мажар ша хьалха лъцуш,
Сирлачу бІаьргаца нийса ша нисийна,
Лаг узуш дІахецна и гІирмин буьйда даш,
БархІ сонан шен мажар оьпанах Іахийна,
Садала сихачу Аькхтина тоьхна,
ТІом болий бахара цу Шотин кІанта.
Іуьйранна болийна тІом делкъанга болуш,
Шен деца ялх ваша ва велла виллина,
Ша лета ва ваьлча и Аькхтин жима кІант,
Лен вели бахара хІара Шотий Аьстамир:
- ЛадогІал, цхьанделхьа, хІай Аькхтин жима кІант!
Ша санна деанчу цхьана нохчийн къутІано,
Шен тІаьхье кхачийна, болу кІур байина,
Сийсаз вар эхь дар-кха и Галойн Аькхта.
Таханлера малх кхетта хаза де
Эхартан хьалхара, дуьненан тІаьххьара
Хилла хета шен, ва Аькхтин жима кІант.
Кху аьчган ва тІе тІехь, хьайн бІаьрган Іуналлехь,
ХІара сира хьовзабан пурба ло шена,
Толам хьуна ва белла, Аькхтин хІу ца кхачо,
Ша лаьтте ма воьрзу, ва Аькхтин жима кІант, аьлла
Дехна, ша даьккхина кІантера пурба,
Маса дин хьовзийра цу аьчган тІе тІехь,
Цецваьлла хьаьбжжичохь и Аькхтин кІант вуьтуш,
Нохчийчу богІучу шуьйрачу ва новкъа
Дин хецна битина, маьрша Іе кІанте аьлла,
Новкъа вели бахара хІара Шотин Аьстамир.
Хийла аре ядийна, ламанаш хедийна,
И нохчийн ламанаш кхачийна цІа вогІуш
Ва волуш и Шотин Аьстамир,
Шийтта куьзга чудетташ эрмалойн цу пхьераша
Шаьш къуьйсус ва йина эрмалойн турмал,
Куьйга бера хьовзийна, ша нийса нисийча,
Лаьмнашца кхерстачу Къахьармий ва йишин,
БІаьрг кхийти бахара цу Шотин Аьстамирх.
И Шотин Аьстамир вогІуш вуй хиьча,
Дог доккха ва дийна, сапаргІат даьлла,
Керчина ва едда, хІусам чу яхана,
Кхаь баьккхи бахара Къахьармин йишас:
Шена ло ва олуш хьакь долу совгІат,
ТІаккха лен велир бах и эла Къахьарма:
- Хьуна кхаь кийча бу, ва мерза йиша,
Цунна а совгІат ду ша дала кечдина,
Хьо паргІат хила хьо, шен йиша бохуш,

Лен вуьйлу Къахъарма вистхилла валале,
Веана схъакхаьчна, и куьйган билгало
Схъаоьцуш кховдийра, тов, цу эла Къахъарме,
Хъаьвзина вахара бах и Шотин Аьстамир,
Шен баба ва йолчу, вехачу х1усаме,
Де-дийне далале, хан хене ялале,
Ва тойна оьшу г1ирс шен уьйт1ахь кечбина,
Лулахой кхайкхина, ша хьалха ва ваьлла,
Аьстамир ва волчу ша хъаьвзаш вахана,
Кхаа дийнахь, ва, бусий той-ловзар ва дина,
Шен хьомсар ва йиша цуьнга маре ва елла,
- Ша санна висинчу цхьалхачу к1антана,
Хьо санна яхь йолу ваша оьшу! - аьлла,
Ц1а вирзи бахара и эла Къахъарма.

1ожалло собардо яхь йолчу к1енташна,
Яхь йолчу к1енташца мехкарий ва бешаш,
Бала сиха ма лайла яхь йолу ва к1ентий,
Яхь йолчу к1енташца мехкарий ва бешаш,
Яхь йоцурш лолда-кха, баха шаьш ца кхуьуш.

*1алашонца.

**Веза, лоруш волу.

ЗАЙТАН ШИХМИРЗИН ИЛИ

Ва сарахь суьйренца, булчу боданца,
Чехка т1ех1уттучу чордачу суьйренца,
1аьржачу вертанца, цу к1айчу г1овталца,
Чо чехка чола куй б1аьштиг т1е т1еабеш,
Терс-маймал туьра т1е деза ка т1еадеш,
Пхьоьхана лахвелира и Зайтан Шихмирза,
Йилбазан ва махо некъан чан ва санна,
Расхачу ва дино ша чехка ва идош,
Веана т1е ма х1оьттира и каден ва бере,
Цу сарахь суьйренца, Шихмирза ва волчу.
- Ассалам 1алайкум, х1ай Зайтан Шихмирза!
Хьо парг1ат ма т1елахь кху юьртан пхьоьханахь,
Хьо маьрша ва хеташ, х1ай Зайтан Шихмирза.
- 1алайкум ва салам, х1ай каден ва бере!
Х1ун хилла вайна, со парг1ат ва ца 1ен? -
Олуш, лен велира, тов, и Зайтан Шихмирза.
Т1аккха лен велира бах и каден ва бере:
- Ша вахана ма вара горгачу ва г1ала,
Ва х1онце б1аьрг тоха, х1ай Зайтан Шихмирза.
Г1алин бертехь йиллинчу цу Г1алин майданахь,
Гом зурма ва локхуш, к1айн эскар ва гулдеш,
Йоьза вота ва еташ, эпсараш ва гулбеш,
Шен багахь вуьйцуриг Шихмирза ва волуш,

Ша кечлуш ву-кха и гIалин полковник.
Эскарах къаьстира цхьа къорза ва эпсар,
ДоттагI ву бохура цо ша Зайтан Шихмирзин.
"Карара вала ва волахь, шийла дакъа дийр ду вай,
Кара-х и вогIур ву, йийсар дина хьор вай иза,
ГIийла бо ва санна, горгачу ва гIала.
Сарахь чулаьллинарг, Iуьйранна каро ца дуьтуш,
Iуьйранна дIалаьллинарг - сарахь цIа дан ца дуьтуш,
ГIалин йисте ва вала кIайн эпсар ца вуьтуш,
Майдана ва вала полковник ца вуьтуш,
Адаман цIий муьйлу хин цIубдар ва санна,
Хьолахойн цIий муьйлу и Зайтан Шихмирза,
Хин чIерал ва башха ша кара ца вогIу
И Зайтан Шихмирза, ва лаьцна вахьар вай
Йоккхачу кху гIала"
Бохуш, лен ма велира и гIалин полковник,
Вадий вала боху хьоь тайначу эпсаро,
Хьан го лоцу ма боху, дукха зама ялале, -
Олуш, лен ва ваьлча и каде ва бере.
ГIаккха вист ма хилира и Зайтан Шихмирза:
- Малхал хьалха схьакхета и маьлхан зIаьнарш
Мел хаза хуьлу-кха, хIай динан ва бере,
Цул хаза хир деца, цу делан мостагIех
Дуткъа тур ва детташ, ша царех ва леташ, -
Баьккхинчу кхаана расха дин ва белла,
Ша цIехьа верзийра и каден ва бере.
Вехачу хIусамехь шен дагна ойла еш,
Ша паргIат велира, тов, и Зайтан Шихмирза.
Iаламат ярабби, сан мерза ва езар,
Ша лечу ва дийнахь вала дуй биъна вара
Ше деган доттагIа, и Жумин Акхтула.
Кхана суна орцахвала алахьа,
Сан мерза ва езар. -
Ша хьаьдда яхара бах Шихмирзин ва езар,
Йоьхначу ойланца Акхтула ва волчу,
Яхана ма хIоьттира Акхтулин хIусаме.
- Суьйре дика йолда хьан, Шихмирзин доттагIа! -
Олуш, чу ма делира Шихмирзин ва нускал.
- Диканца ехийла, хьо марша йогIалда,
Хьо лаа лелий, хьо тара лелий, Шихмирзин ва езар?
- Ша лаа ца лела, ша тара ца лела,
Тховсалерачу кху буса кхолха го ма лоцу
Хьан хьомен доттагIачун цу Зайтан Шихмирзин,
Ша лечу ва дийнахь вала дуй биъна ву бахара
Хьо, Жумин Акхтула - шен мерза доттагIа.
Кханалерачу ва дийнахь, орцах вала боху хьоь
Цу Зайтин Шихмирзас, -
Олуш, лен ва яьлча Шихмирзин ва езар,
ГIаккха лен велира бах и Жумин Акхтула:
- Цхьа езар яра шен сил дукха ва езаш,
И юьгуш ю шен-ма цу салойн элаша,

Цунна орцах вахаза ца волу алахъа
Кханалерачу ва дийнахъ цу Зайтан Шихмирзе
Бохуш, лен ва ваьлча и Жумин Акхтула,
Дог оьгIаз ва дахна, багахъ хаза ша дуьйцуш,
Ша юхайирзира, тов, Шихмирзин ва езар.
КетIахъ дуьхьал ма кхийтира и къена ва Жума:
- Хьо марша йогIийла, Шихмирзин ва езар!
Хьо лаа леларий, хьо тара леларий? -
Бохуш, лен ва ваьлча, и къена ва Жума,
ТIаккха йист ма хилира Шихмирзин и езар:
Со лаа лелара, ша тара лелара,
Тховсалерачу кху буса кхолха го ма лоцу
Хьан кIентан доттагIчун цу гIалин полковника,
Ша лечу ва дийнахъ вала дуй биьначу,
Хьан жимчу кIанте орцах вала аьлла,
Яийтинера ша хьан кIентан доттагIчо.
- ХIун эли ва хьоьга, делхъа, Шихмирзин ва езар,
Сан жимчу Акхтула?, кхоьллинчу цхьанделхъа? -
Бохуш, лен ва ваьлча и къена ва Жума,
- Цу салойн элаша, езар юьгу ма эли
Цунна орцах вахаза ца волу ма эли
Кханалерачу ва дийнахъ, хьан жимчу ва кIанта. -
ТIаккха лен ма велира и къена ва Жума:
- Хьо велла волалда, шен жима Акхтула,
Акхтула, хьо хуьлчул, йол хили елара сан,
Цу йолIа ва лаьцна яхъ йолу дика кIант
Таханлерчу ва дийнахъ орцаха гIур вара,
Хьоьца боху ва юьхькIам ва цуьнца хир бара,
Вала къена ву ала со къена ва Жума,
Лата къона ву ала со къена ва Жума,
Со воьгIур ву ала цу халчу тIаме орцах,
Кханалерачу ва дийнахъ цу Зайтан Шихмирзе.
Ма воха алалахъ цу Зайтан Шихмирзе
Олуш, цIехъа ерзийра Шихмирзин ва езар,
Еана цIа кхечира, тов, Шихмирзин ва езар.
Хаттар дан велира бах Зайтан Шихмирза:
- ХIун эли хьоь, делхъа, сан мерза езар,
Цу Жумин Акхтулас?
- Езар юьгу ма эли цу салойн элаша,
Цунна орцах вахаза ца волу, ма эли
Кханалерачу ва дийнахъ, хьан хьоме доттагIчо,
Вала къена ву ша, эли къеначу ва Жумас,
Лата къона ву эли къеначу ва Жумас,
Ша воьгIур ву эли цу халчу тIаме орцах,
Воха ма воха эли хьоь къеначу ва Жумас,
Кхера ма ло эли хьоь къеначу ва Жумас,
Ша хьийзар ву эли цу тIамехъ каде.
- Дакъаза ма ваккха, сан мерза доттагIа,
Хьо Жумин Акхтула.
И мерза ва езар ца хилча ца мегаш
Хьо вуйла хийнехъара, ша шенаг лур яра,

Хъайчул ирча яцара сан хьоме ва езар, -
Бохуш, оила ян ма велира и Зайтан Шихмирза.
Цу сарахъ суьйренца, булучу боданца,
Дагца еш ойланаш ва сица сецаеш,
Шен ханна атта мотт ва куьйга биллина,
Набарна вижира и Зайтан Шихмирза.
Гуьйранна седарчий уьдучу заман чохъ,
Седарчийн серлонаш къестачу цу хенахъ,
Корах ира ма хъаьжира и Зайтан Шихмирза,
Дуьненна го лаьцна сийна х1орд ва санна,
Хъаьттаршна го лаьцна човкарчий ва санна,
Го лаьцна ма карийра вехачу вп юьртан.
Ша ара ма велира и Зайтан Шихмирза.
- Лаьттах вола и латта було ду ва хьуна,
Керарвала хьо валахъ шийла дакъа дийр ду хьох,
Лалийна сийна даш оха кийра дуттур ду хьуна,
Яьккхинчу ц1окана чу кегаш юхкур ю хьан,
Хьо каравог1ур ву, х1ай Зайтан Шихмирза,
Йийсар дина хьор оха хьо горгачу цу г1ала, -
Бохуш, лен ва ваьлча б1аьн хьалхара полковник:
- Хьо елла яла хьо, б1аьн хьалхара полковник,
Стигла вала ва т1емаш - мажар топ ю шен-ма,
Лаьттах вола ва м1араш - дуткъа тур ду шен-ма,
Караваха вина вац ша винчу ва нанас,
Ша дата кхоьллин кхоьллинчу цу дала.
Лалийна сийна дат кийра ас туна дуттур ду,
Яьхначу ц1оканашна чу к1еда кегаш шуна ас юхкур ю,
Шук дог1мех кхоьамза дуткъа тур деттар ду,
Яьссиниг - юзалаш, аьртаниг - иръелаш. -
Бохуш, мохъ бетташ, даьккхинчу туьраца
Ша юкъа ма вахар бах и Зайтин Шихмирза,
Нур дашо малхал хьалха схьакхета
И маьлхан з1аьнарш кхетале ва хьалха,
Мархашца детта сирла ткьес ва санна,
Тур лесто долиьра, тов, цу Зайта Шихмирзас,
Мостаг1ийн ва кортош ша лаьтта керчадеш,
Ша лета ма велира яхъ йолу и к1анат.
Доьлла дохк ва санна, молханан к1ур ва керчош,
Детта дог1а ва санна, сийна даш далхадеш,
Детта ткьес ва санна, дуткъа тур лестадаш,
Ша цхьалха ма висира цу халчу ва т1амехъ
Добхначу цу дийнахъ и Зайтан Шихмирза.
Т1еман г1овг1а хези, тов, къеначу Жумина,
Хъаьвзина вуьйлира бах цу ханнийн божала,
Цу ханнийн божлара и къена алаша,
Цу датой дирстанца, араозийна,
Ша вахан кечвелира бах и къена ва Жума.
Т1аккха лен ма велира бах къеначу алаше:
- Кхаара баьлча ва санна, хьо къона къонлолахъ,
Пхийтгара ваьлча ва санна, ша къонлур ву хьуна
Олуш, новкъ ма велира и къена ва Жума.

Борз санна йолу и кѣна алаша ша хала сецаеш,
Ша вахана кхечира бах цу халчу тІаме,
И кѣна Жума.
- Ассалам Іалайкум, хІай Зайтан Шихмирза!
ТІамна ка йойла хѣан кхоьллинчу ва дала,
Вохах ва воьхний хьо, кхерах ца веллий хьо?
Хьо воха ма вохалахь, хьи кхера ма лолахь!
ТІекхечи ва хѣуна тІам Іаьржа ва леча!
- Іалайкум ва салам, хІай кѣна ва Жума!
Воха-м ца воьхна ша, кхера-м ца велла ша,
Леча хьо делахь, лечанан кІорни
Ша а ю хѣуна,
ХІай кѣна ва Жума, Акхтулин ва дада!
Ма веа велира хьо кху халчу ва тІаме,
Кхетта чов ловр яц-кха кѣеначу хѣан дегІо
Олуш, лен ва ваьлча и Зайтан Шихмирза,
ТІаккха лен велира бах и кѣна ва Жума:
- Хьо елла йолийла, хьо Зайтан ва кІилло
ХІун ала гІерта хьо кѣеначу шен дегІана!
Кхетта чов дика ловр ю-кха лап Іеминчу шен дегІо.
ТІамна майра хир ву-кха тІом дукха ва байнарг
Бохуш, тІамна юкѣа ма вуьйлира и кѣна ва Жума.
Долуш попан гІа санна, и луьста ва эскар,
Йис кхетта гІа санна, ва дожо долиь, тов,
ЦІарна цІеяханчу цу дикчу шина кІанта.
Молханан сийна кІур тІетела боьлла,
БІаьргаш чу хьовзийна,
И гІирмин сийна даш шайн кийрахь дазделла.
Ца виссал ва чевнаш шайн догІмех ва хилла,
Юкѣера кѣаьстина шаьш бай тІе ваьлла,
Цу бай тІе ма вуьйжира и дика ши кІанат.
- Дакѣаза ма вала хьо, Зайтан Шихмирза,
Хѣажахѣа, цѣхьанделхѣа, цІехѣара богІучу
Буткѣачу цу новкѣа, вогІуш вац ва техѣа
Шен жима Акхтула доьхначу кху дийнахь? -
Олуш, лен ва ваьлча и кѣна ва Жума,
ТІехѣашха ши куьг ва тоьхна ша хѣалаиккхина,
БІаьрг тухуш хилира бах и Зайтан Шихмирза.
- Дакѣаза ма вала хьо, кѣна ва Жума!
Вайшиннах ва лета паччахѣан кІайн эскар
Шен куьйга кхачо а хала хеташ вацара ша,
Іаламат дукха ду вайшинна ва догІу
Паччахѣан кІайн эскар бехачу цу новкѣахь, -
ТІаккха лен велира и кѣна ва Жума:
Хьо воха ма вохалахь, хьо кхера ма лолахь,
Таханлерчу кху дийнахь, Зайтан Шихмирза,
Эскар дац ва хѣуна вайшинна догІуриг,
Цѣа хаза йоІ яра сан басарш хьокхуш йитина,
И хѣуна гург шен йоІ - Акхтула хир ю хѣуна,
ВогІуш буьрса вогІур ву шен жима кІант,
И хѣуна ва гуриг Акхтула ву хѣуна,

Вайшинна орцах кхача сихвелла воґлуш.
Веана схьаиккхира бах и Жумин Акхтула:
- Ассалам 1алайкум, х1ай Зайтан Шихмирза!
Т1амна ка йойла шун кхоьллинчу ва дала,
Чевнаш декъалайойла хьан кхоьллинчу ва дала.
- 1алайкум ва салам, ва Жумин Акхтула!
Ша вола ва аьлча, веанехь ца магара хьо?
И мерза ва езар ца хилча ца мегаш
Хьо вуйла хиинехъара ша шениг лур яра хьуна,
Хьайчул ирча яцара шен мерза ва езар. -
Дуьхьал жоп луш вистхилира бах
И Жумин Акхтула:
- Ма даха ахь шега т1ехь доцу ва бехкаш,
Тамаша бац ва хьуна, х1ай Зайтан Шихмирза,
Хьо т1амехь ва хилар доьхначу кху дийнахь.
Цу нохчийн ва к1ентийн, паччахьан эскарах ва леташ,
Леш 1едал ду хьуна, ва Зайтан Шихмирза, -
Олуш, т1ехваьлла вахана,
Т1ех1оьттира бах и цу кьеначу Жумина.
- Ассалам 1алайкум, сан кьена да Жума,
Х1ун хьал ду-техъа кьеначу хьан дег1ехь?
- 1алайкум ва салам, сан жима Акхтула!
Вон хьал ду хьуна сан кьеначу кху дег1ехь,
Елла яла дела1, сан жима Акхтула,
Акхтула хьо хуьлчул йо1 хилин елара шен,
Цу йо1а ва лаьцна яхь йолу дика к1анат,
Доьхначу кху дийнахь, Шихмирзин ваша ва хилла,
И х1уттур ма вара шайна юххе ва т1аме,
Хьобца боцу ва юьхьк1ам цуьнца хир ма бара.
- Ма дахал ахь шега т1ехь доцу ва бехкаш,
Тамаш бац ва хьуна, х1ай кьена ва Жума,
Хьо т1ам т1ехь ва хилар доьхначу кху дийнахь,
Цу нохчийн кьонахийн, мостаг1ех леташ,
Т1ам т1ехь леш 1едал ду хьуна,
Х1ай кьена ва Жума, -
Олуш, лета велира и Жумин Акхтула,
Терс-маймал дуткъа тур баттара цо даьккхича,
Малх санна кьегара, ткьес санна лестара, тов,
Мостаг1ийн и кортош ша лаьтта эгош.
Ведда вала ва воьлларг - эькхийна ва лоцуш,
Лечкъина хьулвелларг - кьайлаха ца вуьтуш,
Хьалхашка нисвелларг шен дино ва кагвеш,
Уллошха нисвелларг шен туьро ва цостуш,
Лечкъина вала воьлларг хьулвала ца вуьтуш,
Ша хьалаиккхир бах и Зайтан Шихмирза,
Т1аккха хьала ма иккхира и кьена ва Жума,
Шабш лета ма бевлира бах и тайна ва к1ентий.
Цу даца уьстаг1ийн жа гила барзо ва санна,
Дохийна даржийра бах паччахьан к1айн эскар.
Сеттачу поштанахь, тешха са дадийна,
Ша ведда воьдура бах и кьена полковник.

- ДегIаха мерза са дIакъаста гIерта сан,
ДегIаха мерза са къастале баккхий гайта суна,
Полковникан и корта, сан жима Акхтула, -
Олуш, лен ва ваьлча и къена ва Жума,
БIаьрг тухуш ма хилира и Жумин Акхтула,
Эпсаршна юккъехъ ца вайра и къена полковник,
Цуьнан бIаьрг ма кхийтира цхъана къорзачу эпсарах,
Хъаьккхана тIевахара бах къорзачу эпсарна,
И Жумин Акхтула:
- Схъайийцал ахъ шега, хIай къорза ва эпсар,
И гIалий полковник вирзина ва агIо.
Билггал бакъдериг ахъ ца дийцахъ, хIай къорза ва эпсар,
Дуткъачу туьраца вохалла цостур ву хьо,
Цу сийначу ва дашца кегийра кегвийр ву хьо, -
Бохуш, лен ваьлча и Жумин Акхтула,
ТIаккха лен ма велира, бах и къорза ва эпсар,
- Дуткъачу туьраца вохалла ахъ цестарх,
Цу сийначу ва дашца кегийра ахъ кегварх,
Со веца ва хьуна, цу Зайтан Шихмирзин
Дуй биьна доттагIа, хIай Жумин Акхтула -
Олуш, вигна хъажийра бах къорзачу эпсаро,
И гIалин полковник ваханчу нийсачу цу новкъа
Шихмирзин доттагIчо.
Юткъачу шедаца расха дин кхоьамза човхийна,
Ша тIаьхъавелира бах и Жумин Акхтула,
Эккхийна ма лецира бегахчу цу новкъахъ,
И гIалин полковник цу Жумин Акхтулас.
Лен вели бахара и гIалин полковник:
- Хьо дала ма вайа, хIай нохчийн жима кIант!
Хъаькмашна дош дийца маьрша ахъ вахийтахъ,
Гирданца ва дустуш, кIайн дети лур ду ас,
Эскарна дош дийца маьрша ахъ вахийтахъ,
Цу сохьца ва дустуш, цIен деши лур ду ас,
Олуш, лен ва ваьлча и гIалин полковник.
- Гирданца ва дустуш кIайн дети деца,
Цу сохьца ва дустуш цIен деши ва деца,
Хъан горга ва корта дегIаха къастабар, -
Бохуш, лаьтта карчийра, тов, полковникан и корта.
Лерг лаьцна бадийра, тов, полковникан и корта,
Къеначу Жумина шен бIаьрга ва гайта:
ХIара бу ва хьуна, шен къена ва Жума,
Ахъ соьга ва боху полковникан ва корта,
Олуш, хъалха карчийра, тов, полковникан ва корта,
Цу Жумин Акхтулас, къеначу шен дена,
Вен везарг ва вийна, шийла дакъа ва дина,
Полковникан ва корта цIет дина баьккхина,
Дойн оьху чоконаш бухкаршца сецаеш,
Шайн оьху чоконаш доьхкаршца сецаеш,
Ца биссал ва чевнаш шайн догIмех ва хилла,
Шаьш цIехъа бирзира бах и тайна ва кIентий.
Цу оьрсийн лобрашлахъ говза лор ва хилла,

Ша хыйза велира, тов, цу дикчу кIенташна,
Шихмирзин доттагIа и кьорза ва эпсар.
Оьрсийн доттагIа и кьорза ва эпсар
Доггаха хьаьвзина, дарбанаш ва тайна,
Вирзина гIеттира бах и тайна кхо кIанат.
Шабш баха хевшира, тов, мерзачу безамца.

ТАЙМИН БИБОЛАТАН ИЛЛИ

I

Буйса сирла еача, гIали гонах хыйзаш,
Мох-дерз даьлча, цу гIалин го толлуш,
Буйса Iаьржа еача, гIали чу леташ,
Полковникан йора дой ша чехка схьакхуьйлуш,
ЙогIу-йоеду ковра шен бIаьрга тергалъеш,
Шен бIаьрга мел яйнар шен куьйга йохаш,
Коврах дохуш бос хаза дареш алсам кхоьхьуш,
Ша лела велира и Таймин Биболат.
Веана хIоьттир-кха цуьнан отон неIарге цхьа динан бере,
МаьркIажал тIаьхьа, пхьуьйрал хьалха.
- Ассалам Iалайкум, ва Таймин Биболат!
Буйса дика хуьлда хьан!
- Iалайкум ва салам, хьо марша вогIийла,
Хьо лаа леларий кху сарахь суьйренца?
- Къеначу инарло яра кегIат дайити хьоьга, -
Аьлла, дIаделира цо цхьа бамбин кIайн кегIат.
- Хьо лаха воссахьа лекхачу динара,
Хьена дайина, мерза малийна вохуьйтур вара хьо.
- Хьо марша Iалда, дала аьтту болда хьан,
Къахета суна хьох, ва Таймин Биболат, -
Аьлла, дIавахара и динан ва бере.

II

ЙогIучу Iуьйренца, кхетачу малхаца,
Дуьгу нускал санна, шен гила кечбина,
Чал дера герзаш шен юкъах дихкина,
И ваьлла вахара инарла ва волчу.
- Хьо кхойкху бах соьга, хIай къена инарла,
Хьо лаа кхойкхий-те? - аьлла, вистхилира и.
- Iуьйранна дIалаьллинарг сарахь цIа дан ца дуьтуш,
Буйгеа сирла еача, гIали гонах хыйзаш,
Буйса Iаьржа еача, гIали чу леташ,
Полковникан йора дой, айхьа схьакхуьйлуш,
Хьо лелаш ву боху, хIай Таймин Биболат.
Со кхайкхац ва хьоьга, ва Таймин Биболат,
Хьоь кхойкхург ву хьуна и Москон ва паччахь.
- И хьоьга дийцинарг бакъдерг-м ду хьуна.

ХІай кьена инарла,
Ас сийсара далийна полковникан йора дой
Цу ханнийн божалахь паргІатдахаз,
Хьо кхойкху ва аьлла, схьавеана ву со-ма,
Кхана йогІучу хазачу Іуьйренца,
Іуьйренца кхетачу цу дашо малхаца
Цу Біаьхон борзехь цІечу байракхашца
Со хир ву ала цу Москон паччахье,
Сосьца гІуллакх ва делахь, цу Біаьхон борзе вола ала,
Хьо марша Іалда, со цІехьа вьоду, -
Аьлла дІавахар бах и Таймин Биболат.

III

И ваьлла вахара шайн юьртан пхьохана.
- Ассалам Іалайкум, юьртара ва кІентий
Шьохий, делахий волийла со,
Шух шена накьост оьшуш шуьга ас и бахахь,
Шений-шений хиинехьара, ша вогІур вара,
Бохуш тІаьхьенгахь бехкаш ца дахийта боху ас,
Со вьоду цу Біаьхо борзе, инарла кхайкхинчу, -
Аьлла, юкьара кьаьстира и Таймин Биболат.
Цунна тІехьа хІоьттира цхьа кІеззиг кІентий ва тоба,
Дуьне дуьтуш буза боьду можа малх санна,
Юрт юьтуш юртаха елира и кІентийн ва тоба.
ТІаккха вистхилира и Таймин Биболат:
- Сема ладогІалаш, хІай кІентийн ва тоба,
Іуьйренца болийна тІом суьйренга бахча,
Молхана кІуьрана дохк хІитта яьлча,
Саьмгалан хьожанна дой терса доьлча,
Стиглахь морха йоцуш декхначу дийнахь,
Молханан кІуьрана морхаш хІитта яьлча,
Борза тІехь лечкьа волу кІант дІакьасталаш шайна,
Вай доьлху шуна цу Біаьхон борзе,
Ннарла кхайкхинчу,
Духа а догІур ду аьлла вай доьлхуш дац шуна, -
Уьш боьлхуш кхечир-кха цу Біаьхо борзе,
ЙогІучу Іуьйренца, кхетачу малхаца,
Хьалхара хьалхе мохал маса йолуш,
ТІаьхьара тІаьхье дахкал юькьа йолуш,
Сетгачу почтанна йора дой доьжна,
Царна юккье хІоьттина,
Веана тІекхечира и кьена инарла.
ТІом болабелира инзаре буьрса.

IV

Іуьйранца болийна тІом суьйранга бахара,
Молханан кІуьрана дохк хІитта елира,
Саьмгалан хьожанна дой терса девлира,
Стиглахь морха йоцуш декхначу цу дийнахь

Молханан кIуьрана морхаш хIитта евлира,
И юьртан кIентий борзах лечкьа ма буйлира,
Ца виссал чевнаш шен дегIах хилла,
Цхьа дела воцуриг, кхин накьост воцуш,
Дуьненах долу дог диллина ваьлла,
Цу халчу тIам тIехь ша цхьалха
Ма висир и Таймин Биболат.
ТIаккха мохь туьйхира цо цу юьртан кIенташка:
ХIай елла йовла шу, ва юьртан кIентий,
Ша ца элира шуьга вай дехачу юьрта йистехь,
Борза тIехь лечкьа волу кIант дIакьасталаш аьлла?
Жимчохь берахь дуьйна мерза доттагIа
Лаьттина вара сан и Жумин Акхтула,
Дуй биьна вара тхойша вовшел тIаьхьа яр дуьне ца даа,
Ца виссал чевнаш дегIана хилла сан,
Дуьненах долу дог диллина ваьлла со,
Цу Жумин Акхтуле хайта ваха кIант вац техьа шулахь? -
Аьлла цо мохь тоьхча, ша воьду ва аьлла,
Кхокхашна юкьара кIайн куьйра санна,
Расхачу динца юкьара кьаьстир-кха
Цхьа каде ва бере.
И чехка вахар-кха Жумин Акхтула волчу.
- Ассалам Iалайкум, ва Жумин Акхтула,
Жимчохь берахь дуьйна схьа
Хьан мерза доттагIа волу и Таймин Биболат,
Ца виссал чевнаш дегIана хилла,
Цхьа дела воцуриг, кхин накьост воцуш,
ТIам тIехь хьийзош ву хьуна, -
Аьлла, дIавахара и динан ва бере,
Чал дера герзаш кечда вуьйлира и,
Цунах шекваьлла и кьена Жума
- Хьо стенна кечло, шен жима Акхтула? -
- Аьлла, вистхилира.
Жимачохь берахь дуьйна шен мерза
ДоттагIа лаьттина волу Таймин Биболат,
Ца виссал чевнаш дегIана хилла,
Дуьненах долу дог диллина ваьлла,
Цу БIаьхон борзехь инарлин эскаран
Халчу тIамо хьийзош ву боху,
Цига ваха воллу ша.
- ХIай елла яла хьо, шен жима хаза йоI,
Басарш, сабанаш хьекхна, хьо паргIат йогIур,
Ва лата кьона ву хьуна ша кьена Жума,
Вала кьена ву хьуна ша кьена Жума,
Жерошна теба хан
Йолуш ву хьуна ша кьена Жума,
Схьаозал, цхьанделхьа, шен кьена алаша,
Ша воьду цига, -
Аьлла, схьаозийра кьена алаша.
Шен шира герзаш шен гIодах дихкина,
Кьеначу алашина кхерсташ тIеваьлла,

- Дакъаза ма яла, шен къена алаша,
Хьо шеца къанъелла, ша хьоьца къанвелла,
Хьо каде хилалахь, таханлерчу кху дийнахь, -
Аьлла, тоьхна ткъес санна, чехка юьртах ваьлла,
И воьдуш кхечира цу халчу тIам тIе.
- Ассалам Iалайкум, ва Таймин Биболат,
Чевнаш декъала хуьлда хъанI
- Во Iалайкум солом, марша вогIийла, къена Жума,
Мел вон веа хьо, хьо вал доккха
ГIуллакх дацара кхузахь.
- Ша вевзий-те хьуна, къена инарла? -
ТIаме дукха хьийзина
Молханан кIуьран тача,
Духар тIе йиллина ша къена Жума, -
Аьлла тIом болийра къеначу Жумас,
Суьйренца болийна тIом Iуьйренга белира,
Сахуьлуш седарчий уьдучу хенахь,
Седарчийн серлонаш къестачу хенахь,
ГIиргIано йохо кхокхийн тоба санна,
Инарлин эскаран кхолха го
Шалха бирзира,
ТIаккха вистхилар-кха и Таймин Биболат:
- Дакъаза ма вала, хIай къена Жума!
Мел чIогIа чехадо-кха вайшинна гонах
Долу инарлин эскар.
Шен жима хаза йоI йитнера ша,
Басарш, сабанаш хьоькхуш кечлуш,
Иза кхаьчча хир ю-кха кхуза.
Гила барзо дохо Iаьржа даций санна,
Инарлин эскар ша чIогIа дохош,
Веана тIехIоьттир-кх и Жумин Акхтула.
- Ассолом Iалайкум, хIай къена Жума!
Шел хьалха кхуза кхаьчна,
Ахь нисдинар хIун ду техьа? -
Аьлла, вистхилира и Жумин Акхтула.
Ша нисдинарг хIун ду ша хайита хьуна аьлла,
Почта хаьхкина воьдучу къеначу инарлина
ТIехьа хийцир-кх къеначу Жумас шен къена алаша.
- Хьо ида ма ида, къанвелла инарла,
Идарх вер вац хьо, къанвелла инарла, -
Аьлла, тур тоьхна, божийра цо инарлин корта.
Почтана тIе велира и къена Жума,
Биболатан нускална яра совгIат хьо ша,
Шуьша паргIат вогIур, - аьлла,
Сеттачу почта тIе ваьлла,
Ша цIехьа вахар и къена ва Жума.
Бацала ло санна, и эскар эгийна,
Вахана цIа кхечира цхьатерра ши накъост.
Кегийчу лоьраша вуьсур вац бохуш,
Баккхийчу лоьраша вуьсур ву бохуш,
Метта виллира и Таймин Биболат.

Бакхийчу лoърийн дарбанаш алсам хиларна,
ГIеттина пхoъхана велира и Таймин Биболат.

ЭВТАРХОЙН АХЬМАДАН ИЛЛИ

I

Ва сарахъ суьйренца, бузучу малхаца
Гаьн тIе куьйра ва санна, ша дина хиьна,
Бен чохьлеча ва санна, нуьйра чохъ тавелла,
Сакъеран аравелир, тов, Эвтархой Ахьмад.
Бай тIехъ бокъан санна, готтачу кийрахъ
Дог ловзаделир бах Эвтархойн Ахьмадан,
ТIаккха ловзабелир, тов, са цIена цуьнан гила,
Йочанан ва мохо идо дарц ва санна,
Са цIенчу цу гило ша чехка идавеш,
Вадийна вехьир, тов, Эвтархойн ва Ахьмад
Экханан бен лар йоцчу цу пана ва мехка,
Цаьпцалган бен цкъар доцчу цу эрна ва ара.
Динна идан кIордийна, ша лаха воьссина,
Дерматан барголца дин бажан лаьллина,
Чергазийн юткъа нуьйр гIевланга йиллина,
Чергазийн ва верта даржош тIе ва тесна,
Чал дера ва герзаш, нанас бер ва санна шен маракъуьйлуш,
Набарна ма вижир Эвтархойн ва Ахьмад.

II

Луьйранна седарчий уьдучу заманчохъ,
Седарчийн серлонаш къестачу заманчохъ,
Нур дашо можа малх кхетале ва хьалха,
Малхал хьалха схьакхета и маьлхан зIаьнараш хазлучу заманчохъ,
Син метта топ кхетта цIиэн эхка ва санна,
ТIехьа ши куьг ва тухуш, ша хьалаиккхина,
Шен оьзда ва духар шен дегIа дерзийна,
Чал дера ва герзаш шен юкъах дихкина,
Ша ара ма велир цхьа гIалагIазакхи.
Дуьнен чу дашо малх кхетачу цу хенахъ,
Цу ханнийн божлара шен жима ва айгIар
Цу датон дуьрстанца ша араозийна,
Бухъ бойначу попа тIе дайн куьйра ва санна,
Дин хьаьвзаш ва хилла, ша таьIаш тIехиьна,
АйгIарна хи малон ша вахан ма велир
ГIизлара гIалара и гIалагIазакхи.
Сирла хи малийна шен жимчу айгIарна,
Юткъачу шедаца шен айгIар чехабеш,
Ша чехка велир и шерачу цу ара.
ВорхIазза тIекIелйинчу цу гIалин ва корах
Шега хьoъжуш яй цунна и гIал"н ГIизларха.

Бай тлехь бокъон ва санна, готгачу ва кийрахь
Дог ловзаделира, тов, цу глалаглазкхичун.
Йилбазан ва мохо некъан чан ва санна,
Расхачу айгларо ша чехка ва идош,
Ша вахан велир бах и глалаглазакхи.
Айгларо вадийна сел чехка валийр, тов,
И глалаглазакхи Эвтархойн ва Ахьмад
Наб кхетта луьллучу шерачу майдана.
Цунна луьллуш вайра, тов, цхъа динан ва бере.
Тлевахан ца хлуттуш, юхавалан даго ца вуьтуш,
Ойлаеш сецир бах и глалаглазакхи:
"Дакъаза ма вала, хлай луьллу хьо кланат!
Хьо хлунда луьллу-те кху було раьглнашкахь?
Хъаша воцуш ву-те хьо блобулуш тлевахан?"
Лекхачу динара ша лаха воьссина,
Дерматан барголца дин бажан лаьллина,
Схъаэчна юткъа нуьйр тлевланга йиллина,
Ахьмадан ах верта шена тле озийна,
Эвтархойн Ахьмадах шен агло ва тоьхна,
Набарна вижир, тов, и глалаглазакхи.
Глан-набарш яйра, тов, Эвтархойн Ахьмадна:
Цхъана глалаглазакхичун расхачу айгларо
Шен гила кхерийна, шен жима ва гила хьалхара длауьдуш,
Глалаглазкхичун ва гила майра чу ва уьдуш.
Цу тленан холалла мела хьацар ва тоьхна,
Набарах велир бах Эвтархойн ва Ахьмад.
Шен бляьрга гира, тов, Эвтархойн Ахьмадна,
Шен гила кхерийна, глалаглазакхичун цу дино,
Шен гила чехош, кхерийна, хьалхаберзийна,
Бежаш лизлаш гира цунна глалаглазкхичун гила.
Дера ча санна, дагна дарвелир бах Эвтархойн ва Ахьмад.
Лен вели, бахара, Эвтархойн ва Ахьмад:
- Дакъаза ма вала, хлай глалаглазакхи!
Хлай луьллу ва бере, ахь суна ца бина
Тешнабехк ас бийр бац ва хьуна!
Хьан дино кхерий-кха сан жима расха дин!
Со кхерор варий-те дин болчу динан дас?
Хинца латан визза вайша кху було раьглнашкахь! -
Олуш, вист ва хилча Эвтархойн и Ахьмад,
Син метта топ кхетта цлиэн экха ва санна,
Тлехъа ши куьг ва тухуш, герзашка катухуш,
Ша хьалаиккхир, тов, и глалаглазакхи,
Тлаккха лен ма велир и глалаглазакхи:
- Лета варий ва вайша, Эвтархойн Ахьмад,
Лекхачу ва хиэнал хьо лекха велхьара,
Стоммачу ва попал хьо стомма велхьара.
- Лекхачу ва хиэнал со лекха ву хьуна,
Стоммачу ва попал со стомма ву хьуна,
Тешнабехк ва боцуш, вайша латан ва ваьлчи, -
Олуш, лен ма велир Эвтархойн ва Ахьмад.
Тлаккха лен ва велир и глалаглазакхи:

- Дакъаза ма вала, Эвтархойн Ахьмад,
Муха латан лаба хьуна кху було раьг1нашкахь?
Топпаца, туьраца х1ун бакъахь ду хетий?
Т1аккха лен ма велир Эвтархойн Ахьмад:
- Дакъаза ма вала, х1ай г1алаг1азакхи,
Схъаяьхна тапчанаш вовшашна ва тоьхча,
Цхъаьнниг харц хуьлий хаан йиш ма яц вайн,
Топпаца вай летча, харц хилла и йисча,
Тешнабехк хир ма бу, таррашца латан виэза,
Ге-гена ва ваьлла, баттара тарраш ва даьхна,
Чуьчча а хъаьдда, вовшашна тарраш деттар ду вайша, -
Олуш, лен ва ваьлча Эвтархойн Ахьмад,
Ша реза ма хилир и г1алаг1азакхи.
Вовшашна сихонца тарраш а даьхна,
Шаьш чуьчча ма хъаьдир и дика ши к1анат.
Шаьшшиь чуьчча кхачале, хъалха ког ва тоьхна,
Мохь тоьхна, вистхилир и г1алаг1азакхи:
- Дакъаза ма вала, Эвтархойн ва Ахьмад,
Ахь сема ладог1а, собаре ва хилий:
Кхеравели алан даций хъан, Эвтархойн Ахьмад,
Нагахь хъан хъалха каяьлла, ахъа со ва вийча,
"Г1алаг1азакхи вийна Эвтархойн Ахьмада",
Аьлла д1адоьрзур ду, тамаша бийр бац хьох;
Нагахь сан каяьлла, сан карах хьо велча,
Махкахь ц1е йоккхуш дика к1ант хьо хилча,
"Цхъана г1алаг1азакхичо вийна Эвтархойн Ахьмад", -
Аьлла ц1е южур ю хъан, Эвтархойн Ахьмад,
Дуьненан еа а маь11ехь ц1арна а ц1е яхна,
Дика к1ант вара хьо, Эвтархойн Ахьмад.
Вайшинга ва хьовсан вайшинна ва биэза
Мехкарий бац кхузахь, бехк суна ма билла.
Собга хьуйсуш баций-ца и нохчийн мехкарий,
Собга хьобжуш яций-ца и г1алин Г1изларха,
Даггара тешаме доттаг1аш хилан вайша,
Майралла ва гайтан меттигаш нислур ю,
Собаре хилахъа, Эвтархойн Ахьмад, -
Олуш, лен ва ваьлча и г1алаг1азакхи,
Ша реза ма хилира Эвтархойн Ахьмад.
Куьглоцуш, вовшашна шаьш мараиккхина,
Доттаг1аш ма хилир и дика ши к1анат.
Къамеле ва ваьлла, шерачу майданахь
Шаьш охъахиир бах и дика ши к1анат.

III

- Дийцахъа, цхъанделхъа, Эвтархойн Ахьмад,
Хьо 1ачу юьртахь хъайн йоккху бакъ ц1е,
Айхъа лелон ва г1уллакх, лууш дерг хъайна, -
Олуш лен ва ваьлча и оьрсийн дика к1ант,
Т1аккха лен ма велир Эвтархойн Ахьмад:
- Сан яккхан тиллина ц1е Эвтархойн Ахьмад ю,

Ас лелон гІуллакх ду гІалин ГІизларха ялор,
Лууш дерг ду суна и сайна ялор.
Сан дагна езна-кха и гІалин ГІизларха,
ЯгІахь, йиган лаба суна и гІалин ГІизларха,
- ГІизларха йолчхула тІехволуш вара со,
Расхачу сайн динахь тІехволуш со гина,
ГІодаюккѣец араялла тІехъахъаѣжира и суна,
И тІехъахъажарах юхаверзан дола хетта,
Со кхуза ма кхечи, Эвтархойн Ахьмад,
Вайший а и езаш хилча, и суна ца ялош,
Ялор ю вай хьуна, Эвтархойн Ахьмад.
ХьалагІатта, хІай Ахьмад, кечбелахь хьайн гила,
Вахан веза вайша йоккхачу гІали чу, -
Аьлла, вахан велира тешаме ши накъост,
Шаьш воьдуш ма кхечир и дика ши кІант
И гІалин ГІизларха ехачу цу кетІа,
Эвтархойн ва Ахьмад цу кетІахь витина,
Ша ваьлла вахар, тов, и оьрсийн жима кІант
И гІалин ГІизларха ехачу хІусаме.
Ша дийца велир, тов, и оьрсийн жима кІант
Цу гІалин ГІизлархе безамах лъьцуш.
ТІаккха лен велир бах Эвтархойн Ахьмад:
- Хьо хІунда хьевелла, хІай оьрсий дика кІант?
И гІалин ГІизларха ялош, аравала цу чуьра! -
Дуьхьал вистхилира и оьрсийн жима кІант:
- Дакъзза ма вала, Эвтархойн Ахьмад!
Сел снха ца хуьлу йоІаца захало,
ЙоІ резаярца бертахь дийцина,
ТІеерзон еза вай, собаре хилалахь,
ЙоІ бертахь ца хилча, захало дац иза! -
Олуш, бос хаза ГІизларха эцна,
Ша аравелир бах и оьрсийн жима кІант,
И гІалин ГІизларха динан гоь тІе хаийна,
ГІалеха велир бах тешамен ши накъост.
ТІаккха лен ма велир и оьрсийн жима кІант:
- Борз санна майра ю хІара гІалин ГІизларха,
Ча санна дера ю хІара гІалин ГІизларха,
Малх санна хаза ю хІара гІалин ГІизларха,
Хьо санна ва кІентий сакъеран ва боьлхуш,
Хьайн куьйгах и йоллац, сакъеран ма гІолахь,
Хьо ара ва вийлахь, и хераер ю хьох;
Шу марша гІойла-кха, некъ дика хуьлда шун,
Шушинна мел луу, шу цхьаьна дехийла
Безамца маьрша, дог дика хилла.
Со волчу вогІур хьо луьучу хенахь,
Хьан дагах дог дустуш доттагІа со ву-кха,
Со виц ма велахь, Эвтархойн Ахьмад! -
Олуш, дІасакъаьстир, тов, и нийса накъостий.

Ма лалда вай, кІентий, вовшех безам ва байна,
Ма лалда вай, кІентий, вовшех тешам ва байна!

НЕСАРХОЙН МАЛСАКАН, БЕТАКАН САДУЛЛИН ИЛЛИ

Вайн дала даздина даийтанчу п1ераскана ва дийнахъ,
Бух1аройн холхазан куй б1аьргаш т1е ва туьттуш,
Ховхана хъена дег1 хилдехъа ва г1ертош,
Болатан дуткъа тур шен карахъ ва ловзош,
Исс эзар ва оила ва дагца лелаетш,
Рузбана вахар, тов, несархойн ва Малсак.
- Ассалам 1алайкум, несархойн кура к1ентий,
Де дика долда шу ницкъ болчу вайн дала,
Рузба къобалдойла шу кхоьллинчу вайн дала, -
Аьлла, лен х1оьттира тов несархойн ва Малсак
Рузбанахъ лаьттаху несархойн к1енташка.
- 1алийкум ва салам, вог1ийла хьо марша,
Воьзийла вайн далла, несархойн хьо Малсак,
Хьо х1инцалц ца вог1ура рузбана маьждиге,
Хьо лаа вуй техъа, хьо тара вуй техъа, -
Аьлла лен хилар-кха несархойн кура к1ентий.
- Ша лаа вац шуна, ша тара вац шуна, несархойн кура к1ентий
Герз ира мел дериг, дог майра мел вериг,
Дин дика мел бериг ва сихонца кечлойла:
Вай даха ма деза ва к1айчу х1онце, ва нана Нохчийчу
Аьлла, вистхилира несархойн ва Малсак.
Дин дика мел бериг, герз ира мел дериг,
Дог майра мел вериг сихонца кечвелла,
Дуьгу нускалш ва санна дика дой кечбина,
Яло к1ентий ва санна, ва чехка кечбелла,
Бохъ байнача попан т1е к1айн куьрий ва санна,
Ва дойшка бевлира тов.
Дацойшна хъа-лха цола мокха бож ва санна,
Ва хьалха велар-кха несархойн ва Малсак,
Аренаш ва туьйсуш, хьолламашка ва буьйлуш,
Хьолламаш ва туьйсуш, даккхашка ва буьйлуш,
Ва бог1аш кхечир-кха цу Чапора ва ара,
Бай сийна мел болчу к1айн четарш ма туьйхара,
Шовданан коьртешка сиерса баллаш ма юьхар.
1уьйранна д1алаьллинарг сарахъ ц1а ца доьрзуьйтуш,
Сарахъ д1алаьллинарг 1ура ц1а ца доьрзуьйтуш,
Хаза йо1 мел ериг жеро ерзаеш,
Ва лела велар-кха Чахкара арахъ несархойн ва Малсак.
Мотт эцна ваг1ар-кха, маттаха ма лизэриг, декъаза ва нохчи;
- Ассалам 1алайкум, имам ва Шемал,
Де дика долда хъан ницкъ болчу вайн дала, -
Аьлла т1е х1оьттир-кха мотт эцна ва леларг.
- 1алайкум ва салам, вог1ийла хьо марша.
Воьзийла вай далла, хьо нохчий ва к1анат.
Хьо лаа вуй техъа, ва тара вуй техъа? -
Аьлла вистхилира бах имам ва Шемал.
Ша лаа вац хьуна, ша тара вац хьуна, имам ва Шемал.

Бай сийна мел болчу к1айн четар ма туьйха,
Шовданан коьрташка сизерса баллаш ма юьхха
Несархойн Малсака.
1ура д1алаьллинарг сарахь ц1а ца доьрзу,
Сарахь д1а лаьллинарг 1ура ц1а ца доьрзу,
Хаза йо1 мел ериг жеро ерзийна,
Г1амара берд ва хилла т1етекхна ма вели несархойн ва Малсак.
Са ц1ийха даллал адам боьхха т1ета1ийна несархойн Малсака.
Айхьа ваккхяхьа несархойн ва Малсак Чахкара арара,
Ца ваккхяхь, дахахьа Башламал ва дехьа, имам Шемал
Аьлла, вистхилар-кха ва нохчий х1ара к1ант.
Ва дагна дарвелла, ва сина б1арзвелла,
Шемала ва тоьл т1е марг1ал буй ва баьтташ,
Шийла мохь ва хьоькхуш, сихонца гулбира шен ц1ена наибаш,
Наибех къаьстийр-кха Бетакан Са1дулла имама Шемала.
- Сема ладог1алахь, Бетакан Са1дулла,
Несархойн Малсака ва горга ва корта шен дуьхьал ца кхачабахь
Цуьнан горгачу коьрта дуьхьа хьан корта боккхур ша,
Ма дезза ду хьуна ва 1аьржа х1оь-мола
Ма безза бу хьуна яра 1аьржа ва суьлий, -
Аьлла вистхилар-кха имам ва Шемал Бетакан Са1дулле.
Г1а-бецал ва дукха и 1аьржа суьлий ва болуш,
Дацойшн к1ел хуьйшу гила борз ва санча,
К1ела хийша велар-кха Бетакан Са1дулла несархойн Малсакна,
Сахуьлу седарчий уьдучу ва хенахь,
Седарчийн серлонаш лечкъачу ва хенахь,
Ва т1екечара несархойн ва Малсак.
- Ассалам 1алайкум, Бетакан Са1дулла,
1уьйре дика йочда хьан ницкъ болчу вайн дала,
1уьйре ларъян хиьна къена муьжги ва санна,
Хьо стенна к1ела хиьна, Бетакан Садула, -
Аьлла лен хилар-кха несархойн ва Малсак.
- 1алайкум ва салам, вог1ийла хьо марша,
Воьзийла хьо далла, вог1ийла хьо марша,
Каравола, ва Малсак, ва дела 1уьйранна -
Тигала вала т1емаш хьан дац,
Лаьтташ вола м1араш хьан яц, несархойн ва Малсак. -
Мел дукха бу шеца яра 1аьржа ва суьлий.
Коьртаха маршалла ва долуш ва хьалха вуьтур ша
Аьлла, вистхиллера Бетакан Са1дулла.
- Ма вала дакъаза, Бетакан Са1дулла,
Ша винчу ва нанас кхеравала ца вина,
Кхоьллинчу вай дала караваха ца кхоьллина.
Ша каравог1ур вац дег1а чохь са долуш, Бетакан Са1дулла,
Аьлла, вистхиллера несархойн ва Малсак.
- Ма вала дакъаза хьо, несархойн ва Малсак,
Ва хьоьца берш бусулба нах ма бар-кха,
Ва соьца берш бусулба нах ма бар-кха,
Х1орш вовшийн карах балийтача, кхоьллинчу вай дала
Къемата ва дийнахь вайшнъ бехке вийр ву-кха,
Каравола ва шена, несархойн ва Малсак,

Коьртах маршалла ва долуш ва хьалха вуьтур ша.
- Ма дийцал ва шегга, Бетакан Са1дулла, осала ва хабарш.
Караваха ца кхоьллина кхоьллинчу вайн дала,
Керавала ца кхоьллина кхоьллинчу вайн дала.
Хьуна кара ва веьна, цу нохчийн зударшка -
Несархойн ва Малсак каравеьна ва бохуш ца вийцита...
Несархойн ва зударш шен коьртах белхор ша.
Х1ара бусулба ва адамаш вовшийн карах далийта ца лаахь,
Цу далла ва гергахь бехке хила ца лаахь,
Хьо нацкьар валахь, Бетакан Са1дулла.
Вайшиь летар ма ву-кха Чахкара ва арахь,
Вовшашна деттара вайша болатан ва тарраш,
Вовшашна тухур вайша барх1сонара мажараш.
Букар т1ом иккхира Чахкара ва арахь,
Цу т1еман ч1ог1алла молханан к1уьрано сада1а ца вуьтуш,
Цу т1еман ч1аг1алло цу стиглахь курпулаш* ва лелха юьлар бах,
Деттачу ва дашо б1аьрг белла ца вуьтуш.
1уьйранна болийна т1ом суьйренга ва берззалц,
Суьйренна болийна т1ом 1уьйренга ва берззалц,
Суьйранна болийна т1ом делкьанга ва болуш.
Детта ц1ий ва багахь, дег1ан г1иело ва багахь,
Сира сай ва санна рег1ан огар** ва багахь,
Цу делкьан 1аламехь ва вала вижар-кха несархойн ва Малсак.
Даьккхинчу ва туьрца ва вола велар-кха Бетакан Са1дулла.
- Мавала дакьаза, несархойн ва Малсак,
Ва х1инца хьан корта баккхаза ца болу, несархойн ва Малсак.
Имама Шемална бнлгалонна бахьа беза шен хьан горга ва корта
Бохуш, ша волавелар-кха даьккхинчу ва туьрца Бетакан Са1дулла.
- Дехаре велар-кха несархойн ва Малсак.
Ма вала дакьаза, Бетакан Са1дулла,
Ша дехар до хьоьга, Бетакан Са1дулла,
Лийчуон волчу моллина дакьа иэрча ца даккхар.
Билгалуо яра хьуна шен дашо мидлуонаш,
Ва хьеса погуонаш имама Шемална
Аьлла, вистхилар-кха несархойн и Малсак.
- Ма вала дакьаза, несархойн ва Малсак,
Цу оьрсийн ва туькнахь ма алсам ю-кха
И дашо мидлуонаш, ва хьеса погуонаш,
Хьан корта ца баьккхича, хьан корта ва дуьхьа
Имама Шемала тлен корта боккхур бу ма аьлла.
И аьлла ваьллариг ва хила ма деза,
Баккхаза ца болу хьан горга ва корта
Аьлла, вистхиллера Бетакан Са1дулла.
- Ша дехар до хьоьга, Бетакан Са1дулла,
Шен дег1ах хиндериг ва хилла ма даьлла,
Шеха дуьсу долу ва дуьне ва дисна ма даьлла,
Ша дехар до хьоьга, Бетакан Са1дулла, -
Хьо кхоьллинчу хьайн делан ва доьхьа,
Хьо вуьжий волчу хьайн лахьтий ва доьхьа,
Лийчочу моллина дакьа иэрча ма даккха, Бетакан Са1дулла,
Олуш, дехаре велар-кха несархойн ва Малсак.

- Ша кхоьллинчу шен делан ва доьхъа,
Ша вуьжу волчу ва лахъти ва доьхъа,
Хъан коьртан хъалхара шен корта бела ша имама Шемална
Олуш, юха вирзир-кха Бетакан Са1дулла.
Мела ц1ийца схъайцара ва хъеса погуонаш,
Ва кочара схъайцира ва дашо мидлуонаш,
Ва яхъаш кхечар-кха имама Шемална.
- Ассалам 1алайкум, имам ва Шемал,
1уьйре дика йолда хъан ницкъ болчу вай дала.
Билгалонна еа ша х1ара хъеса погуонаш
Х1ара дашо мидлуонаш имам ва Шемал,
Аьлла, охъехкар-кха
И дашо мидлуонаш ва хъеса погуонаш имама Шемална.
Тоьла т1е буй ва бетташ, ва дагна дарвелла,
Шийла мохъ ва хьокхуш т1ечеха велар-кха имам ва Шемал:
Ша аьлла ва корта баккхаза ца болу,
Ша аьлла ваьллариг ва хила ма деза, Бетакан Са1дулла. -
Аьлла вистхилира имам ва Шемал.
Сема ладог1алахъ, имам ва Шемал,
Вайн делах дуй кхоьллира цо,
Ша вуьжи волчу лахътийх дуй кхоьллира цо...
Вайн делан ва доьхъа, ша вуьжи волчу лахътин доьхъа
Цунна дехар делара ша, имам ва Шемал.
Х1ара 1аьржа ва суьлий ва хъайца ва болуш,
Хьо вала ма веза Башломал ва дехъа, имам ва Шемал,
Олуш, лен велар-кха Бетакан Са1дулла.
Ма вала дакъаза, имам ва Шемал,
Ва тховсалера дуьйна д1а
Хьуна т1аьхъа беш болу некъ сецна веца ша,
Кхин хьуна ва т1аьхъа ва вог1уш ма вац ша,
Имам ва Шемал.
Шемалца саца луург Шемалца совцур шу,
Шена т1аьхъах1уттун верг шеца д1а вог1ур шу аьлла,
Шемалх д1акъаьстира Бетакан Са1дулла.

*Курпалаш - яккхин тоьпаш.

**Чомана къаьхъа буц.

ОБАРГ ВАРИН ИЛИ

Хьогалла ца вала бецан тхи муьйлуш,
Мацалла ца вала попан г1а дууш,
Набарна буьллу мотт 1аьржа латта ва долуш,
Т1етосуш долу юрг1а сийна стигал ва йолуш,
Шен къамел дар акхарошца ва долуш,
Пхоьг1ана валар пепнашца ва долуш,
Малхбалехъара малхбузе кхаччалц ша волавелчи,
Дег1 дижол меттиг тешаме йоцуш,
Обарг ма велар, ва обарг Вара.

- Шийтта шо дIадели ша обарг лела, са цIена шен гила,
Аьлла, вист ма хилира и обарг Вара.
Малхбузен зIаьнарш хьуьна хотешка йирзинчу хенахь,
Шелонна акхарой цIийзачу хенахь,
Шелонна и пепнийн баххьаш лелхачу хенахь
Букар дарц ма хьовзийра Вара Iачу цу ломан хьеха.
- Ма бала дакъаза, са цIена шен гила,
Схьадийца ца хаарх дIааьлларг хаар-кха хьуна.
Ва йогIур юй-техьа кхул йоьхна суьйре
Коьртахь куй аа болчу яхь йолчу кIантана,
Яа-ан амал дарий-техьа аьлла, вистхилира
Ва обарг Вара шен дикачу дине.
- Цхьа дика кIант ву бахар-кха
Йоккхачу АтагIахь Бошин Iума бохуш,
Бошин Iума ва волчу хьошалгIа
ДагIа деза ва вайша, са цIена шен гила,
Аьлла, вистхилира обарг Вара шен дикачу дине.
Бохь боцчу попан тIе дайн куьйра санна,
Ша кхерсташ ва ваьлла шен дикачу дина,
Ша хьаьвзаш вахара и обарг Вара
Цу Iумин ва гIопа.
Лилхана шедан къаш* шишан корах етташ,
Мохь бетта ма велара обарг Вара цу Бошин Iуме,
Ша ара ма велира Бошин Iума.
Ассалам Iалайкум, хIай Бошин Iума,
Малхбалехьара малхбузе кхаччалц ша волавелчи,
ДегI дижол меттиг тешаме ца хилла,
Хьо волчу вогIу ша.
Нохчий шахьаршкахь тешаме ву бохуш
Хьо вуьйцуш хезнера шена
Аьлла, вист ма хилира обарг Вара цу Бошин Iуме.
Тешаме ву хьуна хIара Бошин Iума,
Iаьржа латта ва санна.
Хьо охьавоссахьа лекхачу динара.
Даа ду хьуна боьрдаха дилха,
Мала ду вайшинна гIалин малар", -
Аьлла вист ма хилира Бошин Iума цу обарг Варе.
Обарг Вара динара воссийна,
Цуьнан дин паргIатбаьккхина,
И шиь хьаьвзаш ма вахара
Хьешана динчу цу дуьхьал ото чу.
Баган цу тоьл тIехь хьеначу даарца,
оьздачу маларца
Сакьера хиира барт тайна ши накьост.
Хан-зама яьллачу цу хенахь,
Барина бутту кад ша алсам ва буттуш,
Шена бутту кад ша лоха ва буттуш,
ХIилланца ма вожийра цу Бошин Iумас ва обарг Вара.
Цу Варин динна юткъа нуьйра тиллина,
Мотт эцна ма вахара Бошин Iума
Чахкархойн инарла ва волчу.

"Ассалам Іалайкум, чахкархойн инарла,
Хьо сама валахьа мерзачу набарах", -
Аьлла вист ма хилира Бошин Іума чахкархойн инарле.
"Іалайкум ва салам марша ва хьо делаІ,
ХІай Бошин ва Іума.
Кьо лаа лелий-те, хьо тара лелий-те", -
Аьлла вист ма хилара чахкархойн инарла.
- Ша лаа ца лела, ша тара ца лела, чахкархойн инарла,
Эпсаран кулубехь кьорза эпсарш ловза ца буьтуш,
ГІалаха кьаста мечака** ца юьтуш,
Хин цІубдарал башха керстана цІийнах ца Іебаш волу
Обарг Вара ша волчу хІусамехь
Даарх Іабийна, маларах вузийна воежна ву хьуна
Аьлла, вист ма хилира и Бошин Іума.
Хьешана ва динчу цу дуьхьал ото чохь
Бошин Іума паргІатваьккхина:
- Ша воллу хьуна накьостий кечбан
Аьлла, ара ма велира чахкархойн инарла.
ГІалин килс тоьхна, орца даьккхнна,
Гоме зурма лекхна церан могІа нисбина,
И датон дуьрсташ шен буйнахь кьуьйлуш,
Ша хьаьвзаш ма вахара шен ханне божала.
Шен дин чуьра баккха веана ма леци цо
Цхьа жима нохчийн кІант шен ханнийн божалахь.
Хьовзош чу валийра цо
И нохчийн жима кІант чахкархойн инарлас.
- Ма вала даьгаза, хІай нохчийн жима кІант,
Чахкархойн инарлин дин бига вогІур вацара хьо,
Хьо борза ехкинчу буса вина ца хилча,
Дика кІант вуйла хаьа шена хьо.
Гирдаца дустуш кІайн дети лур ду ша хьуна,
Сахьца дустуш цІен дети лур ду ша хьуна,
Обарг Варина мотт эцна веьна ву хьуна,
Маттах ма лериг, ша волчу Бошин Іума,
Чахкархойн инарлас кІелхьара вала ва боха алахьа обарга Варе
Аьлла, вист ма хилира чахкархойн инарла.
Чехконца вахар-кха и нохчийн жима кІант
Цу Іумин ва гІопа.
Лилхина шеда кьаж шишан корах тоьхна,
Мохь баьтта велир-кха ва обарг Варе:
"Хьо самавалахьа, обарг Вара, мерзачу набарах", -
Аьлла вист хилира и нохчийн жима кІант.
- ХІун бах ахь шега, хІай нохчийн жима кІант
Аьлла, вистхилира и обарг Вара.
"Мотт хилла хьуна, обарг Вара,
Хьайн хІусамдегара цу Бошин Іумера.
КІелхьаравала боху ва хьоьга Чахкархойн инарлас", -
Аьлла вист ма хилар и нохчийн жима кІант.
- Ма вала даьгаза, хІай нохчийн жима кІант,
Малхбалехьа дуьйна малхбузе кхаччалц
Ша волавелчи,

Дег1 дижол меттиг тешаме ца хилча,
Ша идош ва дериг цхъа са бен ца хилча,
Т1амна к1ел соцу ша, хьо парг1ат хилахъа
Аьлла, вист ма хилар ва обарг Вара.
Т1амна к1ел ма сецар ва обарг Вара.
Кхолг1а го ма лецара цу 1умин г1опана.
Куьзгана коре х1обьтина
Къамеле ма велира и Бошин 1ума обарге Варига.
"Хьо самавалахъа, ва обарг Вара,
Мотт хилла вайшинна", -
Аьлла вист ма хилира и Бошин 1ума.
- Ма вала дакъаза, х1ай Бошин 1ума,
Дала мел кхоьлланчел дика к1ант ву бохуш,
Дала мел кхоьлланчел тешаме ву бохуш,
Вуьйцуш веца хьо нохчийн ярташкахъ.
Са бале лацале, б1аьрга нур кхолале
Хьох сирла б1аьрг тухур бар-кха ша,
Хьо соцуш хилахъа куьзганан корехъ
Аьлла, вист ма хилар ва обарг Вара.
Ша соцуш ма хилира и Бошин 1ума куьзгана корехъ.
Д1акхевдина ва мажар схъаэцна,
Дог лоцуш мажар тоьхна,
Букъа т1ум ва йоькьуш,
Деган бохъ ва оьцуш,
Дег1ах чекх ма яьккхира.

Цу Бошин 1умина барх1 сонар ва мажар.
Лор хъажжал йолу чов шен дег1ах ца хуьлуш,
Т1амах ма къаьстира ва обарг Вара.

Вада луучунна уьдуш са долийла,
Лата луучунна леташ ка йолийла.

*Кхаж (диал.)

**Меташка.

ДАДИ-ЮРТ ЯККХАРАН ИЛИ

Лекхахъ лам ва боьлхуш арахъ Терк дистина,
Цу Терко тийсинчу г1айре т1е юрт йилла ма вуьйлира
Ц1онтарой ва Дада.

Юрт йиллина ва ваьлчи, к1ентий кхира ма боху
Эзар к1ур болучу цу Дади ва юьртахъ:
Уггар к1илло ва вериг барзал майра ва волуш,
Уггар г1ийла ва вериг лобмал каде ва волуш.

Тел детта ма велира Гуьржеха инарла цу Москох паччахъе.
Х1ун беллар бала бу ер дади-юьртахой?

Іуърре дІалаьллинарґ - сарахь цІа ца доґІу,
Ураме ва вала салте ца вуьту,
Кулубе ва ваха полколаґ ца вуьту,
Йохаяхь йохае ер Дади "кІотар",
Ца йохаяхь, ваккха со Идалал ва дехьа.
Гома зурма ва лекхина, кІайн эскар гулдина,
Йоьза воту ва тоьхна, и новкьа нисдина,
Ша ваха ма велир гуьржеха инарла цу Дадин ва юьрта.
Сатосу седарчий уьдучу ва хенахь,
Іуьйранна котамаш декачу ва хенахь
Кхалха го ма лецира цу Дади-юртана.

Шен нанас биллинчу кІедачу цу меттахь
Набарна вижина вара, тов, БахІадар ва Муьстиг.
Араяле ладоґІахь, ша вина шен нана,
Гуьйранна малх кхетта, малх лоцу хан яцар-кха,
Салт дуьллуш* хеза шена вайн юьртан маьждигехь.
Араяьлла ладуйґІира кІант винчу ва нанас.
Хьаьттаршна го лобцу човкарчий ва санна,
Уьшална го лобцу коьса эрз ва санна,
Кхалха го ма карийра цу Дади ва юьртана.
Ша хьаьвзина чуеара кІант вина ва нана.
Шеран исс баттахь шен кийрахь лелийна,
Дуьзна коьра ва санна, набарна ва телаш,
Агана ва ґІож ґІехь пхьаьрсан дол ва дустуш,
Ша хьуна баййна и хьанал кІайн кхача,
Хьакхийн цІий ва санна, хьарам бо ша хьуна
Юрт йоккхучу кху дийнахь хьо тешха ва хилахь
Бохуш, лен ма елира кІант вина ва нана.

Синметта топ кхетта цІе экха ва санна,
Ша хьала ма иккхира БахІадар ва Муьстиг.
Чергисойн, ґІебартойн зударша кьуьйсусх ва дина духарш
Шен деґІа дуьхина,
БархІ са болу мажар шен белшах ва кхозуш,
Терсмаймал дуткьа тур шен керахь ловзадеш,
Нанас бер санна, шен нана кьинтІера яьккхина,
Ша ваха ма велира БахІадар ва Муьстиг
Баккхий нах гуллучу маьждиган майдане.
Маьждиган майданехь йоьза воту ва етташ,
Кхайкхам беш ма яра и Дадин Албика.
Цуьнга вист ма хилира БахІадар ва Муьстиг.
ДагадоґІий ва хьуна
Кьуьша кьолу кьайлах дуьйцучу
Цу хьалха отичохь,
Шу баьрчехь ва долуш, тхо дуьххьехь ва долуш.
ЦІоцкьум багара и бора ши бІаьбриґ шеге хьажабе ва аьлча,
Моьттара хьуна-ма кхоьлина буьсур бу,
Тахана хьожур хьо кІант майра ву олуш,
Даьккхинчу туьрца ша юкьа ма вахара
БахІадар ва Муьстиг.

ТIаккха йист ма хилир и Дадин ва Албика,
Вайн къена дай-наной цу керташ юххъехъ
Шаш хебаш ма лабтта,
Марзойн цIерш ва кхобу вайн хьоме несарий,
Марзойн цIераш ва йохуш, шаш кхойкхуш ма лабтта.
Ма доккха де ду-кха таханалера де дикачу кIенташна
Бохуш, ле ма елира и Дади Албика.
Болийна буюкIа тIом делкъенге ва болуш,
Вистхилира ма боху гуържеха инарла:
И кIентий леториг Дади Албика ю,
Хъажай кхоссалахъ, йохариг, йоккха топ, олуш -
Тохна ма йожийра и Дадин ва Албика.
Болийна буюкIа тIом суьйренга ва болуш,
Вовшахкхийтира ма боху и дели мостагIий.
И дадиюртахой сов кIезиг хиларна,
И дели мостагIий сов дукха хиларна,
Дели ала хIума кIелхъари ца долуш,
Йохийна-ягийна дIаяккхира ма боху и Дади ва юрт.

Нанас дена ма войла яхъ йоцу ва кIант,
Вича ма валийла кхаа дийне-буюйсане,
Цуьнан валар хилийла хъерахъ бол кьюьйсучу
Бисинчу зударийн керахъ.

*Ламазана я кхечу хIуманна нах кхайкхарах салтдиллар олу.

ДЕВЛИТГИРИН-ЭВЛА ЙОККХУШ ДАЬККХИНА ИЛЛИ

Вай езаш ва йина,
Вайн гIийла хIусамаш,
Корах алу ва туьйсучу,
Йогучу цу дийнахъ
Юрт юьллуш дехкина
Вай шуьйра урамаш,
ХIотта меттиг ва йоцуш,
Сийсочу цу дийнахъ!
Ван керлах балийна
Вайн хьомасар несарий,
Марзойн цIераш ва йохуш,
Кхойкхучу цу дийнахъ!
Вай дина дай-наной,
Совца меттиг ва йоцуш,
Орцане ва кхойкхуш,
Хъийзачу цу дийнахъ!
Сема ла догIалаш,
Дехачу цу юьрта,
Наношка ва доьлхуш,
Бераш хезар ду шуна!
Вайна безна мехкарий,

Шайн-шайний ва бохуш,
Вайна цIераш ва етташ,
Вайга хьуйсуш бу шуна!
Иэгор бу вай, кIенатой,
Иэхь дайна мостагIий,
Бохор бу вай, кIенатой,
Сий доцу мостагIий.
Болатах ва дина
Терсмаймал ва тарраш,
Лаккха хьаьла ва уьйуш,
Вай царна деттар ду!
Нохчийн пхьераша ва йина
Хьенапан шаьлтанаш,
Вовшашка ва кхийдош,
Вай царна Iуьттур ю!
Хьаьла хьавсал, кIенатой,
Чергасийн раьгIнашка,
Вайна догIуш ду шуна
Чохьхара ва орца!
ДIахьовсал, кIенатой,
Теркаца хьала-охьа,
Вайна догIуш ду шуна
Теркаца ва орца!
Чохьхара ва орца
Хьалхашха тIекхьаччи,
Теркаца ва орца
ТIехьашха тIекхьаччи!
Човхабер вай, кIенатой,
Иэхь дайна мостагIий,
Хьаллакбер вай, кIенатой,
Сий доцу мостагIий!
Вухавала луучунна,
Вала пурба ду шуна,
Мохк ларба луучунна,
Лата меттиг ю шуна!
Кертах дой ва туьйсуш,
Цу луьрчу ва тIамехь
Каде леташ ма бара
Дог майра и кIенатой!
Бохуш мохь ва бетташ,
Эскар лечош ма-вара
Добхначу цу дийнахь
Дог майра ва Эду!
МостагIчун ницкъ тоьлла,
Ницкъана ва эшна,
Йохийна ма яьккхир
Девлатгирин ва шахьар.

ЗЕЛАМХА ГІИЗЛАРЕХЪ ЛАТАРАН ИЛИ

I

Схъакхеттачу малхана
ІиндагI ва доцуш,
ГІедогIучу догIанна
Гоъ тхъовса* ва йоцуш,
Малхана йогучу Бос
Іаържачу цу регIахъ
Дагабуьйлуш ма севци
И нохчийн ва кIентий.
ЦІестан гIутахъ ва долуш
Куьзганахъ ва йина,
Эрмалойн пхъераша
Вовшашка кхийдийна,
Тбилисехъ кечийна
Бос сийна и турмал,
Куьйга номер хъовзийна,
Шина бIаьрга хъажийна,
Вистхили ма боху Харачойн Зеламха:
ЛадогIа, ойла е,
Шен нийса накъостий,
Шен бIаьрго схъалаьцнарг
Ша дуьйцуш ва шоьга,
Куьйса эрз буьйлучу
ГІебартойи цу арахъ
И цIокъа ва рема
Ежаш го ва шена,
Вай йора дой лоьхку
И Теркан ва гечош,
Цу Терко гIум туьйсуш,
Ширлуш го ва шена,
Цементиц кьийлина,
Силамца хъаьхина
Хьолахоша йиллина
ГІизларан кIайн гIала
Ша дийна йисина
Дой кхаьрдаш ма юьсу
Олуш, хьалха ма велир
Харачойн Зеламха,
Шаьш боьлхуш ма кхечир
ГІизларан кIайн гIала.
Де дууш ма севци
Цу гIалин ва йисте.
ГІушлакхе де долуш
Вистхили ма боху Харачойн Зеламха:
ЛадогIа, хIай нохчий,
ОьгIазе ша хилча,
Бехк ма билла шена:
ГІетосу ва юргIа

И стигла ва йолуш,
К1елбуьллу к1еда мотт
1аьржа латта ва долуш,
Мацалла ша дууш
Попан г1а ва долуш,
Хьогалла ва молуш
Бецан тхи ва долуш,
Ша лелаш ма ву-кха,
Х1ар дуьне дадийна,
Т1аккха к1езиг
Везавей ша-м,
Бехк ма билла шена.
Шу доха ма доха,
Ша хьалха ву шуна,
Ша вухур вацар-кха,
Шу т1аьхьа ду шена.
"Мартанхойн кура к1ентий
Хьайна т1ех1иттабеш,
Сирдинчу** ц1енкьи т1е
Базар стол х1иттаеш,
Шишанийн ва баххьаш
Ва 1ункар х1иттадеш,
И деза ва маларш
Кхийдочу цу хенахь
Дог меттахь хьо хилча
Тамаш бац, 1ела,
Олуш, ца1 вистхилча,
Цул т1аьхьа хан ялале
Х1ара дика ва к1ентий
Дойшна т1ехевшина
Шаьш боьлхуш ма кхечир
Г1изларан г1али чу...
Г1аларчу банкийна
Т1елети ма боху
Дуьненахь а сий долу
Харачойн Зеламха.
Ц1ен деши схьаэцна,
Паччахьан зорбанан
К1айн ахча схьаэцна,
Х1орш бохкучу заман чохь,
Орца ма даьккхира
Г1изларан г1али чохь.
Т1аккха т1е ва гуллуш,
Накьостий д1ах1иттир.
Вистхили ма боху
Харачойн Зеламха:
Дой тоьлла ва дераш
Уллохила, ва к1ентий,
Ва т1амна кадениг
Хьалхавала ва шена.
Дог меттахь ва вериг

ТIаьхьасаца ва шена,
Ва кийрахь даш доллу
И буто дIаьндаргаш
Аша чехка йийлийта
Тобпан бархI сона"
Олуш, хьалха ма велир
Харачойн Зеламха.
И стомма хьаькамаш
Шаьш лечкьабевлира.
Ва лекха эпсараш
Шаьш ида бевлира:
Урамийн ва некъаш
Кхарна хецна дитира,
Лакхара ва аьрцнаш
ПаргIат ма девли;
Баьхкина ма кхечи
Бос Iаьржачу цу регIа.
Де дууш ма севци
Де делкъанг ва долуш...

II

Сиэттачу поштанна
Йора дой ва доьжна,
Шен хьолан локхалла,
Шен деган куралла
Купецийн юткъа шок
Шен матта ва лобкхуш,
ВогIуш тIекхечир бах
Хьал долу Товрачан...
И лаьцна ма саций,
КIайн йийсар ва дина,
ТIаккха лен велир, тов,
Харачойн Зеламха:
Сиха къаста, ва кIентий,
Шен тобанах боцурш,
Ша ваха воллу-кха
Докъазалла ядийна,
Шун ирс хуьлда-кха,
Шу марша Iолда-кха
Олуш, вола ма вели,
Шен тоба къастийна,
Суьйренца ма кхечир
Цу Яьссел дехъара,
Цу Бенойн цу варша
Харачойн Зеламха.

III

И тиша хьошалла,
Алапа стамделча,

Дохна ма хиллера
Цу Бенойн БоргIанин,
Эпсар чин кхайкхийна,
Тешамза даьллера.
Гучувели ма боху
И Бенойн БоргIани,
Цуьнга вистхили бах
Харачойн Зеламха:
"Ирзехь экха санна
Нацкъара вуьйлу хьо,
Хьайн дагна хьайн дериг
Ахь генара дийцалахь".
ТIаккха вистхили, тов,
И бенойн БоргIани:
Цу торгехь юхку
Алаша ва санна,
Шаьш лахайоккхуш
Хьан цIе язйича,
Хьобга безам ва бахана,
БIаьрг бетташ ма ву ша.
ТIаккха вистхили бах
Харачойн Зеламха:
"Ца кьегор хьо кIанта
И кьорза пагонаш,
Ца дуур хьо кIанта
И стомма алапа", -
Олуш тIевирзича
Харачойн Зеламха,
ТIехьашха леци бах
Тешнабехк ва бина.
ТIаккха вистхили бах
Харачойн Зеламха
Шен жимчу ва веше:
Тешначу бехкаца
Ша лаьцна сацийна,
Вошалла дуй-теша
Шен жима хьо ваша?
Ша дагахь воллур ву-кх,
Дуьнен чохь мел веа,
Ледарло ма елахь
Шен жима ва ваша.
ТIаккха вистхили бах
ХIара жима ва ваша:
Ша кхоссар йо цунна,
Хьо вуахила хьо,
Олуш, тоьхна вожий бах
И Бенойн БоргIани.
Iаьржачу орцано
Буьйда даш ва детташ,
Аьтту боцчу ва тIамна
Дан амал ва доцуш,

Шен аьтту юьйхир бах
Харачойн Зеламахин...
Вешеа хадийна,
Шен деха къастийна,
Ша цхьалха висир, тов,
Харачойн Зелама.
ТІаккха узам беш сеци, тов,
Харачойн Зелама:
"Ма дала дакъаза,
Хьо маьлхан кІайн дуьне,
Хьо дуьсур ма хилла,
Цабохур ва хилла,
Хьо дуьсур ва хилла,
Цамоьттур ва хилла.
Цу серийн тускарехь
Накхармоз ва санна,
Дууш мерза ма дара хьо,
Малх кхета хьо дуьне,
Кийрахь стим баьттІа
ДоІаха ва санна,
Хьо къахьлург хилла-кх,
Кийрахь дог дохарна..."

*Вижа.

**Басар хьаькхначу.

ДЕСТЕЧУН ИЛИ

КІант кечван юьйлира, тов, цхьа кІентан ва Баба.
Кхиьча тІехаор аьлла кхелийн реме а яхна,
Бохьха мах белла бекъа ялийра, тов, шен кІантана.
ГІумкийн пхьерашка нуьйр-дирста кечъяйтира,
Дешица, детина уьш дика кхелина.
Дика герз кечдайтира, тов, дешица, детица кхелина,
Шовлакхан духар дайтира, тов, хьомечу кІантана.
Суьйранна хІоьттинчу пхьобхана яхара, тов,
КІант вина ва Баба.
КІенташлахь лекхалла, лохалла шен бІаьрг тІехІоьттина
Пхьобханара жима кІант кхайкхина валийра цо
Ша йолчу хІусаме.
Юьртара элий, стунаш балийра, тов,
Ша йолчу хІусаме.
ХІокху хене вахчахь, тІелуха дойту ша аьлла,
ТІедуха барзакь дайтира, тов, кІант винчу Бабас,
КІант кечвина елира, тов, кІант вина Баба,
КхоалгІачу дийнахь Іожаллин цамгар кхийтира тов,
КІант винчу Бабина.
Цу цамгарх Іожалла хилара, тов, кІант винчу Бабин.
Тезет дІадирзинчу кхоалгІачу цу дийнахь,

Хьолаца ву аьлла, чохь зуда яц аьлла,
Юьртара жима зуда хьахийра бах
Воккхачу цу стагана
Тайпана а ву аьлла, хьал долуш а ву аьлла,
Ехча елира, тов, йо1 йолчу цу Дадас.
Ялийна йоссийра, тов, вешин цу х1усаме.
Кирхъанахь даний, тов, Дадин к1айн нускал.
Кхоалг1ачу дийнахь, малх бузучу цу хенахь,
Нускал долчу вахара бах и Бабин жима к1ант,
- Дика мел дерг дог1алда, Дадин к1айн нускал,
Хьо йолчу х1усаме!
Ваза хьевелла алий, ша бехке ма велахь,
Х1ай, Дадий к1айн нускал!
Ц1ахь вита стаг воцуш, ц1а эрна долу дела хьевелира ша.
Тахана дуьххьал ду хьуна, кхул т1аьхьа
Т1аьххьура а ду хьуна, ша дехар до хьоьга:
Суьйранна, 1уьйранна уьйт1а а юьйлуш,
"Хьо винар яллахьара нелца!" - бохуш,
Къа ца дехар доьху ша хьоьга.
Айхьа вича санна, хьо суна хилалахь,
Ахь вича санна, со хьоьца хир ву хьуна,
Хаза дехар ду вай, со ца вина Баба"! -
Аьлла вистхилира, тов, Бабин жима к1ант.
Кирхъанахь ладуг1уш даний, тов, Дадин жима нускал,
Шийла мохь хьаькхира, тов, цу Дадин нускало,
Ц1енкъа кхерстира, тов, нускалан барзакъца,
Б1аьргаш ц1ий белира, тов, багах, чопаш еш,
Шена цергаш юхкуш, пхьаьрсаш хедо а юьйлира, тов,
Веана чуиккхира, тов, ден вешин ши к1анат.
Лулара нах а баькхира бах
Когех буржал а туьйхира бах цунна,
Куьйгаш д1а а дихкира, тов,
Дукха холчах1иттина, даний, тов,
Дадин вешин бераш.
Буйса шина декъе йирзинчу хенахь,
Хаьттинчунна кхуо жоп ца делчахь,
Ден ваша волчу вахара, тов, ден вешин ши к1ант. -
- Ма юьхь1аьржа х1итти-кх вай,
Телхин-кха вайн нускал, д1ахаьттинчунна луш жоп дац.
Волий, хьо хьажахьа, цунна х1ун хилла. -
Аьлла, валийра, тов, шайн Дадин и ваша,
Хьаьстина, хьаьгна дийцийта г1оьртира бах
Нускалан и майра.
Т1аккха дистхилира, тов, кирхъанан нускал:
Х1ай къена воккха стаг, берийн Дада!
Нехан юьхь йина еллерий ша-м хьоьга.
Ша-м хьан зуда яцарий,
Х1ара г1уллакх нахала даьлчахь,
Х1инццалц йоккхуш хилла шун ц1е ма южу.
Шега бакъдерг дийца ма-баха, ша д1аяхийта
Аьлла, дистхилира, тов, и Дадин нускал.

- Дийца шена бакъдериг аьлла, хьовзийра, тов,
Нускалан майрачо кирхъанан нускал.
- Хъайга ца далундерг ахь дийр ма дац,
Ахъа и ца дичахь, со хьобгахь Iийр ма яц,
Топ кхетта, тоьпан Iуьргах хъан кIентан
Охъабеана цIийн тIадамаш ахь малабахь
Ша хьобгахь Iийр ю, ца малабахь Iийр а яц
Ша хьобгахь.
Дуьххъара веана со йолчу чу а ваьлла,
Шена ялийча санна, дагара а хайитина,
Хъийзий ша хъан кIанта!- аьлла,
Дистхилира, бах, и Дадин кIайн нускал.
Корехь ладугIуш ваний, тов, ден вешин ши кIанат.
Мохь хъаькхна талхарчу дирзира, тов, Дадин нускал.
Ден ваша араволуш, корера дIавелира
Ден вешин ши кIанат.
Цу къамеле ладоьгIна ша ваьлча,
Добзалан хIусаме вахана ши кIанат.
ГIаттийра, тов, шина кIентан ден вашас.
Ши кIант эцна вахара, тов, вехачу хIусаме.
Охъахайна, къамел ма дира бах ден вашас,
Шен вешин шина кIанте,
Схъаэцна делан къорIа даржийна охъадилина:
- КъорIанах дуй буу ша шуьшинна,
Цхъана духарца герзаш лур ду шуна ша,
Цхъана гIирсаца гила лур бу ша шуьшинна.
Лаха а лехна, мичахъа ву а хъаьжна,
И кIант венза ма ца волу,
И оцу агIор ца дерзийчахь нахалахь
Сий дов вайи! - аьлла,
Вистхилира, тов, нускалан ва майра.
- Вайн нахала довла йиш ма яц,
Иза шаьшшимма вуьйр ву аьлла,
Ара ма велира бах ден вешин ши кIанат.
Ши дин кечбина, некъана кхача кечбина,
Ламанан воршашка вахара бах ден вешин ши кIант.
Суьйре ларъян хиира, тов, цхъана ламанан ирзешкахь.
ДогIуш ирзе делира, тов, ламанан цIен акха.
Мажар тоьхна дожийра, тов, цу ламанан ирзехь.
Каден тIевахара, тов, ден вешин ши кIанат.
Стака дуьззина цIий ийцира, тов,
Цу ламанан цIен экханах.
Вахана чувелира ,тов, ден ваша ва волчу:
- Буьйса дика йолда хъан, шайн Дадин ваша!
Кхин гур вац хъуна хъайн жима и кIант.
ХIинца маладе хъайна хIара цIийн стака
Хъайн жимчу нускална аьлла,
Ден веше дIа ма делира цIийх дуьзна и стака,
ТIаккха вахара, тов, шен нускал долчу,
ЦIийн стака дIаделира, тов, шен жимчу нускале.
Кхин гур вац хъуна хьо хъекъалх йохийна,

Шен жима ва кIанат, -
ЦIийна стака мелла, хьекъале деара, тов,
И Дадин жима нускал.
Там бина дIаверзийра, тов, шен вешин ши кIанат,
Воккхачу стагана жима зуда ялийна яьлла,
Ловзар а дира, тов, йоккхачу цу юьртахь,
Уьш паргIатбаьхна, цIа веара, тов,
Ден вешин ши кIанат.
- ХIинца кIант лаха веза вайша, - аьлла,
КIант лаха аравелира бах ден вешин ши кIант. -
Ненахой болчу вахана хир ву-кх иза,
Цатам хилча ненахой болчу воьдуш хуьл-кха, -
Аьлла, вахара девешин ши кIанат.
Шайн нана дIайоьल्लीна а ялале дас нускал далорна
ОьгIазвахана, ведда веана вара и кIант,
И цIа вига веанера тхойша аьлла.
Вистхилира бах ненан веше.
Цигахь ца карийра, тов, шайн дадин вешин кIант.
Буса вижа а ца вуьжуш, дийнахь са а ца доIуш,
ВорхI дийнахь, ворхI бусий лехира бах
Ца карош веара, тов, вехачу хIусаме.
ДогIмаш паргIатдаьхна, шаьш вижа кечвелчахь,
Жимах волчу вашас элира воккхачуьнга:
- Вайша вижча, наб кхетар яц-кха вайшинна.
Хьуна лаарна вайшимма архула къа-м хьийги,
Вайн кешнийн хьармах шек ву-кха ша.
Цкъа цига гIой бен охьа ма вижа вайша.
ЛадогIа вайша вайн кешнийн хьарме? - аьлла,
Вахана дIакхечира, тов, цу кешнийн хьарме,
Воьлхуш, узам хезира, тов, ден вешин кIентан,
Сов духар тIера дIадаьккхина, ког байбина,
ТIевахара бах ден вешин кIантана.
Коша тIе бертала вижна Iуьллуш карийра, бах,
Багахь беш узам болуш, ден вешин гIийла кIант.
- Ярабби ша вина баба, хьайн деха пурба делахь,
Хан йоццу Iожалца, хьайна юххе валаве алий,
Вехахь ша хастамен деле! -
Бохуш, воьлхуш ваний, тов, Бабин жима кIант.
Цхьацца пхьарс лаьцна, кош тIера хьалагIаттийна,
Къамел дан вуьйлйра, тов, ден вешин кIанте.
- Дика ладогIалахь, шайн Дадин веший кIант!
Адаман йилбазо юккье ялийначу харцонна,
Вайна бертавагIахь хьан къена и Дада,
Тохура санна дехар ма ду вай.
Бакьонна иза берта ца вагIахь,
Веза ца волу хьан къена и Дада.
Хьо кхиьна ваьлчахь, и веза а ца ваьлчахь,
Да вийна бохуш, шайца мостагIал ма латтаделахь,
Хьекъалан къамелца кIант берта валийна,
Кхуьй а цхьаьна вахара, тов, ден вешин хIусаме.
НеI тоьхна, самаваьккхира, тов, шайн Дадин ваша:

- Серлонан лампа латай, зайл длабакхий,
Не1 парглат яй, чувалийтахъа шаьш,
Х1ай шайн Дадин ва ваша!
Къона къанлуш, хъан б1аьрга ганза ду бохуш,
Наха дуьйцу а хазаза, хъуна гайта
Цхъа тамашнна х1ума дахъа хъуна шаьш
Аьлла, вистхилира, тов, ден вешеге:
Мотт парглатбаьккхина, лампа латийра бах,
Сихонца зайл длабаьккхина, чувайтира, тов,
Ден вешин ши кланат.
- Буьйса дика хуьлда хъан, шайн Дадин ваша!
Х1ара санна долу х1ума дайний хъуна?
Хъан клентан цлий мелчахъ, хьобгахъ 1ийр ю бохуш,
Хъайна харцо йийцина хъайн зуда, ахъ,
Х1окху сохътехъ ч1аг1о еш, ахъ д1аяхийтахъ,
Цхъа барт хилла вай цхъана дехар ду,
Хъуна гуш еца, кхин йийца ца оьшуш, х1ара харцо
Аьлла, вистхилира, тов, ден вешин клант.
Т1аккха дистхилира бах Дадин клайн нускал:
- Ша-м кхуьнгахъ 1ийр йолуш а яцара,
Аш х1ара ца лелийча а аьлла,
Хъалаг1еттира, тов, Дадин клайн нускал. -
- Шайна т1екхуьуш накъост ву-кха бохуш,
Ца вевелла хир ву шуьшинга х1ара-ма,
Собга велур ву х1ара-м, - аьлла, герзаш
Т1е кхевдира бах цу клентан ва Дада.
Герзаш т1е цуьнан ка кхачале, тарраш тоьхна,
Охъавиллира, тов, цу клентан ва Дада.
Къор1анах дуй а баййтира цу Дадин нускале,
Х1ара вер нахала доккхур дац аьлла.
Шаьшшимма а дуй биира бах шина кланта.
Хъайн дуй ахъ къарбахъ, хьо юьйр ма ю
Охашимма аьлла,
Сихчу цамгарх велла аьлла, нахала а даьккхина,
Диллина урдо делла нускал д1адахийтина,
Юьртахъ баха хевшира бах цхъатерра клентий.

БОС ХАЗЧУ ТАХУН ИЛИ

Дуьнен чу делкъа хан хуьлучу цу хенахъ,
Делкъанга дашо малх нислучу цу хенахъ,
Барх1 са болу ва мажар шен белших тесна,
Шийтта б1е уьстаг1а шена хьалха лаьллина,
Ц1ен йора дацошка юткъа шок ва етташ,
Дукъашто коьжалаг шен карахъ ловзабеш,
Ломах охъавелира бах и ишхойн ва 1ела.
Асара яханчохъ, асаро г1елйина,
Цу малхо йохйина,
Цу кхоран 1индаг1е садала хиинчохъ,

Индаг1о 1ехийна, набаро тилийна
Наб озийра ма боху бос хазчу Тахуна.
Веана кхечир-кха х1ара ишхойн 1ела.
- Ма тера хета шена хьо, шардина урд,
Тахус шардинчу цу уърдах аьлла хьаьжча,
Сирла б1аьрг кхийтира цуьнан уллохь лаьттахчу,
Цу кхоран 1индаг1ехь 1уьллучу адамах.
Когана вайвелла, куьйгана каде хилла,
1индаг1е вахар ма боху ишхойн ва 1ела.
Лергах оьхкина дашон ва хьалкханаш,
Г1одах дихкина и дашон ва доьхка,
Хьалха доьхкина ва датон туьйдаргаш
Набарха ца йоккхуш бос хаза Таху,
Уьш чехка ша яьхна вахар-кх ишхойн ва 1ела.
Ша самаелира бах бос хаза и Таху,
- 1аламат ярабби, ша йина шен нана! - аьлла,
Шийлачу маьхьарца ц1ехьа едир бос хаза Таху.
- Ша яла хьан дела1, шен жима ва Таху.
Х1ун хилла ва вайна, х1ун дина ва вайна?
Хиланза х1ума а ма ца дисин ва вайна,
Кху маьлхан дуьненахь, со йина сан нана!
Асаро г1елийна, цу малхо йохийна,
Кхоран 1индаг1е сада1а хиира ша,
1индаг1о 1ехийна, набаро тилийна,
Наб кхетта хиллера шена кхоран 1индаг1ехь.
Лергех оьхкина шен дашон хьалкханаш,
Г1одах дихкина шен дашон и доьхка,
Хьалха доьхкина и датон туьйдаргаш,
Ша хьалаг1еттича, уьш йоцуш карин шена.
Барх1 са болу ва мажар шен белше тесна,
Шен йора децашка юткьа шок ва етташ,
Дукьаштон и коьжалг шен карахь ловзабеш,
Дуьнен чу делкьа хан хуьлучу цу хенахь,
Ишхойн 1ела ма вахара, цо ехьна хир ю-кх,
Шен хьомсар х1уманаш, ша йина шен нана.
Ша шена тоха цу делах кхоьру ша,
Ша шена ца тоьхча, таханлерчу дийнахь.
Нийсаршна ва юкьахь юьхь1аьржа х1оттий ша,
Х1ара маьлхан ва дуьне стимал кьахьделла,
Ахь чехка кечделахь, ша йина шен нана,
Юайчу бошхепахь и мерза ва даар,
К1айчу шиши чохь и мерза ва малар,
И лаха йоьду ша, бовзачу ва некьа
Аьлла, хийла зама ядийна, гена некь ша эцна,
И йоьдуш кхечира цу сарахь суьйренца,
Булучу боданца, жа дажош нах болчу.
- Суьйре дика хуьлда шун, жа дажо ламарой!
- Хьо марша йог1ийла, ва ненан хаза йо1,
Хьо лаа лелий, ва сарахь суьйренца, булучу боданца?
- Аш бийцал шеге, ишхойн 1елин меттан мотт, -
Аьлла йистхилира, тов, бос хаза ва Таху.

- Ишхойн Iела ша ву аьлла, вистхилира бах
Цхьа жа дажо ламаро бос хазчу Тахуга.
- Ишхойн Iелин белш, корта хьайчух тера бацара,
Чуьртан говзанчо ерича санна ма яра,
Ишхойн Iелин бIаьргаш хьайчех тера дацара,
Аьнгалин говзанчо добттича санна дара.
Ишхойн Iелин гIодаюкь хьайчух тера яцара,
Ирзе баьлла маргIал сараг санна ма яра.
Бийцийша ва шега, ишхойн Iелин меттан мотт
Аьлла, йистхилира бах бос хаза ва Таху.
- ДIахьаьжча хьуна гун и лекха бун ва ерг,
Цу ишхойн Iелин меттан мотт бу хьуна, -
Аьлла, уьш бистхилча, ма-йоддара метта яха
Ишхойн Iелех эхь-бехк шена ва хетта,
Шовданан коьрте яхара бах бос хаза ва Таху.
МаьркIажал ва тIаьхьа, пхьуьйрал ва хьалха,
Шовданан ва коьрте хи дан вахара, тов,
Ишхойн Iелин жимха.
Iаьржачу буйсанца сирла бIаьрг кхийтира бах
Ишхойн Iелин жимахин бос хазчу Тахух,
Цунах дог кхераделла, хи доцуш вахара и
Суьйренца лела акхарой чехийна,
Ша вогIуш вара бах хIара ишхойн ва Iела.
ЦIийзаш дуьхьал хьаьлхира цунна
Цуьнан кегий ва пхьаьрчий.
- Да велла ма хила шу, лекхачу
Ламанах духдуьйлу, шал шийла шовданах,
Шу лекьна хилла-техьа тховсалерчу кху сарахь,
Чонна йора дити шен кегий хIара пхьаьрчий?
Ламанах духдуьйлу шал шийла шовданах,
Лекьна дацара, хIай ишхойн ва Iела.
Адам ду хаац, алмаз ду хаац шена,
Цхьа хIума яр-кха шовданан цу коьртехь,
Цунах дог кхераделла, хи доцуш веана ша
Аьлла, вист ма хилира Iелин и жимаха.
Юткъа шок тоьхна, турпал пхьаьрчий тIедехна,
БIаьллингана и чIораш шен буйна доьхкина,
ГIирмин тешамен шен мажар белшех тесна,
Буйса кхаа декъе яханчу цу хенахь,
Ша ваьлла вахар бах и ишхойн Iела
Шовданан цу коьрте.
Итт гIулч хиллал меттиг шайна юкъахь йитина:
- Хьо адам делахь дистхила, алмаз делахь дIадада
Ишхойн Iелин мажар тIехтуьлуш яц хьуна, -
Аьлла, ма кхайкхира ишхойн ва Iела.
Iелех хета эхь-бехк ша алсам лацарна,
Йист ца хуьлуш, сецир бах бос хаза Таху.
- ТIехтуьлуйту елахь - юханехьа ялийла хьо,
Харц хин елахь - хьайн давелла йисийла хьо, -
Аьлла, мажар туьйхира цо, дуьхьал жоп ца хезча.
Детта цIий ва багахь, мажар метта кхетта,

Цу буюкчачу эрзала яла юйжира бах бос хаза Таху.
Тлаккха йист ма хилира и ишхойн лела:
- Ша шена ва тоха цу делах кхийрина,
Ша шена ца тоьхча, нийсархошна юкбахь
Юьхьлаьржа хлоьттина,
Хлара маьлхан дуьне кьахьделла, хьо ган араяьллера ша.
Дакьаза ма вала хьо, ва ишхойн лела,
Ша хьуна деана яра мерза даар,
Ахь шен баййна даш сийна горга хлоь,
Ша хьуна деана яра мерза малар,
Ахь шена малийна яра лаьржа молха.
Шен деглан дилхан цлий молханца деттин ахь,
Ша леха ма лиэхнера шен деган безам,
Ша лехна хилла-кха шен сина мостаг! -
Аьлла, бос хаза Таху шега кхайкхичахь:
- Хьо маца йицлур-те, бос хаза Таху, -
Олуш, тлехьаьдира бах и ишхойн лела.
- Ша йицлур ю хьуна, буха дисина марчой,
Буха бисина бамбий кисана биллина лелахь.
Хан хене яларца хьайна тлаккха ца йицлахь,
Кхузткьа лахар бей, церан кхузткьа нана елхаелахь!
Хьайна тлаккха ца йицлахь, жа дажон килло жимха вей,
Цуьнан чевнашка ларий ладогалахь,
Тлаккха йицлур ю хьуна ша, ишхойн лела,
Аьлла, делан кхиэле йирзира бос хаза Таху.
Дисина марчо шен кисна ва доьллина,
Бухабисина ва бамба шен кисна боьллина,
Ваьлла леларх ца йицъелира бос хаза Таху.
Кхузткьа лахар бийна, кхузткьа жий лахийча,
Цара ден узарш Тахун узаршка тарделира,
Шен жа дажо килло жимха ва вийна,
Цуьнан чевнашка сема ладоьгича,
Кхин а карлаелира бах Тахуна йина
И дера ва чевнаш.
Ша ваьлла вахара бах шовданан коьрте
Хлара ишхойн ва лела.
- Кхоьллина тхан дела, кьина ахь ма язделахь,
Даалац шега-м цул тлаьхьа хлара маьлхан ва дуьне
Аьлла, хьаьвзаш кхо гуо баьккхина,
Баттар шен шаьлта озийна яьккхина,
Аллах! дела аьлла, шаьлтан тле вахара бах ишхойн лела.
Стиглара маликаш охьадаьхкина, лаьттара шайхаш гулбелла,
Цаьршиннан чорхаш ийцира сийначу ва стигла.
Цаьршиннан кхоллам хилира бах цу делан эхартахь!

БЕЖУН ИЛЛИ

Чергасийн и юткьа черт яржош ва тесна,
Цу тле даржош клайн истанг диллина,

Суыйранна лампа латийна, чоь серлаяьккхина,
Ша шена сакъера багахь узам ва беш,
Нахаца йолчу йохъана куыйга тираш еш,
Сакъера хиира, тов, и хьомсара Бежу.
Йоглуш неларе хлоьттира, тов, йол йина баба.
Шен йоблан узама сема ладоьглуш,
Арара воьгучуьнга сирла бляьрг бетташ,
Ладоьглуш яний, тов, шен хьомсар Бежуга.
Яхана чуелира бах йол йина баба.
- Дика мел дерш догтийла, шен хьомсара Бежу,
Хьо йолчу хлусаме, хьан дагна там хиллалц
Аьлла, чуелира, тов, йол йина баба. -
Дика ладогалахь, шен хьомсара Бежу!
Ша лехна йоглу хьуна цхьа жима куыйра.
- Баркалла хуьлда хьуна, ша йина баба,
Гуыйранна буьйса ехахан ма ю вайна,
Дийцал ахь шена хьайн жима куыйра.
Хоржур вайша, къестор вайша, баба,
Аьлла, йист ма хилира и хьомсара Бежу.
Вийца юьйлира, тов, хьал долчу Дадин клант.
Хестош тавира, тов, шен жимчу йолана.
- Елин хьо, баба, хьайн куыйра дийцина?
Дика ладуьглин ша ахь дечу къамеле.
Жима йолуш тлера мар велла, цхьалха,
Кьона йисира хьо, шен кьена ва баба.
Шена-ма моьттура суыйранна, луыйранна,
Хьо араььлчахь,
Ша цхьаь бен хьан хила а ца хилчахь,
Хьо шена там лобхуш лела.
Хьо лелаш хиллера, ша йина баба,
Ша чукхосса йоккха айма ва лобхуш.
Ма кхоссахь ша, баба, бух боцчу айми чу.
Ма лелхахь, баба, жа долчу керта.
Мацалла дарьелла гила борз ва санна,
Безам боцчу кхолламца,
Ша яккха йоллу хьо дуьненан марзонах?
Кхоллам боцчу безамца, дог эшадай,
Ма хааехь ша, баба, дуьненан воне.
Мошанах йисча, кланта юьгур ма яц ша,
Ша клантах йисчахь, мошано юьгур яра ша,
Ша хьайна дукхаезахь, хьомсара ша ларахь,
Вийцахь шена Жерочун жима клант.
Цунна ша еза, баба, кийрарчу сил дукха,
Шена и а дукха веза, буьйсанна наб йоцуш
Аьлла, йистхилира бах хьомсара Бежу.
Тлаккха йистхилира, тов, йол йина баба:
- Дакъаза ма яла, шен хьомсара ва Бежу,
Махкана хьекьал лучу ирсан ден йол яра хьо,
Наха хьайна хьекьал даллал сонта ма ялахь.
Сарахь вахчахь шарахь бен цла ца воьгу
Жерочун жима клант.

1ура вахчахь баттахь бен ц1а ца вог1у
Жерочун жима к1ант.
Ша хьаьхна хен санна, хьо шийла ехар ю-кха
Аьлла, йист ма хилира и Бежун баба.
- Гуьйренан хаза буьйса ма ю вайна.
Хьо санна, баккхийнаш буьйшу хан ю вайна,
Йижахьа, баба, аттачу метта, мерзачу набарна, -
Аьлла, мотт биллира, тов, шен кьеначу бабина.
Набарна тевжира, тов, йо1 йина баба.
Серлонна дитинчу куьзганан цу коре,
Куьзганан и лампа базане* тайина,
Калакойн 1аж санна, шен йогу бесне
Шен куьйга схьалецира, тов, хьомсарчу Бежус.
Шен пхьаьрсан гола, кора т1е х1оттийна,
Шен бабас дийцина даларан и моша,
Даго т1е ца лаьцна,
Г1айг1ане хийра, тов, куьзганан коре.
Вог1уш, коре лахвелира Жерочун жима к1ант:
- Буьйса дика хуьлда хьан, шен хьомсар Бежу.
Ладуг1уш вара ша, аш дечу кьамеле,
Парзана т1едиллина пхи ламаз деш вара ша.
Дуй боу ша хьуна, вайша кхоьллинчу делах,
Таханаллалц ша дина ламаз, хьо дагара яьлла,
Дела дагахь ца дина аьлла.
Кьа хир ду-кха хьуна ша жимчу к1ентан.
Кьайлах вайна йиллина йолу и делан 1ожалла,
Нагахь хьо шеца а йоцуш, и шена т1екхьашча,
Дела дагахь воцуш, хьо дагахь йолуш,
Иман доцуш валар хуьлу-кха шен,
Эхартах волу-кха ша.шен хьомсара Бежу.
Ма яхкахьа шена хан-зама генара.
Йолахьа ва шега хьо, ядий, ва маре! -
Аьлла, вистхилира, тов, Жерочун жима к1ант.
Т1аккха йистхилира бах и хьомсара Бежу:
- Дакьаза ма вала, Жерочун жима к1ант,
Шена шен бабас далхийна даларан моша
Даго т1е ца лаьцна.
Ма аьлла хили-кха хьан даго бохург.
Йог1ур ю ша хьоьга, дехар до ша хьоьга:
Ша хьайна хилла, хьо парг1ат ваьлчахь.
Зуьдаллий, кхакьпаллий еана алий,
Т1ехтохам ма белахь шена, Жерочун жима к1ант, -
Аьлла, хьалаг1еттира, тов, и хьомсар Бежу.
Шозза т1едуху духар хьарчийна.
Схьа ма ийцира цу хьомсара Бежус.
Шен марг1ал п1елгашца куьзганан кор диллина,
Корах араелира, тов, и хьомсара Бежу.
Наб кхетта йисира бах йо1 йина баба.
Г1азотан х1олламах делан нур санна,
Вовшех хьерчаш, ловзуш, цхьаьна д1адахара, тов,
Цхьабосса сов хаза ши адам.

*Ца бан, ца ян.

БЕКТАМАРАН ЗАЙНАПАН ИЛЛИ

Элашца гамвелла, мехкадай Iехош,
Къехошца барт бина, Iедал цадитарна,
Лоцуш хьо веца-кха, ва майра Бектамар, -
Олуш, го бира бах шортачу эскарца
Майрачу Бектамар гIийлачу хIусамна
Булучу боданца къеначу хьаькамо.
- Ирс долуш хьо хили, хIай къорза ва эпсар,
ДегIах цамгар ва кхетта, цомгаш со хиларна,
ЮьхькIайчу хIуггур веца хьо, со меттахь висарна,
Кханлерчу Iуьйренца полковникна хьалха.
- Ирс дац-кха долчун бен ва хуьлуш,
И долуш со веца, хIай майра Бектамар,
ЮьхькIайчу хIуттур веца со, хьо меттахь висарна,
Кханлерчу Iуьйренца полковникна ва хьалха, -
Олуш, тохийтир бах къеначу хьаькамо
Бектамаран ва когех болатан ва буржал.
Жима йолуш нана елла, цуьн марзо йовзаза,
Пхийтгара ялан пхи шо оьшуш, цIе Зайнап йолуш,
Бектамаран хиллера цхьа гIийла жима йоI,
Кхайкхина валийна юьртара молла,
- Дакъаза ма вала, ва юьрта ва молла,
Гергар стаг воцуш, йиша-ваша доцуш,
Ден дола доцуш, тIеластан мотт боцуш,
ГIийла бо дисарна, тайпанан хиларна,
Сайн метта да вина, сайн жима и Зайнап
Ас хьоьца ма юьту, хьоь амалт дарца, -
Моллица йитир цо шен жима и Зайнап...
БIаьстенан аренаш хазлучу заманчохь,
Баьццарчу духаро тайина аренаш,
Къорзачу зезаго хазйинчу заманчохь,
Чергазийн раьгIнаша шайн сийна обанаш,
Юькьачу хьаннашца къуьйсус тIеийзочу заманчохь,
Вадийна кхоьссир бах и майра Бектамар
Генарчу цу мехка шийлачу Сибарех.
Пхийтгара яьлла, хазалла таелла,
ГIараяьлла кхиьнера и жима ва Зайнап.
И дукха ва езна, цуьнга сатуьйсус,
Къайлаха даима Зайнапе хьоьжуш,
Садетташ лелара и юьрта ва молла.

II

Ва сарахь суьйренца, бузучу малхаца
Маьждигер чувеар цу юьртан ва молла,

Къамел дан велир и цу жимчу Зайнапе:
- Дакъаза ма яла, хIай жима ва Зайнап!
ДIаалан ца хIуттуш, сайн кийрахъ къийлинарг,
Дийцаза ца долуш, ас хьоьга ма дуьйцу,
Ахъ сема ладогIа ас дечу къамеле.
Басана таелла, сибатана хазъелла,
Пхийттара ва яьлла, хьо кхийна яьлча,
Ца хийти суна-ма хьол хаза ва хIума,
Ца дийзи сан дагна хьол дукха ва хIума,
Хьо хIинца хила еза сан мерза ва езар,
Хьо сан-на, сов везаш, цIийннана хила еза!
- Ма вала дакъаза, хIай юьртан ва молла!
Ша Сибрех вохуйтуш, со цхьалха йисарна,
Сан Дадас хьо да веш, хьох тешош йитир со,
Ахъ соьга дуьйцуриг дуьйцуш эхъ ду хьуна,
Сайн Дада хьох вина, со лелаш ма яра,
ЮьхьIаьржо ю иза, доккха эхъ ду иза! -
Олуш лен ва яьлча и хаза ва Зайнап,
ДегIан ницкъ ва эшош, тIекховдан и воьлча,
Тохалуш, керьяьлла, ша араиккхина,
Бузучу малхаца, булучу боданца,
Да-нана ва доцуш, йиш-ваша ва доцуш,
ТIеластан мотт боцуш, ша цхьалха йисарна,
Ша яьлла яхар бах юьртарчу пхьохана
И жима ва Зайнап, и хаза ва Зайнап.
- Суьйре дика шун хуьлда булучу боданца,
Да-нана ва доцуш, ваш-йиша ва доцуш,
ТIеластан мотт боцуш, со цхьалха йисарна,
Ден дола ва эшна, вешин вошалла ва эшна,
Шуна тIе со еа, ва кегий юьртахой.
Вошалла ва оьшуш цхьа меттиг нисъелча,
Дан амал ва доцуш, со холчахIоьтгича,
Дан орца доцуш, къахетар воцуш,
Догхуур воцуш, со гIийла йисича,
Ойла ян мил ву-те доккхачу дуьнен чохъ?
Бабеха ва яьлла, йилхир со ва жимчохъ,
Дадеха ва яьлла, сел гIийла йисир со,
Догъэцар меттана, тешам а бойуш,
Дагара а хоуйтуш, дегIан ницкъ эшош,
Молла тIекхийдаш харцо ца лайна,
Со ара ма яьлла, со декхар хилча,
Шуна тIе со еа, хIай кегий юьртахой.
Нанас ваза хиларах, ваша волуш хуьлура,
Йохьах кийра ва буьзна, дог майра шен долуш,
Олуш, лен ма елир и жима ва Зайнап.
- Хьо марша йогIийла, хьо далла езийла,
Дакъаза ма йолда, бос хаза ва Зайнап,
Вайн куьйгийн пIелгаш а цхьабосса дац хьуна,
И молла хиллехъ а ямарта дог долуш,
Къахетан кIеда ду кийрара дилхан дог,
Эшахъ, со кийчча ву сих вала, летта, -

Аьлла, вистхилира царалахь цхьа жимха.
Дийнахь шен ва сацар бошмашкахь ва долуш,
Буйсанна шен сацар жоьрабабица ва долуш,
Шен Дада Бектамар даг тІера ца волуш,
ГІелъелла лелара и жима ва Зайнап.

III

Хийла хан ва яьлла, хийла шераш кирчича,
Ваьлла цІа веар бах и майра Бектамар.
Хьаьвзина вахар и ша амалт кховдийнчу
Юьртан молла ва волчу бІаьстенан Іуьйренца.
- Ассалам Іалайкум, ва юьртан ва молла!
Хийла хан ва яьлла, хийла шераш кирчича,
Сайн жима и Зайнап ганза ца Іевелла,
Со ваьлла веъна-кха хьо волчу, ва молла,
Ахь суна гайтахьа сан жима и Зайнап, -
Олуш, лен ва ваьлча и къена Бектамар.
ТІаккха лен ма велир цу юьртан ва молла:
- Іалайкум ва салам, ва майра Бектамар,
Хьо марша вогІийла, хьо далла везийла!
Ахь сема ладогІа, ас дуьйцур ду хьуна:
И адам ца хилла, и амалт ца хилла,
И-м дера хиллера адаман ва йилбаз,
И лелаш хиллера нахаца къайлаха,
ЮьхьІаьржа хІотторна, ас араьккхина.
Буйсанна шен сацар жоьрабабица ва долуш,
Дийнахь шен ва сацар бошмашкахь ва долуш,
И лелаш ма ю-кха, адаман и йилбаз. -
Ша веа жима юрт хьийзаш сурт ва хІуьттуш,
Йоккхачу гІайгІанца шен корта базбелла,
Ша цІехьа ма вирзир и майра Бектамар.
Шен жимчу Зайнапах дог чІогІа шен лозуш
Ойла ян ма велир и майра Бектамар:
"Со ваза велар-кха со винчу ва нанас,
Кхиаза велара кху маьлхан дуьненахь.
ЮьхьІаьржо хили-те хьакь йолуш ва суна?
Цу моллин маттахьа даьлла дІовш ду техьа?
Кьовсарах харц хир дац моллин дош хІинца,
Ма доккха хІума ду-кха сан коьрте деънариг! -
Моллас бинчу маттана дан хІума ца хилла,
Ва берахь дуьйна а ненан дика ганза,
Ваш-йиша ва доцуш, гІийла и леларна,
Ен цунах къахетта, цуьн ойла ма сецир
Йигна и дІакхосса, набарах ца йоккхуш.
Хьаьвзина ма вахар и майра Бектамар
Буйсанан цу кийрахь жерочун хІусаме.
Набарах ца йоккхуш, и жима ва Зайнап
Меллаш хьуьнах ма йигир къеначу Бектамара.
Йижжинчохь йитина и жима ва Зайнап,
Ша цІехьа ма вахар и майра Бектамар.

Нур дашо можа малх кхетале ва хьалха,
Iуьйранна седарчий уьдучу заманчохь,
Седарчийн серлонаш кьестачу заманчохь,
Малхал хьалха схьакхета и маьлхан зIаьнараш хазлучу заманчохь,
Набарха ма елир и жима ва Зайнап.
Акхаройн бен лар йоцчу цу хьуьнан хотешкахь,
Цаьпцалган бен цкъар доцчу цу хьуьнан ва варшахь,
Меттиг ца евзина, дIасхьежан ма елир и жима ва Зайнап.
Буьрсачу акхаройх гIарьялан ца яьхьаш,
Къаьхьа къурдаш барца ша гIийла гIельелла,
Ша елха ма елир, и хьаннаш ва екош,
И жима ва Зайнап, и хаза ва Зайнап.
Мацалла ца ялан попан гIа ва дууш,
Хьогалла ца ялан бецан тхи ва муьйлуш,
КIелбуьллу кIеда мотт Iаьржа латта ва долуш,
Tетосу ва юргIа сийна стигал ва йолуш,
Гу лекхчу ва яьлча, дерачу чах ва цIийзаш,
Гу лохчу ва яьлча, ша гIийла ва йоьлхуш,
Акхройн бен лар йоцу, цаьпцалган бен цкъар доцу
И сийна ва хьаннаш меттамотт шен бина,
Ша лела ма елир и хаза ва Зайнап.

IV

Де делкъанга даьллачу заманчохь,
Делкъанна ва дуьне къарлучу ва хенахь,
Тешаме ва пхаьрчий-ша улло ва даьхна,
БархI сонан мажарца, дуткъачу туьраца
Ирзух чу ма вуьйлир цхьа къена иччархо.
Сирла бIаьрг ва бетташ, сема ла ва дуьйгIуш,
Юькъачу цу хьуьн чохь ша вола ма велир
Тешаме дог долу и къена иччархо.
ЦIаьххьана дIахьаьжча, экханах тер хетта,
Ша лоха лахвелла, Iалашо леци бах,
Леррина ша хьаьжча, ша юьхьарлаьцнариг
Адамах тарьелла, мохь олуш ма кхайкхир
Ша юьхьарлаьцначе и къена иччархо:
- Леррина хьоь хьаьжча, адамах тарло хьо,
Са ду хьо, цIий ду хьо?
Ас юьхьарлаьцна хьо,
Хьо адам ва делахь, дистхилий хьо дала,
Логах пIелг ас тесча, садаьлла хьан даьлла.
- Со адам ду хьуна, цунах йоккха ца е со,
Сох адам хуьлучул, сох хилла делара
ХIар Iаьржа латтанаш, и сийна стигланаш.
Догхуург ва воцуш, къахетарг ва воцуш,
Tетовжан стаг воцуш, со гIийла ма йиси.
Сан дехар ду хьоьга, сан дегIах сакъастор:
Хир яцар ва тIаккха дуьненан и гIайгIа,
КъинтIера со йолу, дог реза ва дина,
Схьатохий валахьа, и бесар хIоь-молхий,

Ирс долуш яра-кха со, дуьненар ва яьлча! -
Олуш, йистхилира и хаза ва Зайнап,
Елхаран ва шеддаш шен кийрахь сецабеш.
- Ма яла дакъаза, хІай жима гІийла йоІ!
Ахь тасий йиталахь и гІийла ойланаш,
Ма дилла дилхан дог кху маьлхан дуьненах.
Сов гена ахь яккха и акха хьайн ойла,
Энаша лобцийла сан къена дилхан дог,
Хьарам хьуна хир делахь, тІейола хьо суна,
Хьарам хьуна хир делахь сан къена дилхан дог,
Чиллахь гІура ва санна, и кийрахь оьккхийла!
И ойла дІатасий, тІейола хьо суна,
Елхаел ахь соьга кийрара гІайгІанаш,
Терсмаймал туьраца ас каде лобІур ю,
Белхабел ахь соьга коьртера баланаш,
Бакь гІирмин мажарца ас каде ойур бу,
Дас-нанас йоІ санна, ас Іалашийир ю хьо,
Ас терго йийр ю хьан, тІейола ва суна! -
Олуш, тІеялийр, тов, и жима ва Зайнап.
Елхаран кьурдашца, шен хазчу озанца,
Шен хаза горга юьхь ша гІийла дІалечкьош,
ЛадуьгІург велхавеш, шен гІайгІа ялхийр цо,
Мелачу догІанха ши бІаьриг белхабеш,
Велхаран ва шеддаш шен кийрахь сецабеш,
Лерин ладуьгІир цо цу жимчу Зайнапе,
Догьобьцуш, вистхилир и къена иччархо,
Уьш цІехьа бирзира иччархочун хІусаме.
Мерзачу даарца аренан бос байьина,
Хазачу духарца ша куьце ялийна,
Дас-нанас ва санна, цуьн терго чІогІа еш,
Къахеташ ма вара и къена иччархо.
БерхІитта шо кхаьчна, ша басах таелла,
Духарах хазьелла и жима ва Зайнап,
Хазалла, гІиллакхца цу юьртахь гІарьяьлла,
Ша ехаш яра бах иччархочун хІусамехь.

V

И къена иччархо цхьан витан ца лууш,
Захало ца дора цу жимчу Зайнапа,
Кегийчу цу нахе гІиллакхна дош олий,
Шен цатам шен кийрахь дог делхош цо ловра,
И хууш садетташ кегий нах ма бара.
Сил дукха езарна сатуьйсун биснера,
Хазалла, оьздалла Зайнапан сий дарца,
Догдиллан ца лууш цуьнга бІаьрг беттара,
И хууш ма вара и къена иччархо,
Зайнапах дог лозуш, и гІийла ма вара,
Зайнапан догьобьцуш, совгІаташ кхоьхьура,
Доглохуш, даима хаз къамел ма дора;
Цхьан сарахь хи тІера Зайнап чуеара,

Бухкарца шен кIудал цо охьахIоттийра,
Ша тийна юьхь елош, йистхилир и Зайнап,
ТIаккха вист ма хилир и кьена иччархо:
- Дакъаза ма яла, сан жима ва Зайнап,
Цхьан витан ца лууш, сан меттиг ва ларьеш,
Хьайга сатуьйсучу нахе дош ца дуьйцуш.
Хьайн деган дикалла, гIиллакхан оьздалла,
Цатам ахь, хьайн кийрахь дог делхош, хаийтац,
ТIаьхь-тIаьхьа хьох лозуш, дилхан дог сан деша,
Дог реза ва дина, кьинтIера со волу,
ЮьхькIолла хилийтан даим со лууш ву,
БIобулуш хилалахь, дех-ненах ва санна,
ЦIен тIера оьшуриг хьан долахь ду хьуна,
Сан меттиг ца ларьеш, хьайн меттиг нисъелахь,
Луьучу марех хьо бертахь ас йохуьйту, -
Олуш вистхиллачун бIаьргех хи делира.
Эхьхетта цIийелла, таптин га къаждарца,
ЛадобгIуш ма сецир и хаза ва Зайнап.
Мохь аьлла, тIекхетта, и гIийла йилхира.
ТIаьххьар а, меллаша йистхилир и Зайнап,
Шен хазчу цу бIаьргех хин тIадамаш эгадеш:
- Хьох долу ва эхь бехк вайн дала лобрийла,
Алаза ца йолуш ас хьоьга ма боху:
Везаш кIант вац суна доккхачу дуьнен тIехь.
ГIур яц со цу маре, дуьне мел дозу:
Iаьржа латта ва санна, тешаме хиларна,
Дуьнен чохь массарал дог дика хиларна,
Сан дагна везна хьо, ва кьена иччархо,
Ахь йигахь, со йогIу, хьо везаш, ва хьоьга,
Хьо воцчу кхечуьнга со маре ца йоьду, -
Олуш лен ва яьлча и жима ва Зайнап,
Ша реза ма хилир, и майра иччархо.
Кхаа дийнахь-кхаа бусий той-ловзар хилар,
Мерзачу безамца уьш бахан хевшира,
Добзалхо хиларе сатуьйсуш ма бара,
Шо кхочуш Зайнапан хаза кIант хилира.

VI

Да-нана доккхадеш цхьа зама дIаяьхьир.
Эххар а, и Зайнап шен ден цIа яхийтан,
Сов башха совгIаташ кечдира цу шимма.
Сеттачу поштана совгIаташ дехкина,
Шен жима хаза кIант шен маравоьल्लीна,
Поштана ма хиир и хаза ва Зайнап.
Лулахойн цхьа жимха хьалха а хаийна,
Уьш новкъа ва баьхна, чувеар иччархо.
ДIаоьхуш кхечир уьш йоккхачу ва хьуьн чу,
Цу некъан бохалла и Зайнап хазьелла,
Дагара хоуьйтуш, вистхилир и жимха,
Зайнапа бехк баккхарх, жимха ца сецира,

ДегIан ницкь ва эшош, тIекховдан и воьлча,
Поштахь бер шен дуьсуш, и охьаиккхира,
И едда елира сийдоцчун керара,
Цунна тIаьхьа ца кхиъча и вуха вирзира,
Поштарчу берана цо шаьлта хьаькхира,
ТIаккха цIехьа ма вирзир, сий доцу и жимха,
Вахана цIа кхаьчча шен жима лулахо,
Шен жима ва Зайнап цуьнца цIа цаярна,
Цецваьлла ма висир и кьена иччархо.
Хаттар деш, вистхилир и майра иччархо:
- Дакъаза ма вала, сан жима лулахо!
Хьо воьдуш, ва йолу сан жима и Зайнап
Хьо вогIуш, хьоьца яц, схьадийца бакьдериг!
- Бакьдерг ас дуьйцур ду, хIай майра иччархо,
Со воьдуш яр соьца хьан жима и Зайнап,
И Зайнап ца хилла, и адам ца хилла,
И-м дера, ма хилла адаман ва йилбаз,
ЮьхьIаьржо цо йина, со цIехьа ма веа,
Тхо доьлхуш ма кхечир йоккхачу ва хьуьнах,
Шен жима хаза бер шен марахь ва долуш,
Поштар йоьссина, и хьуьн чу лечкьира,
ТIаьхьа мохь беттарах, лехарах ца карош,
ЮьхьIаьржахIоьттина, со цIехьа ма веьна, -
Олуш лен ва ваьлча сий доцу и жимха,
Бакьдериг ца хууш, ша холчахIоьттина,
Бакьдериг хааза, шен нускал кароза,
Дуучух, молучух шен кийра ца бузон,
Делах ша дуй бууш, ша ара ма велир
И майра иччархо булучу боданца.

VII

Цул тIаьхьа адамех шен тешам ва байна,
Зударийн ва бедар ша охьакхоьссина,
Божарийн бедарца, бархI сонан мажарца,
Мацалла ца ялан попан гIа ва дууш,
Хьогалла ца ялан шийла шовда ва муьйлуш,
Дуьненах чам байна, ша хало ва хьоьгуш,
Ша лиэлан ма елир и жима ва Зайнап.
Ва сарахь суьйренца, бузучу малхаца
И Зайнап яхара дежачу децаш тIе,
Деций дажош хиллера и майра Бектамар.
Зайнапана вевзира шен кьена ва дада,
Амма дена ца евзир шен жима и Зайнап.
- Суьйредика хуьлда хьан бузучу малхаца,
Кху турпал децашца жима стаг товр вара,
Хьан хIинца хан яра маьждиге ва хьийза,
Иэшахь, со ву хьуна хьан метта жа дажон, -
Олуш лен ва яьлча и жима ва Зайнап,
ТIаккха лен ма велир, и майра Бектамар:
- ВоI хилла хьо Iийча, везара суна хьо,

Даггара тIех доккха баркалла ду хьуна. -
Майрачу Бектамаран дика воI хилла,
Божарийн бедарца и кIант ву моьттуш,
Жа дажош лиэлара и хаза ва Зайнап.

VIII

Ва сарахь суьйренца бузучу малхаца
Маьждиган майданахь шен можах кадетташ,
Пхоьханахь вара,тов, и майра Бектамар.
Веъана тIехIоьттир дог майра иччархо.
- Ассалам Iалайкум, хIай юьртан кьонахой,
Суьйре дика йолда шун кхоьллинчу ва дала!
- Iалайкум ва салам, вогIийла хьо марша!
Хьо лаан вуй техьа, хьо таран вуй техьа?
- Со лаан ца лиэла, со таран ца лиэла,
Суна-м везара хьешана диканиг, -
Олуш лен и ва ваьлча и кьена иччархо,
ТIаккха лен ва велир и майра Бектамар:
- Ялхаел ахь соьга кийрара гIайгIанаш,
Мажаран тоьпаца ас каде лобIур ю,
Балхабел ахь соьга коьртера ва бала,
Терсмаймал туьраца ас каде ойур бу, -
Олуш хьаша ва эцна, и цIехьа ма вахар.
Кьамел деш Iаш вара " дика ши кIанат.

Жиэра ша цIа еара и жима ва Зайнап,
Божарийн бедарца, бархI сонан мажарца
НеIарехь сецир и, хьеше дIахьаьжна.
- Хьо марша вогIийла, хьо далла везийла!
Хьо лаан лиэларий, хьо таран лиэларий?
ГIулкх долуш хIума делахь, гIо дан со кийча ву,
Олуш дIа ма хIоьттир бос хаза и Зайнап.
- Делера маршалла хуьлда-кха ва хьуна,
Со лаан ца лиэла, со таран ца лиэла,
Яханарг лар йоцуш, йигинарг стаг воцуш,
Ва яйна ели сан и жима ва Зайнап,
И сайна кароза, цунах бIаьрг тохаза,
Сайн кийра ца бузо, цу цIехьа ца верза.
Делана чIагIо еш, биъна дуй бара сан,
Дийцахьа, цхьанделхьа, хуучух бакьдериг! -
Олуш лен ва ваьлча и кьена иччархо,
Калакойн Iаж санна цуьнан йогу ва беснеш
Йолчу тIе а цIийелла, эхьхетта сецир и,
Иччархо вевзина, йоккхаетш яра и,
Баттал а екхаелла, малхал а елаелла.
ХIетте а бIаьргеха хин тIадамаш эгадеш,
Меллаша йистхилир бос хаза и Зайнап.
- Хууш дерг, бакьдериг дуьйцуьр ду ас шуна,
Амма ас дуьйцуьр дац, сайн дехар ца делча: -

Аш кхайкхий балабе юьртара кегийрхой,
Цаьрца аш валаве юьртара ва молла.
Иччархо, хьайн жимха лулахо валаве,
Т1аккха ас бакьдериг дуьйцур ду ма-дарра.

IX

Кхайкхина балийра юьртара кегийрхой,
Юьртара и молла шайца цхьаьна ва волуш,
Иччархочун лулахо валийра сихонца.

* * *

Т1аккха дийца ма х1оьттир бос хаза и Зайнап,
Шен дада Бектамар царна д1а ва гойтуш:
- Иттех шо ва хьалха х1ара санна воккха стаг
Хиллера Сибарех вахийта кечвина,
Цу стеган хиллера итт шо кхаьчна жима йо1,
Пхийтгара яла пхи шо оьшуш, ц1е Зайнап ва йолуш,
Шен жима и Зайнап цхьан йиса ва йоьлча,
Кхайкхина валийр цо х1ара санна цхьа молла,
Юьртан молла ву аьлла, тайпанан ву аьлла,
Шен Зайнап йитир цо, моллех да ва вина.
Жима йолуш нана елла, цуьнан марзо йовзаза,
Да лавцна, цхьан йисна, и г1ийла лиэлара,
Пхийтгара ва яьлла, хазалла таелча,
Дагара хаийтира цу моллас Зайнапе,
Дег1ан ницкь а иэшош, т1екховда и воьлча,
Тохалуш кераяьлла, ша араиккина,
Т1еластва мотт боцуш, ша цхьалха йисарна,
Ша яьлла яхар бах и жима ва Зайнап
Бузучу малхаца юьртарчу пьоьхана,
Х1орш санна ва болу кегийрхой ва болчу.
"Суьйре дика шун хуьлда бузучу малхаца,
Да-нана ва доцуш, со цхьалха йисарна,
Ден дола ва эшча, вешин вошалла ва эшча,
Шуна т1е со еа, ва юьртан кегийрхой.
Нанас ваза хиларах, ваша волуш хуьлура,
Йохьах кийра ва буьзна, дог майра шен долуш,
Бабеха ва яьлла, йилхир со жнмачохь,
Дадеха ва яьлла, сов г1ийла йисир со,
Доглахаран меттана, тешам а бойьуш,
Дагара хоуьйтуш, молла т1екхевдича,
Со ара ма яьлла, со декхар ва хилча.
Дог хуур ва воцуш, со г1ийла йисича,
Ойла ян мила ву-те доккхачу дуьнен чохь?! -
Олуш д1адалийча цу жимчу Зайнапа,
"И молла хиллехь а ямарт дог ва долуш,
Кегийчу кийрошкахь кьахета дегнаш ду,
Вайн куьйгийн п1елгаш а цхьабосса дац хьуна,
Тхайна юккьехь харц вериг сацо дош ло оха,
Яхь йоцчу к1иллоца гергарло хир дац тхан.

Тахана-тховса дуьйна тхо вежарий ду хьуна,
Сагатда ца оьшу, тхо дийна мел ду, -
Аьлла, догъийцира кегийчу к1енташа.
Дийнахь шен сацар бошмашкахь ва долуш,
Буьйсанна шен сацар жоьрабабийца ва долуш,
Шен Дада Бектамар даг т1ера ца волуш,
Г1елъелла лизлара и жима ва Зайнап.

* * *

Хийла хан ва яьлла, хийла шераш кирчича,
Ваьлла ц1а веар бах цуьнан да Бектамар.
Хьаьвзина вахар и ша амалт кховдийнчу
Юьртан молла ва волчу б1аьстенан 1уьйренца.
"Ассалам 1алайкум, ва юьртан ва молла!
Хийла хан ва яьлла, хийла шераш кирчича,
Сайн жима и Зайнап газа ца 1евелла,
Со ваьлла веьна-кха хьо волчу, ва молла", -
Олуш лен ва ваьлча и кьена Бектамар,
Т1аккха митт бинера харцонца цу моллас:
"И адам ца хилла, и амалт ца хилла,
И-м дера хиллера адаман ва йилбаз,
И лизлаш хиллера нахана кьайлаха,
Юьхь 1аьржах 1отторна ас араяьккхина".
Моллас бинчу маттана дан х1ума ца хилла,
Шен берахь дуьйна а ненан дика ва газа,
Ваша-йиша ва доцуш, г1ийла и лизларна,
Ен цунах кьахетта, цуьнан ойла ма сецир
Йигна и д1акхосса, набарах ца йоккхуш.
Набарах ца йоккхуш, и жима ва Зайнап
Меллаша хьуьнах ма йигир кьеначу Бектамара.
Йижжинчохь йитина и жима ва Зайнап,
Ша ц1ехьа ма вахар и кьена Бектамар.
Набарах ша яьлча, и жима ва Зайнап,
Меттиг ца евзина, д1асхьежан елира,
Буьрсачу акхаройх г1арьялан ца яьхьаш,
Ша елхан ма елир, и хьаннаш ва екош
Мацалла ца ялан попан г1а ва дууш,
Хьогалла ца ялан бецан тхи ва муьйлуш,
К1елбуьллу к1еда мотт 1аьржа латта ва долуш,
Т1етосу ва юрг1а сийна стигал ва йолуш,
Акхаройн бен лар йоцу,
Цаьпцалган бен цкьар доцу
И сийна ва хьаннаш меттамотт ва бина,
Ша лизлан ма елир и жима ва Зайнап.

Де делкьенга даьллачу заман чохь,
Тешаме ва пхьарчий ша улло ва даьхна,
Барх1 сонан мажарца, дуткьачу туьраца
Ирзух чу ма вуьйлир х1ара санна иччархо.
Сирла б1аьрг ва бетташ, сема ла ва доьг1уш,

Ша вола ма велир и къена иччархо.
Ц1еххана д1ахъабжча, экханах тера хетта,
Ша лоха лахвелла, 1алашо лецир бах,
Леррина ша хъабжча, ша юьхъарлаьцнариг
Адамах таръелла, мохъ олуш ма кхайкир
Жимачу Зайнапе и къена иччархо:
"Леррина хьоь хъабжча, адамах тарло хьо,
Хьо адам ва делахъ, дистхилий хьо дала,
Логлах п1елг ас тесча, са даьлла хъан даьлла".
Т1аккха йист ма хилир и жима ва Зайнап:
"Со адам ду хьуна, цунах йоккха ца е со,
Сох адам хуьлучул, сох хилла делара
Х1ар 1аьржа латтанаш, и сийна стигланаш!
Догхуург ва воцуш, къахетарг ва воцуш,
Т1етовжан стаг воцуш, со г1ийла ма йисна.
Сан дехар ду хьоьга, сан дег1ах сакъастор,
Хир яцара ва т1аккха коьртера и г1айг1а".
Дог дика хиларца, тешаме хиларца
И жима ва Зайнап шена т1е ялийна,
Готтачу шен кийрахъ дилхан дог делхадеш,
Зайнапан догъоьцуш г1ийла вист ва хилла,
И Зайнап ва эцна ша ц1ехъа ма вахар
И къена иччархо бузучу малхаца.
Мерзачу даарца аренам бос байъина,
Хазачу духарца ша куьце ялийна,
Дас-нанас ва санна, ша терго ч1ог1а еш,
1алашъеш хиллера цо и жима ва Зайнап.

И къена иччархо цхъан вита ца лууш,
Маре ца йоьдура и жима ва Зайнап,
И хууш, даима Зайнапан ойла еш,
Цунах дог шен лозуш, и ч1ог1а дика вара,
Зайнапан догъоьцуш, совг1аташ кхоьхъура.
Цхъан сарахъ и цуьнга г1ийла вистхилира:
"Дакъаза ма яла, сан жима ва Зайнап!
Хъайн деган дикалла, г1иллакхан оьздалла,
Цатам ахъ, хъайн кийрахъ дог делхош, хаййтац,
Т1аьхъ-т1аьхъа хьох лозуш, дилхан дог сан деша,
Б1обулуш хилалахъ, дех-ненах ва санна,
Шен т1ера оьшуриг хъан долахъ ду хьуна,
Сан меттиг ца ларъеш, хъайн меттиг нисъелахъ".
Мохъ аьлла, т1екхетта, и г1ийла йилхира,
Тешаме хиларна, и дукхавезарна,
Цуьнга и яхара мерзачу безамца.
Шо-шаре ва долуш к1ант вира Зайнапа.

Эххар а, шен дец1а яхан новкъа елир и,
Лулара, х1ар санна, шеца жимха ва волуш,
Сеттачу поштанахъ совг1аташ ва эцна.

Цу некъан бохалла и Зайнап хазъелла,
Дагара хоуьйтуш, тIекхевдир и жимха,
Бер поштахъ шен дуьсуш, и едда елира,
Поштарa схъаэчна, йоккхачу цу хъуьн чохъ
Берана шаьлта хъаькхнера сий доцчу жимхас,
ТIаккха цIехъа вахана, бакъдериг лачкъийна,
Шалха мотт лебарца, пуьташ цо боьттира:
"И жима ва Зайнап лечкъина къайлаелира,
Карон ницкъ ца кхаьчна, со цIехъа ма веа".
Бакъдериг хааза, шен Зайнап кароза,
Шен цIехъа ца верза, делах дуй ша бууш,
Лахан араваьллера и къена иччархо.

Цул тIаьхъа адамех шен тешам ва байна,
Божарийн бедарца, бархI сонан мажарца
Ша лизлаш хиллера и жима ва Зайнап.
Жа дажош аренца шен дада ва гина,
Божарийн бедарца цунна тIе ва яхна,
Жа дажош сецнера и жима ва Зайнап.
И хало хъегнариг со Зайнап ю шуна,
Сан дада Бектамар и Iийриг ву шуна,
И къена иччархо хIара ву ва шуна,
И кегий юьртахой кху чохъ берш бу шуна,
Сий доцу жимха а, ямарт и молла а
И Iа шиь ву шуна, ойлае, цхъанделхъа,
Цу моллин, цу, жимхин ахъ корта ва баккхahъ,
КъинтIера со йолу, сан дика дада", -
Олуш лен ва яьлча и хаза ва Зайнап,
Ша хъалаиккхира и къена иччархо,
Тур тоьхна баьккхир, тов, цу жимхин ва корта,
ТIаккха хъалаиккхира и майра Бектамар,
Болатан дуткъа тур баттара ва доккхуш,
Сихонца баьккхира цо цу моллин ва корта,
КъинтIера елира и хаза ва Зайнап,
Къеначу дадина ша мара ва оьккхуш.
ШолгIачу ва дийнахъ, шен Зайнап ва эчна,
Ша цIехъа ма вахара и къена иччархо.
Мерзачу безамца уьш бахан хевшира.

Вайн веччан ма хуьлда ямарта адамаш,
Хилаза ца бовлуш уьш хуьлуш ва хилча,
Церан балар хуьлда-кха, сацаран ун хуьлуш,
Идарах ял хуьлуш, хилан дарба ва доцуш,
Туьтанан хIуш санна, дегнаш кийра ва оьгуш!

УЗАМАШ

1. Дакъаза ма дала хьо, малх кхета ва дуьне,
Аьнгале бошхепяхь накхармоз санна,
Дууш мерза дара хьо, малх кхета кьилба-дуьне,
ДІа-схьа бІаьргаш ва тоьхча, мел шорта дара хьо,
Малх кхета кІайн дуьне, къахьделла лаьтта хьо,
Кийрахь стим баьттІа доІах санна.

2. Суьйренаш яц боху,
Іуьйренаш яц боху,
Готтачу лахьтичу,
Марзонаш яц боху.

Къанвелча, кьонвелча,
Хьо диьнарг мила ву?
Веллачуьра цІавеьна,
Хьо диьнарг мила ву?

Готтачу лахьтичохь,
Марзонаш яц боху,
Далале даа вай
ХІара маьлхан ва дуьне.

3. Чорин сингаттаме илии

Юткъачу гІодаюкьах
Дихкина ва доьхка,
Бухкарех хийца бах
Паччахьан Іедало.
ДегІана тІеобзна
Исхарин ва чоа,
ГІабалех хийца бах
Паччахьан Іедало.
Ас коьрта тиллина
Холхазан горга куй,
ТІапанах хийца бах
Паччахьан Іедало.

Ден дайха дисина
Болатан ва герзаш,
Сарагах хийца бах
Паччахьан Іедало.
Собцанна кхиьначу
Динара чувоссий,
ГІашсалти хила бах
Паччахьан Іедало.
Сан вежарий байанчу
Цу делан мостагІийн,
Лай хилий, саца бах
Паччахьан Іедало.

Цаьрцанна охъавуьжуш,
Метта-молт цхъаь болуш,
Цхъана шуьнахь важа бах
Паччахьан Iедало.
Сан дасса, хьарамъеш,
Ва суна йихкина,
Хьакхарчий яа бах
Паччахьан Iедало.

4. И чуьйна болат ма чIогIа ду,
И сенчу цIаро дагадо.
Хьо стенах дина кийрара дог,
Ма чIогIа хиллера хьо кийрара дог.
И шийла шовданаш гIорийна,
Цу диттийн баххьаш тIе кIац йиллина,
ХIокху нохчийн, гIалгIайн махка
Шийла кхаь кхаьчча,
Ца дешира, ца дегира кийрара дог,
Хьо стенах дина хилла? -
Ма чIогIа дина хиллера хьо.
И кьена дай-наной куьйга гIиттадеш,
Шайн нанойн накхошха маликаш кьестош,
Вай махках даха гIовттинчу Iуьйранна,
Ца дегира, ца дешира кийрара дог.
Хьо стенах дина хилла? -
Ма чIогIа дина хиллера хьо.
Болатан цу багахь сийна цIе летош,
Гомачу новкъа дуьткъа дегI сеттош,
И цIеран машенaш юьйлаелча,
Ца дегира, ца дешира дог.
Хьо стенах дина хилла? -
Ма чIогIа дина хиллера хьо.

5. ХIара узам олу ас, сайн синтем байна.
Собгара сан бала безамца беьна,
Мел дукха яздина безамах лаьцна,
Хир дарий-те дешнаш хьох къастарх дийца?

Хууш вац, тIех езнарг, хIун хилла сайна,
Сан лелар, сан хьежар ма хийцаделла,
Хьох валар дазделла кийрарчу дагна,
Сан сина чов хилла, тIех езаелла.

Сурт дилла ва хууш со говза хилча,
Даима хьан сурташ ас дохкур дара,
Iаламат ницкъ болуш, со дела хилча,
Массо йоI хьох тера ас кхуллур яра.

Масане безнараш дуьнен чохь лелла.
Дистхила йиш йоцуш латтанаш хилча,

И бакъ ду, дийр дара цара тоьшалла,
Суначул хьо езаш, кхин к1ант ца хиларан.

Т1аккха эр ма дара 1аьржачу лаьтто:
Шена т1ехъ безнараш вовшеха ма бийлла.
Езачух ваьлла вац, х1ара латта мел ду,
Цхьа а к1ант, со санна, цхьаь езаелла.

Ша байлахъ вуьтуш ду дех-ненах валар,
Оцул а доккха ду нийсархойх къастар.
Ца дало, т1ех езнарг, сайн хьоьха валар,
Дог 1овжош хилла-кха езачух къастар.

Хан яра тамаш беш, синтем бац аьлча,
Инзаре хетара, г1айг1а ялхийча.
Валлах1и, ца хилла цуьнан чохъ бала
Езачух къастарал ша 1аьткъаш дагна.

Хьо ца гуш долу де йочане хеташ,
Хьоь болу сайн безам узамца балхош.
Добьначу сайн дагна цуьнца там лобхуш,
Лелар ву, Малика, хьох валар далхош.

6. Бохучийн бохурш хуьлуш делахъара,
Хетачийн хетарш кхочуш хилахъара,
Башламан цу коьртехъ мела мох хьоькхур бара,
Цу мохо лестош марг1ал буц хир яра.

Бохучийн бохурш хуьлуш делхъара,
Хетачийн хетарш кхочуш хилахъара,
Шуьйрачу цу арахъ шовданах хир дара,
Шовданийн коьртехъ 1индаг1аш хир дара.
1индаг1ашка ва хевшина
Вай к1ентий хир дара,

7. Соратарчу Маьлтин илли

Дуьненна го лаьцна
Дохк-марха санна,
Сан дагна го лаьцна
Цу безчу балано.
Сарахъ суьйре санна,
Т1етел1а баланах,
1уьйранна 1уьйре санна,
Т1етел1а баланах
Байбала ца туьгу.
Лайн дарцо тел1айо
Коканан кол санна,
Баланаша тел1адо,
К1ентий, вай дегнаш.
Хьалхьаьжчи вайна гун

Буьхь лекха ламанаш,
Хазделла ма лаьтта
МаргІалчу бацана.
Охьахьаьжчи вайна гун
Чергезин и раьгІнаш
Хазьелла ма лаьтта
ПаргІатчу бацана.
Баьстенан бай санна,
Хазьелла ва гаур,
Хьо яла ма лойла
Хьуо йинчу ва ненан.
Базаран тукарца
Сел нийса нисйина,
Эрмалойн ахкарца
Шел шера шарйина
И Іаьржа никІапа,
Хьо дукха ехийла
Хьуо йинчу хьайн нанна.

8. Давала хьан делаь,
Ва мерза ва дуьне,
Хьо диьнарг мила ву,
Бохуриг ва хилла?
ХІинца дог Іабалахь,
Шен мерза ва езар,
Ша висина вели
Іаьржачу цу Сибрех.
Цхьа баба яра сан
Вехачу ва юьртахь:
Бабина вицлур ву,
Каш тІе буц ва яьлчи.
Цхьа дада вара сан
Вехачу ва юьртахь:
Дадина вицлур ву,
Кашна чурт ва доьгІча.
Цхьа ваша вара сан
Вехачу ва юьртахь:
Вешина вицлур вац
Шена юххе ва виллалц.
Хьалахьаьжча вайна го
И сийна стигланаш,
ЦІен деши ва хилла,
Езачунна елара,
Цкьа бІаьрг ва тоха
Шен езар елара.
Охьахьаьжча гуш долу
И Іаьржа латтанаш,
КІайн дети ва хилла,
Дезачунна делара,
Цкьа юххе вала
Шен ваша велара.

Вайна го и лекха лаьмнаш,
Шен ц1еста ва хилла,
Дезачунна делара,
Цкьа дагара дийца
Доттаг1а велара.
Ша ванза елара
Ша вина ва нана,
Довзанза делара
И маьлха ва дуьне.

9. Борз уг1уш хиллера, гу-лакха юьйлуш,
Уг1алахь, гила борз,
Ша дуг1ур ду хьоьга, лерг диллина, сема ла,
Шех тера хьо хеташ,
Шена моьттура, и уг1у гила борз,
Мацалла уг1у.
И уг1уш хиллера, ардангах хаьдда.
Хала ду, к1ентий, нийсарех, вежарех хадар.

Ча ц1ийзаш хиллера, 1ин-к1орге юьйлуш.
Шовзалахь, дера ча,
Ша дуг1ур ду хьоьга, лерг диллина, сема ла,
Шех тера хьо хеташ..
Шена моьттура, и ц1ийза дера ча,
Шелонна ц1ийза.
И ц1ийзаш хиллера, бенах йоьхна.

Ма елаш, к1ентий, дахаран ойланаш,
Мел дукха ваьхнарг а б1е шарахь ца ваьхна.

10. Дакьаза ма дала, го туьйсу хьо дуьне,
Цкьа малхо делало, дог1ано делхадо.
Хьо тайнарг мила ву? Ахь хьоьстург мила ву?
Даима хьох хьоьгуш лелаш верг мила ву?
Дакьаза ма дала, кийрара дилха дог,
Цкьа доьлуш хуьлу хьо, цкьа делха х1утту.
Безамо чехадарх, везначо д1атасарх,
Ма хилахь нийсархойн дог кхардош сох.
Б1аьстено делочу зезагах хьоьгуш,
Гуьйрено г1елдинчу г1а-беце хьоьжуш,
Безамца боьлучу нийсархойх хьоьгуш.
Ас маццалц дуур-те х1ара маьлхан дуьне?

11. Ма йолахьа, хаза суьйре, малх д1абуьзча, бода бахьаш,
Бода боьлла, ц1а дирзича, тхайн дай-наной ца го тхуна;
Ма йолахьа, хаза 1уьйре, малх схьакхеташ серло дахьаш.
Серлаяьлла, арадевлча, мерза уьйраш ца го тхуна;
Ма кхетахьа, х1ай дашо малх, ссрлабалий, кху дуьненчу,
Серлабаьлла хьо схьакхетча, эзар ойла ахь ма яйту;
Ма ялахьа, хаза б1аьсте, толой-хазлой кху дуьненчу,
Хьо, хазьелла, еьна кхаьчча, тхан дегнашка хьо ца лало;

Ма хазлойша, х1ай аренаш, сийна духар шайна духий,
Шу, хазьелла, д1ах1оьттича, б1аьргех дог1у хи ца лало;
Ма уг1ахьа, х1ай йору борз, иштта г1елчу цу эшаре,
Ардангах хаьдда уг1аш елахь, цхьалхача вешех дагаялахь;
1аьржачу кеша цхьалха висар хала дуьйцу молланаша,
Цул хала ду шен х1усаме, уьйрех ваьлла, цхьалха висар;
Ма елхийша, х1ай аттйокхаш, г1елчу озахь цу ирзошкахь,
Екаш ози лере еьча, тхайн дотаг1ий карлабуьйлу;
Ма лекхийша, х1ай алкханчаш, коре хьийзаш, и эшарш,
Шу эшарийн оза хезча, мерза уьйраш керлайовлу;
Ма ловзахьа, можа поллу, сенчу бай т1ахь зезагашца,
Хьо ловзуш, хьоьга г1ийла хьуьйсус, кьени наной г1ийла боьлху;
Ма декийша, накхармозий, сенчу бай т1ахь зезагашца,
Тера доьлху накхармозий, нана йоцчу кегчу берийх.
Ма тебахьа, х1ай ц1оькьалом, хьо кьанделча, цу ижонна,
Иштта аьтто буху хьуна т1ахье воцчу кьонахача;
Ма г1ертахьа, сурхар леча, хьо кьанделча, мохь йилла,
Иштта хьуьнар духу хьуна, доьзал боцча дикчу к1ентан;
Ма г1ерг1ахьа, х1ай сира сай, хьо кьанбелча цу г1елашна,
Иштта аьтто буху хьуна, шен во1 воцчу кьеначу дадин;
Ма г1ертахьа, сийна кхокха, хьайн т1ам бойча, стигал бала,
Иштта хьуьнар духу хьуна, ваша воцчу цхьалха йишин.

12. Сай

Ламанах бухдуьйлу шал шийла шовданаш
Шен бекьачу кийранна 1аббалац ца молуш,
Варша йисте ва йолу марг1ала сийна буц
Шен оьздачу зохьханна буззалац ца юуш,
Цу хьуьнан хотешкахь берзан йорт ва етташ,
1инан к1орге ва буьйлуш, сема ла ва дуьйг1уш,
Иччархочун ва тоьпо лацарна ва кхоьруш,
Мокхазар ва бердах куьбран га ва хьоькхуш,
Цу попан орамах торг1ал т1а ва детташ,
Лергаш дуьхьал ва туьйсус, кур аркьал сеттабеш,
Орцах лаха ва буьйлуш, г1елашка ва г1ерг1аш.
Масане сай лела г1елашца ва боцуш,
Вай бен дац, к1енатий, бохуриг ца хуьлуш!

13. Яхь йолу к1ентий

Да велла диса хьо,
Кийрара дилхи дог,
Ахь совца ца дуьтуш,
Махкаха дехи тхо.
Х1инца 1аба х1отталахь,
Кийрара дилхи дог,
Вийнариг вуьсучу
Мостаг1ойн арахь,
Вайн дайша г1азотана хихкина
И бора ва бокьий

Хоьхкуриг хилла-кха
Немцойн арахь.
Вайн дайша г1азотана лестийна
Болатан тарраш
Лесториг хили-кха
Немцойн арахь.
Сийна ц1е ялийла
Немцойн арахь,
Т1ам тоьхна олхазар
Т1ехула ца долуш.
Сийна х1орд бат1ийла
Немцойн арахь,
Пелаг ва тоьхна
Ч1ара хин йисте ца балалуш.
Кхаь баттахь ца беккхина
Карпатоин лекха лам,
Кхаь дийнахь беккхинца
Нохчийн к1енташа,
Хьо вуоха ма вуоха,
Москохан ва паччахь,
Хьуна орцух кхиьнариш
Нохчийн к1ентий бу хьуна.

14. Х1ара назма олу ша,
Г1елвелла олу ша.
Х1ара назма олу ша,
Гатвелла олу ша.
Оьшариг т1етоьхна,
Х1ара ешар доьху ша
Рузбана маьждиге.
Шайн Шелахь веллариг,
Д1авуллауш вара ша,
Ницкъ кхочу г1уллакхаш
Царна деш вара ша,
Ша динчу г1уллакхех
Г1уллакхаш ца хилчи,
Леларна ял лолахь,
Ва везин дели.
Шена мотт бинарш
Юьртахой ма хили,
Церан мотт ва тоьлла
Ша набахтехь ма виси,
Шен набахтехь х1оттийнарг
Ростовехь ма сеца,
Сингаттам совбели,
Ва везин дели.
Ша велчи кхуссар ву
Цу салтин саьнгарчу,
Ша важа дог1ур ду
Цхьа ж1алий, ши к1езий,
Джабраил малико

Шега жоп ва дехчи,
Далан жоп хир дуй-техъа,
Ва везин дели.
Цхъа нана яра шен
Тохса доцуш,
Цхъа зуда яра шен
Дан амал доцуш,
Шен керт-ков ма диси
Вала да воцуш.
Сингаттам совбели,
Ва везин дели.
Лекхачу ламанал
Ша лекха дийцинарг,
Охъарчу арена
Ша шера дийцинарг,
Рузбана маъждигехъ
Ша даздеш дийцинарг,
Д1атели, алалахъ,
Ва везин дели.

15. Х1ар дуъне мел ду
Дуъненна го туъисуш,
Ма хъаьдда хъийза хьо,
Сан г1ийла ойла.
Ц1а соцуш хилалахъ,
Т1аьхъакхиа г1ерта со,
Ладуг1уш хилалахъ,
Замана йохалла!
Цхъа суъйре еара
Шал шийла ша бахъаш
Цхъа суъйре еара -
Ша кийрахъ бисира,
И суъйре йицлур яц
Кийрарчу сан дагна,
йиц ца яр доьху хьоь,
Заман йохалла!
Ма белха сан б1аьргаш,
Шу х1унда боьлху-техъа?
Ма хъийза ойланаш,
Аш х1ун де боху соьга?
Дакъаза ма дала,
Кийрара дилха дог,
Ма карзахдуъйлу хьо,
Сох дала г1ерташ.

16. Да виси шун, да виси шун!
Да виси шун, да виси шун!
Дикачу к1ентийн дой лелла аренаш,
Ц1е йолчу к1ентийн дош сецна аренаш.
Да виси хъан, да виси хъан, д1аяхана ва зама,
Мел оьзда яра хьо, дайх йисна ва зама.

Хьо юха йог1ур ярий-теша?
Кхин ян амал хин ярий-теша?
Да виса хъан, да виса хъан, хьо йог1у суьйре,
Дера ца йог1у хьо дог делош, сакъералуш,
Цхъана заманахъ баьхначу дикачу к1ентойх дош дохъуш,
Дера ца йог1у хьо дагана хъаам беш.
Да виса хъан, да виса хъан, малх хьоьжу ва дуьне.
Хьо диьнарг мила ву-те хетарш ва хилла?
Цхъана дийнан делкъалц бохурш ва хилла?
Хьо диьнарг хир вуй-теша, малх хьоьжу к1айн дуьне?
Да виса шун, да виса шун, ва нуьре б1аьргаш,
Мел ч1ог1а кхоьли-кх шуна малх хьоьжу х1ара дуьне,
Шу серладаьррий-теша дуьненан баланах?
Дика к1ант мел вериг Сибреха ва ваха,
Ц1е йолуш мел вериг цу арме вахийти,
Мел яхъах дохий тхо, ва вез?н тхан дела.
Ламанахъ г1аьттина 1аьржа леча ва санна,
Аренца г1евттина кьора кхокхий ва санна,
Ламанан басахъ деса ма дека
Дикачу к1ентех дисина хьо дуьне.
Иллах1и ярабби, ва везан дела,
Къинхетам хьоьга боьху: йоьхначу заманна
Ян г1оли юй-теша, доьхначу дегнашна?

17. Х1е боьду т1ам сийна кхокха,
Зен-зулам доцуш Дег1астане кхачахъ,
Шегара кост шен нанас винчуьнга д1аалалахъ,
Ардангах хаьдда гила борз санна,
Дикачу к1ентех ша хаьдда ву ала,
Кху пана махкахъ ша висна ву ала,
Дела воцург накъост воцуш, ша г1ийла ву ала.
Мацалла ца вала попан г1аш диира ша,
Хьогалла ца вала бецан хи мийлира ша,
Бецан хи мийлина бецан баса вирзира ша,
Дакъаза ма дала хьо, шен кийрара дилха дог,
Кху пана ва махкахъ ма саца г1ерта-кх хьо,
Дакъаза ма бала, сан нуьре ши б1аьриг,
Кху попан орамашкахъ ма кхола г1ерта шу,
Шен марг1алчу дег1ана дан дола доцуш,
Кийрара дог г1елделла, г1атта йиш йоцуш,
Де доьхна ву ала шен нанас винчуьнга.
Шена лере хезаш дерг берзалоин уг1у аз ма деца.
Шена т1ехула хьийзаш дераш олхазарш ма деца,
Йиш йоьхна ву ала кху пана ва махкахъ.
Шен нанас йинчуьнга доггах елха алалахъ,
Шен мерзачу езаре виц ма ве алалахъ,
Ша винчу шен нене собаре хила алалахъ,
Шен нанас винчуьнга ваша воций хаийталахъ,
Иллах1и ярабби, я аллах1 дела,
Къинхетам хьоьга боьху,
Къинхетам ахъ белахъ шен марг1алчу дег1ах,

Ша верзо - д1аэца накъост ца хиларна,
Везаш д1аэцалахь г1азотехь волуш.

18. Да вала хъан дела1,
Малх кхета хьо дуъне,
Хьо дуург ца хилла,
Дагна товриш ва хилла.
Хьо дуург ца хилла,
Бохург ва хилла,
Хьо дуург ца хилла,
Хетариш ва хилла.
Дагна товриш ва хилла,
Хьо дуург ва хиллехь,
Хьо дууш хир дара
Безнаршца ва цхъана.
Бохург ва хилла,
Хьо дуург ва хиллехь,
Хьо дууш хир дарий
Дагна дукха езначу
Мерзачу езарца.
Товраш хилла ца лаьтта,
Там хилла ца лаьтта
Башлекха и лаьмнаш,
Аьхкена кхаа баттахь
Бора дарц ва детташ,
Сийна буц ца йолуш,
Я лайлах1 ва лалай,
Хетарш хилла ца лаьтта
Чергазийн ва раьг1наш,
Аьхкена кхаа баттахь
Цу малхо ва моьрцуш.
Хетарш хуьлуш ва делахь,
Бохург хуьлуш ва делахь,
Некьо гола мел тухучохь
Шовданах хир дарий,
Шовданийн ва коьртехь
Таьллийн хьун хир ярий.
Долу г1а ва санна,
Вежарий кхуьур бу,
Дужуш г1а ва санна,
Царех д1ахедар ву.
Нийсархой кхуьур бу,
Хаза йолу б1аьсте ва санна;
Царах д1ахедар ву,
Эсаро дожадо
Толлан г1а ва санна.
Вахарх а вузур ву,
Мазах буьзна никх санна;
Вахарх а хедар ву,
Эла велла никх санна.
Да велла диса хьо,

Малх кхета кIайн дуьне,
Дезаш ка ва еттарх,
Ма карара дели хьо.
Дагна дукха мел везнарг,
Велла дIа ма вели.
Ца даьал чам байна,
Къахьделла хьо дуьне.
Ца ер вай, кIенатий,
Яр йоьхна ойланаш,
Ца ер вай, кIенатий,
Дуьненан гIайгIанаш.
Вайна дика ма яра
Сарахь сагатделча,
Эзар ойла ва хилла,
Сарахь чувирзича,
Самукъа ва даккха
Бос хаза мехкарий.

ХАЛКЪАН НОВЕЛЛАШ

1. СУЪДХОЧУН КХЕЛ

ЦХЪАЬНА нахе цхъа хъаша веана хилла. Суьйранна чIара а кхерзина, хIорш хIума кхалла охъахевшича, легашкахь даьIахк йисина, хъаша велла.

ХIусамдас, хIинца хIара аса иштта велла аьлчи, соьх ца теша тарло, Iедале далахь, со чу вуллур ву аьлла ойла а йина, буса, иза а эцна, шайн юьртара лор волчу вахана. Ша цига дIакхаьчча, иза церан неIарх дIа а товжийна, хIокхо мохь тоьхна, чехка аравалалахь, чIогIа лазар деана суна аьлла.

ТIаккха, сихвелла схъахъадда вогIучу лоьро неI тоьхна, дакъа охъатоьхна. ДIа араваьлча, кхунна велла Iуьллуш стаг гина. Боккъал иза ша вийна моьттуш, хIинца хIун дийр дара-те аьлла, цIеххъана дагадеана, шайн туькнан хехо дIасаволу а ларвина, дакъа туькнан неIара тIе а товжийна, къайлавала.

Веана схъакхаьчначу хехочунна моьттина, иза туька яхъа веана къу ву, догIа бухдаккха гIерташ. ДIавала цигара, ас топ тухур ю хъуна аьлла хехочо. Иза дIавала ца воллу аьлла, хохочо топ тоьхна, дакъа охъадилина.

Иза милице а даьлла, бехк боцуш стаг вийна аьлла, бехкевина хехо. Цунна итт шо хан кхайкхина.

Суьде веана лор а хилла. Итт шо хан цунна кхайкхича, лоьрана дагадеана, деллахь сан бехкенна стаг чу вуллуш ма лаьтта и дойтуьйла а ма яц аьлла.

Цо суьдхочунга дIахайитина и стаг хехочо вийна ца хилар.

Иза ша вийна, араволуш неI тоьхна, аьлла цо. ТIаккха важа дIа а хецна, и итт шо хан лоьрана тоьхна суьдхочо.

Цу хенахь цу чохь хилла и велларг хьошалгIа веана хилла стаг. Иза а ца витина даго хилларг ма-дарра ца дийчича. Цо суьдхочуьнга дIадийцина и дерриге, лоьран бехк ца хилар а хоуйтуш.

ТIаккха суьдхочо элира боху, цкъа арадовлал суна хIокха чуьра, хIара гIуллакх хьоьвззийна сан коча даийтича а эхь доцуш нах ду шу.

2. МОЛЛАНАШ

Цхъана юьрта молла вахийтина хилла. Юха сарахь оцу юьртара нах схьагулбина хилла бах оцу моллано. Оцу нахе хьаттина моллас:

- Ламаз дой аша? - аьлла.

До шаьш аьлла, жоп делла бах оцу наха.

- Дийнахь маса ламаз до аша? - аьлла хьаттина тІаккха моллас.

- Кхо ламаз до, - аьлла жоп делла наха.

- Ой, и бохург хІун ду, кхо ламаз, - цецваьлла молла. - Аша дан дезаш дерг дийнахь пхи ламаз ду.

Дийр дац шаьш пхи ламаз, дІаваханчу моллас кхоь тоьар ду аьлла тхоьга, - юхахьабевлла бах и нах.

ТІаккха моллас аьлла:

- Дийнахь пхи ламаз дан а деза аша, эца а деза аша, - аьлла.

Гуттур уьш дуьхьалбевлча, дан хІума ца хилла, цІа бахийтина цо и нах. Юха оцу юьртара дІаваханчу молле кехат дахьийтина цо: "ХІокху юьртара нах ламаз эца а ца Іамийна ахь, кхоь бен дийнахь дойтуш ца хилла ахь" - аьлла.

ТІаккха дІаваханчу моллас жоп даийтина бах: "Ас ламаз дан Іамийна хьуна, ахь эца Іамаде", - аьлла.

3. НЕНАН ХЪЕХАР

Цхъа ши доттагІ хилла Іаш. Цхъаммо аьлла вукхуьнга, зуда яло волла ша аьлла. Вукхо аьлла, тІаккха мила ю и я мукъана, зуда яло хала ду, вониг нислахь хІун дер-теша аьлла. ХІан-хІа, аьлла накъосто, вочу нехан йоІ яц иза, вуно чІогІа наха лара а лоруш, дош а хеташ, нах бу уьш, тІаккха йоІ а вон хила декхар дац церан аьлла.

Иштта, и зуда схьаялайна цара. Дукха хан ялале, зуда даьнцІа яхана. Масайтта де даьлча а, цІа ягІаш ца хилла и зуда. ТІаккха тІаьхьа вахана цІаьнда, и цІаяло. Вахана дІакхьачча, неІаре кхочуш чохь луьйш зудчун нана хезна хІокхунна. Сацавелла хІара жимма неІарехь. Нана хилла йоІана хъехарш деш:

- Хьажал, сан йоІ, ахь хІиц караваьрзавахь, ахь боххург а деш хир ву хьуна, ца ваьрзавой, шен лаамехь а хир ву хьуна. Ахь хІун дай, сан йоІ, хьо юург ян ялла алий, дІа а хІоттий, куьйгаш бехдай, цІаьндега ала, хьажахь, дечиг даккха йицъелла дІахІоьтти-кх со, цІе а латоза, алий. ТІаккха цо ара а ваьлла, дечиг даьккхина, и чу а эцна, пеш латор ю хьуна. И гІуллакх цо, ойла а ца еш, дахь, айхьа говрана нуьр тиллинийла хаа ду хьуна.

ТІаккха ахь юха а ала, хьажахь, бежнаш чу а ца духкуш, йицъелла дІахІоьтти-кх со. ТІаккха цо ара а ваьлла, бежнаш чу а доьхкина, узуш дерг оза а оьзна, и чувогІахь - хьуо говра хиьна лара мегар ду ахьа.

Иштта масайтт дийнахь ахь дахь, Іемар ву хьуна, ахь аьлчунна тІехь а хир ву хьуна. ТІаккха майр, ша ву-вац ца хоуьйлуш, меллаша юха а вирзина, цІавахна. Еана цІзкхьачча зуда.

Юха шен нанас ма-хъеххара, юург ян хІоьтна зуда. Хьажахь, йицъелла, пеш латоза йиси-кх со, юург ян а хІоьтна аьлла зудчо, чохь агІор ваьлла Іуьллучу майрчуьнга. ХІуммаь дац, ша хІиц дечиг даьккхина, латор ю пеш аьлла, ара и ваьлла, дечиг даьккхина, пеш латайна майрчо. И дина воллушехь, хьажахь, аьлла зудчо юха а, йицъелла дІа а хІоьттана, бежнаш чу дохказа йиси-кх со аьлла. ТІаккха а, хІуммаь дац, ша чу а доьхкана, узур ду уьш аьлла, араваьлла майра.

Иштта кхо де дІадаьлла, зудчо хІор дийнахь и кеп хІиттош.

ДобалгІачу дийнахь юха а шен ши куьг а баьхдина, хьажахь, дечиг даккхаз а йиси-кх со аьлла, зуда йолалушшехь:

- Хьайн даьн наьлаьт хуьйла хьуна а, хьан нанна а, со кара мел ца верзун велахь, - аьлла, тоьхна-тоьхна шен зуда цла хьажайна оцу стага. - Оцу говро мийраш бетта ала хьайн нене, - аьлла тле а тухуш.

4. ТКЪА СО МУХА КІАНТ ХЕТА ШУНА?

Веьна хьаша новкъа хилла, и длавахийта дов даьккхина боху, хлусамдассий, хлусамнанассий. Тлаккха цара лелочух кхета а кхетта, хьаша, ша длавоьда аьла, товхан тлехьа лечкъана хилла.

Сихха хьевзина хлусамнанас хьовла дина хилла шаьшшинна даа. Иза шелдан охьа а диллина, къамел дан охьахиина хилла и шиь.

- Хьо соьга йоглучу буййсана кечьелла ма-хиллара кечлохьа, ва зезаг, - аьлла хьевзина хлусамда.

- Со хьоьга йоглучу буййсана хьо кечвелла ма-хиллара кечлохьа хьо а, ва хьомениг, - аьлла тлетайна хлусамнана.

Кеч а велла, кеп хлоттош, дла а хлоьттина, хлусамдас хаьттина шен зудчуьнга:

- Муха клант хета хьуна со? - аьлла.

- Дера хета элан клант санна, - аьлла жоп делла зудчо.

Ша кечьелла яьлча, шен майрачуьнга хлусамнанас хаьттина:

- Со муха йол хета хьуна?

- Дера хета элан йол санна, - аьлла хазахетийтина цлийндас.

Эцца, яй коча а оьллина, товхан тлехьара хьалагтаьттинчу хьешо аьлла:

- Со муха клант хета шуна?

- Дера хета меца воцуш санна, - аьлла, къарделла и шиь.

5. ДЕН ВЕСЕТ

Дикка хан-зама хьалха вехаш-лаш хилла цхьа дай, кланттий. Дас ша леш весет дина хилла кланте:

- Ладогалахь, клант. Со хьаьшна вала воллу хьуна дуьне. Дуьссуш дуккха а даьхни ду. Айхьа юуш йолу хлума мазаца яалахь, вижар-глаттар кледачу меттехь делахь, хлора баттахь цхьацца зуда а ялаелахь.

Иза аьлла дукха хан ялале да велла. Кланта, шен дас ма-аллара, даима мерза юуш, вижар-глаттар кледачу меттахь деш, хлорра баттахь зуда ялош хилла. Эххара ден даьхни жимделла, кхачо доьлла.

Ойла а йина, юьртара къедина тле а вахана, дас дина хиллачу весетах а, ша иза кхочушдан глерташ леларх а, хлинца кхин таро ца хиларх а лаьцна къамел дина цо.

Ла а доьглна, къедас аьлла:

- Ладогалахь дикка. Мерза яа бохург цуьнан мацваллалц ла а лай, яалахь, бохург хилла хьуна. Кледачу меттахь вижар-глаттар хилийталахь бохучуьнан маьлна: глелваллалц болх а бай, вижалахь бохург хилла хьуна, хлунда аьлча, цул тлаьхьа кледа хета мотт-глайба. Хлор баттахь зуда ялае - зудчунна хлор баттахь цхьацца коч изца, керла ялийча санна хийцалур ю хьуна бохург ду хьуна.

Цул тлаьхьа къедас шега ма-дийцара ваха хиьиа и жима стаг.

6. БОЬХНА САТИЙСАМ

Мацах цкъа цхьа жима стаг хилла сатоссуш глаьттина базара ваха ваьлла. Цо дохка хьош хилла кхаби чохь даьтта. Ламанан новкъа схьавоглу иза малх схьакхетачу хенахь хьуьна чуьра ара шерачу ирзе ваьлла. Малхо шен злаьнаршца хаздинчу, тхи къегачу ирзо тлехь садаа охьахиьна жима стаг, генахь боццуш гуш болчу ломах бляьрг а

бетташ, ша-шега кьамеле ваьлла:

- 1ийт, маржа я1-кха, со велара сирчу дин т1е а хиъна, топ кхуссуш, ца кхеташ, кхуссуш, ца кхеташ, сира сай эkkхина, д1о лам-басах охьавог1уш.

Цхъана аг1ор схьайог1уш елара Непехъат шен ненаций, вешиций, воргана т1е а хиъна. Царна т1екхоччушехь, сан топ а кхетта, сай охьабобжна белара. Т1ехъаддачу аса цунна шаьлта а хьаькхна, бийна а белара, юха ирах-пурх ластийна шозза шаьлта тоьхна, диъ дакъа дина делара цунах. И аса динарг гинчу Непехъата, ц1ий а луш, соьга хоттур дара:

- Диъ дакъа х1унда дина ахьа цунах, - аьлла.

Т1аккха аса эр дара:

- Цхъа дакъа хъан дена, важа хъан нанна, кхоалг1аниг хъан вешина, ткъа х1ара - вайшинна, - аьлла.

Цунах эхь хетта Непехъат, йовлакхан т1ам юьхьа дуьхьал а лоцуш, д1айоьрзур яра... Гонаха мел дерг а дицделла, шен ойланашна г1адваханчу жимчу стага боккъал а йо1 д1аерзаран сурт х1оттош, цхъана аг1ор воьрзуш, ларамаза пхьарс 1оьттина даьтта чохь долу кхаба харцийна. Мерзачу ойланех ваьлла кьонах, стигал т1ейоьжча санна хетта. Ша 1аччуьра хьала а иккхина, ший а буй кьовлуш мохь бетта ваьлла иза:

- Эх1ей, дела ма хила и сай г1оза. Къемата а ма кхийти елара цунна и топ д1а.

Непехъат, аьлча а, ва шайт1а, йоцуш елара хъан нана, велла велара хъан ваша, жижиг дааза висна велара хъан ден да а!

7. НИЙСА КХЕЛ

Цхъана кьечу мискачу стеган ахча чохь долу жима т1оьрмиг лачкьийна хилла. И стаг т1аккха шайн юьртарчу наха хьекъал долуш ву олучу цхъана стагана т1евахна, цунах дагавала дагахь, шен ахча дайна аьлла.

Хьекъал долуш волчу стага шена т1евеанчуьнан лулахой схьа а гулбина, массарна а цхьатерра г1ожмаш а елла:

- Кхана 1уьйранна суна т1едог1ур ду шу, ахча лачкьийначуьнан г1аж яхьелла хир ю шуна, - аьлла.

Т1аккха ц1а бахана лулахой, шайна елла г1ожмаш а эцна, царлахь хилла цу стеган ахча чохь долу т1оьрмиг лачкьийна стаг а. Цо ша ц1авахача, кхера а велла, ша охьавижале шен г1аж цхьа ша хиллал д1ахадийна.

1уьйранна кхел еш волчу стагана уьш т1ебаьхкича, гучуваьлла иза, г1аж йоца хилар бахьна долуш.

8. ХЬЕКЪАЛЕ Х1УСАМНАНА

Лаьмнийн цхъана юьртахь вехаш-1аш хилла цхъа хьекъал долу стаг. Нахана юккьехь къастон дезаш г1уллакх нисделча нийса кхел ян хууш хилла цунна. Кест-кеста хьаша-да вог1уш хилла и волчу, цуьнгара г1о-накьосталла оьший.

Иштта цкъа ц1ийнда цхъанхьа вигна а волуш, хьешни а баьхкина, ша х1ун дича бакъахь дара-техьа аьлла йисинчу цуьнан х1усамнанас уьш, г1уллакх говза къаста а дина, д1абахийтина. И тайпа меттигаш кест-кеста нисъяла йоьлла цул т1аьхьа а.

Цкъа ша ц1авеьча, ц1ийндас шен зудче:

- Со дийна а волуш, ас лелочу г1уллакхашна юкъа хьо г1иртича, сан сий лахлур ду.

Кхин ма леладелахь уьш, - аьлла. Дика ду х1ета, лелор дац ша, резахилла х1усамнана.

Ц1ийнда ц1ахь а воцуш, кин цкъа а кхаьргара г1о эшна хьеший баьхкина. Доллучул а телхар долуш хилла цара деана г1уллакх, сиха къаста ца дича. Цундела церан г1уллакх, нийса кхел еш, къаста а дина, уьш новкъа баьхна зудчо.

Шеца хьеший а болуш ц1а вог1у ц1ийндай, х1усамнанас нийса кхел а йина,

длабоьлхуршший дуьхь-дуьхьал кхетта. Хлусамнанас шайн дов къастадар а дийцина, иза хастийна цара. Шена делла дош дохийнийла хиъна цлийндена.

Ша цла ма-кхеччинехь, хъеший парглат а баьхна, хлусамнене аьлла цо:

- Айхьа суна делла дош дохийна ахьа. Цлаяха еза хьо.

- Дика ду, делахь хлинца цкъадолчунна сих ца валар доьху ас. Со длаяханийла хиъча, хъешаша, юхаялае эр ду хьоьга. Со юхаялийча, зуда юхаялийнарг хир ву хьо. Юха ца ялийча, хъешийн юхь ца йинарг хир ву. Хъеший дла а бахийтина, со длаглур ю. Бакьду, хлокху цлен тлехь суна дезаш цхьа хлума ду. Иза суна дала деза ахьа, - аьлла хлусамнанас.

Делла-кх ша хьуна хлета. Хьо бакьлоь аьлла, цу тлехь барт хилла цу шиннан.

Буйса юкьа яххалц дууш а, молуш а хъешашца са а кьийрина, уьш новкьа а баьхна, чувеана хлусамда. Арахь лелла кладвелла волчу цунна, метта хьала ма веллинехь, наб кхетта.

Чехка ара а яьлла, ши говр йобжна хлургон а кечийна, шен маттаца цлийнда хлургона чу а виллина, цу тлехь цлаяха новкьа яьлла хлусамнана. Сахуьлуш, стунца длакхоччуш, тарха тле яьлла хлургон вовшахкхетча, самаиккхина цлийнда.

- Хьо хьера-м ца яьлла, ахь лелорг хлун ду, ва зуда? - хаьттина цо шен зудче.

- Ахь аьлларг деш ю-кха со, - цецъяьлла сурт хлоттийна хьекьалечу хлусамнанас .-

Ахьа цла гло элира. Со цла йоглуш ю, сайца ахьа делла долу вайн цлен тлера дезарг а эцна.

- Хьашт доцург ду ахьа лелорг. Дла юхаерзае ворда. Вайша нахала доккху ахьа, - аьлла цлийндас шен зудче.

Цигара цла а деана, нахана оьшуш, цара сийдеш, даха хиъна и шиъ.

Вай дезачарна а, вайна безачарна а ма эшайойла иштта цлийн-нана.

9. КЕЛОЧО ЙИНА КХЕЛ

Дикка хьалха длаяханчу заманчохь хилла бах иза. Гондахьарчу ярташна тледеана муьлхха а глуллакх цкъа хьалха хьалкхелахошка хатта а хоттий, цара динарг дийр ду олий дладерзош хилла.

Гонаха йолчу яртех цхьана юьртахь нисделла таро ю иза иштта. Ши зуда йолуш стаг хилла вехаш лаш. Шолгла ялийначу зудчо клант вина. Ткъа бер доцуш йолчу хьалхарчо иза шен ву аьлла, лачкьийна ненан.

Хлор денна аьлла, кьийсам лаьтташ хилла доьзалехь. Эххар клордийна и кьийсамаш цлийндена. Шен ши зудий, кланттий эцна хьалха тлекхаьчначу келочунга и глуллакх къастадоьтур ду ша аьлла, Хьалкела вахана иза.

Юьрта чувулуш жа лаьхкина воглуш жима къонаха дуьхьал-кхетта цунна. Вовшийн хьал-де хаьттина даьллачул тлаьхьа, жимчу стага хаьттина:

- Шу лаа лелий?

Дладийцина оцу стага шайн глуллакх.

- И хаа-м хала дац, - аьлла жимчу стага. - Схьяялаел клант шен ву бохуш ерг, клантаца цхьаьна.

Схьяялийна бер ца хуьлуш ерг шен воцу клант а керахь. Ткъа нана кьайла а яьккхина, бай тле клант охьа а виллийтина, цунна ша тоха воллу сурт хлоттош шаьлтанах катохна келочо. Бляьрг неглар ца тухуш лаьтташ хилла ца винарг.

- Дика ду! Хлара длакьайла а яккхий, схьяялаел важа, - аьлла кланта.

Цо ма-боххура кхочуш дина цуьнан дехар.

Тохара а санна бай тлехь луьллучу берана шаьлта яьккхина кланта.

- Нана лойла хьан туху елахь, - аьлла, кланта ластийначу шаьлтана клел шен бер а хьулош, длахлоьттина вина нана.

- Кьонаха, клант хлокху зудчуьн ву, - аьлла келочо. - Хлун талзар до вай клант

лaчкыйначунна?

- Оцу шаьлтаца корта баша цуьнан, - аьлла цIийндас.

Эццахь зудчун корта а баьшна. ХIетахь дуьйна оцу меттигах "Корта баьшна дукъ" - олуш хийла хан яьлла. Эххар а "Деша дукъ" - олуш и цIе дIаяхана. ХIинца а Iуьллу и аре Хьалкела юьрта чувуллучохь, цкъа мацах хиллачун теш а хилла.

ЛИРИКА

Социале-политикан чулацам болу эшарш

* * *

1. БАЙ ТIЕ байракх ва етташ,
БIо ловзо Шамил,
БIона хьалха ва вуьйлуш.
Дин ловзо Шамил,
Айхьа яхахь - яхийта
И яккхий бошмаш,
Ца яхахь - ма кегбайта
И нохчийн кIентий.

КIенташна дагйобхна
Бохь горга гIала,
Цу гIалин корехь Iа
ВорхI вешин цхьа йиша
Яккхинчун ю бохуш,
Хезнерий тхуна-м,
И яккха кечло вай,
ХIай нохчийн кIентий!

2. ЦIоькьалоьман ва санна, цIе йолу Биболат,
Хьан цIе ма южийла лобман южуш а.
Гила берзан ва санна, ка долу Биболат.
Хьан хьуьнар ма духийла берзан духуш а.
Оха-м лом ду олура, лекха лам цIийзош дерг,
Хьо хиллера, Биболат, лекха лам цIийзош верг.
Хьо везачийн кийра цIен деши детта,
Ца везачийн кийра - шийла ша бетта.

3. ХIара Iуьйренaш туолучу хенахь,
ХIара суьйренaш туолучу хенахь,
Нийсархошна туолучу хенахь -
Суна дуьйхи маьлхан дуьне.

ХIара Iуьйренaш юхий хиьнехь,
ХIара суьйренaш юхий хиьнехь,
Суо вешеха йолий хиьнехь,
Дуьне мел ду дIагIон ярий.

Вай ирс я1 шун, сан нийсархой,
Шун ирс хеташ яла йоллу:
Шаш суьйранна чубирзича,
Дагара дийца ваша вуй шу.

Бен боьхначу кулла хиъна,
Декаш дара можа хьоза.
Улло та1на ас ладоьг1ча,
Цуьнгахь бала хийти суна.

Хьан боьхна бен боьхна ю со,
Хьан бойна т1ам бойна ю со,
Улло та1а, можа хьоза,
Цхьаний доькуш, делхий вайша.

1уьйрене ладег1а йиси,
Суьйрене ладег1а йиси,
Йинчу ненан безачу бале,
Йоьлхуш, со ладег1а йиси.

Г1ийла хьоьжуш гур яцара,
Йоьлхуш цхьанне гур яцара,
Йинчу ненах кьа ца хеттехь,
Дуьне дитна ас хир дара.

Х1ара 1уьйренаш йохайойла,
Х1ара суьйренаш йохайойла.
Сан вешеха дисна дуьне,
Хьуна, паччахь, дуохадойла.

4. Ламанан аг1онгахьа
Дуькьа дарц ва даьлча,
Хьаьхонгахьа гулделира
Бос хаза акхарой.
Акхарой чехадо
Цу ц1оькьа ва лоьмо,
Цу лаьмнийн 1аннашкахь
Шен к1езий ду бохуш.
Олхазарш чехадо
Цу сонкьар лечано,
Ламанийн баххьашкахь
Шен к1орнеш ю бохуш.
Вай к1ентий чехабо
Маскохара паччахьо,
Йоккхачу цу Россехь
Ша паччахь ву бохуш.
Да велла ма диса
Хьо маьлхан ва дуьне,
Дууриг ца хилла
Бохуриг ва хилла.
Цхьа малик ду боху,

ТIам боцуш кхоьллина,
Дала шена тIам белча,
Додур ду ша бохуш.
Цхьа седа бу боху,
Нур доцуш кхоьллина,
Дала шена нур делча,
Къегар бу ша бохуш.
Цунах тера ва деца
Вайн кIентийн ва дегнаш,
Ваьшна дала де делча,
Летар ду вай бохуш.
Да велла ма диса
Хьо маьлхан ва дуьне,
Дууриг ца хилла
Бохуриг ва хилла.
Аьнгалин бошхепяхь
Мокха моз ва санна,
Дууш мерза ва деца
Хьо маьлхан ва дуьне.
Тим боккхуш тимкхетта
ДоIаха ва санна,
Къахьделла дIадели
Хьо маьлхан ва дуьне.

5. Борза-х яций хьо, сийна Сибрех,
Болатан яций хьо, сийна Сибрех,
Яхь йолчу кIенташна йохол бен
Яций хьо, сийна Сибрех.

Йохаяй цIа дуьйла, яхь йолу кIентий!
Шемилах дисана герз схьаэца долиьча,
Болатан буржулаш дIадетта доьлча,
Цу сенчу Сибарех дIакхача доьлча,
ЦIа марша догIийла, яхь йолу кIентий!

6. Бала бу сан коьртехь,
ГIайгIа ю сан коьртехь,
Сан кийрара бала балхийча,
Лаьтта буц ера яцара,
Сан кийрара бала балхийча,
Доьда хи лекьар дара.
Лам тIе диллина ло
Махо, малхо дашор ду,
Сан коьртехь болу бала,
Башо стаг вац цхьа а.
ХIара хIун бала бу,
Сан коьрте беанарг?
ХIара хIун гIайгIа ю,
Сан коьрте еанарг?
Сийна цIе ялийла,
Цу паччахьан Iедалх.

Суьйре гог1у бала бахъаш,
1уьйре йог1у бала бахъаш,
И балхо уллехъ
Нанас винарг воцуш.

1ер-дахаран хьокъехъ эшарш

1. Сан са х1унда хьийза-техъа?
Сан са х1унда гатло-техъа?
Я дакъаза йолу-техъа,
Я декъала хуьлу-техъа?

Суьйре хир ю баха соьга,
1уьйре хир ю баха соьга,
Хазчу к1анта шега яг1ахъ,
Декъал хир ю баха соьга.

Со суьйренах яьккхи, мама,
Со 1уьйренах яьккхи, мама,
Хазчу к1анта, йола бохуш,
Со дакъаза яьккхи, мама.

Малхал хаза хьо ву бохуш,
Баттал хаза хьо ву бохуш,
Лилийра со-ма, дегавезар,
Хьо ца хили хьайн деши да.

Суьйре дакъазаяьккхи ахъа,
1уьйре дакъазаяьккхи ахъа.
Декъал хир ю, соьга бохуш,
Со дакъазаяьккхи ахъа.

И лекха лам байри хьуна,
Цунах б1аьрг туьйхирий ахъ?
Цу ламанал яхъ йолуш ю,
Хьоьх яларах лелалур ю.

2. Дависа, 1уьйре, хьо ма-ерра йовза,
Дависа, суьйре, хьо ма-ерра йовза.
Дависа, ненан к1ант, хьо хьалхе вовза,
Дависа, жималла, ма 1ехайи ахъ со.

Цу хазчу 1уьйренах воьхначу дийнахъ.
Цу хазчу суьйренах воьхначу дийнахъ.
Цу хазчу хьайн дешнех воьхначу дийнахъ
Коьртахъ куй туьллур бац, бехирий ахъ соь?

ХIуммаъ дан Iуьйрене со гIийла хьежарх,
ХIуммаъ дац суьйрене со гIийла хьежарх,
ХIуммаъ дац нийсаршка со гIийла хьежарх,
Мел хьобшур ду-теша хIара маьлха Iаьржа латта.

Дависа, йиш елар Iуьйре хьоб дIагайта,
Дависа, йиш елар суьйре хьоб дIагайта,
Дависа, йиш елара кийра хьоб дIагайта,
Хьо везаш, лозу дог хьона дIагайта.

3. Суьйре йохо волларий хьо?
Iуьйре йохо волларий хьо?
Хьайха яьлча, со леш хилча,
Со ялийта валларий хьо?

Суна суьйре ма ца юху,
Суна Iуьйре ма ца юху,
Нанас винарг дийна мел ву,
Дуьне суна ма ца духу.

4. Малх схьакхеташ дуьне ду хьо,
И чу бузуш дуьне ду хьо,
Дери дац хьо. маьлхан дуьне,
Жимчохь дуьйна со елхонза.

Ког баккханза елира со,
Куьг тоханза елира со,
Маьлхан дуьне, хьо девзинчул -
Хьо довзаза елира со.

5. Га дойна, бен боьхний шен-ма,
Цу чуьра кIорни яйний шен-ма,
Валар а хала хIума
Хир дац боху цу хьозано.
Хаза долу можа хьоза
Диттах кхетта хIунда ца ле?
Хьо дуьненчохь дукха дахарх,
Хьуна и ган йиш яц боху.
Iуьйранна коре хIуьттуш,
Суьйранна коре хIуьттуш,
Доьлху хир ду жима кIорни,
Ца хинйолчу нене кхойкхуш.
Iуьйранна коре хьовзий,
Суьйранна коре хьовзий,
Делха, кIорни, "мама" алий
Вер вац-техьа дада орцах.
Яссал дехьа эса лаллий,
Яссал сехьа нана лаллий,
ДогIа, мама, цу шинга ла,
Ер яра хьо соьха дагах.
Яккхий хьаннаш хедон ярий,

Уьш, нисъеш, охъайоьхку ярий,
Сайн жима кIорни гур дуй хиъча,
Дуьнненна готосур барий.
Кху Iуьйренан ойла ца еш,
Кху суьйренан ойла ца еш,
Жимчу кIорнин ойла ца еш,
Ма юхъхъарадуьйлу вайша.
БIаьргех долуш хи гойтур дац,
Йоьлхуш-екаш со гойтур яц,
Ала бохку сан нийсархой:
Хьо бен ца яьлла жимчу кIорнех?
БIаьргех долу хи ца дайчи,
Йоьлхуш-екаш со ца яйчи,
Моьтту хир ду нийсархошна
Сан кIорнийна са ца хьийза.
Кху Iуьренийн нана лойла,
Кху суьйренийн нана лойла,
Деш вовших мел долучу
ЙоIан, кIентан нана лойла.

6. Цхъа бовха мох белира вайна,
Цо массо ша башабира,
Сан кийрара ша ца башийра цо,
Жима йолуш со леярна.

Цхъа мели мох белира ванна,
Цо ца лакъош хи дацара.
Цо ца лакъий сан бIаьргийн хи,
Жима йолуш со леярна.

Со пхийттара яьлчахъна,
Дуьне довзал хилчахъана,
Ца дели хьо, кийрара дог,
ДогIа хилла доьлхучуьра.

Ма белхийша, сан ши бIаьриг,
Шуьшиь суна хIунда боьлху?
Яьлчи хIун ду нехан кIантах,
Дадех, мамех ца яьллий со?

Ма делхахъа, кийрара дог,
Ва хьо суна хIун дан гIерта?
Яьлчи хIун ду нехан кIантах,
Йиших, вешех ца яьллий со?

Хьо ламанал лекха вуьйцу,
Хьо массарел веза вуьйцу,
Со кьинтIера ма ца йолу,
Жима йолуш со леярна.

Суьйренийн къа хуьлда хьуна,
1уьйренийн къа хуьлда хьуна,
Жима йолуш со леярна,
Сан дег1ан къа хуьлда хьуна.

7. Хи кхачийна ч1ара санна,
Нур кхачийна седа санна,
Хьобха яьлчи, со леш хилчи,
Со ялийта волларий хьо?
Хи кхачор дац - дуьне мел ду,
Нур кхачор дац - элчи мел ву.
Сан сий хир ду - к1ентий мел бу,
Хьо лелар ву юьтуш-ялош.

8. Хьо соьха валар бен,
Со хьобха ялар бен,
Кхин бохам хилаза
Даций вай дуьненахь.
Хьо соьха ца ваьлчи,
Со хьобха ца яьлчи,
Ца совца ма дохку
Кху нехан и меттанаш.
Хьо соьха валар бен,
Со хьобха ялар бен,
Хилаза делара вайша,
Дуьненан бохамаш.

9. Дерриг дуьне орцадала
Сан доьхначу жимчу дагна,
Шарах йогуш со хиларах,
Доккхур дацара иштта орца.

Со декъала хир ю моьттуш,
Сан догдика хир ду моьттуш,
Дуьххъара араелар, мама,
Со-м ца хили кхин декъала.

Йоккху йогуш ц1е хиларах,
Шарах йогуш со хиларах,
Ягийталаш, сан нийсарой,
Ирс доцу йо1 йогу алий.

Доккху дог1уш хи хиларах,
Хино юьгуш со хиларах,
Яхьийталаш, сан нийсарой,
Ирс доцу йо1 хьош ю алий.

10. Кху 1уьйренах къа ма хета,
Кху суьйренах къа ма хета;
Мама стенга яхна бохуш,
Доблхучу берех къа ма хета.

Кху суьйренийн беџи бала,
Кху Іуьйренийн беџи бала,
Кху дуьненан беџи бала,
Шу хиллера, нанаяларш.

Гу мел болчу гу тІе юьйлуш,
Адам доцчу кьайлаюьйлуш,
Ва нана лайла бохуш,
Йоьлхуш лела вина нана.

Кху суьйренийн кьа ду хьуна,
Кху Іуьйренийн кьа ду хьуна,
Ва хьо гаре сатийсинчу,
Винчу ненан кьа ду хьуна.

11. Іуьйре ма яц гонах хьийзарг,
Суьйре ма яц гонах хьийзарг,
Нанас дена йичахьана -
Дайна ирс ду гонах хьийзарг.

Йоккха йогуш цІе хиларах,
ЦІарца йогуш со хиларах,
Ягийталахь, йина нана,
Ирс дайна йоІ яра алий.

Доккха догІуш хи хиларах,
Хино дІахьуш со хиларах,
Яхьийталахь, йина нана.
Ирс дайна йоІ яра алий.

Ирс дайна йоІ со хиллера,
Ирс доцу йоІ со хиллера,
Со ян езар дуьненчуьра,
Сайн дайна ирс дагалоьцуш.

12. Йихкина юкь ца яьсти аш?
Когара мачаш ца ехи аш?
Со сайн кІорнех ца кьастичи,
Шайн хІусаме ца дирзи шу.

Йихкина юкь яста шайна,
Когара мачаш яха шайна,
Со сайн кІорнех кьаьсти шуна,
Дерза шайна шайн хІусаме.

13. НеІ йиллича, неІре хьоьжуш,
Кор диллича, коре хьоьжуш,
Ца хинйолчу маме кхойкхуш,
Доьлху боха, жима кІорни.

Ма делхахъа. жима кІорни,
ХІунда доьлху, жима кІорни.
Хир яц хъуна йина нана,
Ма делхахъа, жима кІорни.

14. Вай, со хІун дина лела еза,
Вай, со хІун дина яха еза?
Ца безачу нехан кертахъ -
Деза кІорни дагалуьйцуш.

Вай, сан ца хилла ойла ю хьо,
Вай, сан ца хилла безам бу хьо,
Хазчу дашо Іехайина,
Коча беъна бала бу хьо.

15. Нанна

ХІара суьйренаш йоьхна суна,
ХІара Іуьйренаш йоьхна суна.
Йинчу ненах яьлчхъана,
ХІара дуьне доьхна суна.

Малхбалехъа со яларах,
Малхбузехъа со яхарх,
Дуьне мел ду го баккхарх,
Йина нана ца карийна.

Бетта новкъа со яхарх,
Шера новкъа со яхарх,
Кху дуьненах йоккха ца еш,
Дуьне мел ду лела со.

Кхеттачу малхе гІийла хьоьжуш,
Бузучу баттаца гІийла йоьлхуш.
Ас ладоьгІна ойла йичи,
Сан даг тІера зезаг доьжна.

16. Сийна стигал юху бохуш,
Іаьржи латта духу бохуш,
Хьоьхи яьлчи лийр ю бохуш,
Сайн леларна дохкоюьйлу.

Сийна стигал ма ца юьйхи,
Іаьржа латта ма ца дуьйхи,
Хьох яьлчи со ца ели,
Лела, кІорни, дуьне мел ду.

Шен деши хьо ду бохуш,
КІайн дети хьо ду бохуш,
Сайн нийсаршна веза бохуш,
Айса сайна кураваьккхи.

ЦІен деши хьо ца хилла,
КІайн дети хьо ца хилла.
Хьо хиллера куйна бакьо,
Ма вийлалахь суна кура.

Малх лакхара кхета алий,
Ма е, кІорни, лакхара ойла,
Ша стаг волчо кхобур йоцуш,
Езар ю хьан кертахь хьийзаш.

Хьюо деши ду моьттура хьуна?
Хьюо дети ду моьттура хьуна?
Елаелла, бІаьра хьаьжчи,
Ян кийча ю моьттура хьуна?

Хьайна лам лекха хетахь,
Хьо ломала лакха хетахь,
Куравала дага деъчи,
Хьайн тароне юхахьажа.

17. ДогІа догІуш, лаьттах юлуш,
И дІатийчи, хьала йолуш,
Лела реза яре со-ма,
Хьан мамина езнехьара.

ДогІа догІуш лаьттах юлуш,
И дІатийчи, хьала йолуш,
Оццул бала аса лайча,
Къа дацара сан хьоьха яьлча.

18. И лекхи ламанаш
Шен деши ва хилчи,
И шера аренаш
КІайн дети ва хилчи,
И деши, и дети
Сан долахь ва хилчи,

И дерриг дІаделла
Хьо оьцур вара ас.
Лекхачуламал ас
Лекха вуьйцу хьо,
Шерачу аренал
Ас шера вуьйцу хьо,
Рузбана маьждигал
Ас веза вуьйцу хьо,
Сан деган везар,
Хьо марша вехийла.

Лекха ламанаш
Дицдала ца туьгу,
Шери аренаш

Йицъяла ца туьгу,
Сил дукха везна хьо,
Вицвала ца туьгу,
Сан деган везар,
Хьо марша вехийла.

19. Бухара зуда, орцахъяла,
Хъан эмгарна цIе ма яьлла,
Хьо йоцуриг массо адам
Цу цIарана гонах даьлла.

ЙогIур йоцуш яцаре со-м,
Ян йиш йоцуш яцаре со-м,
Цул йоккха го сан кийрахь цIе,
Лато эшахь, йогIур ю со.

Iалалай ала аеъна,
Яйри хьуна и яьлла цIе?
Шена-м ма ца яйра иза,
КIеззиг яьлла хилла-теша?

20. Маре яха догхиллачу йоIа лекхна йиш

Дакъа, дакъа, боху йинчу нанас,
Дадас боху, даьхни цуни ду,
Дахнийца ца кыйру аса са,
Леттица ца боу шен мерзи безам,
Эзар огу долуш болу гуржи ламанаш
Денна кхоззу дохуш,
Буйсанна шоззу дохуш,
Борз санна волчу кIанте бен
ГIор яц со.

21. - Ахь баркалла олий суна?
Хьо кьинтIера волий суна?
Айхьа со леян моьттуш,
Ас хьо левеш лелаварна?

- Ас баркалла ма ца олу,
Со кьинтIера ма ца волу,
Со-м вацара хьо леян гIерташ,
Ас белхор бу хъан ши бIаьриг.

КетIа яла ца деза хъан,
ХитIа яха ца деза хъан,
Сирчу барзо Iахар санна,
Ас ядийна юьгур ю хьо.

- ХитIа яха дезий сан-ма,
Араяла дезий сан-ма,

Ц1оькьалоьмо сира борз санна,
Хьо д1ачовхон ваша ву сан.

22. Лекхачу попанна хьоькху мох ца оьшу,
Дикачу к1антана олу дош ца оьшу,
Лекхачу попанна хьоькху мох ца оьшу,
Ваша воцчу йишина олу дош ца оьшу.

Цхьа йиша хиллера ваша воцуш кхоьллина,
Шен ваша ва хилча, сйи хир дара шен бохуш,
Стиглахь марха йоцуш, мела дог1а ца доьлху,
Ваша воцчу ва йишин кийрара дог дукха доьлху.

Сан нийса нийсархой дахарна тобелча,
Яхарха ма юьйхи, ва елли яла со.
Ц1еста к1удал ва эцна, со хи т1е ва яхча,
Шийла шовда ва саццал, декъаза яй со-ма.

Цхьа кхокха хиллера, т1ам боцуш кхоьллина,
Т1ам боцу кхокха бу ваша воцу ва йиша.

23. Цхьа ч1ара хиллера
Хи доцуш кхоьллина,
Дала шена хи делчи,
Ловзур бара ша бохуш.

Цхьа седа хиллера
Нур доцуш кхоьллина.
Дала шена нур делчи,
Лелар бара ша бохуш.

Цхьа сара хиллера
Г1а доцуш кхоьллина.
Дала шена г1а делчи,
Денлур бара ша бохуш.

Цхьа хьоза хиллера
Т1ам боцуш кхоьллина.
Дала шена т1ам белчи,
Лелар дара ша бохуш,

Цхьа йиша хиллера
Ваша воцуш кхоьллина,
Дала шена ваша велча,
Сий хир дара шен бохуш.

24. Хьо 1уьйранна х1унда йоьлху?
Хьо суьйранна х1унда йоьлху?
Олу соьга сан нийсархоша,
Гуттар йоьлхуш х1унда лела?

Кху Iуьйранна дера йоьлху,
Кху суьйранна дера йоьлху,
Елхий со-ма, сан нийсархой,
Сан елхийла долу дела.

Ва ирс я1 шу, сан нийсархой,
Яла йоллу шу ирс хеташ,
Шаьш суьйранна чу дирзича,
Дагара дийца нана ей шу.

Iуьйре йоцург мила ю-те?
Суьйре йоцург мила ю-те?
Нана йоцуш, йиша йоцуш,
Г1ийла лелаш мила ю-те?

Iуьйре йоьхнарг со ю ала,
Суьйре йоьхнарг со ю ала,
Дагара дийца йиша йоцуш,
Г1ийла лелаш со ю ала.

25. Ва, дада, ма алийша,
Шай дадига ма кхайкхийша -
Дада воцчу йоь1ан кийра
Сийна ц1е ма йолу.
Ва, мама, ма алийша,
Мама алий, ма кхайкхийша -
Мама йоцчу йоь1ан кийра
Ва шийла ша ма буьжу.

Ва, ваша, ма алийша,
Шайн вашига ма кхайкхийша -
Ваша воцчу йишин кийра
Ва шийла ша ма буьжу.

Ва, йиша, ма алийша,
Йиша алий, ма кхайкхийша -
Йиша йоцчу йишин кийра
Ва шийла ц1е ма юьйлу.

Ва, шича, ма алийша,
Шича, алий, ма кхайкхийша -
Шича воцчу йишин кийра
Ва шийла ша ма буьжу.

Суьйре ларо ма ехийла со,
Iуьйре ларо ма ехийла со,
Кхин дог дика сан ца хилахь,
Сох дуьсийла маьлхан дуьне.

26. Со вешица йолчу хенахь,
Ваша соьца волчу хенахь.

Хи чохъ луйчу ч1ара санна,
Сан кийрара дог ловзуш дара.

Со вешеха яьлчу дийнахъ,
Сох ваша ваьлчу дийнахъ,
Хи кхачийна ч1ара санна,
Кийрара дог дала дижна.

Ладог1алаш, сан нийсархой,
Шун ирс хеташ яла йоллу,
Шаьш суьйранна чудирзича,
Дагадовла ваша вай шун.

27. Мокхазар бердах маь1ан кур хьобкхуш,
Иччархочун тоьпо лацарна кхобруш,
Шен сина сакхо ен кура сай ганна,
Хьайн сина сакхо е бехирий хьобга, ва еллаялариг.

Кьуша кьола санна, вай кьайлах дийцинарг,
Юьрто бертахъ динчу рузбан маьждигехъ
Кьаноша кхел санна,
Кхайкхий, ели хьо, ва еллаялариг.

Башламан кортошкахъ майрачу лобмана
Чов хилар хезчи, догдобхна,
Цуьнан кьина билхина сира сай ганна,
Хьан кьина воьлху со, ва еллаялариг.

28. Дада воцуш хилла-техъа со,
Нана йоцуш хилла-техъа со.
Я раббана, х1ай везан дели,
Эрна яьлла хилла-техъа со?

Йиша йоцуш хилла-техъа со?
Ваша воцуш хилла-тех со?
Я рабби, везан дела,
Эрна яьлла хилла-техъа со?

Дада вара - дадех ели,
Нана яра - йенах ели,
И дели кхиэл сиха хилла,
Тхан вовшеха кьастар хили.

Ваша вара - вешех ели,
Йиша яра - йишех ели,
Я рабби, везан дели,
Тхан вовшеха кьастар хили.

29. Сан ваша велахъара,
Вешин йиша елахъара,

Ца ян йолу нахах дага,
Ца ен йолу гийла ойла.

1уьйренах бала бина,
Суьйренах бала бина,
Кху дуьненах бала бина,
Со лелаш юй ца хаьа шуна?

Кху 1уьйренех бала бина,
Кху суьйренех бала бина,
Ваша волчу йишех хьогуш,
Лелла яла ца йоллу-те?

30. Елла яла, елла яла,
Девешина вина воцчух,
Шича хила ма ца туьгу,
Елла яла, елла яла.

Елла яла, елла яла,
Дена вина воцчух,
Ваша хила ма ца туьгу,
Елла яла, елла яла.

Елла яла, елла яла,
Ангали бошхепа
Буц яла ма ца туьгу,
Елла яла, елла яла.

31. Ваша ву ма ала, йиша ю ма ала -
Нанас дена ца йинехь.
Шича ву ма ала - девешийна вина вацахь.
1у воцу бажа лахка атта бу шуна,
1у воцу бажа бу ваша воцу ва йиша.
Га доцу ва сара хадо атта бу шуна.
Ва елла яла со, хин йистехь б1аьрг тоьхча,
Хин йистехь ваша вац сан.
Ва елла яла со, пхьобьханахь б1аьрг тоьхча,
Пхьобьханахь дада вац сан.

32. Ас цхьа х1ума дийций шуьга,
Тамашийна доккха х1ума,
Мачи айрел мехал йоцчу
Йо1а кланат кьуьйсусь соьца.

Дагара дийца ваша воцуш,
Дагара дийца йиша йоцуш,
Сан сих-дег1ах дагаюьйлуш,
Ас лелочух х1ун хир-теша?

Ваша воцчух ваша вина,
Йиша йоцчух йиша йина,

Сайн сих-деглах дагаюйлуш,
Ас лелочух хлуи хир-теша?

33. Дхъа кхокху хиллера, хийистехъ ва бекаш,
Нахана моьгтара, мацалла и бека.
И бекаш хиллера берд текхна, бен боьхна,
Хала ду, нийсарой, ненаха ваьлла лела.

Со га доцу сара бу, со лу воцу бажа бу,
Нана йоцу йол со ма ю, нанас клеизиг долу дина,
Гу лекхачу гу тле юйлуш, бай шерачу араюйлуш,
Елха езар нанна, адам доцчу кьайлаюйлуш.

Сай кийрара беза бала, ва ас шуьга балхийча,
Гламаро хи санна, худа нана яций сан,
Сан кийрара беза бала ва ас шуьга балхийча,
Кьожамо цле санна эца нана яций сан.

Белхо нана елахьарий, йинчу нене белхор барий,
Сан кийрара беза бала ва ас хьаьнга белхо беза.
Луьйре йоглу бала бахьаш, суьйре йоглу бала бахьаш.
Бала лелон со жима ю, елла яла ас е ойла.

34. Дуьйцуш-дуьйцу и, баба,
Жлаьлин гуй цлеста ду бохуш,
Вай везарг ма глойла цига,
И шийла шамалеш лекха.

Луьйре юьтуш вуьтур воцуш,
Суьйре юьтуш вуьтур воцуш,
Дуьне дуьтуш вуьтур воцуш,
Клорни ду сан лакха юккьехъ.

Ас хлуи эца, клорни, хьуна,
Ас хлуи эца мегар хьуна,
Генара воглуш хьо вовзийта,
Ас тачанка эца хьуна.

Хаза суьйре юьтур ма ю,
Хаза луьйре юьтур ма ю,
Жимчохъ лехна мерза безам ца буьтуш,
Со лахьти чу юьжур ма ю.

Безаман эшарш

1. Меттахъ йилла цомгуш йоцуш,
Ирахъ лела могуш йоцуш,
Хьо дуьххьара вевзичхьана
Кхетта лазар дла ца долу.

Ас Iуьйренaш чIогIа ларйо,
Ас суьйренaш чIогIа ларйо,
Хьо кхачаре со ма хьоьжу,
Ма-дарра хьоь дагра дийца.
Безам хала цамгар ма ю,
Цунах ваьлларг ваха ца ло,
Со лойла хьан, йина нана,
Со везначух йоккху елахь.
Суьйре йоцуш Iуьйре хир яц,
Iуьйре йоцуш суьйре хир яц,
Безам боцуш дуьне хир дац,
Ма яйта соь гIийла ойла.
Iуьйре хир яц бохучара,
Суьйре хир яц бохучара,
Со хьан хир яц бохучара
Хи юхнехьа дерзо деза.
Меттахь Iилла цомгуш йоцуш,
Ирахь лела могуш йоцуш,
Хьо дуьххьара вевзичхьана
Кхетта цамгар дIа ца йолу.

2. Ма белха, сан ши бIаьрг, шу хIунда боьлху,
Ма делха, кийрара дилхи дог, суна.
Тоьур бу заманна соьгара бала,
Стигланаш елхаял, латтанаш дашол.

Ламанах схьадуьйлу и шийла шовда,
И малалур доцуш бала бу кийрахь.
И бабин жима кIант везначу суна,
ЦIе ели елара кийрарчу дагах.

Сан яхар хир дуй-техь везначух яьлчи?
Со яха лур юй-те кхечуьнга яхчи?
Ас витчи, ца вуьту кийрарчу даго,
Ас витчи, ца вуьту нуьре бIаьргаша.

3. Ахь соьга ладогIал,
ХIай дагна везна кIант.
Дуьненан ойлаел,
ХIай дагна везнариг!

Малх кхета хIара дуьне
Доккха ду хьуна,
Кху хазчу дуьнено
Iехаво хьуна!

Шена там ва хилча,
Воьлуш ца тору,
Халахетар ва хилча,
Воьлхуш ца тору.

Цхьа кІеззиг долчунна
Сатухуш тору,
Дуьненан гІуллакхца
Возалуш тору.

4. Іуьйре хаза йогІу аьлча,
Суьйре хаза йогІу аьлча,
Тамашена хета суна,
Со безамах яьлчахьана.

Іехалур ю ца моттара,
Тилалур ца моттара.
Хьол хаза кІант бІаьрга гичи,
Іехаяла кийча хилла.

Сийна стигла айкхюьлийла,
Іаьржа латта теш хІуьттийла,
Суна хьо везаран бала
Хьоь гІа-бецо дІабуьйцийла.

Вай дакъаза ма дала хьо,
Кийрара дилха дог,
Хьуна хІунда везна хилли
Хьайца кхоллам боцу кІант?

Вай дакъаза ма довла шу,
Сан нур догу Іаьржа бІаьргаш,
Шуьша хІунда хьежна хилла,
Шайга безам боцчу кІанте?

5. Кху хазчу суьйрено ма ойла йойту,
Кху хазчу Іуьйрено ма ойла йойту,
Мерзачу безамо ма ойла йойту,
Мел ярах кхачалац, безаман ойла.

Хьо вита бохуриш ма дукха бу соьга,
Ма вита бохуриш карабац суна.
Ас витчи, ца вуьту кийрарчу даго,
Ас витчи, ца вуьту нуьре бІаьргаша.

Ахьа-м ялор ю хьайн даго къастийнарг,
Хьоьга я-м йогІур ю, хьо шена везаш ерг.
Ахь зуда ялийна, шу даха хевшича...
Йо дела, яцйойла хьан зама Іожалло.

Дуьненна готесна можа малх санна,
Ахь сайна готесча, хьо сайн ву моьттара.
Хьо нехан кІант хилла, со нехан йоІ хилла,
Со доьза лелича, хьо велла волийла.

6. Со яцара хъан, хаза Іуьйре,
Со яцара хъан, хаза суьйре,
Со яцара хъан, даго лехнарг,
Ахъ ма генахъ йити со.

Хъалахъажий, белха, ши бІаьрг,
Охъахъажий, белха, ши бІаьрг,
Делха хъайна, кийрара дог,
Со безамах ели хъуна.

Аьтто агІор цІе ю, нана,
Аьрро агІор цІе ю, нана,
Везарх йолуш, летта цІе ю
Ян ца туьгуш, сирлаюьйлуш.

ДегІан лазар хІун ду хаац,
БІаьргаш лазар хІун ду хаац.
Дера хаац суна-м, нана,
Со безамах ялар дацахъ.

Суьйре йоцуш со ца магахъ,
Іуьйре йоцуш со ца магахъ,
Кхин хъо воцуш со ца магахъ
Хъан цІе тиллина кхин лохур ву.

7. Гобаьккхина лам бу ала,
Цу ламанца со ю ала,
Со езначу цу кІорнега,
Со дІайига вола ала.

Со сайн даш тІехъ ю бах ала,
Некъахъовзам хир бац ала,
И воцчуьнга со ца йоьду,
Со дІайига вола ала.

Шийла хъоькхуш мох бу ала,
Мехца хъоькхуш дарц ду ала,
Сайн хъомениг варе хъоьжуш,
Дарцехъ лаьтташ со ю ала.

Буто бина ша бу ала,
Ша тІехъ лаьтташ со ю ала,
Ша бохийна хи ца оьцуш,
Сайн хъомениг варе хъоьжуш.

8. Схъакхета дашо малх кхетаза белара,
Чубуза дашо малх бузаза белара,
Ас хъоьга дийцинарг дийцаза делара,
И дийца шо хъалха со елла елара.

Схъакхета дашо малх кхетаза ца болу.
Чубузу дашо малх бузаза ца болу,
Сайн нанас бохуриг ца дичи со ялац,
Кхин лаха, сан кІорни, со гІийла лелар ю.

Лела-ма лелар ю, лелаза ца йолуш,
Яха-ма ехар ю, яхаза ца йолуш,
Боккхучу когаца вицвина лелар яц,
Еш йолчу ойланца даг тІера вера вац.

9. Со йогІура сарахь хитІа,
Хьо хьобжура соьга шовдан йистехь,
Вайшимма бертахь дагар дийцинарг.
Ма хаза зама хиллера иза.

Ас ца молу шийла шовда,
Ас ца оьцу шийла шовда,
Шовдан коьртехь хьо ца гича,
Дити ас и шийла шовда.

Со ца езна висна-техьа,
Ван ца кхиьна висна-техьа,
Хьо сох ваккха лиьначарна
Бохургхилла висна-техьа?

Хьо сох ваккха лиьначеран
Бохург хилла нагахь виснехь,
Ваьккхича, валлал бен воцчу хьох,
Ас хІун дора, дагна везнарг?

10. Іуьйре хаза йогІу аьлча,
Суьйре хаза йогІу аьлча,
Тамашийна хета суна,
Со безамах яьлла дели.

Амма, хаьа, ахь со йицъярх,
Хьо вицвина со лелар яц.

Іехалур ю ца моьттара,
Тилалур ю ца моьттара,
Ва хьо хаза кІант вайчахьана,
Іехаяла кийча хилла.

Амма, хаьа, ахь со йицъярх,
Хьо вицвина со лелар яц.
Вай, ас хьуна хІун дийр ду,
Сайн мамина хІун дийр ду?

Хьобьхи яла со ца ло,
Мамех яла со жима ю.

Амма, хаа, ах со йицъярх,
Хьо вицвина со лелар яц.

11. Хьо жима волу дела,
Со жима йолу дела,
Вайшиъ жима долу дела
Ши шо зама хан юьллу ас.

Іаьржа кІужал хъалахъоькхуш,
Алла костом дІасалестош,
Урам новкѣа вогІуш вайчи,
Цхъаьна шере юьйлу ойла.

12. Іуьйре йогІу хьо ган лууш,
Суьйре йогІу хьо ган лууш,
Дала, кІорни, махе-малхе -
Зама йогІу хьо ган лууш.

Хаза суьйре дІа ма ели,
Сарахъ хитІа хьо ца вогІуш,
Кхана сарахъ хьо ца вагІахъ,
Ас вуьтур хьо нийсархошна, -

Аьлла, дагахъ чІагІо йина,
ШолгІачу сарахъ хитІа яхчи,
Іаьржа кІужал хъала хъоькхуш,
КІорни дара хитІахъ лаьтташ.

13. Де кхоьлина дара алий,
Хьо ца вогІуш ма висалахъ,
Де кхоьлина ца хилийта -
Со малхаца кхетар ма ю.

Буйса Іаьржа яра алий,
Хьо ца вогІуш ма висалахъ,
Буйса Іаьржа ца хилийта -
Со баттаца кхетар ма ю.

ДогІа догІуш дара алий,
Хьо ца вогІуш ма висалахъ.
ДогІане хьо ваша ца вайта -
Ас косынка лоцур ма ю.

Хьо тхо долчу ма ца вогІу,
Тхо долу меттиг дІатеси ахъ.
Хъайн хазаллех куралла еш,
Суна кура ма вийлалахъ.

Ца буьллу ас кІорнина бехк,
Билла йиш яц кІорнина бехк.

Буйса 1аьржа хилла хир ю,
Ван ца ваьхьна висна хир ву.

14. Батталуш бу сан кийра,
Кхардалуш бу сан кийра...
Генара кхойкхуш к1орни лаьтта,
Яхийтур йоцуш нана ю.

Хьалахьажий ойла ел, йина нана,
Охьахьажий ойла ел, йина нана,
Теркал дехьа к1орни дилле,
Сехьа ара охьахай.

Олу соьга сан нийсархоша
Шайн тахана са ма хьийза.
Шу тахана бен ца хьийза са,
Сан са хьийза дукха хан ю.

15. Везачуьнга

Х1ун бакьо яра сан
Хьо везавала?
Бахьана х1ун дара
Хьох ойла лата?
И ойла сох ер яц дуьне мел доза,
Хьо суна вицлур вац
Со дийна мел ю.

Алахьа, хьомениг,
Со юй хьан дагахь?

Я 1ехаяц со хьан хазчу б1аьргаша,
Дохьу хьоь, хьомениг, дийцахьа соьга,
Хьан дагахь х1ун ду-техьа, ас дош ло хьоьга.

Хьо ца гуш де даьлчи,
Магац сан жима дог,
Хьо воцург ца оьшу, кхетахьа, хьомениг.
Д1аяха коьртера и акха ойланаш,
Вайн безам ма ширбе, волахьа безамца.
Т1аккха ас эр ду хьоь, сан деган везар:
"Вехийла хьо ирсе, кху хазчу махкахь,
Даима хьан вахар хуьлийла сирла,
Делахь а хьо везнарг йиц ма елахьа".

Ахь цхьа дош алахьа, тоьар ду суна,
Волахьа, безамца, со ехачу юьрта.
Маржа я1, хьомениг, ма хала бу безам,
Ткьа цул а хала ду хьо воцчохь лела.

16. Іуьйранна кхетта малх
Суьйренга бахча,
Хьайн говр а хаьхкина
Хьо воґлу вайча,
Моьттара, хьомениг,
Хьо сайна воґлу,
Хьо воґлуш хиллера
Дагчу цІе йилла.
Дависа хьан, дуьне,
Хьо маьлха ва дуьне,
Нахана веана хьо
Хаза нуц ва хилла,
Ткьа суна деа хьо,
Дера борз ва хилла,
Алахьа, хьомениг,
ХІун дагахь ву хьо?

Стиглара беттаса
Сайна кхетта моьттара,
Лепаш долу седарчий,
Сайна лепа моьттара,
Уьш лепаш хиллера
Ирс долчу йоІана,
Беттаса хиллера
И шиь декьалдеш.
Хьо вуьйцу ма боху
Юьртарчу мехкарша,
Хьо кхаьчна хир ву-кха
Ирс долчу йоІана.
Алахьа, хьомениг,
Хьуна со езий?
Хьуна со езахь,
ХІинца а тІаьхьа дац:
Іуьйранна кхетта малх
Суьйренга бахча,
Хьайн говр а хехкина
Хьо воґлу вайча,
Моьттара, хьомениг,
Хьо сайна воґлу,
Хьо воґлуш хиллера
Дагчу цІе йилла.

17. Йоккха йогуш цІе хиларах,
Шарах йогуш со хиларах,
Ягийталахь, йина нана,
Ирс дайна йоІ йогу але.

Доккха доґлуш хи хиларах,
Цу хе дІахьош со хиларах,
Яхьийталахь, йина нана,
Ирс дайна йоІ хьош ю але.

Іаържа латта бух дуьйлур дара,
Сийна стигал тIейоьлхур яра.
Сайгара бала ас белхийча,
Лекъар дара шийла шовда.

Со пхийтара яьлчахъана,
И нехи кIант вевзичхъана,
Ма ца дели, йина нана,
Кийрара дог доьлхучура.

18. Схъакхета малх схъакхетале,
ДIабузу малх дIабузале,
Дала, кIорни, дагара дийце,
Дала доллу вайши вовшех.

Малх схъакхетачу дуьнен чохь,
И дIабузучу дуьнен чохь,
Я да ма делара вайши,
Я цхъана делара вайши.

Стиглахула кема дагIаь,
Лаьттахула машен йогIахь,
Цхъанна йоьIан везар вагIахь,
Ахь хьо вогIур ву ма баьхнера.

Стиглахула кема деа,
Лаьттахула машен еа,
Массе езарна везар веа,
Амма хьо-м ца веа, нанаяларг.

19. Соьга хъан йиша хила боху,
Хьоьга сан ваша хила боху,
Йиший-ваший хилла лела,
Ма гергара дацара вайша.

Хьоьга со, езар, йита боху,
Соьга хьо, везар, вита боху.
Дезаш, вовшех даьлла лела,
Дезаш, вовшех долу вайшиь.

Ма ца дезаш дацара вайшиь,
Ма хьашт доцуш дацара вайша,
Делан йоза ца хиларна,
Долу, кIорни, вайшиь ковшех.

20. Кху суьйрено ойла йойту,
Кху Iуьйрено ойла йойту,
Ахь соь йойту гIийла ойла,
Хъан дагчуьра ма йолийла.

Суьйре йогІу, хьо ца вогІу,
Іуьйре йогІу, хьо ца вогІу,
Вай хьан яла вина нана,
Хьо хІун хилла виси-техьа?

Сарахь суьйре тІеян йоьлча,
Нур-дашо малх кхета боьлча,
Аса ойла йора, мама,
Сайн кІорнина хІун дер бохуш.

21. Хьо сан хир вац бохучара,
Со хьан хир яц бохучара
Къавеллариг къон ван веза,
Мел веллариг ден ван веза,
Хи хьалнехьа дерзо деза.

Іуьйренийн къа хила хьуна,
Суьйренийн къа хила хьуна,
Со, лееш, лелаярна,
Дуьненан къа хила хьуна.

Іуьйренна машен йогІуш,
Суьйранна машен йогІуш,
Хьо ца вогІуш виссахь,
Сан къа хила хьуна.

22 Сиха ма лохьа, шийла шовда,
Сан хьо изца дог ца догІу.
Ас хьо мелош кхиьна кІорни,
Шина шарна вуьгу боху.

Сагатделла, са хьаьвзина,
Со яхара сарахь хитІа.
Лаьтта бІаьра гІийла хьоьжуш,
КІорни дара хитІахь лаьтташ.

Алахь, соьга, хьоме кІорни,
Дийцахь соьга, хьоме кІорни,
Лаьтта бІаьра гІийла хьоьжуш,
Ахьа стенна ойла йо-те?

- Хьоьга ала веьна ву со,
Хьоьга дийца веьна ву со,
Кхана арме со дІавуьгуш,
Хьуна дуьсу маьлха дуьне.

Хьуна Іуьйре ма ца йогІу,
Хьуна суьйре ма ца йогІу,
Сарахь хитІа хьо гІура ю,
Хазчу кІанта хьо Іехор ю.

Машен некъаш ма цесталахъ,
Нийсархошна ма елхалахъ,
Со цIаваллалц йолчу ханна
Ши шо зама ахъ ларъелахъ.

- Машен некъаш ас цоьстурдац,
Нийсархошна со йоьлхур яц,
Хьо цIавалалц йолчу ханна
Ши шо зама ас лариййр ю.

23. Цхъа дашо чIуг ярий са-ма,
Йинчу нанас билгалъяьккхина,
Элар соьга йинчу нанас,
Хъан дашо чIуг мича яхна?

Цкъа жима ца хилла хьо,
Жимчохъ безам ца бахна хъан?
КIанта сайга, йола аьлча,
Ас кIантана кера елла.

Ас цхъа весет до хьоь, мама,
И сан весет кхочушделахъ,
Елла коша юьллучу дийнахъ,
Сан кIорнига йиллийталахъ.

Ас цхъа дехар до хьоь, мама,
И сан дехар кхочушделахъ.
Яздайталахъ сан чурта тIе,
ЙоI безамо йийна алий.

24. Суна цхъа хIума хезна, кIорни,
Суна хезнарг бакъ дуй-теша?
Йовлакх меха йоцучу йоIа,
Соьгара кIорни даьккхина бохуш.

Сайн делаха ялийла со,
Дуьненаха ялийла со,
Духа кIорни доккхур дацахъ
Дуьненаха ялийла со.

Сайн дагаца йина чIагIо,
Сайн нахаца йина чIагIо
Сайн кIорни духадаккха,
И даккхалца со Iийр ма ни.

Йо дели хиира суна,
Везан дели хиира суна,
Вайша вовшех дезаш хилчи,
Вайша дехар доцийла.

Ахъа дийцахъ хъайн дагара,
Аса дуьйцур сайн дагара,
Дезаш, вовшех дала доллу,
Дийцахъ, кIорни,хъайн дагара.

25. Сан кIорни дайнера, мама,
И суна карийра, мама,
Сийна бай болучу арахъ,
Коканан бен кол йоцчу арахъ.
ТIеяха даго ца юьтуш,
Ца яхчи, ши бIаьриг белхаш,
Со юхуйирзира, мама,
КIорнига гIийла бIаьрг тоьхна.

26. Буса батте ца хьожуьйту,
Дийнахъ малхе ца хьожуьйту,
Лула кIорни догIу бохуш,
Лулахошка ца йохуьйту.

Сарахъ хитIа ма яхийта,
Корах ара ма хъажийта,
Эхъ хуьлийла йинчу нанна,
ЙоI йижинчохъ ца карийча.

Делкъалца йижий Iуьллуш,
Делкъал тIаьхъа хъалагIоттуш,
Сагатделча, хитIа йоьдуш,
ЦIахъ Iе боху йинчу нанас.

Iовдал ю хьо, йина нана,
Ца кхеташ ю йина нана,
Пхийтта шарахъ шеца Iийча,
ДIагIой ялахъа ца боху.

27. Сахуьлу седа серлабуьйлу,
И чухчухьера делкъеюьйлу,
Ойла елахъ, сан хьомениг,
Вайшиь цхъана дехар ду хьуна.

Охъадоьду хи лакъарна кхоьру,
Цу чуьра тIулгаш дашарна кхоьру,
Ва вайшиь вовшех даларна кхоьру
Со хьоьха яьлча, яларна кхоьру.

Батта бIаьра хъежна хилла,
Малха бIаьра хъежна хилла,
Хьо кIант вина кIентан нанна
Ма сан даге хъежна хилла.

28. Хъан нахана нус езар ю,
Сан нахана новц везар ву,

Дала, кІорни, дагар дийций,
Дала доллу вайшиъ вовшех.

Хьалахъажий, белха, ши бІаьрг,
Охъахъажий, белха, ши бІаьрг,
Белха шайна, сан ши бІаьрг,
Дели вайшиъ дуьне диъна.

Кху суьйренийн ойла йича,
Кху Іуьйренийн ойла йича,
Сайн нийсарой ойла йича,
Сан елха бен дог ца догІу.

29. Йиш ялар, да виссарг. Іуьйренин санна,
Йиш ялар, да виссарг. суьйренин санна,
Йиш ялар, да виссарг, кийра дІабелла
Хьо везаш догу дог хьуна дІагайта.

Дешнашца, хабаршца Іехийра ахъ со,
Хумма дан, хьомениг, замано нисдо,
Зама ма дІайоьду, доьду хи ва санна.
И дерриг нисдийр ду кхоьллинчу дала.

Суна хьо везара, хІинца а веза,
И безам бохуриг доккха дош хилла,
Хьуна ма мотталахъ, со хьайха яьлла,
Кхин безам ца карош со гІийла лела.

Хьо декъала ма войла эра дац хьуна
Езачух хьегийла эра дац хьуна,
Со-м хьалххе яьккхира ахъ безамах, ирсах,
Хьо хьайна вехийла кхечуьнца гІоза.

Диц ма де, хьо хир ву сан деган ойла.
Йоьду со, яллалц хьо воццохъ лела,
Хьайн делахъ, дог хьостуш, тІаьххьара дош ала,
Вай вовшийн кхин гур дац, хьо марша Іайла.

Йиш ялар, дависарг, Іуьйренин санна,
Йиш ялар, дависарг, суьйренин санна,
Йиш ялар, дависарг, кийра дІабелла,
Хьо везаш догу дог хьуна дІагайта.

30. Стиглахула кема доьду,
Лаьттахула машен лела,
Кху дуьненчохъ дийна дуьсехъ,
Гур ду вайшиъ вовше, везар.

Кхокха хилла коре хьовзий,
Леча хилла неІре хьовзий.

ДогIа, безам, соьга ла:
Кога акхадала вайшиь.

Кху Iуьйренна дIа ца лоськуш,
Кху суьйренна чу ца дерзош,
И акхарой кхобучу дала,
Тухар дац-техь вайшиь вовшех.

Сийна стигал сийна мел ю,
Iаьржа латта Iаьржа мел ду,
Со дуьненчохь дукха яхарх,
Дера яьлла декьал хилла.

Кху суьйренах ас хIун дора?
Кху Iуьйренах ас хIун дора?
Хьоьца яхар сан ца хилча,
Кху дуьненах ас хIун дора?

31. ДогIа догIу - латто худа,
Хи дIадоьду - тIулгаш дуьсу,
ДIа ца боьду, дIа ца болу,
Ахь сан дагна бина бала.

Хьо везаро дегI дашийна,
Сов везаро дог эшийна,
Ахь йохийна сан дог-ойла
Серлаяла ма ца туьгу.

Суьйре йоцуш йиш яц бохуш,
Iуьйре йоцуш йиш яц бохуш,
Хьо ца хилча йиш яц бохуш,
Со гIелыйнарг хьо вара хьуна.

Гу мел болчу гу тIе юьйлуш,
Iин мел долчу Iине юьйлуш,
Ва ахь сайна бина бала,
Белхош акхаяла йоллу.

Доккха догIуш хи хиларах,
Хица дIахьош со хиларах,
Яхьийталаш, сан нийсарой,
Ирс дайна йоI хьош ю алий.

Летта йогуш цIе хиларах,
ЦIергахь йогуш со хиларах,
Ягийталаш, сан нийсарой,
Дакъазаяьлла йоI йогу алий.

32. Малх схьакхетачу дуьненчохь,
И чубузучу дуьненчохь,

Я дан ма делар вайшиъ,
Я цхъана делар вайшиъ.

1уьйранна хьо сайна ца гича,
Сайн тоха са хир дац моьттура суна,
Суьйранна хьо сайна ца гича,
Сайн тоха са хир дац моьттура суна.

Сан-м тоха са хириг хиллера,
Хьо ца гуш хан ериг хиллера.

33. Дагца нина ч1аг1о яра сан,
Зуда йолу к1ант т1е ца хьовзо,
И сан ч1аг1о юьйхи, мама,
Зуда йолу к1ант хаза хилла.

Зуда йолу к1ант хаза хуьлу,
Ша маттана шера хуьлу,
Ладобг1на ахь ойла ца яхь,
Тешнабехк бан кийча хуьлу.

Хьан хазалло со 1ехийна,
Хьан хабаро со тешийна,
Х1ай, дакьаза ма вала хьо,
Ца вевзинехь ца мегара?

И сан ч1аг1о юьйхи, мама,
Зуда йолу к1ант т1ехьовзийна,
Хьуна хьалха со бехке ю,
Жималло со 1ехаярна.

34. Ва к1орни, юьйр ю боху,
Хьобга яг1ахь шайн яц боху.
Сан наха со х1аллакьеш ю,
Вайн ирсеха со йохош ю.

Д1ахайита цу хьайн нахе,
Вайшиъ вовших кхета дезий,
Ца хаьа-те цу нахана,
Безам бахча хала дуйла?

Цу делаца дуй боу ас,
Нийсархошца дуй боу ас,
Сайн де-нене ла ца дуг1уш,
Хьобга ян со кийча хиларх.

Хьо воцуриг суна эшац,
Хьо воцчуьнга со г1ур ма яц,
Яхарехь суна х1ума эшац,
Вайшиъ вовшийн хилчахьана.

35. Ахъ хьо белхе воґу аьлла,
Собга ларве ахъа аьлла,
Хьо кхачаре дІахьийсина,
БІаьргиш кхоьли, кІорни, тховса.

Хьо ца варна-м ца йоьлхи со,
Ца кхачарна-м ца йоьлхи со,
Лаа висна хьо хилчхьана,
Дерриг ловр ду аса, кІорнн.

Сан нийсаройн сакъерало, -
Кегийчу наха уьш бийлабо;
ЙоґІий-йоьдий цара бохуш,
Шенчу дагара цара дуьйцу.

36. Батто-м ца бохий хьо сан ваций,
Малхо-м ца бохий со хьан яций,
Ла ма дегІахь нехан нахе,
Вайшиь-м вовшийн дай, нана ялариг.

Массарел хаза хьо хийти суна,
Массарел дукха хьо вийзи суна,
Ва, кІорни, хьох яьлча,
ХІара дуьне дац сан.

37. Сийна стигал ма сенъели,
Іаьржа латта ма Іарждели,
Деги везар, хьо дІавуьгуш,
Хи чуьра тІулгаш ма гІелдели.

Хьо дІавоьдий хиьнехъара,
Гена волий хиьнехъара,
Хазчу сарахь шовдан йистехъ,
Хьуна доггух йоьлху ярий.

И хьан мама йоьлху хир ю,
Шен кІант арме вигна бохуш,
Цу хьан мамел чІогІу йоьлхуш.
Со карор ю, кІорни, хьуна.

Мичахь хеза и гІийла аз,
Стенгахь етта и гІийла шок,
Шен кІант арме вигна бохуш,
Ненан аз ду гІийла хезаш.

Забаре эшарш

1. Ахь культурни болар дича,
Хьо эвлахула волавелча,
Валлах1, делор, моьттур суна
Ахь ялон ерг дуьненчохь яц.

Кху суьйренийн ойла йина,
Кху 1уьйренийн ойла йина,
Ахь ялийнчуьн ойла йина -
Юьртах даккха дезара шуьшиь.

2. Кала аьлчи,
Кали ц1е йолу,
Лака аьлчи,
Лаки ц1е йолу,
К1ордина суна
Шун торкхойн ц1ераш,
Кала-ла-ка-лой,
Кала-ла-ка-лой,
Лака-ка-ла-лой,
Лака-ка-ла-лой.

3. Лекху лам т1е ло дуьллийла,
И дешийла вайн поселкехь.
Мохо д1ахьо литта санна,
Цо д1ахьойла и хьан зуда.

4. Гена даллалц д1аг1ур ду вайшиь, ла-ла-ла,
Гена даьлча, ладуг1ур вайша, ла-ла-ла,
Хьан бераш делхакхь - духадог1ур вайшиь,
Доблхуш ца хезахь - д1аг1ур ду вайшиь.

5. - Хьан стоьл т1ехь лаьтташ
Пиремник яцахь,
Хьан коре оьхкина
Шипонаш яцахь,
Сагатделча, хахка
"Победа" яцахь,
Ма ала, к1орни,
Соь хьайга йола.

- Сан коре оьхкина
Шипонаш елахьара,
Сан стоьл т1ехь лаьтташ
Пиремник елахьара,
Сагатделча, хохкуш
"Победа" елахьара,

Со хIун дан воллура
Хьо хьистина.

Хи тIехь хьуйзуш
Хьераш ю сан,
Эвлах боккхуш
Бажа бу сан,
ГIали банкехь
Ахча ду сан,
Йола, хаза йоI,
Собга яде.

- Хи тIехь хьуйзуш
Хьераш хилча,
Эвлах боккхуш
Бажа хилча,
ГIалин банкехь
Ахча хилча,
Хьо суна кхочур
Варий-техьа.

6. Ли-ла-ли-ла-ла
Лекхи ву,
Лекхи хиларца Iовдал ву,
Лела ца хиъча, пайда бац,
ДIатесна витар бен дарба дац.

7. Цхьа ши дог дехира,
ТIаккха безам бахара.
Я сан ши дог схьалолахь,
Я со йитий ма гIолахь.

8. Дог даха ца дезара жерошка,
Сакъера ца дезара жерошка.
Хан мел ели, эхь ца хеташ,
ДIаваха ца вуьту жероша.

Дог даха дезара хазачу йоIе,
Сакъера дезара хазачу йоIе,
Хан мел ели, эхь хеташ,
Кийрара дог дашадо хазачу йоIа.

САТИРАН ЭШАРШ

1. Цхьа миска стаг зуда ю хьан,
Цхьа чохь юьззина доьзал бу хьан,
Сан рицкьа дац, хIай кIант, хьобца,
Хьайн ши этка ма тишъехьа.

2. Гатан хечин маьlгаш ю нанаяларий,
Шолан куча киснаш ду нанаяларий,
Хьо заманан хьаьким ву, нанаялариг,
Тохарлера шира пис ю, нанаялариг.

3. Кхетачу малхаца, бузучу малхаца,
Хазачу суьренца хин йисте веара хьо.
Кьамел дина валале,
Дош даьккхина валале,
Лекхачу гуо тIера
Зудчо кхайкхира хьоь.
Стеган бос бацара хьан,
Адам бос бацара хьан -
Хьайн зудчо кхайкхича,
Бос хийцабелара хьан.

4. Корехь кор ма ца оьшу,
Неlрехь неl ма ца оьшу,
Ши зуда йолчу кIентан кертахь
Лата жIаьла ма ца оьшу.

Цхьа йоккха стаг зуда ю хьан,
Ша дуьззина довзал бу хьан,
Еьча, йига валларий хьо,
Эхь ца хета хьан бIаьргашна.

Сайн дадеха йолийла со,
Сайн мамеха йолийла со,
Хи эшчи бен, хитIа ягIахь,
Хьо гичи бен, дага вагIахь.

5. Сан самукъа долучу хенахь,
Со шовданехь лаьтгачу хенахь,
ВогIий кхочу зудчун майра,
Мохо дахьа литта санна.

Хьо лела некъаш энгалин даций,
Ахь дуу даар дуганий даций,
Ла-ла-ла-ли-ла,
Ла-ла-ла-ли-ла,
Чувола хьайна, чай мелла гIор хьо,
Мала чай дацахь -
Со эцна гIор хьо.

6. Мила ву шуха зуда йолу кIанат?
Зуда йолчу кIанте повестка еана:
Сискал тIейилла деза шен боху,
Хьоь ага тахко цIа вола боху.

7. Тишделла неl-кор тIечIагIдан деза,
Зуда йолу кIанат шен цIахь Iан веза,

Хьо хІунда веъна, зуда йолу кІанат,
Со йогІур яцара хъан метта хилчи.

8. Дог даха ца дезара
Зуда йолчу кІанте,
Сакъера ца дезара
Зуда йолчу кІанте,
ДІавоьдий, зудчуьнга дуьйцу.
ЮхавогІий, вай ледан гІерта.

9. Басаро цІийина, дари-да-да-да,
Пударо кІайина, дари-да-да-да,
Еана схьакхаьчча, дари-да-да-да,
Къена жеро ю, дари-да-да-да.

Ша жима ю моттийта, йоца коч юхий,
Тхан тхьамда хуьйшиц къена жеро,
Хъайн метта жІаьла дижале,
ДІа а гІой, дІайижа, къена жеро.

10. Ас ца динарг хъан дер олий,
Динарг дохо мила ву олий,
Олий, ойла кура йоккхий,
Хьо дІавоьду, малар молий.
Цу дадий вацахъара, дика кІант вара хьо,
Цу наний вацахъара, дика кІант вара хьо,
Нана лойла хъан хазчу дегІа,
Кулакийн кІорни делара хьо.

11. Хъешана лекхна эшарш

Цхъа ше хиллал гІовтал кач,
Ши ше хиллал куйна боьхъаг,
Мушалла деза чимчаргІа,
Кхин ма воьллахъ тхоьга...

12. Цхъа ше хиллал куйна маьІиг,
Кхин ма боьллахъ,
Со гур яц хьуна,
Баба гур ю хьуна.

13. Муьшал деха чимчаргІа,
Кхин ма доьллахъ тхоьга;
Хъайл лекха куйн боьхъиг,
Кхин ма боьллахъ тхоьга;
Цхъа ше лекха палтун кач,
Кхин ма боьллахъ тхоьга.
Со гур яц хьуна,
Баба гур ю хьуна.

14. Хьо неІарх чу ваьлчахьана,
Хаттар доцуш гІента хиъча,
Хиира суна, хьо мила ву,
Дог ца догІу хьобга хьажа.

15. Кхин ма воьллахь тхобга,
Юха ма воьллахь тхобга,
Хьайн топ яхьаш, тогур байа,
Кхин ма воьллахь тхобга.

ХЕЛХАРАН ЭШАРШ

1. Беттан нур дайна, ла-ла-ла,
Маьлхан нур дайна, ла-ла-ла,
Ва, мама, сан кІорни дайна, ла-ла-ла,
И лаха йоллу, ла-ла-ла.

2. Куьйгаш мел хаза леладо,
Когаш мел хаза шершабо,
Яла, бабин йоІ, яла-лай,
Яла бабина, яла-лай.

3. Куьйгаш ма хаза леладо,
Когаш мел хаза лелабо,
Хелха ма хаза волу хьо.
Декъала, хьомениг, хуьлда хьо.

Халонах кхоьруш ваций хьо,
Малонах кхоьруш ваций хьо,
Хьайгара дика некъ гойтуш ву,
Цундела массара лоруш ву.

Куьйгаш ма хаза леладо,
Когаш ма хаза лелабо,
Хелха ма хаза волу хьо,
Декъала, хьомениг, хуьлда хьо.

4. ЦІаллакум - цІакум,
ЦІак вайрий шуна?
Нана кхаба цо делаІ,
Ма дика кІант вара и!

5. Циминки новкъа
"Победа" санна,
Ла-ла-ла!
Хьан шерша ши ког,
Ла-ла-ла!

6. Вай дала язде
Шуьшинна йоза,
Ла-ла-ла!

7. Вай, вай, сан кIорни,
ЦIела керча хьан корта,
Хьой, сой цхьаь даций,
Дайл беста хьан корта.

8. Катоьхна схьалаьцна
Ор чу кхосса везар хьо,
ТIаьххье чу иккхина
Мийра бетта безар хьуна.

ЖIанкаш кхехкинчу
Хи чу волла везара хьо,
Балгаш кхехкина
Хи мело дезара хьуна.

9. Вай дела гIуо шуьша
Бух боцчу бердах,
Юха догIур дара шуьша,
Кхин эхь ца хеташ.
Ли-ла-ла, ли-ла-ла!
Ли-ла-ла, ли-ла-ла!

10. Хахка езара сийна "Волга" хьо,
Ядон езара ненан хаза йоI хьо...

11. Кора дуьхьал кор делара хьан, ла-ла-ла,
НеIар дуьхьал неI елар хьан, ла-ла-ла;
Цхьа урам гена хета, ла-ла-ла,
Тхан урамехь велара хьо, ла-ла-ла!

12. КIайн басар кхачийна, ла-ла-ла,
ЦIен басар кхачийна, ла-ла-ла,
Жероша шайн гиччош хьийзош, ла-ла-ла,
Цхьа миска стаг дакьаза ваьккхи, ла-ла-ла.

13. ЙоIа а, кIанта а локху хелхаран йиш

- Куьйгаш хаза леладе,
Когаш хаза лелабе,
Хьо кхиинчу хьайн мамина
Хаза нускал даладе.

- Куьйгаш хаза лелор ду,
Когаш хаза лелор бу,
Со кхиинчу сайн мамина
Хаза нус ас ялор ю.

- Куьйгаш хаза леладе,
Когаш хаза лелабе,
Мартанхойн йо1 хьайна езахь,
Хелха хаза валалахь.

- Куьйгаш хаза лелор ду.
Когаш хаза лелор бу,
Мартанхойн йо1 сайга яг1ахь
Кога акха вера ву.

- Куьйгаш хаза леладе,
Когаш хаза лелабе,
Мартанхойн йо1 хьайна езахь
Г1иллакх хаза леладе.

- Куьйгаш хаза лелор ду,
Когаш хаза лелор бу,
Мартанхойн йо1 сайга яг1ахь
Г1иллакх хаза лелор ду.

14. 1ай кхеттарг малх бац,
Делкъал т1аьхь де дац,
Зуда йолу к1ант дош дац,
Ла-ла-ла.

1ай кхеттарг малх бац,
Делкъал т1аьхь де дац,
Жерой дош дац,
Ла-ла-ла.

15. Когаш ма хаза лелабо,
Куьйгаш ма хаза леладо,
Декъала хила хьо,
сан к1орни,
Хелха ма хаза долу хьо.

16. - Хе, месаш,
Шу стенга йоьлху?
Ла-ла-ла!
- Сакъера йоьлху,
Дог даха йоьлху!
Шу дог1ий тхобца?
Ла-ла-ла!

17. Луьург хуьлда, гатана гали,
Зудчунна т1е маре, ла-ла-ла,
1ахь - 1ийр ю, ца 1ахь - ц1а йог1ур ю,
Д1айигий вала, ла-ла-ла.

Айхьа юьгий,
Хьайга йог1ий

ДІахайта,
Ла-ла-ла!

18. Цкѣ хелхаваллалц
Ши этка елара, ла-ла-ла!
Цкѣ велаваллалц
Дашо церг елара, ла-ла-ла!
Ла-ла-ла-ла! Ла-ла-ла-ла!
Ши этка елара, ла-ла-ла!
Дашо церг елара, ла-ла-ла!

19. Ваттай, сан кІорни,
Дала дита хьо суна,
Суна сенна дезара хьо,
Карахь-марахь ловзон бен.

20. Охъахьожуш вала,
Охъакхетар ву хьо,
Ялийташ вала,
ЙоІстаг ю хьуна,
Ла-ла-ла,
Ли-ла-ла-ла,
Ла-ла-ла.

21. Ас сайна цІен кІархаш оьцур бу,
Майрачунна пол-литар оьцур ю,
Марнана, хьо оьгІаз ма гІолахь,
Ас хьо хьокха бетташ лоллар ю.

22. Баккхийчу наха хьо ваккха боху,
Кегийчу наха со яккха боху,
Волабол, хъаша, цхъана дер вайша,
Хьо реза велахь, дІагІор вайша.

23. Ламанан леча, ла-ла-ла,
Аренан кхокха, ла-ла-ла,
Хьовзаеш вала, ла-ла-ла,
Хьан нанас ца йина, ла-ла-ла.

24. ДІатоха тІараш, ла-ла-ла!
ДІатоха вота, ла-ла-ла!
И бабин хаза йоІ тахана,
Бал боккхуш хелхаяла еъна.

25. Тохал куьйгаш, ла-ла-ла,
Довлал хелхи, ла-ла-ла,
Вай хІинца боккхург
тІаьххъара бал бу, ла-ла-ла.

Дог даха мегар дац
Зуда йолчу кІанте,

Ла-ла-ла,
Ли-ла-ла-ла-ла.

Д1авоьдий, шен зудче дуйцу,
Шен зудчул оьшу
Зуда йолу к1анат,
Ла-ла-ла-ла.

26. Тоха т1араш,
Довла хелха,
К1отархойн к1ентий,
Ла-ла-ла!

Наб1аран мачаш,
Льдгин куьрсаш,
Ч1ог1а томка,
Ла-ла-ла!

Чудовлий довла,
Охьаховший довла,
К1отархойн к1ентий,
Ла-ла-ла!

ЛИРИКАН ТИЙЖАМАШ

1. Илалай ца ала
Баанир дуй бу шен,
К1айн байракх буйна
Шемил ваьлчинна а:
Нур-1алин 1адилаш
Кхайкхош дацара,
Х1анци гарух хилла
Билкьаган 1али,
Нахаца се лела
Сулбанан Тоачу,
Юьртин 1а1ий буу
Миин Лабаза,

Хьери белха йоьвлла
Исупа бариш,
Т1ера дали хилла
Т1ечеха боьлчи,
Вада виезар-кх
Маьлхин дуьненара,
Вола виезар-кх
Цу 1аьрчи каша
Шена баал кхача
Кери ицина,

И суьйлин молланаш
Кхойкху ца хоззу.

2. Дуьне дезаш хьобх дисча,
Нанас йинчо муха хьобшур ду;
Сирлачу дуьненах 1аьржа бода хилла
Лелар ю хьан нанас йинарг.

Ахь безаш битинчу хьан уьйрашка
Со муха хьобжур ю?
Дела кхелана реза йоцуш,
Со-м ца йоблхи, нанас винарг.

3. T1ам боцу леча ду со,
Г1а доцу сара бу со,
Ваша воцу йиша ю со,
Со-м г1ийла кхоьллина хилла.

Хьайн нана лойла
Хьан лезначу дег1ан,
Ма г1ийла д1атесси ахьа тхо,
Хьайн деца ялариг.

Кху 1уьйренан нана лойла,
Кху суьйренан нана лойла,
Ваша воцу йиша лойла,
Яла мел луу йиша лойла.

Хьайн нанас йинарг
Лойла хьан,
Ахь тхо хьаьнга кхилли,
Хьуо бакъдуьне йобдуш.

4. Сан кьен дакъа, деца йинарг яла хьан,
Юьртан пхьобханах яьккхи ахьа со,
Мехкан декхах яьккхи ахь со
Лекхачу хьуьнан к1айн башлакх туьллучу хенахь,

Суна х1ун ди ахь, деца йинарг яларг.
1аьржачу латто баьццара исхар духучу хенахь,
Суна х1ун дин ахь, деца йинарг яларг.
Хазачу б1аьста кога буьхьара лелачу хенахь
Суна х1ун ди ахь, деца йинарг яларг.

5. Суьйранна ма елха, со вина сан нана,
Гуьйранна ема елха, со вина сан нана.
Сайн турпал ши белаш б1ог1амах товжийна
Ас дезаш диттинчу дуьненна елхалахь.

Суьйранна йоблхур ю хьо вина хьан нана,
1уьйранна йоблхур ю хьо вина хьан нана,

Хъайн турпал ши белаш бIогIамах товжийна
Ахъ дезаш дитинчу дуьненна йоблхур ю хъан нана.

Зезагаш бацалахъ эсала ма техка,
Мехкарий суьйранна хин йистехъ ма совцу,
Амма ахъ хаьржина и хаза, обзда йоI
Ца го кхин цкъа а шовданан коьртехъ.

Хьо велла и денош дахканза делара,
ДоттагI хилла воьду де кхачанца делара,
Даггара ву бохуш волчу хъан доттагIчо
Со хьоьхи ма яьккхи.

6. Хьо цомгуш вуй тхайна хиьнехъ,
Хьо гIелвеллий тхайна хиьнехъ,
Хьуна коре догIу дарий,
Хьо кьинтIера воккху варий.

Ахъ Iуьйрени тийсина са,
Ахъ суьйрени тийсина са,
Ахъ хъайн кIанте тийсина са,
Деха туьйсур ца хиллера.

Ахъ хъала бина и беа некъ,
Ахъ охъа бина и беа некъ,
Айхъа хихкина и хъайн тарактар,
Хъаннахех ка йитича ахъа?

Жимачуьнца жима вара хьо.
Воккхачуьнца воккха вара хьо,
Хъайца йина забар хууш,
Лелаш вара хьо жима Харван.

Кху Iуьйренийн нана лойла,
Кху суьйренийн нана лойла,
Дезаш дуьне мел дитинчу
Массо кIентан нана лойла.

САТИРА А, ЗАБАР А

1. ЧОБХЪАРА НАХ

ЦХЪА СТАГ шен стунцахой болчу вахана хилла. Ламаз хан тIе ма кхаьччинехъ, маьнги тIе ламаз дан хIобьттина иза. Цу хенахъ цIенкъа юккье текх а диллина, бод хъакхош, юучу хIумана гIайгIа беш стуннана хилла.
- ОллохIу акбар, - аьлла, охъатаьIаш воллу нуц, пенах дIа а кхетта, гал а ваьлла, цIенкъарчу текха чу кхетта.

Тѝаккха сѝхха хѝала а гѝаѝттина, шен дукха юѝхѝаѝржа хѝоѝттиначу невцо эѝира боху стуннене:

- Дика ду-кха хѝоккхехѝ хѝйра нах ца хѝлла.

2. ДОХК

Чечана хѝошалгѝа а веана, цѝа ваха ваѝлла цѝхѝа гѝоѝтѝархо. Дохк деана ѝуѝйре хѝлла, цундела иза некѝах тѝлла.

Дѝаоѝхуш, керт еш воллuchu цѝхѝана чечанхочунна тѝекхаѝчна иза.

Салам а делла, гѝоѝтѝархочо шена Гѝоѝтѝа боѝду некѝ гайтахѝара аѝлла.

Чечанхочо дѝийцина: лакха дѝа а вахана, аѝрру агѝор дѝа ма-хѝевззина бу хѝуна и некѝ аѝлла. Гѝоѝтѝархочо шена и карор бац, ван а волий, айхѝа гайтахѝара суна и некѝ аѝлла дехна цуѝнга. "Доккха хѝума ду-кх шега дуѝйцучух ца кхетар" - бохуш, гѝам-гѝим а деш, хѝалха а ваѝлла, некѝ гайта веана чечанхо.

Жимма дѝавахча, юха а вирзина, чечанхочо хаѝттина, вайшиѝ мичахѝ ву аѝлла.

Гѝоѝтѝархочунна хууш ца хѝлла. Дѝаоѝху-уш, пхѝоѝхана тѝе кхаѝчна хѝара шиѝ. Салам а делла, чечанхо тѝевеѝча, царна юккѝера цѝхаммо аѝлла: "Ва дада, ахѝ хѝун леладо?" (Иза цуѝнан вешин кѝант хѝлла).

Шен куѝг кѝентан кара а делла чечанхочо, шен зудчунан цѝе а ѝяккхѝина, и шен куѝг кхѝин дѝа ца хѝоѝцуш, шен зудчунга дѝалохѝа со аѝлла. Кѝанта хаѝттина: "Ткѝа хѝешана хѝун до вайша?".

Юха а хѝаѝжна, чечанхочо аѝлла: "Варѝйлахѝ, хѝо волчуѝра меттах ма валалахѝ, дуѝненчуѝра тѝап-аѝлла вовр ву хѝо".

3. АМАЛ

Йоккхачу Атагѝара пондар локхучу Гѝачас ткѝе цѝхѝаѝ зуда ѝаѝийна хѝлла. Тѝаѝхѝара ша ткѝе цѝхѝаллагѝа зуда ѝаѝийча цо аѝлла шен зудчуѝнга:

- Со зуда атта дѝаѝогѝийтуш ву хѝуна, ас аѝлларг делахѝ. Вайга хѝешѝй баѝхкѝича, со хѝаѝйга хѝаѝжча, царна юург ѝа ѝзѝйла хаалахѝ.

Дикка ла а доѝгѝна, зудчо аѝлла:

- Ас корта ластѝйча, ас лур ѝоѝѝйла хаалахѝ.

4. ДѝАВАХА ЦА КХЕТТА ХѝАША

Веана хѝаша хѝлла. Хѝусамден зуда цѝахѝ ца хѝлла. Хѝешана шена чохѝ карѝйннарѝ хѝалха ѝиллина хѝусамдас. Хѝаша шина дѝйне а, кхаа дѝйне а ваѝлла. дѝа ца воѝдуш. Чуѝра юург чекхѝаѝлла, дѝа-схѝа хѝаѝжчи, кхалла хѝума ца карѝйна. Зуда цѝераялале ѝяккхѝина лаѝтташ ведар шура карѝйна хѝокху шинна. И шура а ѝиѝна чекхѝаѝккхѝина. Тѝаккха шѝй а, маѝнги тѝе а ваѝлла, дуѝхѝ-дуѝхѝала а вирзина. шаѝш ѝяккхѝина хан дагаоѝхуѝтуш, хабаре ваѝлла.

Хѝешо Шартеса дѝадоѝийна шен кѝамел:

- Берашна юккѝехѝ осал ца хѝлар дика гѝиллакх дара сан, - аѝлла.

- Дера дара, - аѝлла, жоп делла хѝусамдас Шемале.

- Синкѝераме воѝдуш цкѝа а доттагѝчуѝнга маѝхѝсеш ца ехар а дара сан дика гѝиллакх, - аѝлла шолгѝа а хѝешо.

- Дера дара, - аѝлла, жоп делла цунна хѝусамдас.

Иштта хѝаша ша-шен хестош вахвелча, хѝеше хѝусамдас эѝира боху:

- Кхѝин цѝхѝа гѝиллакх дика ду хѝан, Шартес, дѝа ваха а саготту вац хѝо, - аѝлла.

5. ИРС Я1 ХЪАН!

Шайн йиша ловзаргахь хелхаюьйлуш бехк а лаьцна, юьстах ваьлла лаьтташ хилла цуьнан ши ваша.

Цхьа хан яьлча, тIевеанчу жимачу кьонахчо аьлла:

- Иза-м дIаяла а ца кхета. Евзий шуна и? - аьлла.

- Ирс я1 хьан, - аьлла вежарех цхьамма, - и йовза-х ца евзий хьуна.

6. ШИ КЪУ

Ши къу хилла набахте чу воьллина: цхьаь - сахьт лачкъорний, шолгIаниг - етт лачкъорний. Шаьшшиь лацаран бахьана дийцина цара вовшашна.

Кхано Iаш, еттлачкъийнчо:

- Мас сахьта даьлла вайна? - аьлла, хаьттина.

- Етт узу хан хилла-кх, - жоп делла сахьт лачкъийнчо.

7. ДОГЦIЕНАЛЛА

Цхьа стаг хилла базарахь етт бохка вахана. Цхьаммо тIевеана, хаьттина кхуьнга.

- ХIара етт дегIана ма жима бу хьан?

- ДегIана белахь а, ханна-м бац хьуна хIара жима.

- Ой, шура мел ло кхо, шина-кхаа литре йолий?

- Йолу, ахьа гурралц озьча-м.

- Ткъа базара хIунда балийна ахьа хIара?

- Вуо болу дела балийна-кх, - аьлла, жоп делла етт болчо.

8. ЖЕРОЧУНЗАБАР

Цхьа ламаро хилла бах охьенца хьошалгIа вахана. Цунна синкьерам бина хилла. И хьовзон оила хиллачу мехкарийн тхьамда йолчу цхьана жерочо хаьттина бах:

- Ламаро, шу долчоь чIург керчий? - аьлла.

- Дера керча-кх, - аьлла, цо и муха хоьтту кхеттачу ламарочо, - цкъа керчича, ворхI тIекхетча а, саца а ца луш-м.

9. ЮЬХЫ1АБРЖО

Цхьана несо шен марвешина "Кьонах" аьлла цIе тиллина хилла. Мацца цкъа туькана яханчоь, шен марвешах тар а велла, цхьана стагана тIаьхьа хьаьдда йоьдуш хилла и зуда:

- Ва, Кьонах, - бохуш, мохь а бетташ.

Цунна тIаьхьакхиьча, иза кхин стаг хиларх кхетча:

- Вай дела, хьо-м кьонах ма вац, - аьлла.

Вукхо хаьттина, вуоха а воьхна:

- Со кьонах воцийла хьуна муха хии?

Зудчо жоп делла:

- Юьхьдуьхьал хьаьжча, хиира-кх, - аьлла.

10. ДАКЪАЗАЛЛА

Майра хилла сай-бодий къастале балха ваха везаш. Хьала а гIаьттина, шен зуда меттахьаьккхина цо.

- Ас хлума тле юххушехь, суна чай дохдохь. - аьлла.

Шен набарха ца ялалучу зудчо, ахл-ухл а дина:

- Эцца хьайна ерг кхалла а кхаллий, длаглохь, - аьлла.

Тлаккха, сарахь цла воглуш мукъана а шена яа йовха хлума хилийталахь, мачаш цлан а елахь аьлла, шена ерг кхалла а кхаьллина, шен балха длавадана хлара.

Сарахь мац а велла, глел а велла, цла воглуш волу цлийнада, не1 схьа а йиллина, чу ваьлла.

Кхуо балха воьдуш яьржжийначохь лаьтташ пхьеглаш а, кхуо охьайиллиначохь лаьтташ ши мача а хилла. Пеша тлехь тлеклел кхийссинчохь лаьтташ яйнаш а хилла.

Чухула длайсхьай а хьаьжна, дог доьжначу цлийнадас ша шег: "Нана яла хьо дуьненан", - аьлла, гларавала а ца хлуттуш, лохха "глам-гим" дина, и тосаделлачу зудчо кхуьнга схьа мохь байитина дехьа чохь йижина йолчу:

- Хьо хлун деш ву цу чохь, шабар-шибар деш, хлинца а вахана валаза ву хьо? - аьлла.

11. ЯХЬИНА ДИНА ХЬЕХАР

Динан глутлакхаш башха дика карадоглуш вацахь а, маттана шера а, хьекъална ира а ву аьлла, Махьмина юьртахоша моллалла тледожийна хилла. Шех тешийна глутлакх вуно члогла санехь хилар зеделлачу цо малар а, сигаьрка а йитина. Вовшашца мостагладла тасаделлачу нахана юккъехь машар беш, моьлуш, хьаштдоцург лелош верг сийсаза веш, оьшучунна хьехам беш, массеран а дог эцна ваьлла Махьма. Луларчу ярташкара бахархой а хилла хлара волчу оьхуш. Массарна а дашца а, глутлакхца а там беш хилла цо. Цундела иза везаш а хилла.

Цхьана дийнахь хьалха цкъа доттагладла лелош хилла волу Яхьа веана Махьмина тле шен цхьа бала бахьаш. Кисанара схьакъеда къаьркъанан шиша а, дукха сов вахочу маларх веттавалар бахьанехь тишъелла юьхь-сибат а, схьаетталун томкин глиран хьожа а ца езаеллачу Махьмас, декъа салам-маршалла схьа а эцна, деана глутлакх схьадийца аьлла:

- Вайша хьалха, цкъа зама зама йолуш, дууш-молуш цхьана лелаш хьох хлума лачкъош вацара со, - аьлла, схьадолийна Яхьас. Амма ша ала гертарг схьадийцина ца волуш, дуьнентле мел долу хлума юкьаозийна, къамел дахдан волавелла иза...

- Ладоглад, Яхьа, - сацийна иза Махьмас, - хилларг дладаьлла, иза карладаха оьшуш а дац. Айса лелийнчунна тоххарехь дохковаьлла со. Цундела цунах лаьцна вайша кхин дийца оьшуш хлума а дац. Сихха айхьа деана глутлакх схьадийций вала. Арахь хьоьжуш кхин а нах бу...

- Гой хьуна, доттагла, доцца дуьйцур ду аса, хлокху тлаьхьарчу хенахь хлара дуьне къахьдина суна оцу вайн чуьрачо. Чу мосссаза веа, луйш, хьаштдоцург дуьйцуш. Со дуьхьал вистхуьллушехь, дов хуьлу. Зуда йитина дла а яхийтина, лела зама а яцара сан, жайна даккхяхьара ахьа цунна, толур яцара техьа иза.

- Иза-м хала, хьо ваха, дацара, - аьлла, къоламий, кехаттий схьа а эцна, охьахиьначу Махьмас оцу минотехь яз а дина, кхо маьлиг еш хьарча а дина, дладелла жайна Яхье.

- Хлокху жайно хийланна а гло дина хьуна. Хлун ю кхуьнан цле? Хлаь, Хьулимат лен йолаллушехь, хлара жайна цунна а ца гойтуш, хьайн цергаш юккъе лаца. Цул тлаьхьа а шайн барт изглаш меттиг нислахь, суна тлевола.

12. 1АДІЙНЕХЬ ЦА ХИНДЕРГ

Яхьа хилла цхьана дийнахь пхьоьхана а хлоьттина, шайн ден да члогла хьал долуш стаг хилла бохуш, дуьйцуш лаьтташ.

- Цуьнан цхьа бле ахбле говр, ши бле етт, пхи эзар уьстаглад хилла, - аьлла, члагладина цо. Массо а кхуо дуьйцург бакъ ца хеташ, гуттар санна, аьшпаш хир бара уьш-м аьлла

хеташ, и кьамел тидаме а ца оьцуш лаьттахохь, цхьаь дуьхьал ваьлла, и бежанаш а, говраш а оьцул хила тарлора, ткьа пхи эзар уьстаг1 цуьнан хилла хиларх ца теша ша аьлла.

- Ой, ахьа х1ун дуьйцу, - девне ваьлла Яхьа. - Дикка дагардича-м уьш ялх эзар а хир дара...

- Деллахь, доттаг1а, 1ад1ийна велара хьо, цуьнга и эзар уьстаг1 т1е а ца тохуьйтуш, - аьлла, цаьрга ладоьг1уш лаьттаху Махьмас.

13. ХАЛА ХЕТТЕХЬ-М...

Юьртахь жима стаг кхелхина тезет хилла. И тезет д1айирзина цхьа хан яьллачу хенахь, цу юьртара цхьа стаг вахана хилла кхелхинчу жимачу стеган нахе кадам бан. Царех уггаре воккхакх верг кхайкхина ара а ваьккхина, цуьнга кадам бина хилла цо:

- Мукьа воцуш виснера со шуна гучу ваза. Вайн ницкь кхаьчнехьара шуна и бохам хуьлуйтур а бацара, ч1ог1а хала а хийти и шун вешин к1ант кхелхина, - аьлла.

Х1ара кадам бина ваьлча, кхелхинчу жимчу стеган девашас аьллера:

- Вай, и кхин хьан дай-ваший вийна-м ца лелара и кхелхича, хьуна хала ца хета...

14. РУЗБА

- Ассалом 1алийкум! Рузбане кхача ларор вуй со? - хаьттина ламаз тиллачо, рузба а дина маьждигера ц1а бог1учаьрга.

- Ва 1алийкум солом! Ларор ву дера-кх, хьалха дийнна к1ира а хилча, цу т1е хьо говрахь а хилча-м мухалле а.

15. ДЕХАР

Цхьана стеган доккха ирзу хилла. Цуьнга дехаре баьхкина юьртара баккхий нах, цу ирзу т1ехь юьртан кешнаш дайтахьара аьлла.

- Делахь, аша иштта доьхуш хилча, дойтур ду аса, - аьлла, д1абохуьйтуш хилла цо уьш. Т1аккха баккхий нах гена бовлале т1аьхьа а кхайкхина, бахара, бах, ирзо долчо:

- Деллаша, цу т1ехь баьрзнаш ма делахь, т1е т1улгаш а х1иттош, гота охуш новкьа хирг ду суна уьш.

16. МОЛЛИН САТИЙСАМ

Молла хилла суьлхьанаш хьийзош, багахь "лаилах1-иллалах1" бохуш, шабар-шибар а деш, коре а хийна, 1аш. Т1ехйолуш цхьа хаза йо1 гина кхунна. Цул т1аьхьа:

- Девиса хьан, дависа хьан, - бохуш, ша х1ун леладо а ца хууш, суьлхьанаш хьийзон волавелла иза.

17. МАХКАХЬ ДОЦУ ХЕЛХАР

Моллин бераш хилла цхьа чехка йоьттучу вотанийн мукьамана чу а боьлла, махкахь доцу хелхар деш. Т1ехволучу стагана гина уьш. Корах чу а хьаьжна, цо аьлла:

- Ой, шу дена хаьий аша лелош дерг?

- Хаа-м хаьа, амма тхуна санна дика-м ца хаьа, - аьлла бераша дуьхьал.

18. ХИЛЛАРГ ХОВШ ВОЛУ "ШАЙХ"

Шайх ву ша бохуш лелаш хилла цхъа стаг.

- Делахъ кхана хиндерг дийцал, - аьлла, дехардина цуьнга цхъамма.
- Лама дуьйцур ду ша. - аьлла, "шайх" ву ша бохучо.

19. МОЛЛИНА ДИНА СУЪЛХЪАНАШ

Цхъана дийнахъ суълхъанаш ден пхъар волчу веана молла.

- Iаламат меле гIуллакх ду ахъа дийриг. Къаьсттина хIокху мархи баттахъ цхъа суълхъа дича, ткъа ламаз диначул мел хир бу хъуна, - аьлла, и хаста а вина, дIавахна молла.
- Цкъа цхъана дийнахъ чувоблла болх беш Iачу пхъерана дагадеана, ша-м къахъобгуш вара, марха а багахъ, молла хIун деш ву хъажа везара ша аьлла. Вахана къайлаха чу хъаьжча, коре хIума а тоьхна, хъена чIепалгаш дууш Iаш гина кхунна молла.
- ШозлагIчу дийнахъ шен суълхъанаш дIадахъа веана молла.
- Ой, - аьлла цо, - туркхаш ма бац хъан кхарна юккъехъ?
- Го баьккхича, хуур хиллехъ, молла а вуьллур вацара ас, - аьлла, жоп делла, обгIазваханчу пхъеро.

20. МУРДО ШЕН ШАЙХЕ АЬЛЛАРГ

Цхъана дийнахъ тачанки тIе а хиъна воьдуш волу цхъа хъаьжа борза тIехъ лаьтташ волчу шен мурдана тIекхаьчна. Шена шен мурд ца вевзашехъ, цо цуьнга салам делла.

Шега цо салам делча, иза вовза а вевзина, дуьхьал а ваьлла, шен шайх хиларе терра, тIехдаьккхина цуьнца тIекаре а ваьлла, мурдо шен устазе дехар дина:

- Тховса буьйса а яккхий, кхана гIахъара хьо дIа, - аьлла. Иштта тIехваьлла и шеца тIекарваьлла хъаьвзича, шена ца вевза дела, шайхо шен мурде аьлла:
- Ванах, суна хьо вовза-м ма ца вевза, хьо мила вара? - аьлла.

Цу тайппана цо шега хаттар дича, мурдо шен шайхана жоп делла:

- Деллахъ, юххехъ кхин накъост а воцуш, хIокху борза тIехъ лаьтташ волу хъайн мурд ца вевзича, кхана догIа долчу къематдийнахъ, оццул дукха долчу халкъа юккъехъ со муха вевзар ву техъа хъуна? - аьлла.

ДIавоблладчу мурдо шен киснара суълхъанаш схъа а даьхна, кхин хъуна вирд а доккхур дац аса аьлла, суълхъанаш шайхе дIаделла.

21. МОЛЛИН МОЛЛЕХ ТЕРА ШИ ХIУМА

Моллин а, моллин зудчун а дов даьлла хилла. Зудчо эххара аьлла:

- Моллех тера-м вацара хьо. Молла хуьлу хьо санна? Ши хIума-м ду хъан молличух тера...
- Ой, зуда, - аьлла моллас, - ши хIума хилча-м тоьар ду. И ши хIума хIун ду-те? И алахъ цкъа.
- Дера ду, стаг, шен хенахъ ламаз ца дар а, сагIийна хIума ца ялар а. И шиъ ду-кх.

22. МОЛЛИНА АЬЛЛА ХIУМА

Цхъана хIуманна тIехула молла Сапарбек хъахийна наха.

- ДIаваккхийша молла Сапарбек, цунна хууш хIумма а дац. Цул воккха Iовдал карор вацара кху нана-махкахъ, - аьлла иза дика вевзаш волчу Дагас.
- Вай, Iелам стаг ма ву иза. Ма алахъа цунна иштта, - дуьхьало йина цигахъ хиллачо цхъамма.

- Къорланаш дешна вай иза-м, - вистхилла кхин.

- Дера бакъахъа стаг-м ма ву молла Сапарбек. Яхкаеллачу кхелли тӀе вилла мегар дацара иза, - чӀагӀдина Дагас.

И хабар моллех дӀакхетта. Доккха дегӀ а, тӀехъаьжча буьрса а, дера а волу Сапарбек оьгӀазвахна Дагина. ТӀе тӀеххъа ловдал а, девне вала кийча а волу Сапарбек, ша тӀекхаьчча, Дагех лата ойла йолуш хилла.

Цхъана сарахъ пхьобхана нах гулбеллацохъ вовшашна тӀенисвелла Сапарбеккий, Дагий. Моллин оьгӀазе къегачу бӀаьргех а, цо шен Ӏаьржа совра долчу йоккхачу шаьлтанна тӀедиллина, куьйгах а бӀаьрг кхетта, ша дийцинарг цунах дӀакхеттийла а, иза хӀинца шеца девне вала дагахъ вуйла а хиьна Дагина. ТӀаккха иза меллаша адамийн тобана юккье а вахана, мас-малик а хилла, дӀахӀоьттина.

Эххар тӀекхаьчна Сапарбек Дагина. Цунна дуьхьал а хӀоьттина, массарна а хозуьйтуш, буьрса вистхилла молла:

- Ва, Дага, со яхкаеллачу кхелли тӀе вилла а мегар вац хӀунда аьллера ахъа хъастагӀа? - аьлла, шаьлтанан мукъ схъалаьцна Сапарбека.

- Эй, велла вала со делаь, Сапарбек, ма чӀогӀа юхьӀаьржа хӀоьтти со. ХӀокху нахана хьалха ас добху хьобга сайна кьинтӀера валар. Хьо кхелли тӀе вилла мегар вац аьлла чӀогӀа гӀалат ваьлла хилла-кх со. Мегар ву ахъа дешначу къорӀанор, дукха чӀогӀа а мегаш. - аьлла Дагас.

- И ша ду хӀета, - юхаваьлла хьекьална аьрта волу молла.

23. МОЛЛИН А, ЦУЬНАН ЛУЛАХОЧУН А КЪОВСАМ

Молла Сапарбеккий, цуьнан лулахо Сатабиссий къовсавелла хилла цкъа:

- Гиллакх тоьлу, - аьлла, и шегахъ цкъа а хилла а, хир долуш а воцчу Сатабис.

- ХӀан-хӀа, комаьршалла тоьлу, - бохуш хилла, и шегахъ янне а йоцучу Сапарбека.

И ший пайдабоцу ши стаг вуй хуучу наха башха тергалбеш а ца хилла церан къовсам.

Эххара церан гӀовгӀа кӀорда а йина, царна тӀевеана Дага.

- Дага, хьо хӀума девзаш а вара, алахъа, гӀиллакх тоьлу я комаьршалла тоьлу?

- Цу тӀехула къовсавелла шуьшшиь? - дуьхьал хаттар дина Дагас. Юха ша жоп делла:

- Дера царех муьлхарг тоьлу ма ца хаьа суна. Вуьшта и ший а къонахчуьнга бен лелалур доцийла-м хаьа. Ашимма и кьийса а ца оьшу.

Нах кхетта цо бохучух.

24. ПОНДАРЧА

Цхъана стагана моллин кетӀахула чекхволуш, пондар локхуш хезна.

- Ой, и пондар молла Ӏачохъ ма бу локхуш, - ойла хилла, чухъевзина иза. Чуволлушехъ хаьттина цо:

- Лулахочунна пондар лакха хаьа хьан? - аьлла.

Моллас жоп делла:

- Суна санна дика-м ца хаьа.

25. ХАН ЙОЦУШ БЕАНА МАРХИН БУТТ

Мархин баттахъ марханаш кхобу ша бохуш, лелаш хилла цхъа стаг. Шен зудчунна хьалха моттаргӀанаш а лелош, кьайлах цигаьрка узуш хилла цо, шайн кӀетӀарчу гӀодмийн такхорах а вулий.

Цхъана дийнахъ шайн такхорах кӀур оьхуш гина зудчунна. ЦӀе яьлла моьттуш, хьаьдда тӀеяханчу кхунна шен майра гина, такхорах а воьлла, кӀур беш. Йоьхначу зудчо аьлла:

- Вай, елла яла со!

Тлаккха майрачо аьлла:

- Ма яла хьо-м елла, хан йоцуш тлебеана хлара мархин бутт бала-кха белла.

26. МАРХИН БУТТ

Цхьа ши стаг хилла цхьацца хабарш дуйцуш лаьтташ. Цхьамма аьлла:

- Борз санна тлебоглуш мархи бутт а бу вайна...

Вукхо аьлла:

- Баглахь, дера бу вай охьа а таьлна, тлехбалийтур.

27. ХЬЕКЪАЛЕ МОЛЛА

Цхьана йоккхачу юьртахь вехаш-лаш хилла цхьа молла. Цхьана дийнахь шен юьртахошка схьа а кхайкхина, цаьрга аьлла цо:

"Суна хала ду шу беллачу гергарчу нахана тлера ламазаш дан, хлунда аьлча, церан кешнашна доьглна чурташ дац, уьш ца хилча, суна мила мичахь длавоьल्लीна ву ца хаьа. Цундела аш чурташ хлитто а деза, суна цхьацца уьстаг1 бала а беза. Тлаккха аса ламазаш дийр ду шун беллачарна тлера".

Шайн моллас бохучуьнга ла а доьглна, чурташ хлиттийна ламароша шайн гергарчу нехан кешнаш тле. Цул тлаьхьа моллина цхьацца уьстаг1 а белла. Массо а ламанхоша хлиттийна чурташ, амма цхьа молла виссина чурт ца дуглуш шен ненан кош тле.

Цецбевллачу наха хаьттина моллига:

- Ва, молла, оха массара а и чурташ хлиттийча, ахьа хлунда ца хлоттина хьайн ненан кош тле чурт? - аьлла. Моллас жоп делла:

- Аса хлунда дуглу чурт? Хинца чурт доцуш сан ненан бен каш дан а дац кешнашкахь, ткьа и каро суна хлумма а хала хир дац.

28. МОЛЛАС ХЬАЬЖК1АШ ЯТТАР

Цхьана дийнахь луьйранна маьждигехь ламазна а кхайкхина, маьждигехь луьйра ламаз а дина, цла веана молла. Цлакхаьчча моллина дагадеана делкьалц куьпара колхозан хьаьжк1аш ятта ваха.

Дикка тишо тле хлума а юьйхина, зудчуьнга ша делкьале цла воьг1ур ву аьлла, хьаьжк1аш ятта вахана иза. Зудчуьнга ша цига воьду ца аьлла цо.

Дла ма-кхаьччинехь дика декьачу дечигах цле а латийна, колхозан хьаьжк1ашна юккьера хьаьжк1аш яьхна, уьш ятта волавелла молла. Цхьана аг1ор йиь хьаьжк1а ятталуш дика цле хилла моллин летта. Иштта хлара лаш делкьа хан хилла. Делкьана ламазана кхайкхар диц а делла, тлетаб1лина шен хьаьжк1аш йоттуш лаш хилла молла. Тлаккха юьртара баккхий нах молла кхойкхуш ца хезна, хлара лаа хлума дац аьлла, маьждиге гулбелла. Молла маьждигехь ца карийна царна. Шаьш длах1ийттина делкьа ламаз а дина, моллин цла бахна баккхий нах. Кхайкхина араяьккхина моллин зудчуьнга хаьттина цара, молла стенга вахана аьлла.

Шена-м ца хаьа, аьлла зудчо, цла ваза ву и луьйранна араваларх.

- Эй! дела не1алт хила цунна, шайт1а, ша ма-дарра шайт1а, молла-м и цкьа а вацара, - аьлла длабахана юьртара нах.

Кхано суьйранна хьаьжк1аш ятта а, яа а клордийна цла веана молла. Зудчо хаттар дина, дийна сарралц хьо стенгахула лелаш ву аьлла. Тахана вайн юьртарчу нахе хьайн вон цле яккхитина ахь аьлла. Не1алт эли хьуна.

- Эй, д1аяьлলেখь, зуда, тахана санна дика цле сан цкьа а хилла хир яц. Цхьана аг1ор дика йиь хьаьжк1а ятталуш, ч1ог1а дика цле яра сан тахана.

Зудчо-м йуьцург тахана не1алт алийтина шен цо вон яккхийтина ц1е яра, ткъа кхо йуьцург ша хъаьжк1аш еттина ц1е яра.

29. ВИСХЪАЖИН ЖАЙНА

Цхъа молла хилла боху, вехаш. Цуьнан лулара цхъана жимачу стага хаза зуда ялийна хилла.

Цхъа хан яьлча, суьйранна хи т1е яха арадаьлла хилла нускал, букъ буьззина охъахецна ч1аба а йолуш. Суьйренца араваьллачу моллана гина и жима зуда. Цуьнга ч1ог1а безам бахана хилла моллин.

Т1аккха и зуда шена т1е а кхайкхина, моллас аьлла цуьнга: хъан месашна б1аьрг хила там бу, иза ца хуьлуьйту жайна ша докхур ду хьуна, хьайн масех цхъа ши-кхо мас а яхъаш, йола ша волчу.

Ц1аяхача, шен майрачуьнга дерриге а д1адийцина зудчо.

- Хьайн аьттан ц1огах ши чо а баккхий, иза ло ахъа цуьнга, - аьлла майрачо. Цуьнга ла а доьг1на, жайна а даьккхина ц1аеача:

- Кхунах х1ун де аса? - аьлла хьаьттина зудчо майрачуьнга.

- Хьайн аьттан ц1оганах д1адехка иза. - аьлла майрачо.

Т1аккха ваьлчи а, вахчи а ца вуьтуш, моллина т1аьхъа баьлла хьийзина боху и етт.

Т1аьххъара а цо ма1аш литтина вийна а боху иза.

30. ХЪЕХАР

Мацах цхъа бено хилла цхъаьна йоккхачу басах гихь дечгаш чу кхоьхьуш. Т1аьххъара йисина дечиг эцна х1ара чу воьдуш, цхъаммо х1ара га а гина:

- Оццул хала къахьоьгачул и дешкаш цу басах чу х1унда ца керчайора ахъа? - аьлла.

- Дера бакъ ма бах ахъа, - аьлла, шен гира дечиг а эцна, юха хъала ваха, бахара, бено, иза чу карчо.

31. СИНКХЕТАМ

Беночун буц юккье эппаз доьжна хилла. Шен эппаз буц юккьехь леха к1ордийча, уллорчу асвалтан новкъа а ваьлла, беночо аьлла:

- Со 1овдала-м вац, бецашна юкъахь эппаз леха, уллохь сирла асвалт хилча.

32. БЕНОША КХОЬССИНА ЙОККХА ТОП

Беной хилла Ведана чу йоккха топ тоха дагахь. Цара харичу молха а доьхкина, т1ехула даккхай т1улгаш а тийсина, цунна буха ц1е латийна хилла. Цхъа хан яьллачу хенахь, ц1е молхана т1е а кхаьчна, хара иккхина, юххехь 1аш болу беной х1аллак а беш.

Йоккха топ д1акхетча, х1ун хир ду хъажа цхъана диттана т1еваьлла дийна виссинчу беночо аьлла: х1оккхузахь х1ара къемата де х1оттина долу х1окхо, Веданахь-м дийна х1умма а дитина хир дац.

33. МАЙРАЛЛА

Цхъа бено хилла боху, х1уьа дарах кхера ца луш. И кхеро дагадеаначу накъосташа, - тховса кешнашка а вахана, чарташна хьокхамаш декъа ваьхьар вариь хьо? - аьлла хьовзийна хилла.

1усман (иза хилла оцу беночуьнан ц1е) резахилла.

Шен гали а эцна, моьг1ара хьокхамаш а доькьуш, воьгуш хилла 1усман.

И кхеро баьхкинчу накьостех цхьаммо аьлла, чуьрта тлехьа а лечлкъина:

- Суна а лохьа, лусман. лусман-м шек а ца ваьлла:

- Хьан очарт тлехьачахьана.

34. ВОН ЗАБАР

Цхьа стаг велла аьлла, кеп хлоттийна, цунна каш а даьккхина, марчо а хьарчинна, коша а виллина, накьосташа лусмане аьлла.

- Хара ахь тховса ларван веза, тахана латта тлехьакха ца магадина вайна.

лусман резахилла

Каш лардеш лусман лаш буйса юкьал тлехьяьлла лусман кхеро дагахь кошахь верг меттах хьеволавелла.

- Хьо дакъа делахь, дакъа санна лилла, дацахь аса дийр ду хьох, - аьлла лусмана.

35. КЪУ

Хехь хилла цхьа бено. Къу лаьцна цо, тле топ а хлоттина. Тоьхна цуьнан когаш дла а бихкина, шен буткичу иза охьа а виллина, ледале хайта вахана иза. Милицехь берш цецбевлла, кхуо когаш а бихкина, къу охьавиллина ша аьлла хаам бича.

- Ой, иштта муха воьхку къу дла, когаш дла а баьстина, длавахана ма хир ву иза, - бохуш, карзахбевлла милцанераш. - Тайпана муьлхачу нахах ву хьо, ва? - аьлла хаьттина цара эххара.

- Бенойх ву, - аьлла, шек а воцуш, хехочо.

- Тлаккха кхеташ ду, - аьлла бийлабелла милцанераш. - Длавало, хьайн ха де, длавахана хир ву хьаи къу.

- Хир вац, - аьлла, члагл деш, хехочо.

- Хлунда боху ахьа? - хаьттина вукхара

- Иза а бено волун дела боху, - аьлла хехочо, - дла а васта-велла, длаваха дага доглур дац цунна

Хевзина бахана туькана длакхьача, хехочо дла ма-вехккара, луьллуш карийна царна къу

36. МОЛЛИНА ТЕСНА КХЕРАМ

Мовладехь гулбелла хилла цхьа нах (беной хилла уьш). Молле цхьамма хаьттина бах:

- Беной тайпа дукха доккха а ду, вайн бух бийцахьара, вай муха, мичара схьадевлла дийцахьара ахь, - аьлла.

- Цхьана зудчо, шен цхьанне долахь йоцуш дина бер длакхоьссина хилла, - бохуш долийна моллас - Цхьана гу тле охьадилли хилла иза. Цхьана аьрзуно и бер шен бен чу дладахьна. Иза клант хилла. Глехьа онда ваьлча, и клант бен чохь кара а вина, цхьамма цла а валийна, кхаьбна. Бено аьлла цунна цле тиллина хилла. Цуьнан тлаьхье ю хлинцалера бенойн тайпана нах.

Тлаккха аьлла бах, и хаьттинчо молле, ша хьобга хатта а хаьттина, ахь и дийцина ца хиллехь, бакьдолуш, ша хлара шаьлта луттур ма яра хьуна аьлла.

37. БЕНОЧУЬНГАРА ДАЬЛЛА ГЛАЛАТ

Бено хилла лекхачу тлайна тлехула волуш. Юккье кхачале хлокхунна тлайна тлехь даьлла луьрг гина. Тлаккха ша шега лен ваьлла бено: "Делахь, хлокху луьргана тлехула вала глортахь, хи чу вожа мега-кх со, чувожахь, хьала ма валалур вац...".

- Эхл-хлай! Ма хьекьале корта бу хьан, атта дац суна, оцу жимачу луьргахула

вожаг1ертачул, т1айна т1ехула иккхича, - аьлла, т1айна т1ера чутассавелла бено, хи чу воьжна. Хино д1ахьош, мохь тоьхна беночо т1аьххьара. "Деллахь, хьажа, цкъа а ца даьлла г1алат дели-кх соьгара, оцу 1уьргахула со ваьлলেখьара г1оли-м хиллера".

АЛАРШ

1. ЭЦА ЦА ОЫШУ...

БУКУР воьллачу стаге аьлла боху:

- 1ад духкий ахьа?

Вукхо жоп делла:

- Ца оьшу хьуна харж ян. Дала ша схьалур ду хьуна, вала вахлахь...

2. ХЬЕХАМ

Воккхачу стаге хеттина:

- Йоле-м хьо еза олуш ду. Ткъа боьршачу стаге, иза везаш велахь, и д1а муха хоуьйтур ду?

- Цуьнга иза хайита ца оьшу. Боьршачу стагана ша везарг бен ца веза.

3. К1АНТА АЬЛЛАРГ

Марненан а, несан а дов даьлла хилла. Цаьршинга ладоьг1уш 1ийначу к1анта аьлла:

- Нана, со дечке воьду хьуна. Со зудчух ца воккхуш х1ума делахь.

4. ТОЬЛЛАРГ МИЛА ВУ?

Цхьа дай, к1анттий хилла, стаг а вийна, хьаьдда воьг1уш. К1анта хаттар дина дега:

- Вайх тола муьлхурниг тоьлла? - аьлла. Дас жоп делла:

- Вайшиь тоьлла, - аьлла.

- Т1аккха вайша са а хадийна, нахах а къехкаш, стенга воьду? - аьлла хаьттина к1анта.

5. ХАЗАДОШ

Цхьа стаг хилла новкъахула воьг1уш. Нийсса некъ хадош бижина саьрмик хилла.

Оьг1азвахначу стага вордан ч1ург ц1оган т1ехула яьккхина. Кхосса а белла, саьрмак дуьхьалабаьлла хилла цунна.

Шега и белур боцийла хиьначу стага, воргана т1ера охьа а воьссина, т1е а вахана, коьрта т1е куьг а хьекхна, аьлла боху:

- Хазниг, д1абалахьа, суна некъ битахьа, хьо дика а барий.

Меллаша, текхна д1абахана боху и саьрмак.

6. БЕЗАМ

Т1ехьийза йо1 деца а къовса магийна олуш ду.

7. ДОГ ТЕДАР

Йо1 йича, резавоцуш хиллачу дега аьлла:

- Борц бийначу к1а ца долу.

8. К1АНТ Ц1Е ЯККХИЙТУШ ХИЛА ВЕЗА

Некъя т1ехъ хи 1анийна а, шен ц1е яккхийта еза к1анта олуш хилла вайнехан.

9. КЪОНЪЕЛЛА ОЙЛАНАШ

Махкат1ехъ вехаш-1аш хилла цхъа воккха стаг. Саппа бохуш ц1е а йолуш. Йоккха маж а ялийтина, 1аса кара а лаьцна, лелаш хилла иза. Цхъана дийнахъ ловзарга а вахана, хаза самукъа а даьлла, ц1а веана хилла иза. Эцца шен къоналла дага а еана, цо аьлла ша шага:

- Маж, хьо а охъайосса, 1аса, хьо тхов т1е яла, суьлхъанаш. шу а пен т1е довла, дег1, хьо - парте* дала. Схьало сан дечиг-пондар, п1елг таса воллу со.

*Коммунистийн парте.

10. КОМАЪРШАЛЛА

Цхъана шина стага, хъера а вахана, цхъаний цхъацца гали ахъар деана шайн-шайн доьзалшна.

Цхъаммо, шен зуда, ахъар а хъакхийна, юург ян х1уттушехъ, чувеана стаг ца хилча, ара а волий, воьдуш-вог1уш верг я ц1ахъ хилча - лулахо чукхойкхе, цуьнца бен рицкъанах кхеташ ца хилла.

Важа волчу башха лулахой а, хъеший а лесташ ца хилла, уьш бог1ахъара аьлла саготта и ша а ца хилла.

Маццах цкъа вовшахкхетча:

- Хъажахъ, сан-м и ахъар вуно сиха чекхдели хъуна, - аьлла писалла валаволлучо.

- И ахъа айхъа деъна дела даьлла хъан иштта сиха чекх, хъешаца охъа а ховш, даал ахъа т1аккхахула, - аьлла вукхо.

11. Г1ИЛЛАКХ ТОБЛА

- Уггаре а тата ч1ог1а долуш х1ума х1ун ю хабий шуна? - хаьттина цхъамма пхьобханахъ лаьттачу нахе.

Шемалан Йоккха топ яцахъ, шена-м ца хаьа, аьлла цхъамма.

- До1а къекъар** хила тарло иза, - аьлла вукхо.

- Кхаа хъешана комаърша белла кхачаночул доккха тата доккхур дац дуьнен т1ехъ цхъана а х1умано, - аьлла шен хаттарна ша жоп делла оцу стага.

**Стигал къекъар (диал.)

12. КЪАНАЛЛА

Воккхачу стаге хаьттина:

- Муха ду хъан г1уллакх?

- Къанбеллачу кхуоран санна ду, - аьлла цо. (Б1аьста марг1ал долу, 1ай - шелонна - уьш, дог мурдоьлла хиларна, х1аллакхуьлу).

13. ДАГАРДИЙЦАР

- Ламанак бухдуйлу бес-бесара шийла шовданах хьо да йолуш оьхуш хилча, царах билгалдаьккхина цхьа шийла шовда ас малайта аьлча, соьга малайтур дарий ахь?
- Малайтар дара, далор, ас, мала аьлча, ахь мериг хилча, лебариг хилча.
- Ой, ахь мала аьлча, айса мериг ца хилча, мала вашариг ца хилча, мелча лабариг ца хилча, Хьехан-Цлоганара дуйна Келабаса валлалц ловеана, хлай хьенех, хьобга а бахуш, со хлун деш вегаар вара?

14. САМУКЪАДАЛАР

- Самукъа долу хлума хлун ду бохуш, нах хабаршка бевллачохь Дадас аьлла бах:
- Лозуш йолу кхела дла а яккхийтина, длаьлладу церган кевна юккье мотт а луьттуш, цлавар ду.

15. ЛАЛХАС АЬЛЛАРГ

- Лалхас, хотехь ирзош а дохуш, йиллина Лалхан-Юрт.
- Маса дин а, хаза йол а ма эшайойла кху юьртахь, - аьлла боху Лалхас и юрт йилла дуьххьара хьоккха ша охьатухуш.

16. ИРЧОХ МИЛА ВУ?

- Цхьана зудчо шен цлийндега аьлла:
- Ва стаг, ирчаниг аьлла мохь тоьхча, ма хьобга беттий хуур дара...
- Вукхо жоп делла:
- Деллахь хуур дара-кх, хьо чохь ца хилча-м...

17. ЦХЬАЪ БЕН ВОЦУ КЛАНТ

- Длаз-аьлла тлара далийтина веанчу хьешо харцахьалелачу хлусамден клантана. И воьлхуш хезна, чуеана нана:
- Ой-хл, хлунда туьйхи ахь, хлунда туьйхи ахь? Цхьаъ бен ма вац тхан хлара. - аьлла, клант хьаста хлоьттина.
 - Цхьаъ бен хила а ца хилча я и хила а ца хилча, кьа дац шу? - жоп делла хьешо.

18. КЪЕХОЧО ХЬОЛАДЕГА АЬЛЛАРГ

- Хьоладас шен хлусаме вигна хилла кьен стаг. Бахам а гайтина, хьоладас дозалла дарца аьлла:
- Муха хета хьуна хлара сан хлусам, бахам?
 - Бахамна ала хлума дац. Хьуна моттахь а, хлусам яц-кх хлара, хьеннан хилча а, - аьлла кьечо.
 - Ой, и хлун ду ахь дуьйцург?! Кхин хлун ду кху чохь тле-оьшург? - хаьттина цецваьлладу хьоладас.
 - Хлара хлусам хилча, цхьана сонехь техкош ага хир дара кху чохь, - доцца жоп делла кьечу стага.

19. ДОККХА Х1УМА Х1УН ДУ?

Доккха х1ума муьлхарг ду-те дуьненахь йоккхучу хенахь? - хаьттина цхьана хьекьалче.
- Бакъ доцург бакъ ду бохуш, бакъ долчун бакъ дац бохуш валлалц вахар ду-кх доккха х1ума, - аьлла боху хьекьалчас.

20. САКХТАШ

- Сакхте дерг х1ун ду? - хаьттина цхьаммо хьекьалче.
- Масех тайпана ду, - аьлла вукхо.
- Дийцахьа ахьа... - т1едиллина хаьттинчо.
- Цадог1ург дийцаррий, дайн г1иллакхех - да-нана ца ларар, хьарамчух ца ларваларал доккха сакхт хир дац. Цул сов, воккхачун сий ца дарал доккха сакхт хир а дац.
Лабттан1 кийрахь валлахь а озда а, г1иллакхе а хила веза, - аьлла боху хьекьалчас.

СОВЕТАН ЗАМАНАН ФОЛЬКЛОР

1. ШЕРИПОВ АСЛАНБЕК

ХАЛКЪ балехь латтадар
Дагна 1аьткьина,
Хьалхоша нах бацор
Даге ла ца делла,
Майра дог кхехкаш,
Кьийсаме велира
Асланбек Шерипов.
Балехь латтийна,
Къахьегна цхьа к1ентий
Шена т1аьхьах1иттийна,
Парг1ато яккхарна
Ойла т1еерзийна,
Ша лета вуьйлира
Асланбек Шерипов.
Тешаме накьостий
Шена т1е гулбина,
Чехкаран цу г1алахь
Майра туп йиллина,
Ша лиэла ма велир
Тешаме Асланбек.
Буьйсанна адамаш
Дийшинчу цу хенахь,
Хьаьттана го бина
Човкарчий ва санна,
Кхолха го лецира
Цу к1айчу эскаро
Буьйсана ва кийрахь
Чехкара г1алийна.

Син метта топ кхетта
ЦIен экха ва санна,
Ша хьалаиккхи, тов,
Дог майра Асланбек.
Шен цIечу тIемлошца
И дуьхьалхIобтти, тов,
МостагIчух лета,
Цу дошан дорцана.
Йолуш гIа-буц санна
И луьста кIайн эскар.
Шаьш иэго долийра
Йис кхетта гIа санна,
Цу дикачу кIенташа.
Буйсанна болийна тIом
Дийне ва баьлча,
Турпалчу шен дегIо
Схьалецна сийна даш
Шен кийрахь дазделла,
Ша бухахь хадийна
Попан хен ва санна,
Ша лаха вуйжи, тов,
ЦIен баьчча Асланбек.
Цу тайна кIенташа,
Дегнашца дарбелла,
Демар-дарц ва дина,
Дохийра кIайн эскар.
Вицлур вац адамна
Вайн халкъан майра кIант,
Эшарша вуйцур ву
Вайн майра Асланбек.

2. БIаьстенан зезагаш хазделла ма доьлху,
Лакхенца аренаш сенъелла ма йоьлху,
Кху беттан дейтталгIа де дIадолуш ма лаьтта,
ДейтталгIачу шерачу хьо юлуш ма лаьтта,
Гуйренан эсиро зезагаш ва гIелдо,
Цу Iаьнан ва дарцо аренаш якъайо.
ТIехдаьлла беттаса гIелдала ма дулу,
Дейтта шарал тIехъяьлчахь хьан зама дIайолу,
Дакъаза ма яла хьо йина хьан нана,
Ницкъ бина шен дагна хьо езаран марзоно,
Iехалац жима дог, хьо йоцчихь, ва Маржан,
ЦIе еца шен кийрахь хIордашка яйаял.
Шен коьртера ва бала ша хьоьга белхича,
Дарба дац шена-м хьо йоцург, ва Маржан.
Марша я хьо бIаьсте, мел хаза йолуш ю,
Марша я хьо Маржан, мел хаза ю бIаьсте,
БIаьстенца ахь кьийсахь - бIаьсте ма дIайолу,
Хьо тхуна ма юьсу, ва жима ва Маржан.
Iуйренан мехаша маргIал буц ловзайо,
Суйренан ойлано гIайгIанаш тIеуьйзу,

Хьан хазачу шина б1аьрго ва дегнаш лестадо,
Дарба дац ва шена хьо йоцург, ва Маржан,
Б1аьстенан кхаа баттахь шен динна ка хьобкхуш,
Аьхкенан кхаа баттахь сов ц1ена и лийчош,
Хьо ядон воллу ша, ва хаза Маржан,
Хьо ядий йолахьа ва шага, ва Маржан.

3. Б1аьстенан зезагаш ва хьеста
Чухчахьера ва санна,
Бацалахь зезагех нур детта
Гучигов и 1али* вуй шуьца?

Суьйре яйри шуна,
1уьйре яйри шуна?
Гучигов 1али вайри шуна?
Цо яьккхина ордал яйри шуна?

*Гучигов 1али 30-г1а шерашкахь Мартант1ехь, Нохчийчохь а г1араваьлла
хаьжк1ашлелорхо хилла.

4. КЪИНХЪЕГАМАХ ЙИШ

Тхаьш бен болх бина баьлчи,
Тхан белхалой тола боьлчи,
Элира боху Сайдуллас:
Тхан компани вовшахкхетта.

Тхаьш беш болу болх бина бевлчи,
Тхан белхалой тоьлла бевлчи,
Оха яьккхира ц1ен байракх,
Тхайн Уду - ударник ван.

5. УЧЕТЧИКАНА ЛЕКХНА ЙИШ

Кьоламца д1аязьеш,
Чоьтаца лоруш,
К1адвелла учетчик
Сада1а витийша,
Пелвелла учетчик
Д1авижа витийша.

6. Беттан нур дайна-лала, лала,
Маьлхан нур дайна-лала, дала.
Ва мама, сан к1орни дайна-лала, лала
Районе лаха вай-лала, лала.

Баттаца лела дахна к1орни ду сан,
Малхаца лела дахна к1орни ду сан,
Цу нехан районехь к1орни ду сан.
Со ца хьобгу, нийсархой, шу к1орнеха.

7. Сарахъ хитIе ца йохийту.
Корах ара ца хьожийту,
Лула кIорни догIу бохуш,
Лулахошка ца йохийту.
Сарахъ хитIа ма яхийта,
Корах ара ма хьажийта,
Йиш яций хьан, йина нана,
Колхозе балха ца яхийта.

8. Ас баттаца кьестинера хьо,
Ас малхаца кьестинера хьо,
Хьо бай сан дезаш хIума дац,
Хьоьхи ялахъ, ас хIун дер-техъа?

Iуьйре йогIу хьо ца вогIу,
Суьйре йогIу хьо ца вогIу,
Сайн нийсаройн хIуьттаренна
Хьо вогIийла лаба суна.

Ва хьо варах хила сий дац,
Хьо ца варах сан дан сий дац,
Дика хета, велла валарг,
Хьо мел стаг ву сайна хиъна.

Бетти дуьхъа дола, кIорни,
Маьлхи дуьхъа дола, кIорни,
Кхо кхоьллинчу дели дуьхъа,
Тхан колхозе дола кIорни.

9. Бакъахъа хирий-те
Ас йина ойла?
Хаьрца хирий-те
Ас йина ойла?

Колхозан белхаш
Чекхбаьхна яьлча,
КIорнега яха
Йина ойла?

10. Цхъа кегий нах кхиъна вайна,
Шайн дагахъ кура болуш.
Жигетке бен са ца кьоьруш,
Касенке бен дIа ца хьожуш.

Цхъа мехкарий кхиъна вайна,
Шайна дагахъ кура болуш,
Кастоме бен са ца кьоьруш,
Хурашке бен дIа ца хьожуш.

11. НАНАС КІАНТАНА ЛЕКХНА ЙИШ

Стиглахула лела-теша,
Лаьттахула лела-теша,
Сан кІант эцна яхна машен,
Мичахула лела-теша?

Стиглахула ма ца лела,
Лаьттахула ма ца лела,
Сан кІант эцна яхна машен,
Дозан йисте дIа ма кхечи.

Суьйре ларъян жима вара,
Іуьйре ларъян жима вара,
Армера герзаш мара къуьйлуш,
Доза лардан жима вара.

Суьйре маьрша ялайойла,
Іуьйре маьрша ялайойла,
Нанас винарг, вьодуш санна,
Марша-могуш валавойла.

Со кхокху белахьара,
Кхокхунан мотт хаахьара,
Пана махка дIаяхана,
Сайн кІант ларван хьожур яра.

Лекхачу лома юьйлуш,
Шерачу ара юьйлуш,
Дуьне мел ду ара яьлла.
Сайн кІант ларван хьожур яра.

12. Суьйре хьаьнга кхийлар ахьа?
Іуьйре хьаьнга кхийлар ахьа?
Хьо Карасни Арми вьодуш,
Езар хьаьнга кхийлар ахьа?

Суьйре вешига кхийлина ша,
Іуьйре вешига кхийлина ша.
Ша цIа валлалц йолчу ханна
Хьо шен вешига кхийлина ша.

Цхьаьна шарахь хьоьжун яри,
Шина шарахь хьоьжун яри,
Хьо варах дог дилла доьлчи,
Сов ярий-техь вайшийна хан?

Схьакхетачу маьлхан сийдеш,
Чубузачу маьлхан сийдеш,
Ва хьо волчу нехан сийдеш,
Хьо цIаваре хьоьжур ма ю.

13. Ва сийна бай болий-техъа,
Бай тІе зезаг долий-техъа,
Ваша волчу пана махкахъ,
Са дайча, са хуьлий-техъа?

Ва сийна бай болу боху,
Бай тІе зезаг долу боху,
Ваша волчу пана махкахъ,
Са дайча, са хуьлу боху.

Ва масане нана хир ю
Цу дозане ладуьгІуш,
Вай, хала ду, йина нана,
Цу дозане ладегІа.

14. КІАНТ ЭСКАРЕ ВИГНАЧУ НАННА ЛЕКХНА ЙИШ

Цу арме мел воьдуриг,
Іожалла кхочий ца воьдур-кха,
Ва, нана, хьо ма елхахъа,
Ла-ла-ла л а.

Шери машен* І цхъа гІийла аз хеза шена,
Шен ненан аз хир ду иза,
И ца хеза генаваккха,
Ла-ла-ла-ла.

ЦІери машена цхъа дуьткъа аз хеза шена,
Шен йишин аз хир ду иза,
И ца хеза генаваккха,
Ла-ла-ла-ла.

ЦІечу эскаре вахана ву,
Вайн доза ларда вахана ву,
Командир хилла цІа вогІур ву,
Со гІур ю шуна кІорнига.

*ЦІеран машен - цІерпошт.

15. - Дези билет эца йоллу,
Со машен тІе яла йоллу,
Нанас винарг арме воьдуш,
Цуьнца арме яха йоллу.

- Дези билет ма эцалахъ,
Хьо машен тІе ма ялалахъ,
Чехка тІом болабелчи,
ТІехъа лечкъо хала хир ю.

- ТІехъа лечкъа ца йогІий со,
Къайлайийла-х ца йогІий со,

Чехка тІом болабелчи,
Хьуна хьалхах Іитта йоллу.

Чехка тІом болабелча,
ТІамана хьалхавала аьлчи,
Элир, боху, нанасвинчо:
Мама юьсу эрна арахь.

16. Сийна бай бели, ваша,
Бай тІехь зезаг дели, ваша,
Хьо арме вигчахьана
Хьан нийсарой баха хевши.

Дитто орам теси, ваша,
Нах доьзалца тар ма бели,
Хьо армеха вигчахьана
Вина нана гІел ма ели.

Шен куьйгаца корта лаьцна,
Шен цергаца балда лаьцна,
Ахь йитина йина нана,
Оха муха хьеста еза?

- Аша дола дан даьхни дац вайн,
Аш терго ян керт-ков дац вайн,
Вай цхьа гІийла нана ю:
Дола делащ гІийлачу ненан.

Яккхий тоьпий тата хезчехь,
Германа тІом герга кхаьччи,
И дуьнен чохь хир вац аьлла,
ДІа ма яха декьалара йоІ.

Хьуна билла бехк бац сан,
Хьуна ала хІума дац сан,
Хьо ехийла хьайна гІоза,
ЦІа вогІийла нанас винарг.

17. Германа тІом болабелча,
Тоьпийн тата хаза доьлча,
Сан кийра цІе ма юьйлу,
Ваша армехь волу дела.

Іуьйранна йоьлхие со-ма,
Суьйранна йоьлхие со-ма,
Йоьлхий со-ма, йина нана,
Сайн вешина хІун дер, олий.

Іуьйранна хІунда ца йоьлху?
Суьйранна хІунда ца йоьлху?

Ваша армехъ волу йиша,
Шен вешина хІунда ца йоблху?

Ма елхахъа хъайн вешина
Ваша арме вигна йиша,
И хъан ваша цІавогІур ву.
И ван воцчо хІун дан деза?

КІант арме вигна нана,
Ма елхалахъ хъайн кІантана.
И хъан кІант цІавогІур ву.
И ван воцчо хІун дан деза?

Йо дела, велара сан,
Везан дела, велара сан,
Кхана арме вуьгу бохуш,
Нанас винарг велара сан.

Суьйренаш ас лариййр яра,
Іуьйренаш ас лариййр яра,
Нанас винарг вогІу бохуш.
Ши шо аса лардийр дара.
Нанас винарг веъна кхаьччи,
Цунна езар ялор яра.

18. Йо дели, елира со,
И стиглара мокха марха,
Хъаьвзира яра цу Германе,
ДогІу хилла йоблхур яра;
Вайна доьлху мела догІу,
Шайна доьлху даш ду боху.
Вайна къега сийна стигла.
Шайна кеманан дур ду боху.
Ва, нана ма ле церин,
Вай царна хІун дан деза?

19. СОВЕТСКИ СОЮЗАН ТУРПАЛХОЧУХ НУРАДИЛОВ ХАНПАШЕХ ЛАЫЦНА ИЛИ

Аренай эрзалахъ кІезийн бен боьхча,
Татолийн гечешкахъ барзо кадетта.
Ламанан хотешкахъ кІорнина тоьхча,
Дарлой, и лам бекош, лоьмо мохъ бетта.

Стигланаш йоблхур ю, латтанаш лелхар ду,
Халкъан кІант херлур вац гергарчу халкъах,
ТІема а валийта, лаьтта а волийта,
МостагІ вай вуьтур вац хьомечу махка.

Мерза ду халкъана, маршонна летта,
Шен цІий а Іанийна, шен латта хъандар,

Сийлахь ду халкъана тешаме хетта,
Цуьнан дуьхьа воьрзу каш цкъа а ца къандар.

Сийлаллин майраллаш, къонахийн дегнаш
Заманан хьелаша билгалдо, къестош,
Лаьмнашха лаьтта уьш даиман къега,
Кхоьллинчу халкъаша даиман хестош.

Къомана сийлахь ду къонаха къастар,
Дикчу ден дог доьлу, дика кІант кхиъча,
Тайпанна томмагІ ду кІанта юкъ ястар,
Южур ю стеган цІе, атта некъ лиъча.

Хьенан каш хин дара къонахчун лулахь,
Яхь йоцчу гІалица гІаланаш хуьлучул,
Хьенан тур хин дара мостагІчун цІилахь,
Кхелинчу доьхкарах кура текхош хуьлучул.

Турпала Ханпашин сирла цІе ели,
Замано литтинчу халкъан кІенташца,
Даймехкан къаьмнаша Ханпаша хестош,
Довхачу даг тІера иллин аз дели.

Да-нана доккхаде, сий долуш хилла,
ДоттагІий реза бан яхь йолуш хилла,
Шен езар елаян дог майра хилла,
Майрачех цаІ хили и жима Ханпаша.

И вара къонахех къонаха хилларг,
И вара сийлаллин сий довзан ваьхнарг,
И вара оьзда дайн некъах ца тилларг,
Ламанан турпалийн цІерш дукха яьхнарг.

И вара буьрса тІом ловзарах тарлуш.
Іожалло куьг кховдош озалун воцург,
И вара латтанаш лелхарх ца къарлуш,
Керчинчу кхерамехь кхерам ца гун верг.

20. Іуьйре йоьлхуш еара вайна,
Суьйре йоьлхуш еара вайна,
Махках дохучу кхарин дийнахь
Лайца бала боьссира вайна.

Йиша йолчун йиша йоьлхуш,
Нана йолчун нана йоьлхуш,
Эвлах боккху бажа санна,
Ма махках дехира вай.

Наний, бер вошахдоккхуш,
Йиша, ваша вовшахдоккхуш,

Йолаели цIери машен,
ХIара ДегIаста тIаьхьатуьйсун.

Стигланаш тIе хIунда ца йоьлху,
Латтанаш буха хIунда ца дуьйлу,
Шалон Сибрех йолаелчи,
ХIунда ца дугу маьлха дуьне?

21. Де-дине мел дели,
Машен чехка йоьду.
Хан-зама мел ели,
Тхо гена доху.
Тхо гена мел дехи,
Дуьне шеллуш лаьтта,
Шийлачу дуьгу-те.
Ва везан дела.
Шелонна цхьогалий
ЦIийзачу Сибарех,
Мел йогIу машенаш сецачу Сибарех
Тхо дита воллу хьо,
Ва везан дела.

22. Бежнаш Iоьхуш, жIаьлеш цIийзаш,
Баккхий нах а, бераш а доьлхуш...
Йицлур ма яц Iаьржа Iуьйре,
Дуьненахь мел зама яккхарх.

23. Чехка ма гIо, чехка машен!
Маса ма гIо, маса машен!
Дига-дерза меттиг боцуш,
Дукха адам дуьгу ахьа!

Ша чехка гIур ма ю.
Ша маса гIур ма ю,
Талин пирказ хилла
Шу махках даха аьлла.

24. Эхь ца хийтира, машен, хьуна,
Бехк ца хийтира, машен, хьуна,
Юьртара баккхий нах машена ховшина,
И машен Сибреха дIайолаелча?

Эхь хийтирий, нохчий, шух-м,
Бехк хийтирий, нохчий, шух-м,
Сталин пирказ юкьадаьлча,
Шу дигаза ша ца елира.

25. Хьо дIаяхарх тоьий, машен,
Хьо схьаярах тоьий, машен,
Тхан дай-наной дIакхийсина
Хьо йогIийла хаьий хьуна?

Хьо дIаяхарх тобий, машен,
Хьо схъаярах тобий, машен,
Йижарий-вежарий дIакхийсина,
Хьо йогIийла хабий хьуна?

КIора боцуш йисна-техъа,
Бинзин доцуш йисна-техъа?
Вай схъадалийна цIера машен
Вай дIадига ма ца йогIу.

КIора боцуш яций со-ма,
Бинзин доцуш яций со-ма,
Сталинера пирказ доцуш,
Шу дIадига бакъо яц шен.

Ког ма бала, олу шена,
ЧIург ма карча, олу шена,
ДегIастана шу ца кхачарах
Ойла ца йо къиза Сталина.

26. ХъалагIатта, нанас винарг,
Хьо вижина хIунда Iуьллу?
ДогIуш-добдуш кехат доцуш,
Нана ю вайн яйна лаьтташ.

Ша вижина ма ца Iуьллу
Я наб кхетта ма ца Iуьллу.
Цуьнан балиний, цуьнан гIайгIаний
Iуьллий ша-ма, нанас йинарг.

Ма дог доьхна хир дара мамин,
Ойла йоьхна хир яра мамин,
Кегий доьзалш цхъаьна боцуш,
Чехка шалон йолаелчи.

Дог доьхнарш шорта хир бу,
Ойла йоьхнарш шорта хир бу,
Дика Дела накъост волуш,
Дала собар лойла шуна.

Яккхий хъаннаш цоьсту ярий,
Уьш, нисъеш, охъайохку ярий,
Сайна мама гур юй хиъчи,
Бези бала лелор барий.

Дуьне мел ду дIагIур ярий,
Латта мел ду гена йолуш,
Сайна мама гур юй хиъчи,
Бези бала лелор барий.

Дуьне мел ду дIаяхача,
Латта мел ду гена яълчи,
Мама цигахь ца карийча,
Сан къа мича даха деза.

27. Iуьйре тхуна йицлур юй-техьа,
Суьйре тхуна йицлур юй-техьа?
Тхо мел гена дIадигарах
Бицлур ма бац хьоме Даймохк.

XIapa Iуьйренaш йицлур ма яц,
XIapa суьйренaш йицлур ма яц.
Къиза ДегIастанах дахар
Дицлур ма дац, везан дела!

28. Iуьйре юхийла хьан, Сталин,
Суьйре юхийла хьан, Сталин,
Дезачу xIуманах волийла хьо,
Тхо тхайн Даймакках санна.

29. Къор-кхокхийн бен бохи ахь,
Цу тIе боьду берийн некъ хади ахь,
Талин, тхо дахарх дохи ахь,
Йо дела, вилла хьо яшки чу.

30. Талин, тхо дахарх дохи ахь,
KIенташна дуьне къахьди ахь,
Талин, тхо макках дохи ахь,
Йо дела, вилла хьо яшки чу.

31. Iуьйре йоьхний хаьий-техьа,
Суьйре йоьхний хаьий-теша,
Тхан вежаршна шайна доьхна маьлхи дуьне
Тхуна доьхний хаьий-теша?

32. Суьйранна xIума доцуш,
Iуьйранна дарц ма делира,
Пхи минот хан елла,
И часовош дIа ма xIитти,
И нана ДегIаста махкаха ма яьккхи.

33 Сийна стигланаш тIе xIунда ца йилхи?
Iаьржа латтанаш бух xIунда ца дийли?
И нана ДегIаста махкаха яьккхинчу дийнахь
Орцах xIунда ца вели Воккха Хьаьжи?

34. ДIай-схьай леста Оргу санна,
Органе лосьху гечо санна,
Вай долу меттиг лосьхийла хьовсинчо,
Кешнийн керт лецийла куьг айинчо.

35. Хьундз леттей хьо, Хилдихьаруо,
Латта хьайна, Хилдихьаруо,
Кхокхуй къехкен гIала санна,
Йасйелир хьо, Хилдихьаруо.

Хьундз леттей хьо, рузбан междиг,
Латта хьайна, рузбан междиг,
Тутмакх вигин гIала санна,
Къарделлей хьо, рузбан междиг.

36. Iуьйранна малх кхетий-техьа,
Суьйранна малх бузий-техьа,
Вай даьхначу ДегIастанчохь.
Са дайчи, са хуьлий-техьа?

Iуьйранна малх кхета шуна.
Суьйрания малх дIабузу шуна,
Вай даьхначу ДегIастанчохь,
Са дайчи, са хуьлу шуна.

37 Ма дуьне дац вай дууриг,
Ма латта дац вай хьобшуриг,
Латта бухахь хIусам ю вайн -
Цу хIусаме дерза деза.

Tейилхинарг стигла йоцуш,
Буха дийлариг латта доцуш,
Нахана доьхна дуьне доцуш.
Дуьйхи суна маьлхан дуьне!

Вай ириз яI, можа хьоза,
Хьан ирс хеташ яла йоллу,
Тхо леллачу цу Кавказе
Хьо го боккхий юха догIу.

38 Лекхчу лома хьаладуьйлуш,
Лаьтти буха охьадуьйлуш,
Шу леллачу ДегIастанахь
ХIун ду-теша, сан вежарий?

Ва эткаша когаш къуьйлуш,
Пилмоташа яккъуш къуьйлуш,
Шу леллачу цу ламанца
ХIун ду-теша, сан вежарий?

Ва шу дийшина хIунда Iохку?
Ва шу хьала хIун ца гIовтту?
ХIай, вежарий, хьала а гIевтина,
Аш шайн йиша хIунда ца лоху?

Ваша волчун ваша воґ1у,
Дада волчун дада воґ1у,
Ас даьккхиичу 13 шарахь
Са-м ца хили вала дада.

39. Сан ялх шо кхачале со ц1ийнах ма ели,
Шо-шаре далале дех-ненах ма ели,
Яьлла ц1е ва санна, бала т1е ма кхечи,
Да амал доцуш со цхьалха ма йиси.

Шо-шаре делира, вала да воцуш,
Бутт батте белира, вала да воцуш,
Цхьана хазчу 1уьйранна цхьа кехат кхечира соь,
Со йолчу сан дадас ша воґ1уш ву аьлла.

Со йина сан нана ялаза йисинехь,
Сан кегий вежарий кьестаза бисинехь,
Со кхузахь йисарах тамаша бац хьуна,
Кхин ца ван хьажалахь кху сенчу Сибарех.

Даарца, духарца со ларош ю шуна,
Ишколе яхана, со доьшуш ю шуна.
Дела ша воцург, кхин накьост воцуш,
Ма елха алалахь со йинчу нене.

Цхьа дехар ду сан хьоь, со йина сан нана,
И дехар ло суна, со йина сан нана,
Хьо йоцург дукха наной белхийна дуьнено,
Ца елха хьажалахь, со йина сан нана.

40. 1уьйранна доьлха кийрара дог,
Суьйранна доьлха кийрара дог,
Ма бехк бацара, кийрара дог,
Шовда хилла, 1анадахча.

Махка кхаьчча, мохк ца бевзаш,
Юьрта кхаьчча, юрт ца евзаш,
Шу муьлаш ду, нохчий, бохуш,
Ц1а оьхар вай даламукьалахь.

41. Йо дела, йицлур юй-техьа,
Везан дела, йицлур юй-техьа,
Хьийзаш, детташ лайн дарц долуш.
Вай махкаха даьхна 1уьйре.

Ва суна дицлур ма ду,
Со хетахь жима хилла,
Сан мамина дицлур ма дац,
Де мел дела карладуьйлуш.

42. Йижарийн дог делхош,
Йижарех дехи тхо,
Вежарийн дог делхош,
Вежарех дехи тхо,
Тайпанах дог дуьллуш,
Махкаха дехи тхо,
Тхо вовшийн гур дуй-те,
Ва везан дела!

Мел хала хиллера
Юьртаха вала,
Цул хала хиллера
Махкаха вала.
Ца езаш ца юьту
Ва Нана-Дегласта,
Болх хьобга бели-кха,
Нана-Даймохк.

Илах1и я рабби,
Ва везан дели,
Кхиэл хьайгахь ва йолуш
Хьо эла веца.
Дуьненан паччахьашлахь
Хьо паччахь веца,
Ахь царна кхиэл елахь,
Ва везан дела.

Тигал болатан кхоьлли ахь.
Латта болатан кхоьлли ахь,
Сталин, тхан дахар дохи ахь,
Дела вилла хьо лахьти чу.

43. Йо дела, везин дела,
Тхо кхоьллина, дика дела,
Хьайн кхел хьукхми духуш дацахь,
Дерзадехьа Дегластана.

1уьйре йог1у бала бахьаш,
Суьйре йог1у бала бахьаш,
Д1аэцахьа бези бала,
Хьайн кхел хьукхми духуш дацахь.

44. Буса кхета малх ца кхуьу,
Со йолчу ван хьо ца кхуьу,
Бехк ца буьллу, к1орни, хьуна,
Сибарех ду, нанаяларг.

Дагна дукха дезна к1орни.
Со 1ийнера хьобга хьобжуш,
Ахь хьайна зуда ялий,
Хьо хьайн дала декьалвойла.

45. Стиглахула кема даглахъ,
Лаьттахула машен яглахъ,
Доглур дац-те бамбин кехат,
Вай Дегластана дуьгу аьлла.

Стиглахула кема деа,
Лаьттахула машен еа,
Ца деа-кха бамбин кехат,
Вай Дегластана дуьгу аьлла.

46. Шелонна ламанаш лелхачу цу махкахъ,
Мацалла акхарой углучу цу махкахъ,
Тхан рицкъ хилира-кх, ва везан дела!
Шелонна ламанаш лелхачу махкара,
Мацалла акхарой углучу махкара,
Йиша-ваша дицдина леллачу махкара
Тхан рицкъ кхачий ахъа, ва везан дела!
Шелонна ламанаш лелхачу махкара.
Шен доьзал бицбина леллачу махкара
Тхан рицкъ кхачий ахъ, ва везан дела!

47. МАРША ЛАЙЛА, КАЗАХСТАН, ХЬО

Луьйренаш, шу марша лайла,
Суьйренаш, шу марша лайла,
Марша лайла, Казахстан, хьо!
Тхо-м дладоблху Дегластана.

Луьйренаш, шу марша лайла,
Суьйренаш, шу марша лайла,
Марша лайла, тхан дай-наной (доьзалаш),
Тхо-м дладоблху Дегластана.

Луьйренаш, шу марша лайла,
Суьйренаш, шу марша лайла,
Марша лайла, кешнийн охлий,
Тхо-м дладоблху Дегластана.

Луьйренаша ойла йойту,
Суьйренаша ойла йойту,
Хийла, хьуйжуш, аш ялхийначу
Дегластано ойла йойту.

Луьйренаш оха йити,
Суьйренаш оха йити,
Оха дити урам некъаш,
Кхин ца лела члагло йина.

Луьйренаш, марша я шу,
Суьйренаш, марша я шу,

Марша я хьо, тхан ДегIиста,
Хъайца, дезаш, тхо диталахь.

48. Iуьйре дика хуьлда хъан,
Суьйре дика хуьлда хъан,
Ва, Хуршов, дуьне декъала дуийла ахъа,
Тхо тхайн Даймахка дерзийна!

49. ДагадогIий шуна, хIай нах,
Массара вай лайна хало.
Цу Сибреха дIахьовсийна,
Вайн махках вай ма дехира,
Вовшех безарш ма бехира,
Йиша вешех ма якккхира,
Нана берех ма якккхира.
И мацалла вай ма ловра,
И шело вай ма юура,
И дицлур дац вайна, хIай нах,
И дицлун хIума а ма дац,
И Iазап кхин хир ма дац,
И зама кхин йогIур ма яц.

50. ДОТТАГIЧУННА ЯЬККХИНА ЙИШ

Везин дели, гIоли юй-теша,
Жимчу дегIана дарба дуй-теша,
Бохуш, йоьлхуш, гондахь хьийзара
Роза йина Розин нана.

Яздина йоза Розин долуш,
ТIера адрес "больница" долуш,
Деъна кхечи Розин кехат,
Шена орцаха довлийша бохуш.

Пхийтга шарахь дешна волчу,
Воккхачу лоьре ас элира:
ХIокху дуьнен чохь дарба делахь,
Ехъа ахъа Розин гIоле.

Пхийтга шарахь дешна волчу
Воккхачу лоьро соьга элира:
Ша дешначу шен Iилманца
Шу Розина дарба ма дац.

Ткъе пхий шарахь дешна волчу
Воккхачу лоьре ас элира:
ХIокху дуьненчохь дарба делахь,
Ехъа Розина гIоле.

Ткъе пхий шарахь дешна волчу
Воккхачу лоьро соьга элира:

Лалуррий-техъа Розига
Цу кхаъ сохътан операци?

- Лалур ю соъ опираци,
Реза ю со и сайна яйта,
Цхъа г1ийла стаг нана яра сан,
И кьинт1ера яккха лаба.

Чуеар бах Розин нана,
Х1ун хьал ду хьоъ, Роза, аьлла,
Ва и йоьхна юхаелар бах,
Йо1 яла йолуш ю шен аьлла.

Чуяхар бах Розин йиша,
Х1ун хьал ду хьоьга, йиша, аьлла,
И, мохъ олуш, юхаелар бах,
Йиша яла йоллу шен аьлла.

Д1аделлийша больницан кораш,
Чухъакхийта и мела мох:
Д1ахьур дац-техъа мохо-малхо
Розин дег1е кхетта лазар.

Корах ара г1ийла хьоьжуш,
Жимчохъ дуьсу, хьо дуьне бохуш,
Шен армерчу веше кхойкхуш,
Дисира боху Розех дуьне.

Ц1а валийра бах армера ваша,
Йиша больницехъ ю хьан аьлла,
Ва и, воьлхуш, воьхна кхечи,
Йиша еллачу веа бохуш.

51. Д1абоккхучу когах хьоьгуш,
Дег1аца лесточу пхьаьрсех хьоьгуш,
Ас йоккху хала зама,
Меле йилла, везан дела.

Со яхара цу больнице,
Сайн сих-дег1ах дог диллина,
Коре юьйлуш, не1ре юьйлуш,
Йоьлхуш яра нанас йинарг.

Сайн лазаран ойла ца еш,
Сайн цамгаран ойла ца еш,
Йира аса, нанас йинарг,
Вайшин воцчу вешин ойла.

Ма елхалахъ, нанас йинарг,
Х1унда йоьлху, нанас йинарг,

Эвлабэх дисна дуьне,
Сох дуьсар дуй ца хаба хьуна?

Коре ялий мама елха,
Неларе валий дада велха,
Дарбий-молхий дац-те, алий.
Суна делха дадий-мамий.

И лекхи хьун хьокху ярий,
Нисъеш, охьаюьллу ярий,
Кху дуьненан еа маьl lехь,
Нанас винарг каравой хиъча.

И лекхи хьун хьакха ца ло,
Нисъеш, охьайилла ца ло,
Кху дуьненан еа маьl lехь,
Нанас винарг кара ца во.

Суьйре муха ловр ю-техьа,
lуьйре муха ловр ю-техьа,
Доблхуш долчу кху сайн дагца
Дуьне муха дуур-техьа?

Ас хlун дора, суьйре, хьоха,
Ас хlун дора, lуьйре, хьоха,
Сайн нийсархойх яьллачу дийнахь,
Ас хlун дора, дуьне, хьоха?

52. Сан дог доьлху, ши бlаьрг боьлху.
Йоьлуш лела дог ца догlу.
Тохара дийлина кийрара дог,
Хlинца дела ма ца туьгу.

Олу хир ду нийсархоша,
Сакъералуш со дlалела,
Ма ца хаба нийсархошна,
Сан дог доьлхий, ши бlаьрг боьлхий.

Йоьлхуш яйча, олу боху,
И-м шен нанна йоьлхуш яций;
Йоьлуш яйча, кхаьрда боху,
Нехан нах бу гонах бериш.

"Ва, мама", - олу хезча,
Йоl мамега кхойкху хезча,
Цу сан кийра цlе ма йолу,
"Сан хир юй-те мама олий".

Ма мохь бетта цу машино,
Ма кlур туьйсу цу машино,

Ша Алма-Ате йоьду бохуш,
Дарбий-молхий дахьа бохуш.

Мохь м а беттахь, цIери машен,
КIур ма тийса, цIери машен,
Везчу дели дан йиш йоцу,
Дарбий-молхий мичара хир ду?

53. ВЕШАХ ЯЬЛЛАЧУ ЙИШИН ЙИШ

Суьйранна пхиь долучу хенахь,
Со балхара мукъайолучу хенахь
Йинчу нанас элира соьга,
Ваша цIа ца веьна хьан.

И пхоьхана волу дела,
И шовдане воьду дела,
И-м вогIур вара, мама, аьлла,
Со суьйранна чуйирзира.

Буйсанна шиь долучу хенахь.
Нах набарна тийначу хенахь,
Веьна кхечира вешин доттагIа,
Ваша больнице ву хьан аьлла.

Кога юьйхина мача йоцуш,
Коьрта тиллина йовлакх доцуш,
Со едир цу больнице,
Со хиллера йоьхна хьийзаш.

Коре юьйлуш, йоьлхура со,
НеIре юьйлуш, йоьлхура со,
Воккхачу лоьро элира соьга:
Там бара хьо йиша хила.

Аьтту агIор лоьраш бевлла.
Аьрру агIор лоьраш бевлла,
Жимчу юьхь тIе киса лоьцуш,
Валош вара нанас винарг.

Аьтту агIор кхийти хьуна?
Аьрру агIор кхийти хьуна?
Дели яла нанас йинарг,
Муьлхачу агIор кхийти хьуна?

Аьрру агIор кхеттац суна,
Аьтту агIор кхеттац суна,
Ма елхалахь, нанас йинарг,
Са долучу кхийти хьуна.

Іуьйре йоьхнарг со ю шуна,
Суьйре йоьхнарг со ю шуна,
Жима йолуш вешех яьлла,
Дуьне доьхнарг со ю шуна.

54. ЗАРАЪ

Мела мох белира,
Бешара гIаш дIасалестош,
ГIашца гIийла корта хьийзош,
Зараъ яра бешахь гIийла йоьлхуш.
ТIеяхара йина нана:
- Бийцахь, йоI, хьайн кийрара бала.

- И дIадийца эхь ма хета,
И дIадийца бехк ма хета -
И ца дийцича со ца йолу:
Оьрсийн Шура дагавоьхна.
Дог иккхина яда йоллу.

- И ма ала, жима Зараъ,
И ма дийца, жима Зараъ,
Моллас жайнахь ца магийна
Оьрсийчуьнга маре яха.

Мамас бохучуьнга ла ца дугIуш,
Моллас бохучуьнга ла ца дугIуш,
Зараъ яхара Моско маре,
Иза яхара оьрсийчуьнга.

Мамас вуьйр ву Шура бохуш,
Вашас юьйр ю Зараъ бохуш,
И шиъ дедда хIордах даьлла,
Къайлах делира.

Карара малик кога дахча,
Яхна кхо шодаьлча,
Нанас яздира шен йоIега.
Ва ша йолча йола аьлла.

Зарас элира шен майрачуьнга
Мама йолчу йоьда аьлла.
Шурас делира Зараэ совгIат.
Хьайн вешага дIало аьлла.

Зараъ кхечира шен нана ехачу хIусме,
Амма вашас элира шен нене:
КIедачу метта йижаелахь,
Тховсалера буйса тIаьхалера ю.

Аьхкенаан буйса тIехтилла
Iуьйранна хьалагIаьттича,
Вашас элира шен йише,
Вайшиь дечке даха деза аьлла.

Ас цхьа дехар до хьобга, ваша,
И шен дехар кхочушделахь,
Хьайн жимчу, хазачу дегIаца
Герз ма эцалахь.

И ма ала, жима Зараь,
И ма дийца, жима Зараь.
Герз ца эцчи, со ца волу.
Акхарошна теба деза.

Зараь яхара вешица дечке,
Генадаьлла и шиь дIадоьдуш.
Зарас хаьттира хьомечу вешига,
Ца кхочу-те вайшиь дIа.

Вайшиь дIакхаьчначул тIахьа
Дукха хан яьлла,
ЦIера волуш дагалаьцнарг
Кхочуш ца дича, ца волу со.

Бисмал олуш, тапча яьккхина,
Цуьнан юьхьиг йишина тIе хьажийна,
Нанас йина йиша йожийра,
Салман цIе йолчу йишин вашас.

55. ДIахьовсийша, сан нийсархой,
Кхетта лаьтта нур дашо малх.
Шера аре тIаьхьа туьйсуш.
Везар вогIу езар йолчу.

Дуьхьалюьйлу цхьа жима йоI,
Бала боцчух бала бина:
Ма де, кIант, ахь эрна некъаш,
Хьан езар ю маре йобдаш.

Ахь дIун боху, хIай жима йоI,
Ахь хIун дуьйцу, хIай жима йоI,
Суна езна мерза езар,
Маре яхан амал ма дац.

Ахь хIун алий, хазчу йоIе,
Ахь хIун дийций, хазчу йоIе,
Бохуш вериг со ву ала,
Суьйранна хитIе йола ала.

Йо1 яхара сарахь хит1е,
И к1ант вара хит1ехь лаьтташ.
К1анта йо1е хаттар дира:
Бакъдуй, хаза йо1, суна хезнарг?

Хьуна хезнехь, бакъ ду хьуна,
Наха дийцахь, бакъ ду хьуна,
Хьо ма вацара суна везнарг.
Кхин к1ант ма ву суна везнарг.

Хьан 1одика йойла аьлла,
Шен "Победа" д1ахьовзийна,
Яккхий хьаннаш юккье кхаьччи,
1ожал ийцира нохчийн к1анта.

56. Буйса х1оккхул еха хилчи,
Де х1оккхул деха хилчи,
Шо шере дала доьлчи,
Ши шо маца кхача деза.

Машенашлахь чехка машин,
Конканашлахь чехка конка,
Кхин ма яла г1алел сехьа,
Кхин карор дац дика к1орни.

57. Ас ялор яц, вина нана,
Кху заманан модни йо1.
Со реза вац, вина нана,
Цуьнан юбкина, цуьнан боларна.

Цхьа ше хиллал йоца ю и,
Ши ше хиллал готта ю и юбка,
Шен коьртана реза йоцуш,
Кхо сом делла корта эцна.

Готта 1аьржа йоца юбка,
Автобус т1е ца ялало,
И тайпа йо1 керта яг1ахь,
Има-беркат д1адар ма ду.

Цу т1е иза реза ма яц,
Муьлхачу к1анте маре яха.
Хохкуш сийна "Волга" яцахь,
Дина даккхий ц1енош дацахь.

Хохкуш 1аьржа ишак хиларх,
Юьртан бажехь со хиларах,
Ладар дог1уш ц1енош хиларх,
Ца эшара и тайпа йо1.

58. Хьо шабашке воьду бохуш,
Хьо пайдане оьху бохуш,
Вай тхан дегнаша йина ойла,
Доьдучу хино дІа ма яьхьи.

Вахна хилла хьо шабашке,
Вахна хилла хьо пайдане,
Ахь "Маякехь" йина шабашка,
Вайн Нажи-Юьрта схьа ма кхечи.

Ма делхахьа, кийрара дог,
ХІунда доьлху, кийрара дог,
Нанас дена йичахьана.
Доьхна дог ду тен ца туьгуш.

Ма белхийша сан ши бІаьриг,
ХІунда доьлху кийрара дог?
Нанас дена йичахьана
Дайна ирс ду тІаьхьа лелаш,

59. Хьаьрса кІужал хьалахьоькхуш,
Кастом тІемаш дІа-схьа кхуйьсуш,
Тхан урамехула волавелчи,
Мамас бохург дицло суна,

60. Суьйранна аравелира хьо,
Шовда мала хІоьттира хьо.
Шовда мала ца кхиьна -
ДогІана хи мелира ахь.

Суьйренна чувирзира хьо,
Хазчу хІусаме кхечира хьо,
Хазчу хІусмехь Іен ца хиьна
Къена жеро ялийра ахь.

Хьо хьала хІунда да гІотту,
Хьо вижина хІунда Іуьллу?
Кино яха эппаз доцуш,
Хьан жеро ю кетІахь лаьтташ.

Со наб кхетта ма ца Іуьллу,
Со вижина ма ца Іуьллу,
Цуьнга дала эппаз доцуш,
Цу гІайгІана воьжна Іуьллу.

Билгалдаккхар

1АДАТИЙН ПОЭЗИ

I. ДОГ1А ДОБХУШ ЛОКХУШ ЙОЛУ ЭШАРШ

1. Д1аязйина Джунаидов Аднана 1980 шеран 18-чу майхь Т1урт1и-к1отарахь Тимиргириев Шах1идера (1930 ш. вина, 1аларо, цуниа иза хезна Ибрагимов Минкаилера. И шиъ илли олуш ву).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 97 *.
2. Д1аязйина 1988 шеран 10 январехь Пареулидзе Ростом Гуьржийн ССР-н Ахметски районерчу Омала юьртахь Цихесашвили Нотогара (1932 ш. йина, тайпана хилдехьаро, к1езиг дешна ю).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1636.
3. Д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Гайтукаева Банас 1987 шеран 17 июлехь Тазбичахь Батаева Х1ажарера (1918 шарахь йина, тайпана ч1аьнти, дешна яц).
Хьогали - кьоршкьури ю. Хетарехь, иштта ц1е йолуш хьалха заманахь вайнехан дукха делий лоруш дин хиллачу хенахь цхьа дела хилла.
Дуьххьара зорботьхна 1987 шеран 20-чу декабрехь Шуьйтарчу "Ленинхо" газета т1ехь. Оригинал сборник х1оттийнчун архивехь ю. Джамбеков, N 1607.
4. Д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Машаева Бэлас Ведучахь 1987 шеран июлехь 15 с. 30 м. яьлча, Амаев Мохьмадера (1897 ш. вина, тайпана хьачаро, дешна вац).
Х1ара 1адатан йиш Ведучахь хьалха заманахь кьоршкьури йоккхуш локхуш хилла.
"Ога" - дама я ахьар чу духку т1орказ тайпа яьшка ю.
Дуьххьара зорботьхна 1987 шеран 20 декабрехь Шуьйтарчу "Ленинхо" газета т1ехь.

* Х1ара сборник х1оттийнчун шен долахьчу архивехь ю зорбатухуш йолу дукхах йолу фольклоран произведенеш. Уьш т1ехь йолу тетрадийн терахьаш ду кхузахь а, кхин д1а а х1оттийнарш.

II. ЗУДА ЯЛОР-ЙИГАРЦА ЙОБЗНА ЭШАРШ

1. Д1аязйина 1983 шеран июль баттахь Шуьйта районерчу Д1ай юьртахь Мушалигова Марета.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 684
2. Д1аязйина Джамбеков Ша1ранис 1984 шеран 12 декабрехь Гуьржийн ССР-н Ахметски районерчу Бирк1иани ц1е йолчу юьртахь Цехисашвили Калигара, цу хенахь цо шен 102 шо ду бохура, тайпана хилдехьаройх яра иза.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855
- 3-4. Д1аяздина Гайтукаева Маликас 1984 шеран 13-чу июлехь Ишхой-Юьртахь Гайтукаева Кайпера (тайпана билто). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 111.

III. ГОВР ХЬОВЗОН ЙИШ

И йиш нохчийн хиллийла хууш дара. Цхьана хенахь говр хьовзош леррина болу мукьам т1аьхьа а балош, йиш локхуш хилла хилар дагадог1уш нах сборник х1оттинчунна дуккха а нисбеллера. Амма шераш д1аихира оцу эшаран дешнаш хуу стаг кара ца веш. Халкъан изэсера уьш дайна д1адевлла аьлла хеттачу хенахь кхаь кхечира Даьрг1ахь и йиш хууш стаг ву аьлла ЧИГУ-н студентера Саламов Мохьмадера.

Доллу Г1уллакх охьа а тесина, цига д1акхаьчча, говр хьовзон йишан мукъам хууш бен ца карийра оцу стагана. Оцу дийнахь-бусий даьрг1ашошна юкъахь даьржина хиллера "Говр хьовзон йиш" лаха Соьлжа-г1алара веана стаг ву бохуш. Цхьацца берш кхоччуш шашь йоьхь1аьржа х1оьттина а хеташ хиллера. Цунна делахь а, маьрк1ажал т1аьхьа, дог а диллина, сой, Мохьмаддий ц1а вирзича, хабар деара: Талхигова Зулуна оцу эшаран масех мог1а дагабеана аьлла. Тхойшиь ца тийшира, цундела Мохьмада шен йиша яхийтира кехаттий, къоламий эцна. Иза кестта юхаеара, д1аязбина масех мог1а а бахьаш. Сан воккхаверан чот яцара. Со кхийтира - и мог1анаш шайна дийцича, хьалха и йиш локхуш хезнаболчарна кхин т1е дог1у мог1анаш дагадарна г1о хириг хиларх. Иза иштта хила а хилира. Зулус бийцина и хьалхара пхи мог1а т1ебуьзира цкъа хьалха ЧИГУ-н студенткас Израилова Серлос. Цунна и т1аьхьара биь мог1а бийцина 1987 шеран 26 апрелехь Теза-Кхаьллахь Байсуева Кемсас (1907 ш. йина, 1овдан некъи, дешна яц, цунна иза жима йолуш ловзаргахь локхуш хезна). Итгалг1а мог1а беара Гезлойн-Эвлахь д1а а язбина ЧИГУ-н студента Цуруев Шерипа: "Хьан да вийна тхо ца доьлху". Цул а доккха хазахетар дира тхуна Муртазова Манжаа. Цо кхин биь мог1а д1аязбина хиллера Олхазаран-к1отарарчу Муцалханова Хьавагара (80 шо, ч1аьнти, дешна яц). Х1ара мог1анаш т1етоьхча, и йиш юьззина юхаметтах1оттийна ала йиш ю:

Хьан коч изт1ае чехкачу мохо,
Хьан ши к1арх бадабе чехкачу хино,
Хьо хьуо леа зурманца, вотанца,
Хьовзабе, шен да велла вонна беттарг.

МИФАШ

1-3. АКХАРОЙН ДАЙ. АКХАРОЙН 1У. ТУРС...

Д1аязйина Тагаев Сайд-Хьасана 1986 шеран 18-чу октябрехь Нихлахь Тагаева Зунгера (1929 ш. йина, нихло).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1853.

4. ПХЪАРМАТ.

Дуьххьара д1аязйина и миф 1940-чу шарахь Зумса юьртара хьала генна ламчохь 1уьллуш хиллачу Гедин-пхьа олучу к1отарахь Дибин Гедигара (80 шарера ваьлла а, зумсо тайпа а хилла волчу) Сулейманов Ахьмада.
Оцу мифан кхин цхьа вариант а ю. Иза Сулейманов Ахьмада шен дегара Дуйн Сулаймера д1аязйина цул а хьалха. Оцу сюжетана зорботоьхна яц.

5. Г1АМАШКИН АЬЛДА

Д1аязйина Джанчураева Римас 1983 шеран 27-чу апрелехь Рошни-чу олу юьртахь Джанчураев 1азисера (1937 ш. вина, гала, 4 класс яьккхина. Цунна и миф йийцина 1840 шарахь йина хиллачу Базаева Забанта.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 835.

6. ГІАМ

Діаязйина Якубова Хъавас 1987 шеран 13-чу июлехъ Тазбичахъ Мацаев Зелимхера (1909 ш. вина, чІаьнти).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1609.

7. ХЪУЪНАН ЙОІ

Діаязйина Юнусова Лайлас а, Лорсанова Тумишас а 1984 шеран июль баттахъ Лаха-Неврехъ Ж.Умаровагара (70 шарера яьлла, Іаларо). Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 850.

8. ХЪУЪНАН ЙОІАН САРДАМАШ

Діаязйина ЧИГУ-н студенткас Дадашевас 1987 шеран 20-чу майхъ Нажин-Юьртан районерчу Хьочи-Ара цІе йолчу юьртахъ Дадашева Седегара (1904 ш. йина, билто, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1639.

9. АДАМ-ЛИЛБАЗ

Діаязйина Мамакаева Лизас 1989 шеран 1-чу мартехъ Лаха-Неврехъ Касаева Ханера (1928 ш. йина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1870.

10. АЛМАЗАН САРДАМ

Діаязйина Куразов Абдул-Іазима 1990 шеран 15-чу мартехъ Дишни-Веданахъ Яралиев Юсупера (1955 ш. вина, харачо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1871.

11. АЛМАЗО КІЕЖ ТЕССИНА МЕТТИГ

Діаязйина Джамбеков ШаІранис 1981 шеран 13-чу январехъ Лаха-Варандахъ

Джамбеков Іелахъаьжера (1907 ш. вина, варандо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1855.

12. АЛМАЗИЙН БОБРА

Діаяздина З.Гайрахановас 1983 шеран 22-чу февралехъ Лаха-Неврехъ Ахматов Хъасанера (1890 ш. Вина, аьккхи. Цунна и миф йийцина 1963 шарахъ кхелхинчу Музакхи Малцага).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 92

13. АЛМАЗАХ БАЪЛЛА ПАЙДА

Діаязйина Эбиева Рукъехъата 1990 шеран 5-чу мартехъ Аьхкинчу-Борзехъ Эбиева Зайнапера (1944 ш. йина, энгно, 4 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1872.

КЪИНХЪЕГАМАН ЭШАРШ

1. ДІаязйина ЧИГУ-н филфакан 2-чу курсан студента Минкайловс 1972 шеран 14 октябрехь Сирж-Эвлахь 1882 шарахь йиначу Юсупова Амера. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1629.
2. ДІаязйина Гайтукаева Маликас 1984 шеран 20-чу июлехь Ишхой-Юьртахь Саиева ХІажарера (тайпа билто). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 18а.
3. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Астамирова Таисас 1985 шеран 16 майхь Семалашкахь Шишханова ТІаусера (1947 шерахь йина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1703.
4. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Маиловас Сирж-Эвлахь 1983 шеран 20-чу майхь Маилова Бакалугара (1898 ш. йина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1621.
5. ДІаязйина 1984 шеран 10-гІа майхь Пригороднехь ехаш-Іаш йолчу Гациева Хьавагара (1925 ш. йина, тайпа - чІинхо) ЧИГУ-н студенткас Дахаевас. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1627.
6. ДІаязйина Абдулаева Самнатера (1935 ш. йина, тайпа хьачаро) ЧИГУ-н студенткас Хабуева ПетІамата 1984 шеран 17 майхь. Самната шена шен нанас локхуш хезна аьлла дийцина. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1618.
7. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Маиловас 1983 шеран 20 майхь Сирж-Эвлара Мицилиев Адезагара (1895 шарахь вина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1626.
8. ДІаязйина Зубайраева Наташера (1898 ш. йина, варандо) ЧИГУ-н студенткас Акрашева Кайпас 1984 шеран 10-чу майхь. Цо шена и йиш хезна бах, шен марнанас локхуш, Іуьйранна шайшшиь цхьана асар дан дІахІуттучу хенахь. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1699.
- 9-10, 28. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Вахаева Йиситас 1984 шеран 23-чу июнехь Хьалха-МартантІехь Бетельмурзаева Кайпера (1929 шарахь йина, цІонтро). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1620.
11. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Камаева Мединас 1983 шеран 12 февралехь Шуьйтахь Багатаева Тутера (1931 ш. йина, тайпана пхьамто, ехаш-Іаш ю Ваьрдехь). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1524.
12. ДІаязйина ЧИГУ-н студента Х.Сумбариговс Мескер-Эвлахь 1984 шеран 11-гІа апрелехь Абзаиров Юшалера. Хьалха, 30-гІа шерашкахь, шайш Теркал диэхьа уьстагІий дажош дара аьлла, дийцина цо. Шайн дас, Іабзаила, бІаьстанан юьххьехь уьстагІий лоргура, ткьа ша, 11-12 шо долуш волчу хенахь, цунна уьстагІий лоргучу хенахь уьш схьалоцуш, сацош гІо дора. Цо сих-сиха олуш хезна дагахь сецнера боху цо хІара йиш. Мичара схьаьлла ца хаьа. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1631.
- 13-14. ДІаязйина ЧИГУ-н 1-чу курсан студента Аласханов Ширванис Сесанахь 1984 шеран 22 майхь шен ненера Авдиева Зайнапера (1936 шарахь йина, гІумки). Шайш кегий долуш бамба лахьош локхура и йиш аьлла дийцина Зайнапа. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 12.
15. ДІаязйина 1984 шеран 20 майхь. ТІехьа-МартантІехь ехаш йолчу Эльмурзаева Совдатера (1914 шарахь йина) ЧИГУ-н студенткас Ойшаева Маликас. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1617.
- 16-20. ДІаязйина ЧИГУ-н студенткас Бесултанова СапетІата 1985 шеран 15 майхь ГихтІахь Сатуева Сацитера (1936 шарахь йина, тайпа - чІинхо, кІеззиг дешна). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1а.

21. Д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Хажгириева Луизас Котар-Юьртара Эльбуздукаев Бауддера (1910 ш. вина, ч1инхо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1616.
22. Д1аязйина 1984 шеран 10-гла майхь Пригороднехь ехаш-лаш йолчу Гациева Хьавагара (1925 ш. йина, ч1инхо) ЧИГУ-н студенткас Дахаевас
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1622.
- 23-24 Д1аязйина ЧИГУ-н филологин факультетан 1-чу курсан студенткас Астамирова Асета Бердак1елахь 1984 шеран 16 майхь Виситаева Зулайгара (1909 ш. йина, белг1ато).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1625.
25. Д1аязйина ЧИГУ-н студента Эльдаров Ризвана Беной-Веданахь 1987 шеран 30 майхь Холаева Майсин дешнашца (1909 ш. йина, бено, зохи некъе, дешна яц).
И йиш хьабжк1аш куьйга юьйчу хенахь кегийчу наха, хьалха хьокха а тухуш, цуьнца деккхинчу ор чу хьабжк1ан буьртигаш а тоссуш, д1аюьйчу хенахь олуш хилла.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1156
26. Д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Бибулатова Л. 1983 шеран 25 мартехь Гермчигахь Исмаилова Пет1аматера (1930 ш. йина, эрсно, к1езиг дешна ю).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1523.
27. Д1аязйина 1984 шеран 22 майхь ЧИГУ-н студента Аласханов Ширванис Сесанахь вехаш-лаш волчу Г1апурера.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1624.
- 29-30 Д1аязйина ЧИГУ-н филфакан 1-чу курсан студенткас Исраилова Жарадата 1984 шеран 19 майхь Мескер-Эвлахь Бетерсултанова Аружера (1918 ш. йина, мескерхо, ехаш-лаш Мескер-эвлахь ю. Ленинан ц1арах урам).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 681.
31. Д1аязйина ЧИГУ-н 1-чу курсан студента Х. Симбариговс 1984 шеран 22 мартехь Мескер-Эвлахь Мустапаева Иманин дешнашца (83 шо кхаьчна) Зорбатуху дуьххьара.
Джамбеков, N 178.

КЪИНХЪЕГАМАХ ЛАЪЦНА ЭШАРШ

- 1-3. Д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Дахаевас Пригороднехь 1984 шеран 10 майхь Гациева Хьавагара (1925 шарахь йина, ч1инхо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1623.
- 4-5. Д1аязйина Тимирбулатова Амината 1984 шеран 15 майхь Курчалой-Эвлара шен ненан Меднин дешнашца.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 40.

ТИЙЖАМАШ

- 1, 4, 10, 14. Д1аязбина 1988 шеран май баттахь ЧИГПИ-н студенткас Эселаева Ларисас.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1644.
- 2, 17. Д1аязбина Джамбеков Ш. А. 1979 шеран 10-чу июлехь Хьалха-Мартант1ехь Ахтаева Рахьиматера (1927 шарахь йина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1638.
- 3, 5-9, 11-13, 19-21. Д1аязбина Чечанара Магомадова Розас 1964 шеран 6-чу июлехь Магомадова Айманин дешнашца.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1646 *.
15. Д1аязбина Асуева Лайлаа Хьалха-Мартант1ехь 1985 шеран 4-чу апрелехь Асуева

Асмаан дешнашца (1935-чу шарахь йина, тайпана - ч1аьнти, 5 класс яьккхина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 949.

Билгалдаккха деза х1окху тийжаман сюжетан кхин вариант юй-техьа аьлла ша цхьалха хилар. Вуьшта, йо1стага шен везачу к1антана тийжар вайнехан 1едалехь товш дац.

16. Сюжет д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Гадуева Амината Жимчу-Атаг1ахь 1987-чу шеран 24-чу мартехь Гадуев Зилера (1901-чу шарахь вина, тайпана-котто, дешна вац, цунна и сардамах лаьцна дийцар шен ненера хезна).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1102.

18. Д1аязбина ЧИГУ-н студенткас Амацуева Пет1амата 1988 шеран 15 майхь Соьлжихь Азиева Нуритера (1911 ш. йина, энакхалло, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1794.

* Х1ара тийжамаш книга х1оттийнчуьнга белла филологин 1илманийн кандидата Вагапов Якьуба.

САРДАМАШ

1-3. Сардамаш д1аязбина Тасуева Тамарас Хьалха-Мартант1ехь 1981 шеран 21-чу апрелехь Амаева Суртера (1929 шарахь йина, ехаш-1аш ю Хьалха-Мартант1ехь. Горькийн ц1арахчу урамехь, ц1ийнан номер 94).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 826.

4. Д1аязбина ЧИГУ-н студенткас Гермиханова Луизас Т1ехьа-Мартант1ехь 1982 шеран 10 майхь Ш. Сайдаевагара (тайпана айткхало, 80 шо кхаьчна, ехаш-1аш Т1ехьа-Мартант1ехь ю).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1645.

5. Сюжет д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Ахриева Кхокхас Алхан-Юьртахь 1987 шеран 11 майхь Бациева Небехьатера (1901 шарахь йина, тайпана маказо, дешна яц, цунна иза шен ненера хезна).

6. Сюжет д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Багашева Разета Гихт1ахь 1987 шеран 5-чу майхь Багашева Тamarера (1947 шарахь йина, тайпана - ч1инхо, 7 класс яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1127.

7. Сардам д1аязбина ЧИГУ-н студенткас Насуханова Жарадата Сирж-Эвлахь 1985 шеран 16 мартехь Ахматова Говзанера (50 шо кхаьчна, 2 класс яьккхина, Сирж-Эвлахь ехаш-1аш ю).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 769.

8. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1638.

9. Сюжет д1аязйина ЧИГУ-н студенткас Нухаева Каметас 1987 шеран 24 июнехь Йоккхачу-Атаг1ахь Идигов Вахера (1926 шарахь вина, тайпана - ялхо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков N 1185.

Х1окху сюжетан дуккха а вариантш ю. Массарна а т1ехь цхьаь ара волу сардам болла хууш йолу зуда лаха воьду ша, олий. Эххара кьадеха хууш йолчу зудчунна т1екхочу иза. Цо иза шена т1ехьажийначунна а, нагтахь оцу стагана а сардам буллу. Гуттар санна и сардамаш бен-бен хуьлу шайн исбаьхьаллица а, поэтически васт кхолларца а.

10-11. Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 651.

НАЪРТ-АЪРСТХОЙН ДИЙЦАРШ

НАЪРТ-ЭРСТХОЙН ПАЧЧАХЬ НАУРАЗ

Д1аяздина 1959 шарахь Нажин-Юьртарчу ханна 72 шо долчу Муллаев Мускхин дешнашца Эльмурзаев Сераждина.

Дуьххьара зорботьхна: Нохчийн фольклор (Наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш, туьйранаш). Т. 3. Х1оттинарг - Эльмурзаев Сераждин. - Грозный: Нохч-Г1алг1айн книжни издательство, 1964. - Т1аккхаула: "Нохчийн фольклор" 3-г1а том *.

* "Нохчийн фольклоран" 3-чу тома т1ера зорботьхна долу дийцаршна т1аьхьа дог1у билгалдахарш а оцу тома т1ера схьаэца ду.

ГЕРМАНЧИГАРА НАЪРТАШ

Д1аяздина 1960-чу шарахь Энгел-Юьртарчу ханна 39 шо долчу Мехтиев Адаман дешнашца Эльмурзаев Сераждина.

Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-г1а том т1ехь.

НОВР А, Г1ОЖАКЪ А

Д1аяздина 1958-чу шарахь Ног1амирза-Юьртарчу 1умаров 1елин дешнашца Эльмурзаев Сираждина.

Цу дийцарх тера йог1у вариант 1872 шарахь Тифлисехь зорботьхна арахеьцначу "Сборник сведений о Кавказских горцах" ц1е йолчу VI-чу тема т1ерачу Ног1амирзин-юьртара ваьлла хиллачу нохчийн дуьххьарлерачу фольклориста Лаудаев Умалта "Чеченское племя" аьлла язбинчу балха т1ехь ду. Зорбатуху "Нохчийн фольклоран" 3-г1а тома т1ера.

СОСКАН СОЛСЕХ ДОЛУ ДИЙЦАР

Д1аяздина Хьаьла-Кхаьлларчу Эльдарханов Халидан дешнашца Ошаев Халида.

Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-г1а том т1ехь.

КХАА ЙИШИН ТУЬЙРА. ШИНА ДОТТАГ1ЧУН ТУЬЙРА. МАЙРА К1АНТ

Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-г1а том т1ехь.

АХАРХОЧУН К1АНТ А, НАЪРТ-ЭРСТХОЙ А

Д1аяздина 1960-чу шарахь Цоккуева Рукъехьатан дешнашца Дибиров Ахьмахьаьжас.

Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-г1а тома т1ехь.

КХО ВАШИЙ, НАЪРТ-ЭРСТХОЙ

Д1аяздина 1959-чу шарахь Ножин-Юьртарчу Бушуев Недирсолтас шен девешин 1еламсолтин дешнашца.

Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-г1а тома т1ехь.

НАЪРТ-ЭРСТХОЙ А, ДЕКЪАЗА СТАГ А

Д1аяздина 1953-чу шарахь Валаргт1ерачу ханна 65 шо долчу Нахарбеков Мас1удан дешнашца Зайнутдинов 1абдул-Резакъа.
Дуьххъара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 3-гла тома т1ехь

НАЪРТ-ЭРСТХО А, ЛУРВОЪЛЛА СТАГ А

Д1аяздина 1963-чу шарахь Валаргт1ерачу 60 шо хан болчу Хасаханов Масартан дешнашца Зайнутдинов 1абдул-Резакъа.

НАЪРТ-АЪРСТХОЧУН ОЛАЛЛА ДОЖОР

Д1аяздина 1970 шарахь Гуьмсехь Мирзакаев Мохьмада дийцарца. Дуьххъара зорботьхна Мальсагов Ахьмада шен "Наьрт-аьрстхойх лаьцна нохчийн шира дийцарш" ц1е йолчу статья т1ехь ("Орга" 1977, N1).

НАЪРТ-АЪРСТХОЙЛ ТОЪЛЛА КУЛЛУБИ

Д1аяздина 1972 шарахь. Гуьмсехь 90 шо долчу Алимханова Амантин дешнашца. Дуьххъара зорботьхна "Орга" альманахан 1977-чу араьйллачу 1-чу номер т1ехь.

НАЪРТ-АЪРСТХОЙ КХЕРОР

Д1аяздина 1972 шарахь Т1урти-к1отарахь Гавдаев Хьасана дийцарца. Дуьххъара зорботьхна - "Орга", 1977, N 1.

ЯХЬ ЙОЛУ ЗУДА

Д1аяздина Д.-Веданахь 1889 шарахь вина волчу Гайтукаев Манин дийцарца. Дуьххъара зорботьхна - "Орга", 1977, N 1.

Г1ЕЗАМАН 1ЕЛИЙ, ТУЛЛАМ-ОГ1ОЙ

Д1аяздина Мальсагов Ахьмада 1957 шарахь Грознехь Ибрагимов Ихванера. Цунна и сюжет хезна хилла масех шо хьалха веллачу шен дендегара.
Дуьххъара зорботьхна - "Орга", 1977, N 1.

ХЪАДИСАШ

СУЛАЙМА-ПАЙХАМАР А, ЗИНГАТ А. ЗУНАН ХЪЕХАР. ЧОМ-БУЦ

Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Исраилова Хьавас 1987 шеран 15 апрелехь Тевзнахь Исраилов Баудера (1927 ш. вина, ригхо, Тевзнахь вина а, хьалакхиьна а ву).
Зорбатуху дуьххъара Джембеков, N 1117.

ЗУНАН ОЙЛАНАШ. ДУЪНЕНАН БАЛА

Д1аяздина яздархочо Бексултанов Мусас 1987 шарахь. Цунна и ши сюжет 1968 шарахь Олхазар-к1отарахь шен дененера Хантотера хезна (1907 ш. йина, 1973 ш. кхелхина, хилдехъаро, дешна ца хилла).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 855.

БУХ1АНАН, МАЛХАН КЪОВСАМ

Д1аяздина Эскерханова Луизас Жимачу-Атаг1ахь 1987 шеран май баттахь Эскерханова Марижигара (1927 ш. йина, 1арло, 3 кл. яьккхина, цунна шен ненера хезна и сюжет) Дуьххъара зорботьхна 1990 шеран 10-чу июнехь арадаьллачу "Ленинан некъ" газета т1ехь.

ПАЙХАМАРАН САРДАМАШ

Д1аяздина Юсупова У. 1987 шеран 15-чу майхь Нажин-Юьртан районерачу Ишхой-К1отарахь Юсупова Зарганера (1920 ш. йина, билто, дешна яц).
Зорбатуху дуьххъара Джамбеков, N 1171.

ДИНБЕРГ

Д1аяздина Гайтукаева Банас 1987 шеран 16-чу июлехь Валаргт1ехь Гайтукаева Сайхъатера (1904 ш йина, аьккхи)
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1177.

МАЙРАЛЛА, НИЦКЪ, ХЪЕКЪАЛ

Д1аяздина Тасуева Таисас 1985 ш. 10-чу июнехь Ч1ишкахь Тасуев Асламбекера (1915 ш. вина, варандо, к1езиг дешна). Зорбатуху дуьххъара Джамбеков, N 955.

ОТТЙОКХ. БЕЗАМАН ЗЕЗАГ

Дуьххъара зорботьхна 1980-чу шеран 20 июлехь "Ленинхо" ц1е йолчу Шуьйта районан газета т1ехь.

АН

Д1аяздина Саидов Т. 1985 шеран 15-чу майхь Ишхойн-Юьртахь Хадисова Амунтера (1913 ш. йина, аьккхи, дешна яц).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 779.

ЗАХАЛО

Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1981-чу шарахь Лаха-Варандахь 85 шарера яьллачу Джамбекова Хедижатера (варандо, дешна яц).
Зорбатуху дуьххъара. Д/камбеков, N 1168.

ЗУ

Д'аяздина ЧИГУ-н студента Дадаев 1умара Соьлжа-г1алахь 1987 ш. май баттахь. Цунна дийцина Дадашев Сапара (1897 ш. вина, ригахо).
Зорбатуху дуьххъара Джамбеков, N 1828.

СЕСКА СОЛСИН ХЪУЪНАР

ЙОЪХ1АБРЖА Х1ОЪТТИНЧУ ЙО1АХ ХИЛЛА Т1УЛГ

Д1яздина ЧИГУ-н студента Тагаев Сайд-Хъасана 1987 шеран апрель баттахъ Нихлахъ шен ненера Тагаева Зунгера (1929 ш. йина, нихло, дешна яц).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1829.

ГЕЗГАШ.

Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Хуниева Зараа 1990 шеран 5-г1а мартехъ Эрснахъ Туршиев Усманера (1914 ш. вина, алг1ан некъи).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1827.

ЙОВЛАКХ

Д1аяздина Тасуева Таисас 1987 шеран 15 февралехъ Ч1ишкахъ шен ненера Жовзанера (1941 ш. йина, зандхо, к1езиг дешна).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1854.

БЕЗАМАХ ДИЙЦАР

Дуьххъара зорботьхна Шуйта районан "Ленинхо" газета т1ехъ (1984 шеран 5 февралехъ) Хьалкеларчу Алхазов Эмина шен ненера Кхокхин Хабилера д1а а яздина.

ШАЙТ1АНАН РИЦКЪА А, Х1УСАМ А

Д1аяздина Тайсумова Хедас 1989-чу шеран 10-чу мартехъ Теркайистехъ вехачу Тайсумов Нурадигара (1926 ш. вина, чермо, к1езиг дешна).
Зорбатуху духхъара. Джамбеков, N 1733.

ПХЫДАХ 1ОТТАБЕЛЛА БОХАМ

Д1аяздина ЧИГУ-н студента Загалаев 1арбис 1989 шеран 25 февралехъ Нажин-Юьртахъ Разакаева Умукурсумера (1887 ш. йина, серхьо).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1830.

ИРС.

Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Кадырова Энисата 1984 шеран 23 декабрехъ Гихт1ахъ Кадырова Шапа1атера (1961 шарахъ йина, архно).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1451.

ЛАЙКЪЕДАРАН БУЪЙСА

Д1аяздина Дошаева Розас 1985 шеран май баттахъ Ч1ишкахъ Саламова Рукъехъатера (1945 шарахъ йина, варандо, 4 кл. яьккхина).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1445.

НЕНАН ДОГ

Д1аяздина Джамбеков Шалранис 1984 шеран май баттахь Лаха-Варандахь Бачаев Салманера (1937 шарахь вина, варандо, дешна вац).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбекова, N 848.

ТЕКХАРГО АБЛЛАРГ

Д1аяздина ЧИГУ-н студента Медигов 1алмирзас Б1ачин-Юьртарчу вахархочо Масаев Г1айрас дуьйцуш (1929 шарахь вина, ц1онтаро) Б1ачин-Юьртахь 1990 шеран 3 февралехь.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1825.

ТУЬЙРАНАШ

I. ИНЗАРЕ ТАМАШИЙНАЧУ Х1УМАНЕХ ЛАБЦНА ТУЬЙРАНАШ

- 1-2. Д1аяздина Тагаев Сайд-Хьасана 1986 шеран 7-чу октябрехь Нихлахь Тагаева Зунгера (1929 ш. йина, нихло).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1853.
3. Д1аяздина 1962 шарахь 1алхан-Юьртахь Сатуев Хьусайна Яхьяев 1елигара. Х1ара сюжет тхоьга схьаелла Вагапов Якъуба.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1829.
- 4 Д1аяздина ЧИГУ-н студенткаша Муцаева Заремас а, Дошаева Розас а 1986 шеран июль баттахь Д-Веданахь Шахидова Тамарин дешнашца (тайпана дишни, 1973 ш. йина, школахь доьшуш ю).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1249.
5. Д1аяздина Дадуев Абус.
Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" шолг1ачу томана т1ехь (1964).

II. ДИЙНАТЕХ ЛАБЦНА ТУЬЙРАНАШ

1. Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Муцаева Заремас 1985 шеран 2-чу майхь Муцаева 1абдул-Муслиман дешнашца (тайпана бено, 1937 шарахь вина, вехаш-1аш ву Хьалха-Мартант1ехь, жима волуш шен нанас дуьйцуш хезна).
Дуьххьара зорботьхна "Стелалад" журнал т1ехь.
2. Д1аяздина Х. В. Туркаевс 1959-чу шеран июль баттахь Лаха-Варандахь Батаева Изахьатера (тайпана варандо, 80 шо сов кхаьчна хиллачу).
Дуьххьара зорботьхна 1990 шеран 10-чу июнехь арадаьллачу "Даймохк" газета т1ехь.
3. Х1ара туьйра Гадаев Мохьмад-Салахьа д1аяздина хиллачу кехата т1ера схьа а яздина тхоьга схьаделла ЧИГУ-н студента Матаев Магомета.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1668.
4. Д1аяздина Ибрагимова Мархас 1987 шеран 24-чу мартехь Жимачу Атаг1ахь Чучаев Шагбанера (1934 ш. вина, бено).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1173.
5. Д1аяздина Гадуева Амната 1987 шеран 24-чу мартехь Жимчу-Атаг1ахь Гадуева Хьавагара (1911 ш. йина, котто, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1102.

6-8. Д1аяздина Эскирханова Луизас 1987 шарахь Жимчу-Атаг1ахь Эскирханова Марижера (1927 ш. йина, 1аларо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.

9. Д1аяздина Дурсиев Сайтимера 1981 шеран 5-чу июнехь Гордалахь Дурсиев 1имранера (1964 ш. вина, 1аьржа некъи).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 490.

10. Д1аяздина Кагерманов Доккас.

Дуьххьара зорботьхна 1990 шеран 31-чу январехь арадаьллачу "Ленинан некъ" газета т1ехь.

III. IEP-ДАХАР ХЬОКЪЕХЬ ТУЙРАНАШ

1. Д1аяздина Абдусаламова Розас 1985 шеран 27 мартехь Махкат1ехь Заурбекоза Марусера (60 шарера яьлла, эсно).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1046.

2. Д1аяздина Арсамерзаева Кулсума 1987 шеран 1-чу июнехь Хьалха-Мартант1ехь Арсамерзаева Хажарера (1892 ш. йина, гендаргно).

Х1оккху сюжетан вариант Джамалханоа Зайндис д1а а язйина "Нохчийн фольклоран" шолг1ачу тома т1ехь зорба тоьхна ю (1964).

3-5. Д1аяздина Хамзатов Халида 1982 шеран 21-чу майхь Элистанжахь Хамзатова Бикатугара (1910 ш. йина, элстанжо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. 486.

6. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1988 шеран 3-чу апрелехь Курчлой-эвлахь Сатаева Зайнера (1935 ш. йина, курчало).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1855.

7. Д1аяздина Тагаев Сайд-Хьасана 1983 шеран 1-чу июлехь Нихлахь.

Дуьххьара зорботьхна Шуйтарчу "Ленинхо" газета т1ехь (1983 шо, 17-гла июль).

8. Д1аяздина Хасун-Юьртарчу Сулейманов Вахарбин дешнашца Арсаханов Исраила. Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" шолг1ачу тома т1ехь (1964).

БЕРИЙН ФОЛЬКЛОР

I. ЧЕХКААЛАРИШ

1. Д1аяздина Хасаева Маликас 1989 шеран 12-чу февралехь Энгель-юьртахь Хасаев Лечера (1973 ш. вина, зандхо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1001.

2. Дуьххьара зорботьхна "Нохчийн фольклоран" 2-чу томан 199 аг1он т1ехь. Кхин д1а - ЧФ-II, (аг1о).

3, 7. Д1аяздина С. Ульбиевас 1983 шеран 17-чу апрелехь Терское ц1е йолчу юьртахь Умаров 1имранера (1940 ш. вина, зандакьо, 8 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 543.

4-6. Зорботьхна - ЧФ-II, 199.

8-10. Д1аяздина Вагаев Лазиза 1984 шеран 1 июлехь Буг1арахь Кайхаров Мусера (1909 ш. вина, ч1инхо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, 375.

11-12. Д1аяздина Бакаева Хьава Дундаевнас 1966 шеран 3-чу майхь Г1ой-йистехь

(Хъава 1968 ш. йина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1026.

13-14. Д1аяздина Абакаева Барета 1987 шеран 13-чу июлехъ Ч1аьнтахъ Газгиреева Айзера (1976 ш. йина, ч1аьнти).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1097.

15. Д1аяздина Халикова Нурбикас 1987 шеран 21-чу майхъ Г1ансолчихъ Халикова Пирдозера (1974 ш. йина, ц1ечо).

Зорбатуху дуьххъара. N 1122.

16. Д1аяздина Бисултанова Амната 1987 шеран 17-чу майхъ Шелахъ ехаш-лаш йолчу Дужаева Малканера (шото, юккъера школа яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1203.

17-23. Д1аяздина Салатханова Хьалимата 1984 шеран 10-чу майхъ Дишни-Веданахъ Китин Себилера (1900 ш. йина, дишни).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 733.

24-27. Д1аяздина 1989 шарахъ Элстанжахъ Хаджимурадов Сулеймана. Х1ара чехкааларш тхобга схьаделла Ахмадов Мусас.

II. ДАГАРДАРШ

1-3. Д1аяздина Тимирбулатова Амната 1984 шеран 17-чу июлехъ Курчлой-эвлахъ (1966 ш. йина, куьрчло, ЧИГУ-н 1-чу курсан студентка).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков. N 22а.

4. 8. Д1аяздина Витаева Заретас 1985 шеран 11-чу мартехъ Хьалха-Мартант1ехъ Витаева Зулиханера (1977 ш. йина, ц1онтаро).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, 44а.

5-6. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1981-чу шеран 2 январехъ Лаха-Варандахъ 80 шарера яьллачу Джамбекова Хедижатера (варандо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1855.

7, 9-10. Д1аяздина Асуева Лайлаа 1985 шеран 11-чу апрелехъ Хьалха-Мартант1ехъ Асуева Асмаэгара (1935 ш. йина, ч1аьнти, 5 кл. яьккхина). Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 767.

11. Д1аяздина Т. Даудовас 1988 шеран 5 майхъ Махкат1ехъ Даудов Мовсарера (школехъ доьшуш ву).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 264.

12. Д1аяздина Ахмадова Лидас 1986 шеран 10-чу майхъ Махкат1ехъ Абдусаламова Залинера (1978 ш. йина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 871.

13. Д1аяздина Гикалон ц1е йолчу поселкехъ ехаш йолчу Мурзабекова Маринас. Тхобга х1ара дагардар схьаделла Ахмадов Мусас.

14. Дуьххъара "Стела1ад" журналан 1989 шарахъ араьяллачу 1-чу номер т1ехъ зорботохна Атсаламов Идриса.

15-16. Дуьххъара "Стела1ад" журналан 1989-чу шарахъ арадаьллачу 3-г1а номер т1ехъ зорботохна Хатаев Хьусайна.

17. Дуьххъара "Стела1ад" журналан 1989-чу шарахъ арадаьллачу 6-г1а номер т1ехъ зорботохна Нажин-Юьртан районерчу Бена-юьртара Хадалова Марема.

III. Т1ЕХБЕТТАМАШ

1. Д1аязбина Хазбекова Луизас 1987 шеран 27-чу апрелехъ Валаргт1ехъ Хазбекова Зайдатера (1942 ш. йина, мержо, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1227.

IV. БЕРАША ВОВШИЙН ХЬОВЗОШ ЛОКХУ ЭШАРШ

1. Д1аязйина Бисултанова Амната 1987 шеран 15-чу майхь Эвтарыхь ехаш-лаш йолчу Магомадова Луизера (аьрмза некъи, лакхара дешар дешна). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1203.
2. Д1аязйина Халикова Нурбикас 1987 шеран 21-чу майхь Г1ансолчахь Халикова Пирдозера (1974 ш. йина, ц1ечо). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1122.
3. Д1аязйина Ахмадова Луизас 1986 шеран 19-чу майхь Махкат1ехь Мужаидова Асетера (1967 ш. йина, к1орни некъи). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 871.
- 4-5. Д1аязйина А. Пайзуевс 1986 шеран 10-чу майхь Найбоьрахь Пайзуев 1исагара (1977 ш. вина, бено, ишколехь доьшуш ву). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 988.
6. Д1аяздина С. Сатуевас 1986 шеран 18-чу мартехь 1алхан-Юьртахь Сатуева Алпатугара (1915-чу шарахь йина). Зорбатуху дуьххьара, N 995.
7. Дуьххьара зорботьхна "Стелалад" журналан 1989 шеран N 5 йолчу номер т1ехь.
8. Д1а а язйина тхобга схьаелла Абдулаев Лечас 1990 шарахь, ша "Стелалад" журнала редакторан болх беш волуш.
9. Д1аязйина Альтемирова Розас 1986 шеран 27-чу апрелехь Шалажахь Айдамирова Тамарера (1932 ш. йина, нашхо). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1003.
10. Д1аязйина Бакаева Хьава Дундаевнас 1986 шеран 3-чу майхь Г1оййистехь (Хьава 1968 ш. йина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1026.

V. БЕРАША, КОРТОШ ВОВШАХКХЕТЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Муслуева Розас 1986 шеран 8-чу апрелехь Курчлой-эвлахь Муслуева Ровзанера (ялхо, 50 шо кхаьчна). Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 1989.

VI. БЕРАША, ШАЙНА ЦХЬАЪ ЙИСТЫАБРГ ИККХИЧА, ОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Халикова Нурбикас 1987 шеран 21-чу майхь Г1ансолчахь Халикова Пирдозера (1974 ш. йина, ц1ечо). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1122.

VII. БЕРАША, БИРДОЛГ ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Муслуева Розас 1986 шеран 8 июнехь Курчлой-эвлахь Муслуева Жанетера. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 989.

VIII. ЦХЬА Х1УМА ЯЙЧА, ЛАБТТАХ Ч1ЕШАЛГ А ЮЛЛИЙ, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. Д1аяздина Ахмадова Луизас 1986 шеран 19-чу майхь Мартант1ехь Мужаидова Асетера (1967 ш. йина, к1орни некъи). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, 871.
- 2-3. Д1аяздина А. Пайзуевс 1986 шеран 10-чу майхь Найбоьрахь Ирисханов Сайд-

Хьасанера (1977 шарахь вина, бено).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 988.

IX. БЕРАША, ДОДА ЛАБЦЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина А. Пайзуевс 1986 шеран 10-чу майхь Найбоьрахь Бачаев Канера (1977 ш. вина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 988.

IX. БЕРАША, Ц1ЕРАНА ГОНДАХЬА ХЕВШИЧА, ОЛУШ ЙОЛУ ЙИШ

Д1аязйина Бисултанова Сепелата 1985 шеран 15-чу майхь ГихтIахь Сатуева Сацитера (1936 ш. йина, ч1инхо, к1еззиг дешна).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1а

XI. БЕРАША, КЕМА ДОГ1УШ ГИЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. Д1аяздина 1985 шеран 3-чу апрелехь Гелдганахь ЧИГУ-н студенткас Ахмадова Хедас (1964 ш. йина, ялхо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1009.
2. Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Якубова Хьавас 1987 шарахь Жимчу-АтагIахь лулахара берашкара.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1167.

XII. ГЕЗИГ 1УЪРГА ЙОБДУШ ГИЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Бахаева Хьавас 1986 шеран 5-чу майхь Заки-Юьртахь Базиева Азистера (60 кхаьчна, ч1ебарло).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1012.

XIII. ПХЬИД ГИЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина 1986 шеран 3-чу майхь Г1оййистехь Бахаева Хьава Дундаевнас, цунна беран хенахь 1емина хилла.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1026.

XIV. БЕРАША ЛУЙЧУЧУ ХЕНАХЬ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина 1989 шеран 11-чу апрелехь ЧИГУ-н студенткас Хадаева Я. С. Соьлж-г1алахь Хадаев Х1аронера. Цо беран-хенахь шаьш луйчучу заманчохь олуш дара аьлла дийцина.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 997.

XV. ЛИЙЧИНА ДОВЛУШ, ХИ ЧУЪРА ХЬАЛАДОВЛАЛЕ, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУДЕШНАШ

Д1аяздина Джамбеков Iабдуллас 1985 шеран 17-чу июлехь Лаха-Варандахь (1963 ш. вина, варандо, юккьера-лериная дешар дешна).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 13а.

XVI. БЕРАША, ШАЫШ ЛУЫЧУЧУ ХЕНАХЬ МАЛХ МАРХАШНА ЮКЪЕХЬ
КЪАЙЛАБАЛЧА, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Дамаева Лимона 1986 шеран 28-чу апрелехь Шалажахь лулахарчу
берашкара.

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 990.

XVII. ЛИЙЧИНА А ДЕВЛЛА, ХИ ЧУЪРА ХЪАЛАДЕВЛЧА, БЕРАША, ЦХЪАНА
КОГА ТІЕ А КХИССАЛУШ, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Джамбеков Шалранис 1985 шеран 17-чу июлехь Соьлж-г1алахь Ахмадов
Мусагара (1956 ш. вина, варандо, яэдархо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 12a.

XVIII-XIX. БЕРАША, ЛИЙЧИНА А ДЕВЛЛА, ХИ ЧУЪРА ХЪАЛАДОВЛУШ ОЛУШ
ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина 1989 шеран, 11-чу апрелехь ЧИГУ-н студенткас Хадаева Я. С. Соьлж-
г1алахь Хадаев Х1аронера. Цо беран хенахь шаьш луьйчучу заманчохь олуш дара аьлла
дийцина.

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 997.

XX-XXI. БЕРАША ЛИЙЧИНА ДЕВЛЧА, ШАЙН Т1АДИЙНА Х1УМАНАШ
ЯКЪОШ, ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина 1985 шеран 3-чу апрелехь Гелдганахь Ахмадова Хедас (1964 ш. йина, ялхо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1009.

XXII. ЛИЙЧИНА ДЕВЛЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Ахтаханова Розас 1988 шеран 10-чу мартехь Котар-Юьртахь Сосламбекова
Балас (1907 ш. вина, мержо, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, 1225.

XXIII. БЕРАША, ЛИЙЧА ДАХА САТЕСЧА, ЛОКХУШ ЙОЛУ ЙИШ

Д1аязйина Халикова Нурбикас 1987 шеран 21-чу майхь Г1ансолчахь Халиков Сотера
(1979 ш. вина, ц1ечо, школехь доьшуш ву). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, 1122.

XXIV. ПОЛЛА ГИЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина Тайсумова Зулихана 1987 шеран 23-чу майхь Лакха-Неврехь Шабазова
Манажера (1918 ш. йина, аьккхи).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1121.

XXV-XXVI. Б1АЪСТЕНАН ЮБХХЪЕХЬ ПОЛЛА БАЙЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ
ДЕШНАШ.

Д1аяздина 1987 шеран 25-чу майхь Шелахь ехаш-1аш волчу Ибрагимова Заидас
(ЧИГУ-н студенткас).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1125.

XXVII. ЦХЪАНА ДОША ТІЕХЪ ЛАЫЦЧА, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

Д1аяздина А. Пайзуевс 1986 шеран 10-чу майхъ Найбоьрахъ Гириханов Сайд-Хъасана (1977 ш. вина, бено, школехъ добыуш ву).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 988.

XXVIII. ЦІАЗА ПІЕЛГ ТІЕРА НАНА ПІЕЛГ ТІЕ КХАЧЧАЛЦ, Я НАНА ПІЕЛГ ТІЕРА ЦІАЗА ПІЕЛГА ТІЕ КХАЧЧАЛЦ ДАГАРДЕШ, БЕРАША ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. Д1аяздина Тайсумова Зулихана 1987 шеран 23-чу майхъ Лакха-Неврехъ Шабазова Манашера (1918 ш. йина, аьккхи).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков. N 1121.
2. Д1аяздина Абдулаев Лечас 1989 шеран 25-чу августехъ Котар-Юьртахъ (1952 ш. вина, т1ерло).
Дуьххъара зорботьхна "Стелалад" журналан 1989 шеран 6-гла номер т1ехъ.
3. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1988 шеран 20-чу январехъ Соьлжа-глахъ Бисултанов Аптигара (1959 ш. вина, гухо, "Стелалад" журналан лакхара редактор).
Нана-п1елг - уггаре лоха а, берстина а бу. Юучун бен ойла еш бац боху иза.
Хъажо-п1елггий, маза-п1елггий (я ц1е йоцург) цхъабосса бу. Г1иллакхана т1ера бац боху и шиь, хеттарш а деш 1ийр болуш бу.
Юккьера п1елг дела ларарна уггаре а лекха бу боху.

XXIX. БЕРИЙН ЭШАРШ

1. Д1аязйина Шахиева Маликас 1986 шеран 26 июнехъ Са1ди-к1отарахъ Макаева Зазера (90 шо кхаьчна, ч1ебарло).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1634.
2. Д1аязйина 1988 шарахъ Хасаров Ша1ранис Д-Веданахъ.
Дуьххъара зорботьхна "Стелалад" журналан 1989 шарахъ араьйллачу N1 йолчу номер т1ехъ.
3. Д1аязйина Атсаламов Идриса 1988 шарахъ Ваьрдехъ.
Дуьххъара зорботьхна "Стелалад" журналан 1988 шарахъ араьйллачу N 4 йолчу номер т1ехъ.
4. Д1аязйина 3. Ахметхановас 1985 шеран 24-чу майхъ Лаха-Неврехъ Абуев Мут1алипера (1920 ш. вина, 1алро, хьехархо).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 234.

XXX. АГАНАН ЭШАРШ

1. Д1аязйина Муслуева Розас 1986 шеран 8-чу июнехъ Курчлой-эвлахъ Муслуева Ровзанера {50 шарера яьлла, ялхо).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 989.
2. Д1аязйина Магомадова Луизас 1987 шеран 30-чу майхъ Шелахъ Магомадова Белипера (1932 ш. йина, варандо, к1еззиг дешна).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1144.
3. Д1аязйина Тайсумова Хедас 1987 шеран 13-чу июлехъ Хъачарахъ Кулаева Шовданера (1939 ш. йина, ч1аьнти).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1199.
- 4-7. Д1аязйина Ибрагимова Заидас 1988 шерзн 15-чу майхъ Шелахъ Ибрагимова

Зарганера (1940 ш. йина, куршло).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1126.

XXXI. БЕР ХЬОСТУШ ОЛУШ ДОЛУ ДЕШНАШ

1. ДІаяздина Гайтукаева Банас Тазбичехь Батаева ХІажарера (1918 ш. йина, чІаьнти, дешна яц).
Дуьххьара зорботьхна 1988 шеран 20-чу июлехь Шуьйтара "Ленинхо" газета тІехь.
2. ДІаяздина С. А. Саламовас 1974 шеран 25 октябрехь Аршты цІе йолчу юьртахь Исаев ИбрахІимера (15 шо кхаьчна, маьлхи).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 987.
- 3-7. ДІаяздина Тайсумова Зулихана 1987 шеран 23-чу майхь Шабазова Манашера (1918 ш. йина, аьккхи).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1121.
8. ДІаяздина Битаева Заремас 1985 шеран 12-чу мартехь Хьалха-МартантІехь Витаев Ширванигара (1940 ш. вина).
Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 986.

XXXII. БЕРИЙН ЛОВЗАРШ

1. Дуьххьара зорботьхна Джамбеков ШаІранис "СтелаІад" журналан 1989-чу шарахь арадаьллачу 5-гІа номер тІехь.
- 2-3. ДІаяздина Бексултанов Мусас 1989 шеран 12 декабрехь Олхазар-кІотарахь.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1867.

XXXIII. БЕРИЙН ЛОВЗАРЦА ДОГІУШ ХИЛЛА ХАТТАРШ-ЖОЬПАШ

1. ДІаяздина Соьлжа-гІалахь ехаш-Іаш йолчу Хаджиева Зараа.
Дуьххьара зорботьхна 1989 шарахь арадаьллачу "СтелаІад" журналаш 5-гІа номер тІехь.
2. ДІаяздина Гуьмсехара N 3 йолчу юккьерачу школан 6-чу классан дешархоша Дукуев Мурата а, Семизаев Шамила а.
Дуьххьара зорботьхна 1989 шарахь арадаьллачу "СтелаІад" журналан 5-гІа номер тІехь.
- 3-5. ДІаяздина Дубин-Эвлара А. Х. Эльмурзаевас. Сборник хІоттийнчуьнга схьаделла Ахмадов Мусаа.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.

ШИРА ДИЙЦАРШ (преданеш)

АСТАГІА ТИМАР

ДІаязйина Соьлжа-гІалахь вехачу Дадуев Абус шен девешин Бангаев Къудин дешнашца.
Дуьххьара зорботьхна: Нохчийн фольклор. Т. П. Туьйранаш, шира дийцарш, кицанаш, хІетал-металш. ХІоттийнарг - Эльмурзаев С. - Грозный: Нохч-ГІалгІайн книжни издательство, 1964.

ХЬЕКЪАЛ ДОЛУ ЗУДА

Д1аязйина яздархочо Ошаев Халида.
Зорбатоьхна: Нохчийн фольклор, II т. т1ехь.

ХЪЕКЪАЛ ДОЛУ ВОККХА СТАГ А, КЪИЗА ЭЛА А

Д1аязйина Джамалханов Зайндис.
Зорбатоьхна: Нохчийн фольклор, II т. т1ехь.

ТАЙМИН БИБОЛАТТИЙ, ТАРКХОЙ ШОВХАЛЛИЙ

Д1аязйина Абдулмежидов Асланбека 1986 шеран июнь баттахь Найбоьрахь
Абдулмежидов Нажера (1924 ш. вина, гезго, вехаш-1аш ву Найбоьрахь). Зорбатуху
дуьххъара. Джамбеков, N 1836.

К1АНТ ЗЕР

Д1аязйина Умарова Мадинас 1985 шеран июль баттахь Дишни-Веданахь Хайдарова
Бикатугара (куьси некъи, Д-Веданахь йина ю).
Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1836.

ОБЗДАНГАЛЛА

Д1аязйина Абдулмежидова Марета 1985 шеран май баттахь Найбоьрахь Абдулмежидов
Нажера (1924 ш. вина, гезло).
Дуьххъара зорбатоьхна ЧИГУ-н "Университетски вестник" газетан аглон т1ехь (1990 ш.
1-ра январь).

МУХА Х1ОБТТИНА ГАЛАНЧ1ОЖАРА 1АМ

Д1аязйина Джанчураева Римас 1983 шеран 27 апрелехь Рошничу-юьртахь вехачу
Джанчураев 1азисера (1937 ш. вина, гала, 4 кл. яьккхина. Цунна иза дуьйцуш хезна
Базаева Забантера 1840 ш. йина а, тайпана кхоьргахо а хилла йолчу).
Дуьххъара зорбатоьхна 1990 шеран 10-чу июнехь арадаьллачу "Ленинан некъ" газета
т1ехь.

КЪИЗА 1АДАТ

Д1аязйина Абдусаламова Розас 1985 шеран 7 февралехь Махкат1ехь Хасенова Детегара
(57 шо, биги, дешна яц).
Х1окху сюжетан дукха вариантш ю. Царна цхьайолчарна зорбатоьхна а хилла хьалха.
Дхамбеков, N 1046.

НЕНАН Б1АБРХИШ

Д1аязйина 1929-чу шарахь Доьрахь бацочуьнгара Багратера Сулейманов Ахьмада.

ШОТОЙН АБСТМАР

Д1аязйина Лулуева Эсета 1987 шеран 4 майхь Дишни-Веданахь Сулимов С. (харочо,
дешна ву). Цунна и шен дас дуьйцуш хезна. Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1222.

БАКЪ БОЛУ ДОТТАГИЙ. ДОТТАГИЙ

Д1аязйина 1987 шеран 27 апрелехъ Шелахъ Болатхаджиев Заурбека (1924 ш. вина, эрсно, ворх1 класс якккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1184.

КЪИНОЙХ Ц1АНВАЛАР

Д1аязйина Ж. Батаговас 1988 шеран 4-чу майхъ Олхазар-к1отарахъ Мутаева 1ашатера (1946 ш. йина, хьачро).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1687.

Ч1ИНХОЧОЙ, Ч1ЕНТИЧОЙ ДОЗА КЪАСТОР

Д1аязйина Тайсумова Луизас 1987 шеран 15-чу июлехъ Тазбичахъ Чочаев Хьусайнера (1955 ш. вина, ч1аьнти, егеран балхахъ ву).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1639.

МЕХКАН КХЕЛАН САЦАМ

Д1аязйина Джамбеков Ша1ранис 1989 шеран 14-чу июлехъ Хьалкелахъ вехаш-1аш волчу Алхазов Эминера (1953 ш. вина, кело). Цунна и сюжет шен де-гара, Мохьера, хезна. Мохьас иза шена 1927 шарахъ Итом-Кхаьллара Бахьин 1ахас дуьйцуш хезна аьлла.

Дуьххьара зорботьхна 1980 шеран 20 июлехъ Шуйтарчу "Ленинхо" газетан аг1онт1ехъ.

ИСМАЙЛИН ДУДА. Г1ИЛЛАКХ

Д1аязйина Гереханова Луизас 1984 шеран 13 июлехъ Жимчу-Атаг1ахъ Хакимов Зигера (1928 ш. вина, гендаргно, "Предгорный" совхозан белхало).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 269.

ОБАРГ ЗЕЛАМХИЙ, ЧЕРМОЕВ ТАПИЙ САТИЙСАР.

Д1аязйина Дадаев Элабека 1983 шеран 16 мартехъ Сельментаузенехъ Ахмедов Джабраилера (чермо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков N 223

КЪОНАХАЛЛА

Д1аязйина Медигов 1алмирзас 1986 шеран 15-чу февралехъ Б1ачи-Юьртахъ вехаш волчу Масаев Г1айрера (1929-чу шарахъ вина, ц1онтаро).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1825.

ШИРА 1АДАТ

Д1аязйина Битимирова Мархас 1982 шеран 12-чу апрелехъ Эластанжахъ вехачу Чумаков 1усамера (1905 ш. вина, к1еззиг дешна).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 777.

НЕ1

Д1аязйина Бетильмирзаева Марета 1982 шеран 19-чу апрелехь Т1ехьа-Мартант1ехь Бетильмирзаева Хьакиматера (1936 ш. йина, ч1инхо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 854.

ЖИМА КАЛАКО

Д1аязйина Тагаев Сайд-Хьасана 1983 шеран 12 мартехь Нихлахь Бикаев Исманера (1917 ш. вина, нихло, дешна вац).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1853.

ВАХАС СТАГ ВИЙНА ИРЗО

Д1аяздина Матаев Магомета Довлатби-к1отарахь 1988 шеран 3-чу апрелехь Матаев Мовладегара (1929 ш. вина, 1аларо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1668.

ВОРХ1 ВЕШИН ЙИШИН ЭКЪА.

Д1аязйина Яхьяева Ларисас 1987 шеран 11-чу июлехь Тазбичахь Газгириев Закраилера (50 шарера ваьлла, ч1аьнти).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1611.

КУРЧАЛОЙ-ЭВЛАН Ц1Е МИЧАРА ЯЬЛЛА

Д1аязйина Адаева Мархас 1988 шеран 12 апрелехь Курчалой-эвлахь Титиев Аюбера (1956 ш. вина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, Л 1670.

ВАРАНДА. ЖОБЖАГ1АТАН ИИН. КИПЧИН Т1АЬХЬЕ

Д1аязйина Ахмадов Мусас 1975 шарахь Лаха-Варандахь Амаев 1адрохьманера. Дуьххьара зорботьхна Шуйтара "Ленинхо" газетан аг1он т1ехь (1977 шо, 30-г1а сентябрь; 1977 шо, 7 октябрь).

АКХТАРГАН Г1АШ

Д1аязйина Муцаева Заремас 1983 шеран 13 июнехь Сиржа-Эвлахь вехачу Ганукаев Рамзанера (1925 ш. вина).
Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 776.

КИЦАНАШ

Х1окху сборникана юкьадаhana кицанаш зорботьхначара а, авторан шен долахь йолчу архивера а схьаэцна ду. Х1ора кицана т1аьхьа шифр ялийиа оха, уьш схьаэцна издани я архив билгалъеш.

Шифрийн-маь1на иштта ду:

1. УС-Е, + (книгин и билгала долу кицана зорботьхначу аг1он терахь) - Досов Къеда.

Нохчийн джуж ду хIара. Тифлис, 1862. (Нохчийн дуьххьарлера букварь).

И букварь 1979-чу шарахь Тбилисехь арайолучу "Иберийско-кавказски языкознанин ежегодникан" агIонаш тIехь шолгIа зорбатоьхна арахецна.

2. НХК- (терахь) - Нохчийн халкъан кицанаш. ХIоттийнарг - Мациев А. Г. - Грозный: Нохч-ГIалгIайн книжни издательство, 1964. Шифрана тIаьхьа догIучу терахьо оцу кицана зорбатоьхна агIо билгалйо.

3. АДШ - (терахь) - Сборник хIоттийнчун архив, шифрана тIаьхьа догIучу терахьо и кица тIьхь долчу тетрадан номер билгалйо.

4. ЧФ-II, (терахь) - Нохчийн фольклор. Т. 2. Туьйранаш, шира дийцарш, кицанаш, хIетал-металш. ХIоттийнарг - Эльмурзаев Сиражди. - Грозный: Нохч-ГIалгIайн книжни издательство. 1964. Шифрана тIаьхьа догIучу терахьо оцу кицана зорбатоьхна агIо билгалйо.

5. ХД - (терахь) - Хьекъале дош. (Нохчийн кицанаш). ХIоттийнарш - Айдуев Ю., Цугаев Х.-М. - Грозный: Нохч-ГIалгIайн книжни издательство. 1976. Шифрана тIаьхьа догIучу терахьо оцу кицана зорбатоьхна агIо билгалйо.

ХIЕТАЛ-МЕТАЛШ

ХIетал-металш тахана берашна юкъахь бен лелаш дац. Амма хьалхарчу заманахь кегийнаха а, баккхийчара а пхьоьханахь и, синкьерамашкахь а, белхешкахь а шаьш гулбеллачохь уьш далаш а, царах самукьадоккхуш а хилла. Цхьамма далийначу хIетал-металан маьIна дан ца хиъча, гулбеллачара, къар а лой: "ГIала йогIийла хьуна", олуш хилла. ТIаккха бен вукхуо шен хIеталан-металан маьIна схьадуьйцуш а ца хилла.

1. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 4.

МаьIна: стиглахь седарчий.

2. Зорбатоьхна А. Г. Мациевс хIоттийначу "Нохчийн халкъан кицанаш" (1964) цIе йолчу сборникан 55 йолчу агIон тIехь. Кхин дIа - НХК. Оцу шифрана тIаьхьа догIучу терахьаша сборникан и хIетал-метал тIетоьхна йолу агIо билгалйо.

МаьIна: стиглахь седарчий.

3. Зорбатоьхна Эльмурзаев Сираждис хIоттийначу "Нохчийн фольклор, II том" (1964) цIе йолчу сборникан 193 агIон тIехь. Кхин дIа - ЧФ-II, цул тIаьхьа догIучу терахьаша сборникан агIо билгалайо.

МаьIна: стиглахь седарчий.

4. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 193.

МаьIна: IиндагI.

5. Зорбатуху дуьххьара.

Джамбеков, N 6.

МаьIна: IиндагI.

6. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 7.

МаьIна: IиндагI

7. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 8.

МаьIна: дохк.

8. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 195.

МаьIна: ахк.

9. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1.

МаьIна: ша.

10. Зорбатоьхна - НХК-54.

МаьIна: бутт.

11. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков. N 1.
МаьIна: малх, бетгаса.
12. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 5.
МаьIна: латта.
13. Зорбатоьхна - НХК-54.
МаьIна: бутт.
14. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков. N 3.
МаьIна: стигал.
15. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 511.
МаьIна: бIаьсте.
16. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 512.
МаьIна: гуьйре.
17. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 530
МаьIна: Iа.
18. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 1230.
МаьIна: бетгаса.
19. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 194.
МаьIна: бер, гIеметта хIоьттина стаг, воккха стаг, Iуьйре, делкъе, суьйре - уьш адаман дахаран хенаш ю. Жимачу хенахь диьлара лела адам, юха шина кога тIе хIутту, тIаккха къаналга лестича, Iаса кара оьцу.
20. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 7а.
МаьIна: аган чохь бер. Дилха - адам бохург ду кхузахь.
21. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков. N 700.
МаьIна: говран тIехь бере. Дечиг - нуьйр бохург ду кхузахь.
22. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 1243.
МаьIна: адаман дог. Пхи шо кхаьчча, бухьхиг санна кхийсадала дог хуьлу адаман, пхийтта шо кхаьчча, берзан санна майра дог хуьлу, шовзткъа шо кхаьчча, лобман санна дог хуьлу, ткъа бIе шо кхаьчча, котаман санна эгIаза дог хуьлу.
23. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 11.
МаьIна: бIаьрхиш.
24. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 195.
МаьIна: цIоцкъамаш.
25. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 195.
МаьIна: цергаш.
26. Зорбатоьхна - ЧФ-II. 195.
МаьIна: балдаш.
27. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 195.
МаьIна: куьйган пIелгаш.
28. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 199.
МаьIна: настаран пхьид.
29. Зорбатоьхаа - ЧФ-II, 194.
МаьIна: коьртан хье.
30. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 7а.
МаьIна: мотт.
31. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 18.
МаьIна: ден-ненан лаам тIехь доцу бераш.
32. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 1230.
МаьIна: мера тIе доьду куьг.
33. Зорбатуху дуьххъара. Джембеков, N 1230.
МаьIна: кIесара кIаг.
34. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 197.

- Маџна: куй.
35. Зорбатоџна - ЧФ-II, 198.
Маџна: мачаш.
36. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 7а.
Маџна: ласа.
37. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 128.
Маџна: куџганаш.
38. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 7а.
Маџна: гџиллакх, оџздангалла.
39. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 7а.
Маџна: лаам.
40. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 73а.
Маџна: тешам.
41. Зорбатоџна - НХК-56.
Маџна: неџ.
42. Зорбатоџна - ЧФ-II, 198.
Маџна: туџнталг.
43. Зорбатоџна - НХК-55.
Маџна: стогар.
44. Зорбатоџна - ЧФ-II, 198.
Маџна: тоџко багон стогар.
45. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 539.
Маџна: џайг.
46. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 8а.
Маџна: мангал.
47. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 516.
Маџна: догџа.
48. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 9.
Маџна: нуџйр.
49. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 9а.
Маџна: хџостам.
50. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 9а.
Маџна: маха.
51. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 9а.
Маџна: маха.
52. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 9а.
Маџна: тай, махий.
53. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 516.
Маџна: гџайба.
54. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков N 39.
Маџна: диг.
55. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 589.
Маџна: херх.
56. Зорбатоџна - ЧФ-II, 194.
Маџна: хџамџ.
57. Зорбатоџна - ЧФ-II, 195.
Маџна: гџабакх.
58. Зорбатоџна - ЧФ-II, 194.
Маџна: гџабакхан хџуш.
59. Зорбатуху дуџхџара. Джембеков, N 321.
Маџна: хорбазан хџуш.

60. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 194.

МаьIна: бIар.

61. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 13.

МаьIна: бIар.

62. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 198.

МаьIна: шекар.

63. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 19.

МаьIна: наьрс.

64. Зорбатоьхна - НХК-56.

МаьIна: хьаьжкIаш.

65. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 31.

МаьIна: етт.

66. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 197.

МаьIна: говр.

67. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 196.

МаьIна: жIаьла.

68. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 30.

МаьIна: тевна хиина котам.

69. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 193.

МаьIна: пхьид.

70. Зорбатоьхна - НХК-54.

МаьIна: чхьоввриг.

71. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 199.

МаьIна: чIара.

72. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 513.

МаьIна: шура.

73. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 195.

МаьIна: хIоа.

74. Зорбатоьхаа - НХК-56.

МаьIна: хIоа.

75. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 32.

МаьIна: книги тIера элпаш..

76. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 198.

МаьIна: кехат тIехь яздина йоза.

77. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 197.

МаьIна: кехат.

78. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 197.

МаьIна: 1. дуьнен тIе вала лами бац;

2. вертанан ши тIам бац;

3. маьждиган туьнталг яц;

4. кIайн гомаш яц;

5. дуьненна тоха догIа дац.

79. Зорбатуху дуьххьара. Джембеков, N 951.

Нийса жоп: стага зударшка аьлла: "Массарел ирча йолчо оллахьара ша хьала".

80. Зорбатоьхна - ЧФ-II, 98-100.

Туьйра ду аьлла, шен дегара Дудера дIаяздина иза яздархочо Ошаев Халида. Амма и туьйра дац аьлла, кьовса а ца кьовсуш, тхуна, оцу сюжетан функционални башхалла тидаме а эцна, хIетал-металан жанрана иза юкьаяхийта лаьа.

Хаттар а хIоттадой, чекхдоккху Ошаев Халида шен туьйра, нийса жоп, хIетал-метална санна, далор а нийса а хир дацара. Тхунз хетарехь оцу сюжетехь дуьйцучу дийнаташна а, хьехош болчу нахана а юккьехь уггаре а дегIана онданиг Жобьра-Бабин кIентан кIант

ву.

Шуна муха хета?

81. Зорбатуху дуьххъара. Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Цухаева Румисас. Дуьххъара зорботохна 1990-чу шеран 22-чу апрелехь арадаьлладу "Университетски вестник" газета т1ехь.

Нийса жоп: 1. Цхъа сахът даьлча, ша д1аг1ур а вара;

2. Цхъана соьман меха доцу синкъераман г1уллакх д1адахъарх хъан дан х1ума а дацара;

3. Бехха некъ а эцна, ц1а ваха везаш а вара.

82. Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Бахаева Хъавас, Зорбатуху дуьххъара.

Нийса жоп: 1аж беана к1ант къастийна.

83. Зорбатуху дуьххъара, Джамбеков. N 16.

Нийса жоп: оцу беречун йо1 хилла иза.

84. Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 17.

Нийса жоп: жоп делларг йо1 ю.

ХАЛКЪАН ТИДАМАШ

1АЛАМАН ХИЙЦАМАШ

1-4. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера.

5-11. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев 1имранера.

12-20. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.

21-22. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Тамадаев Адошера (50 шо, тайпана гуно, вехаш-1аш Гуьнахь ву).

23-24. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Мукушев Сайд-1елера.

25. Д1аязбина Джамбеков Ша1ранис Лаха-Варандахь 1985 шеран 15 майхь Джамбекова Хедижатера (89 шо, тайпана варандо, дешна яц).

Г1АН

1-6, 25. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Веданан районерчу Гуьна ц1е йолчу юьртахь Адизов 1адизера (80 шо, тайпана гуно).

7-9. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера (70 шо, тайпана гуно).

10-13. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билу-Хъаьжера (55 шо, тайпана гуно).

14-16. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев 1имранера (1959 шерахь вина, тайпана гуно, лакхара дешар дешна ву).

17-21. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джамалуев Сайд-1илманера (58 шо, тайпана гуно, вехаш-1аш Гуьнахь ву).

22-23. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера (61 шо, тайпана гуно).

24. Д1аязбина Арсалиев Шавадис Гуьнахь Мукушева Саратера (65 шо, тайпана гуно, дешна яц, ехаш-1аш ю Гуьнахь).

26-27. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис Лаха-Варандахь 1985 шеран 15-гІа майхь Джамбекова Хедижатера.

АДАМАН ДЕГІАН МЕЖЕНАШ

1-6, 11-12. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Адизов Іадизера.

7. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билу-Хьаьжера.

9. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Тамалаев Адошера.

10. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Байсултанов Баудера (75 шо, тайпана гуно).

НЕКЪ

1-2, 8. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Адизов Іадизера.

3. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Іимранера.

4-7. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.

ХЪАША

1-2. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера.

3. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Тамалаев Адотера.

4. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Мукушева Саратера.

ІОЖАЛЛА

1. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера.

2. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билу-Хьаьжера.

РИЦКЪА

1-2. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера.

3. Д1аязбина Арсалива Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Мукушева Саратера.

КЪОЪЛЛА

1. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билу-Хьаьжера.

2. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанов Іадсаламера.

ТІЕХЬИЙЗА ЙОІ

- 1-3 ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билухъаьжера.
4. ДІаязбина Арсалаев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Тамалаев Адотера.
5. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанова Басартера.

АМАЛ

1. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанов Іадсаламера.

НУСКАЛ

1. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанов Іадсаламера.
2. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Адизов Іадизера.

ДЕГІ ДАККХАР

- 1-2. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Тамалаев Адотера.
3. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Адизов Іадизера.

САРДАМАШ

1. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.
2. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Мукушев Сайд-Іелера.
3. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Алсултанов Іадсаламера.

СИЙ

1. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.

ИРС

1. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.
2. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Мукушева Саратера.

КХИБОЛУ ТИДАМАШ

- 1 ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джанаралиев Билухъаьжера.
- 2-3. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Джамалуев Сайд-Іилманера.
- 4, 14. ДІаязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера.

- 5-11. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахъ Гуьнахъ Тамалаев Адотера.
12-13. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахъ Гуьнахъ Адизов 1адизера.
15-18. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахъ Гуьнахъ Мукушев Сайд-1елера.
19-24. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахъ Гуьнахъ Байсултанов Шамсудера.
25-27. Д1аязбина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахъ Гуьнахъ Алсултанов 1адсаламера.
28. Д1аязбина Джамбеков Шалранис 1985 шеран 15 майхъ Лаха-Варандахъ Джамбекова Хедижатера.
Халкъан тидамаш зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1637.
-

ИЛЛЕШ

Вайнехан турпалаллин-эпически а, турпалаллин-исторически а, лиро-эпически а иллеш шайна т1е ондда тидам бохуйтуш ду. Кхин йолу жанрашка диллича, дукхох д1аяздина а, дукхох зорботохна а, 1илманца толлуш вайн 1илманчаша дукхох къахъегна а ду уьш. Шерипов Асланбекана т1ера схъа масех стага 1илманан белхаш язбина иллеш толлуш: Ошаев Халида а, Вагапов Якъуба а, Мунаев Исма1ила а, кхечара а.

Иллеш д1аяздеш а, зорбане кечдеш а г1уллакх диначу лакхахъ вай ц1ераш яьхна болчу накъосташца цхъана хъанала къахъегна Джаналханов Зайндис а, Эльмурзаев Сираждис а, цхъамогг1а кхечара а.

60-г1а шераш чекхдовлуш а, 70-г1а шераш долалуш а Нохч-Г1алг1айн 1илманан институтан Туркаев Х.В. коьртехъ хилла волчу литературан секторо цу хенахъ иллешца уьйр йолу нах вовшах а тоьхна, зорбане кечийна хилла иллийн вуно йоккха том. Зорба лахъа а дина, жоьпаллин редактор хилла волчу Вагапов Якъуба "оттискаш" ешначул т1аьхъа оцу книгана некъ бихкина хилла системан г1аролхоша. И санна долчу г1уллакхан бахъана дуьйцуш цу хенахъ г1иллакх а ца хилла. "Есть мнение" аьлчахъана, чекхдолуш хилла, ца кхеташ волчунна талзар а деш. Бахъана-м тахана а, цу хенахъ а хуучунна хууш дара. 1973-чу шарахъ г1алг1айн халкъо шайн социальни бакъонаш йийцаре ян 1алашо йолуш Соьлжа-г1алахъ д1аяьхъна хилла йолу машаре митинг бахъанехъ, зорбане араяккха кечийначу фольклоран томо вайнехан социальни синкхетам лакхабаккхарна кхоьруш, евзаш йолчу органан белхахшоа юкъахъяьккхира и книга.

Цу хенахъ системан г1аролхоша х1аллакъяза ларамаза йисина цхъа экземпляр кхаьчна вайга. И том вовшахтухуш куьйгалла дина волчу Туркаев Хьасанера, а жоьпаллин редактор хилла волчу Вагапов Якъубера а пурба даьккхина, ткьех илли юкьадахийтина оха х1окху книгана. Цкъа хан йог1ур ю и том юьззина, хьалха кечийна ма-хиллара, арайолуш. Сайгахъ йолу материалаш и г1уллакх т1е а лаьцна, д1ахъон долу волчу стаге д1аяла кийча а ву со.

Оцу фольклорни томана т1аьхъаялийна коментареш а ялайо оха цу т1ехъ ма-хиллара, х1оттийнчо шегара бина хаамаш боцуруш.

ЧЕЧАНАРЧУ МАДИН ЖАЪММИРЗИН ИЛЛИ

ДІаяздина Нажаев Ахьмада 1925-чу шарахь.

Схьаэцна 1926-чу шарахь цо зорботьхначу "Нохчийн иллеш, дийцарш" цІе йолчу сборника тІера.

ГІЕБАРТОЙН КУРСОЛТИН ИЛЛИ

ДІаяздина 1960 шарахь Гихчу-кІотарахь 1905 шарахь винчу Кунтаев Хьозера Цугаев Хасмохьмада

НГИТИ-н РФ, дело N 8131

*Нохч-ГІалгІайн Іилманан-талламан институтан куьйга язйина фонд. ХІинца дуьйна дІа НГИТИ-н РФ, дело N аблла доцца яздийр ду.

КЪЕНАЧУ ДАДИН ИЛЛИ

ДІаяздина 1953-чу шарахь Эвтаракхь 1915-чу шарахь винчу Убиев Ахьмадера Мутаев Эмеддина.

ВАША ВОЦЧУ САЙЛАХИН ИЛЛИ.

ЭЛА МОНЦИН, ЖЕРОЧУН КІЕНТАН ИЛЛИ

ДІаяздина 1963-чу шарахь илланчера Гакашов Мохьмадера Нохч-ГІалгІайн пачхьалкхан университетан хьехархочо Вагапов Якъуба.

НГИТИ-н, РФ, дело N 814-815

НЕНАН КІЕНТАН, ДАДИН ЙОІАН ИЛЛИ

ДІаяздина 1960-чу шарахь Бенарчу Хадисов Далхера хьехархочо Темиралиев Юсупа.

НГИТИ-н, РФ, дело N 831

БОС ХАЗЧУ МУСАН ИЛЛИ

ДІаяздина 1959-чу шарахь илланчера Сулейманов Баудера Эльмурзаев Сираждис

НГИТИ-н, РФ, дело N 825

ТЕРКАЦА ХЪАЛА-ОХЪА ВЕХАШ ХИЛЛАЧУ ЭЛА МУСОСТАН, АДИН СУРХОН ИЛЛИ. КЪЕНАЧУ АДИН ИЛЛИ.

ЖЕРОЧУН КІЕНТАН, ГУЪРЖИЙН КІЕНТАН ИЛЛИ.

ТАРКХОЧУН КІЕНТАН, ЖЕРОЧУН КІЕНТАН, ЖУМИН АКХТУЛЛИН ИЛЛИ.

ТАРКХОЧУН КІЕНТАН ЖЕРОЧУН КІЕНТАН ИЛЛИ.

ХІара пхи илли схьаэцна 1959-чу шарахь араяьллачу "Нохчийн иллеш, эшарш" цІе йолчу фольклоран тома тІера.

АНЗОРАН ЗАЗИН ИЛЛИ

ДІаяздина 1959-чу шарахь Сулейманов Баудигара Эльмурзаев Сираждис

НГИТИ-н, РФ, дело N 809

ТАЙМИН БИБОЛАТАН, ДОГ МАЙРАЧУ ЧIЕГИН ИЛЛИ

ДIаяздина 1959-чу шарахь илланчера Сулейманов Баудигара ЧIаьнта юьртарчу Дадуев Абус.

НГИТИ-н, РФ, дело N 825

ГУЪРЖИЙН АНЗОРАН, ХIИРИЙН ЙОIАН ИЛЛИ.

ДIаяздина 1961-чу шарахь Дубин-эвлахь 1929-чу шарахь винчу илланчас Абдурзаков Микаилера. Цунна Iемина шен дас Калус олуш хезна.

НГИТИ-н, РФ, дело N 832

ИСМАЙЛИН ДУДИН ИЛЛИ.

ДIаяздина 1960-чу шарахь Хьалха-МартантIехь Маштаев Мовлера Цугаев Хасмохьмада.

НГИТИ-н, РФ, дело N 346

ЭЛА КЪАХЪАРМИН ИЛЛИ.

ДIаяздина 1961-чу шарахь Нажин-Юьртахь 1889-чу шарахь винчу илланчера Бушуев Недирсолтас.

НГИТИ-н, РФ, дело N 833

ЗАЙТАН ШИХМИРЗИН ИЛЛИ

Схьаэцна 1943-чу шарахь зорбатоьхначу 7-чу классан хрестомати тIера (ХIоттийнарг - Дукузов Хь.). Илли дIаяздина 1939-чу шарахь Джамалханов Зайндис.

ТАЙМИН БИБОЛАТАН ИЛЛИ. ЭВТАРХОЙН АХЪМАДАН ИЛЛИ

Зорбатуху 1959 шарахь араяьллачу "Нохчийн иллеш, эшарш" цIе йолчу фольклоран сборник тIера.

НЕСАРХОЙН МАЛСАКАН, БЕТАКАН САIДУЛЛИН ИЛЛИ.

ОБАРГ ВАРИН ИЛЛИ

Джанаралиев Сайд-Iелас олуш магнитофон тIе дIа а яздина, цу тIера схьа-яздина Кадиев Руслана. Сайд-Iела вехаш-Iаш Алхан Юьртахь ву, иза 1912-чу шарахь вина, беней тайпана ву.

Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 1865

ДАДИН-ЮРТ ЯККХАРАН ИЛЛИ

ДIаяздина Докаев Сираждина Докаев ХIайруддис а (Ойсхарахь вехаш-Iаш ву, 60 шо кхаьчна, 7 кл. яьккхина, цIонтаро, ХIайруддин дай Дадин-Юьртар а схьабевлла), Саламбаев Хьусайна а (Гуьмсехь вехаш-Iаш ву, 70 шо кхаьчна, 7 класс яьккхина, цIонтаро) олуш.

ДЕВЛЕТГИРИН-ЭВЛА ЙОККХУШ ДАЪККХИНА ИЛЛИ.
ЗЕЛАМХА ГІИЗЛАРЕХЪ ЛАТАРАН ИЛЛИ

И ши илли схъаэцна 1959-чу шарахъ араяьллачу "Нохчийн иллеш, эшарш" цІе йолчу фольклоран сборник тІера.

ДЕСТЕЧУН ИЛЛИ

ДІаяздина 1962-чу шарахъ Шеларчу Орцуев Насухера Эльмурзаев Сираждис.
НГИТИ-н, РФ, дело N 830

БОС ХАЗЧУ ТАХУН ИЛЛИ

ДІаяздина 1959-чу шарахъ Сулейманов Баудигара Эльмурзаев Сираждис.
НГИТИ-н, РФ, дело N 827

БЕЖУН ИЛЛИ

ДІаяздина 1962-чу шарахъ Орцуев Насухера Эльмурзаев Сираждис.
НГИТИ-н, РФ, дело N 828

ЯМАРТАЧУ МОЛЛИН, БЕКТАМАРАН ЗАЙНАПАН ИЛЛИ

Зорбатуху 1959-чу шарахъ араяьллачу "Нохчийн иллеш, эшарш" цІе йолчу фольклоран сборника тІера.

УЗАМАШ

1. ДІаязбина Гарсаева Марема 1982 шеран 5-чу апрелехъ Элстанжахъ кхузткъа шарера яьллачу Магомадова Жовзанера
2. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Исмаилова Луизас 1983 шеран 29 мартехъ ТІехъа-МартантІехъ Исмаилова Парашера (1917 ш. йина, нашхо, дешна яц).
3. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Дудаева Маликас 1982 шеран 8 апрелехъ МахкатІехъ 1930-чу шарахъ йиначу Яхъяева Асмаагара.
4. Дуьххъара зорбатоьхна Ахмадов Мусас "МаьркІажехъ дитташ" (1989) роман тІехъ. Циггара схъаэцна зорбатуху оха цунна.
5. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Джамалдаева А 1987 шеран март баттахъ Алхан-Юьртахъ Сайдулаев Мингера (1933 ш. вина, бено, вехаш-Іаш Алхал-Юьртахъ ву).
6. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Лулуева Эсета 1987 шеран 2 майхъ Дишни-Веданахъ Лулуев Хъамзатера (1922 ш. вина, харачо, цунна и узам шен дегара хезна).
7. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Ислангириева А 1983 шеран 24 августехъ, ЧІишкахъ Сагариева Залубера (1903 ш. йина, варандо, дешна яц).
- 8 ДІаязбина Бибулатова Л. 1983 шеран 25 мартехъ Гермчигахъ Исмаилова ПетІаматера (1930 ш. йина, эрсно, кІеззиг дешна ю).
- 9-10. ДІаязбина ЧИГУ-н студенткас Джамалдаева А. 1978 шеран 10 октябрехъ Алхан-Юьртахъ Адакаев Абалхасанера (1900 ш. вина, куршло, кхелхина 1980 ш.).
11. Узам Тимуркаев Ахъмадан дешнашца дІаязбина 1981 шарахъ Мунаев ИсмаьІила. Хетарехъ, цуьнгара схъа а эцна, шен "Лаьтта тІехъ лаьмнаш а хІиттош" ("МаьркІажехъ дитташ", 1989, 241 арІо) цІе йолчу повестана юкъабахийтина иза яздархочо Ахмадов

Мусас. Циггара схъаэчна зорбатуху оха цунна.

12. "Сай" цӀе а йолуш, масийттуза зорбанехъ арабийлла и узам. ХӀинцалца илли ду олуш а хилла цунах. Дуьххъара дӀа хъан дӀаязбина а, зорбане хъан кечбина а хууш дац. Вай зорбатуху 1959 шарахъ араьыллачу "Нохчийн иллеш, эшарш" цӀе йолчу фольклоран сборникана тӀера.

13. ДӀаязбина ЧИГУ-н студенткас Саядова Т.М. 1985 шеран 15-чу майхъ Ишхой-Юьртахъ Хадисова Амунтера (1913 шарахъ йина, аьккхи, дешна яц).

14. ДӀаязбина ЧИГУ-н студенткас Белигова Белкиса 1989 шеран 20-чу апрелехъ 56 шо кхаьчначу Белигова Дутера.

15. ДӀаязбина Исраилова Зинас Чуьйри-Эвлахъ 1983 шеран 15-чу апрелехъ Арсанукаева Зайнаизра (1929 ш. йина, бено).

16-17. ДӀаязбина Дикаева Йиситас 1981-чу шеран 15-чу июлехъ Гермчигахъ Дакаева Ӏайнаизра (1928 ш. йина, ширди).

18. ДӀаязбина Мунаев ИсмаӀилий, Ахмадов Мусайй Лаха-Варандахъ 1985-чу шарахъ гурахъ Шидаев Сайд-Ахьмада олуш. Мунаевс дийцарехъ, Сайд-Ахьмадана, цхьана заманахъ гӀараваьлла илли олуш хиллехъ а, цул сов, кьаналле лестина воллушехъ вуно дика изс долуш, ур-аттала бераллехъ хилла хӀуманаш дагадогӀуш хиллехъ, узм иллехъ кьастон хууш ца хилла, цо, ИсмаӀила, валийна иза оцу сюжетана тӀе, цхьацца болу узамаш а бийцина.

ХАЛКЪАН НОВЕЛЛАШ

1. ДӀаязйина Баймарзаев Зайндис 1987 шеран 10-чу майхъ Ялхой-Махкахъ Баймарзаев Бажера (1930 ш. вина, бицаро, 1 кл. чекхьяккхина).

2-4. ДӀаязйина Дошаева Розас а, Муцаева Заремас а 1986 шеран 12-чу июлехъ Д-Веданахъ Нухаева Маржанера а (70 шарера яьлла, замто), Гацаева Зайдатера а (80 шо кхаьчна, дишни).

5. ДӀаязйина Джамбеков ШаӀранис 1981 шеран 21-чу январехъ Лаха-Варандахъ Джамбекова Хедижатера (80 шарера яьлла, варандо).

6. ДӀаязйина Цакаева ПетӀамата 1986 шеран 18-чу июлехъ Ӏела-Юьртахъ (Теркайисте) Мальсагов Аюбера (юьртахъ дуккха хенахъ школехъ болх бина ву, цуьнан 67 шо ду, пенсионер, билто).

7. ДӀаязйина Атсаламов Идриса Ваьрдехъ (1983-чу шарахъ).

Дуьххъара зорбатоьхна Шуьйтарча 1983 шеран 5-чу майхъ арадаьллачу "Ленинхо" газета тӀехъ.

8. Сюжет дӀаязйина ЧИГУ-н студента Исмаилов Бекхана 1985 шарахъ Хьалха-МартантӀехъ.

9-10. И ши новелла дӀаязйина Хьалкеларчу Алхазов Эмина. "Хьекъале хӀусамнана" цӀе йолчунна дуьххъара зорбатоьхна Шуьйтарчу "Ленинхо" газета тӀехъ (1983 ш., 22 гӀа май); "Келочо йина кхел" цӀе йолчу новеллина оцу газета тӀехъ зорбатоьхна 1984 шеран 5-чу майхъ.

ЛИРИКА

СОЦИАЛЕ-ПОЛИТИКАН ЧУЛАЦАМ БОЛУ ЭШАРШ

1. Д1аязйина Ибрагимова Рашана 1989 шеран 29-чу мартехь Шелахь Оздамирова Хьурматера (1880 ш. йина, 1арло). Рошанна иза жима йолуш хезна и йиш Хьурматера.
2. Д1аязйина 1983 шарахь Д1ай-юьртахь Мушалигова Марета.
3. Д1аязйина Гайтукаева Лайсас 1982-чу шарахь 13-чу мартехь Ишхой-Юьртахь Гайтукаева Кайпера (1914 ш. йина, билто).
4. Д1аяздина Мусаева Раисас 1983 шеран 18-чу февралехь Гермчигахь Дидаев Данелера (1945 ш. вина, чарто, лаккхара дешар дешна).
5. Д1аязйина Зайпулаева Тоитас 1985 шеран 12-чу апрелехь Заки-Юьртахь Ацаева Дашонера (1920 ш. йина).
6. Д1аязйина Индербаева Маликас 1982 шеран 10-чу июлехь Дишни-Веданахь Зелимханова Муслиматера (1900 ш. йина, харачо). Муслимата и йиш шен деца, Зелимхица юзура, цо иштта узам бора а элира Муслимата.

1ЕР-ДАХАРАН ХЬОКЪЕХЬ ЭШАРШ

- 1, 2, 15. Д1аязйина Индербаева Маликас 1982-чу шарахь 12-чу июлехь Элстанжахь Индербаева Тумишера (1933 ш. йина, ашнай тайпана, к1еззиг дешна ю). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1561.
3. Д1аязйина Исмаилова Луизас 1983 шеран 29 мартехь Т1ехьа-Мартант1ехь Исмаилова Паршера (1917 ш- йина, нашхо).
- 4, 17, 19. Д1аязйина Мурдашева Лизас 1983 шеран 25-чу мартехь "Новогрозненский" ц1е йолчу поселкехь Ханкушева Килсанера (1937 ш. йина, 1арло, дешна яц). Цунна и йиш шен ненера хезна.
5. Д1аяздина Мугаев Хаважас 1982 шеран 12-чу июлехь Сесанахь Гайтукаева Пет1аматера (1929 ш. йина, бел1ато, дешна яц). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1520.
6. Д1аязйина Мугаева Забус 1982 шеран 10-чу июлехь Нажин-Юьртахь Убаева Лайлаэгара (1961 ш. йина, билто) Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1560.
7. Д1аязйина М Газалоевас 1983 шеран 20-чу мартехь "Пригородное" ц1е йолчу юьртахь Сусаева Белмасхера (1919 ш. йина, 5 кл. яьккхина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1508.
8. Д1аязйина Тасуева Таисас 1983 шеран 20-чу мартехь Ч1ишкахь Саидова Эминтера (1931 ш. йина, варандо). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1559.
9. Д1аязйина Гарсаева Марема 1982 шеран 5-чу апрелехь Элстанжахь Магомадова Жовзанера (1922 ш. йина). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1339.
- 10-11, 28. Д1аязйина Магадаева Санета 1982 шеран 1-чу июлехь Соьлжа-г1алехь Кагерманова Лайлаэгара (1944 ш. йина, г1атто) Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1244.
- 12-13. Д1аязйина Гайтукаева Лайлас 1982 шеран 14 мартехь Ишхой-Юьртахь Дуларова Пайлигара (1934 ш. йина, билто). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1514.
- 14, 15. Д1аязйина Муртазалиева Айнаа 1982 шеран 13-чу июлехь Са1ди-к1отарахь Муртазалиева Масарера (1921 ш. йина, садо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1548.

18, 21-22. Д1аязйина Яшуркаева Таисас 1982 шеран 2-чу апрелехь Йоккхачу-Атаг1ахь Яшуркаева Кхокхера (1926 ш. йина, гендаргно).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1543.

20. Д1аязйина М.Саламовс 1988 шеран 15-чу апрелехь Давыденко олучу юьртахь Хамзатова Мархатайгара (1921 ш. йина, шаро, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1667.

23-27. Д1аязйина Зайпулаева Тоитас 1985 шеран 12-чу апрелехь Заки-юьртахь Ацаева Дашонера (1920 ш. йина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1519.

29-34. Д1аязйина Ганаева Йиситас 1983 шеран 9-чу мартехь Мескер-эвлахь Ганаева Руманера (1929 ш. йина, Шуьйтара схьаяьлла ю, к1еззиг дешна).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1544.

35. Д1аязйина Эскиева Хурмас 1984 шеран 20-чу апрелехь Ишхой-юьртахь Туриева Аистера (80 шо, бено, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1562.

БЕЗАМАН ЭШАРШ

1. Д1аязйина Зайнутдинова Хъавас 1981 шеран 1-чу июнехь Валаргт1ехь.

Цунна и йиш хезна 1977-чу шарахь кхелхина йолчу Гакаева Сайхъатера (1890 ш. йина, бецахо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1330.

2-6. Д1аязйина 1983 шеран 22 февралехь Гуьнахь Джанаралиев 1имрана. Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1509.

7-10. Д1аязйина Джабраилова Зураа 1986 шеран 3-чу мартехь Элстанжахь Джабраилова Шайманера (1915 ш. йина, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, 1554.

11-14. Д1аязйина Хабуева Марема 1983 шеран 15-чу мартехь Пригородное олучу юьртахь Хизирова Айшатера (1930 ш. йина, хъачаро).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1513.

15-16. Д1аязйина Яшуркаева Таисас 1982 шеран 2-чу апрелехь Йоккхачу-Атаг1ахь Яшуркаева Кхокхера (1926 ш. йина, гендаргно).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1543.

17-21. Д1аязйина Зайпаев Асланбека 1984 шеран 19-чу февралехь Энгнахь Зайлаева Банатера (1932 ш. йина, энгно, 9 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков. N 1506.

22-32. Д1аязйина Я. Алиевас 1983 шеран 20-чу мартехь Шелахь Тагирова Жанатера (1913 ш. йина, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1558.

33-37. Д1аязйина Гайрбекова Айшата 1987 шеран 10-чу майхь Г1ойт1ахь Сугаипова Банатера (1917 ш. йина, ч1инхо, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1108.

ЗАБАРЕ ЭШАРШ

1-2. Д1аязйина Халикова Нурбикас 1987 шеран 28-чу апрелехь Нажин-Юьртан районерчу Г1ажалчуьрчу Б.Халиковагара (1918 ш. йина, ц1онтаро).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1106.

3-4. Д1аязйина Магадаева Санета 1982 шеран 1-чу июлехь Соьлж-г1алахь Кагерманова Лайлаагара (1944 ш. йина, г1атто).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1244

5. Д1аязйина Абдулмежидова Марета 1987 шеран май баттахъ Найбоьрахъ Абдулмежидова Т1аусера (1926 ш. йина, чарто).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1104.

6. Д1аязйина Мурдашева Лизас 1983 шеран 25-чу мартехъ "Новогрозненский" ц1е йолчу поселкехъ Ханкушева Килснера (1937 ш. йина, 1арло, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1507.

7. Д1аязйина Витаева Заремас 1983 шеран 20-чу мартехъ Хьалха-Мартант1ехъ Витаева Азнера (1900 ш. йина, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1510.

8. Д1аязйина Тайсумова Малкана 1983 шеран 18-чу мартехъ Хьалха-Мартант1ехъ Баканаева Келистера (1932 ш. йина, гендаргно).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1503.

САТИРАН ЭШАРШ

1, 7. Д1аязйина Магадаева Санета 1982 шеран 1-чу июлехъ Соьлж-г1алахъ Кагерманова Лайлаагара (1944 ш. йина, г1атто).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1244.

2. Д1аязйина П.Сайдархановас 1983 шеран 12-чу февралехъ Гендаргнахъ Саиева Саибатера (1917 ш. йина, мухьлин некъи, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 616.

3. Д1аязйина Мугаев Хаважас 1982 шераи 10-чу июлехъ Т1урти-к1отарарчу Пайзуллаева Умидатера (1932 ш. йина, 1аларо, 7 класс яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1520.

4-6, 8. Д1аязйина Исмаилова Луизас 1983 шеран 29 мартехъ Т1ехъа-Мартант1ехъ Исмаилова Парашера (1917 ш. йина, нашхо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 708.

9-12. Д1аязйина Гайрбекова 1айшата 1987 шеран 10-чу майхъ Г1ойт1ахъ Сугаипова Банатера (1917 ш. йина, ч1инхо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1108.

13-14. Д1аязйина Витаева Заремас 1983 шеран 20-чу мартехъ Т1ехъа-Мартант1ехъ Витаева Зайдатера (1894 ш. йина, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1510.

15. Д1аязйина Шамильханова Сацитас 1982 шеран 12-чу июлехъ Хьалха-Мартант1ехъ Аслаханова Падера (1900 ш. йина, бено).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 663.

ХЕЛХАРАН ЭШАРШ

1. Д1аязйина Бексултанов Майруддис 1987 шеран 2-чу майхъ Гихи-чу олучу юьртахъ Бексултанова Мннатера (1961 ш. йина, никархо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1110.

2. Д1аязйина Яхъяева Ларисас 1987 шеран 29 июнехъ Бух1ан-юьртахъ Хасуева Амантера (1938 ш. йина, 3 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1153.

3. Д1аязйина Эскирханова Луизас 1987 шеран 3-чу майхъ Жимчу-Атаг1ахъ Эскирханова Марижера (1927 ш. йина, 1арло, 3 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1147.

4-6. Д1аязйина Джамбеков Ша1ранис 1988 шеран 24 октябрехъ Соьлж-г1алахъ Яшуркаев Султанера (1942 ш. вина, харачо, лакхара дешар дешна ву).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1705.

7-9. Д1аязйина Ханакаева Захрас 1986 шеран 16-чу апрелехь Шелахь, Эбишева Раисас лакха а локхуш (1946 ш. йина, 10 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1010.

10-11. Д1аязйина Бехоев Аюба 1982 шеран 3-чу апрелехь Курчалой-эвлахь Бехоева Небигара (1924 ш. йина, к1айчко).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1518.

12. Д1аязйина Эльдырбаева Зайнас 1981 шеран 15-чу июлехь Бенарчу 1932-чу шарахь йина йолчу Маликова Пет1аматера.

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1555.

13-14. Д1аязйина Асуева Лайлаа 1985 шеран 4-чу апрелехь Асуева Амсагара (1935 ш. йина, ч1аьнти, 5 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1949.

15. Д1аязйина Витаева Заретас 1984 шеран 13-чу майхь Хьалха-Мартант1ехь (тайпана мозархо, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 929.

16-18. Д1аязйина Эсилаева Маликас 1985 шеран 28 апрелехь Котар-Юьртахь Терлоева Асмаиэра (1924 ш. йина, т1ерло, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 943.

19. Д1аязйина М. Газалоевас 1983 шеран 20 мартехь Сусаева Белмасхера (1919 ш. йина, 5 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1508.

20, 23. Д1аязйина Гайтукаева Банас 1987 шеран 16-чу июлехь Ч1аьнтахь Хасаева Напера (1938 ш. йина, ч1аьнти).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1607.

21. Д1аязйина Токаева Раисас 1982 шеран 3-чу майхь Хьалха-Мартант1ехь Ахмаева Падера (1938 ш. йина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1542.

22. Д1аязйина Хазбекова Луизас 1987 шеран 14-чу апрелехь Валаргт1ахь Асланбекова Задера (1929 ш. йина, шото, дешна яц).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1227.

24. Д1аязйина Шахиева Маликас 1986 шеран 26 апрелехь Макаева Зазигара (90 шо кхаьчна, ч1ебарло, Са1ди-к1отарахь ехаш-1аш ю).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1634.

25. Д1аязйина Индербаева Маликас 1982 шеран 8 июлехь Элстанжахь Индербаева Тумишера (1933 ш. йина, ашнай тайпана).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1561.

26. Д1аязйина Дудаева Ларисас 1987 шеран 23 июнехь Хьалха-Мартант1ехь Дагиева Тоитера (70 шо кхаьчна, ч1инхо, дешна ю).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1210.

ЛИРИКАН ТИЙЖАМАШ

1. Лирикан йиш-тийжам д1аязбина 1930 шарахь Итом-Кхаьллахь вехаш-1аш хиллачу Мусаев 1иса1ера.

Дуьххьара зорботьхна нохчийн маттахь "Барта кхолларалла" ц1е йолчу Г1алг1айн Гилманан-талламан институту арахецначу сборник т1ехь (Орджоникидзе, 1932).

Зорбатуху Ошаев Халидан "Фольклорные заметки" ц1е йолчу статья т1ера: Известия, т. II, вып. III, литература //Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство, 1959, с. 148-149.

2. Д1аязбина ЧИГУ-н студенткас Насуханова Жарадата Сирж-эвлахь 1985 шеран 11-чу

мартехь Ахматова Ровзанера (50 шо, 2 класс яьккхина).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 769.

3. Д1аязбина 1981 шеран 2-чу апрелехь ЧИГУ-н филологически факультетан 1-чу курсан студенткас Тасуева Тамарас Хьалха-МартантIера Грушеевое юьртарчу Барзукаева Серижера (1915 шарахь йина).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 826.

4-6. Д1аязбина 1981 шеран 15-чу июлехь Гермчигахь ЧИГУ-н студенткас Дакаева Йиситас Дакаева Iайнаан дешнашца (1928 шарахь йина, ширди, кIезиг дешна).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 668.

САТИРА А, ЗАБАР А

1, 30. ЧОБХЪАРА НАХ. ХЪЕХАР

Д1аяздина Баймарзаев Зайндис 1987 шеран 10-чу майхь Ялхой-махкахь Баймарзаев Бажера (1930 ш. вина, битаро, кIеззаг дешна).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 1183.

2-3, 17. ДОХК. АМАЛ. МАХКАХЬ ДОЦУ ХЕЛХАР

Д1аяздина Яшуркаева Т. 1982 шеран апрель баттахь Йоккхачу-АтагIахь Дакаев Шарипера (1920 ш. вина, варандо).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 158.

4, 10. Д1АВАХА ЦА КХЕТА ХЪАША. ДАКЪАЗАЛЛА

Д1аяздина Тайсумова Зулихана 1987-чу шеран 2-чу майхь Лакха-Неврехь Тайсумова Зараэгара (1955 ш. йина, аьккхи).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 1152.

5-6. ИРС Я1 ХЪАН. ШИ КЪУ

Д1аяздина Гайтукаева Банас 1977 шеран 16-чу июлехь ВаларгтIехь Гайтукаева Р. (1932 ш. йина, аьккхи, 6 кл. чекхьяьккхина).

Зорбатуху дуьххьара, Джамбеков, N 1177.

7, 19. ДОГЦIЕНАЛЛА. МОЛЛИНА ДИНА СУЪЛХЪАНАШ.

Дуьххьара зорботьхна Давлетукаев Анзора Шуйтарчу "Ленинхо" газетан агIон тIехь (1983 шеран 8-гIа март).

И дийцарш хьаьнгара д1аяздина Давлетукаевс хаам ца битина.

8. ЖЕРОЧУН ЗАБАР

Д1аяздина Гаймиева Лайла 1987 шеран 9-гIа июлехь ЧIаьнтахь Газгириев Закраилера (60 шо, чIаьнти).

Дуьххьара зорботьхна Шуйтарчу "Ленинхо" газетан агIон тIехь (1987 шеран 20-гIа декабрь).

9. ЮБХЫАБРЖО

Д1аяздина Темирбулатова Амната 1984 шеран 17 июлехь Курчалой-Эвлахь. Амнат 1966 ш. йина, куьрчло, ЧИГУ-н филфакан 1-чу курсан студентка. Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 22а.

11-12. ЯХБИНА ДИНА ХЪЕХАР, 1АД1ИЙНЕХЪ ЦА ХИНДЕРГ

Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1976 шеран декабрь баттахь Лаха-Варандахь Амаев Яраг1ера (1950 ш. вина, варандо, ЧИГУ-н студент).
Дуьххьара зорботьхна Шуьйтарчу "Ленинхо" газетан аг1он т1ехь (1977 шеран 23 январь).

13. ХАЛА ХЕТТЕХЪ-М...

Д1аяздина Шуьйтахь вехаш-1ачу Тунжуханов Адама 1977 шеран январь баттахь. Дуьххьара зорботьхна "Ленинхо" газета т1ехь 1977 шеран 23-г1а январехь. И сюжет хьаьнгара д1аязйина хууш дац, цунах лаьцна хаам ца битина Тунжухановс.

14. РУЗБА

Д1аяздина Матаев Мохьмада 1988 шеран 3-чу апрелехь Шелковская олучу станицехь Сатиханов Вахамбера (1959, билто, лаккхара дешар дешна ву). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1668.

15, 18. ДЕХАР. ХИЛЛАРГ ХОВШ ВОЛУ "ШАЙХ"

Д1аяздина Насуханова Жарадата 1985 шеран март баттахь Веданан районан Эрсанахь Насуханов Адесера (62 шо. дешна вац).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 769.

16. МОЛЛИН САТИЙСАМ

Д1аяздина ЧИГУ-н студенташа Астамирова Таисас а, Исраилова Жарадата а, Тимаева Зулихана а, Хажгереева Луизас а 1983 шеран июль беттахь Дишни-Веданахь Хайдарова Бикатугара (Куьси некъи, Д-Веданахь йина ю).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 843.

20. МУРДО ШЕН ШАЙХЕ АБЛЛАРГ

Д1аяздина ЧИГУ-н студенткас Бакаева А 1985 шеран май баттахь Соьлжахь. Цунна и сюжет шайгахь гулбеллачу наха юьйцуш хезна.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1649.

21. МОЛЛИН МОЛЛЕХА ТЕРА ШИ Х1УМА

1984 шеран июнь баттахь Соьлжа-г1алахь шегара д1аяздина ЧИГУ-н студент волчу хенахь Цуруев Шерипа.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 377.

22-23. МОЛЛИНА АЪЛЛА Х1УМА.

МОЛЛИН А, ЦУЪНАН ЛУЛАХОЧУН А КЪОВСАМ

Д1аяздина Джамбеков Ш. 1984 шеран май баттахъ Лаха-Варандахъ Бачаев Салманера (1937 ш. вина, варандо). Салман меттана шера хиларца а, барта произведенеш хаарца а г1араваълла ву.

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 848.

24. ПОНДАРЧА

Д1аяздина Саидова Т. 1985 шеран 15 майхъ Ишхой-юьртахъ Хадисова Амунтера (1913 ш. йина, аьккхи, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков. N 779.

25, 26, 27. ХАН ЙОЦУШ БЕАНА МАРХИН БУТТ. МАРХИН БУТТ. ХЪЕКЪАЛЕ
МОЛЛА

Д1аяздина Маскаев С. 1986 шеран 22-чу майхъ Хорачахъ Маскаев Аслудигара (харачо). Зорбатуху дуьххъарз. Джамбеков, N 858.

28. МОЛЛАС ХЪАЪЖК1АШ ЯТТАР

Д1аяздина 1983 шеран июль баттахъ Дурсиев Мохьмада Г1оьрдалахъ (1953 шарахъ вина, 1аьрже некъе).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1834.

29. ВИСХЪАЖИН ЖАЙНА

Д1аяздина Батукаева Луизас Соьлжахъ 1983 шеран июль баттахъ Батукаева Аламатера (1898 ш. йина, чермо, дешна яц).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1648.

31. СИНКХЕТАМ

Д1аяздина Джабраилова Айшата 1988 шеран 13 июнехъ Шелахъ Искамова Марусера (1909 ш. йина, чермо).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1685.

32. БЕНОША КХОЪССИНА ЙОККХА ТОП

Д1аяздина Кусиева Зараа 1988 шеран 10-г1а июнехъ Дишни-Веданахъ Газиев Сайд-Хьасанера (1925 ш. вина, белг1ато).

33. МАЙРАЛЛА

Д1аяздина Мингабиев Руслана 1988 шеран 25-г1а апрелехъ Йоккхачу Атаг1ахъ Ибриева Зинера (1930 ш. йина, бено, 8 кл. яьккхина).

Зорбатуху дуьххъара. Джамбеков, N 1835.

34. ВОН ЗАБАР

Д1аяздина Мингабиев Руслана 1988 шеран 30-чу мартехь Чечанахь Ахъядов Хьамидера (1933 ш. вина, битро, 4 кл. яьккхина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1835.

35, 36. КЪУ. МОЛЛИНА ТЕСНА КХЕРАМ

Д1аяздина Адаева Мархас 1989 шеран 3-г1а мартехь Ножай-Юьртарчу Рег1ат1арчу Кагерманов Шайх-Ахьмадера (1952 ш. вина).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1836.

37. БЕНОЧУЪНГАРА ДАЪЛЛА Г1АЛАТ

Д1аяздина Джабраилова 1айшата 1988 шеран 13-чу июнехь Искамова Марусера (1909 ш. йина, чармо).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1685.

АЛАРШ

- 1-2, 12. Д1аяздина Тимаев Вахера (1938 ш. вина, тумсо), 1988 шеран 12 декабрехь Соьлжа-г1алахь Джамбеков Ша1ранис.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.
3. Д1аяздина Умарова Мадинас 1985 шеран 9-чу июлехь Д-Веданахь.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 831.
4. Д1аяздина Ибрагимова Заидас 1987 шеран 11-чу июлехь Ч1аьнтахь Муртазаев Вахера (28 шо кхаьчна, ч1аьнтн).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1608.
- 5-8. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1990 шеран 18-чу январехь Д-Веданара Бачигова Хедера.
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.
9. Д1аяздина Даудова Тамарас 1986 шеран 19 февралехь Махкат1ахь Юсупов Абуязидера (60 шо кхаьчна, чермо, дешна вац).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 841.
10. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1989 шеран 12-чу майхь Соьлж-г1алахь Тимаев Вахера (1938 ш. вина, тумсо).
Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 1365.
11. Д1аяздина Джамбеков Ша1ранис 1989 шеран 12 майхь Хена-Кхаьллахь Дудаев Баудигара (70 шарера ваьлла, хьалг1о).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1365.
- 13-14. Д1аяздина Арсалиев Шавадис 1980 шеран март баттахь Гуьнахь Арсалиев Индарбайсера (60 шарера ваьлла, гуно).
Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1637.
15. Д1аяздина поэтa Сатуев Хьусайна Алхан-Юьртахь 1962 шарахь. И сюжет тхьогa схьаелла Вагапов Якъуба.
Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 1855.
- 16-17. Д1аяздина Кацаев Сайд-Хьасана 1985 шеран 16-чу майхь Курчлой-эвлахь (1966 ш. вина, куршло).
Зорбатуху дуьххьара Джамбеков, N 643.

18-20. Д1аяздина Медигов 1алмирзас 1983 шеран 12-чу июлехь Б1ачин-юьртахь Джамуев Хесмирзера (иза кхелхина 110 шо кхочуш 1984 шеран 1-чу январехь). Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1834.

СОВЕТАН ЗАМАНАН ФОЛЬКЛОР

1. Шерипов Асланбеках долу илли 20-гла шерашкахь <...>. Цунна масийттаза зорба а тоьхна. Оха схьаэчна "Нохчийн иллеш, эшарш" (1959) ц1е йолчу фольклоран сборника т1ера.

2. Илли д1аяздина 20-гла шерашкахь Нажаев Ахьмада. Цо дуьххьара зорба а тоьхна цунна 1926-чу шарахь ша арахеэчначу фольклоран сборник т1ехь. Оха циггара схьа а эчна зорбане кечдина иза.

3-7. Д1аязйина А. Муртазалиевас 1982 шеран 13-чу июлехь Са1ди-к1отарахь Муртазалиева Масарера (садо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1548.

8. Д1аязйина Захираева Зайнас 1984 шеран 12-чу февралехь Дочу-Борзехь Эскерханов Бай1елера (1928 ш. вина, вашдаро).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 715.

9-18. Д1аязйина Хатуева Жанетас 1987 шеран 10-чу майхь Шелахь Лепиева Т1аусера (1920 ш. йина, ц1адахьро)

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1162.

19 Нурадилов Ханпашех долу илли Сулейманов Бауддис даьккхина олуш ду. Оха зорбане кечдина "Нохчийн иллеш, эшарш" (1959) ц1е йолчу фольклоран сборникана т1ера схьа а эчна.

20-21. Д1аязйина Джамбеков Ша1ранис 1985 шеран 25-чу майхь Курчлой-эвлахь Муртазалиева Маташера (1936 ш. йина, 1944-чу шарахь локхуш хезна).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.

22-24, 27-28, 48-49. Д1аязйина Абубакаров Мохьмада 1984 шарахь Т1ехь-Мартант1ехь Г1ойт1ара бенойн Нурера а, чартойн Г1анин Залубера а, кхечаьргара а. Цо уьш гул а йина 1989 шеран 8-чу июлехь арадаьллачу Т1ехь-Мартанан районан "Ленинизм байракх" газета т1е тоьхна. Циггара оха сдьа а эчна зорбане кечйина.

25-26, 34. Д1аязйина Даудова Хедижата 1989 шеран 2-чу апрелехь Аьчка-хит1ехь Мухтарова 1абера (1932 ш. йина, зандакьо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1868.

29-30. Д1аязйина Джамбеков Ша1ранис 1989 шеран 5-чу апрелехь Шелахь Цициева Зайнапера (1936, ширди).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1855.

31-33. Д1аязйина Дубаева Лайлаа 1989 шеран 28-чу апрелехь Хасун-Юьртарчу районан Акбулат юьртахь Крымсултанова Асмаэгара (88 шо кхаьчна, шоно).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1869.

35. Д1аязйина Пареулидзе Ростом 1987 шеран 15-чу апрелехь Гуьржехара Ахмета ц1е йолчу районан Олала юьртахь Пхакалашвили Хадижатера (1928 ш. йина).

36-46. Д1аязйина Зайпулаева Тоитас 1985 шеран 12-чу апрелехь "Подгорный" ц1е йолчу юьртахь Ацаева Дашонерий (1920 ш. йина), Бакаева Маликерий (1938 ш. йина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1519.

47. Д1аязйина Джанаралиев 1имрана 1984 шеран 3-чу январехь Гуьнахь.

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 686.

50. Д1аязйина Зайпулаева Тоитас 1982 шеран 10-чу июлехь Нажин-юьртахь Дашаева Элижера (1932 ш. йина).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1556.

51-52. Д1аязйина П. Идрисовас 1986 шеран 3-чу февралехь Мескар-Эвлахь Баматгириева Иманера (1937 ш. йина, аьккхи).

53. Д1аязйина Джабраилова Зураа 1986 шеран 3-чу мартехь Элстанжехь Джамалалиева Шайманера (1915 ш. йина, элстанжо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков. N 1554.

54. <...>

55-57. <...>

58-59. Д1аязйина Мугаева Забус 1982 шеран 10-чу июлехь Нажин-юьртахь Убаева Лайлаагара (1961 ш. йина, билто).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков, N 1560.

60. Д1аязйина Мугаев Хаважас 1982 шеран 13-чу июлехь Сесаныхь Хаджиева Буккера (1935 ш. йина, ишхо).

Зорбатуху дуьххьара. Джамбеков N 1520.